

**INDIANA
UNIVERSITY
LIBRARY**

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-
ЛИТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

1937. СІЧЕНЬ. КН. 1. [21].

ЗМІСТ 1 (21) КНИЖКИ „НАШОЇ КУЛЬТУРИ“:

ІВ. ОГІЄНКО: Українські Церковні Братства, їх діяльність та значення	1— 9
ОЛ. ЧЕРНОВА: Творчість Юрія Дараганя (1926—1936), з 1-м знімком	9—14
ІНЖ. ОП. НЕСТЕРЕНКО: Українська архітектура, короткий історичний нарис. З 3-ма знімками	14—17
ПРОФ. Д-Р В. СІЧИНСЬКИЙ: Григорій Левицький, український гравер XVIII-го ст., з 4-ма знімками	18—28
ПРОФ. Д-Р С. НАРІЖНИЙ: М. П. Василенко й його наукова діяльність	29—36
ФР. КОКОВСЬКИЙ: Бережанська гімназія за часів М. Шашкевича	36—39
ІВАН ЗІНЬКІВСЬКИЙ: Сучасна Україна. 4. Київ (продовження). 5. Школа	40—47
ПРОФ. ОЛ. МИЦЮК: Наші наукові й культурно-освітні установи. Український Історичний Кабінет у Празі, з нагоди 5 літ існування	47—48
ІВАН ОГІЄНКО: Хто був Варавва? Історичний нарис	48—51
РЕД. П. ЗЛЕНКО: Що про Україну знала Європа. Статті про Україну в великій французькій Енциклопедії XVIII-го стол.	51—53
Д-Р Д. ОЛЯНЧИН: Невзгляднені матеріали до історії освіти в Україні в XVIII ст. I. Про М. Мотоніса й Гр. Козицького	54—56
НАТ. КОРОЛЕВА: Його поклик. Оповідання з часів Ісуса Христа	56—60
ХРОНІКА культурно життя	61
РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ: Проф. Ол. Мицюк: рец. на праці Р. Роздольського, R. Martel, V. Krpales. Д-р Д. Оляничин: Україніка з чеських журналів (Україніка в „Slavia“ т. т. I—XI)	61—64

ВСІ НАВЧАЙМОСЯ СВОЄЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ!

Кожний свідомий українець передплачує журнал

„РІДНА МОВА“

науково-популярний місячник, присвячений вивченню нашої літературної мови. Плата тільки наперед: річно 6 зл., півр. 3 зл., $\frac{1}{4}$ р. 1.60 зл., окреме число 50 гр. За границею в Європі 8 зл., поза Європою 2 дол. річно. Конто чекове П.К.О. ч. 27110.

Варшава, ul. Stalowa 25 m. 10.

Для Чехословаччини, Австрії й Мадярщини передплата країнова.

Журнал редагує проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО.

Ціна цієї книжки „Нашої Культури“ 1.25 зл.

Наша культура

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл. (можна ратами), на півроку 6.50 зл., на чверть року 3.50 зл. За границю з Європи 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границю 1.50 зл.

Рік III.

ЛЬВІВ, СІЧЕНЬ 1937 Р.

Книжка I (21)

УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКОВНІ БРАТСТВА, ЇХ ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ.

Початок наших Церковних Братств криється в глибокій давнині, — в Іпатієвім Літопису під роками 1134 та 1159 уже згадуються церковні „братчини“, напр. у Полоцьку, згадуються, як давно існуючі. Це були громадські організації коло церкви, що мали вузькі церковні завдання, і до XV-го віку нічим особливим себе не виявляли. Здається, подібні організації існували, в тій або іншій формі, у всіх православних народів.

Помітне оживлення діяльності старих Братств наступило в XV віці в Польсько-Литовській Державі. Багато причин склалося тут на те, а головні з них були: 1. значне оживлення релігійного життя в Польщі, викликане релігійними рухами в Європі, особливо ж рухом гуситським, і 2. помітне збагачення й підсилення міських наших міщанців. Наше міщанство, під впливом напівного тоді в Польщі Магдебурзького права, потроху гуртувалося в різні цехові організації, і з часом перетворилося в сильну класу, що мала велике економічне й політичне значення. По духу свого часу ці міщанські цехові організації скоро набули собі виразного церковного забарвлення, бо саме розбурхане церковне життя вимагало їхньої діяльної участі в церковних справах. В Литві та Польщі рядом жили дві великі церкви, — католицька та православна чи благочестива, при чому перша, церква католицька рано виявила бажання горувати над церквою благочестиваю. Усе це й довело до того, що в XV-м віці помітно оживилась діяльність старих Церковних Братств, що тепер потроху організуються не тільки для самої звичайної церковної праці, але й для оборони своєї батьківської віри. Історія зберегла нам звістку про цю нову організацію Братств в XV віці тільки щодо двох Братств. — найстаріше Львівське Успенське Братство відоме з 1439 року, а друге за ним — Виленське Кушнірське — з 1458 р.

Перетворення Церковних Братств в нові організації пішло скоріше у XVI віці. Це був вік, що взагалі приніс благочестивому народові в Литовсько-Польській Державі великий церковно-культурний рух. Реформаційні течії докотилися з Європи й до Сходу, і помітно захопили й український та білоруський народи, особливо його інтелі-

„Наша Культура“ 1937 р. кн. 1.

генцію та міщанство. Глибоко поширилися нові церковні ідеї, напр. ідея про переклади св. Письма на живі мови, про права цієї мови до Церкви, і взагалі про більше наближення самої Церкви до потреб і вимог живого життя. Сильне тоді міщанство ближче стає до церковної діяльності й на тодішній церковний стан починає дивитися критичним поглядом.

А стан благочестивої Церкви в той час був зовсім невідрадний. Рядове духовенство часто було малоосвічене, життя провадило „зазорне“, моральний вплив його на вірних був невеликий. Під впливом протестантської пропаганди благочестива людність стала пильніш придивлятися до тодішнього церковного життя та до життя свого духовенства, і побачила там багато не порядків. Ще гіршою була справа з вищою церковною владою. Так зване право шатронату давало змогу королівській владі обсаджувати або впливати на обсадження всіх найвищих церковних посад, — митрополитів, архієпископів, єпископів та архимандритів багатих монастирів. Влада ця була католицької віри, і той чи інший стан православної Церкви глибоко її не обходив, а тому досить скоро на вищих церковних посадах опинилися люди, що до того мало надавалися. Ця церковна влада більш дбала про свої мастки, ані ж про Церкву, більш думала про вовночку своєї отари, аніж про її душу. На вищі церковні посади в більшості йшли люди шляхетського походження, мирських шляхетських переконань, які звичайно й на своїх вірних дивилися згори панським гордим оком.

А між тим на благочестиву Церкву все більш та більш сунула реформація й розбивала її ряди. Православна інтелігенція, білоруська та українська, сильно піддавалася нововірству й скоро кидала батьківську віру. Це був надзвичайно дошкільний удар для Церкви, який змусив її відразу стати до оборони й до оживлення.

Не кращий був тоді й стан католицької Церкви, — духовенство її було зовсім малоосвічене, а вища церковна влада так само більш дбала про свої матеріальні користі. Але скоро прийшла поміч для цієї Церкви, — це були єзуїти, що десь коло 1568 р. появилися в Польщі. Вони досить швидко впорядкували католицьку Церкву, а пізніш повели планомірний наступ на Церкву православу. Вони скрізь позасновували дуже добрі школи, понаписували цінні книжки, по церквах дали гарячих проповідників, позакладали друкарні і т. ін., — усе це швидко не тільки морально оздоровило католицький клир, але й поставило його значно вище від православних під оглядом освітнім. До католицьких шкіл охоче йшла й наша православна молодь.

Кращі сини пашої Церкви відразу зрозуміли, яка величезна небезпека загрожує їхній Церкві, коли тільки й вони не змінять свого дотеперішнього життя, коли й вони не візьмуться за те саме духове оружжя, що ним єзуїти так швидко вилкували католицьку Церкву. Але хто міг тепер цим зайнятися? Заможна й родовита інтелігенція опинилася перше в таборі протестантським, а пізніш католицьким; вища духовна влада була непевна навіть у своїх релігійних переконаннях. Нею ставалася одна падійна класа — благочестиве міщанство

4-10-62
1-14-74

зо своїми Церковними Братствами, що мало не тільки значну матеріальну силу в своїх руках, але мало й незломну віру батьків у своїх душах. Отож Церковні Братства й виступили, як єдина реальна сила, не тільки на оборону православної Церкви, але й на оживлення замертвілого життя її.

В новій своїй ролі — в ролі оборонців батьківської віри — українські та білоруські Церковні Братства виступають поволі ще в першій половині XVI-го століття, але повна їх перебудова наступила головню в другій половині цього віку. Найперш організувалися Братства в великих містах, — у Львові та Вильні, а незабаром за ними закладаються Церковні Братства й по інших містах. Братства звертаються до короля й просять від нього привилеїв на затвердження свого існування й праці. Королі видають такі грамоти, а це дуже облегчувало Братствам їхню діяльність; найдавнішу таку королівську грамоту знаємо ще з 1538 р., — затвердження статуту Виленського Кушнірського Церковного Братства.

Братства, як організації церковні, мусіли подбати й про благословлення своєї праці від найвищої церковної влади. Православна Церква в Польсько-Литовській Державі канонічно підлягала тоді патріярхові Царгородському, і до нього й удаються Церковні Братства за благословенням. Якраз того часу на сході перебував константинопільський патріярх Єремія, що їздив до Москви „за милостиною“. Переїжджаючи через Литву та Польщу, патріярх докладно ознайомився з ненормальним станом благочестя. й переконався, що в порятунку його можуть корисно стати хіба Церковні Братства. Ось тому Єремія в 1588 році надає Львівському та Виленському Братствам великих прав і навіть робить їх ставропігіяльними, цебто залежними тільки від нього. Трохи пізніш, в 1620 р. патріярх Єрусалимський Феофан надав ставропігіяльні права Братствам Луцькому Хрестовоздвиженському (засноване в 1617 р.), Київському Богоявленському та Слуцькому Спаському; в 1633 р. ставропігіяльним стало Братство Могилівське. Взагалі, Царгородська патріярхія сильно опікувалася благочестивою церквою в Польщі, і багато їй допомогла якраз у час лихоліття, посилаючи сюди своїх посланців. Допомога ця була дуже реальна й помітна, чого ніколи не забували наші Церковні Братства. На жаль тільки, вже в XVII віці, особливо з сеймової ухвали 1676 року, правильні зносини зо східними патріярхами припинилися, бо їх захищено...

Діяльність Братств була дуже різnorodна. Хоч головні завдання їхньої праці скрізь були однакові, проте кожне з них розвивалося по-своєму, і самі статuti їх не були однакові. Але вже в кінці XVI-го віку Братства охопили ціле церковно-релігійне життя, яке все опинилося в їхніх руках.

Найперша й найстаріша ділянка праці наших Церковних Братств — це безпосередня допомога своїй парафіяльній церкві. З найдавнішого часу братчики займалися оздобою зовнішности своєї церкви, дбали про її гарний вигляд та про урочистість Богослу-

жень і церковних процесій. Особливо врочисто святкували братчики своє храмове свято: на цей день варився мед, до Церкви сходилися не тільки члени Братства, але й сила гостей. По врочистім Богослуженні зачинався братський пир, випивався наварений мед, а вторговані з того гроші йшли до братської каси; позосталий віск ішов на братські церковні свічки. У цей же день Братство роздавало старцям щедрю милостиню, а по Богослуженні вряджувало для них братський обід, і так само поїло й старців братським медом. Звичай варити мед на храмове свято позостався в народів українського та білоруського аж до сьогоднішнього дня. Звичайно бувало так, що адміністраційна влада звільняла цей мед від податку, і тим давала більший дохід Братству; нерідко Братства мали право ситити мед два-три рази на рік.

Моральне й церковно-релігійне виховання було так само важливим завданням Братства. У житті братчиків панував безоглядний послух. На чолі Братства стояли виборні старші брати, — голова Братства, брат скарбник (шафар), брат ключник і ін. Кожне їхнє зарядження мусіло бути виконане, а невиконання каралося. До Братства приймали всіх бажаючих, але вихід із Братства був сильно утруднений.

Старші брати пильно доглядали, щоб братчики провадили відповідне релігійно-моральне життя, а за провини публично карали. Не допускали сварок та п'ятики; на братських зборах кожний мусів захищуватися по-євангельському; приходити на збори зо зброєю не дозволялося. Братство мало свій суд, і братчикам не вільно було звертатися до суду коронного; право суду забезпечено було деяким Братствам навіть королівськими привілеями. Усе це надзвичайно берегло наш народ і від винародовлення.

На виховання молоді Братства звертали велику увагу, і звичайно гуртували їх в молоді чи молодецькі Братства. Карність і послух старшим були головними чеснотами молодих братчиків, як хлопців так і дівчат.

В разі провини, свій братський суд судив братчиків, найбільш пильнували примирити посварених. Кари були різні, але найчастіш винного засуджували принести воску до Церкви або на грошеву кару, часом на висідку до дзвіниці.

Братство пильно стежило й за тим, щоб братчики постійно вчашали до Церкви, і в той чи інший спосіб допомагали врочистости Служби. На головних моментах Відправи братчики заналювали свої свічки, і в порядку стояли серед Церкви проти вівтаря; цей звичай позостався в наших Церквах і досі.

На урядження церковних процесій Братства звертали велику увагу. Своім коштом вони набували до церкви хоругви та образи, з якими йшли в процесіях. Ціле Братство мусіло брати участь в цих процесіях, йдучи в порядку парами й не розмовляючи; хто б не був на процесії без причини, того карали.

Померлого братчика ховало ціле Братство коштом братським, пильнуючи, щоб похорони відбулися якнайбільш врочисто. По

похоронах справлялась братська трапеза для бідних. Імения померлих братчиків та їхніх ближчих родичів вносили до братських Пом'яників, і в призначені дні поминалися за Службами в Церкві. Так само в певні дні в Церкві молилися й за живих братчиків та за їхню родину.

Благодійність було одне з головних завдань діяльності Братств, особливо тих, що були заможні. Братство різним способом допомагало потрібуючим, і постійно закликало до цього й своїх членів. Особливу опіку свою Братства звертали на бідних, старих, немічних, хорих, удів, сиріт, ув'язнених, подорожніх і т. ін., усім допомагаючи в міру своєї можності. Багато Братств мали власні „шпиталі“, — притулки для всіх тих, хто не мав сили самостійности жити з праці своїх рук, — старі, немічні, вдови і ін. Ці братські шпиталі існували аж до недавнього часу. Якщо Братство не мало змоги виставити свого окремого шпиталю, то воно тримало його в найменім домі. Шпитальні мешканці мали обов'язок збирати офіри на Братство, особливо в дні ярмарків; при зборах цих ходили вони звичайно з братським образом або хрестом.

Братства рано пізнали, що добра освіта — то найкраща їхня зброя для оборони батьківської віри. Ось через що Братства звернули велику увагу на заложення добрих братських шкіл, перш по великих містах, як Львів та Вильня, а потім і по менших. Власне Церковним Братствам належить велика честь найпершого заснування нормальних сталих шкіл, чого до них ніде в благочестивих слов'ян іще не було. Статути більших Братств наказували їм заложити „гимнасіон“, — і справді, їхні школи вже на початку своїм, в кінці XV-го віку були добрими середніми школами, а трохи пізніш стали вищими, напр. у Львові та Острозі, а незабаром у Києві.

Значення братських шкіл величезне. Це вони виховали пове покоління не тільки світських, але й духовних людей. Ціла низка видатних осіб вийшла власне з братських шкіл; у Львівській братській школі, напр., учився Петро Могила, потім митрополит Київський. Братські школи на братські кошти виховали високоосвічених професорів, що принесли своїй Церкві та батьківській вірі неоціненну користь. Місцеві обставини сприяли тому, що братські школи в своїй науці схилилися до програм і методів шкіл західніх, що значно підносило їхній науковий рівень.

Братства ж перші зрозуміли всю силу друкованого слова, і тому стали закладати свої друкарні. Братські друкарні, напр. Львівська, Виленська, Київська, Могилівська і др., позоставили вічний слід у культурі свого народу. Вони не тільки постачали Церквам добрі літургічні книжки, а школам — потрібні підручники, але давали до рук цілому народові найрізніші корисні книжки. Братські видання підносили культуру не тільки самих українського й білоруського народів, але вони широко розходилися по цілім слов'янським світі, і багато помагали, напр. церквам болгарській, сербській, румунській та росій-

ській. Цієї сторінки діяльності наших Церковних Братств ніколи не забуде їм історія слов'янської культури.

На церковну проповідь Братства звернули пильну увагу. Єзуїти в Польщі поставили проповідь на певну висоту, мусіли до того застосуватися й наші Братства. І от Церковні Братства запроваджують по всіх видатніших містах посади фахових проповідників, що дуже прислужилися справі оборони своєї Церкви й віри. Братські проповідники багато зробили для розвитку українського проповідництва, написали й видрукували силу казань, які й сьогодні займають не останнє місце в історії української літератури; згадаймо хоча б проповіді Іоанкія Галатовського, Антонія Радивиловського, Лазаря Барановича й баг. інших.

Коли до цього додамо, що Братства пильнували й про сам о с в і т у своїх членів, — не тільки на своїх зборах читали книги св. Письма та Отців Церкви, але й заохочували до такого читання вдома, — то це буде хоч блідий малюнок тієї величезної культурно-освітньої чисто національної праці, яку провадили Церковні Братства. Уже самою цією працею до історії української й білоруської культури Братства вписали найкращі сторінки.

Ніколи не забуде історія Церковним Братствам їхньої мужньої та смілої оборони батьківської віри та своєї національності. Боронили вони свою віру всіма способами, боронили скрізь, де тільки треба було. Найперш боронили її перед польськими королями, постійно висилаючи до Кракова, а потім до Варшави найрізніші делегації, складаючи на це потрібні кошти з власного майна; а з 1616 р., напр., у Варшаві постійно живуть братські ходатаї по церковних справах, що спеціалізувалися в цій праці. На сеймах боронили інтереси своєї віри та нації або самі братчики, або їхні уповноважені. За церковні та національні права братчики без кінця процесувалися, завалюючи суди найрізнішими своїми скаргами на утиски благочестивої Церкви. Ця оборона церковних і національних інтересів зробила Братства надзвичайно популярними, надала їм силу та значення, а разом із тим передала їм і всю церковну справу. На церковних соборах з 1590-х років Братства мають чи не найсильніший голос.

Братства були організацією встановленою, — до них вступали всі, хто того бажав собі. Звичайно, Братства дбали, щоб до них вписувалися й магнати світські, і достойники церковні. Ось через це вся видатна благочестива інтелігенція була вписана до Братств, а серед неї треба тут згадати найсильнішого — князя Костянтина Остриського, що ціле життя своє допомагав Братствам своїми коштами та впливами. Воеводи та бояри молдавські часто вписувалися братчиками до Львівського Братства. В 1620 р. до Київського Богоявленського Братства вписався гетьман Сагайдачний зо всім військом запорозьким. А коли додамо, що в перших рядах Братств були ще митрополити, архієпископи, архимандрити та інше значне й рядове духовенство, то переконаємось, що сила Братств справді була велика,

і вона міцно стримувала народ від винародовлення. Це був міцний і загальнопризнаний провід народу.

Ось через це нема нічого дивного, що патронат над церквами переходить до рук Братств. На той час вони єдині були найміцніші оборонці Церкви, і тому зовсім природне було, коли більшість церковних справ опинилася в їхніх руках. Цей патронат визнали за Братствами й східні патріярхи, а вони ж були тоді найбільші духовні авторитети на Сході.

Дійсно, грамотами східних патріярхів Братствам надано великих прав у Церкві. Вони, напр., мали право, через своїх священників, відлучати від Церкви своїх непокірних братчиків, а то й не братчиків. Вони мали право доглядати за життям священників (вони були з вибрання) й деносити на них єпископові. Більше того, Братство мало право доглядати навіть за самими єпископами, доносячи на нього митрополитові або патріярхові, про що читаємо в львівському Статуті, що його затвердив 1588-го р. царгородський патріярх Єремія: „Аще же и єпископъ сопротивитися закону, истиннѣ, и не по правиламъ святыхъ Апостолъ и святыхъ отецъ строяще церковъ, таковому єпископу сопротивитися всѣмъ, якъ врагу истинны“.

Такі великі права Братств скоро допровадили до гострих непорозумінь між ними та єпископами, і ці останні почали голосно скаржитися на „громадянський папізм“, що ніби „шевці — кравці та кожум'яки“ хочуть рядити Церквою, на що їм відповідали, що й Апостоли не були високого походження. Ці єпископські нарікання були потільки неправдиві, поскільки нарікання Братств на єпископів мали ґрунт під собою. Серед єпископів і взагалі вищої тодішньої церковної влади не мало було осіб, які про Церкву зовсім не дбали, а життя провадили неморальне. І власне через це Патріярх Царгородський змушений був поширити церковні права Братств, бо крім них не бачив тоді іншої реальної сили, що заступилася би за батьківську віру. Сам хід тодішніх подій, сама історія віддали в руки Братствам цей догляд над Церквами. Вища церковна влада справді була така, що Братства мусіли пильно доглядати за ними, бо не довіряли навіть у міцність їхніх благочестивих переконань...

Але історія скоро виправдала це перевищення церковної влади Братствами, — слідом за вищою нашою магнатерією пішов і наш єпископат — перше потайки, а в 1596 р. й відкрито він покинув батьківську віру й пішов на унію з Римом. Тоді тільки пізнали вірні, чого це єпископат так боявся вмішування братчиків до церковних справ, і чого так завзято виступав проти них і світського елементу в церкві взагалі...

По Берестейській унії 1596 року, роля й значення Братств ще більше зросли. При вірі батьків позосталося зовсім мало з вищої церковної влади, а пізніш свій єпископат і цілком увірвався. Настав найтяжкий час для благочестивої Церкви. І в цей час без'єпископства Братства не побоялися взяти в свої руки якнайбільше церковної

влади, рядити Церквою, скрізь міцно боронити її. Так було аж до 1620 р., коли в Києві нарешті відновилася своя, вища церковна влада.

По 1596 р. настає записка й руйнуюча боротьба брата з братом — вищого уніяцького духовенства з Братствами. У цій боротьбі з Братствами було багато глибоко трагічних моментів; згадаймо, що Львівське Церковне Братство найдовше не здавалося, і тільки в 1708 році змушене було й воно покинути віру батьків своїх. Ось через це в тій полемічній літературі, що повстала в XVI—XVIII віках на адресу Церковних Братств та їхніх діячів написано немало зісних сторінок.

Церковні Братства в Польщі в повній силі існували й через увесь XVIII вік, не зменшуючи своєї діяльності, як національний провід. По розділах Польщі, з початком XIX-го віку, з православної Церкви українців та білорусів стали силою виводити все, чого не було в Церкві Російській, а тому цотроху припиняється важливіша діяльність Братств; кажу важливіша, бо традиційно братська діяльність коло Церков продовжувалася й потім. Російський уряд змушений був ближче приглянутися до історичної ролі Братств, і тому 8 мая 1864 року вийшов новий закон про Церковні Братства, які — з зовсім іншим російським Статутом — дозволялося відкривати в цілій Росії. Звичайно, ці нові Братства і своєю працею, і своїми завданнями мали вже зовсім мало спільного з колишніми нашими Церковними Братствами...

Така була доля й значення благочестивих Церковних Братств в Польсько-Литовській Державі. Цілі віки існували ці Братства і своєю славною діяльністю на користь Церкви, батьківській вірі та нації вписали цілі свої славні розділи до нашої історії; як високо-моральний братський союз, вони й безпосередньо впливали на благочестиву людність, а своєю культурно-освітньою діяльністю підносили освіту цієї людности. В часи, коли нам загрожувала найбільше небезпека винародовлення, це був найміцніший народний провід, до якого й рівняти не можна сучасного партійного проводу.

Переживаємо сьогодні часи, коли повесне життя над міру розбурхалося, коли Церковний корабель з великим трудом пливе серед нього, хилючись на всі боки, часом готовий і впасти; коли самому національному існуванню народу загрожують найбільша небезпека. Настав саме час, коли в ім'я нашої віри, в ім'я рятуння zagrożеної моралі народу та його національного ім'я мусимо відновити до життя старі випробовані Церковні Братства. Не будемо боятися, що ці Братства можуть втручатися до церковного життя, бо ж історія учить нас, що близька співпраця духовенства й вірних все була тільки на користь самій Церкві, особливо ж за часів грізних. А наша ж Церква сьогодні найбільш потребує, щоб міцно з'єднався коло неї для церковної праці увесь вірний народ, а це справді здійсниться, коли відродимо нані стародавні Церковні Братства з їхніми колишніми широкими завданнями.

Головна література про Церковні Братства. С. Солов'єв: Братчины. „Русская Бесѣда“ 1856 р. IV 108—117. І. Флеровъ: О православныхъ церков-

ныхъ братствахъ. Спб., 1857 р. А. П-чь Современная деятельность древнихъ братствъ въ Юго-западномъ краѣ, „Подольскія Єп. Вѣд.“ 1865 р. Ф. Четыркичъ: Древнее Луцкое Кресто-Воздвиженское Братство (1617—1712), „Вол. Епарх. Вѣд.“ 1871, ч. ч. 11—13. Н. Трипольскій: Западно-русскія братства и ихъ деятельность, там же, 1875 р. ч. 4—5. И. Сребницкій: Слѣды церковныхъ братствъ въ восточной Малороссіи. „Труды IV Археологическаго Сѣзда въ Казани“, Спб. 1891. А. А. Панковъ: Братства, 1900. А. Крыловскій: Львовское Ставропигіальное Братство, Київ. 1904. К. Харламовичъ: Западнорусскія православныя школы XVII в., Казань, 1898 р. П. Клименко: Цехи на Україні, Київ, 1929 р. (тут і література). А. Савич: Нариси з історії культурних рухів на Україні, Київ, 1929 (тут і література). Ів. Огієнко: Брусловское церковное братство, див. „Лѣтопись Екатеринославской Ученой Архивной Комиссіи“, т. IX, 1913 р.

Іван Огієнко.

ТВОРЧИСТЬ ЮРІЯ ДАРАГАНА.

(1926—1936).

„Нежов чотки перебираю молитовно
щодня в саду оцьому вірші Дарагана“.

(Ю. Косач).

Літературна спадщина Юрія Дарагана — збірник поезій „Сагайдак“ справді ніби разок коралів. Кожна намистина викінчена, вірізблена значно сама по собі змістом і формою, а все ж зв'язана з іншими в гармонійну цілість. Перебираєш їх справді, як чотки, спиняючись, задумуючись, поволі з початку до кінця, й знову вертаєшся назад.

Сам поет символічно мислив свої поезії стрілами й зложив їх у „Сагайдак“. Дзвінки строфи злітають із міцно натягнутої тятиви поетової уяви, як срібні-свілючі стріли. Однак не тільки стріли може містити сагайдак. Поет у вступному вірші до збірки, яким присвячує її:

..Тому, хто широ прагне волі,
Тому, хто прагне слави;
..Перлини сліз, чи стріли чи вино —
Що ж ти містиш і радощі і болі“.

Дійсно „Сагайдак“ містить і сльози, і міцне вино, і радощі і біль, як і саме життя.

Збірка „Сагайдак“ означена, як „книга перша“, — є перша й остання. В ній зложено дорібок усього короткого творчого життя поета. Крім 52 поезій, що містить збірка, з опублікованих маємо ще 6 віршів, що їх передав поет за 6 днів до смерти в санаторії на Плеші (ЧСР) Микиті Шаповалу під час його відвідин. Ці поезії, з яких остання походить від 20 грудня 1925 року, надруковано в „Новій Україні“ (Прага) в р. 1926 під загальним означенням, як „Посмертні поезії“¹.

¹ Оригінали цих поезій зберігаються разом з архівом Дарагана в Українському Історичному Кабінеті в Празі. Архів цей дає багатий матеріал для дослідження лабораторії творчості поета, чим маємо намір в дальшому зайнятися. Один вірш з посмертної спадщини надруковано в часопису „Назустріч“ 1934. ч. 16. п. н. „Непереможність“.

Ю. Дараган.

Передано згадані поезії 10. III. 1926 року, а 17 того ж місяця поет умер, і 20. був похований на Ольшанському кладовищі в Празі.

Війна, суворі походи, і зрештою голодне таборове життя підточили життя поета. Дараган помер на сухоти. Життєвий шлях його — типовий шлях бійця-воєнка за ідею української державности. Революція застала Дарагана старшиною російської армії. Дальший розвиток подій розбудив у залялого юнака, сина українця й матери — грузинки, приспане національне почуття. Дараган перейшов в українську армію й кинувся в боротьбу. Після трагедії Української Армії,

поет, як і багато інших, понав у військовий табір у Каліші, а звідти в літі 1922-го року дістався до Праги. Думав він теоретичними студіями піднерти свій поетичний хист і вступив на літературний відділ Українського Високого Педагогічного Інституту. Тут і догорів вічно палаючий смолоскип його життя. Ось уже десять років минуло від смерти поета, а в уяві, як жива, встає його характерна особистість. Струнка, висока постать, темне, виснажене обличчя з расовим орлиним носом, палаючими очима й надзвичайною, повною ніжної ясности усмішкою. Незабутнє обличчя мислячої й глибоко, інтензивно відчувуючої людини. Вся фізична особа Дарагана — стабільний блиск очей, живі рухи, вся нервово напружена поведінка, а особливо руки, вузькі, з довгими чутливими пальцями, зраджували сталі внутрішні горіння, натуру, яка ніколи не заспокоюється, йдучи вперед у вічному шуканні...

Стати поетом Дараган мріяв із ранніх юнацьких літ. Почав писати під впливом школи й російської літератури по-російському. В початках своєї творчости попадає в атмосферу поетичного духа А. Блока та Валерія Брюсова.² Деякі з ранніх поезій у „Сагайдаку“ дають безперечно блоковські настрої. Однак, Дараган, усвідомивши, як він сам вислбляювався, своє „хворіння на Блока“, швидкими кроками простує до повного визволення з під будьяких впливів, і створення власної творчої атмосфери, в якій відбився б дух українського народу.

Збірка „Сагайдак“ хоч не є монолітна, до певної міри моза-

² Брюсов був улюблений поет Дарагана. З приводу його смерті Дараган у листі, що переховується так само в архіві поета в Укр. Істор. Кабінеті, до свого побратима Р. згадує, що зав удача всі його, Брюсова, книжки „любовно переплетені в шкіряні окладники“, і наводить цілі вірші з книги: „Пути и перепутья“.

їчна різноманітністю матеріялу, проте в багатьох розділах уже дає відчуття цей дух українського народу, — єдиний в різних образах минувшини й сучасності. Поділ малої книжечки на дев'ять уступів указує на прагнення до циклю, як вищої форми творчості. Об'єднуючи в циклі споріднені тематично поезії, Дараган шукає основного мотиву в частині світу, яку береться освітити. Однак, ці цикли є ще ніби намацування ідей. — збірка талановитих ескізів, із яких синтези в дальшому розвитку безперечно повстали б великі полотна.

У своїй першій книзі Дараган робить спроби щодо будування закладів філософії життя, як для індивідуума, так і для цілого народу, і саме народу українського, беручи на увагу стадію його поступу на історичному шляху до здобуття місця в колективі державних народів. З цих закладів для поета вже ясна ідея ненастанної, невгаваючої боротьби. Ідейно мотив боротьби в Дарагана найсильніший. Доля українського народу від своєї давнини до сучасності та в доглядній майбутності — це стала боротьба. Усвідомлення цього укладається в поета в окреслену просгу думку-тезу:

„Пишне пастя наше
На вістрях шабель та пік“.

(„Співає юний січовик“).

Все перебуває в сталій боротьбі і в природі, — весна переборює зиму, вечір — день, ранок — ніч і так у сталому коловороті. Та ж боротьба течиться в житті людини, як органічної частини природи. Людині самої по собі й у колективі. Перемоги й падіння в'яжуться в логічний ланцюг законности. Тому в поета поразка не викликає зневіри, песимістичних нот, упадку душевних сил й послаблення бойового тону. Це тільки кільце ланцюгу, за яким — по закону невпинного руху-боротьби — прийде дальше кільце — перемога. Але перемога дається в бою. І поет, як вояк, чуйно стоїть на сторожі, в повнім озброєнні, готовий кинутися в бій. Бойова пототовість, що нею дишуть поезії Дарагана, є перша основна риса його творчості.

Мотиви боротьби навіває поетові перш за все сама природа, що в ній все живе й перебуває в сталому руху й борні:

„Хто це казав, що небо — мертва стеля,
А зорі — візерунки?“

(„Величне“).

Всі явища в природі: день, вечір, ранок, весна й осінь, зорі й місяць персоніфікує поет у відповідні бойові постаті. Місяць — княжич із своєю зоряною дружиною.

„В латах легких і ясных, як жар“.

(„Похід“).

В передчутті небезпеки, що нависла над світом

„Він, як Бог блищить запалом новим,
Радощами нової борні“.

(Там же).

І день в надвечір'ї, переможений вечером, втілюється в образ раненого князя, що, схилившись на захід, „сджилув свій червоний щит“.

Ранок пестить осоку, й ось знову встає образ переможця й переможеної:

„Тремтить осока всім єством
В обіймах ранку,
А ранок пестить знов і знов,
Мов турок бранку“.

(„Бранка“).

Весна зводить бій із зимою. Світле божество

„Дажбог лякає білі коні,
Гучний табує зима“.

(„Срібні сурми“).

Зима на уступі:

„Прогавлена остання змога,
Долічені вже дні“...

(там же)

Зима підносить білий стяг „і лине за лиман“. Перемога опові-
щується тріумфально, як перемоги в герці на полі бою:

„І гридень світлого Дажбога
Сурмить блакитну перемогу
На золотім коні“.

(Там же).

Асоціації дій і явищ природи з образами давньої української мн-
нувщини питомі для Дарагана. Він часто й залюбки сягає в шуканні
тем і образів у далекі княжі часи. Князь, дружина, гридні, бояри,
бранці, що в природі є символи, в поезіях, присвячених минувшині,
виступають, як дієві особи. Поет з любов'ю, розумінням і надхненням
спиняється на героїчних моментах боротьби українського народу в ми-
нувщині, на постатях старовини. Своєрідною інтерпретацією явищ,
подій і постатей давньої доби Дараган наближає їх до тієї міри, що
знищує часові простори й переводить їх у план сучасності. Спли-
вання минулого з сучасним в синтезу історич-
ної якості українського духа й долі є друга
основна риса творчості Дарагана.

Лінія долі українського народу одна й та ж. Вона не припиня-
ється, не зривається історичними катаклізмами, після яких могла б пе-
реводитися в інший план. Палаючий над Києвом вночі хрест на па-
м'ятнику Володимирі — це символ, який стверджує, що:

„Людських осель наместом
Керує до тепер Великий Володимир“

(Київ).

І досі три лицарі: Вольга, Муромець та Святогор, причвалавши,
спиняються над палаючим у пожежах краєм, і в словах Вольги до по-
братимів:

„Що за диво, любі,
На край святий навалу чинить півміч“.

Знову звучить ця єдність долі. Одвічна небезпека з півночі, що викли-
кає з минувщини легендарних захисників стіну.

„І руки лицарів в страшній задумі гніву
Поволі опускаються на меч“... („Луна минувшини“).

В образах „Дикого поля“, „Запорожжя“ тісно сплітаються еле-
менти минувщини й сучасності. Вміння поета вжитися в дух мичугосе

вказує на глибоке розуміння всієї його (минулого) романтичності й буденщини. Поет ніби сам утілюється в різні образи, поринає в минуле й виносить у сьогодні його затаєні для інших складники. Сам поет так уживається в минуле, що йому —

„Здається, так давно-давно
Курить мій віз чумацьким шляхом“.

(„Спливло, зашурілось...“).

Постать поета ніби проходить в різних образах із давньої старовини в наші дні. Постать воюючого-співця з лірою в руках і сагайдаком за плечима.

Стихія, в яку лопав Дараган в молодості, — війна. Поезія — стихія, що для неї він родився. Приходячи в стих, обидві ті стихії взаємно просякають одна в одну. Поезія Дарагана набирає бойового характеру, а боротьба поетизується.

Спостереження війни, як явища, викликаного людиною, веде до визнання її неминучості, як вияву інстинкту змагання. Звідси — визнання поетом активної збройної боротьби за раз визначені ідеї. З того визнання випливає логічно й відношення до наслідку боротьби в чергових моментах поразки, відношення до смерті. Тому, що поет, як воює, зарані глянув до очей смерті, і тому що все його коротке життя пройшло під її загрозою, мотив відношення до неминучого кінця є найбільш продуманий і викристалізований. В трактовці цього мотиву Дараган підноситься вже до філософського рівня. Явище смерті в природі, що оточує людину, в очах поета позбавлене трагізму. Процес відходу з життя відбувається у величчій, урочистій спокої. Переможена сила, ніби у свідомості приходу нової черги перемоги, відходить у гордовитій пишності.

„Ти бачиш, захід відкриває рани,
І зустрічає смерть надхисним гімном“.

(„У потязі“).

Не плач і стогін. Навпаки — усміх із останнім зідханням. Як місяць після ночі герцю й гульні:

„А світанком він зуміє вмерти,
Кинь усміх морю і ланам“.

(„Похід“).

Смерть дня, що — „як князь ранений, схилився на захід“, викликає в поета гаряче благаання подібної смерті:

„Мій Боже! Радісно співає сурма...
О, дай же і мені в свій час умерти
Так пишню і безжурно“...

(„Вечір“).

І зводиться до одного: „так пишню вмерти, ясно жити“.

Ясність сповнює всі поезії Дараганові. Ясність і чистота, і безмірна любов до природи. Природу поет любить, відчуває й розуміє так, що раз-у-раз досягає повного спливання з її ритмом („Літо“ 1. „Дніпропунсовий захід“, „Літо“ 2, „Хмари білими стали перуками“ й ін.). З такого відчуження природи випливає велика, всеобіймаюча любов до життя. Ця любов до життя, до людини горить у Дараганових поезіях ду-

жим вогнем. Отже, спокій перед лицем смерти не походить у нього від резигнації, душевної утоми чи то фізичного вичерпання чи якогобудь роду кволости, а, власне, з мужности перед непоборним законом зміни явищ. Таке відношення до смерти без патетичного трагізму, чи то омивання прямого погляду до очей неминучости, приводить до того, що поет змучений хоробою, при житті в нужденних матеріяльних умовах. свідомий усієї недолі українського народу, його помилок і падінь, усе ж не попадає в зневіру. Його творчість дише бадьорістю, вірою в конечність перемоги. Оптимізм — це третя основна риса творчости Юрія Дарагана.

Започаткований ним після останньої поразки цей оптимізм знаходить свій дальший розвиток у деякого з українських поетів поза СССР в наші дні.

Прага.

Олександра Чернова.

УКРАЇНЬСЬКА АРХІТЕКТУРА.

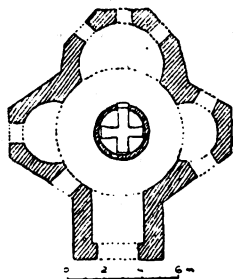
Короткий історичний нарис.

4. Ротонди. Крім церков з банею на луках — цього посереднього типу між базилікою й центральною будівлею, та будівель чистої базиліки, в Україні був відомий також тип центральних будов¹ квадратних, полігональних і круглих — т. зв. ротонди. Цей останній тип будови має для нас велике значення тим, що він вказує ще на інші керунки в нашому архітектурному мистецтві, які знайшли в Україні пригезий ґрунт для свого розвитку й поширення. Хоч питання про ротонди в нас іще відносно нове й ще мало розроблене, але вже на підставі того, що досліджено, маємо про них певне уявлення. й знаємо, що вони були поширені в Україні від найдавніших до найновіших часів, про що свідчать факти існування ротонд у Херсонесі близько 600 р., Вишгороді 1115 р., Галичу XII—XIII ст., Горянах XII—XIII ст., Володимирі Волинському (Васильківська ц.) XIII ст., З пізніших ротонд знаємо про ротонду в Лаврові з XV ст., Кам'яніці 1575 р. й Мукачеві 1661 р., а ще пізніші на грані XVIII—XIX ст. в так зв. „ампірному“ будівництві, де ротонди були улюбленою формою.

Хрищата ротонда чи т. зв. баптистерій (хрищальня) у Херсонесі (див. мал. № 20) мала в плані форму „трефового туза“ (трикоп) розм. 13'5×12 мтр., при тому середня частина її була кругляста розм. 6.7 мтр. в поперечнику; з трьох боків ротонди виступали на $\frac{3}{4}$ круглястості апсиди, а з четвертого (західного) — прямокутник, зближений до квадрату. Північна й південна апсиди були майже однакових розмірів, а східна була значно більша від них. В центрі баптистерія знаходилась кругляста купальня розм. 2.85 мтр. в поперечнику з системою водогінних труб, і була виложена мармуром, а дно мало поглиб-

¹ Церкви-каплиці невеликих розмірів.

лення в формі рівнораменного хреста. Апсиди мали склепінчасте перекриття, а середня частина, що підносилась догори, мала, як припускають дослідники (Бертъ-Делягард і інш.) плескату стелю або баню (В. Січинський і інш.).² Ціла будова була виконана з каміння й цегли, а спосіб мурування був типово візантійський. В 1877 році підчас розкопок знайдено останки мозаїчної підлоги, а на стінах апсид сліди мозаїки та фресок з орнаменту та деяких фрагментів фігур. Коли саме була заложена ця будова, докладно не доведено, але є деякі дані при-

20. Хрищата ротонда в Херсонесі, з 600 р. по Хр.

21. Центрального типу ротонда в Вишгороді біля Києва, з 1115 р.

першої пол. XIII ст., а також в „Jáku“ і „Parocz“ з XIII ст.³ 4. в Далматії коло „Noni“ (Nona) будова з XI ст. та інші.

² Див. Січинський: Сутківська твердиня, ст. 16.

³ E. H. Minns: datuje час заложення баптистерія коло 600 р., див. його працю: Scythians and Greeks, Cambridga, 1913.

пускати, що вона походить із доби ще старохристиянської в межах VI—VII ст. (Бертъ-Делягард, E. Minns).³ Така давня будова надзвичайно цінна пам'ятка архітектурного мистецтва в Україні, а її оригінальний план і техніка виконання вказують, як високо стояла тоді будівнича вмільсть в Херсонесі. Зогляду на те, що давніших подібних будов досі не знайдено ні на Сході, ні на Заході, дехто з дослідників припускає, що пізніші будови, що були подібні до Херсонеського баптистерія (як на Сході так і на Заході) брали за взір Херсонеську хрищату будову, як наприклад: 1. в Кракові хрищата ротонда на Вавелю з XI—XIII ст., 2. на Шлезьку в Тешині замкова каплиця з XII ст. і в Стронь коло Братислави з доби коло 1300 року, 3. в Угорщині: хрищата ротонда в „Róba-Szent-Miklós“

22. Ротонда в с. Горянах біля Ужгороду, з XII - XIII віку.

В сусідстві з описаним хрищатим баптистерієм у Херсонесі знайдено в 1904 році фундаменти другої подібної хрищатої будови. Звідки з'явилася в Херсонесі ця форма будови, до цього часу докладно не встановлено, але деякі дослідники (Strzygowski, В. Січинський) припускають, що прийшла вона в Україну з Сирії й Малої Азії, що довгий час була джерелом як геленістичного, так і християнського мистецтва на

Сході. Про дальше існування ротонд в Україні свідчить ротонда в Вишгороді (див. мал. ч. 21) біля Києва, що була центрального заложення, а її рисунок зберігся на мініатюрах рукопису „сказанія о Святых Борисі і Глібі“ з перш. пол. XIV ст. В тому рукопису рисунок Вишгородської церкви (ротонди) повторюється аж дев'ять раз, і з того виходить, що перша церква-мавзолей (ротонда) для гробу св. Бориса й Гліба була побудована вже в 1115 р. Хоч декого з дослідників ці рисунки ротонди на рукописах „сказанія“ не зовсім переконують у факті існування Вишгородської ротонди, але й ці дослідники не заперечують того факту, що в Україні в ті й пізніші часи існували ротонди, подібні до Вишгородської (центрального заложення), про що свідчать збережені рисунки ротонд на фресках Софійської катедрі в Києві та інш., які цілком подібні до Вишгородської.

Ротонда в Галичу (ц. св. Іллі) з XII—XIII ст. (див. мал. 13 на стор. 202 „Н. К.“ кн. 3 за 1936 р.) має середню частину (наву) круглясту, східню (апсиду) на $\frac{3}{4}$ круглясту, а західню (бабинець) — прямокутну; коли відкинути цей останній,⁴ то будемо мати ротонду західньороманського типу. З розкопок виявилось, що вона була побудована з тесаного квадратного каменю, й середина її була перекрита склепінням. Ця ротонда вважається теж за продовження розвитку українсько-візантійського будівництва (Херсонес, Вишгород), хоч окремі форми її набрали вже романського характеру (план заложення та збережені рештки деталей) з огляду на близьке сусідство Галича до центральної Європи, що була в ті часи (XII—XIII ст.) джерелом романського стилю.

Ротонда в с. Горянах коло Ужгороду з XII—XIII ст. (див. мал.

⁴ Дослідниками ще не доведено, чи прямокутний бабинець повстав разом з іншими частинами церкви, чи його придобано пізніше.

ч. 22) збереглася до наших днів. Це церква (теперішній католицький костел), що складається з старої пресвітерії — ротонди й пізнішої прибудови — готичкої нави з XV—XVI ст. Сама ротонда (пресвітерія) в плані назовні кругляста, але в середині мала шість (тепер залишилось п'ять) малих півкруглих ніш апсидальної форми, що розміщені навколо середнього кола.⁵ Півкольні ніші перекрито сферичними склепіннями, і на них оперто шостикутний низький підбанник із віконцями та банею нагорі. Баня в спідній частині шостигранна, а нагорі сферична.⁶ Вікна в долішньому ярусі і в підбаннику закінчувались угорі луком.⁷ Архітектурні форми (центральність заложення й просторовий об'єм), будівельна техніка та матеріал (квадратова цегла розм. 30 см. і 5 см. grub.) вказують на українсько-візантійське походження цієї ротонди з деякими домішками романщини; при тому впливи романські на цю ротонду були значно слабші, як на ротонду в Галичі. Про Володимир-Волинську ротонду (Васильківська ц.) сказано вже на ст. 203 кн. 3 „Н. К.“ за 1936 рік, див. малюнок 16.

На закінчення перегляду ротонд слід зазначити, що на ротондах в Херсонесі, Вишгороді, Горянях і в Володимирі Волинському відбилися переважаючі впливи візантійські, тоді як на ротонді в Галичі впливи романські. Ці впливи ще яскравіш виступили в пізніших ротондах, як: у Лаврові, Мукачеві, Кам'яниці і інш. Про ті ротонди розповідь на іншому місці.

ГОЛОВИША ЛІТЕРАТУРА. Крім уже поданої літератури на ст. 206—207 кн. 3 „Н. К.“ за 1936 рік, вкажемо на дальшу літературу. Й головним чином про ротонди. В. Січинський: Ротонди в Україні. Київ, 1929. — А. Л. Бертьє — Деллагарда: О. Херсонес. II. Крещельня. „Известія Археолог. Комис.“ С. П. Б. 1907, вып. 21. — А. Бобринській: Херсонес Таврический. С. П. Б. 1905. — К. К. Косцюшко-Валюжиничъ: Отчетъ о раскопкахъ въ Херсонесѣ. „Известія Археолог. Комис.“ С. П. Б. за 1901, 1902, 1903, 1904 і 1906 годы. — Айналовъ: Памятники христiанскаго Херсонеса. I. 1905. — Н. Е. Minns: Scythians and Greeks. Cambridge, 1913. — Szaraniewicz: Trzy opisy histor. Nalicza. Львів, 1883. — I. Strzykowski: Die Baukunst der Armenier und Europa II. Відень 1918. — М. Я. Энгель: Русская Помпея (Херсонес-Таврический), Севастополь. 1903. — А. Л. Бертьє-Деллагарда: Древности Южной России. Раскопки Херсонеса. „Материалы по археологии России“ № 12, С. П. Б. 1893. — И. И. Срезневский: Сказания о свят. Борисѣ и Глѣбѣ. С. П. Б. 1854 і 1860. — Раматку archeologicke. Прага, 1889. — М. Грушевський: Історія Руси-України, т. II. — К. Широчкій: Путеводитель. Київ, 1917. — В. Залозецький: Церква — мавзолей св. Бориса й Глѣба в Вишгороді пд Києвом. „Стара Україна“. Львів, 1924. — Древности Росс. Госуд. Кіево-Соф. Собор. С. П. Б. 1871. — В. Залозецький: Горянська Замкова каплиця. „Науковий Збірник Просвѣта“, Ужгород, 1925. — F. Zapletal: Horjanská Rotunda. Olomouc, 1923. Розділ: Okruble Slavby na Rusi. — Петрушевич: О соборной Богородичной церкви в г. Галичѣ. Львів, 1898. — М. Поваківський: „Руська Нива“, Ужгород, 1921, 5. квітня. — В. Пачовський: Історія Подкарпатської Руси. I. 1921. — Толстой-Кондаков: Русскія древности. в. IV. С. П. Б. 1891.

Гдня.

Опанас Нестеренко.

⁵ Шосту нішу (західню) зруйновано в часі прибудови готичкої нави.

⁶ Накриття бані в формі середньовічного шолому та зубчастий гнзис в підбаннику побудовано тільки в 1912 році.

⁷ Вікна пізнішого походження, не відповідають первісним ні формою, ні розміщенням.

**ГРИГОРІЙ ЛЕВИЦЬКИЙ,
український гравер XVIII ст.**

Нарешті найбільш інтересним тезисом Г. Левицького, й взагалі найвизначнішим його твором, треба вважати знаменитий тезис, присвячений київському митрополитові Рафаїлу Заборовському — меценатові й покровителеві київської Академії. Цей тезис захищав сту-

Середня частина з тезиса Р. Заборовського 1739 р.
(Зо збірки проф. І. Огієнка).

дент філософії Дам'ян Галяховський і репрезентований Академією (за ректорства Сильвестра Кулябки) Р. Заборовському з нагоди повного закінчення перебудови Академії в 1739 р.¹

Цій гравюрі належить одне з перших місць в історії граверства на цілому сході Європи, як своєю мистецькою вартістю, так і змістом, що має для нас велике історичне значення.

Одинокий цілий примірник цієї гравюрі переховується у Всеукраїнському історичному музею ім. Т. Шевченка в Києві (був. міський музей), а одна (верхня) половина гравюри у приватній збірці проф. д-ра Івана Огієнка в Варшаві. Цю останню, дуже гарну відбитку, що становить головну частину цілої гравюри, мав можливість підпи-

¹ В. Горленко, „Русс. Архив“, 1892., X., ст. 207.

саний докладно вистудіювати завдяки ласкавій згоді Вп. проф. Огієнка, за що автор складає йому найбільшу подяку.

Гравюра, присвячена Заборовському, величезного розміру, так що тільки одна її половина має 60x42 см. Середню частину тезису займає еліпсова рама з прекрасно виконаним (пунктірною машиною) портретом Р. Заборовського. Навколо рами надпис: „*Ut perfectus sit Homo Dei ad omne opus bonum instructus ad Timoth. capit 3.*“ . Портрет з Р. Заборовським підтримують чотири молоді божки, з символами, подібними до тих, які були в тезисі Негребецького: Змії, серце, дзеркало, ріг із плодами. Зверху гравюри, а саме в верхній половині її, змалювано в легких, прозорих обрисах відкрите небо з різними святими.

Під портретом Р. Заборовського, на тлі горбокватого краєвиду з видом фортеці й міста, — невеликий картуш із гербом мецената (серце з хрестиком на ланцюжку).

У самому низу посередині гравюри — великий картуш з надписом:

PIUM ac DEBITUM

Musarum Kijoviensium Patri Mecaenati perq novennium Nutritori
Illustris: Celsis: Domino Domino RAPHAELI ZABOROWSKI
Archiepiscopo Kijoviensi Halicensi et Parvae Russiae la qua par
est sublimissione-cultu et reverentia

MONUMENTUM

Thesibus ex universa Philosophia

ERECTUM publiceque EXHIBITUM

Per infimum suum servum AA : LL : et Phliae Auditorem

Damianum Galachowski Praeside admodum R. P.

Sylvestro Kulabka P : O : P Professore Scholarque

Praefecto Anno 1739 : Julij 17 die

Ще нижче під картушом підпис самого гравера:

Gregorius Lewicki Sculp. Kijov. Podol.

Навколо картушу з присвятою вміщено в живій своєрідній групі-ровці чотири інші класичні алегорії в образі елегантних рококових дам, що тримають у руках книжки, трубку для розгляду небесних світил, глобус. Розкішні фігури гарних жінок у розцвіті своїх сил і краси, нарисовані майстерно, з динамізмом, у різноманітних живих позах, з прекрасним рисунком зборів одягу та відкритих частин тіла.

Великий інтерес збуджують бічні рисунки на гравюрі, що в 14 окремих (майже квадратної форми) образках оточують цілий тезис. Тут із документальною точністю виображено одні з найцінніших зразків української архітектури: вид Лаври, Михайлівський монастир, архієпископський палац, головна церква Лаври, старий будинок київської Академії, митрополичий будинок і студентська бурса. Отже всі ті будови, що побудовані чи відновлені Р. Заборовським, цим любителем будівництва. І так, під час урядування його як архієпископа й митрополита (1731—1747), закінчено розбудову Михайлівської

церкви (1740), а в рр. 1746 розпочато будовою велику прегарну му-рвану огорожу монастиря. Митрополичий будинок, хоч був заложений іще в 20-их рр. XVIII ст., але головна маса будови повстала за часів Р. Заборовського. Головна Успенська церква Лаври заложена в 1073 р., значно розбудована в бароковому стилі в рр. 1722—1729 і закінчена у внутрішньому прибранстві за митрополита Заборовського. Будинок київської Академії заложив гетьм. І. Мазепа, розбудовано його в рр. 1736—1740 за проєктом архітекта Шеделя; власне в такому новому вигляді зарисував її Гр. Левицький, роблячи цим величезну прислугу для історії української архітектури, тому, що пізніші реставрації XIX ст. зовсім знівечили первісний вигляд. Про розбудову Академії м. ін. говориться в старому описі Михайлівського монастиря так: „Митрополить Київській Рафаиль Заборовскій истоши ижъниє свое на созданиє Київскихъ училищъ, яже на древнемъ Мазепы Гетмана основани красно архитекторомъ иноземцемъ соверши“.²

Відоме також листування Р. Заборовського з Синодом, в якому Заборовський повідомляв, що вирішив „репарувати“ будинок Академії, а саме надбудувати поверх, в якому мали бути конгрегаційна церква, зала для диспутів і приміщення для богословських класів.³ Стара студентська бурса, очевидно дерев'яна, була заложена в 1719 р. коштом І. Кроковського й розбудована правдоподібно за Р. Заборовського, коли рисунок її як двоповерхового великого дому, гравер уважав потрібним зарисувати на тезисі.

Крім цих архітектурних зарисовок у бічних образах із двох боків тезиса-гравюри, виображені різні емблеми й символи, що мають представити добрі діла й добру вдачу мецената: Корабель серед морських хвиль („Море житейское“). Рука тримає вагу — символ справедливості. Ротонда на 7 колонах із надписом „Septentio perfectio“ і „Et aedificato ei domum fidelem“ — дім премудрости Божої, цебто наука Академії. Дощ падає з хмари на землю з надписом: „Nisi pluat“ і підписом „Sicut ablatus et super Matre sua“ — дощ душевних добродійств мецената. Сіяч у полі сіє хліб з надписом: Te splendente levabor і підписом: Muri tui coram oculis meis semper“ — це насіння доброї науки пастиря. Престол із розкритими книгами грецького й латинського письма з надписом: Sporo et foro і підписом: Accidite disciplinam meam ac scientiam.

Нарешті останній рисунок — група трьох студентів чи то „спудеїв“ Академії, що тримають у руках звитки з афоризмами в мовах німецькій, грецькій і латинській — цебто в тих чужих мовах, яких вчили в Київській Академії. Цей рисунок студентів має для нас іще спеціальне значення, бо віддає з потрібною докладністю одяг київських студентів тих часів. Цей одяг м. ін. відмінний від давніших одягів Київської Академії, що змальовані на тезисі гравера І. Щирського, присвяченого ректорові Прокопію Колачинському, ілюстраціях

² „Кіевская Старина“. Київ. 1884, ч. 10, ст. 232.

³ Тітов Ф.: Стара освіта в Київ. Україні. Київ 1924, ст. 214.

Н. Зубрицького в книжці „Ітіка“ 1712 р. і на тезисі 1718 р., присвяченого Крakovському. Але одяг, зарисований Г. Левицьким, як каже К. Широцький, сходиться з описом одягу студентів XVIII ст. Тимковського в „Москвитянин“ 1852 р.⁴

Порівнюючи з іншими працями нашого гравера — тезис Заборовського виконаний так само старанно, з майстерним рисунком, із блискучою граверською технікою. І хоч окремі мотиви до фігур і особливо до символічних і алегоричних емблем, розуміється, запозичені з загально-люцирених європейських сюжетів, але в цілому — цілий

Студенти Київської Академії з тезиса Р. Заборовського 1739 р.
(Зо збірки проф. І. Огієнка).

задум, композиційна групування й окремі мотиви безсумнівно самостійного витвору, вже з огляду хоч би на те, що трактують сюжети, тісно зв'язані з українським життям і побутом (портрет Заборовського, архітектура Києва, студенти Академії), виконані безпосередньо з натури.

Тезис Заборовського 1739 р. являється свого роду завершенням старо-української мистецької культури, тут у символічній формі немов би скупчені ціла історія, наука, освіта й мистецтво старого київського осередку!

Слідкуючи за еволюцією творчості нашого мистця, зокрема за розвитком та удосконаленням його граверської техніки, треба підкреслити, що він виступає в Києві, як цілком вишколений і зрілий майстер із своїм індивідуальним усталеним стилем та штихарською манірою. Тому на загал не бачимо великих змін у його ранніх і пізніх працях. Все таки можна намітити певний поступ у розвитку його майстерства, особливо в удосконаленні його різця.

⁴ „Искусство“, Київ, 1914, ч. 5—6, ст. 186.

В найраніших відомих нам працях мистця, як віньети до академічних підручників і тезисів, роблених у Києві в рр. 1735—1736 (див. реєстр праць чч. 2—4), композиції обмежуються головно орнаментальними рококовими мотивами. Ці мотиви може надто нагромаджені, окремі сюжети не зовсім зв'язані в цілість, форми здрібнілі, а графічне виконання надто натуралістичне й деталічне, при чім штриховка обережна й дрібна.

Та вже в серії фігурових рисунків до київських видань „Євангелія“ й „Апостола“ 1737 р. є більша вільність композицій та з'являється той прекрасний рисунок і плястичність моделювання, які характеризують цілу творчість мистця (див. реєстр, чч. 5—19).

Згодом композиції набирають іще більшої суцільности, форма оживає, фігури стають незвичайно пластичними з живим, природним рухом, при тім штрих набуває більшої певности, хоч через свою прецизність і гостроту втрачає первісну м'якість. Уже в більшій гравюрі на честь Романа Кюпи, що виконана коло 1735—1740 р. та тезис із портретом Іларіона Пегребецького 1738 р. свідчать про уміння мистця творити оригінальні концепції з самостійними композиціями, почерпнутими з українського життя та побуту. Але найповніш виявилася ця творчість, як вище зазначено, в знаменитому тезисі на честь Р. Заборовського 1739 р., яку можемо вважати за найкращу працю мистця в розцвіті його сил, коли Гр. Левицькому було коло 42 років. В цій гравюрі дуже старанна вирисовка, у деяких фігурах бездоганна. Штриховка рівна й м'яка, хоч сама лінія, завдяки великій прецизности, трохи штивна й шорстка.

Зате в працях 40-их років, наприклад у „Філософії“ львівського видання 1745 р. (див. реєстр чч. 29—32) лінія стає лагіднішою, м'якою, що надає фігурам більшої природности й принади.

Цей процес узгіднення, синтези поміж пластикою рисунку й самої штриховки ще краще виявляється в останніх датованих працях мистця. Приходить тут м. ін. на увагу портрет Дмитра Туптала коло 1752 р. Останній цікавий також своєю тиновістю для українських портретів XVII—XVIII ст. Д. Туптала змальовано на цілий зріст у св'ятковому одязі й урочистій позі. Ліву руку з хрестом він спер на книгу, що стоїть на столі. На тому ж столі є ще 7 інших книг і каламар із пером. З одного боку фігури на стіні герб Д. Туптала, з другого боку — вікно, через яке видно трибання українську церкву й типову українську „фігуру“ (хрест із Розп'яттям під дашком).

Нарешті в серії апостолів 1752 р. (див. реєстр чч. 34—37), крім згаданої пластичности й „скульптурности“ рисунку з живим, динамічним трактуванням поз, м'якість штриху й лінії набуває особливої виразности. Ця майстерність штрихівки особливо вражає в тіневих, цебто в найбільш „ризиковних“ місцях, де поруч незвичайної прецизности й плавности лінії досягає гравер прекрасної глибини тіней. з м'яким, приємним, просто „оксамитовим“ полиском лінії. Було тоді нашому мистцеві коло 55 років, у добу, коли він досяг найвищої граверської техніки.

Значення Григорія Левицького в історії граверства не обмежується тільки тіснішим колом його впливів на українське граверство середини XVIII ст., але сягає на цілий комплекс мистецьких течій на цілому Сході Європи. Передовсім Г. Левицький відіграв важну роль, як провідник найкращих досягнень загально-європейського мистецтва на Сході Європи; він був тим лучником, що продовжував старі

Гр. Левицький: Ап. Петро,
мідерит 1752 р.

традиції української культури та її тісного зв'язку з цілою Європою, зокрема з Європою центральною. Аналізуючи творчість нашого мистця, й порівнюючи його з визначними європейськими мистцями, можемо більш-менш намітити ті мистецькі осередки, звідки він черпав свою вишколеність та знання. Вище було підкреслене значення Бреслави, де перебував наш гравер в 1732 році. Гравер Антін Біркгардт, що в його дусі Г. Левицький виконав тоді гравюру Іс. Христа, Марії і Йосипа, народився й працював в Авґсбургу та вчився в Мюнхені. Інший гравер, що в нього запозичав деякі композиції Г. Левицький, був Х. Вейгель, що теж учився в Авґсбургу. Загалом наш мистець чиняло запозичав мотивів саме з гравюр авґсбурзьких видань. На значення Авґсбурга для українського граверства й друкарства, підписа-

ний звернув увагу в двох інших своїх розвідках.⁵ Отже, два найвизначніші українські гравери кінця XVII й початку XVIII ст., Олександр-Антоній і Лев Тарасевичі також мали тісні зв'язки з Авґсбургом — Олександр Тарасевич брав участь як гравер в авґсбурзьких видавництвах, а можливо навіть, що там обидва Тарасевичі вчилися. Цікаво, що саме в Авґсбургу свого часу видрукувано чимало книжок про Східню Європу, також про Україну. Тут таки видрукувано кілька видань проти російського насильства.

Крім впливів авґсбурзького граверства, у нашого Г. Левицького помітні ще впливи голандського й фламандського граверства, що тоді, як в'ідомо, вели перед в граверстві цілої Європи. Про це свідчать праці таких згаданих граверів, як *Claus Nicolaus Johann Visscher* з Амстердаму та *Jakub Jan Witdoeck* з Антверпену. Також гравюри данцізького гравера Є. Фалька, що були знані Г. Левицькому, — треба приділити до сфери голандських і фламандських впливів. Цікаво, що гравюрами згаданого амстердамця *Visscher'a* користувався також Олександр Тарасевич та інші українські гравери.

Хоч сучасний стан дослідження українського граверства XVIII ст. не дає можливості ясно прослідити школу й діапазон впливів Григорія Левицького на ціле українське граверство, однак не залишається сумніву, що Г. Левицький, подібно граверу Олександру Тарасевичу, створив цілу школу українських граверів другої половини XVIII ст., або бодай більшість київських граверів другої половини XVIII ст. є його епігони. Ця школа, на жаль, не змогла набрати належної сили, не змогла розцвісти, подібно школі О. Тарасевича, а це тому, що якраз середина й друга половина XVIII ст. знаменують собою найлютішу добу переслідування й утисків цілого українського життя, і зокрема друкарства й граверства, з боку російського центрального уряду.

З кращих київських граверів середини XVIII ст., де треба дошукуватися впливів Гр. Левицького, треба відмітити доброго гравера на міді й ще кращого рисівника Макарія (30—50 рр.) і граверів на дереві з сильними західними впливами: Софронія (40-их рр.), Ієронтія (40-их рр.) та Іринія (50-их рр.). Крім того приходять на увагу цілий ряд другорядних граверів, як Василь Білецький, Григорій, Дмитрій, Теофан, Анастасій, Гликерій Баранецький, Юна. Г. Кемарзинський, Йафет Котлярєвський, Мокій, Семен Савицький. Прокіп Семигинський та інші.

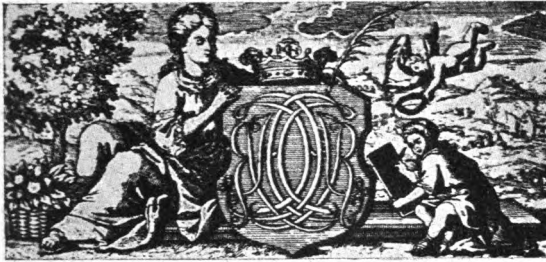
Як вище згадано, впливи й значення Григорія Левицького сягали далеко поза межі України. До сфери мистецької школи Григ. Левицького належить цілий ряд найвизначніших українських мистців, що розпочали собою нову сторінку новітнього „російського“ мистецтва в північній російській столиці.

Великі портретисти, що працювали в Петербурзі, Дмитро Левиць-

⁵ В. Січипський: О. А. Тарасевич (монографія). Прага, 1934. — Подорожна книжка 1687 р. про Україну, „Календар для всіх“ на 1934 р., Львів 1933, ст. 59—62.

кий (1735—1822) і Володимир Боровиковський (157—1825), що стали гордістю й славою „російського мистецтва“, не є тільки українцями з походження; їх зв'язок із старою українською культурою можна прослідити крок за кроком, покоління за поколінням.

Вище ми вже згадали, що перший реаліст загально-європейського значення — Дмитро Левицький — був сином нашого гравера Григорія Левицького, почав свою мистецьку освіту в свого батька.

Гр. Левицький: Заставка з „Поліптіва“ 1745 р.

в Києві та привіз до Петербургу давню європейську традицію, що набув її в Україні.

Знов Володимир Боровиковський — цей другий велетень із кола „петербурзьких“¹⁰ малярів-портретистів, також походив із родини українських мистців (народився й працював на Полтавщині) і приїхав до Петербургу вже з повним багажем знань. Але й у самому Петербурзі продовжував свою мистецьку освіту головно в свого земляка Дмитра Левицького, бо навіть серед кращих мистців західно-європейських, що тоді заповнювали цілий Петербург, не міг знайти для себе кращого вчителя.

Дмитро Левицький і Володимир Боровиковський залишили в Петербурзі цілу школу портретистів. Серед них прекрасний портретист, на жаль в належній мірі ще не оцінений, Микола Бугаєвський-Благородний (1773—1859) — один із найкращих учнів і послідовників В. Боровиковського — був теж українцем, київським міщанином!

На тлі цих проречистих фактів і висновків іще з більшою рельєфністю виступає постать українського гравера й малтра старих часів Григорія Левицького-Носа, що, діставши мистецьку освіту в західній чи то центральній Європі, розпочав свою творчу й плідну мистецьку діяльність у столиці України — рівно 200 років тому.

Література.

Література про Григорія Левицького складається тільки з двох статей: К. Широцького і В. Модзалевського. Інші статті, що подаємо, головно про Дмитра Левицького, тільки згадують ім'я Григорія Левицького.

Антонович Д.: Скорочений курс історії українського мистецтва. Прага 1923, ст. 234. (Літограф. вид.). — Аскоченський: Київ сь древн. его учел. Академією, ч. II, Київ 1856, ст. 83. — Бенуа А.: Дмитрій Григорьевичъ Левицкій. „Художественныя сокровища Россіи“. 1901, ч. 7, ст. 102—103. —

Вишневецький Д.: Київская Академія въ перв. полов. XVIII ст. Київ 1903, ст. 267, 325. — Виставка іконъ, церковной утвари и гравюръ священнаго содержания въ Воронежѣ въ 1896 году. — Голубецъ М.: Дмитро Левицький, „Світ“. Львів 1918, ч. 3, ст. 35. — Горленко В.: Д. Г. Левинкій. „Рускій Архивъ“, Москва 1892, ч. 10, ст. 205, 207—208. — Горленко В.: Дмитро Левицький, Полтава 1919. — Горленко В.: Украинскія были. Київ 1899, ст. 121. — J. Allgemeines historisches Künstler-Lexikon, Prag 1815, т. I, ст. 200. — Дягилева С. П.: Русская живопись въ XVIII в., т. I, Д. Г. Левицький. (З біографією мистця В. Горленка). Спб. 1902, ст. 74. — Ладженко К. (К. Широцький): Жизнь и деятельность Григорія Кирилловича Левицкаго, „Искусство въ Южной Россіи“, Київ 1914, ч. 5—6, ст. 175—189; окремо, Київ 1914, ст. 14+2, з 3 ілюстр. мистця. — Модзалевський В.: До біографіі українського штихара Григорія Левицького, „Збірник Секції мистецтв Українського Наукового Товариства“, Київ, 1921, т. I, ст. 25—30. — Naepler G. K.: Neues allgemeine Künstler-Lexikon München 1839, т. VII, ст. 475. — Огієнко І.: Історія українського друкарства, Львів, 1925, р. ст. 302. — Петровъ П. П.: Акты и документи относящіяся къ исторіи Киевской Академіи, отд. II, т. I, Київ 1904, ст. 34—36, прил. 427. — Попов П.: Матеріали до словника українських граверів, Київ 1926, ст. 68—79 і Додаток I, Київ 1927, ст. 22, з 6 ілюстр. — Ровинський Д.: Подробный словарь русских гравировъ, Спб. 1895, т. II, ст. 587—588. — Roche D.: Un pot, raitiste Petit-Russien au temps de Catherine II. Dmitri-Grigorévitch Lévitiski, „Gazette des Beaux-Arts“, Paris 1903, ч. 6, ст. 496. — Roche D.: Renseignements nouveaux sur Lévitiski, „La Chronique des Arts“, Paris 1907, ч. 38, ст. 356. Русскій біографическій словарь, Спб. 1914, ст. 148. — Січинський В.: Олександр Антоній Тарасевич, Прага 1934, ст. 3. — Sičunsky V.: L'Art de la Gravure et du Livre en Ukraine, „Musée du Livre“, Bruxelles, 1927, ч. 7, ст. 52. — Січинський В.: Левицький Григорій. Укр. Заг. Енциклопедія, т. II, Станіславів 1934, ст. 447, з 1 ілюстр. мистця. — Січинський В.: Україна — мистецтво. Графіка-гравюристи. Україн. Заг. Енциклопедія, ч. III, Станіславів 1935, ст. 458—459, з 1 ілюстр. мистця. — Скворцов А. М.: Д. Г. Левицький, Москва 1916, ст. 20, з портретом Григорія Левицького. — Соболевскій А. І. (Рецензія на друге вид. Словника рус. граверів Д. Ровинського). „Журналъ Министер. Нар. Просвѣщ.“, 1896, г. CCCV, червень, ст. 385, з 1 ілюстр. мистця. — Thieme-Becker: Allgemeine Lexikon der Bildenden Künstler, т. 23, Leipzig 1929, ст. 165. — Тітов Ф.: Стара вища освіта в Київській Україні XVI — поч. XIX в., Київ 1924, з 1 ілюстр. мистця. — Чук и І.: Дмитро Левицький, Харків 1930, ст. 18. — Широцький К.: Українське мистецтво. Серія карток, Київ, 1918, II вид. Берлін 1921. Дві репродук. з гравюр мистця.

Реєстр праць Григорія Левицького.

1. Іс. Христос, Марія й Йосиф. Мідерит коло 1732 р. За G. J. Dlabacz-ом.
2. Рамка для вставляювання рукописних академічних „тезисів“, із гербами Петра Могили й Пафайла Заборовського. Підпис гравера: Gregorius Lewitskj Kijowiae in Podol sculp. Anno 1735. Мідерит 29,5×39,5 см. (Переховується в приватн. збірці П. Попова). За П. Поповим.
3. Титульна сторінка академічного підручника. В середині рукописно вписано „Hortus poeticus“ (Курсе поезики проф. М. Довгалевського) 1736 р. Підпис грав.: Gregorius Lewitskj Kijowiae in Podol sculp. Мідерит 13×18 см. (Бібліотека Михайлівського монастиря в Києві, № 1710). За П. П.
4. Рамка на заголовки книжок. Вгорі Богородиця, з боків жіноча фігура й св. Варвара, внизу три картуші, з яких два з гербами П. Могили та Р. Заборовського. У середньому картуші рукописна надпись: „Путникъ отъ богосвасаемаго града Києва до... Іерусалима и от Іерусалима до Києва... іером. Серапіона Множннського-Каянова, 1751 р.“ Підпис грав.: Greg. Lewitskj Kijow. Мідерит 13×17 см. (Рукопис. бібліотека Лаври в Києві, № 201). За П. П.
5. Титульна сторінка з виображенням Тройці. У вид. Київ. Лаври „Евангеліє“,

Київ. 1737 р. Підпис грав.: Григорій Левицький Київъ Подол¹. Мідерит 9,5(10)×5,4 см. За Д. Ровинським.

6. Розп'яття. На відворотній сторінці титульного аркушу того самого видання. Підпис грав.: Григорій Левицький. Мідерит 9,5(10)×5,3 см. За Д. Ров.

7. Єв. Матвій. З того самого видання, з підписом гравера. Мідерит 9,5(10)×5,4 см. За Д. Ров.

8. Св. Марко. З того самого вид., з підписом грав. Мідерит 9,5(10)×5,4 см. За Д. Ров.

9. Св. Лука. З того самого вид., з підписом грав. Мідерит 9,5(10)×5,4 см. За Д. Ров.

10. Св. Іван Богосл. З того самого вид., з підписом грав. Мідерит 9,5(10)×5,4 см. За Д. Ров.

11. Титульна сторінка з рамкою й фігурами 6 апостолів. У вид. київ. Лаври „Апостол“. Київ, 1737 р. Підпис грав.: Григорій Левцький Київъ Подоль. Мідерит 3,1×2,4 см. За Д. Ров. і П. П.

12. Вигляд головної церкви київ. Лаври серед образів Іс. Хр. і 12 апостолів. У вид. київ. Лаври „Апостол“. Київ, 1737 р. Підпис грав.: Григорій Левцький“. Мідерит 3,1×2,4 см. За Ров. і П. П.

13. Ап. Петро. З того самого вид. Підпис грав.: Григорій Левцький Київъ. Мідерит 3,1×2,4 см. За Д. Ров.

14. Ап. Павло. З того самого вид. Підпис грав.: Григорій Левцький, Київъ. Мідерит 3,1×2,4 см. За Д. Ров.

15. Ап. Яків. З того самого вид. Підпис грав.: Григорій Левцький Київъ. Мідерит 17×10,5 см. За П. П.

16. Ап. Юда. З того самого вид. Підпис грав.: Григорій Левцький Київъ. Мідерит 3,1×2,4 см. За Д. Ров.

17. Ап. Іван. З того самого вид. Підпис грав.: Григорій Левцький Київъ. Мідерит 3,1×2,4 см. За Д. Ров.

18. Ап. Лука. З того самого вид. Підпис грав.: Григорій Левцький Київъ. Мідерит 3,1×2,4 см. За Д. Ров.

19. Іс. Христос вказує ап. Івану 7 з'р. З того самого вид. Підпис грав.: Григорій Левцький Київъ. Мідерит 3,1×2,4 см. За Д. Ров.

20. З'явлення Іс. Хр. Ів. Богослову, серед 7-ми світильників. З того самого вид., арк. 303 звор. Підпис грав.: Григорій Левцький Київъ Подол. За П. П.

21. Вознесення на небо Богородиці. Підпис грав.: Григорій Левицький 1737. Київъ. За Д. Ров.

22. Велика гравюра на привітання архімандрита Київсько-печерської Лаври Романа Копи (1730.—1740) з нестаттями Богородиці, препод. Антонія й Феодосія Печерських, самого Р. Копи, двох архієреїв і анголів з моделями церков Лаври; удоли в картуші в'рш на честь Р. Копи. Підпис грав.: Д'ялалъ Григорій Левцький въ Киевѣ. (Бібліот. Київско-печ. Лаври, ч. XIX — 64, арк. 16). Мідерит 23×33,5 см. За П. П.

23. Тезис з портретом Іларіона Негребецького, 1738 р. (Опис див. у тексті). Підпис гравера: Gregorius Lewicki. (Музей б. Київської Духовної Академії). За Д. Ров.

24. Величезний тезис, присвячений Рафаїлу Заборовському, 1739 р. (Опис див. у тексті). Підпис грав.: Gregorius Lewicki Sculp. Kijow Podol. (Оригінальні дві дошки в збірках Лаврського Музею в Києві, ч. 236 і 263. Добра відбитка однієї половини у прив. збірці шриф. д-ра І. Огієнка в Варшаві).

25. Хрищення Іс. Христа. Рамка з архітектурними мотивами й фігурами Б-го-отця, ап. Петра й Павла, долі будинок (надбудований у 1739 р.) Київської Академії. Мідерит 13×18 см. (Бібліотека Київ. Лаври, ч. 201). За П. П.

26. Богородиця з дитиною, що спить на її лівій руці. Під образом підпис: „Да будетъ вамъ аки на икоуѣ описанное дѣвство и житіе Преподобношшо Маріи, от ея же яко от зорцала свѣтлости красота чистоти и образъ добродѣтели“. Підпис

¹ Підпис гравера у Д. Ровинського подані не точним правописом.

грав.: Григорій Левіцький sculp. Київ. Мідерит 6,5×10,5 см. (Бібліот. Лаври, ч. XIX — 104 а, арк. 11). За П. П.

27. Розп'яття з трьома „предстоящими“ — Богородиця з Іваном Богословом стоять, Марія Магдалина на колінах обіймає підійжжя хреста. Підпис грав.: Григорій Лев... (далі одірвано) Київ. Мідерит 6×11 см. (Бібліот. Київ. Лаври, ч. XIX — 104 а, арк. 1). За П. П.

28. Богородиця біля хреста з тілом Іс. Христа на колінах. Мідерит 6×10 см. (Бібліот. Київ. Лаври, ч. XIX — 104 а, арк. 1 та 11). За П. П.

29. Герб Розумовських. У вид. „Філософія Аристотелева По утворенію перипатетиковъ издапаня на славянском, латинском и польскомъ языкахъ“, Львів 1745, арк. 3, відвор. Мідерит 5,3×4,1 см. За Д. Ров.

30. Картуш із ініціалами А. Г. Розумовського. З того самого видання, арк. 4. Підпис грав.: Презвиртеръ Григори Левіцькій 1745 фев. в Києвъ. Мідерит 2,1×5,1 см. За Д. Ров. і П. П.

31. „Родова опись Его высококого Рейсѣ Графскаго Сіятельства Алексія Григорьевича Разумовскаго. З того самого вид., арк. 10. Підпис грав.: Презвиртеръ Григори Левіцькій полку Полтавскаго городка Маіачквы в Києвъ 1745 Марта выдѣлалъ. Мідерит 12,8×12,4 см. За Д. Ров.

32. Німфа підтримує щита з ініціалами Розумовського; з правого боку Гепіф записує його діла до книги „Леторії“: зверху дитяча постать з вінком і пальмою. У тому самому виданні, арк. 62. Підпис грав.: Презвиртеръ Григори Левіцькій 1745 фев. въ Києвъ. Мідерит 2,1×5,1 см.

33. Рамка для заголовка книги з фігурами Богородиці, св. Варвари; внизу в картушах герби Петра Могили й Рафаїла Заборовського. Підпис гравера: Савва Левицькій Київѣ. Мідерит 13×17 см. (Бібліот. Київ. Лаври, ч. 201). За П. П.

34. Ап. Петро. У вид. „Апостоль, Київ 1752, арк. 64 звор. Підпис грав.: Григорій Левіцькій Київѣ Подоль. Мідерит 14,5×12 см. За П. П.

35. Ап. Яків. У тому самому вид., арк. 57. Підпис грав.: Григорій Левіцькій Київѣ Подоль. Мідерит 14,5×25 см. За П. П.

36. Ап. Іван. У тому самому вид., арк. 78, звор. Підпис грав.: Григорій Левіцькій Київѣ Подоль. Мідерит 14,5×25 см. (У збірці автора).

37. Ап. Юда. У тому самому вид., арк. 89 звор. Підпис грав.: Григорій Левіцькій Київѣ Подоль. Мідерит 14,5×25 см. За П. П.

38. Портрет Дмитра Тунтала (Ростовського) на цілий зріст в архіер. ризах, з гербом і рисунком трибашні української церкви та ін. Надпис: „Димитрій Тунтало Митрополитъ Ростовскій Преставися 1709 года Октябрія 28 дня. Чудеснъ Просіяно въ мярѣ Нетлѣнныя Его Мощи 1752 года Сентіабріа 21 дня“. Підпис грав.: Іерей Григорій Левіцьк... (Волинський державний музей в Житомирі). За П. П.

39. Розп'яття. Під гравюрою надпис кирилицею й по-польськи: „Не моя вина къ сему кресту мя прибила, ваш грѣхъ, а моя любовь сіе учинила“. Підпис грав.: Іерей Григорій Левіцькій 1757. Мідерит 4×7 см. (Бібліот. Красінських у Варшаві). За Соболевським.

40. Богородиця з підписом: „Ne vocetis me Noem, sed vocate me Maria“ Підпис гравера: Іерей Григорій Левіцькій. (Бібліотека Красінських у Варшаві). За Соболевським.

41. Іс. Христос, із підписом: Exivit Pilatus foras et dixit eis: Ecce homo. Підпис грав.: Іерей Григорій Левіцькій (Бібліот. Красінських у Варш. За Соболев.).

42. Іс. Христос та Іван Христителъ дітьми. Підпис грав.: Григорій Левіцькій Кі(евъ). За К. Широцьким.

Володимир Січинський і.

Читачу! Не доводь свого єдиного наукового громадського журналу „Наша Культура“ до зменшення або її закриття, й зараз таки заплати свій борг!

М. П. ВАСИЛЕНКО І ЙОГО НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ.

(Докінчення).

Вся ця, широко zakresna й досить продуктивна робота провадилася під кермою Василенка. Судячи за протоколами засідань цієї комісії та за різними академічними звітами, можна думати, що Василенко був справді душею цілої справи. Він же був і редактором видавцької комісії, яка з 1925 до 1930 р. випустила 8 томів своїх праць із передмовами акад. Василенка. В цій серії появилися й такі монографії, як Ір. Черкаського про копний суд та Л. Окиншевича про центральні установи Гетьманщини.

Сам Василенко, як член — голова цієї комісії, не тільки керував її працею, не тільки редагував її видання, а також і сам працював, як дослідник, над окремими питаннями. Частину цих своїх дослідів він опублікував — ми про них згадували, — частина ж лишилася в рукопису. Із звітного нарису Л. Окиншевича про працю комісії в рр. 1919—1929,⁸⁶ довідуємося, що акад. Василенко підготував до друку перший випуск великої праці про „історію вивчення західно-руського та українського права“ і готує випуск 2. і 3. цієї праці; а також має вже готову до друку збірку різних статей і монографій на 30 друкованих аркушів. В інших академічних звітах зустрічаємо згадки про інші праці акад. Василенка, що так само не побачили світу.

Комісія, що під кермою Василенка так продуктивно розвинула свою працю, відіграла величезне значення не тільки науково-дослідницьке, а також і науково-педагогічне. Останнє тим більше, що її діяльність припадає саме на час повного розгрому університетів в сов. Україні.

З погляду своєї наукової продуктивності й значення ця комісія була однією з найвидатніших установ УАН, а Василенко — як її фактичний організатор і керівник — виявив тут не аби-які науково-організаційні здібності.

Нам невідомі докладно обставини, при яких Василенка — дуже діяльного й визначного академіка — усунули від праці в його Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права. Сталося це десь при загальному розгромі УАН.

Найтрагічнішим у цьому представляються виступи проти Василенка його довголітніх помічників і співробітників по праці в цій комісії, як Л. Окиншевич і С. Борисенко. У відновленій р. 1932 большевиками „Україні“ М. Грушевського знаходимо цілу велику статтю С. Іваницького, присвячену головню критиці Василенкових поглядів на історію кріпаччини в Україні.⁸⁷ Цей більшовицький критик у своїх нападах на Василенка, як на одного з кадетських істориків, наукова діяльність якого ніби була на службі експлуататорських класів, — ви-

⁸⁶ Праці комісії для вивчення історії західно-руського та українського права... Випуск 6.

⁸⁷ Повернута в минуле аграрна політика ліберальної буржуазії. Кп. 1/2. 3.

являє велику начитаність особливо в марксо-ленінській і под. літературі. Так само, як російського буржуазного історика й кадета, згадує Василенка й Л. Окиншевич у своїй статті „Шлях фашизму“.⁸⁸ Значно цікавіше представляється критика проф. С. Борисенка в його огляді цілої концепції західньо-руського та українського права. С. Борисенко твердить, що Василенкова комісія висунула таку платформу, що мала завдання поєднати російський великодержавницький „западно-руссизм“ із буржуазно-націоналістичним нахилом визнавати за національне українське право тільки те право, що зв'язане з „самостійним“ існуванням феодално-кріпосницької української держави XVII.—XVIII. ст.“.⁸⁹

Питання про Василенкову концепцію західньо-руського права, як і критика цієї концепції, самі по собі цікаві й варті спеціального розгляду. Та такий розгляд не входить тут у наше завдання — він належить уже більш до компетенції спеціалістів історії українського права.

Василенко помер восени (в жовтні?) 1935 р. Дня його смерті не знаємо, як не знаємо нічого й про останні роки його життя. Та наврайд, чи в цей час він мав якісь можливості для наукової праці. Так само не знаємо ми нічого й про долю невиданих праць Василенка.

— 0 —

Які висновки можемо поробити на основі нашого знайомства з науковою діяльністю Василенка? Яку оцінку в цілому можемо дати його науковій праці? Й що можемо сказати про Василенка, як наукового діяча взагалі?

Коли оцінку Василенка шукати в його власних статтях, то для цього найбільш може придатися його некролог про І. М. Каманіна.

Василенко не ставив Каманіна, як наукового робітника, дуже високо. Сам Василенко, як історик, не був на багато крупніший від Каманіна. Каманін — по виразу Василенка — не прокладав нових шляхів у науці. Так само, не прокладав їх і Василенко. Як бачили з огляду його праць, в них дуже мало оригінального. Коли з Каманіна не був — на думку Василенка — дослідник у прямому розумінні цього слова, цебто такий, що ставить собі тему, для неї збирає матеріяли, критично їх обробляє і на підставі їх робить ті чи ті висновки — то й у науковій праці Василенка ми не маємо дуже багатої такої „дослідницької“ праці.

Каманінові — як твердить Василенко — теми його наукових праць підказували ті архівні матеріяли, що їх він знаходив при своїх архівних розшуках. Що підказувало теми різних праць Василенка, не можемо вповні висвітлити. Але в часті це можемо встановити з пев-

⁸⁸ „Україна“, 1932, кн. 3.

⁸⁹ Російське великодержавництво в концепції „історії західньо-руського права“. Україна, 1932, кн. 3., ст. 142.

ністю. Зпочатку це був О. М. Лазаревський,⁹⁰ що давав йому свої замовлення й навіть матеріали до їх виконання; потім багато працював Василенко на замовлення російських видавництв, як Брокгаузова Енциклопедія, чи редакції М. Довнар-Запольського Історія Росії. Нарешті в останніх роках теми Василенкових праць ставила смерть близьких йому діячів, про яких він писав наукові некрологи.

Головне, що треба підкреслити при оцінці наукової діяльності Василенка, це те — що його наукові публікації не виявляють нам ширшого плану, більших наукових завдань. Він працює здебільшого над різними темами, не пов'язаними між собою, ніби випадково переходячи від однієї до другої. З цілої наукової праці Василенка хіба що тільки в археографічній частині можна установити якусь тривкішу лінію. У всьому ж іншому виразно виявилось те, що Василенко змолоду назвав „калейдоскопічністю“.

Оця безплановість в науковій діяльності Василенка, випадковість його тем, незосередженість для якогось більшого дослідницького завдання — це все надає цілій науковій праці Василенка характеру аматорства.

Висловлюючись так, я зовсім не легковажу ні наукового дорібку Василенка, ні значення аматорської праці в науці взагалі. Ні недоцінення, ні тим паче осудження для Василенка в моїх висновках не має. Скоріш жаль, що Василенко, більше як за 40 літ своєї наукової праці, не дав українській історичній науці того, що міг би дати. Щодяк сталося, було мабуть кілька причин, але чи не найбільша з них — це політична чинність Василенка, яка — як це знаємо з його біографії — густо проткала ціле його життя й відривала його від наукового варстату праці...

Коли ж згадаємо — що політична робота Василенка не в усьому була корисною для України, що провадилася вона під прапором і на славу „загально-російської“ справи, — то мабуть виправі будемо висловитись про Василенка, як про українську жертву для чужого бога, жертву — від якої потерпіла українська історична наука.

⁹⁰ При обговоренні цієї праці в Історично-філологічному Т-ві в Празі, проф. Д. В. Антонович зауважив, що в житті й науковій праці Василенка грав ролю не тільки О. М. Лазаревський, а ще більшу І. Лучицький. Останній мав у Києві свій гурток (частково з учнів), у якому „дарив“. До цього гуртка належав проф. Пікорський, Л. Личков, Тарле, В. Мякотин і инш. Цей гурток був осередком російського лібералізму в Києві. До цього ж гуртка російських лібералів і кадетів пристав по приїзді до Києва й Василенко. Впливи цього гуртка диктували й теми наукових праць Василенка. Під впливом Лучицького, що нахилив Василенка до економічних питань, останній відстав і від марксизму.

Гурток Лучицького розпався з переїздом Лучицького до Петербургу. Цей розпад зручно використав М. Грушевський, який перетяг декого з членів гуртка до Укр. Наукового Товариства в Києві. Василенко зник був бути при Лучицькому, тепер став при М. Грушевському, хоч останній (по-молодості) і не міг вповні заступити Василенкові Лучицького.

БІБЛІОГРАФІЯ НАУКОВИХ ПРАЦЬ І РЕЦЕНЗІЙ М. П. ВАСИЛЕНКА.

- * Зіркою зазначені ті праці М. П. Василенка, що їх и в Празі не міг знайти.
- Скорочення назов журналів: КС — „Кієвская Старина“, ЧНД — „Чтения въ Историческомъ Обществѣ Нестора Лѣтописца“, ЗСЕ — „Записки Соціально-Економічного Відділу УАН, ІКШ — Праці Комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права.
1. Памятникъ украинской литературы конца XVIII вѣка. КС, 1891 р., т. 32, ст. 154—161.
 2. Къ исторіи церковныхъ и монастырскихъ архивовъ. КС, 1891 р., т. 34, ст. 148—151.
 3. Изъ бумагъ сенатора тайн. сов. М. П. Миклашевскаго. КС, 1891 р., т. 35, ст. 129—133.
 4. * Генеральное слѣдствіе о мастиностяхъ кіевскаго полка 1729—1730 годовъ. Кіевъ, 1892, ст. 40 (Отгикъ изъ VII. книги ЧНД).
 5. Михаилъ Ивановичъ Семейскій (Некрологъ). КС, 1892 р., т. 37, ст. 112—115.
 6. Къ вопросу о децентрализаци нашихъ историческихъ архивовъ. Судьба Румянцевской Описи Малороссіи. КС, 1892 р., т. 39, ст. 453—461.
 7. * Генеральное слѣдствіе о мастиностяхъ Гадяцкаго полка 1729—1730 годовъ. Изд. Полтавскаго Губ. Статистическаго Комитета. Полтава, 1893 р., ст. 45.
 8. Къ исторіи Малорусской исторіографіи и малорускаго общественнаго строя (Замѣтки по поводу статей В. А. Мякотина „Прикрѣпленіе крестьянства Лѣвобережной Малороссіи въ XVIII ст.“ въ Русскомъ Богатствѣ, 1894, № 2, 3 и 4). КС, 1894, т. 47, ст. 242—270, 402—424 (Статья не закінчена!).
 9. * Историческіи свѣдѣнія о родѣ дворянъ Рахмановыхъ. 1894.
 10. О скуплѣ земель въ Малороссіи и ея причинахъ (Сокращенное изложение сообщенія въ засѣданіи Ист. Общ. Нестора-Лѣтописца 31. X. 1893). ЧНД, кн. IX. Кіевъ, 1895, ст. 3—5.
 11. О происхожденіи группы капиталстовъ въ Малороссіи въ XVII и XVIII в. в. (Сокращенное изложение сообщенія въ засѣданіи Истор. Общ. Нестора-Лѣтописца 6. II. 1894). ЧНД, кн. IX. Кіевъ 1895, ст. 13.
 - 11а. Глуховская сатира. КС, 1900, т. 70, ст. 95—97.
 12. * Матеріалы для исторіи экономическаго, юридическаго и общественнаго быта Старой Малороссіи. Т. I. Генеральное слѣдствіе о мастиностяхъ Нѣжинскаго полка 1729—1730 годовъ. Черниговскій Земскій Сборникъ і окремо — Чернівці, 1901 р.
 13. Первые шаги по введенію положеній 19 февраля 1861 г. въ Черниговской губ. (Къ 40-лѣтію со дня освобожденія крестьянъ). КС, мартъ ст. 396—423, апрѣль ст. 97—125, ноябрь ст. 303—327.
 14. Куда исчезъ домикъ въ Полтавѣ, въ которомъ Петръ Великій отдыхалъ послѣ Полтавской побѣды. КС, 1901 р., т. 75, ст. 174—172.
 15. * Матеріалы для исторіи экономическаго, юридическаго и общественнаго быта Старой Малороссіи. Т. II. Экстракты изъ указовъ, инструкцій, учрежденій и пр. 1786 г. Черниговъ, 1902.
 16. Александръ Матвѣевичъ Лазаревскій (Некрологъ). КС, 1902, т. 77, ст. III—XIX.
 17. Къ біографіи П. П. Котляревскаго. КС, 1902, т. 77, ст. 1—5.
 18. Памяти В. В. Тарновскаго, А. М. Лазаревскаго и П. В. Шугурова (къ рисунку). КС, 1902, т. 78, ст. 282—292.
 19. Двадцатипятилѣтіе со дня смерти О. М. Бодянскаго (6 сент. 1877 — 6 сент. 1902). КС, 1902, т. 78, ст. 408—410.
 20. Юсифъ Максимовичъ Бодянскій, и его заслуги для изученія Малороссіи. КС, 1903, январь ст. 1—50, февраль ст. 295—322, мартъ ст. 462—491, май ст. 315—346, октябрь ст. 140—152, ноябрь ст. 389—430, декабрь ст. 701—735 і * окремо.
 21. Къ вопросу о происхожденіи названія Полтавы. КС, 1903 р., апрѣль, ст. 2—3.

22. Памяти почетного члена общества Александра Матвѣевича Лазаревского († 31 марта 1902). ЧНЛ, кн. XVII. Київ 1903, ст. 85—107.
23. Передмова до праці Ал. Лазаревського: Малороссійскіе посолитые крестьяне (1648—1783). Київ, 1908, ст. I—X.
24. * Матеріали для історії економічного, юридического и общественного быта Старой Малороссіи Т. III. Генеральное слѣдствие о маестностяхъ Черниговскаго полка. Черниговъ, 1909.
25. * Памяти Гостомарова какъ историка. „Киѳ. Мысль“, 1910, № 97 і 98.
26. Г. Н. Теплов і його „записка о непорядкахъ въ Малороссіи“. Записки Українського Наукового Товариства в Київі, кн. IX. Київ 1911, ст. 13—54.
27. Прикрѣпленіе крестьянъ въ Малороссіи. Великая Реформа, т. I. Москва, 1911, ст. 108—126.
28. Крестьянскій вопросъ въ Юго-Западномъ и Сѣверо-Западномъ краѣ при Николаѣ I и введеніе инвентарей. Великая Реформа, т. IV. Москва, 1911, ст. 94—109.
29. Декабристы объ Украйнѣ (В. И. Масловъ. Литературная дѣятельность К. Ө. Рыльскаго. Киевъ 1912). Украинская Жизнь. Москва, 1912, кн. 3, ст. 84—91.
30. Политическіе взгляды М. П. Драгоманова. „Украинская Жизнь“. Москва, 1912, кн. 6, ст. 36—55.
31. Отношеніе между Россіей и Франціей до Французской Революціи. Отечественная война и русское общество. т. I. Москва, 1912, ст. 1—19.
32. Ростъ Французскаго вліянія въ Россіи до Французской Революціи. „Отечественная война и русское общество“. Т. I, Москва, 1912, ст. 20—25.
33. З історії устрою Гетьманщини. Критичні замітки. „Записки НТШ“, Львів, 1912, т. 108, ст. 103—116.
34. З приводу заміток М. Ө. Слабченка. „Записки НТШ“, Львів, 1913, т. 116, ст. 79—86.
35. * О. Бодяньскій і його поетична творчість. „Україна“, 1914, кн. IV.
36. Очерки по історії Западної Русі и України. Київ, 1916, ст. XII + 589.
37. Рѣчь г. Мнистра Народнаго Просвѣщенія и Искусств Н. П. Василенка, при открытіи дѣятельности комиссіи 9-го іюля 1918 г. „Збірникъ Праць Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії Наукъ у Київі“. Київ, 1919, ст. III—IV.
38. „Записки Соціально-Економічного Відділу УАН за редактуваннямъ Голови Відділу Академіка Н. П. Василенка“. Київ. Т. I (1923), ст. CVI + 218 + 28; Т. II—III (1924—1925) ст. I + 387; Т. IV (1926) ст. XXIII + 249; Т. V—VI (1927) ст. LXV + 459.
39. Академикъ Богданъ Олександровичъ Кістяковскій († 16/29 квітня 1920 року). ЗСЛ, т. I (1923), Київ 1923, ст. VIII—XE.
40. Додаток до некрологу Б. О. Кістяковскаго (стор. XII—XIII) ЗСЕ, т. I (1923), Київ 1923, ст. XL—XLI.
41. Академикъ Орестъ Івановичъ Левицькій († 9 травня (26 квітня) 1922 року). ЗСЛ, т. I (1923), Київ 1923, ст. XEVI—XCVIII.
42. Кременецькій лицей і університет св. Володимира. Історично-Юридична розвідка. ЗСЕ, т. I (1923), Київ 1923, ст. 151—199.
43. Пам'ятникъ української правничої літератури XVIII ст. Записки НТШ, Львів, 1925 р., т. 138—140, ст. 105—130.
44. Павло Полуботок. З приводу двістілітньої річниці його смерті (29. XII. 1724). „Україна“, Київ, 1925, кн. 6, ст. 80—108.
45. Праці комісії для вивучування історії західно-руського та українського права за редакцією Голови Комісії акад. Н. П. Василенка. Київ, т. I, 1925 р., ст. IX + 180; т. II, 1926 р. ст. XIV + 303; т. III, 1927 р., ст. XXVII + 500; т. IV, 1928 р. ст. IX + 255; т. V, 1928 р. ст. 257 — 714; т. VI, 1929 р. ст. XLII + 527; * т. VII; т. VIII, 1930 р. ст. 349.
46. Передмова до I Випуску ПКП. Київ 1925, т. I, ст. III—IX.
47. Передмова до II Випуску ПКП. Київ 1926 р., т. II, ст. III—VII.
48. Як скасовано Литовського Статута (з історії кодифікації західно-руського та українського права), ЗСЕ, т. II—III, Київ, 1926 р. ст. 232—316.

49. Наукова діяльність Ів. Мих. Каманіна. ЗСЕ, т. II—III, Київ, 1926, ст. 54—64.
50. Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII—XVIII в. в. „Український Археографічний Збірник УАН“. т. I, Київ 1926, ст. 50—164 і * окремо.
51. Передмова до III Випуску ПКП. Київ, 1927, в. III, ст. III—VI.
52. Пам'яті Івана Мартиновича Балінського. ПКП, Вип. III. Київ 1927, ст. XV—XXVII.
53. Олександр Матвієвич Лазаревський (1834—1902) (Матеріали для його біографії). „Україна“, Київ 1927, кн. 4, ст. 18—32.
54. Територія України XVII віку (Розвідка з історії права). Ювілейний збірник на пошану Д. І. Багалія. Київ 1927, ст. 112—132.
55. Непрямості через етнографію. „Етнографічний Вісник“, Київ 1927, ст. 145—147.
56. Передмова до IV Випуску ПКП. Київ, 1928, ст. V—IX.
57. „Права, по котормь судится Малоросійскій народъ“, як джерело до історії державного права України XVIII віку. Ювілейний збірник на пошану акад. М. С. Грушевського, I. Київ, 1928, ст. 245—252.
58. Правне положення Чернігівщини за польської доби (1618—1648). Чернігів і Північне Лівобережжя. Видання УАН, Київ, 1928, ст. 290—300.
59. Передмова до VI Випуску ПКП. Київ 1929, ст. V—X.
60. Матеріали до історії українського права, т. I. Київ 1929, ст. LXIII + 355. З передмовою акад. Н. П. Василенка (ст. V—LXIII).
61. Конституція Филиппа Орлика. „Ученые Записки Института Исторіи Російской Ассоціація Научно-исследовательских институтов общественных наук“. Т. IV. Москва, 1929, ст. 153—171.
62. * П. Я. Литвинова (Післяслово до статті І. Спаської) „Етнографічний Вісник“, кн. 7.

РЕЦЕНЗІІ.

1. Харьковский Сборникъ. Литературно-научное приложение къ „Харьковскому Календарю“ на 1890 г. Вып. 4-ый. Харьковъ 1890, ст. 114 + 168. КС, 1890 р., т. 31, ст. 546—549.
2. Списки Черниговскихъ Дворянъ 1783 года. Матеріали до історії мѣстнаго дворянства. Черниговъ 1890, ст. 186. КС, 1891 р. т. 32, ст. 197—200.
3. Мѣстечко Дмитровка. Опытъ историко-статистическаго и этнографическаго описанія. Свящ. Г. И. Сорокина. Изд. Херсонской Губ. Зем. Управл., ст. II + 63. КС, 1891 р. т. 32, ст. 356—360.
4. Памятная книжка Конопотскаго Земства 1865—1890 г. г. Кіевъ 1890, ст. 144. КС, 1891 р. т. 32, ст. 363—365.
5. Историческій очеркъ Петровскаго полтавскаго кадетскаго корпуса (1840—1890). По официалнымъ даннымъ составилъ И. Ф. Павловскій, Полтава, 1890, КС, 1891 р., т. 32, ст. 367—370.
6. Уѣзды Кіевскій и Радомыслскій. Статистическія и историческія замѣтки памятникахъ. Полтава, 1890, ст. 46. КС, 1891 р. т. 32, ст. 540—542.
7. В. И. Василенко: Мѣстечко Опошня, Зѣльковскаго уѣзда, Полтавской губ., Полтава 1889, ст. 40. КС, 1891 р., т. 33, ст. 503—504.
8. Уѣзды Кіевскій и Радомислскій. Статистическія и историческія замѣтки о всѣхъ населенныхъ мѣстностяхъ въ этихъ уѣздахъ и съ подробными картами ихъ. Собралъ Лаврентій Похилевичъ. Кіевъ, 1887 г. КС, 1891 р., т. 33, ст. 504—506.
9. Н. В. Воскресенскій: Пятидесятилѣтіе Воронежскихъ Губернскихъ Вѣдомостей (1838—1888). Историческій очеркъ, т. I. Воронежъ 1888—1890. КС, 1891 р. т. 34, ст. 152—154.
10. Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора Лѣтописца. кн. V. Кіевъ 1891. КС, 1891 р., т. 35, ст. 138—161.

11. А. Лебедевъ: Духоборцы въ Слободской Украинѣ. Харьковъ 1890, ст. 31. КС, 1891 р. т. 35, ст. 165—166.
12. Городъ Кременчугъ. Историческій очеркъ Ѳ. Д. Николайчика СПб. 1891. ст. 217. КС, 1891 р. т. 35, ст. 333—334.
13. * Н. Загоскинъ: Очеркъ исторіи смертной казни въ Россіи. Казань 1882. КС, 1892, IV.
14. Сонъ. Стихотвореніе кievскаго студента конца 40-хъ годовъ. КС, 1892, т. 37, ст. 128—130.
15. Харьковскій Сборникъ, подъ редакціей члена-секретаря В. В. Иванова... Вып. 6. Харьковъ, 1892. КС, 1892 р., т. 38, ст. 439—449.
16. Опытъ русской исторіографіи В. С. Иконникова... Кіевъ 1891—1892, т. I, ч. ч. 1, 2. КС, 1893 р. т. 41, ст. 169—184.
17. Проф. И. А. Сижорскій: Психопатическая эпидемія 1892 года въ Кіевской губ. Кіевскія Университетскія Извѣстія 1893 г. и отдѣльно, ст. 46. КС, 1893 р. т. 41, ст. 536—538.
18. Матеріалы для исторіи Минской епархіи. I. Письма къ разнымъ лицамъ Преосвященнаго Виктора Садковскаго, перваго минскаго архіепископа (I—CL). Собраны и объяснены С. Г. Рункевичемъ. Минскъ 1892. ст. 201—XVI. КС, 1893 р. т. 42, ст. 148—149.
19. Г. Бараць: Очеркъ происхожденія и постепеннаго затѣмъ упраздненія въ Россіи совѣстныхъ судовъ и суда по посѣсти. СПб. 1893, ст. 40. КС, 1893 р. т. 42, ст. 149—150.
20. Очерки по исторіи литовско-русскаго права. Образованіе территоріи литовскаго государства. Ѳ. И. Леонтовича... СПб, 1894, ст. 392. КС, 1895 р., т. 48, ст. 39—41.
21. М. К. Любавскій: Къ вопросу объ удѣльныхъ князьяхъ и мѣстномъ управленіи. СПб, 1890. т. II. Власти. Вып. 1-ый. Вѣче и Князь. СПб, 1893. КС, 1895, густ, ст. 348—394. КС, 1895, т. 48, ст. 41—42.
22. В. Сергѣевичъ: Русскія юридическія древности. т. I. Территорія и населеніе. СПб. 1890. т. II. Власти. Вып. 1ый. Вѣче и Князь. СПб, 1893. КС, 1895, т. 48, ст. 67—74.
23. Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора-Лѣтописца. кн. X. Кіевъ 1896. КС, 1896, V.
24. В. Мякотинъ: Крестьянское землевладѣніе въ Полтавскомъ уѣздѣ въ 1767. году. (Сборникъ въ пользу недостаточныхъ студентовъ университета св. Владиміра, подъ редакціей профессоръ И. В. Лучицкаго и Н. И. Карѣва, СПб 1895. КС, 1896 р., т. 52, ст. 107—121.
25. А. А. Шахматовъ: О начальномъ кievскомъ лѣтописномъ сводѣ. Москва, 1897, ст. 58. КС, 1898 р., т. 60, ст. 22—24.
26. Описание документовъ и бумагъ, хранящихся въ Московскомъ архивѣ Министерства Юстиціи. кн. X. Москва 1896. КС, 1898 р., т. 60, ст. 71—72.
27. Ѳ. В. Тараповскій: Обзоръ памятниковъ Магдебурскаго права западно-русскихъ городовъ литовской эпохи. Варшава, 1897. ст. 201. КС, 1898 р, т. 60, ст. 72—73.
28. Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора-Лѣтописца, кн. XII. КС, 1899 р., т. 64, ст. 163—171.
29. А. Верзиловъ: Очеркъ торговли Южной Руси съ 1480—1569. Черниговъ, 1898, ст. 81. КС, 1899 р., т. 66, ст. 119—121.
30. Древности. Труды Археологической Комиссіи Императорскаго Московскаго Археологическаго Общества. изд. подъ редакціей М. В. Довнаръ-Запольскаго. т. I, вып. 1, 2, 3. Москва 1898—99. КС, 1900, т. 68, ст. 82—95.
31. Ежегодникъ Коллегіи Павла Галагана. 1897—1898, 1898—1899. Кіевъ 1898 и 1899. КС, 1900, т. 68, ст. 166—169.
32. Сборникъ Императорскаго Русскаго Историческаго Общества, т. т. 55, 56, 63, 69, 79, 84, 84, 101. (Протоколы Верховнаго Тайнаго Совѣта, какъ матеріалъ для исторіи Малороссіи XVIII в.). КС, 1900 р. т. 70, ст. 101—121.

33. М. Е. Марковъ и его рукописный сборникъ о Черниговской старинѣ. Со общицѣ М. Бережковъ. Нѣжинъ 1902, ст. 25. КС, 1902 р., т. 79, ст. 198—200.
34. А. И. Александровъ: Памяти Виктора Ивановича Григоровича (30 апрѣля 1815 г. — 19 декабря 1876 г.). Оттискъ изъ „Русск. Филолог. Вѣстника“ Варшава 1902, 33 стр. КС, 1902, т. 79, ст. 200—201.
35. Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора-Лѣтописца, кн. XVI. Кіевъ 1902. КС, 1903, февраль, ст. 112—116.
36. Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора-Лѣтописца, кн. XVII. Выпускъ I. Кіевъ 1903. КС, 1903 р., март., ст. 185—187.
37. М. Е. Слабченко: Опыты по исторіи права Малороссіи XVII и XVIII в. в. Одеса, 1911, ст. II + 292. „Записки НТШ.“ р. 1913., т. 109, ст. 193—196.
38. В. П. Масловъ: Литературная дѣятельность К. Ө. Рыльска. Кіевъ 1912. (Див. статтю: „Декабристы объ Украинѣ“). „Украинская Жизнь“, Москва 1912. кн. 3. ст. 84—91.
39. М. Грушевський: Історія України-Руси, т. VIII., част. 1, 2, 3 (1922). „Україна“, 1925, кн. 5, ст. 151—158.
40. „Орлікіана“ (Опис невиданих матеріалів про Гетьмана Орлика, його родину й оточення). Відбитка з IV. кн. „Хліборобської України“ за р. 1922—23. — Пилип Орлик. Вивід прав України... Відбитка з „Старої України“, 1925, I—II. — Гетьман Пилип Орлик і Франція. Сторінка дипломатичної історії. „Записки НТШ.“ т. 134. — Звѣдоження І. Борцака з дослідів по архівах Західньої Європи... „Записки НТШ.“, т. 134. „Україна“, 1926, кн. 1, ст. 149—153.
41. О. Лотоцький: „Свиток Ярославль“. Науковий Юв. Збірник Укр. Університету в Празі, т. I. Прага 1925, ст. 118—138. ПКП. вип. II. Кіїв, 1926, ст. 282—283.
42. Oskar Halecki: Litwa, Ruś i Żmudz, jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego. „Rozprawy Akademii Umiejętności“, Serya II. Tom XXXIV. Краків 1916, ст. 214—254. ПКП. Вип. II. Кіїв, 1926, ст. 283—284.
43. В. Дружчяч: Палаженье Літоуска-Беларускай дзяржавы пасля Люблінскай вуніі. Праці Беларускага Дзяржаунага Університету у Менску. 1925 г. № 6—7. ст. 216—251. ПКП. вип. II. Кіїв 1926, ст. 284—288.
44. Stefan Ehrenkreuz: Uwagi nad rozdziałem VII. Statuta Litewskiego trzeciego. (Відбитка з часопису „Rocznik Prawniczy Wileński“). ПКП. Вип. III. Кіїв 1927, ст. 443—445.
45. Stefan Ehrenkreuz: Ustawa „o ważności zapisów“ a praktyka sądowa litewska. (Відбитка). ПКП. Вип. III. Кіїв 1927, ст. 444—445.
46. Д-р Микола Чубатий: Про правне становище церкви в козацькій державі (Відбитка з „Богословія“). ПБШ, вип. III, Кіїв, 1927, ст. 461—463.

БЕРЕЖАНСЬКА ГІМНАЗІЯ ЗА ЧАСІВ М. ШАШКЕВИЧА.

I.

Бережанська гімназія — одна з найстарших у Східній Галичині. Заклали її спершу в Збаражі в 1789 р., але в 1805 р. перенесли до Бережан. Крім цієї гімназії існували ще на терені Східньої Галичини гімназії Василян у Бучачі та державні в Станиславові й Львові. Тому ж, що на терені Сх. Галичини було так мало гімназій, а ще тому, що Бережани — це містечко дешево та гарно положене, приманювала бережанська гімназія до себе чимало учнів. У ній вчилися наші пізніші визначні громадянські діячі, письменники та вчені тієї міри, як професори львівського університету: І. Шараневич, О. Огоновський, П. Огоновський, а ще митрополит Спиридон Литвинович, єпископ М. Куземський, визначний політик та автор праці: „Політика поляків су-

проти Русі“ — С. Качала, автор граматики — М. Осадца, проф. Богдан Лепкий і багато інших. У бережанській гімназії вчився теж у 1826—1829 роках Маркіян Шашкевич. Цікаво розглянути відносно, що серед них відбувалася наука в бережанській гімназії в цьому часі.

Зверхньою владою шкільництва в Галичині був тоді губернатор, князь Август Лонгин Любковіц, що держався на цьому пості від 1826 до 1832 р. Директором гімназійних наук (пізніш звали таких директорів „інспекторами“) був Франц Захаряєвіч, капітульний канонік лат. обр., директором гімназії, щепто людиною, що мала нагляд над учнями та вчителями, був місцевий староста Казимир Мільбахер, віце-директором кс. Степан Ступніцькі, парох Бережан лат. обряду. Управляв гімназією префект (пізніш, від 1850 року, звали їх „директорами“) Андрій Сулішевський. Катехитом був Франц Новотни, а вчителями були: в класах гуманітарних (нинішня V і VI) Йосип Бедечкі, німець, та Василь Петрович, українець, а в класах граматиціальних (I—IV) Іван Васькевич, поляк, Мартин Гора, чех, Франц Кавцікі, німець та Йосип Пошкевич, поляк. У хроніці бережанської гімназії записані такі характеристики цих вчителів: „Мартин Гора, чех, та Іван Васькевич, поляк, граматиціальні вчителі, оба мало здібні. Особливо цей останній потребуватиме дуже багато часу, щоб виробитися на доброго вчителя, бо з винятком латинської мови, що він її досить ривчився, в усіх інших предметах він лишився позаду. Також зовнішня його культура не надається до образування молоді“. Ще гіршу характеристику проф. Івана Васькевича подає хроніка в 1826 р. по візитації школи директором гімназійних наук. Пишеться там таке: „Іван Васькевич такий невихований, що не вмів навіть прибрати доброї постави, а при тому має найгіршу методу навчання. А тому, що він унертий, не можна його нічого навчити. Його класа була найслабша та не поправиться вона вже в пізніших роках, бо він цілком нездібний дати своїм учням правдиву освіту. Багато з його учнів почувує нехтіть до нього та навмисне занедбує науку, щоб не бути більш під його опікою, інші знову вернулися з четвертої класи до другої, щоб навчитися латинської мови. Не має щастя дати наукове виховання учням, а вислідів його праці годі похвалити. Те одне треба йому признати, що він дуже точний, бо скоро тільки пів до восьмої озветься дзвінок, він зараз являється в своїй класі та перебуває зо своїми учнями аж до часу, коли вони йдуть на Богослуження, веде потім учнів до костела, а в неділю та свята ще на ексгорти. Те саме робить і по-полудні: пів до другої приходить до класи та перебуває між учнями аж до кінця науки, а в цей спосіб бодай відбирає учням змогу капоцити“. Проте вчив Васькевич у бережанській гімназії до 1841 р.

„Франц Кавцікі має прикмети доброго та здібного вчителя гімназії. Викладає свої предмети молоді цілком зрозуміло та має взагалі дуже добру методу навчання“.

„Йосип Пошкевич є вправді нильний та добре вихований, але не визначається ніякими надзвичайними прикметами гімназійного вчителя. Але треба сподіватися, що зчасом він надається до свого

звання так, що молоді, що буде під його кермою, буде мати в школі порядного вчителя. бо він старається образуватися читанням книжок, виповняє свої обов'язки, та своїм добрим поведінням є прикладом для учнів. Він не партійник, любить згоду та пильно старається виминути кожную нагоду до незгоди. Він ані балакун, ані сварливий; коли його заатакують, уступає, щоб не заворушити спокою, у своєму поведінні він скромний, як личить праведній людині“.

Про Василя Петровича записано в хроніці таке: „Необсаджено катедру математики та природничих наук віддано неуніятові, Василеві Петровичові. Він учить своїх предметів дуже пильно“.

Характеристики Белечкого в хроніці нема. За те є там гостра та їдка характеристика віцедиректора, кс. Степана Ступніцького, що був іменованій на свій пост у 1826 р. Про нього пишеться в хроніці таке: „Чести він гімназії не приніс. бо не мав поняття про предмети навчання, а що був дуже зарозумілий, не хотів із ними навіть запізняться, дбав виключно тільки про свої приходи з парохії, натомість не дбав цілком про знання. Давав докази, що він ненавидить учительський збір та учнів, хоч вони ніколи його не вразили. Його нехіть до шкільної молоді показалася в тому, що він у часі сповіді не явився навіть у сновідальниці“.

Натомість дуже похвальну згадку помістили в хроніці про директора гімназії Казимира Мільбахера: „Він — пишеться там — достойна, поважна людина, діяльний та справедливий. Старається — скільки лиш дозволяють йому його обов'язки старости, заохотити молодь до праці. Буває на семестральних іспитах, щоб переконатися про поступи молоді“.

II.

Наука всіх предметів, а також і богочестя, відбувалася в бережанській гімназії, подібно як і в усіх тодішніх галицьких гімназіях, німецькою мовою. Для всіх учнів була спільна наука богочестя. Першим катехитом у бережанській гімназії був о. Яків Ангелович, гр. кат. (1807—1808 р.), потім аж до 1850 р. були виключно катехити-римокат. обряду. За часів Маркіяна Шашкевича катехитом був кс. Франц Новотни. І тільки р. 1850. завела австрійська влада особну науку богочестя для кожного обряду, й першим гр.-кат. катехитом став о. Михайло Яремович.

До 1827 р. святкували в гімназії тільки латинські свята, українських ні. Перший крок до признання української народности в гімназії зроблено в 1827 р. У цьому році „надвірна наукова комісія“ запорядила, що ті всі галицькі гімназії, де є бодай четвертина учнів гр. кат. обряду, мають святкувати такі українські свята: Новий рік, Богоявлення, Велику П'ятницю, Петра й Павла, Воздвиження Чесного Христа, Миколи, два дні Різдва та другий день Великодня й Зелених Свят. Науку української мови завели в бережанській гімназії тільки 1848 р. і тоді на короткий час австрійський уряд запорядив був, що мовою навчання всіх предметів має бути українська мова. Але це

тривало короткий час. Першим учителем української мови був о. Теофіл Павликів (1848—1850).

Бережанська гімназія від своїх початків аж до дев'ятидесятих років минулого століття не мала багато учнів. В першому році (1805/06) було в гімназії 163 учні, в 1823 р. — 169, у 1824/25 — 185, у 1834/35 — 205, у 1835/36 — 222. Причиною цього малого числа учнів подає хроніка бережанської гімназії таке: „До бережанської гімназії зголошувалися тільки ті, що мешкали найближче. Панських дворів у Бережанщині не було, всі маєтки належали до кн. Любомирських. Учнями були діти парохів, економів, писарів і селян. Ці учні були такі бідні, що зараз прохали, щоб давати їм підмогу чи лекції, щоб мали з чого вижити. Покінчивши початкові класи, переселялися до Львова, щоб там знайти з лекцій прожиток. Учні мусли жити за містом, бо саме місто та ринок були в жидівських руках“.

III.

Для наших читачів подаємо „аркуш клясифікації“ з часів, коли Маркіян Шашкевич учився в V кл. бережанської гімназії. Такий аркуш доручували кожному учневі на початку нового шкільного року.

„У I гуманітарній класі нагороджений премією Литвинович Спиридон, з Урманя, Галичина, звільнений від оплат.“

За ним ідуть як найближчі поступом у науці: 1. де Костецький Антін, з Медики, Галичина, звільнений від оплат. 2. Штарк Йосип, з Тернополя, Галичина, звільнений від оплат“.

ІМЕНА Й ПРИЗВИЩА УЧНІВ

	Поведення	Наука бого- честя	Стилістика	Грецька мова	Географія й історія	Альгебра
Бавкнехт Е., Сявік	1	1	1	1	1	1
Білинський І., Дегова	1	1	1	1	1	1
Грабянка І., Скнилів	1	1	1	1	1	2
Глібовицький А., Рибяки	1	1	1	1	1	1
Готеровський Л., Сухохвиця . .	ад Е	ад Е.	1	ад Е.	ад Е.	ад Е.
Ябубович А., Бесарабія	1	1	1	1	1	1
Ясінський А., Дитятин	1	1	1	1	1	1
Яворський Ст., Соснів	Е.	Е.	Е.	Е.	Е.	Е.
Коханський А., Болехів	1	1	2	1	1	2
Орловський О., Матійовичі . . .	1	ад Е.	1	1	1	ад Е.
Постендорфер А., Сляв'ятин . . .	1	1	1	1	1	1
Шашкевич Маркіян, Підлисса	1	1	1	1	1	1
Удудович Гр., Шумлянп	1	ад Е.	1	1	1	ад Е.
Вісьньовський Г., Чернівці . . .	Е.	1	1	ад Е.	ад Е.	1

Для пояснення подаємо, що відзначений нагородою звався „прі-мус“. Приміщена в списку буква Е. означає ноту „відзначаючу“, „ад Е“ ноту „дуже добру“, число 1. ноту „добру“, число 2 ноту „достаточну“.

Бережани. 1936 р.

Франц Коківський.

СУЧАСНА УКРАЇНА.

4. Київ (продовження).

Пішки вертався я з „Більшовика“¹ до міста. За весь час свого побуту в столиці України я вперше був на робітничім передмісті Києва, — хотілося отже зблизька придивитись до Берестейського шосе, що в далекій своїй перспективі нагадувало мені українське село. В певній віддалі поза мною їхало „інтуристське“ авто з провідником. Я йшов помалу...

— „Здорові були, товаришу!“ — чиясь важка та сильна долоня лягла на моє рамя.

— „Який я тобі товариш!...“ — гукнув я злісно, майже зовсім автоматично (в СРСР бо не раз доводилось мені вживати тієї відповіді), водночас обертаючись. — „Ах, це ви?!...“

Передо мною був товариш Т.² Очі його з під насуненої на самі брови кепки з утіхою дивились на мене. Я встиг запримитити, що він був по черговій чарці. Я завважив також, що враз із нами зупинилося й моє авто.

— „Слухайте, я хочу з вами поговорити. Ходім десь. Тільки передовсім відправте цього... фараона!“

Пан Т. говорив поважно, але очі його сміялися. Я відправив авто, й ми пішли шосем угору.

— „Тішуся, що знов вас бачу. Коли ви приїхали? Ходім десь, то побалакаємо. А то, знаєте, нема з ким і поговорити... по-старому“. Я погодився.

— „Гаразд. Але... не звіть мене товаришем, бо я не терплю цього слова!“

— „Погане слово“! — згодився він зо мною. — Адже й я його не люблю... Стривайте, ось там іде...“

Він намагався мене покинути, але я затримав його.

— „Що там таке? Хто йде?“ — спитав я трохи занепокоєним голосом.

— „Здоров був!“ — гукнув товариш Т. на цілу вулицю до когось, хто йшов по другім її боці. — „Ходи сюди, але швидче. Це мій приятель,“ — пояснив він. — „Сто відсотків довір'я. Член КПК.³ Ви знаєте, що то таке? Трохи, як Державний Контроль, а трохи, як ДПУ, — тільки в партійнім масштабі. Стривайте, я вас познайомлю“.

До нас підійшов невеликого зросту мужчина, років оттак під 30, навбач інтелігентний, а, як показалося далі, — з вищою освітою — українець із чудовою українською вимовою, скромно, але чисто зодягнутий, в кепці „під робітника“, як і т. Т. Я зо своїм фетровим капелюхом та європейським плащем вносив певний дисонанс у цю групу. Мужчина всміхнувся до т. Т., холодно подивився на мене й стримано

¹ Див. „Наша Культура“ кн. 12 (20) за грудень 1936 р., стаття „Сучасна Україна“.

² Там само, кн. 6 (15) за червень 1936 р. стаття „Київ сьогодні“.

³ Комісія Партійного Контроля при ЦК КП(б)У.

привітався. Ми пішли далі. Член КПК — товариш Х. — говорив мало. Звертаючись до мене, уникав вислову „товариш“, пильнуючи говорити в безособовій формі. Час од часу я ловив на собі його погляди, що не були підозрілі, але не були й приємні. Товариш Т. це закримітив. Він поглянув спершу на мене, потім на т. Х., врешті похилився до нього й прошепотів йому щось до вуха. Поведінка т. Х. раптово змінилася. Він почастував мене папіроскою й не минуло 5 хвилин, як, завдяки т. Т., всі ми троє вже почували себе „в своїм гурті“. Вирішили піти в сад 1 Травня (кол. Царський).

Сидячи на траві, понад обривом, здалека від гомону великого міста, в зеленій гушавині столітніх дерев, ми дивилися на чудовий краєвид, що перед нами розкривався в усій своїй природній красі.

Говорив член КПК; т. Т. дипломатично мовчав; я слухав, час од часу роблячи свої завваги.

— „Про що я казав? Ага! Отже радянський устрій зовсім не такий поганий, як ви, мабуть, думаєте“. — Товариш Х. іронічно всміхнувся. — „Певно, що він іще не зовсім досконалий, але ж на світі нема нічого досконалого. Зрештою, цю нинішню недосконалість свою він завдячує тільки комуністам. Радянський устрій бо — це своєрідна спроба завести самоврядування й децентралізацію, що при них усе народнє представництво — як центральне, так і місцеве, — ради — вибирається на основі двох ознак, двох принципів, двох критеріїв: ознаки стже територіяльної та ознаки професійної. Обидва принципи добрі. Зокрема професійний принцип зовсім не поганий, люди бо пізнають себе найкраще власне в межах якоїсь професії. Водночас і територіяльна ознака, дежто принцип співжиття, має своє велике, а навіть колесальне значення. Нпр. село, де люди всі знають добре один одного, але зате не знають нікого більш. Сукупність отже цих двох критеріїв — професійного та територіяльного — може й повинна дати найбільш повне представництво. Ідея такої місцевої децентралізації може існувати не тільки в теорії, але й на практиці. В межах адміністративно-територіяльних одиниць, нпр. губерній чи районів, існуватимуть отже певні організми місцевого значення з широкою місцевою компетенцією, що ними керуватимуть ради... без комуністів. Певне, що й без зловживань влади, й без цих різних специфічних дурних, що лині бувають. Навпаки, в усю цю радянську систему треба внести цілий ряд абсолютно необхідних корективів, що її тільки посилять, але без того, щоб ламати саму систему, що в основі своїй добра, бо найбільш демократична, що має вже певні, часом і сильні, коріння в масах, та що її існування вже оправдане певними практичними наслідками й досвідом 18 років. Певне, що Україна може зватися не радянською, але нпр. народною, чи просто республікою. Це все одно. Народ уже живе з радами, звик до них і не хоче їх позбутися. Для нього бо це — ознака влади. — народньої влади, — нехай покищо й ілюзорної, навіть фіктивної... Але ж народоправство в демократіях — це також фікція, як фікція й влада рад у СРСР. Зрештою радянський устрій вигадали не більшовики, його створили соціялісти-революціонери, а ко-

муністи вкрали тільки ідею, приписавши її створення собі, дещо там змінили на гірше, дещо додали од себе й врешті здійснили на практиці, оголосивши її — ідею — своєю під гаслом: „Вся влада радам!“ Це був гачок, що на нього дав себе зловити й наш селянин-хлібороб“.

„Радянський отже устрій у своїй основі спирається на органах самоврядування — радах — знизу доверху. Це власне дає йому абсолютну перевагу над т. зв. демократичною системою загальних, рівних та прямих виборів, що панує в Європі, а що її заводить і в нас нова конституція ССРР. Це пояснює й моє критичне ставлення до цього проєкту. Безперечно, радянський устрій може існувати й цілком природно розвиватись і без комуністів, так само, як диктатура ВКП(б) могла була здобути все те, що досі здобула, рівно добре, послуговуючись при закритті своєї влади й парламентарним устроєм у вашім розумінні. Діло тут тільки в виборчій системі, в людях, що їх можна допустити до влади. Отже вибори й за новою конституцією ССРР, конституцією демократичною, не перестануть бути комедією. Нова конституція фактично касує радянську систему державного устрою, вводячи на її місце формально та юридично систему демократичну. Радянська бо система це — ради, цебто не прямі, а посередні вибори й в тім власне весь її плюс. Через те проєкт нової конституції не викликав у нас великого ентузіазму. Навпаки, весь той демократизм, що нам подарував його центр, цебто товариш Сталін, ми вважаємо за непотрібний. Бо ж все одно, щирого демократизму в нас не буде, бо на те не дозволить генеральна лінія партії. А чому, —це ж цілком зрозуміле. З другого боку комунізму в ССРР давно вже нема, а є тільки державний капіталізм. Отже, як бачите, в Союзі Радянських Соціалістичних Республік нема вже ні влади рад, ні соціалізму чи пак комунізму, — нема й добровільного союзу окремих республік. Зараз це поясню. Обмеження суверенних прав України, а з нею й всіх інших, союзних із РСФСР, республік, почалося давно, а пішло по лінії відомчій, передовсім щодо військових справ, промисловости, торгівлі, фінансів, праці, шляхів і зв'язку. Передбачав це ще союзний договір між Україною та Росією з 1920 р. Конституція ССРР з 1923 р. обмежила права України й щодо зовнішніх справ, харчових та контролю. Дальші обмеження торкалися: в 1929 р. земельних справ, в 1931 р. — комунального господарства, в 1932—34 рр. — внутрішніх справ, в 1933 р. — прокуратури, врешті в 1936 р. — мистецтва, науки (вищої школи), фізичної культури, юстиції та здоров'я, що їх наводить і проєкт нової конституції з 1936 р. Отже суверенні свої права Україна виконує тепер тільки в межах освіти (нижчої та середньої школи) й соціального забезпечення. Коли додати ще до цього цілковите збюрократизування всього радянського державного апарату в 1934 р. (скасуння колегій в народніх комісаріятах), то можемо прийти до сумного висновку, що від ідеї соціалістичного суспільства ми докотилися за 18 років революції до ідеї поліційно-бюрократичної держави, з новою аристократією, замість давньої буржуазії, що її творить радянське урядництво, та нечуваною досі кріпаччиною — національною, соціальною та всякою

іншою. Нас не притягають уже до себе ні нова, „демократична“ конституція, ні друга п'ятирічка, ні стахановський рух, що проти нього вже активно то тут, то там, виступають наші люди, а їх звуть за це саботажниками, контр-революціонерами та ворогами народу. Нова конституція, як і всі інші лозунги влади, — це тільки нова ставка, скерована на придбання втрачених уже симпатій населення. це тільки нова спроба знов здобути його, знов спопуляризувати саму владу, — владу партії Леніна-Сталіна, що згодом сама починає вже тратити ґрунт під ногами“.

Товариш Х. підвівся й мовчки поглянув на мене.

— „Не думайте тільки, що я — троцькіст. Нічого подібного. Я тільки — українець!“

Він мовчки попрощався з нами й пішов Петрівською алеєю в напрямі стадіону „Динамо“.

Товариш Т. проводив мене до готеля. По дорозі, пригадавши собі щось, я спитав:

— „Михайло Анисимовичу, що ви йому сказали... тоді, — пам'ятаєте?“

— „Нічого. Сказав тільки, що ви — українець!“

5. Школа.

Кінець 1935 й початок 1936 р. позначився в Україні цілим рядом реформ ув області народньої освіти, що остаточно привели до майже цілковитої реставрації по школах старого дореволюційного ладу. Реформи ці, що їх вістря, за офіційними запевненнями уряду, скероване на піднесення наукового рівня загально-освітньої школи, досить характеристичні для нинішнього курсу радянської політики щодо шкільництва. Наведу отже найважливіші з них.

Єдина трудова школа, що нею, як одним із найбільших своїх досягнень, так пилався Радянський Союз, — вже не існує. Після цілої низки різних спроб ув області народньої освіти встановлено врешті єдині для всього СРСР типи загально-освітньої школи, а саме: початкова школа (в складі 4 клас), неповна середня школа (7 клас) і середня школа (10 клас). Теперішня початкова школа — це давня школа 1-го ступеня, неповна середня школа — школа 2-го ступеня, що програмою наближається до колишньої прогімназії, як середня школа — до гімназії. Кожний тип шкіл має свій статут.

Прийом дітей до школи робиться загальним порядком без усяких обмежень. Існує загальне й обов'язкове навчання дітей від 8 року життя. Цей шкільний обов'язок не поширюється на середню школу. При прийомі дітей до школи вимагаються тепер тільки: заява батьків або опікунів, гербове (встановленого зразку) свідоцтво про народження та посвідчення про прищиплення віспи, а при переході зо школи до школи, крім того, — ще й відповідне шкільне свідоцтво.

Шкільний рік поділений на 4 четвертини, а саме: I — від 1 вересня до 5 листопада, II — від 9 листопада до 29 грудня, III — від 11 січня до 25 березня, IV — від 1 квітня до 1 червня (в перших

трьох класах), до 10 червня (в 4—7 класах) і до 20 червня (в 8—10 класах). Шкільний рік має таким чином дві перерви: зимову — від 30 грудня до 10 січня та весняну — від 26 до 31 березня.

Довжина шкільного року в Україні встановлена в міських школах в 1—3 кл. — 209 навчальних днів (42 шостиденки), в 4—7 кл. — 218 навчальних днів (43 шостиденки), в 8—10 кл. — 226 навчальних днів (44 шостиденки); в сільських школах в 1—3 кл. — 214 навчальних днів (36 семиденок), в 4—7 кл. — 222 навчальних днів (37 семиденок), в 8—10 кл. — 231 навчальних днів (38 семиденок). На перевірочні іспити при переході з класи до класи й при випуску зо школи призначено: в 1—4 кл. — 5 днів (від 5 до 10 червня), в 5—7 кл. — 7 днів (від 3 до 10 червня) й в 8—10 кл. — 13 днів (від 7 до 20 червня).

Лекцій буває щодня від 4 до 6, а саме: в 1—3 кл. по 4 лекції, в 4. кл. двічі на тиждень буває по 5 лекцій, в 5—10 кл. двічі на тиждень буває по 5 лекцій й тричі по 6 в міських школах, а в сільських — тричі на тиждень по 5 лекцій й тричі по 6. Щоденний розклад лекцій передбачає обов'язкове чергування важких і легких дисциплін, щоб уникнути перевантаження окремих днів шкільного тижня тяжкими до засвоєння предметами. Кожна лекція триває 45 хвилин; перерви між лекціями мають по 10 хвилин, із них друга (велика) — 30 хвилин. Подвійні лекції допускаються в 5—10 кл. при досвідах із фізики, геології та хемії; потрійні лекції забороняються.

Для оцінки успішності учнів у науці встановлено п'ять балів (одміток), а саме: 1 — дуже погано, 2 — погано, 3 — достаточо, 4 — добре, 5 — дуже добре. Бали бувають разові, четвертинні та річні.

Встановлено іспити для перевірки знань учнів в об'ємі шкільної програми — при переході з класи до класи й при випуску зо школи. Заведено також безплатні екстернати двічі на рік: в січні й червні, що їх можна скласти при іспитах за неповну середню школу — від 15 р. життя, а за середню школу — від 18 р. життя.

Абсольвенти неповної середньої школи приймаються без іспитів до технікумів (професійних шкіл політехнічного типу з 3-річним курсом навчання); абсольвенти середньої школи мають право безпосереднього, без іспитів, вступу до вищої школи (університети, політехніки, академії).

В середній школі викладаються такі предмети: українська мова й література, російська мова й література, арифметика, алгебра, геометрія, тригонометрія, природознавство, геологія, географія, історія, одна чужа мова, фізика, хемія, громадознавство, ручні роботи, малювання, креслення, спів, фізкультура й військова підготовка.

Слід зазначити, що з 1935/36 шкільного року вперше заведено по школах ССРСР елементарні курси всевітньої історії та історії ССРСР.

Спеціально для учнів установлено шкільні білети (посвідчення) давнього зразку на блакитнім папері в твердій обгортці; для вчителів заведено класові журнали та реєстри учнів, а для останніх також журнали для запису лекцій.

Учні початкової та середньої школи мають і єдину форму одягу. Хлопці — синє пальто типу шинелі з срібними гудзиками, костюм синій із короткими шараварами (до 5 кл.) й довгими (від 5 кл.), шапка темно-синя без кантів із відзнакою: золотий вінець із колосся, серп і молот на червоній емалі та книжка — на білій. Дівчата синє пальто типу реглану, сукенка синя з синім фартухом (до 5 кл.) або блакитна (від 5 кл.), берети сині з відзнакою збоку.

Врешті, щоб поліпшити навчальну роботу в школі та забезпечити постійне досконалення вчительських кадрів, установлено для них спеціальні службові звання, а саме: вчитель початкової школи, вчитель середньої школи та заслужений вчитель школи. Водночас заведено й „твердий“ порядок призначення, переміщення та звільнення вчителів і директорів шкіл.

З реформ, що торкаються вищої школи, слід одзначити відміну обмежень при прийомі до школи, зв'язаних із соціальним походженням або обмеженням у правах осіб, що вступають у вищу школу, або їх батьків. До вищої школи приймаються тепер усі громадяни СРСР обох полов у віці 17—35 рр., що склали належні іспити при вступі та мають закінчену середню освіту або атестати екстернів. Вступні іспити переводяться по дисциплінах: російська мова, математика, фізика, хемія й політграмота. Без іспитів приймаються тільки ті абсолювенти середньої школи, що в атестатах мають по всіх основних дисциплінах бал 5.

Україна має тепер тільки чотири державні університети: в Києві, Харкові, Одесі й Дніпропетровськ з 5-річним курсом навчання та трохи іншим складом факультетів, ніж давніш, а саме: Київський університет має факультети: фізично-математичний, хемічний, біологічний (природничий), географічний, історичний, літературний (філологічний) та юридичний. Харківський — має факультети, як і київський, а крім того ще й економічний. Одеський — не має літературного та юридичного факультетів, але має зате ф-т економічний. Дніпропетровський — має тільки перші чотири ф-ти київського.

За навчальною програмою університети готують високо-кваліфікованих фахівців із загально-наукових дисциплін для вищих шкіл, старших клас середніх шкіл і для науково-дослідної роботи.

Цікаво зазначити, що колишні медичні факультети університетів і далі творять самостійні медичні інститути, не входячи до складу перших. Що ж до юридичних факультетів, то їх досі в університетах України не було, а засновано їх саме в 1935/36 навчальнім році й тільки два на цілу УСРР — в Києві та Харкові. Це найменш популярні в СРСР факультети. На київськім ф-ті вчатьсього 37 студентів, що з них частина — це працівники органів Народнього Комісаріату Юстиції УСРР. Загально-освітні дисципліни викладають там професори університету, а спеціальні — працівники НКЮ, УАМЛІН-у (української асоціації марксо-ленінських інститутів) тощо.

Державні політехніки під різними назвами існують у Києві, Одесі (Індустріальні Інститути), Харкові (Промислова Академія ім. Сталіна)

й Дніпропетрівським (Технологічний Інститут). Поділ на факультети в них дуже різноманітний.

Водночас із реорганізацією основної шкільної мережі України зреформовано й найвищу її наукову установу — Всеукраїнську Академію Наук — так щодо її внутрішньої організації, як і персонального складу.

ВУАН нараховує тепер у своїм складі 39 академиків. На чолі Академії стоїть Президія в складі: голова — президент ВУАН — О. О. Богомолець, товариші голови — М. І. Світальський та О. Г. Шліхтер, неодмінний секретар — І. Й. Агол, члени президії — О. Г. Гольдман, О. В. Палладін, Є. О. Патон і О. В. Фомін. ВУАН поділяється, як і давніш, на 3 Відділи: I Історико-Філологічний, II Фізико-Математичний та III Соціально-Економічний, але, крім того, ще й на 12 Секцій, а саме: Філологічну, Історичну, Літературну (голова ак. П. Г. Тичина), Математичну (голова ак. Д. О. Граве), Фізичну (голова ак. О. Г. Гольдман), Хемічну (голова ак. В. О. Плотніков), Біологічну (голова ак. О. В. Палладін), Географічну (голова ак. М. Г. Світальський), Медичну (голова ак. О. О. Богомолець), Технічну (голова чл.-коресп. ВУАН проф. С. В. Серенсен), Сільсько-Господарську (голова ак. Рождественський) та Соціально-Економічну (голова през. УАМЛІН⁵ у О. Дзеніс).

Штати установ Академії, рівняючи до 1918 року, значно зреформовано та скорочено. При ВУАН існує тепер тільки 25 науково-дослідних інститутів, а саме: н.-д. інститути біохемії, хемії, хемічної технології, ботаніки, фізики, електрозварювання, мікробіології та епідеміології, геології, клінічної фізіології, математики, транспортної, будівної та гірничої механіки, історії матеріальної культури, польської та єврейської пролетарської культури, демографії, Т. Шевченка (в Харкові — голова проф. Є. С. Шабльовський), мовознавства (кол. ІУНМ),⁶ біозоології та водного господарства, а крім того — геофізична обсерваторія, гідробіологічна станція, фундаментальна бібліотека ВУАН (кол. ВБУ)⁶ та геологічний музей. Зліквідовано м. ін. дуже поважну наукову установу ВУАН, засновану, до речі, вже за радянських часів, — т. зв. ВУАК.⁷

Врешті слід зазначити, що основну реорганізацію, — в напрямі повороту до європейських адміністративно-організаційних норм, — переведено й у Народнім Комісаріяті Освіти УСРР. В зв'язку з новою шкільною реформою скасовано дотеперішній революційний поділ шкільництва на соціальне виховання, професійну освіту, політичну освіту, науку й мистецтво. НКО УСРР складається тепер із 8 управлінь, а саме: початкової й середньої школи, підготовки вчителів, університетів і науково-дослідних установ, бібліотечного, театрв і видовищних підприємств, контролю за видовищами й репертуаром (кол. реперт-комтеатральна й кіно-цензура), літератури й видавництва (т. зв. го-

⁵ Інститут Української Наукової Мови.

⁶ Всенародня Бібліотека України, кол. Національна.

⁷ Всеукраїнський Археологічний Комітет.

ловліт — цензура друкованих творів), та будинків культури й колгоспних клубів; далі в склад НКО УСРР входить 6 окремих відділів: дошкільний, дитячих будинків, шкіл і курсів для дорослих, будівний, музейний, та планово-фінансовий; врешті — керівництво справ і видавнича частина.

В зв'язку з конституційною реформою 1936 р. з компетенції Народного Комісаріату Освіти УСРР виділено всі справи вищої школи та науки, що їх підпорядковано безпосередньо центральній владі ССРСР — т. зв. Всесоюзному Комітетові Вищої Школи при Раді Народних Комісарів ССРСР через Народний Комісаріат Освіти УСРР; — справи мистецтва також виділені з компетенції НКО УСРР і зцентралізовані в відомстві т. зв. Всесоюзного Комітету в справах Мистецтв при Раді Народних Комісарів ССРСР через Управління в справах Мистецтв при Раді Народних Комісарів УСРР, що існує на правах окремого народного комісаріату.

(Далі буде).

Київ.

Іван Зіньківський.

НАШІ НАУКОВІ Й КУЛЬТУРНО ОСВІТНІ УСТАНОВИ.

Український Історичний Кабінет у Празі.

3 нагоди п'яти літ існування.

Про наймолодшу з низки інших інституцій, що для української еміграції створила влада братнього чесько-словацького народу, є при від тут нагадати, — вона закінчила перше п'ятиліття свого існування. „Еміграція не для кабінетів, — слушно зауважив зверхній його керівник, проф. д-р Ян Славік, — вона хоче, щоб небув на чужині був щонайкоротший“.

Тим очікуванням скорого повороту додому й з'ясовується, що кабінет повстав так пізно; почасти ж і сумнівом, чи не попадуть документи в ненадійні руки. Треба було часу, щоб помиритися з тим, що вороття додому не діло завтрашнього дня, й щоб повірити, що ведення кабінету не дозволить такого виужиття документів, яке б могло бути шкідливе для активних політичних борців, особливо тих, що може zostалися вдома.

Аж тоді за скромною матеріальною підтримкою Міністр. Закорд. Справ (відвело помешкання й утримує тепер одну силу) став існувати Кабінет. З самого початку й досі під керуванням випробованого приятеля українців — чеха Я. Славіка й під безпосереднім технічним веденням самих українців, а з р. 1934 (після скорочення штатів) українця Аркадія Животка, що користується довір'ям громадських кругів. Кабінет, придбавши довір'я ширшого українського громадянства, став розвиватися в українську книжну палату. Його завдання — громадити матеріали, що відносяться до українського руху, і зокрема до чесько-українських стосунків. Документів на 1. X. 1936 р. зареєстровано 94.170 арк. Важливіші з них і які піддаються попусуттю (напр. вицвітання олівця) консервуються особливим технічним способом;

поза тим усі розподілені по теках, вложених у замкнуті шафи. Документи приймаються Кабінетом на власність і для переховування. За згоди на переховування документів може бути оговорено, що невільно ними користуватися на якийсь певний час, чи користування можливе тільки за згодою власника, нарешті, з дозволом користуватися. Теж і приватні архіви, де є документи політичного змісту, приймаються на спеціальних умовах. Книг українських, чи які дотикаються українці, є коло 15 тис. назов. Українських журналів 13.173 примірників, а газет 81.933 чисел різних назов; цьогорічних журналів 64 назві а газет 56 назов. З періодики за межами ССР досі тут не заступлено 16 журналів і 6 газет. Усе те приходить Кабінету безплатно. Тільки з ССР — нічого, так, що Кабінет змушений передплачувати одні-однісінькі „Вісті“ (до 1934 р. з ССР приходило 14 назов газет і журналів).

В Кабінеті можна працювати; за перше п'ятиліття зареєстровано 1.186 відвідін.

Треба сказати, що хоч у Празі існує й Музей визвольної боротьби, однак ці обидві наші інституції не конкурують, а взаємо доповнюють себе. Одні круги громадянства тягнуться до одного, інші — до другого. Щоб був тільки один із них, мабуть значна частина документів і матеріялів уникла б від заховання, і хто знає, чи не було б у значній мірі назавжди страчена. Під оглядом книгозбірень варт згадати, що стара укр. література досить заступлена в Чеськім Музеї (Вацлавське наместі), а новіша — в Слов'янській Бібліотеці при Міністерстві Закард. Справ. (там, де й Бібліотека Карлового Університету).

Тепер під Українським Історичним Кабінетом 8 кімнат. З глибоким задоволенням у день п'ятиліття я переглядав організацію кабінету, його збірки. Й не тільки я, але й гості українці й чехи. „Сьогодні значення Кабінету ще не може бути оцінено; оцінка прийде пізніш“ — зазначив проф. Я. Славік. Слушно, але надто скромно: присутні українські громадяни (як напр. ректор Українського вільного Університету проф. О. Колесса) достаточо оцінили значення Кабінету вже й на сьогодні.

Його адреса: Praha IV, Toskansky Palac.

Проф. Олександр М и ц ю к.

ХТО БУВ ВАРАВВА.

Історичний нарис.

Хто був Варавва, згадуваний декілька разів ув Євангелії? За що саме був він засуджений до в'язниці й на смерть?

Відавна маємо на це традиційну втерту відповідь: Варавва був розбійник, і за розбої свої поніс заслужену кару.

Минулого року вийшли нариси Наталі Королевої на євангельські теми: „Во дні они“ (Львів, 1935). Перше оповідання „Лепрозний“ (ст. 3—7) змальовує, між іншим, розбишаку Варавву. На двох подорожніх нападає Варавва й тяжко їх б'є. „А що не можна було в них

щось украсти, то пограбовано їм тільки недоїдки чудодійного хліба. В ближчому селі, куди ледве доплентались, дізнались, що в перейдених ними горах розпаношися з своєю бандою страшний розбишак Варавва, — страховище всієї околиці“ (ст. 5). А далі (ст. 7) про Варавву розповідається: „Он, як ловили Варавву, то він мало не два десятки люда потовк. Дехто вже й на тім світі“.

Оце так розуміє Варавву Н. Королева. Але чого ж тоді народ так сильно заступився перед Пилатом власне за Варавву? Н. Королева одним реченням дає й на це свою відповідь: Варавва „з багатирями довго не розмовляв, — потужною рукою оступався за гноблених, хоч може деколи й вчинив кривду“ (ст. 7).

Щебо Варавва — це наш Кармелюк чи Добуш. Таким розумінням Королева протиречить сама собі, бо ж зве його кілька разів розбишакою, таким і змальовує його в своїм нарисі. Але інтуїтивно твердження, що Варавва оступався за гноблених, та й з багатирями довго не розмовляв, свідчить про те, що Н. Королева спинялася над питанням, чого то народ так завзято вимагав від Пилата відпустити їм власне Варавву.

Хто ж насправді був Варавва? Чому народ, що завжди несправедливо розбишак та розбійників, вимагав однодушно перед чужою римською владою, щоб Варавву помилувано?

Найдіциніше свідоцтво про Варавву — це тільки Євангелія, де він згадується кілька разів. Проаналізуємо ці згадки, — вони кинуть нам правдиве світло на загадкову постать Варавви.

Євангелія від Матвія XXVII 15—16 розповідає таке: „Мав же намісник звичай відпускати на свято народові в'язня одного, котрого хотіли вони. Був тоді в'язень в і д о м и й, що звався Варавва“. У цім свідченні слово „відомий“ надзвичайно цінне для нас, — про звичайного розбишаку так не говориться. Грецький оригінал дає тут ἐπίσημος — знаменитий, славний, відомий, знаний. Отже, євангелист Матвій, що написав найперший Євангелію десь між 42—50 рр. по Христі, свідчить про Варавву, що це був чоловік загально відомий чи знаменитий, чому й не подав, чим саме був славний Варавва, — тоді ще це було загально знане. Матвієве δέσμιον ἐπίσημον перекладають: церковне: и́.м.а.у.с. с.а.к.з.м.а. н.а.р.ч.і.в.а., рос. „былъ извѣстный узник“, франц.: „un prisonnier fameux“, англійське: a notable prisoner, чеське: meli vězné znamenitého, словацьке: malí neobyčajného väzňa, і. т. ін.

Євангелист Марк, що написав Євангелію десь між 52—62 рр. по Христі, уже кидає нам трохи світла, хто саме був Варавва. Він розповідає XV 7: „Був же один, що звався Варавва, ув'язнений разом з повстанцями, що за повстання вони душогубство вчинили були“. Це надзвичайно цікаве й цінне свідоцтво, бо зве Варавву повстанцем. Чи маю я право так перекладати? Грецький оригінал зве ув'язнених, а з ними й Варавву, στανιώτης, а їхню провину στάσις. Усі словники грецьке στάσις перекладають „повстання“. Як показує й сам корінь цього слова, а στανιώτης — це „повстанець“. Як ві-

домо, в 63 році до Христа римляни забрали Юдею під свою владу й чинили великі насильства в ній, через що викликали не один раз повстання проти себе, — ось одним із таких повстанців і був Варавва.

С. Зрептію, багато нових перекладів розуміють Євангелиста Марка так само, як і я. Напр. L. Segond, 1923 p., Paris, перекладає: „dans une sedition; англійський: that had made insurrection with him, who had committed murder in the insurrection; німецький: „gefangen mit den Aufführern, die im Aufruhr einen Mord begangen hätten. Сучасний ц.-сл. текст дає те саме, звучи переступ Варавви кривь, цебто повстання. Словацький переклад 1936 р. дає: A bol wtedy uväzneny ten tak zvaný Barabáš s inými povstalcami, ktorí v povstaní spáchali vraždu. Цікавий і науковий переклад проф. Вл. Щепанського 1917 р.: „Był zaś niejaki, imieniem Barabasz, wtrącony do więzienia razem z powstańcami, którzy się dopuścili mordu podczas rokoszu.

Як бачимо, всі перекладчики нового часу звуть однозгідно Варавву повстанцем.

Євангелист Лука, що писав Євангелію десь 61—62 р. по Христі, подає те саме, що й Марко, XXIII 19: „....Відпусти нам Варавву! А цей за п'ять років одне, яке сталося в місті. Й за вбивство посаджений був до в'язниці“. В оригіналі тут *στυγία*, і всі нові наукові переклади дають тут „повстання“, те саме визначає й ц.-слов.: з н'якою кривмою, кс. Щепанський: za jakiś rokosz, англ. sedition, франц. pour une sédition, нім. um eines Aufruhrs, і т. ін.

Найпізніше писав євангелист Іван, десь року 95-го по Христі, коли про Варавву вже затерлися звістки. Він написав: Варавва був *ἀρτίτης* — розбійник, злочинець, *ρᾶσκόιτικος*. І це Іванове свідчення хоч явно протиречить трьом попереднім євангелистам, стало в нас панівне. На характеристику Іванову безумовно вплинуло те, що повстанці чинили душоубство, через що він і зве Варавву розбійником.

Ото ж, як бачимо, Варавва був повстанець, — учасник повстання проти римлян, що захопили Юдейську державу. Як ми бачили, так звуть Варавву всі наукові переклади. Цікаво, що те саме подає про Варавву й відомий проф. Т. Зілінський у „Єврейській Енциклопедії“ т. V ст. 305: „Согласно Марку и Лукъ, онъ (Варавва) былъ замѣшанъ въ какомъ то возстаніи; народъ предпочелъ освобожденіе Вараввы, можетъ быть, потому, что Варавва участвовалъ въ возстаніи противъ римлянъ“.

Проф. кс. Вл. Щепанський („Cztery Ewangelie“ 1917 p.) подає в примітці: „Варавва чинив душоубство підчас повстання; може тут звістка про повстання, що вибухло року 29-го по Христі, причиною якого було те, що Пилат зужиткував церковні гроші на будову водотягу“ (ст. 188).

Через усе вище подане вважаю Варавву за повстанця проти римської влади. В світі цього погляду стають зовсім ясні два євангельські факти, без того неясні, а саме: 1) чому народ, що завжди вде проти звичайних розбійшак, так уперто домагався звільнення Ва-

равви. — бож він був народний месником у його очах проти чужої влади, і 2) чому Пилат бажав звільнення Ісуса, а замордування Варавви: з римського погляду небезпечніший був повстанець.

Вкінці додамо ще, що „Варавва“ (вар Авва) значить по-єврейському (власне — арамейському) „Син Авви“, цебто „Варавва“ не є власна назва. Ориген (роки 185—254 по Христі) пише, що в деяких стародавніх рукописах Євангелії він знаходив: „Ісус вар Авва“, або: „Ісус син Авви“. Але пізніш власне ймення „Ісус“ при „вар Авва“ викинено.

Українські сучасні переклади провину Варавви зуть „бунтом“. Так, — з погляду папівного народу це „бунт“, але з погляду народу покривдженого — це „повстання“.

Іван Огієнко.

ЩО ПРО УКРАЇНУ ЗНАЛА ЄВРОПА.

Статті про Україну в великій французькій Енциклопедії XVIII ст.

Відома велика французька Енциклопедія, що вийшла в 1751—1780 рр. в 35 томах in f^o, за участі визначних „енциклопедистів“ Даламбера, Дідро, Русо, Бюфона, Вольтера та багатьох інших визначних французьких учених і філософів-раціоналістів, була, без сумніву, великою подією тогочасного культурного світу. Не тільки тому, що енциклопедія була могутнім будівничим раціоналістичного думання, але й тим величезним фактичним матеріалом та різноманітними науковими статтями зо всіх ланок знання. — ця енциклопедія ще не втратила свого інтересу і в наші дні.

Повна назва цього величезного колективного твору така: „Енциклопедія або Систематичний Словник наук, мистецтв і ремесел, вибраний із найліпших авторів та особливо з англійських словників товариством учених й розподілених за порядком Дідро, а в відділі математики Даламбером“: (*Encyclopédie ou dictionnaire raisonné...*)

В цій Енциклопедії майже у всіх її відділах (за виключенням — літератури, риторики, поетики, редактор якого Мармонтель не одважився відірватися від традицій), панувала нова й смілива думка. Її поборювали, як загрожуючу існуючому політичному стану та принципам провідної католицької моралі. Енциклопедія навіть була в цілому признана за еретичну та шкідливу, й видання було заборонене. Одначе величезний успіх Енциклопедії в широких масах та захист її вилитими особами причинилися до звільнення від заборони з умовою зменшення накладу та іншими адміністративними обмеженнями.

Пізніш католицьке духовенство досягло нових заборон Енциклопедії та обіцяло палити не тільки книги, а й їх авторів. Енциклопедистам довелося продовжувати свою працю за кордоном, де довели її до кінця.

Успіх цілого видання ілюструють і ті переклади його в інших краях, що були видруковані в Лупці (1758—71, в 28 тт.), в Ліверно (1770, в 33 тт.), три видання в Швейцарії (1777, 1778 і 1780). Навіть у Росії утворилося було товариство для видання „Перекладів із Ен-

циклопедії“ за ред. Хераскова. Деякі статті вони опублікували в різних журналах.

Тепер мало яка з бібліотек (навіть і найбільших) має в своїх збірках це рідке видання, велику французьку Енциклопедію. А ще менш бібліотек, що мали б усі томи цієї енциклопедії.

Вже й це все вищенаведене має викликати загальний інтерес до цього великого твору французьких енциклопедистів. Увагу українця однак притягує ще одне. Чи були там статті про Україну? та що в них написано?

Статті були. Обидві в т. 17, що вийшов у Ньюкастлю (назва не відповідає місцю друку та жита для конспірації) в 1765 у *Sa-muel'a Faulche & Comp.* Тут на стор. 371—372 находимо таку цікаву статтю (в точнім перекладі).

„У к р а ї н а (геогр. пон.) знаходиться в Європі, межує з півночю з Польщею та Московією, з півдня з землями Очаківських татар, із сходу з Московією та з заходу з Молдавією.

Ця велика країна колись називалася Малою Росією, Червоною Руссю, та ще краще Київською землею; вона перетята Дніпром, що його греки називали Бористеном. Різниця в цих іменах, одного тяжкого для вислову, другого мелодійного — примушує побачити, разом із сотнею інших доказів, грубість усіх старовинних народів Півночі, та милозвучність грецької мови.

Столиця Кіов, колись Kijovie, була заснована за імператора Царгородського, що зробив із неї колонію, ще видно грецькі написи з XII-го століття. Це єдине місто, що має деякі старовини в країні, де люди жили стільки століть, не будуючи стін. Це там великі князі руські зробили свою резиденцію, в одинадцятім столітті, перед павалою татар.

Українці, що називаються козаки — віддам старовинних роксолян, сарматів, знищених татарами.

Ця країна творила частину стародавньої Січі. Не диво, що Рим і Константинопіль, які панували над стількома народами, мали види на незвичайний край, що ним була Україна. Природа подбала там про добробут народу, але люди не збагатили природи, живучи плодами, що давала некультивована й така плідюча земля та годуючися по всяк час рибою, закохані до безмежності та передовсім пануючи волю та в той самий час служачи за чергою то Польщі, то Турції. Нарешті вони піддалися в 1654 р. Росії, не дуже підлягаючи їй, аж упокорив їх Петро.

Інші народи пишаються своїми містами та селищами. Край розділений на 10 областей. На чолі їх стояв вибраний більшістю голосів провідник, що називався Гетьман або Ітман. Цей вождь народу не мав верховної влади. Тепер гетьманом назначають придворних російського двору; ці — дійсні губернатори провінції, подібно як і в інших краях, що мають ще деякі привилеї.

В цій країні спочатку були тільки невірні та магометани. — вони були охрищені в католицькій обряді, коли служили Польщі; в сучасній добі вони христяться в грецькій церкві з того часу, коли входять до Росії“ (Опис Росії, *Descript de Russie, D. I.*):

В 51. рядку колони фоліової сторінки стаття про екзотичну для французького читача землю. Сходу Європи — Україну — має чимало помилок, однак все ж таки подає деякий правдивий матеріал.

Гірше в другій статті, — уривку з Вольтерової „Історії Росії“, що видрукувана на 693. сторінці таго самого 17 тому Енциклопедії під назвою *Zarogviens* ou *Zarogges*. Ця стаття також має 51 рядок. Подано в ній таке: „З а п о р о ж ц і (геоґр. пон.) люди, що належать до козацтва або українців; живуть вони на островах, що знаходяться при впливі Бористену, й знаходяться під управою одного проводаря, обраного більшістю голосів, що носить назву Гетьман або Ітман; але цей голова нації не має вищої влади; запорожці — це приблизно те, що й наші пірати („*flibustieres*“), відважні розбишаки. Вони одягаються в баранячі шкури; їздили звичайно як пірати до Босфору; тепер утримуються російським двором, що надсилає вельможу, який ними править.

Те, що відзначає запорожських козаків серед інших народів, це те, що вони ніколи не терплять у своїм оточенні жінок, подібно тому, як то думають, як Амазонки не терпіли чоловіків поруч себе.

Жінки, що служать їм для ширення роду, живуть на інших островах ріки; жодного шлюбу, жодної родини; козаки виховують самі дітей чоловічого полу в своїм таборі й залишають своїх дочок матерям. Жодних інших законів, крім установлених необхідністю, а між тим вони мають кількох священників грецького обряду. З деякого часу збудовано твердиню імени св. Єлисавети на березі Бористена, щоб їх спляти; вони творять ув армії нерегулярні частини, і горе тому, хто попаде до їх рук.

Щоб ліпше пізнати з а п о р о ж ц і в і їх гетьмана, ми наведемо тут інформацію, що походить із кінця 1709 р., про те, як довівся козак Мазепа, з'єднавшись з Карлом XII та його варварами. Мазепа дав великий пир, підчас якого на срібних тарелях подавали запорозькому гетьманові та його кільком старшинам. Коли ж ці коменданти впилися горілкою, вони присягали на Євангелії на столі, що дадуть продукти й людей Карлові XII, та віднесли з собою і посуд, і все умебловання. Хазяїн корчми побіг за ними та вказав на те, що таке поступування не відповідає Євангелії, на яку вони присягали. Слуги Мазепа хотіли відібрати посуд; запорожці збіглись; всі вкупі прийшли скаржитись Мазепі на нечувану зневагу, що її вчинено таким гарним людям, та вимагали, щоб було видано госпадаря корчми для покарання за законом; його видали і з а п о р о ж ц і, згідно звичаю, кидали цього нещасного з рук до рук, як кидають м'яча, після чого встромили йому ножа в серце“ („Історія Росії“, Вольтера, 7 (D. J.).

Хоч і чимало фантастичного подає велика французька Енциклопедія про далеку й незнану Україну, однак у кожнім разі ці статті — цікаві літературні документи, цінність яких із часом ще більш росте. Ці причини й побудили нас ознайомити з ними широкі українські кола. — нам же цікаво знати, що про нас знала Європа.

Прага.

Петро З л е н к о.

НЕВЗГЛЯДНЕНІ МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У XVIII-ім СТ.

І. До перебування Миколи Мотоніса й Григорія Козицького в Бреславлі та Ляйпцігові.

Як уже відомо, М. Мотоніс і Гр. Козицький учидися в Бреславльській гімназії св. Єлисавети. Згідно її матрикулам, вони були вписані до неї 15 вересня 1747 р. під №№ 57, 58, з такою цікавою подробицею, що, мовляв, вони „ex academ. Kioviens. cum testimon. professoribq, tanquam logici ad exteros abeuntes honorifice dimissi, et a dn. Kornio Bibliopol. Wr. optime comendati“. Коли ж я свого часу був у Бреславлі й відвідував архів згаданої гімназії, то мені не пощастило знайти тоді ні рекомендації бреслав. видавця Корна, ні атестату професорів Київської Академії для М. Мотоніса і Гр. Козицького. Теперішній професор гімназії св. Єлисавети д-р Йос. Шульц мене запевняв, що такі „старі“ документи в архіві гімназії не збереглися. Переглядаючи останніми часами „Матеріали для історії Імперат. Академії Наук“, видані в Петербурзі, виявилось, що згаданий атестат Київських професорів Варлаама Лащевського й Гедеона Слонимського, який вони видали своїм студентам М. Мотонісові й Гр. Козицькому, дат. 3 травня 1747 р., вже давно відомий. З огляду на його цікавий зміст, як також і на те, що він не був ще ніким із наших істориків-дослідників зазримчений, я його тут і передрукую під ч. 1, правда, в тому російському перекладі, який зробили самі наші студенти. Як виявляється ці ж студенти, відїжджаючи з Бреславлі до Ляйпціга, дістали були також атестат і від професора гімназії св. Єлисавети Йоганна Фридриха Бурга (1689—1766), дат. 18 квітня 1749 р. Його рос. переклад я наводжу тут під ч. 2. Ці обидва атестати збереглися тільки тому, що наші студенти змушені були надіслати їх з Ляйпцігу при своєму проханні з дня 19 серпня 1749 р. до Петербурзької Академії Наук у справі уділення їм стипендії. Виняток із цього прохання див. під ч. 3, на яке послідувала відповідь додатня: з початку дістали наші студенти підмогу по 25 р., а потім і стипендію по 100 руб. на рік. При цьому змушені вони були виконати певні зобов'язання: присягнути „въ вѣрности“ і „въчно служити академії“. Все це слідує з постанови Академії Наук з дня 30 липня 1750 р., згідно якій М. Мотоніс і Гр. Козицький були вписані „въ число академическихъ студентовъ“ і дістали від неї „указъ“ під № 1096, щоб вони провадили своє життя в Ляйпцігові „благодично“ й скупувато, „ибо академія сверхъ ихъ жалованья долговъ за нихъ платитъ не будетъ“. Через те, що М. Мотоніс і Гр. Козицький по скінченні своїх студій мають перебувати в розпорядженні Петербурзької Академії Наук, то неотмінно имъ стараться надлежитъ привыкать къ великороссійскому языку и штилю“.

1. Атестат професорів Київської Академії для студентів М. Мотоніса й Гр. Козицького з дня 3. V. 1747. Переклад з латинського.

„Высокоблагороднымъ, благороднымъ и почтеннѣйшимъ всякаго

чина, достоинства и состоянія господамъ, кому о томъ вѣдать надлежитъ, симъ объявляемъ, что объявители сего студенты Николай Мотонисъ и Григорей Козицкій, будучи въ кѣвской академіи, какъ и въ другихъ свободныхъ наукахъ, такъ и въ логикѣ, не малое основаніе положили, гдѣ, какъ честными нравами, такъ великою къ ученію охотою, раченіемъ и прилежаніемъ чрезъ довольное время не токмо съ великою пользою въ ученіи своемъ происходили, но и другимъ своимъ товарищамъ были образцомъ въ добродѣтельномъ и честномъ житіи и въ прилежаніи. А въ нынѣшнемъ 1747-мъ году мая 1-го числа, воспріявъ намѣреніе отъѣхать въ чужіе края, для продолженія и окончанія начатыхъ ими наукъ, просили вышепомянутую академію о дачѣ имъ аттестата о ихъ правахъ и наукахъ, который аттестатъ имъ за академическою печатью въ той же академіи данъ.

Священной богословіи профессоръ, ординарный кѣвскій префектъ іеромонахъ Варлаамъ Л а щ е в с к і й.

Философіи профессоръ, ординарный іеромонахъ Гелеонъ С л о н и м с к і й⁹.

(„Матеріалы“, 1895, т. 8, с. 448—49).

2. Аттестат проф. Йос. Бурга для М. Мотониса і Гр. Козицького з дня 18. IV. 1749. Переклад з латинської копії.

„Предъявители сего Николай Мотонисъ, нѣжинецъ, у Григорій Козицкій, кѣвлянинъ изъ Малой Россіи, новымъ нѣкоимъ образомъ находившись чрезъ полтора года между гражданами и слушателями нашей гимназій Святыхъ Елисаветы, чрезъ все то время съ такимъ раченіемъ и прилежаніемъ во всѣхъ честныхъ наукахъ упражнялись и столь похвально и добропорядочно между нами себя вели, что хвалы какъ прочихъ всѣхъ учителей, такъ и нашей, достойны и сказали великую о себе надежду, что они современемъ основательнымъ ученіемъ принесутъ отечеству своему не малую пользу и многимъ согражданамъ будутъ примѣромъ. И понеже они для большаго въ наукахъ совершенства отъѣзжаютъ въ лейпцигскую академію, а вспоможенія въ содержаніи своемъ изъ отечества почти нималаго надѣяться не могутъ, то не сумнѣваюсь, что они по добропорядному своему житію, прилежаніемъ и успѣхами сышутъ сами себѣ благодѣтелей, которые приѣдшихъ изъ отделенныхъ мѣстъ въ наши училища, для ученія, и оказующихъ несумнѣнную надежду о успѣхахъ въ наукахъ и въ честныхъ нравахъ, вспоможеніе имъ учивить и щедротою своею ихъ одобрить и подкрѣпить не отрекутся. Я не могъ преинуть, чтобы не ободрить ихъ онымъ аттестатомъ. Ежели по сему аттестату кто, любя добродѣтельныхъ и честныхъ людей, окажетъ имъ милость и вспоможеніе, то я весьма радоваться буду и Всевышняго Господа Бога молить не промину, чтобы они помощію Его, Всемогущаго, современемъ принесли великую ученіемъ отечеству своему пользу къ распространенію наукъ. Дана въ Бреславлѣ.

Яганъ Фридерикъ Бургъ, въ главной консисторіи королевскій

совѣтникъ, кироць и школь инспекторъ, священныя богословія первый профессоръ“.

(Там-же, 1897, т. 9. с. 731—32).

3. Вияток із прохання М. Мотоніса й Гр. Козицького до Петербурзької Академії Наук, дат. Ляйпціг, 19. VIII. 1749.

„Мы, ниже подписавшіся, будучи въ нашемъ отечествѣ и учася чрезъ нѣсколько времени въ кievской академіи, какъ латинскаго, такъ и восточныхъ еврейскаго и греческаго языковъ по возможности обучились, а вступа по тамошнему расположенію ученій въ училище философское и выслушавши логику, воспріяли намѣреніе отъѣхать въ чужіе края, гдѣ бы мы начаты нами науки къ концу могли привести и возвратившіся въ отечество, оному какую-нибудь принести пользу. И такъ, оное наше воспріятое намѣреніе 1747 года мая 1 дня въ дѣйство произведши, просили у помянутой академіи свидѣтельства (коего конію купно съ свидѣтельствомъ господина инспектора бреславскаго Бурга и господина профессора Генсія при семь прилагаемъ), и оное получа, отъѣхали изъ Кіева того-жъ де года іюля 21 дня въ Силезію, гдѣ, пріѣхавши въ Бреславль, августа 20 вступили въ первый орденъ учащихся тамъ студентовъ, при гимназіи Святыя Елисаветы, въ которой находились сего 1749 года апрѣля по 13 число, а того числа въ ляйпцигскую отъѣхали академію, гдѣ и по сіе время обрѣтаемся“.

(Там-же, 1900, т. 10, с. 75—6).

Königsberg.

Домет О л я н ч и н.

ЙОГО ПОКЛИК.

Оповідання з часів Ісуса Христа.¹

Хто порахує, в який уже раз жебрак Рехум іще й іще повторював своє оповідання про те, як уздоровив Його Ісус із Назарету?!

— Сидів я, як завжди, в двох перегонах від міста, край дороги. Аж чую: суне юрба. Гукають Осанну сину Давидовому... Питаюся: що воно? — Ісус — говорять — з Назарету. Той, що з роду Давидового... що мертвих воскрешає, сліпим повертає зір... Гм... сліпим.. Чув я про Нього, чував і раніш. Як би й не чути?!.. Але ж ось, тепер... ну, не наче мене щось у саме серце штовхнуло. Як не закричу я щосили:

— Ісусе, Сину Давидів, змилуйся надо мною!

Та й кричу, та й кричу... вже не міг спинитись“...

Довкола уздоровленого сліпця все тіснішим колом збивався натовп. Притримуючи положену на рамено боком порожню амфору, заслухана дівчина не помічала, як перекупка Зебуда притискує її аж на столик міняли Масфара. А той, і сам заслухавшись, забув про свої гроші, що вже ось-ось, від іще одного струсу столу, розточаться в поросі вулиці...

Все в Єрихоні, що мало вуха, знало про повернений чудом зір

¹ Пор. Євангелія від Луки XIX 1—10.

жебраків; знало й про те, що Пророк-Чудодій наближається до Єрихону. Верховіття пальм, що по них і саме місто зветься „містом пальм“, вітали здалеку перші святого Пророка. Хитаючи віялами широких листків, вклонялись йому, кидаючи під ноги прозоро-сині килими тіневих візерунків. Жінки виносили з домів хворих дітей. З подвір'їв виносили на ряднах або й з ліжком недужих, калік, умираючих. Зігнута в попереку, всім знана бабуся Едида, що вже багато літ не могла випростатись, сперта на дві короткі палиці, поквалливо совгала назустріч Учителеві.

Дужі діти веселою хмарою непосидючих пташок, з вигуками й верещанням перебігали вулицею. Нарешті, не марнуючи часу, завела гру: коли одна лава співала веселої, — друга пританцьовувала; коли ж танцюристи заводили сумної, — перша лава вдавала, що плаче.²

А Рехум все розповідав. Тепер говорив про багатиря Мататію, того, що зветь його „праведним“, бож ізмалку дотримує усіх принципів Закону.

— Дотримусь!.. А от же, й не пішов за Вчителем... — казав Рехум в схвилюванні, й раптом обома руками затулив собі очі.

— Що, що тобі? Знов не бачиш? — вхопив його за плече гандляр очеретом на стріли.

— Та де?! — закрутив жебрак головою. — Бачу світло! І світ у славі його, немов царь Соломон у вінці променистому... І барва очам моїм усміхається, як лука, квітками весняними вкрита. Тільки ж усе здається мені, що від ніпні нічого й нікого не повинна душа моя бачити, крім Того, Хто мене уздоровив! — надхнено підніс угору обидві руки Рехум.

— Але-ле! — низчала плечима Зебуда. — й додала переконливо:

— То тобі з радощів, сину!.. Ум за розум заходить...

— Стривай, стара!... А чому ж не пішов з Раббі Мататія? — допитувався гандляр очеретом.

Рехум оглянувся, і погляд його впав на невелику, огрядну, кремезну постать митника Закхея, що неначе вся дихала добробутом та задоволенням. Закхей нічого не питався, не виявляв збільшеної цікавості, тільки, стоячи здалека, дивився. Його живі карі очі немов були освітлені червоновими вогниками зсередини. Не мішався до життя, на товпу, тільки обсервував юрбу й тішився, бачучи, як рухливо та яскраво в проміннях сонця метушаться люди. Приемно було й те, що ось, знову, як за колишні прадавні часи, на землі діються чуда, а він — Закхей — може чути про них від самовидців, і навіть сам колись може побачити диво. Гарна річ — життя... — ткала думка казкову м'яку запону. І за тією запоною зникли неестетичні прояви життя, ті, що на них не любив звертати уваги Закхей. Було йому досить тільки того світу, який давав приємність. А про той — індій, — що існував ще десь, — він намагався не згадувати та найдокладніш забути.

² Пор. Єв. Матвія XI 16-17.

Рехум зауважив той „чужий“ мигннів погляд. Підсвідомо відчув, що відмежовувало того, обсианого дармами й ласками долі випасеного чоловіка від них, скривджених дітей вулиці, пасинців життя. Вмить зникло світло надхненої радості, й мов чорною хмарою затемнилось наростаючою заздрістю. Нестримно закортіло вразити, згнатьбити того маючого, задоволеного життям „грішника“.

— Чому не пішов? Та тому, що Матавія — багач! — відповів Рехум, навмисне підвищивши голос. — Тому, що, як говорить сам святий Раббі, тяжко покинути статки та достатки навіть і для Царства Божого... давіть і за-для науки Вчителя з Назарету, що розплющує очі сліпородженням...

„Ось тобі, думний Закхею, маєш!... Ото, не ліз до голоти та вуличного сміття!“ — додав у думці Рехум, і з облегченням голосно зідхнув.

Закхей глянув на нього й відійшов так само мовчки, як мовчки дивився на оживлений натовп.

— Для тих, що бігають босоніж, — чиста й ціла одіж — вже провина й образа, — подумав без роздратовання, хоч і відчув, що Рехумів натяк належався йому. Як це дивно: всі ці люди народились у тому ж таки місті, говорили між собою тією ж самою мовою, в дитинстві грались разом, як брати, мали одні думки й інтереси, жили однаковим способом. А от, праця, завзяття й воля до ліпшого винесла його, Закхея, над ними: і вже вони — ворожі до нього. Йому ж — чужі, як... самаряни чи філістимляни... Але — що йому, зрештою, до того всього?! Своєю силою й розумом він досяг, що тепер — у повнім цвіті літ він може жити, як хоче, в фізичній і духовій розкоші. Не щастя оминають його, та й він сам уміє не допускати до свого серця терпкості. Навіть смерть не діткнулась холодом жалю й втрати до його душі: батьки помирала, коли ще він не розумів жаху смерті, а тому й не жалів за ними, навіть не відчув, що їх йому бракувало. Ах, красна річ — життя!...

Закхей був самотний, не шукав ні приятелів, ні друзів. Не мав і дружини. „Прив'язаність — корінь страждань“ — спокійно посміхався, відказував, коли дивувались його самотності.

— Самотарство?!... В нім — моя сила й моя радість. Я не маю потреби ні про кого дбати, не маю страху когось дорогого втратити, коли нікого не хочу мати на помешканні в своєму серці. І не потрібую ватиму! Я — сам собі пан, й ніхто нікуди не може повести мене. Нікуди-й ніколи!“...

Повільно йшов затіненою стороною вулиці до свого затишеного дому, де звичаєм, перейнятим від переможців — римлян, назбирав багато різних гарних, незвичайних речей, творів мистецтва, знання, науки. Ні, не люди, тільки діти їхні твори та природа могли бавити його й заповняти шляхетними інтересами прогалини вільного часу. Тут був його власний „світ“, для якого він був центром, і сонцем.

Мріяв: ось зараз сяде в саду, під розлогим фіговником, тим, що віти його перевісились через мур, на майдан, а з другого боку купаються в красному Закхєєвому басейні. Освіжить текучою водою запо-

рошені ноги й під муркотіння водограю читатиме свою улюблену „Книгу мудрости Соломонової“. Вона бо одна вміє правдиво показати марність речей життя цього, несталість та кволість поваги людської, а особливо — жіночої.

Цілком заспокоєний після неприємного, надто близького дотику до юрби, він аж додав трохи кроку. Та ж зненацька табун дівчорілля сплинув його. З шаленими вигуками хлоп'ята летіли вздовж вулиці. Більші ламали, де можна, зелені галузки й, вимахуючи ними, гукали щосили: — Осанна!... Оса-анна Сину Давидовому!...

За дітьми, прорвавши заграду буденних обов'язків, лився нестримний людський потік. Нові струмочки долучались до нього з базарів, майданів, бічних завулків і домів.

Цей новий, несподіваний акорд піднесення й неспокою відбився дисонансом в душі Закхея. Йому ще дужч скотілось посмакувати радість свого відокремлення від чужої йому юрби, почути свою вищість у свідомості, що він — „не такий“ і „не з них“. Але що крики натовпу зірвались знову, як ураган, Закхей оглянувся:

— „Надхнення натовпу перед „Його Пророком“ мусить виливатись у шалених і неестетичних формах“ — усміхнувся поблажливо й півпогордливо. „А все таки цікаво: що може відчувати при тих несамовитих вигуках сам Пророк?“

Цікаво... Дійсно, — та зацікавленість витяглась, як кіт на сонці, але зникла, як хмарка в блакиті.

Ось, нарешті брамка Закхеєвого дому. Тут, під садом, має пройти натовп із Пророком. Тут бо, на громадським майдані, криниця з найліпшою в Єрихоні водою. А чого ж більш потребує подорожній, як кришталеві води, що освіжає спалені уста та припорошену спекою й втомою думку?!...

От, уже Закхеєва рука на улюбленій книзі. Немов навмисне чіпляються його думки глибокі цитати про приятелів та любов. Але ж і вигуки та гамір з вулиці настирливо вдираються в запашну тишу його душевного саду.

Поклав сувій на широкі поручні мармурової лави, підвівся й підійшов до стіни, де фіговник підпер її своїм грубим стовбуром. Закхей сперся на дерево й задивився вздовж вулиці. Було видно далеко, майже до міської брами, бо ця частина саду, на асирійський взірць, була на штучно насипаному пагоркові.

Дівчора вже збивала куряву по цей бік кам'яної брами. Ось з-під неї виткнулось двоє сивобородих. Вони синіяли дітей, щось їм говорили, вказуючи набік руками; щоб відійшла з дороги малеча. Але широкій, білій рукав крилом майнув у повітрі, ліг на плече сивобородого. Висока біла Постать вишлывла з прозоро-синього холодку брами й простягла дітям обидві руки.

Чорні, ясні, рудаво-каштанові голівки замиготіли з золотих порожнинках куряви, збитій десятками прудких дитячих ніг. Тепер уже не поважні обивателі міста, а води — ці галасливі діти — вводили Вчителя на площу, вимахуючи в тріумфальнім поході цілим лісом великих галузок.

І раптом Закхей почув, як безпідставно-радісно захвилювалось його певне серце. Песподівано пролетіло в голові сполоханим птахом:

— Як міг той Матавія не піти за Ним, коли Він його покликав?!

Й непереможно, пекуче захотілось побачити Раббі з Назарету. Побачити зблизька Того, хто робить чуда єдиним словом? Єдиним словом зміняє відвічну природу...

Погляд Закхеїв покірно побіг до Вчителя. Та ж саме за рогом звикла група дітей, а потім — і біла Постать. Але це тільки так здаюся: ось в синім затінку пальм вся блакитна Вона майнула знову...

Перші хвили людського потоку влились на майдан.

— Осанна! Осанна! — як дим кадил, здіймалося до сонця, танучи в блакиті.

Закхей вхопився за галузь фіговника й, не віддаючи собі справи з того, що робить, підніс на руках своє важке тіло й втявся в рясну корону дерева. Намацав ногою віти й видерся вище. Умостився на двох сплєтених галузях, цілковито схований за широким, блискучим листом.

— Добра це була думка, — одягти сьогодні брунатну, як стовбур, дерева, одержу! — по дитячому просто заграло світляною хмаркою в душі. А далі вже укладалось само собою:

— А от же! Й побачу Його, близько-близько!

Думав й розправляв перед собою тоненькі галузочки та рівняв листя, щоб виглядали з них тільки самі очі.

— А Раббі й не підозріватиме, що старший митник Єрихону, не гірш за горобця, примостився на дереві, тільки щоб глянути на Нього. Хі-хі!

Дрібним, радісним сміхом, як у далекому дитинстві, затремтіло серце, мов блискуче-рйбенький нашєрх на срібній поверхні тихого озера.

Ось уже Вчитель і біля криниці. Так, спинився. Підносить чарівну голову. Сліпучим сьйвом обливає йому сонце темне, як темний мед, волосся. А очі!... Куди ж дивляться вони так угору? Закхей і собі на хвилю підніс угору свої. Не міг повірити, що цей погляд скеровано на нього, того самого Закхея, що перед хвилиєю уявляв себе „центром і сонцем свого світу“, а тепер почував себе, мов маленька, безтурботна дитина. Чи ж він народився знову?!

І раптом чув голос, від якого забрєніла ніколи досі незнаним щастям вся його істота. „Впізнав“ цей солодкий голос, ніколи раніш не чувши. І, хоч не розібрав слів, відчув непереможний Його поклик. І зрозумів: від цієї хвили починається для нього — митника Закхея — нове життя. М'яке, не осліплююче очей сьйво послалось перед ним безкраім шляхом у вічність, де мерехкотить Велика Мета. В той єдиний зламок секунди, що Вчителів погляд спинився на ньому, й мов теплими друкми взяв його серце, пролетіла Закхєєвою уявою „мудрість віку цього“, й здалось йому, що він пережив цілі століття...

Не зліз, як гєдилось поважному мужєві, а камінем упав з фіговника, щоб відчинити браму доми й свого серця Тому, хто захотів увійти в них.

Наталя Королева.

Хроніка наукового й культурно-освітнього українського життя.

† Р. Стефанік. 7-го грудня 1936 р. о год. 3:30 ранку в с. Русові коло Снятина помер у 65-м році життя один із найбільших наших письменників — Василь Стефанік. Василь Стефанік народився 14-го травня 1871-го року в с. Русові в заможній селянській родині. Гімназійну науку проходив (1883—1892) у Коломиї та Дрогобичу. Року 1892-го вступив до Краківського університету на медицину, але її не скінчив і вернувся додому на господарство. З 1908-го року стає В. Стефанік послом до австрійського парламенту від радикальної партії. Року 1918 го був членом президії Національної Ради в Галичині і їздив до Києва на Свято Соборности. Живучи завжди на селі, В. Стефанік глибоко пізнав життя наших селян і майстерно змалював його в своїх оповіданнях. Стефанікові оповідання — звичайно коротенькі новелки, що роблять своєю формою й змістом глибоке враження на читача.

† Проф. О. І. Попович. В Дрогобичу помер 1-го листопада д. р. професор Олександр Попович, спеціаліст німецької філології, що року 1919-го був лектором німецької мови в Кам'янець-Подільськм Державнім Українським Університеті. Народився Ол. Попович у Чернівцях р. 1879-го.

† Літературецький В загальній лікарні у Львові помер 29. XI. 1936 р. політичний емігрант Яків Кривцицький, добре знаний у Галичині театральний працівник. Покійний народився 30. IV. 1883 р. на Поділлі в священичій родині. За Великого Зриву 1918—1920 р. брав чинний уділ, працюючи на службі Міністерства Внутрішніх Справ.

Домігачемось вишкелити! Під таким заголовком д-р М. Гнатишак умістив у львівській „Меті“ за 27. XII. 1936. ч. 52 статтю, в якій звернув увагу цілого громадянства на заяву проф. А. Білецького, вміщену в ч. 12 „Нашої Культури“ на ст. 817. Д-р М. Гнатишак перечитав обидві статті — А. Білецького та М. Рудницького — й знайшов у них занадто велику подібність, чому вимагав прилюдного висвітлення від усіх осіб, названих у заяві проф. А. Білецького, — М. Рудницького, П. Зайцева та Наукового Інституту в Варшаві. „Нам залежить — кінчить статтю д-р Гнатишак — на добрій славі українського літературного й наукового світа“, особливо це тому, що М. Рудницький „свого часу грав ролю літературного диктатора, а тепер, як зачуваємо, має навіть „наукові“ аспірації.“

Проф. О. І. Мичко виготовив II том своїх „Нарисів із соціально-господарчої історії Закарпатської Русі“, що охоплює час від другої чверти XVI ст. до половини XIX-го; буде до 27 аркушів друку. Том III-й цих „Нарисів“ охопить час від половини XIX в. до перевороту 1917 р. — Праця автора: „Аграрна справа в самостійній Україні“ (1917—1920) друкуватиметься в виданнях Наукового Товариства ім. Шевченка в Львові.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Roman Rozdolski: Wspólnota gminna w byłej Galicji Wschodniej i jej zanik. Lwów, 1936. str. 114 z mapoju. Badania z dziejów społecznych i gospodarczych pod redakcją prof. Fr. Bujaka.

На основі актового матеріалу, йосиповських метрик та описів урбаріальних, узявляючи при тім локальну й загальну літературу предмету, автор розкриває перед читачем картину громадського (общинного) воюдиння землею в Східній Галичині на третю чверть XVIII-го в. Те, що підозрівалося тільки спеціалістами, сьогодні фактично доведене. Соціальна історія західної території розселення українського народу поповнилась новою цінною сторінкою. В ясній, переконливій, науковій викладі, що заслуговує на признание й похвалу.

Можна пошкелувати, що автор на основі багатого матеріалу, який переробив, не поставив і не розв'язав деяких суміжних питань,

як от — у що саме переміялася zbożowo-pastewna, по надніпрянському переложна, система польового господарства, — в трипілля чи в двопілля, а потім уже в трипілля. Можна помічати, що подекуди автор переділі не розрізняє від міньби пайок. Безсумнівно, громадське володіння зв'язане не тільки з перемолною системою, на чім стає автор, а й із дво- і трипіллям. Непотрібно він серед літератури питання проминує працю К. Кочаровського, найліпшу зводну працю про общинні володіння, а з локальних монографій — Ф. Щербини про общину в Дніпровськiм повіті й на Кубані; теж збірники статистичні Полтавщини, Чернігiвщини, Херсонщини, Катеринославщини та Таврії. Та всі такі й подібні зауваження ніскільки не зменшують цінности згаданої праці, здається, молодого українського автора. Праці, яка місцями переходить за рямці поставленої теми, знов таки цінними екскурсами, як, напр., щодо віднімання землі в селян домінями в зв'язку з „регуляціями“.

Не маємо місяця, щоб довше на цій праці зупиняться. Побажавмо авторові, щоб він продовжував свої студії із соціальної минувшини рідної землі так щасливо, як зачав. Поруч із тим побажавмо, щоб наші видавничі умовини так змінилися, щоб українці могли свої наукові праці таки й друкувати по-українському. — Проф. О. Мицюк.

Україніка в чеських журналах. У журналі „Slavia“, який видають у Празі О. Нугер та Мурко, появилася досі така українка.

Річник II, 1923/24. J. Hořák: Frčova dramata z dějin ukrajin-ských, I. Ivan Mazera. Рецензії на праці: І. Огієнка: Курсь українського язика. Київ 1919, І. Полівки; І. Свенціцького: Нариси з історії української мови, Львів 1920, його-ж; В. Сімовича: Граматика української мови, Київ-Ляйпціг 1919, вид. 2-е, його-ж; І. Гусь-ная: Языковой вопрос въ Подкарпатской Руси, Пряшів 1921, його-ж; А. Волошина: О письменномъ языкѣ подкарпатскихъ русинів, Ужгород 1921, його-ж; та М. Возняка: Історія української літератури, Львів 1920—21, т. 1—2, Ф. Тішого.

Річник III, 1924-25. Г. Ильинскій: Одинъ эпизодъ изъ корсунскаго періода жизни Константина Философа; А. Седелников: Древняя киевская легенда об апостоле Андрее; та В. Перетц: Описи монастырскихъ библиотек XVII в. и спорные вопросы истории древне-русской литературы. Рецензії на праці: О. Шахматова—А. Кримського: Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників писемної старо-українщини XI—XVIII в.в., Київ 1922, П. Бузука; В. Ганцова: Характеристика польських дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку, „Записки І. Ф. В. Україн. Акад. Наук“, Київ 1923, кн. 2—3 і Діалектологічна класифікація українських говорів (з картою), Київ 1923, С. Смаль-Стоцького; та С. Кульбакина: Українскій языкъ. Краткій очеркъ исторической фонетики и морфологии, Харьков 1919, Б. Ляпунова.

Річник IV, 1925/26. В. Ржига: Композиция Слова о полку Игореве та І. Шишманов: М. П. Драгоманів та ідея „слав'янського братства“. Рецензії на праці: К украинской диалектологии (відповідь Н. Дурново С. Смаль-Стоцькому з приводу його „несправедливої оцнки“ праці В. Ганцова; Д. Багалія: Нарис української історіографії, Київ 1923, т. 1, вип. 1, В. Мякотина; П. Бузука: Коротка історія української мови. І. Вступ і звучня, Одеса 1924, Н. Дурново; Російсько-український словник, Київ 1924, т. 1 (А—Ж), Д. Зеленина; Д. Дорошенка: Огляд української історіографії, Прага 1923, В. Мякотина; та А. Wanczura: Szkolnictwo w starej Rusi, Львів 1923, М. Сперанського.

Річник V, 1926/27. J. Janow: Źródła Ewangelji Peresopnickiej; та М. Корнєєв-Петфулан: Замѣтка къ истории славянскихъ старопечатныхъ книгъ. Рецензії на праці: В. Данилевича: Археологічна минувшина Київщини, „Збірник І. Ф. В. Україн. Акад. Наук“, Київ 1925, № 31, А. Нідерле; С. Юшкова: Феодальные отношения в Киевской Руси, „Ученыя Записки Гос. Саратов. Унив.“, 1925, т. 3, в. 4, Ю. Іванова; І. Каманіна—О. Вітвицької: Водяні знаки на папері українських документів XVI і XVII в.в. (1566—1651), Київ 1923, А. Гераклітова: „Историко-Литературный Сборник“, присвяч.

В. Срезневському, Ленінград 1924, А. Б.; та „Науковий Збірник Харківської Науково-Дослід. Катедри Історії України“, Харків 1924, I, С. Смаль-Стоцького. В некрологів: В. Гнатюк, присв. І. Полівка.

Річник VI, 1927/28. В. Ржига: Проблема стихосложения Слова о полку Игореве; В. Пархоменко: Киевская Русь и Хазария; та С. Смаль-Стоцький: Поліські мішані говори й поліські дифтонги. Рецензії на праці: А. Багрія: Т. Г. Шевченко в літературній обстановці, „Известія Азербейдж. Гос. Университета“, Баку 1925, т. 2—3, А. Вознесенського; В. Перетца: Слово о полку Игоревім, пам'ятка феодальної України-Руси XII в., „Збірник І. Ф. В. УАН“, 1926, № 23; його-ж: Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI—XVIII веков, „Сборник Отд. Рус. Яз. и Слов.“, 1926, т. 101, № 2; його-ж: К изучению „Слова о полку Игореве“, тамже, М. Сперанського.

Річник VII, 1928/29. А. Бем: К вопросу о влиянии Гоголя на Достоевского; А. Brückner: Rusko-polski герорис з року 1510; Ю. Яворскій: Галицко-русская вирша о злой жене; А. Никольская: „Слово“ митр. Киевского Илариона; С. Смаль-Стоцький: „Мягкі і „тверді“ голосівки; та Л. Білецький: Іван Котляревський у світлі студій за останніх 30 років (1898—1928). Рецензії на праці: З. Гуревича: „Молода Україна. До восьмидесятих роковин Кирило-Методієвського Братства“, Харків 1928, С. Єфремова; Archeologica śpiennost na Ukrajinie, N.; Переклади Ів. Франка з Менандра, М. Семєнова; Д. Святского: Астрономическая книга „Шестокрыл“ на Руси XV века, „Мироведение“, Ленінград 1927, т. 16, № 2, Д. Зелєнина.

Річник VIII, 1929/1930. В. Пархоменко: Русь и Печенеги: його-ж: Кризис Варяжской державы в Киеве; та К. Пушкаревич: Ф. Л. Челяковский в украинских переводах. Рецензії на праці: Д. Багалія: Нарис історії Укоаїни на соціально-економічному ґрунті, т. 1, „Збірник І. Ф. В. УАН“, 1928, № 72, В. Пархоменка; А. Fischer-a: Rusini. Zarzys etnografiji Rusi, Львів 1928, Д. Странської; П. Смінова: Волзький шлях і стародавні Русь, „Збірник І. Ф. В. УАН“, 1928, № 75, В. Пархоменка; та Є. Рихліка: Українські мотиви в поезії Юлія Словацького, Ніжин 1929, М. Шийковського.

Річник IX, 1930/31. А. Brückner: „Kulina“; К. Чехович: Йосиф Добровський і українська мова; та Л. Білецький: Іван Котляревський у світлі студій за останніх 30 років. Рецензії на праці: А. Яковлева: Вплив старочеського права на право українське литовської доби XV—XVI в., Прага 1929, Т. Сатурніка; П. Лаврова: Кирило та Методій в давньо-слов'янському письменстві, Київ 1928, А. Брікнера; та І. Огієнка: Слов'янське письмо перед Костянтином, „Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського“, Київ 1928, т. 2, Й. Вайса.

Річник X, 1931. В. Мошин: Варяго-русскай вoпpoc. Рецензії на праці: „Література“, за редакцією С. Єфремова, М. Зєрова і П. Філіповича, Київ, 1928, збірник 1, Л. Білецького; О. Маслова: Життя і літературна спадщина Лодовіка Гвіччярдїні, Київ 1929, Ю. Яворського; Декабристи на Україні, Київ 1930, Р. Пл.; В. Францева: Из истории борьбы за русский литературный язык в Подкарпатской Руси в половине XIX ст., Прага 1931, Р. П.; та О. Мадяновського: Стародавній державний лад східних слов'ян і його пізніші зміни, Київ 1929, В. М. Ш.

Річник XI, 1932. J. Janów: Plagiat Grzegorza Prokopowicza Kujbiedy z Curyla Trankwiljona Stawowieckiego. Рецензії на праці: І. Огієнка: Костянтин і Методій, їх життя та діяльність, Варшава 1927—28, т. 1—2, Фр. Пастрнека; Ювілейний Збірник на пошану акад. Д. Багалія, Київ, 1927, ч. 2, Д. Дорошенка.

Річник XII, 1933/34. П. Лавров: Библиейские книги 1507 года; та В. Сімович: До морфології українських прикметників. Рецензії на праці: Д. Чижевського: Нариси історії філософії на Україні. Прага, 1931, І. Лоського та К. Грушевськoї: Українські народні думи, Київ, 1927—31, т. 1—2, Ф. Колєсси.

Д-р Дoмeт. Oлaнчнн.

René Martel: La Ruthénie subcarpathique. Paris, 1935. Професор Сорбони в Парижі й знайий приятель нашого народу, Рене Мартель, згаданою працею знов заманіфестував свою до нас приязнь. За час свого п'ятнадцятилітнього редагування час. „Le Monde Slave“ він устиг добре обізнатися з усіма проблемами українства, симпатизує йому до кінця, полюбчивши наш народ. З тієї любови повстала названа праця. Він знав із літератури про українців у Карпатах, але тим не обмежився. Приїздив спеціально на місце, об'їхав край, познайомився з людьми. По всім тим видав свою цінну едіцію.

Він не збився на змішуванні понять „Русь“ і „Росія“ — чим грають тепер усякі політики, й затримав назву „Ruthénie“, в чім висловлено відмінність краю від російщини. Давши заголовок, що відповідає міжнароднім актам останньої доби, автор скрізь далі називає народ українським.

Спочатку автор подає географічне положення краю, народностний склад людности, його релігію, хлѳоборські й промислові відносини, розвій літератури тощо. Потім, як частина друга, розглядається положення краю й народу під мадярським режимом. Пригнічення національне й соціальне української людности. Далі застановляється на міжнародньо-правнім вирішенні долі краю й народу по світовій війні (тріанонський договір тощо). Також на успішнім розвиткові української закарпатської людности під владою Чесько-словацької республіки. При тім перебірав політичні, національні й релігійні течії, не полишаючи сумніву, що перемагав українство. Під оглядом політичним автор думає, що „Podkarpacka Rus“ може цілком задовольнитися федеральним зв'язком із Чесько-словацькою республікою. Дуже вдало дає відсіч планам мадярського ревізіонізму, тобто планам повного включення краю в мадярську державність...

Автор проявив виняткове знання проблем Підкарпатської Русі (уживаємо офіційного терміну) й по ній об'єктивність та незалежність в їх трактуванні. Цікава змістом і цінна книга напевно буде перевидатися. Для повторного видання радимо використати також: *Le Travailleur, Genève, 1877*, а в тім часописові статтю *Michel Dragomanow: „Les paysans russo-ukrainiens sous les libéraux hongrois“*.

Проф. О. Мицюк.

Bartolomej Krpelc: Bardejov a jeho okolie давно а днес. *Bardejov, 1935*, вид. Словен. Матіци. Цю грубу книжку словацькою мовою з численними малюнками написав шкільний інспектор Бардіївського району. Є в ній стислий історичний екскурс, а за тим всього потроху: відносин культурних, релігійних, національних, господарських і т. д. Матеріал зібрав за своєї діяльності в районі почасти сам, більшину ж його назбирали його підручні вчителі, хоч ані словом про те атвор не згадав. У різноманітнім вінігретнім характері виданої книжки зустрічається численні помилки. Однак немало в й відомостей інформаційного характеру, що надобляється, як матеріалу для спеціальних праць із фольклору, релігійного розколу, шкільництва, народного господарства. Тільки під оглядом національним цією книгою не можна користуватися. В офіційній ролі інспектора автор здобув собі славу словакізатора: то він заборонив був навчати й релігії в „русинській“ мові по школах в „русинських“ селах свого району, що викликало перед парою роками бурю протесту з боку греко-католицького духовенства й батьків шкільних дітей, — це скорегував вищий уряд. Як словакізатор, він оминає, замовчує чи перекручує народностний склад району. Бардіюв — це в історичному минулому німецьке місто, вкроплене між осадами „руськими“, тобто українськими (лемків). Розвій привів до пословаччення осад, що лежали на південний захід, але на північ від нього й на схід досі український характер осад зостається непорушений, хоч по багатьох із них шкільництво тепер словацьке. Автор то все тенденційно промовчує. Робить це, напр., у такій формі. Навівши слова пісні бардіївської околиці, він (на стр. 263) прикладає пояснення на деякі „необуцајне вугазу“. Ось ті вирази: „кума, ціп, сваволя, собі, сорочка, шибеник, стулять очі, молотить, жаљ“...

Так пишеться й так видається. Сумно! Проф. О. Мицюк.

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл. (можна ратами), на півроку 6.50 зл., на чверть року 3.50 зл. За границею в Європі 15 зл., поза Європою 3 долляри річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рік III.

ЛВІВ, ЛЮТИЙ 1937 Р.

Книжка 2 (22)

С. ЧЕРКАСЕНКО І ЙОГО ТВОРЧІСТЬ.

Лірика.

Поетична творчість Спиридона Черкасенка багата й різноманітна; він поет-лірик, драматург, новеліст, повістяр, — майже всі жанри поезії йому знайомі. Це одна прикмета його письменницької праці. Друга — Черкасенко в однаковій мірі вміє охопити й піднести в своїх творах найінтимніші переживання й життя дітей та доросту...

В найбуденнішим животинні людини він уміє підкреслити типові й глибші риси не тільки якоїсь вищої моральної проблеми, але й глибокої соціальної й національної правди. Хоч це не є чисто мистецька прикмета, скоріше соціологічно-етична, але вона завжди йде в парі з доброю й поважною літературно-мистецькою формою, і в такому сполученні його твори вирізьблені, викіпчені й становлять справжній літературний твір.

З чого розпочав свою творчість Черкасенко? Який рід творчості був перший у його широкім літературнім діапазоні? Цікаве питання... Чужа російська школа, звичайно, в кожному українцеві-поетові розбуджує намагання наслідувати російських письменників і поетів. Не уникнув цього й С. Черкасенко. Навіть більше... він хотів бути, й готувався стати в ряди тих „померлих душечок“, що не встигли ще й народитись. Але національна стихія, приспана російською культурою, несподівано прокинулася і владно запала в душу молодого юнака світильника українського мистецького огню. Треба було долі, щоб молодий Черкасенко побачив у свого знайомого вчителя перший том „Віку“ (невідомо, яке видання; із слів самого поета виходить, що перше 1900 р.), в якому містилась уся українська антологія аж до 1898 р. І захопився він красою й різноманітністю цієї вічно юної національної стихії, й став палким Неофітом... Це сталося зараз же після 1900 р. Писав поет свої молодечі вірші до зшитку, не думаючи, що надрукує їх колись, бо навіть не знав, чи існують українські часописи, журнали. Але трапилось так, що шкільний товариш Черкасенка, — Шерстюк, довідавшись про його потайний зшиток віршів, і вислухавши їх, порадив своєму приятелеві послати де-які з них М. Чер-

нявському, що тоді якраз лагодив збірника „Ластівка“ в Херсоні. Збірник призначався для молодих поетів. І Черкасенко послав декілька віршів. Це було року 1901-го. М. Чернявський, вже тоді відомий поет, відразу відписав своєму новому кореспондентові, повідомивши його, що вірші приймає; тільки радить йому щільніше й глибше студіювати українську мову, насамперед із народніх пісень і казок, і звернув увагу на збірники народньої творчості М. Драгоманова й інш., а потім радив щільно читати твори таких письменників, творців української мови, як Т. Шевченко, Гр. Квітка-Основ'яненко, П. Куліш, Марко Вовчок та Ів. Нечуй-Левицький. Треба признати, що порада М. Чернявського була незвичайно щаслива й розумна. Рідко хто так уважно поставився до початкучого молодого поета. І зерна цього розумного засіву впали на вдячне поле. Черкасенко з захопленням узявся за читання вказаної літератури, бо змалку любив книжку й багато читав. Уже в середній школі читання було його найулюбленіша розвага. З юнацтва статечний і поважний, він не любив легких зверхніх розваг.

Отже, С. Черкасенко з запалом прийнявся за лектуру українських народніх творів та вказаних письменників. Шевченка майже всього вивчив напам'ять; а Марко Вовчок своєю мовною й лексичною простотою, своїм безпосереднім розповідним стилем просто заповнив душу молодого читача й став на все життя його найулюбленішим письменником. Коли хто глибше студіював твори Черкасенка, то не в однім місці міг помітити в них впливи стилю й композиції творів М. Вовчка. Наприклад М. Вовчок любила типові для романтичної доби гіперболічно-ідеалізуючі порівняння: „І навернулась йому на думку Олена, що хороша була, як ясна зоря, а покірна, а тиха, як голубка сива! Згадав він її та аж покрикнув: — Нехай мене мир не знає, коли я зражу тебе, моя горличко!“ („Чарі“). Або: „яка ж отсе поміж вами дівчина, як зоря сяє?“ („Сон“) і т. д.

У С. Черкасенка аж до останнього роману („Притоди молодого лицаря“ 1934 р.) подибуємо такі, наприклад, вислови: „Але коли б ви побачили її тільки раз, єдиний раз, побачили її смугляве циганське обличчя, на якому горіло двоє чарівних, палких, як сонце, очей, побачили її чорні, як ніч, коси, стрункий і гнучкий, як береза, стан...“ (Що сильніш?“). Або в вірші 1920 р. читаємо:

Твій усміх — то усміх мінливої зорі
У темряві ночі...

Твій погляд — то сонця рожевого блиск
У сивій малі рінку...

(„Покора“).

Такі прийоми в реалістичній розповідній манері його новель, оповідань і т. д. віддають якимсь милим архаїзмом і навіть дисонантним анахронізмом, що в реалістичнім імпресіонізмі ХХ стол. поглиблюють ідеалізуючу настроєвість.

Оця лектура найвизначніших українських класиків-поетів і прозаїків поклала глибокі підвалини до самостійного письменницького таланту Черкасенка.

Довго й нетерпеливо ждав молодий поет своїх перших друкованих віршів у „Ластівці“, але вже минув рік 1902-ий, 1903-й, минав і рік 1904, а про першу „Ластівку“ в творчості Черкасенка й не чути було. Аж тут знов Шерстюк пише своєму приятелеві, що в Одесі відомий український діяч С. Шелухін з Ів. Лялюю й інш. українськими письменниками лагодять новий літературний збірник „Сніг“, і радить і Черкасенкові послати туди й свої вірші. Черкасенко з відомого вже нам зшитку посилає вісім ліричних творів, писаних здебільша р. 1902. Але С. Шелухінові не пощастило цього збірника видати, бо його не пропустила російська цензура. І редактор увесі зібраний матеріал розіслав по різних українських часописах. Вірші С. Черкасенка попали до „Літератур.-Науков. Вістника“ і р. 1904 в 4-й книзі сім із них були надруковані під заголовком: „Із поезій С. Черкасенка“. Від цього року й починається доба, коли поет Черкасенко вперше з'являється перед широкою кола української суспільності.

Але ці твори були пізніші, бо раніші були послані до „Ластівки“, що була надрукована рівно через рік після появи поезій в „Літ.-Науков. Вістнику“, власне в році 1905. Отже, треба пам'ятати, що перші поетичні спроби С. Черкасенка були опубліковані в „Ластівці“ р. 1905 за редакцією М. Чернявського. І роля Чернявського, як першого критика й дорадника на зорі Черкасенкової творчості надзвичайно велика. І цю ролю відзначив і сам Черкасенко тим, що всю першу збірку поезій „Хвилина“ присвятив р. 1908 йому як „вдячний автор“.

(Далі буде).

Леонид Б і л е ц ь к и й.

ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ У СОВІТСЬКІЙ УКРАЇНІ.

Поет — творча індивідуальність, що має здібність відкликатися на життєві явища й події властивим тільки їй комплексом ритмічних звуків, що в них втілюється образ і думка. Різниця творчих індивідуальностей приводить до того, що різні прояви життя світу реального й духового знаходять своїх співців. Природа та її життя, людина й її пристрасті, історичні події, та чи інша доба в житті людства є основні категорії, які поети різних типів укладають в рамці свого питомого, типового світовідчування. Перше, що виникає в уяві поета при спостеріганні якогобудь явища, що зачеплює його творчу увагу, є мотив. Моральний й інтелектуальний характер поета є той прожектор, що освітлює мотив, даючи йому думку, поетичне чуття, відповідає форму, й зрештою технічна вправність приходить, як засіб обробки.

Якість поезії, що безперечно вимірюється силою враження й впливу, який може мати на читача, залежить від болю вибору мотиву, що мобілізує всі творчі сили поета в його дальшій праці. Наколи ж у виборі мотиву настає якабудь обмеженість, наколи мотив накидається, то з процесу творчості випадає найголовніше, випадає творча індивідуальність поета, що освітлює мотив. Поет, що на даний мотив не відгукнувся безпосередньо, не дасть творові душі. Чуття підповість йому відповідну форму, технічна вправність допоможе обробить

річ. Але форма лишиться порожня. Тоді поезія на велику тему, добра формою, досконала технічно, лишається сухою схемою, що не зачіплює душі читача, а навіть може відштовхнути, викликати відразу.

Така загроза позбавлення душі вже давно тяжить над поезією Дніпроянської України. Опіка партії над усім українським культурним життям якраз у галузі поезії має найбільш катастрофальні наслідки. саме завдяки системі накидання мотивів. Вказівки компартії розробляються критикою в цілі регуляміну, керуючись якими автор може уникати всіх підводних каменів, що на кожному кроці підстерігають його. Хто потрапить вести свою творчу лінію за згаданими регулямінами, той може працювати, розраховуючи на певний успіх принаймні щодо тиражу своїх творів. Хто не може, той живе в стані ненастанної боротьби з критикою або самим собою. Перша боротьба, власне, кінчається дуже скоро й перемогою представників пролетарського колективу. Натомість боротьба з собою в багатьох поетів тягнеться ненастанно, виснажуючи їх творчі сили. В старанні ввімкнути в згаданий тон літами борсаються ліпші українські поети доби, що приводить до катастрофального зниження художнього рівня їх творчости.

Після розгрому „Валіте“, що намагалося спрямувати поезію на рейки націоналізму й формалізму¹, а особливо після розгрому в 1934 р. багатьох українських поетів припинило свою творчу працю, а деякі навіть і життя.

Всі негоди пережив незрівняний майстер лірики Максим Рильський. Скінчив зо своїм минулим, тим минулим, коли, на думку керівників літературного життя України, група неокласиків використовувала його талант для боротьби проти пролетарської культури.² Свій перехід на нові позиції М. Рильський маніфестує на нараді письменників 1933 р. заявою про те, що єдиною платформою, на якій можуть працювати письменники, є постановка Ц. К. партії. Твором, який завершує добу безпосередньої творчости Рильського, є поема „Марина“. Цей чудовий великий образ життя дореформеного села відбиває ще всю суто-українську традицію творчої манери Рильського, і з боку критики викликає закиди в застосуванні канонічних зразків. Хоч оцінюється позитивно, як виступ проти старої естетики й наближення до традицій Шевченка³. З боку ідеологічного поетові ставиться на увагу непропорційний показ таборів селянського та панського.⁴

Початком великого ідейного злому вважається збірка „Знак терезів“, що починається сформульованою за параграфами „Декларацією поета і громадянина“. В цій декларації Рильський заявляє про розрив з минулими ідейно творчими позиціями:

¹ А. Хвилія: „Мова і образ в укр. рад. поезії“, „За Марксо-Лен. Критику“ 1934. 5.

² А. Сенченко: „З доповіді на III пленумі прол. С. Р. П.“, „Літ. Газета“, 1936, ч. 10.

³ А. Сенченко, там же

⁴ С. Щупак: „Літ. Газета“ 1936. ч. 7.

„Мусиш ти знати, з ким
Виступаєш у лаві,
Мусиш віддати їм
Образи й тони яскраві.
Мусиш своє ім'я
Там написати ясно,
Де мільйонне сіяє:

Клас.

У цій збірці поет закликає розчищати шляхи до нової тематики, протиставити радянську дійсність капіталізму, вітає молоду зміну й подібне.

У дальшій збірці „Новий Київ“ (1935) Рильський робить спроби показати Київ історично в багатьох планах, приділяючи головну увагу Києву новому, соціалістичному. Свідомий труднощів у виконанні завдання, які він бере на себе, переводячи свою творчість в нове річище, поет маніфестує шукання художніх засобів, що були б в погодженні з новим для нього змістом:

„Нове життя нового прагне слова,
А де знайти, де взяти плоть і кров?“

Вправність і чуття помагають Рильському переборювати труднощі. І в збірці „Знак терезів“, книжці повної політичного змісту, поет усе ж захоче лірику, що й ставиться критикою йому в заслугу. Однак при всій вправності кваліфікованому поету не вдається досягнути цілоти, гармонії змісту й слова. Совітський критик А. Кроль підмічає це й констатує, що збірка — ще не вивершений поетичний комплекс, заготовка до великої теми. Протириччями між старими поетичними формами, вихочаними поетом і новим для нього змістом, пояснює художні провали в збірці також Е. Адельгейм⁵.

Ідейну спрямованість збірки характеризує тон відвертого, безпосереднього оспівування більшовиків. Старий Київ змінив своє обличчя, ставши брамою в блискуче майбутнє:

„І вже на березі Дніпра-ріки
Не днів минулих туга і скорбота, —
Ні, у прийдешнє золоті ворота!
Хто ж це зробив?
— Їх звуть большевики“ (розділ „Золоті ворота“).

Проймаючись настроєм оновленого міста, поет забуває пройдений життєвий шлях і в екстазі продовжує:

„Цей город гордий і безкрилий,
Кого взиватимуть віки
Ясним ім'ям большевики.
Я — молодий, бо з молодими“ („Я і Київ“).

Йдучи далі по тій же лінії, Рильський нише зрештою свою „Пісню про Сталіна“, в якій порівнює його з сизокрилим орлом, що

„Льотом соняшним орлиним
...показує нам шлях“.

⁵ Е. Адельгейм: „Київ“ М. Рильського, „Літ. Газета“, 1935, ч. 36.

Надхнений дифірамп кінчає Рильський так:

„Пурпуровими вогнями
Нам новий сіяє час.
Слово Сталіна між нами,
Воля Сталіна між нас“.

З наведених прикладів видно, як вправний поет навіть грубий панегірик може вдягнути в художні форми. Справді, Рильський уміє не відмовитись від лірики, тому він перетерпів тяжкі часи, й тепер, коли критика почала особливо натискати на підвищення якості, і в поезії прийшло до наступу лірики, для Рильського знову відкриваються ширші можливості. Серед поезій, що друкуються останніми часами, подибуються справжні перлини, в яких зразу пізнати майстра високої якості, в яких зразу пізнати Рильського. Ось зразок із поезій циклу „Косовиці“:

„Ой зелена земля моя,
Голубі береги!
В праці радісній тону я,
Согні радісних віс...
Від хустини червоної
Вітер пісню приніс“.

Виконуючи загадане завдання працює Рильський також над перекладами Пушкіна та грузинських поетів.

Павло Т и ч и н а — співець революції з початку до кінця. Справді, „наймузичніший з українських поетів, і один з наймузичніших у світовій поезії“⁶. Його вірш — це каскад звуків остільки музичних, що передає ідею й настрій одним своїм звучанням. Поет, творчий шлях якого починається відразу крутим взлетом на вершини творчого надхнення, що його дає йому стихія революційного зрушення. Пізніш цей шлях починає схилитися в долину. Блискучий талант, затиснений грубим п'ястком диктатури, що поставила його на послуги буденщині, звільна тратить свій блиск. Поетичне його слово, розкочуючись по закутках суворої дійсності, позбавляється внутрішньої сили — стає пустодзвонне.

Тичина належить до невеликої кількості тих передових українців, що заслужили собі цілковите признання партії. В данному випадку ціною згаданої нівеляції творчої індивідуальності. Сквально перестроюючи свою ліру відповідно до настроїв і потреб керівних кіл, Тичина від „Соняшних клярнетів“⁶ відходить до збірок „Чернігів“, пізніше „Партія веде“ і нарешті до „Пісні про Кірова“. Великі заслуги Тичини перед партією полягають в тому, що в р.р. 1931-32, „коли особливо гостро розгортається класова боротьба, він на весь голос заявив, що він іде з радянською владою, проти націоналістів. Він оспівує соціалістичну реконструкцію Харкова, показує всю могутність большевицької партії і з усією силою свого таланту обрушується на націоналістів“⁷.

⁶ М. Степняк, „Червоний Шлях“. 1929, ч. 3.

⁷ А. Сенченко: „Літ. Газета“ 1935, ч. 48.

Ось яку „силу таланту“ виявляє Тичина в цей час „класової боротьби“:

„Пани мої ріднесенкі,
Собаки сучині.
Танцюйте, не танцюйте —
До танцтерору зучені,
Не витанцюється“.

(„Чернігів“)

І подібні застосування поетичної форми для виявлення рахитичних думок....

Вкінці 1933 р. виходить збірка „Партія веде“. Совітська критика, констатуєчи в ній захоплене оспівування ведучої ролі партії, підкреслює непевність в художньому виявленні нових для Тичини тем та ідей (Кулик). Каганович, докоряючи Тичині за механістичний підхід до новотворів в мові, констатує наївні застосування в зовнішній формі, від яких далеко до показу діалектики життя⁸. Зразком такого наївного застосування критик правдиво вважає, напр., такі рядки:

„В нас темп і тлум понтонові,
Труди і дні двушагові,
Залізобетоніві“.

Або:

„Вількісно і явісно перехрещуючись,
Приймаючи взаємно протилежності,
Запереченням старого вибухаючи,
Прямуючи за законом діалектики
До незмірного майбутнього“

(„Партія веде“).

Насуваються слова Зерова про творчість Тичини: „Скрізь, де Тичина зостався поетом природи, інтимним ліриком, він стоїть на стилістичній висоті. Інша справа, де він виступає, як лірик громадський“⁹. Громадські мотиви, які поет підпорядковує програмі, набирають у нього часто гротескового характеру, як то в творі „Конгрес оборони культури“:

„І от з буржуазії падає листя.
Листя
Падає,
вітер листопада,
По доріжці на дній ніжці
Захід робить па,
Смертне па“.

І далі:

„Дружба
Граї гора,
Міжнародна радуга,
Що сягає достагає
До країни Рад,
Краю
рад“.

⁸ Каганович: „Піднести якість художньої мови“, „За Марксо-Лен. Критику“, 1934, ч. 5.

⁹ М. Зеров: „До джерел“.

Стремління наблизитися до мас у Тичини виливається спрощеннями прикладом яких можуть бути оці рядки:

„... всіх панів до двої ями,
Буржуїв за буржуями
будем, будем бить,
будем, будем бить“.

Творчість, від якої відгонить вулицею, а в Совітах вимагається від поезії народність. І Тичина за допомогою критики, що всіма силами підтримує його, працює над перебудовою реалістичного відображення соціалістичної тематики. Поет прагне до переборення старої поетики і в поезіях останнього періоду в Тичини помітний засіб сполучення нової лексики, нової тематики з традиційними фольклорними. Тичина ніби дає нову поетичну якість¹⁰. Прикладом досягнення в тому напрямі вважається „Пісня трактористки“. В образі трактористки Олекси Кулик, наприклад, вбачає вдалий образ нової жінки. Простенькі слова сільської дівчини:

„Та пустіть же мене, мамо,
Звідки в вас оце є зло, —
Яж на курси трактористок
У Понівку, у село“.

наводять декого з критиків на твердження, що образ дівчини є динамічний образ характеру нової людини.

Поворот до примітивізму називається в Совітах поворотом до великої народньої літератури, і Тичина за успіхи в цім напрямку вважається за одного з найкращих поетів Радянської України, а творчість його за просякнуту народністю і зв'язану з живим фольклором...

Останніми часами Тичина працює над твором про партизана Щорса, і великим полотном про селянські рухи XVIII ст. Крім того пильно займається перекладом Пушкіна і грузинського поета Пшавелі.

(Далі буде).

Прага.

Олександра Чернова.

¹⁰ З доповіді Кагановича на поетичній нараді, „Фольклор, мова, поезія“ „Літ. Газета“ 1936, ч. 8.

Читачу! Не доводь свого єдиного наукового громадського журналу „Наша Культура“ до зменшення або й закриття, й зараз таки заплати свій борг!

Щоб наша праця йшла успішніш, сердечно просимо наших Передплатників: 1) негайно присилати цілорічну передплату на 1937-ий рік, 2) конче приєднати нам бодай одного нового передплатника, й 3) хто має борги — зараз таки заплати їх.

ГЛАГОЛИЦЯ НЕ ПОВСТАЛА З ГРЕЦЬКОГО МІНУСКУЛЬНОГО ПИСЬМА.

Історично-палеографічний нарис.

Найперші слов'янські пам'ятники, що походять із кінця X-поч. XI віку, писані двома азбуками (не рахуючи латинки) — глаголицькою та кирилівською. Про походження кирилівської азбуки в науці нашої нема тепер жодного сумніву, бо її повстання з грецького унціяду ясне з першого погляду на ці письма навіть для не спеціаліста. Зовсім не так стоїть справа в'яснення письма глаголицького: здавна вже вказувано найрізніші джерела, писано в цій справі надзвичайно багато, виставлено силу гіпотез, проте справи остаточно не розв'язано: правдивого джерела глаголиці не знаємо. Але за останні 50 літ в науці нашої потроху втерлася теорія Тейлора-Ягіча, ніби глаголицьке письмо повстало з грецького скорописного та мінускульного. Ця теорія давно защепилася в нас і міцно тримається ще й тепер, хоч проти неї починають потроху повставати вчені навіть такої сили, яким був покійний акад. Ол. Соболевський. Очевидно, не все в ній у порядку.

У цій своїй статті хочу поділитися з колегами по фаху деякими своїми сумнівами, що маю їх у питанні про походження глаголиці. Працюючи над історією повстання слов'янських азбук,¹ я постійно натикаюсь на багато перепон до признання теорії про мінускульне джерело глаголицького письма. Друкую цю статтю тільки для дискусії, бо вірю, що й статті такого характеру, як моя, можуть прислужитися для правдивого розв'язання дуже заплутаної загадки про джерело глаголиці. Джерела цього остаточно не знаю, — вказую тільки багато своїх сумнівів до тієї відповіді, що в нас тепер панує в цій справі. А це може й направити глибших спеціалістів на вірну путь, яка може й доведе їх до вирішення питання, що нерозв'язаною загадкою стоїть у нас на деннім порядку науковим от уже більше сотні років.

I.

Голоси деяких учених проти мінускульної теорії.

Теорія Тейлора-Ягіча про повстання глаголиці з грецького скорописно-мінускульного письма користала в нашої науці так би сказати з тихого признання, — спочатку проти неї ніхто поважно не ставав, хоч з того часу, з 1881—1884 років, коли ця теорія вперше була поставлена,² так само ніхто поважно й не боронив її. Ніяких

¹ Див. мої праці: 1) „Повстання азбуки й літературної мови у слов'ян. Варшава 1927 р. ст. 1—274 (літографовано) і 2) „Powstanie alfabetu oraz języka literackiego u Słowian. Album zdjęć. Warszawa 1927 р., 53 знімки. Див. також моя двотомова монографія про Костянтина й Меродія, 1928—1929 р.

² Це були праці: Dr Isaac Taylor: Ueber den Ursprung des glagolitischen Alphabets. „Archiv für slavische Philologie“ 1881 р. т. V. ст. 191—192. і 2) И. В. Ягичъ: Четыре критико-палеографическія статьи, Спб. 1884 р. ст.: 103—191, „Сборник“ т. 33. Див. іще працю Ягіча: „Глаголическое письмо“, 1911 р.

нових доказів мінускульної теорії з того часу не появилось: навпаки, — з часом вона втрачала на своїй силі все більш та більш.

Не забуваймо, що велику частину глаголицьких літер Тейлор та Ягіч виводять не просто з однієї грецької курсивної чи мінускульної букви, як би то логічно можна сподіватися, але з сполучення букв, цебто виставляють ще й теорію т. зв. лігатур чи зв'язань, а вона безумовно значно збільшує штучність цілої їхньої теорії, і є найслабше місце в ній.

Уже року 1904-го проти мінускульної теорії сильно виступив проф. Н. К. Грунський („Кієвскіє глаголическіє листки“, Юр'їв, 1904 р.). Він докладно аналізував глаголицю буква по букві й доводив штучність тверджень Тейлора та Ягіча, особливо ж штучність їхньої теорії лігатур. Кінець-кінцем проф. Н. Грунський рішуче заявив: „Теорія о происхожденіи глаголицы изъ греческаго курсивнаго письма должна бытъ признана совершенно несостоятельной, такъ какъ она должна прибѣгать къ разнымъ черезчуръ искусственнымъ приемамъ“ (ст. 55).

Певний удар мінускульній теорії повстання глаголиці завдав навіть сам автор її. Дивлячись ретроспективно на свою теорію через 27 років, Ягіч, критикуючи висновки проф. Н. Грунського, правдиво написав: „Приведенныя попытки палеографическаго объясненія глаголицы (Тейлора та Ягіча) не встрѣтили общаго одобренія. О совершенной несостоятельности теоріи Тейлоровой говоритъ я считаю нѣсколько преждевременнымъ, хотя допускаю порядочную долю искусственности въ нѣкоторыхъ попыткахъ объясненія, предложенныхъ Тейлоромъ, мною и Лескинъмъ“ („Глаголическое письмо“, Спб. 1911 р. ст. 92 і 112). Як бачимо, в цім пізнішій признанні Ягіча пробивається дуже помітно певне недовір'я до власної теорії.

У тій самій „Енциклопедіі“, де вміщено Ягічеве „Глаголическое письмо“, й великий знавець грецької палеографії, В. Гардтгаузен досить скептично висловився про мінускульну теорію. Правда, він пише про це дуже бережно: „Во всякомъ случаѣ знакомство съ греческимъ минускуломъ должно предполагаться какъ нѣчно обычное для того времени, когда славянскіє первоучители взяли за дѣло, чтобы новообращенному народу подарить народное письмо. Лескинъ и Ягічъ высказали догадку, что замысловатое глаголическое письмо можетъ происходить изъ формъ греческаго минускульнаго письма. Едва ли существуетъ еще два рода письма, которыя бы, на первый взглядъ, казались столь различными, и относительно стили дѣйстви-тельно на столько расходились, какъ эти два письма, а все-таки предлагаемое поразительное объясненіе названныхъ ученыхъ, хотя бы имъ и не устранились всё затрудненія, заслуживаетъ предпочтенія передъ всіми другими“³.

Дуже поважний пролом у теорії Тейлора-Ягіча зробив російський академік Ф. Фортунатов у своїй відомій праці: „О происхож-

³ „Энциклопедія Славянскої Филології“, Спб. 1911 р. вип. 3 ст. 43.

деніи глаголицы“ („Извѣстія“ 1913 р. т. 18 кн. 4, ст. 221—256, передрук із „Отчета Отд. русск. яз. и слов. Ак. Наук“ за 1913 р.). Він визнає, що джерелом для глаголиці було грецьке мінускульне письмо, але „съ тѣми видоизмѣненіями фигуръ нѣкоторыхъ буквъ, какія существовали въ коптскомъ нижне-египетскомъ курсивѣ, откуда они взяты были составителемъ глаголицы для отличія славянскихъ буквъ въ ихъ написаніи отъ греческихъ“. Із цього ж таки письма, на думку Ф. Фортунатова, взято букви для слов'янських звуків *х, ж, ш*; крім цього, „доудъ вліяніємъ нижне египетскаго письма составитель глаголицы сталъ пользоваться также и петельками, какъ однимъ изъ пріемовъ стилизаціи глаголическихъ буквъ“ (ст. 239).

Ця теорія Ф. Фортунатова проломилла теорію Тейлора-Ягіча значно більш, ніж то звичайно в нас думається. Стройність теорії В. Ягіча була не тільки в тім, що він глаголицю виводив із грецького мінускульного письма, але й у тім, що він твердив, що глаголицю повинно виводити тільки з одного джерела, грецького; Фортунатов же довів, що то не так. Wessely того ж 1913-го року писав те саме, що й Фортунатов.

У цей же час появилася просто ревелаяційна стаття про походження глаголиці: „Zur Frage nach der Herkunft des glagolitischen Alphabets“ Альфреда Ральфа (Rahlf's, у „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung“, Göttingen 1912 р. т. 45, ст. 285—287). Ральф стверджує напочатку, що Тейлор і Ягіч оперують різними джерелами: Тейлор — грецьким курсивним письмом VI—VII ст., а Ягіч — мінускульним IX—X віку, через що форми літер у Ягіча та Тейлора такі різні, бо цей курсив в жоднім разі не можна ставити поруч із пізнішим мінускулом. Ральф перевірів таблиці Тейлора з оригіналом, звідки той брав свої курсивні форми, і ствердив, що „в більшості літер Тейлора взагалі не можна знайти якоїсь подібности“ до оригіналу. Перевірів Ральф і друге джерело, звідки брав Тейлор свої форми, і пише про це: „Тут ми справді знаходимо багато знаків Тейлорової таблиці, але також бачимо, що Тейлор не обмежився VI—VII століттям, а позбирав свої форми літер з найрізніших століть і з різних типів курсиву, як вони йому найліпше підходили... Даремно будемо шукати багатьох знаків Тейлорової таблиці і в Ваттенбаха (що на них посилається Тейлор), і не можна замовчати закиду Тейлорові, що він їх зложив сам для своєї цілі. І також знаки, які він узяв у Ваттенбаха, не завжди достовірні. Тейлорова грецька колумена, коротко говорячи, зовсім не до вжитку. Такого грецького письма, як він подає, зовсім не було“.

Ліпші таблиці Ягічеві, але й у них, каже Ральф, знаходяться просто помилки; напр. кружальця коло *у*, про яке говорить Ягіч (а кружальце тут головна річ), Ральф ніде не знайшов, хоч бачив багато грецьких рукописів IX—X в.в.⁴ При найменшій порівнянні

⁴ Грецьку *у* з кружальцем у мінускульнім письмі я знаходив у пам'ятниках IX—XI віків нераз, але тільки в сполученні з *о* чи *е*; див. напр. Dr Fr. Steffens:

глаголиці з мінускулом всяка подібність між ними розсипається в порошок. А загальний висновок Ральфа був такий: „Походження глаголицького письма з грецького мінускулу не тільки не доказане, але воно здається мені зовсім виключеним“.

Що можна додати до такого рішучого твердження спеціаліста з грецької палеографії? Але проти його тяжких закидів ще ніхто не виступав, і вони сильно підірвали мінускульну теорію.

Нарешті, найкращий спеціаліст у кирилівській палеографії, акад. Ол. Соболевський так само рішуче (на жаль тільки, аж занадто коротко) висловився в цій справі. „По моему убѣжденію, славянское глаголическое письмо находится въ большей связи съ греческимъ унциальнымъ письмомъ, чѣмъ съ греческимъ скорописнымъ“.⁵

В числі цих учених, що зовсім не визнавали грецького джерела для глаголиці, можна згадати ще тих, що визнавали це джерело, але виступали з глибокою критикою вияснень Тейлора та Ягіча й подавали своє вияснення. Такими були, напр., проф. Д. Біляев (1886 р.), проф. Фр. Міллер (1897 р.), проф. А. Лескин, проф. В. Вондрак і ін., а все це свідчить, що навіть самі прихильники мінускульної теорії не розуміють її однаково.

Таким чином, як бачимо, видатні спеціалісти не раз уже висловлювалися проти теорії мінускульного походження глаголицького письма. До їх скептичних голосів додаю ще трохи свого матеріялу, що так само свідчить проти цієї теорії; це будуть завваження перше історичні, а потім палеографічні.

II.

Західні джерела свідчать, що Костянтин склав нове письмо.

Залежність глаголицького письма від грецького, коли б вона справді була, мусіла б добре кидатися в вічі сучасникам, людям IX століття. А між тим маємо кілька свідчень, що все звуть Костянтинове письмо новим, а сам Костянтин ніколи не виступав проти такого твердження.

Так, у Зальцбургським меморандумі 871 р. читаємо, що в Паннонії появилася був Мефодій і „новоскладеними слов'янськими письменами — noviter inventis sclavinis litteris — вигнав латинську мову“. У листі пали Івана VIII з червня 880 р. до князя Святополка читаємо: „Litteras sclavonicas, a Constantino quondam philosopho repertas, jure laudamus“. Це дуже цікаві й цінні свідчення, бо писали їх сучасники Костянтинові, а Іван VIII, можливо, й особисто знав його. Коли б письмо Костянтинове було справді грецьке з походження, то автор Меморандуму не назвав би його новим,

aus griechischen Handschriften, Trier, 1912 г., табл. № 11, тут так часто слово λόγος або ῥητέτρο. Тільки треба пам'ятати, що така форма γ з кружалцем більш подібна на глаголицьке в, аніж на г, тобто все-таки розбиває теорію Ягіча.

⁵ „Образцы греческаго уставнаго письма по преимуществу IX—X вѣковъ“. Спб. 1913 р. ст. 111. Пор. ще його невизнання теорії лігатур в „Богословской Энциклопедіи“ 1910 р. т. X, ст. 213—228.

а Іван VIII не мав би до чого вживати виразу *repertus* — відносно письма, що було тільки перерібною грецькою.

Але зазначені автори вжили такі поданих виразів, а то тому, що для них Костянтинове письмо було зовсім нове, таке, що самою формою своєю не мало нічого спільного з письмом грецьким, яке вони напевно добре знали. Таким чином бачимо, що вже сучасникам глаголиця не здавалася письмом грецьким.

„Життя Костянтинове“ в 16-м розділі оповідає, що в Венеції накинuloся було тамошнє духовенство, заражене триязичною ерессю, на Костянтина, й дорікало йому новиною тієї справи, яку він робив — перекладами та азбукою. „Чловѣче — питалися вони, — скажи намъ, како ты еси сотворилъ нынѣ словеномъ книги⁶ и оучиши є, ихъ же нѣсть никто же инъ первѣе обрѣлъ“. Такі напади траплялися напевне не раз, особливо з Методієм. І для нас цікаво, що при подібних нападах Костянтин ніколи не боронився тим, що його нисьмо зовсім не нове, а тільки перероблене грецьке, а це він мусів би говорити, коли б його письмо було справді з походження грецьким мінускулом. Та може триязичники,⁷ що так люто нападали на св. братів за новину, не робили б того, коли б бачили в письмі Костянтиновім тільки перероблене грецьке письмо. Але перед ними була глаголиця, ані грішки не подібна до грецького мінускульного чи скорописного письма, чому вони й звали таке письмо письмом новим і завзято виступали проти нього.

III.

Свідчення ченця Хороброго проти мінускульної теорії.

Глибший аналіз оповідання ченця Хороброго „О письменах“ стверджує,⁸ що автор його був виразний грекофоб. Нехіттю до всього грецького пересякнене ціле його „Оповідання“. А коли так, то він добре знав, що глаголиця, яку він так завзято обороняє, як письмо Костянтинове, не була грецьким письмом. А йнакше — нащо б він те робив? Подам ці місця.

На початку зазначу, що т. зв. кирилиця — це з походження цілком грецьке унціяльне письмо, що прийшло до нас зо всіма своїми особливостями форми та правопису. Про це нема й не може бути двох думок. Тому для мене зовсім ясне, що чернець Хоробрий, коли говорить про Костянтинове письмо, то все має на увазі тільки письмо глаголицьке, бо кирилівське було б для нього цілком грецьке, а він же виступає проти всього грецького.

1. Багато раз чернець Хоробрий у своїм „Оповіданні“ вживає

⁶ Вираз „книги“, як і в Хороброго, тут може визначати й азбуку.

⁷ Про триязичну ересь, як її повинно розуміти в „Житті Костянтина“ та в „Оповіданні“ ченця Хороброго, див. мою монографію: „Костянтин і Методій“, Варшава, 1927 р. т. I. ст. 210—243.

⁸ Див. мою працю: „Оповідання ченця Хороброго про письмена слов'янські“ в „Записки історично-філологічного відділу“ Всеукраїнської Академії Наук, Київ 1928 р. т. XVI. ст. 26—47.

виразу „Словѣне, словѣньскій“⁹. Хто були ті „Словѣне“? Безумовно, Хоробрий не вживає цієї назви, як назви збірної для цілого слов'янства, а тільки як назви територіяльної, назви одного слов'янського народу. Якого ж саме?

На початку свого „Оповідання“ Хоробрий твердить, що ці слов'яни до охрищення не мали азбуки, а охристившись, стали вживати, але без порядку, римського й грецького письма. І так було багато часу. А потім Бог змилосердився над слов'янами й послав Костянтина, що й склав їм азбуку з 38 письмен.

Це не могли бути східні слов'яни, бо вони охристилися пізно, вже по Костянтині (827—869), офіційно тільки за Володимира в 990 році. Не могли це бути й болгари в тіснішому значенні, бож вони охристилися за Бориса в 864—865 р., цебто вже по тому, як Костянтин склав був своє письмо (десь 855—863 р. р.), а Хоробрий свідчить, що від охрищення слов'ян до зложення азбуки Костянтина минули „многа літа“.

Позостається прийняти Моравію з Паннонією, — це їх Хоробрий зве „словѣнами“. Дійсно, то була земля, де перехрещувалися латинські й грецькі впливи, чому й пише Хоробрий, що слов'яни, охристившись — а вони справді христилися десь у VII—VIII ст., ще задовго до прибуття до них Костянтина — вживали римського й грецького письма. Уживання латинського письма не можливе було в більших розмірах в Болгарії, не говорячи про слов'ян східніх. Через це ж, у відповіді, коли саме зложено письмо слов'янам, Хоробрий згадує Ростислава (Растица) моравського та Коцела блатенського.

Таким чином приходимо до висновку, що ті слов'яни (словѣне) що про них говорить чернець Хоробрий, то були слов'яни мораво-паннонські, а не ціла слов'янщина. Пригадаймо собі тут, що проф. П. Лавров виставив був теорію, ніби чернець Хоробрий походив із Моравії або принаймні побував у Велико-Моравській Державі.

Таке вияснення „словѣнч“ ченця Хороброго не вирішує справи місцевости, де повстала глаголиця, — повстала вона безумовно на півдні Македонії, десь коло Солуня,⁹ але скоро, підчас т. зв. Моравської місії (з 863 р.), Костянтин заніс своє письмо в Моравію, на зміну письму латинському та грецькому, що тут уживалися „безустроєнія“.

2. Хоробрий був прихильником Риму, а не Греції. А що це було так, про те свідчать три місці в його „Оповіданні“.

а) Хоробрий твердить, що охристившись слов'яни стали писати письменама римськими й грецькими, при чому, як бачимо, римське письмо ставить чомусь на першій місці. Але видно, що слово „римськими“⁹ приточив він не твердо, бо не дав прикладів цього пи-

⁹ Див. мою працю: „Повстання азбуки й літературної мови у слов'ян“, Варшава, 1927 р. ст. 77—83.

сання, тоді як про непридатність грецької азбуки для слов'янської мови зазначив докладно.

б) В розділі VI „Оповідання“ чернець Хоробрий цитує з Євангелії Івана 19-20 місце про таблицю над розп'ятим Христом, але цитує не дослівно: Бѣ дѣска написана жидовськи и римськи и елиньски“, тут кидається в вічі, що автор ставить назву латинської мови перед грецькою, тимчасом як по всіх давніх і пізніших Євангеліях цитатія як-раз навпаки, — перша згадується мова грецька.

в) Перераховуючи Хоробрий існуючі давні мови, називає мову римську перед грецькою, хоч історія говорила б йому про більшу давність мови грецької.

Ці всі риси пояснюю я тим, що чернець Хоробрий був прихильником Риму й виступав проти грекофілства.

Не забуваймо, що в Болгарії в другій половині IX-го віку за царя Бориса (852—890) точилася завзята боротьба двох впливів, — візантійського та римського, і сам Борис признавав над новсю й могодою болгарською церквою то зверхництво Царгороду, то Риму. Римське духовенство з 866 р. офіційно працює в Болгарії.¹⁰ І хоч з 869 р. Болгарія знову вертається під патріярха Царгородського, проте деяке римофілство, особливо при загальнім незадоволенні греками, позостається тут іще надовго. Може відомомом цього й є певне римофілство ченця Хороброго. Не забуваймо тільки, що остаточного поділу Церков тоді ще не було.

3. На самім початку „Оповідання“ Хоробрий підсміюється з грецької азбуки, питаючи: „Како может ся писати добрѣ греческими писмены“ і переконуюче доводить, що вона непридатна для слов'янської мови. Так писати міг тільки той, хто добре знав, що глаголиця не повстала з грецького письма, бо ж інакше йому відразу вказали б на неправду.

4. Хоробрий багато раз твердив, що Костянтин „сътвори“ слов'янам 38 писмен; чи міг же він уживати слова „сътворив“, коли б тут ішло просто про застосування мінускульного грецького письма до слов'янської мови?

Крім того, Хоробрий дуже виразно підкреслює, що „прежде еллини не имѣху своимъ языкомъ писменъ, но финичьскими писмены писаху свою рѣчь“. Підкреслює також, що порядок буквам в азбуці греки зробили, „подобльшесе жидовськимъ писменемъ“. Мусів би, во ім'я правди, указати, що й слов'яни застосували собі грецьке письмо, коли б то було справді так; вказує ж він, що букви в азбуці Костянтин уложив „ова оубо по чиноу (цеб-то за порядком) греческихъ писменъ, ова же по словенъстей рѣчи“. Не міг він і промовчати того, бо йому б зараз таки грекофіли вказали на це замовчання. Ясно, що письмо Костянтина, глаголиця була не грецького походження.

5. Хоробрий приводить в V розділі такий закид грекофілів проти

¹⁰ Див. мою монографію: „Костянтин і Мефодій“, 1927 р. т. I. ст. 263 і др.

Костянтинової азбуки: „Почто єсть 38 писменъ створилъ, а можетъ ся и меншимъ того писати, якоже и греци 24 пишуть“. Це промовистий закид: так би не казали, коли б письмо Костянтинове було справді складене з грецького мінускулу.

6. Другий закид грекофілів проти Костянтинової азбуки цікавий для нас: „Чесому же суть словеньскы книги? Ни того бо єсть Богъ створилъ, ни то ангели, ни суть иждеконни, яко жидовьскы и римьскы и еллиньскы иждекони суть и прияти суть Богом. Коли б азбука Костянтинова, глаголиця справді була перерібка грецького мінускульного письма, то такого закиду не могло б існувати, і сам Хоробрий відразу сказав би про джерело Костянтинового письма. бо він правдиве джерело його напевно добре знав.

7. Триязичники твердили, ніби сам Бог установив тільки три мові (і азбуки) — жидівську, грецьку та латинську — для церковних книг, бо тільки ці три мові були на табличці над розп'ятим Христом. І цим триязичникам Хоробрий читає цілу граматичну лекцію, що первісною мовою, мовою Адама, була мова сирська. Але нічого того не потребував би писати Хоробрий, коли б письмо Костянтинове було справді з грецького мінускулу, — він би виразно вказав на те, й дискусія стала б безпредметовою.

8. Згірдливе відношення до греків сильно пробивається ще й у твердженні Хороброго, що грецькі письмена творили 7 осіб, а переклади — аж 70, „а слов'янскыя книги єдинъ святый Костянтинъ, нарицаемый Кирилъ, и писмена створи, и книги прѣложи въ малѣхъ лѣтѣхъ, а они мвози лѣты. Тѣмъ же словенська писмена святѣйши суть и чьстнѣйша, святъ бо мужъ створилъ я єсть, а грѣческаа — еллини погани“. Так міг писати тільки грекофоб і прихильник самостійности слов'янського письма. Ніколи цього не писав би чернець Хоробрий, як би Костянтинова азбука джерелом своїм мала справді письмо грецьке.

9. На закінчення свого „Оповідання“ Хоробрий пише: „Такъ разумъ, братіє, Богъ єсть далъ слов'номъ“. Коли б письмо Костянтинове було справді перероблений грецький мінускул, то Хороброму відразу ж закинули б, що той „разум“, про який він так гордо пише, походить від греків. Очевидно, того не було.

Ось на основі всього цього я приходжу до таких висновків: 1. Чернець Хоробрий був прихильником Риму, а не Греції, 2. Увесь час він гостро виступає проти грецької азбуки. 3. Він боронить самостійність слов'янського Костянтинового письма. 4. Такі переконання й поступування ченця Хороброго зрозумілі й можливі тільки тоді, коли Костянтинове письмо було не грецького походження.

(Кінець буде).

Іван Огієнко.

АНТІН ГЛАДКИЙ З ОДЕСИ МІЖ ГАЛИЧАНАМИ (1871—2 Р.).

В половині листопада 1871 р. прибув до Львова з великими планами гість з України Антін Антонович Гладкий. Про нього писав Вол. Навроцький дня 30. XI. 1871 року із Львова Бучинському в Відні:

„Не знаю, чи Драгоманов знає, що у описаню Галичини видержати буде мусів сильну конкуренцію: нехай би ся як небудь застосував до сего. Приїхав сюди, 2. неділя буде тому з Одеси Антін Гладкий (а властиво з Неаполю), канд. прав і кандидат на професора міжнародного права, чоловік вельми розумний і щирий. Коли ще додам, що и богатий, то маєш ідеал Українця, якого собі нам завжди жичити належить. (Дав, подумай собі, 50 зр. на Просвіту, и обідав ще зробити складку в Одесі). Отже, він приїхав сюди на 2. місяці ad hoc, щоби написати особіну книжку про Галичину, — про її географію, етнографію, статистику, стосунки промислові, народні, політичні, літературні etc. etc. Коротко сказавши, діло, котре варто підпомогти, и котре нам і ту, і за кордоном дуже pomoже, — навіть для нашої справи може зробити епоху. Отже подумай над сям (я у листі до Драгоманова про се напишу), і скажи своє слово, — бо і Ти у сям дуже інтересований, зараз Тобі се розкажу. — Хочє Гладкий видати при сям ділі усі наші пісні народні, так щоб се була сказавши, ціла енциклопедія відомостей про Галичину. — Була б се для нас єдина спосібність видати сі пісні, и видати так, щоб вони и в Україні були читані. Отже я б Тобі зробив пропозицію, щоби ся або переписав сам из Гладким (Anton Gladki, Krakowski hotel, l'hög 33, II st.) або написав об сям, як Ти думаєш, перед сям до мене. Врешті, здаєся мені, що я десь чув, що Ти в грудню будеш їхав до дому, то поступи до нас на скілька день, і поговоримо з ним остаточно більше“.¹

Можна здогадуватись, що про Гладкого писав Вол. Навроцький Драгоманову в своєму першому листі з грудня 1871 року, одначе він затратився.²

Чоловіком, що хотів писати енциклопедію про Галичину, видати збірника пісень, усі галичани, що з ними він зустрінувся, захоплювалися. Те саме було з Бучинським, що зазнайомився з Гладким в листопаді 1871 року ві Львові, а опісля вітав його в своїй хаті в Станиславіві. Про нього писав Бучинський Драгоманову дня 25. I. 1872 року: „Лавровський (Юліян, власник „Основи“) і редактор Климкович впевняли, коли оба з Гладким ми були у него, що дадуть волю писати, що сами схочемо, радикально“,³ а Гладкого ось як характеризував: „Антін Гладкий сам хороший чоловік, хорошу почав роботу, заїхавши відразу на пару місяців до Львова. Ото й приглядається нашій справі у Львові, у „Просвіті“, у „Бесіді“ та й з громадянами, сказано, днює й ночує. Від часу заїде ще й в краю, до сього або того, та збирає оттак досвіди й книги про Галичину (до нині зверх 150 томів), щоб в Одесі все окремі комісії в редакцію подати. Оттак бувши в Закомарі у Д. Тянякевича, — святкував по старосвітськи в поета Устияновича, відтак у мене в Станіславі, взявши в подерж записки вітцівські і брошури про кромержиську консти-

¹ К. Студинський: Галичина й Україна ч. 397.

² Див. мою статтю: „Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким (За століт, кн. I. Київ, 1927, ст. 83—153).

³ М. Павлик: Переписка Мих. Драгом. з Мел. Бучинським, ст. 81.

туанту р. 1848 — два картони гуцульських строїв і т. п. С початком лютого знов його сподіює у себе“.⁴

В листі з 30. І. 1872 р. писав Бучинський Драгоманову про Гладкого: „Вельми гарний чоловік і сильно бувалий у світі“.⁵

В дні 1. III. 1872 року оповідав Бучинський Драгоманову про цей великий вплив, про незвичайне враження, що його викликував Гладкий у Львові: „Сяка така и прочая розкладав, зібравши громаду минувшої неділі Лавровський перед нами, дуже отверто і ліберально, даже познакомлений гарно з обставинами за кордоном, отже з огляду яснішого і ширшого, як досі, все за причиною А. Гладкого. Сей чоловік потрапив так, що лучше й не здумати з Галичиною. Заїхав на три місяці до Львова, до волі з нашими набувся, взяв участь у „Просвіті“, видав IV. випуск нарідної термінології Верхратського, одушевив собою холодного Лавр-ого до ентузіазму, та й зібравши про дальші студії зверх 400 книг про Галичину, вирушив на весну й літо в Одессу. Дав би Біг, щоб заїхав благополучно, — але щось не маю ще звістки... а чоловік же хороший та й не дармо переїхав землю з Сходу до Заходу“.⁶

Як кожний з громадян, а спеціально Тянячківч і Бучинський хотіли Гладкому прислужитися в збиранні пісень і книжок. Видно це з їх листування.

Дня 12. січня 1872 р. писав Тянячківч із Закомаря Вол. Навроцькому: „Дорогий Братіку! Переглянувши мою посилку, — порозумієш моє діло. Се я через Твої руки передаю до р о г о м у, п р е к о х а н о м у п а н у Г л а д к о м у е г о. Будь тільки ласкав — дати кому певному переписати, — бо я вже давно, як учивсь, а може и не доучивсь каліграфії. Прошу дуже, мій Єдиний. Побоююсь, щоб він уже не виїхав з Галичини. Тому ж сповісти мене ласкаво так за одержане сієї посилки, як за дорученне пану Гладкому. Дуже б мені ще потреба із ним побувати? — Може б мені удалось на часинку заїхати у Львів. А Ганківча — як він де не поплентавсь — проси, нехай сповістить мене зараз за потрібну мені річ — конче! Перепрошаю Тебе за агенцію! Цілую Тебе и усіх, як родина, Данило“.⁷

З побутом Гладкого у Львові в'яжуться також уривки з листування між Бучинським і Навроцьким. Дня 4. І. 1872 року писав Бучинський Навроцькому: „В Перемишлі, Відні і Львові хлопці держаться хорошо. Гладкий з ними днює і ночує. Нині загостить до мене до Станіслава, на усе ж Різдво до Устяновича до Сучави“.⁸

В повороті з Сучави заїхав іще раз Гладкий до Бучинського в Станіславові дня 3 (15) січня 1872 року, але його не застав, бо

⁴ Там же, ст. 84.

⁵ Там же, ст. 87—8.

⁶ Там же, ст. 108—9, пор. стр. 331.

⁷ Тека Тянячківча ч. 165.

⁸ Галичина й Україна ч. 399.

Бучинський їздив до Товмача відвідати недужого Слюсарчука“⁹ В міжчасі дня 23. I. писав Навроцький Бучинському: „Про Гладкого уже знаєш, що є у Львові, бо поступив до Вас и не застав Тебе дома. Дуже хвалив Твої збірники... У старого Устияновича дуже му сподобалось. У Львові думає він забавитись ще з місяць; врешті обіцявся дописати до мого листу, то від него довідаєшся ліпше... Говорилисьмо за те про літературне письмо; та тепер якось у людей часу нема, ані грошей; але дасть Біг дочекати літа, то якось треба буде справді об тім подумати. Гладкий обіцює для такого письма описати свої подорожі по Европі, Азії и Африці, про котрі він провадив записки, Нема там у кого для Гладкого (хочби за гроші) „Зорі“ за 1848 р., 1849 dtto „Dnewnyka ruskoho“ dtto всіх рочників „Слова“, „Вечерниць“, „Русалки“ Шашкевича Володимира“.¹⁰

Дня 10. II. 1872 р. питав Бучинський Навроцького: „Чи дістав Гладкий мій лист з 6. с. м., чи здоров він, чи є ще у Львові? Переказую до него, що всяку певність маю, в четвер над вечір довести повен міх „Слова“ до Львова, та й просто перед готелем звернути. Усі рочники, гарно оправлені випрактикують Гарасимовичі сими днями з Загвіздя на рік цілий у подерж... Ad rem Гладкого: „Dnewnyk ruskij“ хйба за офертою найшовбися. „Зорю“ 1848 везу, за 1849 нема. „Вечерниці“ мої у Драгоманова, по часови мігби я Гладкому переслати. Часописі „Русалка“ понитаю у фамілії, відай в Роздолі“.¹¹

Дня 11. II. 1872 р. писав знову Бучинський Навроцькому: „В четвер іду до Відня й сподіюсь ще у Львові Гладкого застати, везу ему „Слово“ etc. Гостив 10 день на святах у Устияновича, де дівчина вельми дуже ладна. Ех! Якби то! У нас вони, а ми у них попутались“.¹²

Перед 12. II. 1872 р. писав Навроцький Бучинському: „Гладкий з радости мало не затанцював зо мнов вальця на „Бесіді“, скоро прочитав в Твоім листі, що „Слово“ буде. А як ще буде скакати, коли му нині скажу, що и „Зорю“ привезеш! Що до „Русалки“, то головна річ „Русалка Дністрова“ Маркіяна Ш., а не газета „Русалка“; — колиб ти її міг роздобути. Писав я до Подолинського про Engla відписав, що у антикварів віденських на тепер его нема, а може буде пізніше. Так як тоді и Ти будеш у Відні, то постараетеса оба про него; бо Engla Гладкому конче треба до исторії Галичини від 1340 до забору через Австрию. В останнім разі Ти може бись ему позичив свого. А proros — Engla — чи не буде з ним „История Галичини von Норре идентичною? В такім разі має бути в антикваря тутешного, тільки що задля суботи не міг я розглянутись у него вчора.. Гладкий незадовго (за тиждень) виїзджає домів, обіцюючись як здоров буде, приїхати літом для подорожей етнографічних з Тобою... Будь

⁹ Там же, ч. 400 (лист з дня 25. I. 1872 року).

¹⁰ Там же, ч. 401.

¹¹ Там же, ч. 402.

¹² Там же, ч. 403.

ласкав, потрудись перед виїздом dokonче до Юліяна Целевича, професора... также він має (не віддав ще бачу) „Вечерниця“ з громадської бібліотеки нашої; нехай їх, — бо вже певно не потребує — передасть Тобі, щоб в крайнім разі їх Гладкому позичити на який місяць, або рік“.¹³

Із цього листування видно, як обидва приятелі йшли Гладкому на руку, щоб тільки пособити його науковій праці, що мала на ціля: пригадати ширшому українському загалові про існування галицької землі, яка боролася за своє існування. Особливо Бучинський вив'язався з свого завдання знаменито, а тим самим сповнив, як не можна краще, прохання Гладкого, висловлене в листі з 16 (28) 1872 року.¹⁴

Дня 22. III. 1872 журился Навроцький в листі до Бучинського: „Чи не чути у Вас що про Гладкого? Коли маєш его адрес, напиши до него осторожно; — нічого не обзивавсь від свого виїзду аж до тепер!“¹⁵ І аж на латинський Великдень дістав Навроцький від нього листа з дня 10 (23). III. 1872 р. з Каїро. В ньому доносив Гладкий, що виїхав до Єгипту з своєю умираючою „невістою“ (зарученою), а „звідам, коли хора поживе — іде до Мадейри на 2—3 роки, або може до Криму“.¹⁶

Всі книжки просив Гладкий переслати на ім'я Вол. Бон. Антоновича,¹⁷ а цей зокрема писав Вол. Навроцькому в листі без дати:

„Високоповажаний Добродію! П. Гладкий дав мені право отримати його книжки, пчо вінъ лишивъ у Васъ у Львові и указавъ мені, що зъ им дальш робити. Потому звертаюся до Вас з покорною прозбою, запліть ихъ або черезъ зручності, або по транспорту, въ остатнімъ разі треба адресовати въ университетскую бібліотеку, а въ середині пакунку вложить карточку, що книжки треба передать Владиміру Антоновичу; скільки буде коштувати провозъ, я заплачу — скільки и коли укажете. Прійміть виразъ глибокої шаноби від Шширо-пріхільного до Васъ В. Антоновича“.¹⁸

Саме тому, що галицьке молоде громадянство так радо йшло на услуги Гладкому, а сам Танячевич прислав для нього на руки Навроцького 120 пісень,¹⁹ воно й цікавилося його дальшим життям. Та от прийшла невесела вістка від одеського громадянина М. Боровського, що в р. 1872. перебував раніш на студіях в Ungarisch Altenberg. що „Антонъ Антоновичъ прибув благополучно до Одесси, де и проживъ більшъ місяця. За це время пересварився съ усіма нашими людьми, своїми старими ширими приятелями, зъ-за того бачте, якъ

¹³ Там же, ч. 404.

¹⁴ Там же, ч. 192.

¹⁵ Там же, ч. 405.

¹⁶ Там же, ч. 193 і лист Навроцького до Бучинського з дня 9. IV. 1872 ч. 406.

¹⁷ Там же, ч. 193.

¹⁸ Тека Танячевича, ч. 172.

¹⁹ Див. мою статтю: „Перша зустріч Мих. Драгоманова з галицькими студентами, „Україна“, Київ, 1926 ч. II. III., ст. 74.

мені пишуть, що вони своєю несправною кореспонденцією одняли від него всяку можливість що небудь зробити в Галичині“.²⁰

Про це й писав Бучинський Навроцькому дня 21. VII. 1872 р. „Мимоходом наведу о нім (Гладкім) суд Боровського: сей признаючи всі добрі качества и спеціальности Гладкого, ставить его нетолеранцію и невважає людей на рівні з Кулішевим“.²¹

Нам невідомо, що сталося з нареченою Гладкого, — чи вона подужала, чи померла. Останнє, мабуть більше подібне до правди. Знаємо тільки, що вдруге переїздив Гладкий через Львів дня 16. VII. 1872 року. Про це писав В. Навроцький Бучинському дня 17. липня: „Був тут вчера Гладкий через півдня, переїжджаючи з якимсь свояком до Швейцарії. Питавсь про Тебе і казав ся Тобі поклонити; питаєсь, чи не міг би з Тобою бачитись, як буде за місяць назад вертати у Львові? Вернувши назад, має засісти в Києві до роботи коло свого діла о Галичині“.²²

Небавом писав Гладкий до Бучинського з Лозанни й пропонував йому довшу спільну дорогу в Гуцульщину, де хотів „персонально придивитися до Гуцулів и до соціальних відносин по селах, також и обь жидівской квестії“. Хотів Гладкий приїхати коло 1-го серпня (половина місяця по новому численні).²³ Бучинський зразу відмовлявся від прогульки, бо готовився до іспитів і хотів виправити Гладкого до Микулчина з хлопцями Гарасимовича“.²⁴ Коли ж Гладкий налягав на Бучинського, щоб з ним їхав, бо Гарасимовичі були б „сліпі проводирі сліпому етнографу“²⁵, Бучинський згодився поїхати в гори на продовж восьми днів, і понаглював Гладкого через Навроцького, щоб „не розтасовуючись у Львові, прямо чвалав до Станіслава, де я з дня на день его дожидаю. В гори спішитися треба, поки ще того тепла та погоди“.²⁶ Драгоманов вказував Бучинський на невигоди такої прогульки: „Правду сказати, и без перешкоди тяжко би прийшлось вести закордонців Ваших, як їх знаю, дикими нашими горами; при битій та мурованій дорозі нічого не навчитись, идучи межами не перенеслиби трудів, не схотілиби ніч в ніч ночувати на скалі негладаній, словом, без всякого комфорту“.²⁷

Драгоманів протестував в листі до Бучинського з дня 23. VIII. 1872 року: „Добавлю ще з поводу Гладкого, що Ви напрасно усіх наших міряєте, як його, і считаєте до того ніжними, що по Вашим горам лазити не спосібні. Уже, як хочете, а на той год літом я и Русов

²⁰ К. Студинський: Галичина й Україна, ч. 190.

²¹ Там же, ч. 411.

²² Там же, ч. 413. Пор. мою статтю: „До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860—73, „Україна“ 1928, ч. 1—2, ст. 35 і Переп. Мих. Драг. з Бучинським, ст. 148.

²³ Галичина й Україна, ч. 194.

²⁴ Там же, ч. 195.

²⁵ Там же, ч. 195а.

²⁶ Там же, ч. 412 (лист з дня 18. VIII. 1872 р.).

²⁷ Переп. М. Драг. з Мел. Буч., ст. 152.

явимося до Вас, так Ви нас поведете хоть у самий верх ваших Карпатів, — а потім закусямо виставкою у Відні“.²⁸

Одначе з прогульки Гладкого й Драгоманова в р. 1873. нічого не вийшло. Гладкий вичікував у Лозанні грошей, бо перша посилка на 150 рублів, подана, як звичайно, без рекомендації, пропала, і він мусів вертатись просто до Києва.²⁹

З Лозанни доносив ще Гладкий Бучинському дня 7(19) VIII. 1872 року: „Сі дні все пишу на чисто з моїх записок мої бесіди з старим Устияновичем, з Лавровським, з Косаком, Л. Шеховичем и другі деякі ноти мої, все се може здасться для діла“.³⁰

Дальше листування уривається. Гладкий не сповнив надій, цю їх покладали галицькі громадяни, рахуючи на його енергію й працю. З планованого видання книжки про Галичину нічого не вийшло. Оскільки маю відомості від Федора Як. Савченка, видрукував Гладкий тільки свої спогади про відбуті подорожі по світі в російській мові в трьох томах. Про життя Ант. Гладкого не можу, на жаль, нічого сказати. Так само незвісно, що сталося з книжками та матеріалами, що він при допомозі найкращих тодішніх галицьких молодих громадян, — Мелитона Бучинського, Данила Тянячкевича, Володимира Навроцького і інших зібрав був у Львові для студій над Галичиною. Для Мих. Драгоманова не став Антін Гладкий грізним конкурентом. Блиснув він серед галицьких громадян, як метеор, та й щез безслідно. І тільки його листування та побут у Львові свідчать про його зацікавлення галицькими виданнями й нашим відродженням. Можна тільки жалувати, що на тому його знайомість із Галичанами покінчилася.

Львів.

Кирило Студинський.

М. П. ДРАГОМАНІВ І ТЕРОР У РОСІЇ.

З нагоди сорокаліття його смерті.

Р. 1895-го Драгоманів умер, але його ідейна спадщина в багатьох відносинах невмируща. Ми рішили подати тут його відношення до політичного терору.

Чимало уваги присвятив Драгоманів терору, що став популярним у Росії з 1878 р. (вистріл Віри Засуліч у ген. Трепова) в тодішніх революційних колах, як систематичний спосіб боротьби. Російський тероризм не подібний до відомого французького тероризму.

²⁸ Там же, ст. 158.

²⁹ Гал. і Укр. ч. 196 і 197 Переп. Драг. і Буч., стр. 161.

³⁰ Галичина й Україна, ч. 196.

¹ Є це один із уступів моєї ширшої розвідки під назвою „Громадіств М. П. Драгоманова“, закінченої 1931. Я вмістив уривки з цієї праці ось у таких виданнях 1935 р.: „Михайло Драгоманів і прудонізм“ в „Коопер. Республіці“, ч. 7—8; „М. П. Drahomanov a ukrajinské hnutí v XIX st.“ в „Slovanský Přehled“, č. 5—6; „Filosoficko-metodologická stránka v dile Drahomanova v „Slavia“ roč. XIII. seš I; „Die politischen und sozialökonomischen Anschauungen Drahomanivs“, в „Jahrb. f. Kultur u. Geschichte der Slaven“, B. XI, H. II. 1935.

Він уявляв із себе боротьбу в спосіб систематичних політичних індивідуальних убивств, і цікаво, як такий, далеко більш витвір півдня, тоб то України, ніж півночі, Московщини. Самі терористи здебільшого були того погляду, що „політичні убивства цілком зайві й непотрібні в державах, де громадяни користуються політичною свободою“.² Але ж за тогочасного політичного режиму в Росії енергійним натурам скоро доводилося розчаровуватися в усіх формах легальної діяльності“, й деякі з них бралися за терор. Спочатку його бживано чисто рефлективно чи як помсту (В. Засуліч мстилася за сіканину різками революціонера Боголюбова), але потім за проведення його взялася ціла партія. Його почали провадити в Росії й Україні під фірмою „Исполнит. Комит. Русской Соціал-революціонной Партіи“. З приводу першого ж замаху (на тов. прокур. Київської судової палати Котляревського) випущена прокламація та з'ясовує мотив звернення до терору: „Останні роки з наявністю показали нам, що всяка діяльність, прямо й непрямо маюча на оці інтереси обібраного й затурканого народу, переслідується в самий нелюдський спосіб... Що zostавалось нам, соціялістам-революціонерам? „Скрѣпя сердце“, ми порішили звернутися до способу, що проти нього всякого іншого часу протестували б усіма силами душі“...³ На прикінці 1878 р. і початку 1879 р. політичний терор набув характеру систематично практикованого способу боротьби, додержавшись у народників-соціялістів (спочатку партії „Народної Волі“, а потім — „Соціялістів-революціонерів“) аж до останньої (з р. 1917) революції. Об'єктом терору були: як акти особистої самооборони революціонерів — шпіони й зрадники, як акти рефлективного гніву й помсти — видніші вищі адміністратори і, нарешті, як акти демонстрацій і протестів проти режиму — високопоставлені й особливо охоронювані особи — міністри, царі. Терор проявлявся або в формі потайних убивств, — найменш популярний серед революціонерів і серед публіки, або в формі явної самооборони „від державних злодів і розбійників“, від ворога „свого й усього суспільства“. „Тут не тільки ціль чиста — писав Др-ів в „Листку громади“ 1878 р., — але й засіб найчистіший, вповні гідний цієї високої цілі. Вище самооборони стоїть тільки явний напад на цього ворога, спроба звільнить від нього все суспільство“ а за такого лютого ворога Др-ів уважав потайну поліцію царського самодержав'я.⁴ Др-ів прихильно поставився до атентату-нападу В. Засуліч, що по вистрілі навіть і не втікала; але вважав „безчестнимъ пярять кинжаломъ, не предупредивъ объ этомъ своего противника“, вбивати, підготовивши шанси для власного спасіння“.⁵ Так суворо поставився він до заколоття шефа жандармів ген. Мезенцева під першим враженням одержаної в Женеві вістки, і не знаючи

² „Пол. Соч.“ М. П. Драгоманова, т. II, ст. 359 і 372.

³ Ю. Бер: „Земля и воля на раздорожьи“. „За сто літ“, кн. IV, 1929, ст. 71—72.

⁴ Там само, ст. 290.

⁵ Де й ч: „Вѣстникъ Европы“, октябрь, 1913, ст. 208.

ще, хто виконав атентат і за яких обставин. Він не знав, що то зробив: видатний чесний революціонер Степняк-Кравчинський, який, до речі, глибоко шанував Др-ва й інакше не відзивався про Др-ва, як... „Інтересніший чоловік! Выдающийся человек!“ Які пізніше виявилися, атентат був відповіддю на розстріл революціонера Ковальського, — „смерть — за смерть!“ Опісля, довідавшись про всі обставини того вбивства, Др-ів змінив свій погляд, і співчуваюче ставився й до цього атентату: об тім Д. Мокрієвичу не раз доводилося чувати від самого Др-ва.⁶ „З усіх актів боротьби, які ми, бакуністи-народники, називали тоді „дезорганізаторськими“ — згадує Дейч — Др-ів вповні одобрив озброєний опір за арештів, бо в них наочно виявлявся захист принципа недоторканости особи й житла“. „Збройні одсічі за арештів він не тільки виправдував“ — підтверджує Д. Мокрієвич, — але навіть хвалив“. „Меншим співчуттям“ — продовжує Дейч — „користувалися з його боку прямі напади на службових осіб, але з бігом часу (1873 — 9) він і до них перестав ставитися так різко вороже, як (спочатку) поставився до забиття ген. Мезенцева“.⁷ В інших разях Др-ів ставив уже питання про межі дозволеного в терористичній боротьбі. Так було в справі зрадника Горинювача, якому облили сірчаним квасом обличчя, обернувши його в жакливу маску.

Виконавці терористичних актів, як попадалися до рук царської влади, звичайно були карані на горло. Скараний терорист (напр. Желябов, Перовська, Кибальчич, Суханов) уважався не тільки в революційних колах, але й у значній частині публіки „за мученика“, обвивався ореолом слави й навіть святости. Терор був могутньою зброєю дезорганізації противника, захоплював героїзмом і наочною результатністю; це збільшувало популярність партії. На місце скараного на горло терориста — героя й мученика — ставали нові, і продовжували атаки на самодержав'я, про які заговорив цілий світ. Склалася навіть теорія, що оправдувала тероризм, теж канонізована, як і її мученики, теорія, що за словами Др-ва „отожсамила внутрішню політичну боротьбу з війною зовнішньою, та ще при повній волі від усяких конвенцій“. Ми знаємо вже, що до деяких терористичних актів, проведених у гідний спосіб, за тогочасного режиму, Др-ів ставився прихильно; але як він ставився до теорії терору взагалі?

Окреслені вище різні форми терору Др-ів загалом називав „псевдотероризмом“ (у 1883 р.) чи „тенденційними вбивствами“ (у 1884 р.). „Ми вважаємо“ — писав він 1882 р. — „що російський тероризм є тільки реакція на урядову систему, вповні природня, але все таки патологічна, як і система, що її породила, реакція вповні зрозуміла, а тому й оправдана (по помовці: *comprendre, c'est pardonner*) . але зовсім не щось таке, що можна зводить у теорію й систему, а ще менше — щось таке, в чім би можна було бачити повний но-

⁶ Із споминів В. Дебагор-Мокрієвича, „За сто літ“, т. I. 1922, ст. 276.

⁷ Дейч — там само, ст. 224; Д.-Мокрієвич — там само, ст. 276.

вий і універсальний спосіб політичної боротьби“.⁸ Він знаходив, що в основі терористичної науки чи теорії „лежить ідея особистої самоволю“, що та наука ставить за критерій поведінки „особистої самоволю, або ж є езультською теорією оправдування засобів ціллію“.⁹ Він був (у 1883 р.) проти того, щоб уважати псевдотероризм за політичну теорію, та ще й універсальну, як те робилося в деяких тогочасних брошурах.¹⁰ Коли надійшла вість про вбивство 1-го березня народовольцями — Желябовим (українець), Перовською (теж українського походження)¹¹ і ін. — царя Олександра II, Др-ів між інш. писав: „Ми не прихильники вбивств, в тім числі й тирановбивств. Але ми вважаємо замах на вбивство Олександра II справою вповні натуральною, неминучою“, бо цар, який „вперто не хотів зріктися царського й чиновницького надужиття, сам скерував більш гарячих людей на шлях убивства“, він „давно вже став царем шкідливим“ і тому „плакати по ньому навряд чи щиро стане будьякий прихильник розвитку Росії. Але ми не станемо, як канібали, танцювати перед трупом ворога“.¹² Остання фраза, що натякнула на радіння в революційних колах, викликала серед них, взагалі незадоволених його виступами проти терору,¹³ страшенне обурення супроти Др-ва.

Ще раз проти політичного терору, ґрунтовно й цікаво виступив Др-ів в поясненнях до „Опыту украинской полит.-соціальной програмы Вольнаго Союза“ (1884 р.). Він починає з вказівки, що за тодішнього політичного режиму в Росії „ніхто не може поручитися за себе, що він не зробить убивства, яке буде мати політичний характер“. Але — каже він — „треба уникать всього, що може мати значення зведення убивства в систему політичної боротьби, чи може надати вбивству вигляду принципово-законної дії“. Бо то „звузило б саму політичну боротьбу, скерувавши її більш проти осіб, ніж проти звісного порядку“, а „головне, визнаючи вбивство за законний спосіб політичної боротьби, прихильники політичної волі працювали б на підтримку противного їм принципа. Особливо це треба сказати про тих прихильників політ. волі, що надають переважного значення захисту інтересів особи, — правам людини й громадянина, — і всім суспільним формам та установам надають значення лише постільки, поскільки вони забезпечують ці інтереси й права. Недоторканість життя є, розуміється, перше з прав особистих, — і тепер найбільш розвинені люди прийшли до повного й безумовного відкинення всякого рода смертної кари, навіть після самих широких гарантії судової

⁸ Там само, ст. 428.

⁹ Там само, ст. 429 і 384.

¹⁰ Там само, ст. 732.

¹¹ Софія Перовська походила від Миколи Перовського, що був сином Олексія Кирилловича Розумовського, а О. К. Р.—ий був сином останнього гетьмана України, Кирила Розумовського.

¹² Там само, ст. 341—342.

¹³ Найдошкульнішою для народовольців була його французька брошура: „La tytganicide en Russie et l'Europe occidentale“ (1881), бо компромітувала їх перед суспільною опінією Європи.

справедливості. Але вбивство, по особистому задуму, не може бути нічим іншим, крім дії особистої самоволі; убивство ж за постановою тайної політичної спілки є перш усього смертна кара, по приговору тайного суда, не вислухавши захисту підсудного, суда, якого члени є водночас й обвинувачувачі, і свідки, і судді, — цебто дія прямо деспотична“. Звернувшись до історії політичних убивств, Др-ів знаходить в ній аргументи проти того погляду, „буцим то політичні вбивства уявляють із себе особливо зручний (і при тім новий) поступово-революційний спосіб дії“. „Тенденційні вбивства“ — каже він — „були особливо часті в добу боротьби релігійно-політичних партій XVI—XVII вв., коли власне й була систематично розвинена (за класичними, а особливо біблійними прикладами“: Аод, Іегу, Юдиф і т. д.), і теорія цих убивств“, що з „особливою старанністю розроблялася й практикувалася реакційною стороною — папїстами, особливо єзуїтами“... Далі на фактах новітньої історії показує, що „вбивства для політичних партій уявляють із себе зброю з обох боків гостру, а тому й малонадійну для справи зміни певного політичного ладу й встановлення нового“. Зрештою, він застерігає, що в Росії монархічна реакція, „в скрутних для неї обставинах, сама звернеться до політичних убивств і до розправ якихнебудь московських м'ясників“, та рекомендував „завчасно підготуватися до того, щоб паралізувати подібні заходи реакції“.¹⁴

Так постійно боровся Др-ів ідейно проти вживання політичного терору, як універсального способу завоювати новий лад, за який стояли тоді й західноєвропейські анархісти. Він серйозно побоювався, якби політична боротьба революціонерів не розмінялася на знищення поодиноких шпигів та урядовців. „В тім, як і в багатьох інших випадках“, — каже Дейч — „Др-ів виявив велику політичну прозорливість, а також послідовність соціяліста“.¹⁵

На ті часи треба було величезної мужности, щоб провадити ідейну боротьбу супроти вживання терору, як системи. Як говорив Плеханов, тоді „інтелігенція вірила в терор, як у бога“.¹⁶ „Здавалось би“ — слушно завважує Заславський — „що коли інтелігенція вірила в терор, як у бога, то виступити проти терору було обов'язком для соціяліста“. Тим часом справа стояла навпаки. Тогочасний провідник покоління, Лавров, виявив в тім відношенні великі хитання: в р. 1880 і в першій половині 1881 р. він виступив проти терору, одначе з другою половиною 1881 р. пішов за течією, — виступив із захистом і оправданням терору, а через кілька років знов став противником його. А Плеханов, сходяча зоря, то ховав свою негачію до нього і відмовчувався аж до 1902—3 р., то хитався і р. 1882 на якийсь час навіть увійшов був до складу редакції „Вїстника Народной Воли“ (терористів), бо „висловлюватися проти терористичної боротьби інтелігенції“ — за його словами — „було безумовно

¹⁴ „Опыт“, ст. 98—106.

¹⁵ „Вїстникъ Европы“, окт., 1913, ст. 222.

¹⁶ Сочиненія, т. I, 1920, ст. 376.

марним". По вдачі своїй Др-ів не міг поводитися в данім питанні ні як Лавров, ані як Плеханов. Єдиним, хто зважився виступити проти оправдання терору, як системи, в час, коли другі мовчали, або підтакували йому, був Др-ів. Навіть противники терору прямолінійну боротьбу Др-ва з терором уважали за нетакт, але він, бачучи небезпеку й для діла політичної боротьби, й для самої революції, не перестаючи й послідовно чесно робив своє, не побоявшись накликати на себе гостру реакцію серед тодішніх соц.-революційних кіл, і навіть розрива з ними. Пророче він передрік, що спосіб терористичної боротьби неминуче запозичить у революціонерів сам уряд, щоб ужити його проти тих, хто його висунув, і проти цілого визвольного руху, — „так справді“ — каже Б. Кістяковський — „і сталося“.¹⁷ Справді, терор революціонерів перейняв і потім уживав, як контр-терор, абсолютистичний царський уряд. Після всього наведеного нам незрозуміло, як міг проф. Грушевський у своїй публікації „З починів...“ (ст. 85) говорити, що Др-ів... „взагалі в питанні терору не міг ніяк знайти твердої позиції“.

В тісній зв'язку з політичним терором стоять також захвати капіталів політичного противника, відомі в його час під назвою „конфіскацій“. Драгоманів, відкидаючи терор, поруч із тим осуджував і „конфіскацію“ капіталів, приналежних уряду“, для революційних партій, що тоді допускалося напр. партією „Народньої Волі“. „Що розуміть під такими капіталами“? — питає Др-ів у 1882 р. — „казначейства чи також і пошти? Що значить конфіскувати? Однімати тільки силоміць, відверто, чи також красти й потайки; і в тім і в другім випадку чи з убивством осіб, що їм довірена охорона урядового майна, наприклад, листоноша, вартового, урядовця і т. п.? Признаємося, правда, що зазначити наперед ступінь державности багатьох маєтків, а рівно й прості форми конфіскації (крім загальної конфіскації всіх приватних маєтків) досить тяжко. От чому, на наш погляд, — каже він — „далеко простіш додержуватися ригорозно терорії повного відкидання всякого привашування чужої власности“.¹⁸ Вертаючись до цього ж способу боротьби, до конфіскації, в 1884 р. він вказує, що такий спосіб практикується деякими політико-соціальними групами не тільки в Росії, але й у Зах. Європі, з'особна в Австрії та Німеччині. Як „тенденційну крадіжку“, так і „тенденційний розбій“ (тобто захват з убивством осіб, що охороняють призначене до „конфіскації майно“) Др-ів однаково відкидає. Цікаво, що так само поставився до подібних конфіскацій і тодішній німецький соціалістичний часопис „Der Sozial Demokrat“ у статті: „Крадіж і революція“ (1883, ч. 13.); вона закінчується такими словами: „відмінити приватну власність гуртом і цілком — діло революційне, відмінити же приватну власність уроздріб — звичайне діле жуликів“.¹⁹

¹⁷ „Пол. Соч.“ під ред. Гревса й Кістяковського, т. I. Москва, 1908, передмова.

¹⁸ „Пол. Соч.“, т. II, ст. 371.

¹⁹ „Опыт“, ст. 97.

КЛАСИЧНІ ОБРАЗИ Й СЮЖЕТИ В ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.

IV. Проблема класичності.

„Геній молодий в прадавній формі
шумує та іскриться самоцвітом,
як молоде вино в старім кришталі“.

(Л. Українка: *Орґія* — Тв. XI, 122.)

Твори, що в них Леся Українка розробила класичні образи й сюжети, з трудом пробивали собі дорогу до читацької публіки, та й ще в останніх часах зустрічають застереження критики, щодо своєї життєвої правди. Так А. Шамрай добачує в класичності Лесиних творів „трагедію письменниці ХХ століття“. „Спромігнись — каже він — на оригінальну трактовку старих сюжетів, вона не змогла виплутатися з-під влади класичного стилю. Розмови її героїв насичені думкою, блискучими афоризмами, проте умовні й схематичні, як схематична для нас мова Есхіла, Софокла, чи Корнелія. Кожне речення — це формула, устояний афоризм, що стилістично має іноді дуже давні традиції. Конкретности, реалістичности в ній (?) ми не відчуваємо“. „Її поезія — це прекрасна квітка, повна внутрішнього життя, але ж заморожена викінченою класичною формою“.¹

Цей закид може бути прегарним доказом на те, як то й найбагатші змістом символи можуть стати для нас пустим звуком, *flatus vocis*, коли бракує відповідного духового контакту з ними, довшого співжиття, що єдине уможлиблює глибше переживання.

Щодо вибору поеткою класичних та взагалі „екзотичних“ образів і сюжетів, то їх пояснюють зовнішніми причинами та понуками: то примусом російської цензури, що не давала повної волі вислову та доводила поетку до втечі „від гіркої дійсности“,² то важкою хворобою, що „примушувала письменницю перебувати довший час поза межами рідного краю“ та позбавляла її „в значній мірі безпосередніх українських вражінь, особливо складних соціальних, що, безумовно, важко відбилося на її творчості, надавши їй того славетного „екзотизму, яким довго докоряли Лесиній творчості“,³ то врешті бажанням „європеїзувати українську літературу“.⁴

Все це правда, але неповна, бо не з'ясовує, як слід, внутрішньої правди й глибини, якими відзначаються Лесині образи. Напр. цензурні причини можуть скерувати поета до несучасних образів, але на сам характер вибраних поетом образів впливу мати не можуть. Адже Грінченко, сучасник Лесі Українки, не вважаючи на ті ж цензурні умовини, знайшов інші втілення для своїх почувань та ідей, як Леся Українка. Вже самі глибокі студії Лесі Українки над минулими віками, що стали предметом її поетичного надхнення, свідчать про те,

¹ А. Шамрай: *Українська література*, 2 вид. Харків 1928, стор. 143.

² С. Єфремов: *Іст. укр. письменства*, II, 227.

³ Б. Якубський: *Творчий шлях Лесі Українки* — Твори Л. У., I, стор. XIV.

⁴ То й же: вступна стаття до „Адв. Март.“ — Твори Л. У., IX., 121.

що вона не хотіла бачити в своїх образах тільки зовнішні рамки, а що, навпаки, надавала їм глибшого змісту, як значущим символам.

Але зворотом до класичності Леся Українка засвідчила історичну конечність у розвитку української літератури, коли дивитися на творчість репрезентативних письменників як на етапи розгортання людського духа, зокрема духа національного колективу. Коли Шамрай⁵ пише про Лесині драми, що то була „дійсно епоха в житті української сцени, коли замість недорікуватої елементарної мови різних Калиток, Пузирів, залунали блискучі монологи й діалоги, де українською мовою роз'язувалися найскладніші світові проблеми“⁶, то він і сам указує, де лежала та конечність. Класичність Лесиних творів зродилася з потреби поглиблення української духовости та внутрішнього збагачення мови. Завдяки Лесі Українці геній української мови присвоїв і засимілював силу нових образів та глибоких символів, що, як свіжі дріжджі, спричинюють нові духові ферменти. Мова прийняла нові акценти, незнані їй досі, а все це незмірно поширило обрій думки. Твори Лесі Українки — це був історичний подув, що окрилив українську думку до високого лету та надав українському слову незваної досі інтенсивности й глибини, а особливо діалектичної гнучкости.

Класичні образи, що їх зустрічаємо в творчості Лесі Українки, відзначаються надзвичайною пластикою. Такі образи, як образ Прометея, або Іфігенії, різні поети шліфують впродовж століть. У них закріпилося велике багатство вікових переживань та досвідів людства, їх внутрішня суть міниться всіма кольорами веселки — для тих, хто вглиблюється в їх суть, хто довго співжив із ними. Але при тому кожний мистець вносив у них якийсь новий тон. Так само й Леся Українка внесла в них свіжі нотки. Вже само оформлення їх у слові українському, з окремим чуттєвим забарвленням, з новими асоціаціями, дає тим образам новий зміст, нове життя.

Монументальна простота, стислість, економія слова, що знає ціну мовчанню, та діалектична гнучкість — оце цінності, внесені Лесею Українкою до української мови, що незмірно збагатили наші стилістичні засоби. Є в слові Лесі Українки огонь, що наближує її до старогребейських пророків⁶, але не, вважаючи на всю напругу чуття, немає в Лесі Українки тієї вибуховости, що затемнює думку, ломить не раз закони синтакси, переливається поза береги, як бурхливий потік. Натомість є в неї дисципліна слова, що вміє замкнути в слові найсильніший огонь, є почуття міри, таке характеристичне для античного думання, є строго логічна побудова фрази та дбайливість за архітектоніку твору як цілости, є виразне зусилля довести думку до аполінської ясности навіть тоді, коли вона сягає темних діонісійських глибин болю та суперечностей буття. Ніхто так, як Леся Укра-

⁵ Цит. праця, стор. 142—143.

⁶ „Своєю ідеалістичною мовою, своїм символічним думанням нагадує Леся стародавніх єврейських пророків“ — каже М. Драй-Хмара: Леся Українка. Життя й творчість. ДВУ 1926, стор. 105.

їнка, не промовляв словом, повним найбільшої поваги та глибокого змісту.

Але Леся Українка не йде слідами псевдокласиків, що добавували в класицизмі норму для творчости. Щодо цього вона здійснює поступлять визначного філолога Т. Зелінського, що каже: „Ми шукаємо в античному світі того, що може придатися однаково класикам, як і романтикам та натуралістам, шукаємо... не норми, а посівного зерна“.⁷ Леся Українка знайшла якраз у класичному світі чудове, животноє зерно, але її ідеали мерехтіли не поза нею, в минулому, а перед нею. Класичний світ сам про себе — явище неповторне, але він приховує в собі багато духових тенденцій, що раз-у-раз шукають нового виразу. Втіха змісловістю в таких авторів, як Боккаччо, чи Рабле — це був вицвіт „класичного духа“ так само, як скептицизм Монтеня з його блуканням між різними філософічними школами з усмішкою людини, що знайшла найвище, добро в душевному спокою. Та не менш класичний — величний порив до висот у стилі Платона. Леся Українка наближується до класичних трагіків своїм відчуттям трагічності буття, але в самому розумінні трагічності та в її відтворенні йде своїми шляхами. Класичний світ не був для неї самоціллю. На далеких шляхах минулого вона „досліджувала сили й межі життя“, як каже Р. Роллан про себе. В розроблених нею класичних символах приховується душа сучасної людини.

Дві ідеї лежать ув основі світорозуміння нашої поетки: ідея внутрішньої свободи, втілена в цілій низці монолітних постатей, як чоловічих так і жіночих, та ідея трагізму, що виросла на ґрунті не-поєднаних суперечностей буття. Власне, ідея трагізму в Лесі Українки якнайтісніш в'язеться з ідеєю внутрішньої волі та з неї, можна сказати, випливає. Та коли типова антична трагедія побудована на понятті влади понадсвітніх сил та неспівмірності сил людини і шляхів призначення, то в Лесі Українки трагічний конфлікт випливає з самого характеру, з внутрішніх ускладнень окремих психік. Постаті Лесі Українки характеристичні головню тим, що хочуть в кожну хвилину життя бути собою та — всупереч усьому — залишаються до кінця вірні собі, вірні провідній ідеї свого життя. Типова з цього погляду постать співця Антея, сина подоланої та поганьбленої Гелади, не менш типова постать Руфіна, що, мов із мармуру витесаний, стоїть на перехресті двох світів: християнського і поганського. Ті люди не знають внутрішнього спротиву перед вищим обов'язком, не що інше, а поступляти внутрішньої кінченности рішають про таке чи інше їх поведіння. Поведіння адвоката Мартіяна було б незрозуміле, і сам він став би в наших очах нікчемним, якби діяв під впливом зовнішнього примусу, чи наказу. Іфігенія впала б до ряду звичайних істот, якби життя своє не освятила внутрішньою саможертвою.

Трагічні конфлікти в творах Лесі Українки нагадують драми Фрідріха Геббеля, що його погляд на світ характеризують як пантрагізм: Леся Українка, як і Геббель, вибирає час дії в своїх драмах на

⁷ T. Zieliński: Świat antyczny a my. Zamość 1922, str. 136.

переломі епох, де йде боротьба суперечних світоглядів, противних мовленнєв, відмінних світів.

Яка ж суть цього трагічного конфлікту?

Трагізм визначають як кінцевий зв'язок явищ, що мають протилежну вартість (Макс Шелер). Трагічне положення утворюється тоді, коли негативна сила чи вартість перемагає, а протилежне змагання не перестає бути внутрішньою кінцевістю для сильної одиниці. Характеристичне для Лесі Українки те, що в неї трагічний конфлікт утворюється часто через перехреснування якраз позитивних сил чи вартостей, що мають, здається, однакове право до життя (напр. „Адвокат Мартіян“, почасти „Кассандра“). В „Кассандрі“ досягає Леся Українка й найвищого ступеня трагізму, що полягає на моральній смерті героя, що, протилежне, залишається при житті (Фолькельт).

При розгортанні драматичного конфлікту зовнішня акція відіграє в Лесі Українки другорядну роль, — і в цьому поетка також виразно віддаляється від античних зразків. Окремі сцени її драматичних творів не стільки посувають наперед розвиток дії, скільки висвітлюють окремі сторінки психіки дієвих осіб. Всю свою увагу зосереджує поетка на діалектичній грі протилежностей. Вистачить порівняти її поезію п. з. „Ніобея“ з креацією Ніобеї в Овідієвих „Метаморфозах“, щоб переконатися, оскільки поетка пересовує центр ваги на внутрішнє життя. Овідій спрямовує всю свою вигадливість на те, щоб придумати найрізноманітніші кари, що їх боги зсилають на Ніобиних синів і дочок, натомість Леся Українка проводить тонку паралель дівочих і хлоп'ячих вдач.

Поетка послуговується найрадіш тією формою, в якій найкраще розгортається діалектика думки, тобто античним діалогом. Вона дає зразки діалогу, яким нелегко підшукати щось подібне в українській літературі.

Розвиваючи ідею непокінчених суперечностей, що на них базується трагізм життя, Леся Українка дає й ідею поєднання з життям: Мавка (в „Лісовій пісні“) з її ідеальним коханням — це символ того поєднання. В образі тієї ж Мавки, що своїм коханням і самозреченням нагадує Кассандру та Прісциллу, розвиває поетка ідею жіночості, що зародилася вже, щоправда, в античному світі (Антигона), але розцвіла геть пізніше.

Дмитро Козій.

Яворів.

Читачу! Не доводь свого єдиного наукового громадського журналу „Наша Культура“ до зменшення або й закриття, й зараз таки заплати свій борг!

УКРАЇНСЬКА ПРОТОІСТОРІЯ.

ІХ. Скити.

Я тут висловив свій погляд на справи цього давнього періоду на нашій території. Але величезна більшість російських учених із відомим Ростовцевим на чолі і майже всі старші західньо-європейські, що стоять під сильним впливом Ростовцева, мають зовсім інший погляд на справу. Для них скити являються альфою та омегою всякого добробуту, державного порядку й ін. на нашій території. Скити в поглядах Ростовцева — це просто добродії цієї землі, що утворили тут державний порядок, завели мир і спокій; це вони створили містецтво, принесли золото, це вони тут заснували королівство. Він, напр., ув англійській книжці каже: „Скитське королівство, від якого залежав матеріальний добробут грецьких колоній і Босфора кіммерійського, було унаслідоване в степах різними сарматськими племенами, які були іранцями, подібно скитам“. В дійсності ж ми бачили добродійства, які зробили скити гелонам, неврам та іншим, знаємо з різних джерел, скільки витерпіла від них Ольвія, сам навіть Ростовцев оповідає про малюнки в склепах гробів керченських, на яких зображені напади скитів на працюючих в полі хліборобів і ін., а все ж таки в очах Ростовцева це є добродійство, культура. Ростовцев справді видатний учений, блискучий письменник, незвичайно цікавий, його книжки написані захоплююче. Але при всім тім здається, що блиск золота, яким наповнені вітрини скитського відділу Ермітажу (Музей петербурзький) занадто осліпив і його та, правда, й інших учених. Читаючи його твори, знаходишся ніби під чаром оперної музики, що переконує й гіпнотизує динамікою викликаних нею емоцій, але після скінчення якої все ж таки хочеться вийти на свіже повітря чистої, охолоджуватої, але точної європейської науки.

Так, напр., Ростовцев пише: „Ітак, цілком раптово в кінці VII віку південна Росія була наводнена незвичайним багатством високо артистичних предметів з особливим і оригінальним стилем декорації. Нема жодного сумніву, що цей потоп прийшов зовні. Звідкіля, ми побачимо далі. Я в усякім разі мушу натякнути, що ми чудово знаємо, хто були носії цього багатства й агенти цього нового артистичного смаку“ (Rostovtzeff: The Aymal Styl ст. 20) Далі він каже, що це були скити. Але чи справді був тут потоп золота? Ми маємо поки що знахідки золота тільки в трьох могилах, що можна віднести до кінця VII віку. Це могили: Келермеська й Костромська на Кубані, і Литя Могила на Херсонщині і тільки. Щодо Литої могили, то стиль речей її цілковито каппадокійський, що стоїть іще під впливом Ассирії. А похорон був сам тілопальний, значить не скитський. Тут був похований князь трацький, мабуть алазонський, який не приходив сюди з-за Волги, а був місцевий, а речі одержав напевне через Чорне море й Синопу з Каппадокії. Келермеські речі, так само випадкові, так само зо слідами тілопалення, й належали якимсь синдським, або

меотським князкам. І речі ці по стилю так різноманітні, що мусіли бути неодноразові, а викопані з різних похоронів різного часу. І як раз речі інкрустовані, що роблять найбільше враження й вважаються власне скитськими, належать до доби пізнішої, ніж VII вік, як уже й Strzygowski це помітив, отже вони не прийшли з потопом VII віку; а решта знову речі явно малоазійського походження, або халдського чи каппадоцького, ті що можна віднести до VII віку — Костромська могила була вже скоріш VI віку. Але й там хоч похорон і скитський або савроматський, бо має дуже багато коней, та доданий якийсь зовсім не скитський звичай — спалювання деревляного склепу (А золота річ, чудовий литий золотий скачучий олень, був оздобою залізного щита). Скити щитів звичайно не носили, але зате відомо, що носили їх амазонки. А те, що щит був залізний, говорить знову про те, що був він зроблений халдами в Каппадокії (Південна Вірменія). Напевне там і оздоблений він був. Коли це був похорон савромата, то сама річ, мабуть, була трофеєм, відібраним у місцевих амазонів (синдів, керкетів чи якихнебудь інших), а як трофей могла піти за покійником, як це звичайно робиться. Таким чином, я не тільки не бачу золотого потопа з-за Волги з Сибіру, а бачу діаметрально протилежне, в VII і VI віці перед Хр. Золотий потоп з Сибіру існує в скринях Ермітажа, але ті золоті речі незвичайно пізні, мабуть усі пізніші Різдва Хр., усі інкрустовані емаліями чи пастами, і характеризують скоріш якийсь алтайський народ, може навіть гунів, тільки не скитів VII віку.

Справа походження скитської зброї, скитських оздоб тіла, і скитських оздоб коней не є така проста. Коли б скити цей уявлений потоп золота несли з собою з Туркестанських степів, то мусіли б його в VII віці залишити також і по дорозі в степах тургайських, уральських, приволзьських; а ми якраз там зовсім не бачимо золотих речей VII і VI віків, не кажучи про VIII вік перед Хр. Що вони там кочували, це безперечно, але чому нічого золотого не лишили?

Про скитську зброю Томашек¹ висловлюється так: „Степ був завжди бідний на метали по своїй природі. Чи сколоти були в стані добувати залізо з болотної руди, ми не знаємо. Їхні залізні речі, мечі (Герод. IV, 62) спроваджувалися з Халійської землі (Вірменії) через Синоп і Амізос. Окрім того, ними дуже цінилися трацькі сокори (Pollux I, 149), а також вироби лелегських лаконів з Тайгету (в Греції). Скитська земля не мала теж ні міді, ні срібла (Геродот IV, 71.): сколоти (скити) мали стріли з бронзи (Герод. IV, 81). Сармати теж мали небагато залізної зброї, і тому користалися часто списами й стрілками з кости й рогу (Pausanias I, 21, 8.). На півночі Малої Азії гори були багаті на мідь, і тепер (в часи Тома-

¹ Tomaszek: Sitz. Bericht. Akad. Wiss. in Wien. Band 116 S. 729.

² Ernst Herzfeld: Khathische und Khaldische Bronzen. C. F. Lehman — Haupts Festschrift st. 148—149.

шека) біля Синопу щорічно здобувають 1200 тон міді. Але цина для виробу бронзи приходила з далекого заходу.

Ми знаємо, що та частина Вірменії, де здобувалося залізо, в добі Гіттигській звалася Кіцвадна, і там здобували й обробляли залізо уже в XIV віці перед Христом, як це видно з переписки гіттигських королів з єгипетськими фараонами XVIII династії. З другого боку г. Дамаск в Сирії з давніх давен славився торгівлею залізними й сталевими виробами, і до сьогодні відомі терміни: дамаська сталь дамаскована люфя рушниць і т. ін. Колись Thiglathpileser I, Ассирійський вивіз здобич з м. Кархеміша, що лежав по сусідству з цією землею і в тім числі перстнів і коротких мечів з золота (тобто з золотими ручками) на 20 талантів,³ а срібних на 100 талантів та інші речі. А. Саргон (в 714 році пер. Хр.) з Мұшашіра, окрім інших речей, ще 1514 списів, 25212 щитів, і 305412 коротких мечів з бронзи.

Усі ці факти показують, що халдська⁴ (або вірменська) металургічна область постачала дуже багато виробів у свої сусідні області, з якими вона була тісно зв'язана ще з гіттигської імперії.

З того видно, що в південній Вірменії тоді вироблялися маси зброї, і для вжитку свого війська, і на вивіз. Ці вироби масами йшли теж і на територію України через Сінопу й Трапезунт, і потім по морю до грецьких колоній. Ту зброєю купували не одні скити, але так само й синди, і меоти, і алазони, і калліпіди, і гелони, і всі інші. І ми знаходимо таку зброю в таких могилах, які ніколи не могли належати скитам. Бронзові стрілки були мабуть того самого походження, бо ми їх бачимо і в Вавілоні.⁵ Але штиролези, бронзові стрілки, вироблялися виключно в карпатській області по обидва боки Карпат, але далі на схід не йшли, і в скитів їх не було в могилах. Це вказує на те, що багато речей могло приходити до нас з-за Карпатів, на це теж вказує і Михалківський золотий скарб, який безумовно не був скитський.

В останній час, завдяки розкопам, зробленим у Малій Азії. і працям таких видатних учених, як Lehmann Haupt, Herzfeld і цілого ряду молодших солідних вчених, як Пшеворський, Пуделко. Ганчар і багато інших, дуже гарно висвітлено значення Каппадокії чи халдської землі (старовинної Кіцвадни), як дуже старовинного металургічного центру, й особливо центру залізної металургії. Цей центр мав величезний вплив на формацію перського мистецтва ахеменідів, що й дало певну фізіономію так званому іранському мистецтву. І безперечно, цей центр мав теж вплив і на наше колоніальне й степове мистецтво.

Цікаво, що багато залізних мечів з так зв. скитських могил мають ручки дуже гарно вироблені в формі пташиних голів із ве-

³ Талант важив 26,196 кілограмів.

⁴ Халдську область не треба змішувати з халдейською, тобто вавилонською.

⁵ Koldeway: Wiedererstehene Babylon.

ликими дзьобами, в стилю, який звичайно зветься скитським, але який, очевидно, був вироблений на місці у халібів. І власне ці залізні мечі найліпше промовляють за те, що цей псевдо-скитський стиль був в дійсності стилем халібів-каппадокійців, був витвором не скитської фантазії й мистецького уміння, а витвором багатоговікової мистецької традиції, і технічного сприту якраз цього малоазійського халібського населення; а скити саме більше, що купували ці вироби, і зрідка, наподобляючи, псували по-своєму і зміст символів, і мистецьку витонченість.

Вадим Щербаківський.

УКРАЇНСЬКА МУЗИКА.

Про українську музику народню та художню.

Національна музика. Перш ніж зняти мову про українську музику, вважаємо за потрібне дати відповідь на таке питання: чи справді існує якась окрема українська музика? Та й взагалі: чи існує в різних народів, різних націй якась своя окрема національна музика — італійська, чеська, російська і т. д.? Таке питання не буде зайве, коли пригадати те, що мистецтво тонів (музика), в протилежному до мистецтва слова (поезії) може бути зрозуміле кожному, хто має більш-менш розвинене музичне почуття. Ми, напр., радо слухаємо гарну музику італійця Верді, чеха Сметани, росіянина Глінки. Ото ж, коли та музична мова, мова музичних тонів є загально зрозуміла, то, здавалося б, не повинно бути балачки про існування окремої національної музики.

Але в дійсності воно не так: кожний народ, на протязі свого історичного буття, утворив свою окрему музику, з властивими їй характеристичними рисами, які відрізняють її від музики інших народів, інших націй. І як кожний народ утворив свою мову, свої звичаї, свій одяг, свої танці, свій особливий стиль у будівництві, свою, коретко сказавши, культуру, то так само утворив він і свою народню музику, свою пісню. Ото ж і в музиці кожного з європейських культурних народів ми можемо знайти також ті чи ті особливості, ті чи ті характеристичні риси. Музика, вкучі з мовою, поезією, звичаями, архітектурним стилем і т. ін. становить те, що зветься культурою народу, що через неї народ виявляє своє національне обличчя, — цебто те, чим відрізняється він від інших народів. З усієї великої кількості культурних чинників, що творять культуру народу, музиці належить чи не найвидатніше місце.

Таким чином, не зважаючи на те, що музична мова, мова тонів може бути зрозуміла кожній культурній людині, до якої б нації та людина не належала, ми маємо цілковите право говорити про існування в кожного народу (хоч би той народ стояв навіть на дуже низькому шаблі культури) своєї окремої національної музики. І ми, українці, маємо свій український музичний стиль, свою

національну музику, розуміючи під словом „національна“ як „народну“ так і „художню“ музику.

Народня та художня музика. Що ж то таке народня музика та що таке художня?

Щоб дати відповідь на це питання, розглянемо декілька пісень (ми наводимо тут тільки перші строфи кожної пісні).

1. „Ой, на горі та женці жнуть,
А по-під горою,
Долам-долиною
Бозаки йдуть“ і т. д.
2. „Ой, під мостом-мостом трава зеленіє,
За хорошим чоловіком жінка молодіє“ і т. д.
3. „Та не жур мене, моя мати, бо я й сам журюся;
Ой, як вийду за ворота, від вітру валюся“ і т. д.
4. „Ой, попід гай зелененький ходить Довбуш молоденький,
Топірцем ся підпирає та на Бескид поглядає“ і т. д.

Спитаємо себе тепер: хто склав ці пісні, хто скомпонував слова (текст) та голос (музику) цих пісень? — Невідомо. Люди залюбки співають та слухають цих пісень, не питаючи про те, хто їх склав — нікому не цікаво тее знати. Пісні гарні, припали людям до вподоби, всрушать душу, викликають певний настрій — журливий, веселий, бадьорий, — от і все; а хто склав ті пісні — то байдуже. Їх склав сам український народ, — то пісні народні.

Тепер візьмим такі, напр., пісні:

1. „Ой, одна я, одна, як билинька в полі,
Та не дав мені Бог ані щастя, ні долі“, і т. д.
2. „Сонце по небі колує,
Знають і хмари свій шлях,
Вітер невпинно мандрує
По України полях“, і т. д.

Кому доводилось чути або самому співати цих пісень, той повинен знати, що перша пісня — то музика Миколи Лисенка до слів Тараса Шевченка, а в другій пісні маємо музику Я. Ярославенка до слів Івана Франка. Ото ж ці пісні, то пісні художні. Ми знаємо, хто склав текст і музику цих пісень. З музичного боку в цих піснях маються ознаки мистецької, художньої роботи, ознаки музичної вчепости.

Народня музика — народня пісня. Народня музика взагалі — то музика майже виключно вокальна — пісня, спів; інструментальна музика має тут лишень другорядне значення, вона ніякої самостійної ролі не відіграє. Тому-то ми можемо вважати слова: „народня музика“ та „народня пісня“ до певної міри за рівнозначні.

Ми сказали оце зараз, що народню пісню утворив сам народ. Як же це розуміти? Як уявити собі процес такої збірної гуртової творчості? Перші пісні, то були пісні релігійні, ритуальні та обрядові. Тут дуже виразно виявляється так зв. колективна (гуртова) творчість. Правдоподібно, що жрець, який вів перед на молитовних зборах, старша жінка на похороні, котрась дівчина на весіллі або в хо-

роводі і т. ін. грали ролю „заспівувачів“, а гурт підхоплював та повторював слова та голос заспівувача. Такі співи з самого початку не підготовлялись заздалегідь, а імпровізувалися, а далі вже переходили з уст до уст, з покоління до покоління, при чому підлягали деяким змінам, аж поки остаточно не закріпились (зафіксувалися), і в такому вигляді збереглися в народній пам'яті аж до наших днів.

Таким приблизно шляхом склались не лишень обрядові, а взагалі всякі народні пісні: історичні, побутові, родинні, пісні про кохання, про особисте або громадське лихо, пісні веселого, жартовливого змісту, пісні танкового характеру і т. ін. Хтось, при відповідній нагоді імпровізував ту чи ту пісню, висловлюючи в словах та в мелодії як свої особисті почування, так і почування цілої громади, до якої сам співець належав, ба — навіть почування цілої нації. А коли ж той „хтось“, той співака чи співачка, мав природній хист до складання пісень та ще не абиякий голос, то люди радо слухали, а співаки переймали таку імпровізацію, трошки часом змінювали її, додавали іноді ще й свого, тобто продовжували, так би мовити, початкову імпровізацію, — і якщо така пісня була до речі, якщо вона справді відбивала на собі переживання та почування хоч окремих людей, хоч громади (колективи), то пісня та прищеплювалась у народі, ставала народньою, зберегалась як народній скарб, та переходила, як спадщина, з покоління до покоління. Звичайно, народній співець-імпровізатор не записував своїх пісень, бо й не вмів би цього зрештеші; пісні такі переймалися „на слух“ та поширювалися між людом через устну передачу, при чому, як уже сказано, не обходилося іноді без певних змін як у словах, так і в мелодії первотвору. Цим пояснюється те, що іноді, напр., одна й та сама пісня співається, скажемо, на Подтавщині не так, як вона співається на Поділлі або в Галичині і т. д. Такі зміни звуться в а р і я н т а м и (від латин. *varius* — різний).

„На вироблення пісенної форми, як і поетичного стилю української народньої поезії, зложилася духовна праця цілих поколінь, у якій видну участь брали професійні співаки й музики народні“, — каже Ф. Колесса — автор цінних розвідок з царини української народньої музики та поезії.

В народніх піснях текст і мелодія, тобто слова та голос, нерозлучні. Народня поезія не знає тексту без музики. В народній поезії і поет, і композитор — то одна особа. Хто складав чи імпровізував пісню, той разом складав слова й музику до тих слів, і навіть інструментальний супровід на котромусь з народніх музичних інструментів, які надавались до цієї мети (як, напр., у нас — бандура або ліра).

Так воно бувало в стародавні часи в греків, римлян, жидів, арабів, так було в середні віки в народів Західньої Європи — французів, італійців, німців, так було й є в нас, українців. Тому то поетів, що складають вірші, ми ще й тепер звемо с п і в ц я м и, а їхні твори — п і с н я м и, хоч ті поети своїх віршів не співають, а записують

їх на папері та іноді прилюдно читають (виголошують, декламують). Шевченко збірникові своїх поезій дав назву: „Кобзар“; а в старовину, як ми знаємо, поетичні твори не просто декламувались, а співались самими ж їхніми авторами, тобто поет був одкочасно ще й композитором та співцем.

Народні пісні слов'ян. Як сказано, кожний народ, хоч би він стояв навіть на дуже низькому щаблі культури, має свою народну музику, свої пісні. Але з-поміж усіх народів — народи слов'янського племені, щодо кількості та якості своїх народніх пісень, стоять безперечно на першому місці. У чехів є така приказка: „*Co je slavik mezi ptáky, to je Slovan mezi narody*“ (Як соловейко серед птахів, то так і слов'янин серед народів).

А з-поміж слов'ян чільне місце в царині народньої музики належить знов східнім слов'янам — українцям та росіянам. Та й тут, не боячись перебільшення або сторонности, можна сказати, що перевага буде на боці українців. Справді, українці — то прироченні співаки; їх можна було б назвати „слов'янськими італійцями“ (відомо, що італійці — то найспівучіший народ з усіх народів Західньої Європи). До того ж, українці визначаються своїми напрочуд гарними голосами. З-поміж українців, головним чином, вербувались співці до російської царської капелі (хору); а за останніх часів Український Республіканський Хор, під орудою талановитого О. Кошиця, підчас своєї мандрівки по Європі та по Америці, викликав загальне здивування своїми піснями та їх виконаанням, а зокрема ж — своїми голосами. Німці, французи, чехи і т. ін. писали в своїх часописах, що таких, напр., басів, як в українському хорі, вони ще зроду не чули. (Дивись: О. Пеленський: „Українська пісня в світі“, Львів, 1933).

Українські народні пісні. Взагалі український народ визначається своїми музичними здібностями, а зокрема — своєю співучістю, своїм почуттям музичної краси і своєю любов'ю до рідної пісні. Пісня — то найдорожчий духовий скарб нашого народу; в пісні український народ виспівав усе те, що його ворушило на протязі його історичного буття. Почавши від найдавнішої, поганської, передхристиянської доби, аж до наших часів, пісня була для українця його релігією, його історією, його, можна сказати, єдиною втіхою; в звуках рідної пісні українець виливав свої найінтимніші почування, свої переживання; він не так словами, як звуками малював чудову природу своєї Батьківщини; в народній музиці, в піснях відбилися усі характеристичні риси, вся вдача українського народу — то чула та мрійна, то буйно-весела та жартовлива, то горда та пишна та по-лицарському хвацька. „Музика, — каже М. Грінченко, — була для українського народу його вірою, його життям, вона підтримувала його в тяжкі хвилини його існування, вона будила його думку, і врешті, разом із письменством, вона спричинилась до його національного відродження. Все життя українського народу розкривається перед ним у яскравих картинах пісен-

них музичних форм, — і немає кращої історії народу за ту, що написана звуками його пісень“.

Тому то й не диво, що український народ утворив величезну силу пісень незрівняної краси. Український народ, — як поет та композитор, — виявив у своїх піснях свою, мало сказати, обдарованість, талановитість, хист, а просто таки: геніяльність. Змалювати так виразно, такими чудовими, яскравими, своєрідними барвами, такими рисами всі рухи народньої душі, всі народні переживання, історичні події, саму, нарешті, природу, — як це зробив у своїх піснях український народ, — може лишень геніяльний, надхнений мистецько-поет та музика. З цієї точки погляду ніякі народні пісні не можуть рівнятися з українськими, навіть пісні найближчих наших сусідів — росіян, білорусинів та поляків.

Що ми, українці, кохаємось у своїх піснях, це зрозуміло, і тому наша, допіру висловлена думка може здатись комусь занадто перебільшеною; але візьмімо думки чужинців, от хоч би російських письменників. От що пише, наприклад, російський поет, граф Олексій Толстой: „Чудові українські національні мелодії перевернули моє серце. Ніяка національна музика не виявила досі свою народність з такою величністю й силою, як українська музика, — навіть краще великоросійської, що така виразна“.

А російський музичний письменник та композитор О. Серов от я характеризує українські пісні: „Це квітки, що з'явилися на світ значе самі собою, що вирости в пишному, блискучому вбранні без найменшої гадки про авторство або сочинительство. Мов лілея в своєму пишному, непорочному вбранні затемнює виблиск парчі та коштовних самоцвітів, так народня музика своєю дитячою простодушністю в тисячу разів багатша та сильніша за всі хитрощі шкільної премудрости“.

Українські народні пісні торкаються всіх сторін народнього життя; тим то й пояснюється надзвичайна різноманітність цих пісень (на що звернули особливу увагу М. Гоголь та О. Серов). У народніх піснях, як ми знаємо, мелодія й слова нерозлучні — і мелодія як не може бути краще пристосовується до слів (таке ідеальне, таке досконале єднання, таке сполучення мелодії з текстом — то також ознака високо розвиненого музичного хисту). Згідно з цим, ми можемо українські народні пісні, — з точки погляду як тексту так і музики, — поділити на окремі групи (відділи), що різняться між собою не тільки своїм словесним змістом, але й своєю літературною формою, рівнобіжно з цим і характеристичними рисами своїх мелодій та своєю музичною будовою.

Пісні обрядові. На першому місці треба поставити численну групу обрядових пісень. До цієї групи належать: колядки, щедрівки, гаївки або гагілки (як їх звать у Галичині), пісні купальські, рясільні, обжинкові і т. ін. То все пісні найдавнішої доби; багато з них сягає ще до часів передхристиянських; ті пісні, — на думку М. Грін-

ченка, — повстали безпосередньо як наслідок відносин людини з природою. Як пісні ритуальні, зв'язані в більшості з релігійним культом. спочатку поганським (з культом сонця), а згодом — християнським, вони, на протязі часу, не підлягали ніяким змінам — ані в тексті, ані в мелодії — і дійшли до наших часів в своєму первісному вигляді, заховавши всі характеристичні ознаки давньої давнини. А ці ознаки — то передусім більш-менш простий склад мелодії на підставі первісних звукорядів, що складались з двох, трьох, чотирьох тонів (тетра-хорд) та з п'яти тонів (китайська або шотландська гама); а друга ознака — то чистий діятонізм тих пісень. Зразком чистого діятонізму може бути веснянка: „Благослови, мати, весну закликати“. Обрядові пісні християнської доби відзначаються вже більш поширеними межами мелодії та більш складною ритмічною будовою. Чистий діятонізм і тут заховується, але основою цих пісень, замість первісних звукорядів, будуть уже діятонічні церковні лади, перероблені із старо-грецьких ладів.

Звідкіль могли взятися в нас ті церковні лади, що на них була угрунтована римо-католицька, а також греко-православна церковна музика? Деякі дослідники гадають, що церковні лади з'явились у нас під впливом Візантії, і прийшли до нас разом із християнською вірою. Але правдивішою нам здається думка М. Грінченка, який каже, що „народні мелодії, збудовані на ґрунті церковних ладів, з'явились самі собою, без жодного стороннього впливу, без раніш придуманого плану, а просто виникли з природнього почуття людини до певного музичного порядку, до певної музичної системи“.

Де речі буде при цьому сказати, що народня музика не знає температури. Це цілком природно: система температури, — то система штучна, що з'явилась на світ Божий на початку XVIII-го віку. В народніх співках уживаються натуральні інтервали, з яких саме й складаються церковні лади.

Не знає народня музика також гармонії в нашому розумінні. Народні пісні співаються майже виключно унісоно; але при цьому бувають натяки на многоголосність (поліфонію). Це так зв. підголоски, тобто такий рух голосів, коли один голос відіграє головну роль (веде мелодію), а другі підспівують йому, при чому утворюється своєрідне сполучення голосів, своєрідний, сказати б, народній контрапункт. В супровадах (акомпаніменті) дум та інших пісень на бандурі та на лірі маються ознаки також первісної гармонії. Що ж до гармонізації народніх пісень, то це є витвір штучний, продукт художньої обробки народніх мелодій.

Пісні історичні. Другу, високої музичної вартости та першорядного значення групу народніх пісень, становлять пісні історичні. Ці пісні, своєю чергою, поділяються ще на деякі підгрупи, з яких ми в першу чергу спинимо нашу увагу на так званих дум ах.

Але насамперед зазначимо, що коли початок обрядових пісень губиться десь у темряві передісторичних часів, то пісні історичні ви-

накла в історичну добу, в добу великого напруження духових сил нашого народу, в героїчну добу його історичного життя. То була доба козаччини (XVI в.), доба великої боротьби „за віру й волю“, боротьба, з одного боку, з турками й татарами, а з другого — з шляхецькою Польщею. Те напруження, той підйом духових сил і надав дужий рух народній співтворчості. Народ-поет, народ-композитор, народ-співець не міг не висловити в поетичній формі, не виспівати всього того, що всрушило всі струни його душі. Цим пояснюється, з одного боку, велика кількість історичних пісень, а з другого — їх своєрідний мелодійний та ритмічний устрій, їх оригінальна краса. В піснях цієї доби ми знаходимо найбільш характеристичні ознаки української народної музики, ті ознаки, що відрізняють її від народної музики сусідніх племен, а передусім — від народної музики росіян. Історичні пісні — то пісні питоמו-українські, то наш, сказати б, національний прапор.

Східні впливи. Хроматизм. Від пісень обрядових історичні пісні відрізняються тим, що коли в обрядових піснях панує чистий діатонізм, коли вони збудовані на діатонічних старо-грецьких або пізніших церковних ладах, то в піснях історичних ми зустрічаємось уже з хроматизмом, забарвленням окремих щаблів тоноряду. Завдяки цьому, в мелодіях історичних пісень мають ся такі інтервали як, наприклад, збільшена (надмірна) секунда в обох напрямках (напр., ф-гіс). Ми знаємо, що інтервал збільшеної секунди може вважатись за характеристичний для східної музики (арабо-перської). Крім того, мелодії історичних пісень відзначаються більшою, проти мелодій обрядових пісень, рухливістю, гнучкістю, а також присутністю мелодійних прикрас або фіоритур (від італ. фіоре — квітка) А рухливість чи фіоритури — то також характеристичні риси східних мелодій.

Отож ув історичних українських піснях ми бачимо ознаки східного впливу на нашу народню співтворчість. Цей східний елемент у нашій народній музиці з'явився як наслідок близького сусідства східних племен (татарів та турків) та безпосередніх зносин з цими племенами.

Хроматизм як риса, що відрізняє українську народню пісню від російської. Хроматизм українських народніх пісень то така риса, яка рішуче відрізняє наші пісні від пісень російських (що з ними українська пісня має деякі спільні риси та основи, як з кривими слов'янськими). Там панує й досі строгий діатонізм, як характеристична риса російських народніх мелодій. Можна спитати себе, чому воно так сталося, що росіяни, які мають у себе під боком також східні — татарські та фінські — племена (що з давніх давен оселились на берегах річок Волги та Ками), не підпали в своїй пісенній творчості під вплив східної музики? На нашу думку, це можна пояснити більш чутливою та палкою (проти росіян) вдачею українського народу, — і тому в таку добу, як доба козаччини, суворий, холодний діатонізм

давав українським народнім співцям замало тонового матеріалу, щоб висловити, змалювати не тільки словами, а й музичними тонами переживання тих бурхливих часів, змалювати козацьку славу, завзяту боротьбу з ворогами, пекельні муки українських невольників і т. ін. Хроматизм та рухливість східних мелодій давали для української народньої співотворчості багатий музичний матеріал. Українська народня пісня вбрала в себе, привлачила собі, так би мовити, цей східний елемент, який зробився, таким чином, питомою ознакою українських народніх мелодій.

Кобзар Остап Вересай — один із кращих співців дум 70-их років минулого століття — дуже влучно пояснив цей хроматизм в мелодіях дум: цими хроматичними змінами співець користується, мовляв Вересай, для того, щоб „додавати жалощів“. Ото ж церковні діатонічні лади не були здатні до того, щоб „додавати жалощів“, щоб висловити всю глибину почування, яке охоплювало співця, коли він співав, напр., думу про трьох братів, що „із города Азова, із тяжкої неволі утікали“... і т. д.

Візьмімо таку, напр., пісню:

Повали. *стиха* *сильніше*

Ох, і вий - ду я за во-рі - теч - ка, да ри - не
 во - да, ри не, ой, не си - луї - ть
 мене за не-лю - ба, та не - кай же він зги - не!

рослачуливо *благаччи* *стихаючи*

гнись *тило*

Лисянко: Зб. Українсь. Вип. II. № 33.

Це пісня дівоча. Побільшена (надмірна) секунда (діс-ц) в п'ятому такті, яка двічі повторюється, не то що „додає жалощів“, а це є просто таки крик розпуки бідолашної дівчини, що її силоміць хотять видати за немилого їй чоловіка. А якщо замість хроматичної надмірної секунди (діс-ц) та була б тут діатонічна велика секунда (д-ц), то ми мали б не жагучу та рвучку, а якусь холодну та мляву, хоч і сумну мелодію. Д-р Л. Кобилянський.

Прага.

(Далі буде).

НЕБО Й ЛЮДИНА.

Етапи історичного розвитку астрономічного знання.

II. Античний період та арабська доба.¹

Створивши чисто-філософським шляхом, дорогою абстрактного мислення певну систему світу, наукова думка античної Греції в послідуючій своїй чинності природно зайнялася детальнішим опрацюванням цієї системи, ближчим дослідженням поодиноких астрономічних питань. Математичний напрям тогочасного думання заохочував дослідників до зліюстрування створеної картини всесвіту різними числовими даними. Здобути останні можна було дорогою тільки безпосередніх помірів, що за них з великою відвагою (що викликає в нас правдивий подив) і беруться деякі дослідники. Так, наприклад, згаданий уже Арістарх Самоський робить спробу поміряти відстань Сонця від Землі; для цього він розв'язує прямокутний трикутник, вершками якого з'являються Сонце, Земля та Місяць, знаходячи при цьому, що відстань Сонце — Земля є в 19 разів більшою від відстані Місяць — Земля. Недосконалість методи та брак пристроїв для точного виміру кутів спричинилися до величезної помилки (замість 19 маємо в дійсності 384). Але сама спроба вже є важливий історичний факт, що заслуговує на безсумнівну увагу. Тим більш, що Арістарх відстань Місяць — Земля визначив через земний луч (знайшовши при цьому число 74 замість дійсного 60), помірявши цією величиною, як одиницею, і відстань Сонце — Земля.

Дальшим успіхом грецької астрономії було визначення обводу земної кулі та величини земного луча, яке визначення перевів Ератостен (275—195 до Хр.). Добре продумана схема Ератостенового досвіду,² не дивлячись на його простоту, привела до зовсім успішних наслідків, давши числа, що від справжніх різняться тільки на 11%.

Верхівлі свого розвитку грецька астрономія досягає за часів Гіппарха (II в. до Хр), що його справедливо вважають за найславет-

¹ Див. „Наша Культура“ 1936 р., ст. 170—180, 510—516.

² Ідея (зовсім правильна) Ератостенового досвіду полягає в тому, що переміщення спостерігача здовж географічного полуденника на відстань, що відповідає ϕ° географічної широти, викликатице рівне ж йому (ϕ°) кутове переміщення (піднесення або зниження) відносно обрису всіх небесних тіл. Отже, визначивши спостереженням це кутове переміщення певного небесного об'єкту при переході від точки А земної поверхні до умовної на тому ж полуденнику точки В та вимірявши відстань АВ між цими точками, зможемо обчислити обвід 0 земної кулі з пропорції: $0 : АВ = 360^\circ : \phi^\circ$.

Ідея цього досвіду зродилась в Ератотепа як наслідок його великої спостережливості. Він зауважив, що в м. Сієні (тепер м. Ассуан в Єгипті), яке лежить на південь від м. Олександрії, в день літнього сонцестояння Сонце (що цього дня досягає свого найвищого положення на небі) стоїть над головою, знаходячись зовсім близько від зеніту. Такого ж самого дня в Олександрії Сонце не доходить до зеніту, лишаючись від нього на певній відстані. Помірявши останню, Ератостен знайшов, що вона виносять $1/50$ повного кола. Знаючи, що відаль між Сієною та Олександрією дорівнюється 5000 стадій (1 стадія = 180 метрів), він обчислив, що цілий обвід земної кулі виносять $50 \times 5000 = 250.000$ стадій (що складає 45.000 кілометрів замість дійсних 40.000 км.).

нішого астронома античного світу. В Гіппарховій праці ми спостерегаємо перші спроби до викриття закономірностей, що керують життям всесвіту. Вишукуючи закони небесних з'явищ, Гіппарх у першу чергу зайнявся побудованням закінчених теорій руху Сонця та Місяця. Лішаючись на ґрунті Арістархової теорії, Гіппарх зайнявся докладним висвітленням здавальних рухів Сонця й Місяця. Встановивши пильними помірами різницю в часі тривання весни, літа, осені та зими, рівним чином як і неоднаковість часових інтервалів між фазами Місяця, Гіппарх пояснив ці з'явища тим, що центри орбіт Сонця та Місяця не збігаються з осередком Землі. Бажаючи обчислити відстань поміж згаданими точками, Гіппарх уперше вжив нової методи рахунку, відомої тепер під назвою тригонометрії. До речі буде згадати, що Гіппархові належить ідея поділу кола на ступні, минути й секунди (*minutae primaeta minutae secundae*), та введення до вжитку астрономічних і географічних координат.³

Найбільшою Гіппарховою заслугою було викриття з'явища т. зв. прецесії, що полягає в зміні положення точки весняного рівнодення. До цього Гіппарх прийшов такою дорогою: він зайнявся укладенням зоряного каталогу, до якого кінець кінцем умістив 1022 зірки. Визначаючи їхні положення на небесному склепінні за поміччю координатної методи, Гіппарх обчислив їхні довготи та широти.⁴ Порівнюючи знайдені вартості довгот з їхніми вартостями, обчисленими перед півтора століттями авторами першого зоряного каталогу Арістїлом та Тїмохарїсом, Гіппарх зауважив зріст усіх довгот на $1\frac{1}{2}$ ступні (що давало 36 секунд річно). Гіппарх вишукав правильне висвітлення цьому з'явищу, пояснивши його зворотним переміщенням точки весняного рівнодення. Через те, що наслідком такого переміщення точки весняного рівнодення назустріч Землі моменти, в які день зрівнюється з ніччю, наступають раніш, — Гіппарх відкритому з'явищу засвоїв назву прецесії (цебто: попередження). Викриття прецесії логічно привело Гіппарха до встановлення різниці поміж роком зоряним та роком зворотниковим. Цю різницю він визначає рівною 15 хвилинам (в дійсності вона виносить 20 хв. 23,56 сек.).

Гіппархові досягнення використав три віки пізніш Клавдій Птоломей (87—165), що закінчив собою плеяду славетних астрономів Олександрійської школи. Залишивши без змін Гіппархову теорію руху Сонця, він змінив подекуди теорію руху Місяця, доповнивши її поясненнями нововідкритої ним неправильності в русі Місяця, відомої під назвою екекції (яка полягає в здавальному видовженні орбіти, в зміні її „екцентриситету“). Відкрити Гіппархом прецесію Птоломей увів складником до своєї системи світу, якій він остаточно

³ Координатами називаються числа, що служать до визначення просторового положення певної точки (наприклад, небесного світила).

⁴ Довготою світила в астрономії зветься кутове його віддалення від точки весняного рівнодення, а широтою — кутове віддалення від площі земної орбіти (що з небесною сферою перетинається по колу, званім еклїптикою).

надав вигляд, показаний на рис. 3. Тут ми бачимо 10 концентричних кристалевих сфер. Сім внутрішніх сфер належить Сонцю, Місяцю та п'ятьом планетам (що розміщено в такій черзі:⁵ Місяць, Меркурій, Венера, Сонце, Марс, Юпітер, Сатурн); восьма сфера є сфера нерухомих зір, дев'ята — пресесії; десята сфера має назву „прімум мобіле“ і відіграє роль первісного джерела руху, до функції якого спадає урухомлення всіх попередніх сфер. Ця десята сфера є також емпірей — місце перебування блажених душ (звідси походить відомий вислів: „бути на десятому небі“ — в розумінні мати найбільшу втіху, задоволення). Сім сфер мають послідовно такі періоди обертань: 1 місяць, 3 місяці, 8 місяців,⁶ 1 рік, 2 роки, 12 років, 29¹/₂ років. Сфера нерухомих зір завершує обертання в 24 години, втягаючи за собою в рух інші сфери.

Уже сам Птоломей, перевіряючи систематичними спостереженнями над рухами різних небесних світил свою систему, зауважив щораз неповну її досконалість, і низкою поправок та доповнень намагався усунути розходження поміж створеною ним абстракцією та реальною дійсністю (так, наприклад, для висвітлення різних аномалій у планетних рухах, а зокрема нерівномірного характеру цих рухів, він змушений був пересунути Землю з осередку деферента й умістити її подекуди за цим осередком — ексцентрично до деферента; далі, так само для висвітлення евеції він змушений був увести новий епіцикл з подвійною швидкістю його руху по ексцентричному відносно Землі деференту). Наступні покоління астрономів викривали при своїх працях нові вади Птоломеевої системи, й, простучи шляхом її автора, вводили до неї далші доповнення й зміни. Все це немало ускладнювало перевісну просту схему, й бігом довгих століть до такої міри скомплікувало Птоломейов витвір, що в середні віки він не імпував уже своєю гармонійною простотою, а, навпаки, починав лякати своєю безмежною складністю, від якої був уже один крок до безнадійної заплутаності. Це підкопувало тисячелітній авторитет Птоломеевої концепції, затуманювало її ідею, зменшувало її популярність... І дуже характеристична під цим оглядом є опінія іспанського короля Альфонса X (Кастильського), що, як учений астроном і щедрий меценат, витратив немало зусиль та матеріяльних засобів на виготовлення точних таблиць руху небесних світил на основі Птоломеевої системи,

⁵ Таке розміщення не є випадковим; воно випливає з результатів спостережень над рухами небесних світил. З них найшвидший рух виявляє Місяць, що з найбольшою швидкістю переміщується між зорями; отже зовсім логічним було узяти його за найближче до Землі світило. Що Місяць є ближчим до Землі, ніж Сонце, випливає з того, що при соняшних затьмах він закриває собою Сонце. Далі дві планети — Меркурій та Венера проходять перед соняшним диском (тут іде мова про відомі, хоч і дуже рідкі, з'являння проходження Меркурія та Венери через соняшний диск) та переміщується поміж сузір'їв швидше від Сонця; отже вони так само знаходяться ближче, ніж це останнє, до Землі. Що ж до решти трьох планет, то вони завжди проходять позаду Сонця та переміщуються повільніше від нього, отже в порівнянні з віддаленням Сонця їхні віддалення від Землі мають бути більші.

⁶ Дві останні норми в певному найближсннй відповідають дійсним періодам обігу Меркурія та Венери довкола Сонця (88 днів та 225 днів).

і, по закінченні праці, глянувши з недовірям на ці, в свій час славнозвісні, „альфонсові таблиці“, похитав головою й сказав: „Коли б Бог при створенні світу був порадився зо мною, я б дав йому раду збудувати все це значно простіш“! (За ці необережно сказані слова бідолаха король поніс тяжку покуту, бо, як богохульник, був позбавлений трону й мусів доживати свого віку на вигнанні, де й помер р. 1284).

Надірна скомлікованість схеми, що інтерпретувала собою геоцентричну ідею, викликала критичне відношення до неї з боку деяких учених античного світу, й спроби в напрямі спрощення цієї схеми ми спостерігаємо навіть ще до того, як вона остаточно скристалізувалася в Птолемеївім „Амальгесті“. Ці дослідники насамперед звернули свою увагу на те, що епіцикли Меркурія та Венери довершують свій обіг рівно за 1 рік, тоді як решта планет має інші та до того ще й неоднакові між собою періоди руху епіциклів. Це наводило на думку про вміщення Сонця до осередку епіциклів Меркурія та Венери. Такою дорогою зродилася певна модифікація Птолемеєвої схеми, відома під назвою „єгипетська планетна система“. В ній епіцикли залишено тільки для групи зовнішніх планет, бо для внутрішніх — Меркурія та Венери, що довершують свій обіг безпосередньо довкола Сонця (яке, звичайно, кружляє довкола Землі), як також для Місяця та Сонця, потреба в епіциклах уже відпала. Перевагою такої схеми перед схемою Птолемеєвою була відносна її простота. Це — з боку зовнішнього. Зо внутрішнього боку вона цікава була тим, що вже несла в собі зародок ідеї геліоцентризму. До цієї схеми, як про те вже ми згадували, додумався був ще Платонів учень Гераклід. Коли ми пригадуємо собі, що до аналогічних думок приходили свого часу єгиптяни, то можемо припустити, що свою теорію Гераклід запозичив з Єгипту. Гераклідові ідеї знайшли собі дальший розвиток, так що пізніш Сонце було прийняте за осередок руху всіх без винятку планет (Арістарх Самоський); але основою всесвіту залишалася Земля, що й надалі служила за центр, довкола якого відбували свої рухи Сонце, Місяць й сфера нерухомих зір. Ця „напівгеліоцентрична“ концепція не витримала в боротьбі з геоцентризмом, що його опромінював авторитет Птолемея, і скапітулювала перед ним. Вона одначе несподівано воскресла в середні віки, знайшовши свого апостола в особі відомого данського астронома Тіхо де Браге (1546—1601), що зробив був безуспішну спробу протипоставити її геліоцентричній концепції Коперніка.

— 0 —

Птоломея являв собою останню фігуру, що нею закінчився грецький період астрономічної історії. Політичні події, що порушили нормальне життя людности європейського континенту й привели до т. зв. великого переселення народів, скерували увагу людства в інший бік і спричинилися до затримки культурного поступу та до завападу науки, зокрема астрономії. На довгі віки (аж до XI ст.) наукове життя в Європі пригасає. Під цю пору нове огнище знання несподівано

розгорається в іншому місці: починаючи від VI віку швидким темпом розквітає нова духовна культура, створена зусиллям народу, який сам незадовго перед тим приєднався до цивілізованого життя. Цим народом були араби, що, надхнені ідеєю поширення ісламу, спромоглися підбити під себе значну частину тодішнього культурного світу, створивши велику державу, розкидану по теренах Азії, Африки та Європи. Арабські володарі — каліфи, починаючи від славетного Гарун-Аль-Рашида, уділяють велику увагу духовій культурі та беруть під свою гарячу оліку тогочасну науку. Їхніми турботами засновується багаті бібліотеки, робиться численні переклади на арабську мову тогочасних наукових творів. Ця культурна чинність із максимальною силою виявляє себе в IX в. Поруч з іншими галузями науки зазнає нового розквіту й астрономія. Однією з пам'яток цієї доби є дбайливо упорядковані зоряні каталоги, зпоміж яких на найбільшу увагу заслуговує каталог, що його уклав (у X в.) перс Аль-Зуф'а, астроном при дворі багдадського каліфа. Цей астроном був перший конструктор небесного глобу. З наказу каліфа Аль-Мамуна р. 827 запроваджено було помір довжини земного полуденника через визначення відстані поміж двома точками, кутове віддалення для яких виносить 1° (така відстань виносить біля 111 кілометрів). Наслідки цієї праці були дуже успішні: довжину полуденника знайдено рівною 44.060 км. (замість дійсних 40.000 км.).

Останньою пам'яткою арабської доби, що відноситься до другої половини XIII стол., є згадувані вже „Альфонсові таблиці“, що містять у собі здобутий тогочасними дослідниками астрономічний матеріал, опрацьований на науковому з'їзді, який, з наказу іспанського короля Альфонса Кастильського, скликано в м. Толеді. Участь у цьому з'їзді брали християнські, мусульманські та жидівські вчені, під проводом рабина Бен-Саїд-Гасана. Поза своєю практичною працею, з наслідків якої європейські астрономи користали три століття. Толедський з'їзд залишив у історії астрономії слід ще й тим, що на ньому вперше, хоч і несміливо, пролунали слова сумніву щодо правильності ідеї геоцентризму. Сталося це тому, що підчас з'їздових нарад та дискусій виявились нові розходження між вислідами спостережень та заложеною на Птолемеєвій концепції теорією, яка через те вимагала введення в неї нових, ще далі ускладнюючих її доповнень. Віра в цю теорію отже захиталась, авторитет концепції зблід. Зродилися перші сумніви. Хоч і не окреслені виразно, непевні, вони повстали все ж для того, щоб потім ніколи вже не зникнути, а тільки зміцнитись. Щодалі все зростали вони, і на повний голос промовили трьома віками пізніш, сказавши своє слово устами сміливого Коперніка. З ім'ям останнього зв'язується початок тієї історичної доби, яку вже можна назвати сучасною астрономією. Оглядові цієї доби — від Коперніка до нових часів — ми присвяtimo наступні частини нашої праці.

(Далі буде).

Прага.

Проф. Борис Лисянський.

ГАЙЛКИ ПРО ЗЕЛЬМАНА

в їх культурно-історичнім наставленні¹.

Що це турецько-татарське ім'я Бога в людській подобі дійсно могло бути вжите в повітальних фразах до тунгузьких чи татарських достойників, каже догадуватися чеське привітання, що звучить „Jede, jede pan Jan, Jede. jede Žalman, де двійна назва приїзджого не мала б сенсу: названий пан Ян це мабуть Баянай, Bai—nai. Я згадував вище турецьку назву духа шаманового Іцці (Icci). В гайлці, що записав Кольберг (на Покутті, ст. 161—8):

Jide, jide Želman,
Jide, jide wiko brat,
Jide, jide Želmanowa wszeško rodzija.

Оклик „віко“ відповідав би або турецькому „Іцці“, що означало б втіленого духа, або ймення „Воцо“, у множині Вечім, цебто від імени воцо. Це свідчило б про впливи також ідеології турецько-татарської на гайлку Зельман².

Щодо назви самого Зельмана, то не знаходжу подібної до неї між мітологічними іменами у тунгузів і турко-татарів. Мабуть назва Зельмана — це турецьке імено Селім, або Соліман. Але коли візьмемо на увагу чеський варіант імена Жальман або Джальман, то воно етимологічно видається мені турецького походження, бо „Джальмак“, „Джальма“ — це турецьке слово, значить „завій голови“, або „турбан“; „джалмак“ турецьке слово, значить „вдаряти, вести, провадити“; отже „джальман“ значило б „провідник, старшина, атаман“. Може був то старшина, знатнішого роду; в гайлці з Яворова в Галичині (див. О. Маковой: Звичаї, обряди, повір'я святочні в місті Яворові, „Правда“ 1895) співають:

Dzień dobryj, Želman
Dzień dobryj, Želmanowa rodzina
Z królewskiego drzewina.

Отже значить з королівського дерева, з королівського роду. А як переконалися ми досі, слова народу в його піснях не треба легковажно брати. Коли ж додати до образу того згодного гайлкового лицаря, що він мав на своїй голові „чалму“, прибрану пером, ще й до того „струцевим“ сріблом, золотом перетиканим, як співає многота щедривок про лицаря, як люнарну уяву, то постать Зельмана блідне, як реальна фігура, а історичні аргументи про її походження видаються за зайві. І виходило б, що постать Зельмана не історична, а якась ви-

¹ Див. „Наша Культура“ 1936 р. Кн. 10, ст. 680—687.

² Відомості про культово-релігійну ідеологію тунгузів завдячую розвідці Др А. Гахса: Kopf Schädel und Langknochenopfer (Festschrift Publikation d'Hommage, д-р В. Шмідт: „Antropos“-Administration: St. Gabriel Mödling bei Wien. — Також листовий інформації д-ра А. Гахса, професора університету в Загребі, завдячую відомості про многоту мітологічних та божих імен між тунгузами і турко-татарами. Д-р А. Гахс покликується на таких учених, як Шґрокоґоров, Шренк, Третьяков, Ріков, Йохельзон і т. ін. За ласкаві інформації дякую оде Вельмивисокоповажаному П. Професорові університету Д-р А. Гахсові якнайкраще.

мріяна, напів мітологічна. Та — нігде правди діти — воно так і є, а щонайменше з огляду на мітологічність мотивів, які переважають у цілій концепції гайлки про Зельмана, дарма, що п. Решетуха, критик моїх поглядів на гайлки, закидає мені, що я потонував при них у містицизмі.³ Бо поперше, саме свято гайлок у своїй основі, як я це згадав у вступі до статті, має люнарні-культові мотиви, а ще більш гайлки, як ініціаційні забави молоді, основуються на люнарних мотивах, бо місяць вважається чинником любови й женихань первісних народів та первісних культур; подругому. — більша частина гайлок, цебто забав і пісень, має люнарну символіку. І так, напр., гайлки „Кривий танець“, „Білоданийчик“ уявляють хід місяця по небі; гайлка „Зайчик“ уявляє самого місяця в перемінах його подоби; гайлки Зельман та Коструб — це символіка місяця на нов'ї, що гине в пітьмах ночі, а опісля відживає, як молодик. Дуже виразно виведено це в гайлці Зельман, коли дівчина лежить ниць на колінах старшої жінки, шс ще й загулює лице дівчини запаскою, щоб вона нічого не бачила, як серед темної ночі, то це образ зорі, яка на нов'ї потонула в пітьмі так довго, поки появиться місяць молодик. Жінка, що затулює очі дівчині, є тоді неначе символ ночі, бо як же чудово співає про це одна щедрівка:

Зійшов місячєйко я з вечоройка,
За ним, за ним його матінойка,
Темна нічєйка.

Ця „матінойка“ держить і дівчину-зорю в темноті, а коли надійде час, заблїсне на овиді місяць молодик, а троє дівчат закличуть: „Уде, їде Зельман“, то дівчина, що жмурила на колінах неньки, зривається й радісно шукає очима юнака, що появився. І не тільки дівчина радіє, але й усі, що сприяють їй та юнакові.

В деяких сторонах бавляться так, що дівчата ходять хороводом і співають, а одна між ними — з зав'язаними очима. Це наглядна символіка зоряно-люнарна, подібна до попередньої сцени з гайлки Зельман: Зоря кружить посеред інших зір, та світа не бачить і радости не знає, поки не заблїсне місяць; дівчину з зав'язаними очима називають Зельманом, бо ввесь її світ і вся радість життя — лишень у її молодому. Подібна символіка темного новика перед новим місяцем є в гайлковій забаві в „вола“, де жмурять хлопці або господарі; подібна символіка є також в гайлці „жучок“, що блискучий вилітає з темноти гнєю. Дуже красною аналогією до гайлки Зельман є гайлка „Коструб“. Коструб зводить так довго дівчину, що з нею ожениється, поки не постарівся (став Кострубом, костюмахою, висох на старість). Характеристичне в тій гайлці, що час, в яким Коструб дурить дівчину, триває 4 тижні, якраз доти, поки не настануть при кінці місяця темні дні молодика. Тоді Коструб гине (завмирає), як місяць на нов'ї; а дівчина плеще в руки з радощів, що позбулася його, та й грїб його

³ Див. „Наша Культура“ ч. 3. 1935 р., стаття: „Гайлка про Зельмана“, ст. 150.

ще й ніженьками притоптує. Появиться після темного новика місяць молодик на небі, а дівчина знайде собі іншого, нового й молодого хлопця.

Ті аналогії до гаїлки Зельман подаю для того так широко, щоб доказати фактичність люнарно-мітологічної символіки в тій гаїлці. Коли взяти на увагу, що люнарно-мітологічна символіка виступає в первісній культурно-історичній добі народів, то її прирівність в гаїлці Зельман доказувало б, що люнарний мотив в концепції тієї гаїлки був найстарший і найсильніший (бо дотривав до нині), а інші мотиви, що бачимо в ній, прилучалися до неї ступнево з ходом культурно-історичних подій. Так прилучилися до мітологічного мотиву обидва історичні, цебто один з доби так зв. татарської неволі, а другий із часів польського панщизняного поневолення; рівночасно з ними суспільні мотиви, протестуючі проти ясиру дівочої молоді, та панщизняного збиткування над жіноцтвом; врешті долучилися ці соромні ознаки наслідків довголітнього поневолення, як з доби „татарських людей“, українських національних зрадників, так із доби найновішого національного сервілізму супроти панів можновладців, що самохіть піддавалися Зельманам та своїм дідичам, і хвалили їх, як добрих панів. Нинішня думка народу ставиться до всіх тих згаданих мотивів критично, застосовується до нових вимог віри, культури, та історії, але старі пам'ятки осталися дорогі серцю народу, а історичну бувальщину зберігає він на науку собі й наступним поколінням, щоб знали, до чого доводить поневолення нації.

В тих споминах та самоосторогах все таки найприкріше для народу буває мабуть те, про що згадував я на вступі: бранка та поганьблення його дітей. Неначе досі проноситься по Україні страшне голосіння народу з татарських часів:

Зажурилась Україна, нікуди подігись, —
Витоптали орди кіньми маленькі діти;
Одних витоптали, а другі забрала, —
Мабуть тая Україна навіки пропала.

Цей болісний мотив пробивається не тільки з гаїлки про Зельмана, але й з інших гаїлок, хоча мабуть їх досі не завважено. Одну з таких я записав у Конюхах коло Бережан. Дівчата 14 і 16 літні, стають уряд і співають:

Там на горі зеленець, зеленець,
На долині барвінець...
По три гроші півка; два золоті дівка.
Мої милі паняночки,
Прости Вас матіночки,
Поставайте вряд, поставайте вряд.

Дівчата, як на муштрі, стають вряд і настає довша мовчанка; дівчата весело кокетливо дивляться.

Там на горі зеленець — нова весняна зелень, тут молоденькі, як весняна травичка, дівчатка. На долині барвінець — символ ве-

⁴ „Етнографічний збірник“, Тов. ім. Шевченка, том. XII, стр. 42—49.

сілля, добре відомий дівчаткам з пісень при збиранні барвінку для вінкоплетень. А дівчаткам очі світяться, бо їм добре звісні значення барвінку, дарма, що вони ще молоденькі, але знають усі пісні при збиранні барвінку і при плетенні барвінкових вінчків. Матусі на них дивляться любовно, та тишаються ними старші їх сестри також; зда- лека споглядають на них молоді хлопці, — всім їм весело. Але в моїй уяві, а може і в душі присутніх деяких матіночок, та деяких старших свідомих громадян виринає інший образ. Оце підходить до розбавлених гайлками та співаючих на подвір'ї церковнім дівчат, агент торгівлі дівчатами, а може під'їздить на лицарським коні й сам славний „лицар“ Зельман, і може він сам аранжує оцю нову гайлку. Розноситься облесний і zarazом зловіщий поклик: „Мої милі паняночки, просили вас матіночки, поставайте вряд“. Чи поволі, чи поневолі паняночки ставали, чи поволі, чи поневолі матіночки просили, і наставляв цинічний розгляд молодих красунь перед очима їх матерей. „По 3 гроші півка“ — цебто половина міри якоїсь дешевої шмати, окривала стан кожної з дівчаток. Чи так нужденно були вони тоді прибрані на Великдень, чи може навмисне оглядин так скупо були одягнені. Але, який це жаль і біль і пониження для тих дітей та їх матерів! „По 2 злоті дівка“, — чи може бути більший сором, тяжча образа для нещасних бранок і більший моральний удар, що розшматовував серця матерів!

Етнологічними дисциплінами викликано тут з темряви й хаосу бурхливої української бувальщини події, незареєстровані писаною історією. Але так воно буває. Етнологія — це історія культури первісних народів, і сама поширює й поглиблює та творить історію народу, що стався об'єктом етнологійних дослідів. Гайлку про Зельмана вважаю історичним документом бувальщини українського народу, бо в ній є культурні елементи, які свідчать, що занесли їх в Україну тунгузи, а в дальшій висновку, що тунгузи були в Україні як учасники азійської інвазії в XIII-м столітті після Хр. Про фактичний побут тунгузів в Україні та їх культурно релігійні впливи на український народ, я тимбільш певний, що, працюючи рівночасно над культурно-історичним поставленням старо-українського Щедрого Вечора, натрапив я на писані історичні документи XVI-го століття, в яких згадано про типові культово-релігійні звичаї й обряди; поширені в Московщині й Україні, які можуть походити тільки від тунгузів, бо вони між тунгузами досі практикуються.⁵

До речі було б сказати дещо про тунгузів. Расово вони монгозоїди, лінгвістично зачисляються до урало-алтайського мовного пня. В передісторичних часах вийшли вони, як говорить історик і етнолог Йохельзон, з Китаю, й поселилися в чалекім північно-східнім Сибіру. Тепер стараються повернути ближче до полудня. Живуть між

⁵ Мова тут про святочне ходження з медведем, із псом в часі Щедрого Вечора (Нового Року) з культовими люварно-мітологійними провідними ідеями. На ці „логанські звичаї“ парікає безіменний священик із Новгороду в своїй скарзі, писаній до єпископа.

Охоцьким морем й Енісеєм, на поріччі Амуру, при його усті, й у Манджурії. Компактною масою живуть на просторах так зв. Евенті. Тут якраз поширені ті їхні релігійні ідеї, про які писано в одній статті. Тунгузи в більшій частині ще й тепер задержують первісні принципи господарські, суспільні та релігійні. (Кінець буде)

Кюнюхи.

Ксенофонт Сосенко.

ПОЧАТКИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ГАЛИЧИНІ.

Перемиський осередок.¹

В році 1835 Йос. Левицький їздив з єп. Снігурським до Відня. Там, при уніятській церкві св. Варвари, організував наново хор, що співав твори з перемиського репертуару; Левицький „приладив ноти на всі голоси й партитуру на спосіб німецької вимови. Співало 20 німців під орудою Долежала, родом чеха, не розуміючи з цих співів ані слова; музикальна публіка була захоплена... А щоб такий спів міг і далі продовжатися, я зівостав усі ці ноти на руках у керівника парохії П. Паславського; тому цей спів і до сьогоднішнього дня (1853) там продовжується“.²

Бачимо з цього, що вже по кількох роках існування дала перемиська школа чималі наслідки. 1834—35 роки були часом, коли з перемиського центру виходило найбільше піонерів хорового мистецтва. Переважна їх частина — це були кандидати на священничий стан; всі вони по закінченні середньої школи в Перемишлі переїзджали на вищі студії до Львова, і тут в українському музичному житті зробили справжню революцію.

Українське культурне життя ві Львові тоді ледве-ледве прозябало; скрізь було засилля німецької, або польської культури. Українська музика також була в упадку. З давньої святоюрської капелі не осталося ні сліду, а головним музичним вогнищем у 1830-тих роках у Львові силою факту сталася духовна семінарія. Одначе гуртовий спів семінаристів стояв на дуже низькому рівені й обмежувався тільки до церковно-культурних потреб. Мистецького репертуару не було ніякого, а гурт співаків виконував на свій спосіб, самолівкою, без мистецького опрацювання традиційні церковні напівні, або зіпсовані й зманіровані мелодії, що залишилися в пам'яті з репертуару колишньої святоюрської капелі. Співи ці, у протилежності до співу мистецького, називали загально „єрусалимкою“ і вважали, що інший спів у церкві недопустимий. Усі співанки в семінарії й прилюдні виступи були сполучені звичайно з п'янством. „До 1837 року питомці четвертого курсу й співаки накладали на всіх інших товаришів контрибуцію по 25 кр. з чоловіка, — на закуску, а особливо на пиво для співаків. Робили так спеціально на Велику П'ятницю й Великдень, і в ці дні стояло пиво в бочках і на співанках у музеї, і підчас виступу на хорах у церкві“.³

¹ Див. „Наша Культура“ 1936 р., ст. 687—691, 818—822.

Поважніше відношення до музики принесли аж семінаристи-перемисьляни, що помалу почали напливати з хору Нанке до духовної семінарії ві Львові. Першим організатором мистецького співу у Львові був Г р и ц ь к о Ш а ш к е в и ч, пізніш архіпресвітер перемиського собору крилошан, що в 1831 році зібрав гурт співаків і вивчив з ними Бортнянського „Тебе Бога хвалим“ на 4 голоси.⁸ Крім цього Гр. Шашкевич і сам пробував компонувати; деякі його твори (напр. причасник „Тіло Христове“) затрималися певний час у репертуарі семінарського хору, проте досьогодні не збереглося нічого. Традиція про цього першого працівника на мистецькій ниві була досить жива, бо ще 50 років пізніш В. Матюк написав гімн у честь Гр. Шашкевича.⁴⁰ В кожному разі перша спроба Шашкевича не мала тривалого значення, й пануючими в семінарії осталися й далі „єрусалимкові“ напиви і ... бочки пива.

Тимчасом напливали з Перемишля щораз нові кадри співаків, а вони до хорového співу ставили уже вищі вимоги.

Серед безнадійних музичних обставин у Львові трапилася в цей час одна важна подія, що для українських прихильників музики мусіла мати величезне значення. Була це поява відомого збірника народніх пісень Вацлава Залеського, що їх гармонізував К. Липинський, і що вийшли друком у Львові 1833 року й викликали захоплення в усіх українських музиків. Михайло Вербицький, напр., черпав із цього збірника, як побачимо далі, повними пригорщами для своєї творчости вокальної й інструментальної.

Року 1833 або 1834 давали питомці духовної семінарії дві театральні вистави. Директор польського театру Камінський винозичив їм свої декорації й костюми, й сам був приязний на виставах. Співи хорові й сольові дуже йому сподобалися, й він почав був навіть переманювати співаків-семінаристів до свого театру, обіцяючи їм добру платню. Співом управляв Грицько Шашкевич, в якого теж був прекрасний тенор. У грі на сцені визначилися особливо Ковальський, Ріпецький, Слоневський. Вистава відбувалася польською мовою. Грано якусь п'єсу про Петра I.⁴²

Другим вогнищем хорového співу ві Львові була Ставропігія, але вона відіграла багато меншу ролю, ніж духовна семінарія. Хор при Ставропігії організував ще 1831 року музичний діяч і скрипак Йосип Левицький (покутський), автор епоминів, що їх ми мали нагоду вже нераз цитувати. Першим диригентом молодого хору став наш перемиський знайомий Я к і в Н е р о н о в и ч, що після прибуття до Перемишля Нанке, переселився до Львова й тут орудував хором Ставропігії аж до р. 1840. Одначе Неронович не мав стільки музичної ерудиції, щоб репертуар і виконання свого ансамблю поставити на відповідну висоту. У справу вмішався Йосиф Левицький з Перемишля; він мав вплив на настоятеля львівської Ставропігії Лева Сосновського, апеляційного урядовця, і подбав про те, що на вчителя бурсацького хору (крім диригента Нероновича) прийняли професора співу М ю л л е р а. Крім цього, прислав Левицький із Перемишля й ноту,

що переписав В. Серсавій. Після Мюллера вчителями в Ставраїгії були ще Клюгер, Казатель і Герольд.² і ¹⁷

Живіше музичне життя почалося в Львові 1835 року, коли з Черновець прибув до львівської духовної семінарії Іван Христом Синкевич. Про свою початкову діяльність він сам оповідає так: „Вступивши в 1835 році в духовну семінарію, заходився я коло вивчення питомців нотного співу, але зустрів сильний спротив ректорату повних три роки, а саме 1835—36 і 37. Більшість питомців були прихильниками „самолівки“ й називали її українським, а нотний спів німецьким. Одначе помалу-малу ґрунт для нотного співу приготовлявся. Я згуртував кількох питомців із гарними голосами, а саме перемішлян: Теофіля Кордасевича (умер парохом в Гуменці), Антона Гелитовича, Спиридона Алексеви́ча (умер парохом у Гнійниціях), Івана Гумецького та львовянина Климента Підляшецького (умер священником у Видинові) і зайнявся щиро вичучуванням співу. Одначе виступати прилюдно в церкві нам не дозволяли“.⁸

Але трапилася подія, що музичну справу в Львові мимохіть посунула вперед. У цьому ж 1835 році умер цесар Франц I, і в латинській катедрі в Львові визначено три дні на жалобні богослужби, що мали відправлятися в усіх трьох обрядах. Амбіція українців вимагала, щоб музичну частину свого богослуження поставити якнайвище й не соромитися перед чужинцями. Ініціативу взяли в свої руки перемішляни, що тоді були в Львові, й склали ансамбль із 8 осіб. Був між ними Йосип Левицький (покутський), що оповідає про цю подію, як учасник. Поіменно інші не згадуються; але мусів там бути й Синкевич із своїм гуртком, і Мих. Вербицький, і Неронович. Службу Богу відправляв митрополит Мих. Левицький, „а співало нас тільки вісьмох квартетом. Приходили до нас на хори славетні тоді у Львові музиканти й похвалами нас підбадьорювали; видно, що мусіли ми добре співати“.³ До цього Йос. Левицький (перемиський) додає, що співалося тоді з перемиської партитури.² З цього часу — оповідає далі Левицький (покутський), — мистецький спів почав помалу „водворятися“, а до цього причинилися найбільш питомці, що приходили з Перемішля.

Результат цього виступу був такий, що гурткові Синкевича дозволили співати щороку в Велику п'ятницю при Божому Гробі. Питомці звернулися за репертуаром до Й. Левицького (покутського), і він переробив їм на чоловічий хор а капеля Гайдна „сім слів Спасителя на хресті“, частину II і VIII, підклавши церковно-слов'янський текст, а саме „В руді Твої, Господи“, і „Днесь со мною будеш в раї“; пізніш додали до них ще частину IV. Сам Левицький оповідає про це так: „Тоді я був уже парохом на селі; від любих співаків-семінаристів отримав я поклик, щоб цю партитуру розписати на голоси, й я це зробив, — але тільки божогробові, воскресні осталися — *cantu figuratus strictus*, а самолівка залишилася“.³ і ⁴³

В якому році почалися ці божогробові співи, докладно невідомо,⁴⁴ але певне те, що були вони сатисфакцією більш для самих співаків, а па слухачів враження не робили. „бо в Львові небагато було знавців нотного співу“.⁸

Від 1837 року мистецький спів гомонів досить часто, бо гурт питомців, що складався із 40 співаків-„самолівців“, ходив щонеділі до катедральної церкви св. Юра, в церкву семінарську мимохідь залишав для хору Синкевича. Здавалося, що зусилля молодих ентузіастів мистецького співу повинні зустрінути признання й підтримку церковної влади; однак в дійсності бачимо цілком протилежний образ. Привичасні й закохані в „самолівці“ церковні достойники, а також деякі семінаристи робили поважні перепони хорів Синкевича, й усякими засобами намагалися викоринити мистецький спів. Треба згадати, що саме в 1837 році та сама церковна влада виступила гостро й проти молодих українських поетів, головним чином проти Маркіяна Шашкевича за видання „Русалки Дністрової“. Отже йшла це організована реакція проти всяких проявів нового, культурного життя. Боротьба за культуру музичну прийняла також досить гострі форми й перенеслася частинно навіть до ширших кіл суспільности. Українська інтелігенція поділилася на два обози: поступовий і консервативний; питомців-самолівців називали тоді „єрусалимчаками“, а їх противників „музикалістами“.

В самій семінарії між настоятелями й хористами доходило до численних конфліктів, що їх докладно, для пам'яті нащадків, записав сам І. Х. Синкевич. Вони настільки цікаві й характерні, що варто їх навести з подробицями: „Тодішній ректор семінарії Теліховський, почувши якось пісню „Єдинородний Сине“, а особливо кінцеву фугу: „Спаси нас“ і псалом Бортнянського: „Велія слава його“, загрозив нам виключенням із семінарії за цей спів. Однак, знаючи правоту нашої справи, ми не налякалися погроз і далі співали свій репертуар. Небавом на становище ректора прийшов професор морального богослов'я Левицький, що ще гостріш ставився до мистецького співу й грозив за виконання псалмів Бортнянського масовим виключенням. Особливо не подобався йому псалом „І услыши сотворите глас хвали його“, почувши його, він з обуренням заборонив робити з церкви — театр... В р. 1838 ректором став Григорій Яхимович, майбутній митрополит. І цей також відносився до нашого співу з явною нехіттю, так що розвиток музичного мистецтва мабуть припинився б, як би не такий випадок:

„Тому, що я ще з Перемишля й Черновець був відомий співак, і я один тільки знав „кільський напів“, то протегованої настоятелями „самолівки“ так якби не було. Мабуть тому в сиропусну неділю 1838 р. ректор Яхимович покликав мене до себе й сказав: „Księże Sienkiewicz, od dziś za trzy tygodni będzie poświęcenie ks. Popowicza na biskupa Munkackiego u św. Jura; proszę się ze śpiewem przygotować“. Я не вірив власним ухам. Надзвичайно урадований таким дорученням, зайнявся я підготовкою на визначений речинець, хоч, по правді, підготовки й не треба було, бо ще від року 1837 у моїй квартирі Нр. 49 співаки збиралися щодня після вечері, й ми щільно вичували церковні й світські (німецькі) пісні. Щоб однак достойно виступити на майбутньому торжестві, я вписався в інфірмар (семінарський шпиталь) і почав розучувати з співаками восьмитолосний кон-

церт Бортнянського: „Тебе Бога хвалим“, і то кожен голос зокрема, бо тоді скоротили богословські студії тимчасово на три роки й частина питомців ходила на виклади від 8—10, а інші від 10—12 год. В останньому тижні робили ми спільні співанки. В кожному голосі було по 3 гарні співаки, а щоб не допустити до самолівки, я сам скомпонував на чотири голоси „Прийдіте поклонімся“ й „Кресту Твоєму поклоняємся“.

Прийшла врешті рокова неділя. Здви́г вельмож і народу в церкві св. Юра був великий, бо при посвяченні о. Поповича в єпископи були присутні також перемиський єпископ Снігурський і латинський львівський архієпископ Піштек. Ми співали знаменито, але хто зна, чи вирішили б цим долю мистецького співу, як би не Піштек. Підчас парадного обіду в митрополита не було про ніщо речі, як тільки про музику. Архієпископ Піштек, родом чех (знову чех! — З. Л.), до того аматор співу і сам музикальний, не міг надивуватися, звідкіля hier, im Böhrenlande вміють українці так гарно співати, і то такі грандіозні твори, як концерти Бортнянського. „Ваші співаки, — говорив він до українських владик, могли б і в Празі виступати, і самі чехи дивувалися б бездоганному виконанню й чудовим голосам“. А треба знати, що в часі Служби ми співали здебільша твори Бортнянського, між іншим і знамениті композиції: „О тобі радується“ й „Отче наш“. Похваляли й дивувалися нашому співові й новий єпископ Попович, й особливо закарпатський патріот і письменник Духнович, що приїхав разом із ним. Хто одначе вирішив тоді за обідом долю мистецького співу, то архієпископ Піштек. Він так захопився нашим виступом, що постійно вертався до цієї теми й хотів знати, хто учив співаків.

— Питомець Синкевич — відповів ректор.

А на питання, де диригент сам учився, чи в Празі, чи в Римі? — відповів єпископ Снігурський:

— В Перемишлі, в школі, що її я оснував і бажав би, щоб мистецький спів поширився й на провінцію.

А звертаючись до ректора Яхимовича, єп. Снігурський додав:

— Прийміть метра (вчителя), щоб такого українського співу вчив питомців, а я з свого боку виплачуватиму для нього 100 зл. річно.

Тому, що в цей час у львівській семінарії було місце для 180 питомців львівської і для 120 перемиської єпархії, то митрополитові Левицькому слід було на те заявити, що „моїх питомців більш і в мене більші доходи, отже я дам 200 зл.“; але митрополит не сказав ні слова, а це значило — „не дам нічого“. Нас питомців це неприємно діткнуло й ми влаштували митрополитові на сам Великдень таку демонстрацію:

Підчас Служби Божої співали ми порядно, але коли дійшли до причасника „Тіло Христово“, композиції Гр. Шапкевича, остановилися на ферматі при слові „вкусіте“, перед „аллилуя“. Митрополит мав вдачу загонисту й нетерпеливу, а може, щоб показати, що йому на співі не залежить, не чекав на докінчення причасника, а наказав священникові заспівувати „Со страхом Божиим“. Зате ми вже до кінця

Служби Божої не відізналися ні звуком, а не зважаючи на виразні знаки крилошан, що сиділи в стаях, уперто мовчали. В цей час, коли співав хор, дяка в церкві не було, а питомці, що стояли на долині, зрозуміли, в чім справа, і також мовчали, отже богослуження мусіли докінчити самі крилошани.

За цю демонстрацію, справді як для церкви непристойну, наказав митрополит виключити з семінарії усіх співаків. В додаток до цього хтось доніс митрополитові, що питомець Л. М. похвалив цю демонстрацію таким оригінальним способом, що, вернувшись з церкви св. Юра в семінарію, передав плаща й капелюха другому питомцеві, а сам з голосним вигуком: *Sienkiewiczowi na vivat!* — пішов на руках і ногах млинка від дверей семінарії аж до музею.

Услід за наказом митрополита пішли протоколи й слідство. Ректор Яхимович переслухував усіх співаків, допитувався, чому не співали навіть „Христос воскрес“, і прийшов до переконання, що ми зробили *spisek* (заговор). Співаки боронилися, як могли, а саме, що вони співали, поки диригент піддавав їм голоси. Без піддавання співати не можна, бо повстала б котяча музика; а Синкевич голосів їм не піддав. Прикликали й мене на допит. Я заявив, що священник напевно знав, що по кождім причаснику співається ще „Аллилуя“, але не дивлячись на те, не дав нам докінчити пісні, й через те музичне виконання причасника вийшло фатально. Я цим так зхвилювався, що просто не пам'ятав себе, і тому не міг піддавати голосів. Але це ректора не переконало і він сказав:

— За таку провину виходять за фурту!

— Прощу дати мені виключення на письмі, то тим скоріш мене приймуть в оперу! — відповів я, сподіваючись, що нам нічого злого не станеться. І справді, нікого з нас не виключили, навіть і Л. М. оправдали, бо багато питомців зізнало, що він пішов млинка з радощів, що оце вже останній раз зустрічає Паску в семінарії...

За кілька тижнів знов покликав мене ректор і познайомив з якимось Марком, що погодився за 100 зл. (тобто за гроші, що жертвував Снігурський) навчати питомців співу. Я мав дати інформації новому вчителю, щоб саме і з чого повинен він науку починати. „Від гами Ц, Д, Е, Ф, Г, А, Г,“ — відповів я. — „У нас є свої, українські ноти для навчання українського співу, а це є Ірмологіон, — замітив на це ректор. Тоді розтолкував я Маркові, що в нас є тільки 6 знаків для визначування тонів, а на це заявив Марко, що такої хібно скомпонованої системи він триматися не може. І так ось в 1838 році новий учитель не вчив нічого, а 1839 почав викладати теорію, але праця йшла лияво, бо ректор був за „українським“ співом. Поки в семінарії були ще співаки з моєї школи, нотний спів ішов ще сяк-так, але коли старші питомці залишили семінарію, а нові від Марка нічого не навчилися, ректор розділив 100 зл. так, що 50 зл. виплачував Маркові за нотний спів, а 50 зл. Гижовському за навчання „гласів“ і „подобних“...⁸ Отакими шляхами здобував собі український мистецький спів право існування в столиці...(Далі буде).

Зиновій Лисько.

З поезій Бориса Лисянського.**СМЕРТІ.**

Гострим зором своїм із-під чорних напон
 Ти за мною летиш невідступно:
 Так і видко, що в свій віковичний полон
 Мене взяти ти хочеш підступно.

Не спіши, почекай, королівно моя,
 Дай мені достраждать, догоріти...
 Ще не з'орана завдань життєвих рілля,
 Не цвітуть ще змагань моїх квіти.

Свого віку дозволь мені тихо дожить
 Не в веселошах — в праці, в турботі;
 Змарнувати не дай найкоротшу мить
 В тій великій, посвятній роботі.

Щоб я кинути встиг ще у землю зерно,
 Доки в неї мене не зарито,
 Щоб на скропленій потом землі тій зросло
 Колосисте, потужнеє жито.

Щоб, лишаючи світ під хітоном твоїм,
 Мав я чисте, спокійне сумління
 Та щоб словом згадали про мене незлим
 України нові покоління.

ТВОРЧІСТЬ.

Дзвенять акорди, лунають співи,
 Мелодій гомін в душі бренить...
 Які хвилини буття щасливі,
 Яка для серця блажена мить!

Забуто злидні, кошмар недолі,
 Ціла істота — могутній зрив,
 Пригасли муки, принишки болі,
 Туман солодкий мій дух укрив.

Я — весь в екстазі, я — мов сп'янілий:
Не чую бурі, не бачу хмар;
Вівтар утіхи мій спопелілий
Вже знову сяє промінням чар.

З багнищ глибоких зросли лілеї,
Па голих скелях — конвалій квіт;
Я — раб надхнення, я — раб ідеї,
Мені яснє надземний світ.

Довкола — люті ворожі сили,
Довкола — хмурий осінній день,
А я до сонця, в борні змарнілий,
Лечу на крилах своїх пісень.

МОЄ ЖИТТЯ.

Моє життя — утіха;
Пі ланцюги залізні лиха,
Що серце на частини рвуть,
Ні боротьби терниста путь,
Оздоблена в краплини сліз та крови,
Моєї до життя не знищили любови.

Хай те життя — велике страждання,
Хай у багні лежать всі світлі поривання;
Вони ще оживуть, вони повстануть знов!
Моє життя — незгасная любов,
Моє життя — безмірнеє кохання.

Борис Лисянський.

З п о е з і й Б о г д а н а М р і ї

Х О Ч У !

Я хочу кожний унісон
акордом переплести,
прогнати геть від себе сон:
воскрести!

А безліч мрій у слів полон
я хочу загорнути,
думками вмити сто перепон
здобути!

Багато хочу я пісень
усім подарувати,
коли ж прилине сонний день:
не спати!

М О Т С Л О В А .

Вони повстали з сліз та мук,
Із снів невинних та надій,
З хотіння скинуть пута з рук,
З дитячих мрій.

Вони прийшли з zenітних дум
Та з молодих, ясних кохань...
І що ж? Принесли тільки сум
Та рій змагань.

Д О Л Я .

Шукав тебе серед людей,
А ти втікла за межі болю,
І я терпів, як Прометей,
Що вийти з пут хотів на волю.

Надії промінь згас в очах...
Закув в кайдани чорні руки
І хрест поставив на піснях,
А на хресті розп'яв я звуки.

Кінець! І знов я трупом став...
Ось круки шлях мій густо вкрили...
Я вже не плакав, не стогнав, —
Я йшов спокійно до могили...

Богдан Мрія.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

НОВИНИ НАШОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

М. Мочульський: Опалена мряка, Львів, 1936, В-во „Ізмарагд“, 125 ст. В збірнику вміщено 10 новельок, в більшості — фогографій із реального життя. Автор уміє підійти до життєвих подій з глибокою психологічною аналізою й надати цій аналізі відповідної письменницької форми. Такі новельки, як „Діти“, або „Васька“ позоставляють глибоке враження не стільки може своїм змістом, скільки гарною мистецькою формою. Більшість оповідань повстали під впливом судової практики автора, що дає йому багато цікавого матеріалу для письменницького оформлення. Більші формою оповідання („Кава“, „Мумія“) з художнього боку мало вдалися авторові, але маленькі новельки бездоганні. Автор володіє дуже доброю літературною мовою, що помітно вирізняє його збірника на фоні такої рябої сучасної книжкової мови в Галичині.

Микола Рішко: Гірські вітри. Поезії. Ужгород. 1936. Видавництво Т-ва Українських Письменників і Журналістів в Ужгороді. 30 ст. Початкуючий закарпатський поет, учитель Микола Рішко випустив оце малесеньку збілочку (24 поезії) своїх поезій, написаних за 1935—1936 роки. Можна з радістю привітати Закарпаття, що в нім народився правдивий поет, який уміє поетично віддати свої думки та болі. Тематика М. Рішка в більшості патріотична, — його душа болить болями свого забутого закарпатського народу. Цікаво підкреслити, що М. Рішко не захоплюється виключно в місцеві справи, але часто торкається й мотивів соборних, загально-українських (пор. напр. „Золотоверхий Київ“ на ст. 13). Свої гірські пісні М. Рішко змальовує так:

Летить, пісні, — в низи та гори,
Надихані вогнем гарячим.
Засійте світлістю простори,
Будить із сну братів незрячих.

Не жду за вас вінців лаврових,
Бурхливих оплесків, овацій...
Я ж вас створив з душі і крові
Для чину, боротьби та праці.

Отож летить, дзвенить уперто,
Як повинню Карпатські ріки,
Розбуджуйте живих і мертвих
В ряди нездолані навіки!

Поет переповнений чеканням, глибоко вірить у наше Воскресіння, вірить, що незадовго

Настане день, — і скинем хрест ми.
Здрігнеться небо й мертві гори,
І світові тропар воскресний
Про наш Великдень заговорить.

По всій землі святкові дзвони
В акордах вільних залунають,
Тоді в столиці легіонів
Побідним гімном привітають.

Цей день прийде! І скинем хрест ми,
Лиш мить болюче нам чекати,
Давно бо прагнемо умерти
За Тебе, Діво, — слізна Мати!

Несподівана новина цієї збілочки — чиста соборна літературна мова. Давно пора зрозуміти, що поет найперше мусить стати

пророком нашої соборности, для чого перший, але конечний крок — соборна літературна мова, вимова й правопис.

М. Рішко зовсім добре опанував нашу літературну мову, пише соборним правописом, — не злякався навіть ославленого апострофа.

Поетичні засоби М. Рішка ще тільки в виробленні, і на це поетові треба звернути найпильнішу увагу. У нього мало поетичних образів, мова його поезій ще не просякнена органічно мальовничістю, мало в нього пахучих порівнянь, мало запашних епітетів (а небуденних прислівників і зовсім нема). Нема різноманітності метричної форми, — всі поезії (за виключенням декількох) писані звичайним ямбом.

Поет добре зробив, що не відважується ще на предовгі вірші, — всі його вірші — коротенькі, зато стилеві й сильні.

Вітаємо Закарпаття з реальним здвигом від заскорузної „дашкової“ літератури (б), а п. М. Рішкови радимо вперто працювати над виробленням запашної поетичної мови на соборному ґрунті.

В. Генджа-Донський: Тобі, рідний краю. Ужгород, 1936, ст. 48. В. Гренджа-Донський звичайно пише вірші занадто довгі, й вони йому завжди мало вдаються. Те саме бачимо й у новому збірнику: „Тобі, рідний краю“. Треба раз уже зрозуміти, що поезії пишуться конче поетичною мовою, що в В. Гренджи не часто.

Але цікаво, що коротенькі речі звичайно зовсім добрі у В. Донського. Ось, напр., вірш „Тобі, рідний краю“:

Тобі, рідний краю, і честь, і любов.
Хай вітер гуде пісню волі, —
За тисячу років і сльози, і кров
Пролив твій народ у неволі.

Криваво стояв у тяжкій боротьбі
За волю, за рідну державу,
Був вірний до смерти, країно, тобі,
За правду, за честь, і за славу.

За волю народу, що з мертвих воскрес,
Життя ми готові віддати,
Щоб сонце свободи світило з небес
На наші зелені Карпати.

Це найкращий вірш у Збірці, переповненій поезіями не все поетичними. Думаю, що В. Гренеж-Донському треба сильніш опрацювати свої поезії й не поспішати з їх виданнями. Треба багато працювати над виробленням собі справді поетичної мови, а ще більше — над опануванням сучасної літературної мови, й раз уже позбутися місцевих малозначних виразів.

В. Гренджа-Донський: Ілько Липей, 1936, 128 ст., Львів. Оповідання про карпатського розбійника Ілька Липея цікаве своїм змістом, чому читачі прочитають його з задоволенням. На жаль, форма твору мало художня.

Р. Леонтювич: Звенислава, оповідання з української старовини, Львів, 1936, 128 ст. Зміст оповідання — життя українського племені в дохристиянських часах. Оповідання дуже бліде, позбавлене всякої художньої форми. Іван Огієнко.

Хроніка наукового й культурно-освітнього українського життя.

† М. Б. Любавський. Преса повідомила, що на засланні в Уфі помер відомий історик Матвій Кузьмич Любавський, українець із походження. М. Любавський народився року 1870-го, закінчив рязанську духовну семінарію та московський університет. Був професором московського університету, де читав історію „Западної Росії“, дебет України й Білоруси. Головні праці М. Любавського присвячені

історії Литовсько-Руської Держави, напр.: „Областное дѣленіе и мѣстное управленіе Литовско-Русскаго государства“ 1893 р., „Начальная исторія малорускаго казачества“ 1895 р., „Къ вопросу объ удѣльныхъ князьяхъ и мѣстномъ управленіи въ Литовско-Русскомъ государствѣ“ 1894 р., „Очеркъ исторіи Литовско-Русскаго государства“ 1910 р. і ін.

† Д-р С. Федак. 6-го січня 1937 р. помер у Львові на 76-м році життя загально-відомий український діяч д-р Степан Федак. Покійний народився 9 січня 1866 р. в учительській родині в Перемишлі. Втративши батька в 1869 р., С. Федак із великим трудом добував собі середню та вищу освіту. В р. 1890-м став адвокатом у Львові, і з того часу невпинно працює на громадській ниві в Львові. За його ініціативою повстає в Львові багато цінних установ, яким він видає весь свій вільний час. Це була людина сильної волі та блискучої ініціативи, така рідка поміж нашим народом. До самого кінця свого життя був головою Комітету опіки над українськими політичними в'язнями, і реально їм допомагав. З листопаду 1918 р. був членом Уряду ЗУНР.

Каменяр всеукраїнської літературної мови. Привіт С. Т. Черкасенкові. Високодостойний Спиридоне Тодосовичу! У світлий день Шостидесятиліття Твого трудящого життя Редакції „Рідної Мови“ та „Нашої Культури“ з найбільшою радістю шлють тобі сердечні привіти й ширі побажання ще довгої й корисної праці. Цілі десятиліття невтомно стояв Ти на сторожі культури українського слова, даючи своєму народові найкращі зразки духовної творчости. Українські поезія, драма й роман сильно збагатилися Твою невичерпною працею, що й по шости десятках тяжкого життя Твого нічого не втратила ані на запашній своїй свіжости, ані на талановитій силі своїй.

Ти один із небагатьох, що від самого початку своєї творчости свідомо й невпинно дбав і дбавш про найвищу культуру свого писаного слова. Усі праці Твої писані зразковою літературною мовою, що надовго стала високим взором для наслідування. В історії вироблення соборної літературної мови Ти дав уже найцінніші зразки. Чар Твоїї запашної й милозвучної мови зробив нашу мову найкращою квіткою в цілм світі слов'янським.

Сердечно вітаючи Тебе в день Твого Шостидесятиліття, широко бажавмо Тобі ще довгого життя на користь української культури та на честь українського слова. Ти весь час правдиво був найяснішим ширим світильником, що сонцем горить і світить у нашої літературі, — дай Боже таким позостатися Тобі ще довгі десятиліття.

Редактор „Рідної Мови“ й „Нашої Культури“ проф. д-р Іван Огівенко. 25. I. 1937.

Сорокаліття громадської й письменницької праці В. Королева-Старого. Василь Королів-Старий народився року 1879-го в с. Ладині на Полтавщині. Року 1904-го закінчив Харківський Ветеринарний Інститут. Свою громадську працю розпочав у серпні 1896-го р. Популярні книжечки В. Королева на ветеринарні теми були в Україні дуже знані; це були п'ять книжечок: „Зверхні хвороби“, „Хвороби на копито“, „Хвороби шкури“, „Внутрішні хвороби“ та „Поместі на худобі“ (ці книжечки вийшли й разом як „Скотолічебник“). З року 1908-го В. Королів був головою київського видавництва „Час“; за 1917—1919 р. редагував відомого тижневика „Книгар“. Уже на еміграції (перебував в Чехословаччині) Королів видав декілька добре знаних книжечок для молоді: „Чмелик“, „Нечиста сила“, „Зух Клаповух“ і ін.

Наукове видання творів Шевченка. Як відомо, Українська Академія Наук за час свого вільного існування видала т. III (Листування) та т. IV (Щоденник) творів Т. Шевченка, — видання надзвичайно цінні. Цього року Академія випускає ще два томи творів Шевченка.

Видання українських класиків. Цього року київський Держ-видав випускає повні збірки творів українських класиків: Марка

Вовчка, Карпенка Карого, Івана Франка, М. Коцюбинського й Лесі Українки.

Проф. Л. Білецький закінчує свої праці: 1) Українська народня поезія, і 2) Історія старої української літератури. Ці праці друкує „Бібліотека Українознавства“ за ред. проф. І. Огієнка.

Доц. В. Приходько закінчує нову серію своїх „Подільських спогадів“, які друкуватимуться в „Нашій Культурі“.

Українська преса Наддніпрянщини. В 1937-м році в УССР виходить 77 головних часописів і журналів українською мовою. Серед них 9 щоденників: в Києві: „Большовик“, „Вісті“, „Комсомолец України“, „Комуніст“, „Пролетарська Правда“; в Чернігові: „Большовик“, у Дніпропетровському: „Зоря“, в Одесі: „Чорноморська Комуна“, та в Тирасполі: „Соціалістична Молдавія“. Три дводенники: в Києві: „На Зміну“, в Одесі: „Молода Гвардія“ та в Харкові: „Ленінська Зміна“.

Літературні журнали в Паддніпрянщині. В УССР виходять тепер такі місячники, присвячені літературі: „Літературна Критика“ (Київ), „Молодняк“ (Київ), „Радянська Література“ (Київ), „Літературний Журнал“ (Харків). Крім цього, в Києві виходить тижневик „Літературна Газета“.

Мистецькі журнали в УССР тепер такі: „Малярство та Скульптура“ (місячник, Київ), „Образотворче Мистецтво“ (квартальник, Київ), „Радянська Музика“ (Харків, двотижневик), „Театр“ (міс., Київ), „Радянське Кіно“ (міс., Київ).

Нові листи М. Коцюбинського придбав у Москві „Науково-дослідний Інститут української літератури ім. Шевченка“ й видрукує їх у своїх Записках. Листи за час 1906–1912 р.р., писані з острова Капрі.

Адольф Черний й українці. Ця стаття Арк. Животка, що вміщена була в „Нашій Культурі“ за 1936 р., вишла й окремою відбиткою в виданні „Бібліотека „Нашої Культури“. Празький часопис „Národní Osвобоzení“ в числі за 30 серпня 1936 р. помістив дуже прихильну рецензію на цю Животкову працю.

Новий єпископ Української Православної Церкви в Америці. „Український Вістник“, що виходить у Картереті, ч. 12 за 1936 р., містить Архипастирського Листа архієп. Атанагораса, з якого довідувомся, що Атанагорас уже три роки опікується Українською Православною Церквою, для якої „допоміг нам Господь Бог виеднати право повної автономії в лоні святої Вселенської Христової Православної Церкви під проводом Святійшого Вселенського Царгородського Патріярхату... Між вами вже в ваш будучий Владика, Благочестивий о. Архимандрит Богдан, Єпископ - Номінат Української Православної Церкви в Америці... Нам дуже мило довідатись, що Єпископ - Номінат Богдан уже перебрав у свої руки керму Вашої Дієцезії. Святійший Вселенський Патріярх зволив завізувати вашого Єпископа - Номіната до Царгороду, і там удалити йому тих канонічних порад і інструкцій, які даються кожному кандидатові на єпископське достоїнство. З великим признанням і пошаною ми прийняли рішення Вашого Єпископа - Номіната взяти на себе монашій стан. Цим актом він посвятив себе всецїло Божим справам, служенню Господу Богу в святій Христовій Церкві. Умовляємо Всемогучого Бога, щоб допоміг Вашому Єпископу - Номінату, якому Ми дали тепер титул Архимандрита зо всіма правами, потрудитись для Української Церкви так щиро, як він поставив“.

Відповідальний редактор Інженер А н а т о л ь О г і є н к о .

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, вул. Чарнецького ч. 26.

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл. (можна ратами), на півроку 6.50 зл., на чверть року 3.50 зл. За границю в Європі 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границю 1.50 зл.

Рік III.

ЛЬВІВ, БЕРЕЗЕНЬ 1937 Р.

Книжка 3 (23)

ТАРАСОВІ РІЧНИЦІ.

Шевченкове Свято — це символ єднання українців в одну близьку родину.

Коли б згадати рік за роком кожне свято, за яких обставин, де й як відбувалося — це склало б хронологічну канву всієї трагедії українського визвольного руху, це були б олімпіади життя українського народу.

Варто на схилку літ оглянутися на пережите, й занотувати хоч деякі етапи його. Нехай знають діти наші, як батьки завжди й усюди шанували Шевченків день, куди б не закидала їх доля; нехай зановують теж рік за роком тяжку боротьбу за волю, за рідне слово, рідну пісню... І складеться з тих річниць, як з окремих колосків, величний вінок.

До сотої річниці не доживемо, п'ятдесяту пережили, а 25 літню не пам'ятаємо... Хіба старі батьки інколи нагадували: пам'ятаеш, моя берізка. як ти маленькою тримала свічку за Тараса... Бо тоді цього дня можливо було тільки відправити панахиду, і то не за Шевченка, на що не відважився б ніюдин священик, а замовлялася Служба Божа за свого свояка, за душу раба Божого Тараса...

Тепер дожили ми до 75-ої річниці нашого свята, і згадаймо хоч деякі ближчі етапи довгого шляху.

I.

1901 рік. Кавказ. Тифліс.

З Поділля, з Кам'янецьчини закинула доля 20-літню дівчину на далекий Кавказ. Призначена була керівничкою школи „Педагогічного Т-ва учительок і виховательок“. Як учителька й член того Т-ва входила до різних його розгалужень, і між іншим — до Т-ва народніх читань, від якого була призначена постійною лекторкою Овчальської аудиторії (театр в робітничій ділянці).

Сама одна, закинута в чужу сторону, гостро відчувала тугу за всім рідним. В тім же будинкові, де містилася її школа, була ще друга школа — військова фельдшерська, що мала більш десятка

слухачів-українців і часто чути було звітіль українську мову, а особливо співи гарного хору. Звернулася до них із закликом — улаштувати спільними силами свято в пам'ять Шевченка.

Але... де? як? чи дозволять?...

Утворили програму: 1) Кілька слів про Т. Шевченка, 2) декламація його творів, 3) співи: сольо, хор. З'явилася з цією програмою до свого Т-ва, бо кожна лекторка мусіла представити докладний план своєї лекції, зате ніяких поліцейських та взагалі урядових дозволів не потребувалося, все було на відповідальності Правління. При Т-ві було три секції: російська, грузинська та вірменська, кожна з них мала свої визначені дні, в які займала театр.

Принципово ніхто нічого не мав проти української програми, але... від якої секції, для якої аудиторії?... Вихопились грузинки на поміч, що вони відступають свій день, а й грузинські робітники послухають українських пісень.

День був здобутий. І повісили великого плаката на дверях народнього театру: „26 лютого в пам'ять Тараса Шевченка“ (афіші не друкувались, бо це був цілком внутрішній розпорядок Т-ва).

Скільки набігались, — діставали одіж, малювали портрета, вишукували килими, вишиті рушники — просто-якимось інстинктивним нюхом у різнобарвному національностяхми місті все це діставалося.

Настав день Свята. Хвилювання й урочистість заразили цілу аудиторію. Ніхто не сидів, усі стоячи слухали „Заповіту“ й промову слова Шевченка, пісні... Переймалися настроєм від килимів, вишитих рушників, барвної квітчастої одежі — все це разом утворювало цільний своєрідний образ.

По закінченні група робітників підійшла до організаторів просити, чи не можна час від часу, або періодично уряджувати українські вечори... Виявилось, що й в залізнодорожних майстернях, і в інших закладах є робітники українці, а в війську, що стояло в Тифлісі, було багато кубанців-козаків.

Заснували окрему українську секцію, яку назвали: „Малоросійская секція при Обществѣ народныхъ чтеній“. Мали визначені дні, могли уряджувати вистави, реферати, концерти... За два роки від того першого здобутку відбулися: 32 театральні вистави (16 виставлених п'єс), кілька концертів, рефератів, академій... Мали свою аудиторію завжди численну, мішаний хор із 40 співаків, мали власні декорації, деякий реквізит, запасове вбрання, театральну й музичну бібліотеку, розпочали заходи мати свою оркестру...

Що зродило цю працю? То ж була така маленька жменька молоді!...

Це були наслідки тієї пам'ятної річниці смерті Шевченка, вшанованої за горами Кавказу, бо на рідній землі мусіли мовчати.

Так розжеврювалися малі іскорки, так розсіювалися зерна національної свідомості.

35 літ минуло від того часу!

II.

Лютий м., 1905 рік. Далекий Схід. Манджурія за Мукденом, під Путилівською сопкою.

Була ніч. Перед сестрою-жалібницею лежав тяжко ранений в стегно Андрій Любченко (з України, з під Канева), сильно гарячкував, ампутація була необхідна й негайна; не згоджувався, — волів умерти в манджурському степу, ніж вернутися додому калікою. Сестра, сама на двох кулях, бо недавно пережила тяжкий перелім ноги (але тоді всі від безупинної праці валилися з ніг, — мусіла змінити), була коло нього та інших в ту ніч вартовою.

На Путилівській, що треміла день і ніч вже 8-му добу, раптом стихло. Так стало дивно, ніби там уже не зосталося ані живої душі. Яюсь спокійніше позасипляли ранені, а Любченко заговорив... Згадував рідню, хату, село, околицю, Канів... Був кінець лютого, — річниця смерті Тараса Шевченка. В наметі тільки двоє українців... Згадали його „незлим, тихим словом“... Тихенько проговорила „Заповіт“, і цей простий козак в обличчі смерті почув стихійно, хто він є, чий батьків... заврушилися сльози, потягнуло додому, туди, на рідну батьківщину. „Сестрице, хочу операції, врятуюся, дістануся в Україну, туди, недалеко Могили Тараса“...

Чи врятувався ж? Не знати. Здали його ранком в операційний вагон тієї ж організації. Але тоді вже все заврушилося — недурно замовкла Путилівка; не було вже чого її триматися: виявився обхід японців перед Мукденом, треба було кинутися на прорив, щоб хоч під обстрілом вивезти все те, що ще жило...

Минуло більш 30 літ від тієї річннці, що справляли удвійку: сестра жалібниця й тяжко ранений вояк... шепотіли собі його Заповіт...

І цікаво — коли друкувалися записки сестри про війну в ліберальному журналі „Русское Богатство“ за редакцією Короленка, там був випущений і цей (разом з іншими) спомин про двох українців у наметі в річницю смерті Тараса — мабуть не вільно було навіть згадати про свої українські почуття...

III.

1911 рік. Москва.

50-та річниця смерті Тараса Шевченка.

Велика зала Московської Консерваторії, переповнена повинця, шемрять м'якою мелодійною мовою. Зо всіх кінців України прибули її щирі діти, старші й молодші, на своє національне свято, не дозволене на лоні Матері... І там, у серці Московії, відслонила куртина образ рідний, дорогий: Канівська Могила над Дніпром... кругом її схилилися з вінками історичні постаті й постаті з творів Шевченка... Оркестра, капела Московської Консерваторії в повному складі, розпочала „Заповіт“... Море голів піднеслося й полилися звуки з сотень грудей... Була якась надземна міць у тому смуткові. Во-

скресла з мертвих Україна, — лежала ще непорушна й скута ланцюгами, — тільки віддих її горів полум'ям, і здавалося, що готова вона спалахнути на цілий край, щоб перегоріли кайдани й встала на ноги...

І думалося: „Будеш, Батьку, панувати, поки сонце сяє!“

Це був перегляд наших свідомих національних підготовчих сил.

Але була міцна московська реакція, як ніколи, і вогонь причайся, розпорошився знову на маленькі іскорки й рознісся по найменших закутинах краю, вичікуючи своєї пори...

А було це 25 літ тому.

IV.

Лютий, 1919 рік. Кам'янець на Поділлі.

Свято пам'яті Шевченка на своїй землі, у своїй Державі...
У Своїй Державі!

Сталося чудо...

З тих вогників, що блимали днеде по „Просвітах“, за два роки боротьби й праці повстала Україна — Українська Народня Республіка.

Як довга й широка, вкрилася жовто-блакитними прапорами. А в день 26 лютого по всіх церквах цілої Держави правили Службу Божу за Тараса Шевченка. Вже не було ні однієї української дитини в Україні, щоб не ходила до української школи, і... щоб не тримала свічку за Тараса...

А в серці Поділля, Кам'янці по Шевченківській вулиці, до Шевченківського Народнього Дому в цей день безконечним шнуром тягнулися представники урядових установ, народніх самоврядувань (губерніяльного, повітового, міського), громадських організацій і школи, школи, школи... — початкові, середні, та в повному складі професура й студентство першого новоутвореного Українського Державного Університету — складали свої вінки навкруг погруддя Шевченка. А поруч з державним гімном могутньо пісся „Заповіт“ з'єднаних хорів: Національного Кам'янецької „Просвіти“, учительського, студентського, шкільних...

І думалося: Пануєш, Батьку, разом з нами у своїй землі...

Не сором було показати перед Його обличчям свою працю...

Збудовано маленькими людьми величне диво...

А минуло тільки 17 літ з того часу...

V.

1921 рік. Кам'янецьчина під більшовиками.

Село.

Ніби стався жахливий землетрус, розпалася земля під нашими ногами, — й усе збудоване нами звалилося в прірву!...

Розійшлися каменярі, хто куди, а ті, що зосталися, були викреслені з шеревіт життя, ніби живцем закопані в могилі...

Прийшли інші будівничі перебудувати все наново.

Минали дні, минали ночі... Не прояснювалося... Кінчався лютий. Невже, Батьку Тарасе, не пом'янемо Тебе бодай удвійку в річницю Твоїї смерті?

І раптом на село дістався наказ та ще й українською мовою — від комісара до комісара аж до сільського дійшов у такій формі: Оголосити 25—26—27 лютого (по ст. ст.) три дні народнім святом в пам'ять борця за волю людини Т. Шевченка. Не можна в ці дні ставати на працю — ні орати, ні сіяти (почалася рання весна) під загрозою суворої кари. Школам — три дні уряджувати поранки, реферати, академії. Сільрадам — припилювати, щоб Свято відбувалося вчисто...

Було й таке святкування, з наказу та ще й під загрозою...

Ну, і святкували...

А було це 15 літ тому.

VI.

1936-й рік. 75-та річниця смерті Т. Шевченка.

І знову зійшлися, як всюди й завжди, аж у Дубні пом'янути Його, зробити знову перед Його обличчям перегляд своєї національної свідомости. Прийшли переважно люди села, цілими групами, цілими хорами. Пройшли кілька, а може і кільканадцять верстов, після трудового тижня віддали свій недільний відпочинок для вшанування пам'яті Шевченка. Що ж можуть більшого віддати?...

Нема вже тих, що святкували всі 75 річниць, — багато з них полягло, багато змарновано, багато туляться по чужих краях...

Нехай же надалі ці річниці в лютому виховують їм на зміну нові шереги молодих працівників, а знову здвигнеться чудо!...

Не обійшлося й це свято без смутку. Звернулися організатори до місцевого о. настоятеля Собору з просьбою відслужити панахиду по Шевченкові українською мовою. Але о. Протоіерей не тільки сам відмовився, а й не дозволив і іншим священикам служити по-українськи в Соборі...

Перебралися до маленької церкви на Кемпу. Людей прибуло стільки, що годі було вміститися в церкві, — довелося всім, разом із численним духовенством із сіл, відстояти Службу Божу під голим небом, — у непогоду, на холодному вітрі...

І ця сторінка про Дубно належить теж до історії боротьби за рідне слово...

1936.

Олимпіяда П а щ е н к о.

Читачу! Не доводь свого єдиного наукового громадського журналу „Наша Культура“ до зменшення або й закриття, й зараз таки заплати свій борг!

СУЧАСНА УКРАЇНА.

6. Церква.

Коли я торік їхав в Україну, то був приготований на те, що після майже чвертьвічного панування більшовиків на наших землях, я не знайду вже там жодних слідів якого-будь церковного життя. Дійсність, однак, виявила речі цілком протилежні, що їх уповні можна записати ін плюс на рахунок української національно-релігійної свідомости.

З одного боку в Україні йде зараз глибокий процес зміни релігійного світогляду населення в напрямі цілковитого повороту до віруючого способу думання, а в зв'язку з цим і до зовсім відкритого демонстрування своїх поглядів на релігію, — поглядів, що в переважній своїй більшості не мають нічого спільного з „безвірництвом“. З другого боку й влада, переконавшись, що релігійних вірувань не вдається їй викоринити навіть і з „соціалістичного суспільства“, — припинила покищо свою дотеперішню політику безоглядного поборювання релігії, обмежившись скоріше до ролі пасивного регулятора релігійних відносин у державі, — тим самим отже признавши релігію за „конечне зло“.

Проте досліджування церковного питання в сучасній Україні з практичного боку дуже утруднене, навіть і для чужинців, що, як „інтуристи“, звичайно питанням цим особливо цікавляться. Всі бо найменші навіть прояви народньої ініціативи в церковній справі сгаранно маскуються як владою, так і самим населенням, останнє бо всіма силами противиться втручанню влади в сферу своїх духових інтересів, що проте так само, як і взагалі все життя в ССРСР, зрегламентовані цілим рядом окремих законодавчих актів влади.

Сучасне отже становище церкви в Україні можна дослідити з двох поглядів, а саме: з погляду півного режиму, цебто політики радянського уряду в церковній справі, та з погляду стосунку населення до церковного питання взагалі, а до питання віри зокрема.

З правного погляду радянське законодавство визнає релігію за приватну справу кожного окремого громадянина ССРСР. Церква в ССРСР відокремлена від держави. Свобода відправи релігійних культів, як і свобода антирелігійної пропаганди, визнається правом усіх громадян ССРСР. Акти громадянського стану (давні метричні книги) веде цивільна влада: органи запису актів громадянського стану. Школа відокремлена від церкви. Навчання релігії по загально-освітніх школах заборонене; вчитися релігії громадяни ССРСР можуть виключно на спеціальних богословських курсах, що уявляють із себе приватні навчальні заклади, та що їх відкривають окремі релігійні товариства (парафії) для своїх потреб тільки за дозволом влади. Парафії підлягають загальним правилам про приватні товариства й спілки та жодних привілеїв, ні субсидій від держави не одержують; не мають вони прав юридичної особи й не можуть володіти ніякою власністю. Все парафіяльне майно уявляє собою державну власність.

Закон не вирізняє окремих церков, віроучень, релігійних течій чи сект, визнавши всі релігійні об'єднання віруючих громадян за релігійні товариства (парафії). Кожний громадянин може бути членом тільки однієї парафії. Парафією в розумінні радянського законодавства зветься місцеве об'єднання віруючих громадян села, селища, міста або його частини, що з них усі належать до одного релігійного культу, ісповідання, течії чи секти, в кількості не менш 20 осіб, що вони об'єднуються для спільного виконання своїх релігійних потреб. Парафії підлягають обов'язковій реєстрації в адміністративних органах влади. Для виконання релігійних потреб парафії одержують за умовою в безплатне користування від місцевих адміністративних органів молитовні будинки й предмети, призначені для відправи культу. Кожна парафія може користуватися тільки одним молитовним приміщенням. Парафії відбувають загальні збори своїх членів на загальних підставах за дозволом влади; обирають свої викональні органи — в складі 3 осіб — для завідування справами парафії та культовим майном. Парафії не можуть займатися торговою, кооперативною чи промисловою діяльністю, допомагати матеріально своїм членам, організувати збори для навчання релігії, екскурсії, бібліотеки, читальні, медичну допомогу. Парафії обирають священників (переважно з абсолювентів богословських курсів) і утримують їх власним коштом; кожна парафія може мати тільки одного священника. Парафії можуть організувати релігійні з'їзди та наради за дозволом влади, що мають право обирати свої викональні органи для проведення в життя постанов з'їзду чи наради. Відібрання молитовного будинку, що перебуває в користуванні парафії, допускається тільки тоді, коли даний будинок необхідний для державних чи громадських потреб. Побудова нових молитовних будинків дозволяється владою на прохання парафій тільки в окремих випадках. Парафії мають право збирати добровільні пожертви на парафіяльні цілі, але тільки серед своїх членів. Публічна відправа релігійних обрядів, треб тощо дозволяється тільки на прохання вмираючих або тяжко-недужих у лікарнях та в'язницях, а також на кладовищах і в крематоріях. Церковні процесії допускаються тільки з дозволу влади, з виїмком хресних ходів довкола церков, що на них не треба ніякого дозволу. Дзвонення по церквах заборонене.

З церковною справою в'яжеться стисло в радянському законодавстві реформа календаря, що її слід окремо оговорити; радянський бо календар різниться від „буржуазного“ передовсім своєю структурою, а надто й тим, що він заводить два календарні „сектори“ — один міський, а другий сільський. Звичайний бо радянський рік має як і всюди 365 днів, поділених на 12 місяців, але тиждень має на зміну то 6 (у місті), то 7 днів (на селі). Праця й відпочинок по містах регулюються в СРСР за „шостиденкою“, а саме п'ять днів праці й шостий, що відповідає нашій неділі, день відпочинку т. зв. вихідний. Завдяки цій особливій структурі радянського тижня вихідні дні мають назавжди устійнену дату та випадають на 6-те, 12-те, 18-те, 24-те й 30-те число кожного місяця. 1-ше березня це п'ятий вихідний день

у лютому, що не має 30-го числа, а крім того існує ще додатковий вихідний день у тижні, що йде після останнього вихідного дня місяця, що має 31 день. Врешті встановлено вихідний день 1. січня замість чергового дня відпочинку 30 грудня. Назви днів тижня залишилися ті самі. Число свят усталено на п'ять. Це — 22 січня — день січневої революції 1905 р., 1 й 2 травня — дні інтернаціоналу, врешті 7 й 8 листопада — дні жовтневої революції 1917 р. Це — пролетарські свята, вільні від праці та зрівняні з вихідними днями тижня. Окрім того в СРСР святкують іще 14 т. зв. пам'ятних днів, присвячених різним революційним подіям, коли праця скрізь одбувається нормально, а тільки ввечері відбуваються різні привагідні збори та демонстрації. Це — новий рік (1 січня), день смерти Леніна (21 січня), день червоної армії та флоти (23 лютого), день жінок (8 березня), день лютневої революції 1917 р. (12 березня), день паризької комуні (18 березня), день народження Леніна (22 квітня), день преси (5 травня), день старої конституції СРСР (6 липня), день кооперації (7 липня), антивоєнний день (1 серпня), день червоної авіації (18 серпня), юнацький день (5 вересня), день нової конституції СРСР (5 грудня). Церковні свята скасовано, а назви їх із календаря усунуто.

Навпаки, життя на селі регулюється за „семиденкою“, а, як день відпочинку, святкується там неділя. Село бо оказалось цілком консервативне й радянської календарної реформи просто не схотіло прийняти. Після довшої боротьби з селом на цім полі влада врешті „скорилася“ та узаконила старий календарний порядок у житті села, а між іншим у сільським шкільництві. Через це саме й довжина шкільного року в Україні вираховується по сільських школах за семиденкою, коли, навпаки, по міських школах навчання провадиться за шостиденкою.¹ З церковних свят обов'язково святкуються на селі: Великдень, Вшестя, Зелені свята, Спас та Різдво, а зимова й весняна перерви в шкільному році на селі пристосовані саме до Різдвяних і Великодніх Свят.

Отже в питаннях вільности сумління політика радянського уряду обмежується тепер майже тільки до регулювання релігійних відносин у державі, відносин зовнішнього порядку, сливе не втручаючись у внутрішні справи окремих парафій. Спеціально для порядкування цими справами створено в 1931 р. центральну при ВУЦВБ та місцеві при обл- і рай-виконкомах комісії для розгляду релігійних питань. Певним результатом діяльності цих комісій було те, що замикання церков, як загальне явище, трохи припинилося. Навпаки, почато на прохання окремих парафій відкривати вже зачинені церкви й передавати їх у користування цим парафіям. Процес цей йде дуже повільним темпом, особливо по містах, але навіть і тут дає він певні, покищо незначні, наслідки. Супроти 1935 р. збільшилася нпр. кількість укра-

¹ Див. „Наша Культура“ кн. 1 (21) за січень 1937 р., стаття „Сучасна Україна“ ст. 44.

інізованих парафій в Києві, що їх тепер там три: на Подолі, на Солом'янці й на Слобідці. Як правило, парафії не існують у центрі міст, а тільки на їх периферіях, де мають і свої церкви. В центрі міст усі церкви зачинені, а коли й відкриті, то тільки як пам'ятники мистецтва, культури, музеї тощо.

„Мирний“ курс супроти церкви помітний і в діяльності СВБ (спілки всюючих безвірників). Коли давніш СВБ стосувала активні засоби боротьби з релігією в усіх проявах церковного життя, то тепер у діяльності спілки переважають засоби пасивні. Що більш, діяльності цієї назовні тепер майже не видно. Антирелігійні демонстрації по містах, що колись публічно висміювали релігію, церкву, духовенство, агітуючи за „цілковите знищення Бога“, — належать уже до минулого. Навпаки, на різних принагідних зборах, де виступають із промовама вожді УСРР, можна вже часом почути й слово „Бог“ — з великої букви. І хоч папшпорти громадян ССР не мають іще графі „релігія“, проте в переписних листах, що їх заготовлено до всесоюзного перепису населення 1937 р., уміщено в пункті 5-ім рубрику „релігія“. Безумовно всі ці ефекти сприймаються населенням із певним недовірям, але назовні — назагал із захопленням, як нове, величезне „досягнення“ пролетаріату. Водночас дуже вже помітна й активність самого населення в сприйманні й засвоєнні цих нових здобутків революції. Населення міст зовсім відкрито демонструє своє цілком позитивне відношення до релігії. Замість пояснення наведу короткий епізод.

День 9-го серпня 1936 р. був звичайним робочим днем у ССР. Була це неділя, але найближчий вихідний день за радянським календарем припадав на середу 12 серпня. Вранці подався я до міста в околиці Подолу, там бо, як мені було відоме, містилася одна з київських українських парафій. На вулицях — звичайний щоденний рух великого міста, може трохи менший, ніж на Заході. Всі крамниці, установи тощо відчинені. Святочного настрою в місті просто не відчувалося. — Не дсходячи до Притиско-Миколаївської церкви, я зупинився. Біля самої церкви стояли два селяни та уважно дивились на старі мури, розмовляючи. Напроти церкви побачив я трьох вояків із військ НКВС у червоно-блакитних шапках без зброї, на проході. Побіч мене швидкою ходою пройшов старшина РСЧА з пакунком у руці, круто завернувшись до церкви, та знявши шапку, ввійшов у середину. На перехресті Хоревої та вул. Шолом-Алейхема (кол. Костянтинівської) стояв одиноко вартсвий міліціонер у білих рукавичках, керуючи рухом. Якійсь візник-одинець, переїздячи повз церкву, знявши шапку, нишком перехрестився. До церкви йшли та йшли люди. Ввійшов урешті й я.

Не легка то річ протиснутись до вітара, коли церква вщерть переповнена. Обережно оминаючи сусідів, наблизився я до амвону. Невеличкий хор київським церковним напівом, що так різко контрастує з „нашим європейським“, співав по-українському Заповіді Блаженства. Службу Божу відправляв старенький священник у старих, полатаних блакитних із золотом ризах. Сіро-блакитним струмком курився фіміям.

Почорніле золото на образах здавалося сяйвом неземної краси. І повагою брєніла в голосі пастиря Єдина Правда Велика — „і тепер, і завжди, і на віки вічні. Амінь“.

І повага була в людях. Не чути було голосних шепотінь, так звичайних деінде. Люди молились. Величний настрій опанував душу. Праворуч молоденький вояк РСЧФ завзято христився, ледве чутно вимовляючи устами слова молитви. Трохи далі похилилися в глибоких поклонах постаті вірних. І аж бив ув очі дивний контраст: абсолютну більшість прихожан творила молодь, — звичайна сіра, радянська молодь, але яка поважна в церкві! Молодь українська, майбутнє покоління українського народу, що колись візьме владу в свої руки! Вже виходячи з церкви, побачив я й двох селян, що стояли навколішках у притворі, й трьох вояків із військ НКВС, що, ніби стидаючись, нерухомо тулилися до дверей церкви, й старшину РСЧА з пакунком у руці, з високо до гори піднесеною головою... А в вухах ще довго брєніли безсмертні слова Молитви Господньої: „Отче наш, що еси на небі!“.

(Далі буде).

Іван Зінківський.

ОСТАП НІЖАНКІВСЬКИЙ У МОЇХ СПОГАДАХ.

I. Моя перша зустріч з Остапом Ніжанківським.

Минуло п'ятдесят літ, як я вперше познайомився з Остапом Ніжанківським, а мені здається, що це було недавно. Моє товаришування з Остапом в роках 1885-7 і від осені 1888—1889 залишилося в мене в такій живій пам'яті, що я хотів би свої враження передати громадянству, як спогад про доброго товариша, талановитого музику й незрівняного диригента. Під його рукою співав я в його двох хорах і виступав на концертах. Остап збирав тоді гарячі слова признання, як музик і диригент, чого я був свідком, а через те багато подробиць збереглося в моїй пам'яті. Щоб одначе мій спогад вийшов вірний, щоб у ньому не було ніякого прибільшення, я буду покликуватись на сучасну пресу, а перед усім на „Діло“, що в неодному напрямі вияснює тодішнє життя Остапа й дає чимало вісток про його заціпену працю. Згадки „Діла“ дуже інтересні, а пов'язати їх в одну цілість може тільки учасник Остапового хору, а в добавку чоловік, що жив близько музика, зичливим оком глядів на те, як розвивався його талант та болів над тим, що молодому музиці серед матеріальної скрути нашого громадянства не довелось стати на такій вершині, яку йому віщовано. Оплесків, квітів і захооти мав Остап замолоду багато, але життєві невзгоди, брак матеріальної підтримки не дали розвинутись його музичним здібностям.

В грудні 1884 року, коли я був учнем шостої класи української академічної гімназії у Львові, дійшла до нас, молодих хлопців, згуртованих у громаді, вістка, що при вул. Валовій ч. 14., в австрійському Пляцксмандо служить, як рахунковий підофіцер, талановитий музика,

Остап Ніжанківський, що рад би з нами познайомитись. Про цю громаду, що була середовищем нашого товариського життя, написав гарну статтю наш талановитий, покійний вже товариш Осип Маковей (23. VІІІ. 1867 — 21. VІІІ. 1925 р.) п. н. „Історія одної студентської громади“ (Львів 1912. стр. 29.), і тому я про наше самообразування, про наші молодечі спроби пера говорити не буду. До нас доходили вісті, що Остап хоче вернути з війська до гімназії, і тому я дістав доручення від громадян зайти до нього й привести його між нас „живого, чи мертвого“, як велів наш товариш, Осип Нартицький.

В будній день годі було побачитися з Остапом, бо в канцелярії команди урядували офіцери, тому зайшов я до нього в половині січня в неділю, 1885 р. по екзорті. Ординанс зголосив мене Остапові, і за хвилину опинився я в канцелярії.

Передо мною став тоді 24-літній молодий вояк у синіх штанах, у темно-синій блузі з двома зірочками на комірі. Був це рідкий тип гарного мужчини з незвичайно симпатичним обличчям, з кучерявим, буйним волоссям, зачесаним посередині голови. Був він рослий і стрункий. На очах мав він „двікер“. Поява Остапа викликала на мене незвичайно миле враження.

По кількох словах привітання я запросив його між нас громадян на сходи, на що він дуже радо згодився. Остап оповідав, що в половині вересня кінчить триліття своєї військової служби, почім рад би вернутися до школи, скласти по двох роках матуру, а опісля поїхати до Відня чи Праги на науку в музичній консерваторії.

Мав я тоді при собі книжку „Твори Володимира Навроцького“ (ур. 18. XІ, 1847 — 16. ІІІ. 1882), видану при кінці 1884 р. при участі І. Франка (15. VІІІ. 1856 — 23. V. 1916) „Академічним Братством“. Сердечний життєпис пок. Навроцького видрукував Остап Терлецький (1850 — 1902 р.).

Остап узяв книжку до рук, переглянув її з увагою, а коли побачив вірші Навроцького, почав у них вчитуватись. Минуло кілька хвилин, а Остап почав читати наголос поезію Навроцького: „До Ластівки“, писану 19. VІІ. 1878 року втиждень по смерті дружини. На Остапа зробив вірш помітне враження. Він читав:

„Люба ластівочко, милий пташку мій,
Тя мене не видай, не лети в вирій!
Піднесись до хмари, поверни долом
Понад нашим краєм, над нашим селом.
До мого віконця спустиєсь, прилини,
І радісну пісню свою зазвони.
І голоском своїм тугу мні розвій, —
Зажди, щєбетушко, не лети в вирій!
А ластівка каже: не здержи мене!
Мене ж тязь туга з віконця мене,
А люди лихії гонять з понад стріх,
І в хмарах ще чути їх пакітний сміх.
Ні волі, ні миру, ні сонця -- твій край!
Не гай мене, друже, — я лечу у рай!“

Я звернув увагу Остапа ще на другий вірш Навроцького п. н. „Умерла“, пис. 20. VII. 1878 р. теж на спомин дружини, а молодий музикант почав знову читати наголос:

„Чиста, мов рожі стулений листок,
Що роса вранці умила му лиця;
Біла, як перший весняний цвіток,
Тиха, як вранці небесна зринця —
Ясну головку на рученьку сперла, —
Спить, чи думас?

Цить! вона умерла!“

— Але ж це чудові речі, особливо перша поезія — сказав Остап і просив, щоб йому лишили книжку, бо він хоче прочитати життєпис Навроцького та „увійти в його душу“.

При нашій першій зустрічі питався ще мене Остап про наше життя в громаді, а коли довідався, що я співаю тенором, просив мене, щоб я заходив до нього частіш у будні дні по год. 7. вечером, коли вже нікого з офіцерів немає в службі, і переспівував із ним його пісні. Із задуми Остапа бачив я, що поезія Навроцького „До ластівки“ не дає йому спокою. Він це притакнув і сказав: „Мелодія під його слова так і проситься на папір“.

Я попрощався з Остапом у його кімнаті в партері перше вікно наліво при вході, де стояли два залізні ліжка для нього й його товариша, фельдфебеля. Обидва вони тут перемешкували. Товариш Остапа любив вишити, забавитися з дівчатами, а Остап не вживав алкоголю, не курих тютюну, через те й відносини між обома були чисто службові. Може ще й коли залодив товариш Остапові яку пакість, бо був старший у службі й через те приятні між ними не було.

Таке було моє перше побачення з Остапом.

II. Остап диригентом на вечерицях Ол. Кониського.

В кілька днів пізніш побачив я Остапа на вечерицях, уладжених у „Бесіді“ на честь Олександра Кониського. Було це дня 22. I. 1885 року. Фірму концертів давали товариства „Просвіта“, тов. ім. Шевченка, „Руська Бесіда“ та „Академічне Братство“. Останнє зайнялося складенням хору, а що поміж його членами були гарні солісти, Євген Гушалевич (пізн. артист опери), Вол. Лев, Теліховський, то й продукції хору випали складно. Помагали співати в хорі учні найвищої класи акад. гімназії.

Дуже добру промову виголосив тоді ред. „Діла“ Іван Белей (умер 20. X. 1921). Опісля співано трудну пісню Крайцера „Чарівна піснь“, а далі дві композиції Остапа Ніжанківського, одну до слів Вериволі (Кониського) „Вітер“, а другу кантату в честь ювілята до слів Ів. Франка п. н. „Не гармати грають нині“.

Про „Вітер“ писало тоді „Діло“: „Як сама музика, основана на народніх мотивах, відзначувалася молодецою силою та багатством інвенції, так і вірне виконання композиції зробили на зібраних дуже приємне враження, що висловилося у рясних оплесках“. А про другу

Остапову пісню до слів Франка писало „Діло“, що „п. Ніжанківський уложив хорошу музику й вона викликала неугавні оплески зо всіх сторін“.

На вечерницях співав ще хор Лисенків твір до слів Шевченка: „Поки зійде ясне сонце“, що теж дуже подобався.

Із солістів виступив тоді на вечерницях баритон Володимир Лев, студент I року правничого факультету. Мав він дуже гарний, ніжний голос. Відспівав він тоді Монюшків „Спомин лірникові“. „Діло“ писало, що спів соліста, „якого сильний, приємний голос і добре зрозуміння твору викликали цілу бурю оплесків, так що він мусів, на домагання гостей, цю пісню повторити“. І як співак, і як чоловік був Вол. Лев надзвичайно симпатичний. Немов би для його голосу склав Остап баритонове соло в пісні „Гуляли“, а Лев захоплював нераз публіку своїм шовковим співом при різних нагодах. Залюбившись, Лев кинув право, вступив на поштову службу й одружився. В щасливому подружньому житті співав він нераз солові пісні та брав живу участь у громадській праці в Стрию. І тільки на схилі літ (умер 27. I. 1935 р.) відсунувся він від музичного й громадського життя, хоча все згадував свої солові виступи й участь в хорі під проводом Остапа, як ясні дні молодечих снів і поривів.

Як знаменитий декламатор твору Кониського „Острожник“ виступив на вечерницях член „Акад. Братства“ Нестір Яворівський (ум. 9. IX. 1906 р. „Діло“ 1885. ч. 5).

Завважу, що хором „Акад. Братства“ диригував Остап у цивільному вбранні, що його навмисне випозичено. По вечерницях почалася забава, одначе Остап у ній участі не брав, бо о год. 11-ій мусів бути на нічлігу в своїй канцелярії. Хор „Акад. Братства“ був добрий, але принагідний, а Остап не міг ним зайнятися й повести його далі через військову службу.

Вечерниці на честь Кониського викликали відгомін не тільки в „Ділі“, але й у листі Івана Белея до Олександра Барвінського з дня 23. I. 1885 р., де читаємо: „Поперед усього ділюся з Вами милою звісткою, що ювілейний вечір у честь Кониського випав у цілості надсподівано гарно. В покоях „Р. Бесіди“ ще ніколи не було такого одушевляючого свята. Заслуга передовсім „Академічного Братства“, де тепер доволі хороших патріотів молодих“.

„Люда зійшлося сила, старших і молодших. Жінок було стільки, що зайняли всі крісла залі. Всі були самі свої, — як одна родина. Мій відчит, хоч я не мав часу багато на його виготовлення, всім дуже подобався — старші й молодші гратулювали мені, навіть панночки наші, з чого я дуже тішився, бо відчит від початку до кінця держав я в тоні українсько-патріотичнім. Продукції музикально-декламаційні проявили великі таланти серед молоді. Н і ж а н к і в с ь к и й (студент з Дрогобича, тепер служить у війську) як композитор, академік-правник Л е в, як співак, правник Н. Я в о р і в с ь к и й, як декламатор, накінець і студент з руської гімназії Я р е м к е в и ч, як рисовник, — таланти не буденні“.

„Захват усіх з удачі вечерниць був такий великий, що по вечерницях, замість розходитись додому, почала молодь танцювати при фортеп'яні — і танцювали — уважайте на „Р. Бесіди“ — аж до 3-ої години вночі! Танцювало двадцять кілька пар — то не жарти! Бавилися сердечно, бо самі свої були. Сконопадили й мене старого до танцю, а все мені докоряли тим, що я не вступаю щодо цього в сліди пок. Володимира (Барвінського): Ну, і я вступив“.

„Хотів я до Вас телеграфувати, щоб Ви не слали телеграми Кониському, бо він писав, щоб на його адресу навіть листів не писати. Нотому я розміркував, що осторога моя була б уже запізня, бо Ви мусіли 21. д. січня вислати. Зо Львова шлють на нього доноси до „Кієвлянина“. Ця моя увага здається Вам на будуче“.

Про вечерниці на честь Кониського згадав я тому, що це був перший виступ Остапа у Львові, де він дав себе пізнати як композитор і диригент тоді, коли був на військовій службі.

III. Остап серед громади учнів акад. гімназії.

В місяці лютні 1885 року зайшов я знову увечері до канцелярії команди. Остап вийняв із столика ноти, а в них побачив я нову композицію до слів Вол. Навроцького, ще так дуже музиці припали до вподоби.

У мене був тоді незлий теноровий голос. Я читав ноти досить добре, тож при помочі Остапа відспівав скоро мелодію „До Ластівки“. І слова, і мелодія мене захопили. Остап співав нижчим голосом, і дует зливався в гармонійну цілість. Остап був з пісні вдоволений. На стіні висів портрет цісаря. Ледви, чи думав коли Франц-Йосиф I., що в його військовій канцелярії буде виростати музичний талант, та що в ній загомонить українська пісня...

В місяць, або два пізніше співав я з Остапом його новий твір, дует: „І широкою долину“ до слів Шевченка, а вслід за тим сольову пісню Іванця: „В гаю зеленім враз зі мнов“. Мені особисто припав більше до вподоби перший твір, бо й підходив він під мій голос, а Остап заповів, що я мушу його відспівати на концерті, але з добрим баритоном, а не з таким „розбитим голосом“, як мій, казав Остап. З часом відбував я проби з Петром Берестом, і ми готовились до виступу, але де й коли, про це з нас ніхто не думав.

Друга пісня: „В гаю зеленім“ прийнялася в мить серед співаючого громадянства, а не було хіба музикальної панночки, щоб її не знала, або не співала. Мелодійність композицій Ніжанківського захоплювала нас усіх без винятку, а ім'я надійного композитора не сходило з наших уст.

Мабуть, під весну, в одну з субіт о год. 5. по полудні був Остап між нами громадянами. Ми сходилися мало що не кожного тижня на третьому поверсі „Народнього Дому“, де містилася тоді академічна гімназія. Була це простора класа, чи скоріш зала, що виходила на дві вулиці, — Корняктів і теперішню Рутівського. Мала вона передню кімнату, а через те не було чути наших відчитів, чи декламацій, чи

співів на коридорі. За 20. крейцарів відчиняв нам цю класу „поцтивий“ терціян Венцель, родом чех, що вислужив 12. літ у війську, дістав сертифікат і на його основі державну службу терціяна. Був це добряга, незвичайно услужний, а мав тільки одну хибу, — любив горівку. П'яним я його ніколи не бачив. Ніс його був усе фіолетної краски. Нюхав він табаку й нею нас трактував.

Між нами громадянами було умовлено, що на випадок, якби нас приловив на сходинах дир. гімназії, о. Василь Ільницький (22. IV. 1823 — 30. IX. 1892 р.), що мешкав в тому самому будинку на II поверсі від вулиці Вірменської, ми мали виправдуватись, що учимось лекції, або що підготовляємо концерт. Коли ж між нас мав заглянути Остап, ми рішили, що на випадок небезпеки, вояк Остап мав лізти під лавку. Але до цього ніколи не дійшло. Дир. Василь Ільницький, сам письменник, ставився до всіх наших починів з виrozumілістю й вибачливістю, бо був це чоловік із золотим для молоді серцем, великий приятель бідних школярів, що збирав заповідливо для них гроші й осушив не одну сльозу, та заповіді нужді, чи голодуванню своїх учнів. Вкінці розумів він те, що краще як молодь у школі учиться, чи співає, якби мала шукати розради поза школою.

Ми відчитували на сходинах всякі відчити, нерідко перші спроби нашого пера, декламували твори Шевченка, чи Федьковича, а окрім цього заспівали пісню Вахнянина „По морю“, „До чарки“ і „Калину“. Коли Остап прийшов між нас, ми обидва з Берестом відспівали його дуета: „І широкою долину“.. Вігано Остапа між нами промовою й піснею, а Остап вивдячувався нам нотами своїх власних композицій, або й інших музиків. Приніс він також свій хор „Гуляли“, спробував його між нами, а коли ми заспівали, Остап щиро подякував, давав вказівки, як його виконувати, словом, обіймав між нашим невеличким хором становище диригента. Раз заспівали ми на перестанку між годинами „Гуляли“, а пісня так подобалася, що наш хоральний гурток збільшався, голоси зіспівувалися з собою, а професори залюбки прислухувалися до наших співів та хоча дзвінок на годину пердзвонив, вони не входили до класи, доки пісні не скінчено. Остап являвся на наших пробах співу щораз частіш, приносив щораз нові твори, що їх сам розписував на голоси, й у нас до ферій 1885 було вже в запасі вивчених яких 20 пісень із творів Вахнянина, Остапа, Вербицького, Лаврівського і Воробкевича. Остап являвся між нами в військовому вбранні, спершу з двома зірками на комірі, опісля з трьома, а вкінці вже й з жовтим пояском під зірками. Був він усе wirklicher Korporal, опісля Titular-Führer, а вкінці Titular-Feldwebel.

Був Остап незрівняним диригентом. На даний знак камертоном ми ставали карно біля нього. Ніхто з нас не смів тоді навіть зашеделітти нотами. З його руки, а ще більше з його обличчя ми вичитували, як маємо співати та модулювати пісню. Кожний із нас мусів вичити ноти, щоб співати без помилок. Словом, він панував над нами й над нашими голосами своїми нервами. Він любив і розумів пісню, а ту саму любов і зрозуміння пісні вливав він між нас. Вже по кількох

пробах ми так ізжилися з його диригентурою, що просто не уявляли собі співу під іншим проводом.

Ми вчилися від нього пошани для пісні. Твори музичні, що він приносив із собою між нас, відкривали нам новий світ. Коли не один із нас робив із давніх пісень карикатуру й співав їх по дяківському через ніс, або горло, а піддираючи гузик при сурдуді, здирав голос у пісні „Красна дівце“, „Твоє личенько розкоши здрой, Ти мой владитель, ям слуга твой“, Остап звертав увагу, що пісні карикатурувати не вільно, бо може й вона колись мала своє значення й ширила замишування до музики, або й любов для нації. Ставився він до кожної пісні поважно, тому й годі дивуватись, що й ми, молоді учні, споважніли та з повагою ставились до хору й пісні.

Дійсним нашим диригентом став Остап тільки в вересні 1885 р., коли скінчив військову службу. Він склав іспита до сьомої класи з поч. жовтня 1885 р. й став моїм шкільним товаришем. Вже від перших днів вересня, хоч ще відбував службу, приходив Остап до нас на проби і вправляв із нами дві пісні Вахнянина: „По морю“ і „До чарки“ та свою композицію „Гуляля“, бо нас запрошено на день 20. IX. 1885 р. на концерт до Рогатина.

Зложилося ще й так, що в серпні 1885 року поїхав я на вандрівку (з ряду третю) студентів високих шкіл, що почалася концертом в Тернополі, а закінчилася в Чернівцях. Взяли в ній участь студенти львівського, краківського й віденського університету, а приїхали тоді теж з Києва дві студентки, Катря Мельниківна (друга дружина Вол. Бон. Антоновича), Олена Доброграївна і студент Кость Арабажин. Останній був знаменитий промовець. Завважу, що Мельниківна й Доброграївна мали серед молоді глибоку пошану, а коли Доброграївна померла в Ментоні 21. V. 1888 р.¹ на грудну недугу, один із учасників вандрівки В. К-ий мало не зійшов із жалю за нею з ума. Арабажин заспівав пісню „Погуляєм цю ніч“. Починалась вона теноровим солом, почім впадав хор і повторяв рефрен:

„Погуляєм цю ніч, товариші мої,
Щоб жилося дружиш в нашій вольній сем’ї..“

Тенор співав що раз нові куплети, нераз дуже поважні, нерідко веселі, а хор відповідав згаданим рефреном. Я заспівав пісню Остапові, він зложив її під чоти і вже другої днини співано її по всіх класах вищої гімназії. Пісня „Погуляєм“ удержалася поміж громадянством довгі літа, а Остап вилітографував її як додаток до одного з зшитків „Бібліотеки музикальної“. Мала це бути пісня київських студентів.

Завважу, що ще в часі військової служби в місяці липні 1885 р. видав Остап літографією свій дует до слів Навроцького: „До Ластівки“ з своїх дрібних опядностей. Громадянство скоро викупило наклад і пісня пішла „між людей“.

Від вересня 1885 р. почалася історія Остапового хору.

¹ Марія Берепштам-Кістяковська: „Українські гуртки в Києві полов. 1860-тих та початку 1890-тих років. За сто літ кл. III. стор. 206—225.

ГЛАГОЛИЦЯ НЕ ПОВСТАЛА З ГРЕЦЬКОГО МІНУСКУЛЬНОГО ПИСЬМА.

IV.

Порівняння глаголиці з мінускульним грецьким письмом свідчить проти мінускульної теорії.

Самих історичних свідчень проти грецького повстання глаголиці може було б декому трохи замало, а тому подаю в цім розділі ще й докази палеографічні. Щоб пересвідчитися в правдивості чи неправдивості теорії Тейлора-Ягіча про скорописно-мінускульне походження глаголиці, я пильно студював грецьке скорописне, а особливо мінускульне письмо різних віків, шукаючи в них джерела для нашої глаголиці. Але шукання мої були надаремні: жодних глаголицьких ознак в грецькім письмі я не знайшов, і переконався, що їх там і не має. До таких висновків, як ми бачили вище в I розділі, прийшли також інші професори, напр.: Н. Грунський, Ральфс, А. Соболевський і ін. Цебто, я не перший виступаю з подібною думкою.

Треба сказати, що не завжди ясно видно, з якого саме грецького письма випроваджують дослідники глаголицю, а часом знати, що вони змішують або ідентифікують письмо курсивне з мінускульним, а це веде до непорозумінь. Треба знати, що грецьке скорописне чи курсивне письмо рано зачалось й швидко розвивалось. Греція мала багато різних канцелярій, де писано курсивним письмом, писали ним усі в своїм приватнім житті. Це письмо нестаранне, дрібне, а головне — букви поєднуються одна з однією; одна й та сама особа ту саму букву пише не все однаково. Взагалі курсивне письмо — письмо надзвичайно індивідуальне, у кожного писаря до певної міри різне. Читати курсивне письмо все трудно. Ця грецька курсива панує в Греції аж до початку IX-го ст.

Але від кінця VIII-го ст. в Греції зароджується нова форма письма, що зветься письмом мінускульним. Це письмо сильно відмінне від письма курсивного чи скорописного. Грецька мінускула повстала з бажання писати скоріш, ніж то буває при письмі уставнім (унціяльнім), але писати читко. Мінускульне письмо — це те саме, що в палеографії кирилівській пізніший півустав. Мінускульне письмо найчастіш дуже виразне, округле й гарне. Дуже багато мінускульних букв — це букви унціяльні, тільки простіше й округліше написані (пор. стосунок слов'янського півуставу до уставу). В мінускульнім письмі дуже часто окремі букви поєднуються, особливо в мінускулі IX-го віку. Ios. Vajs твердить (Rukovět' 38—40), ніби в мінускульнім письмі букви пишуться окремо одна від однієї; це непорозуміння, бо факти цього не доводять. Для доказу, яке саме письмо вплинуло на Костянтинову глаголицю, треба брати письмо головно VIII—IX віку, а письмо X—XIII віків, як то для чогось подає о. Вайс на ст. 43—49, нічого нам не докаже.

¹ Див. НК кн. 2. Це окремий розділ із моєї праці: „Поветання азбук та літературної мови в слов'ян“, що незабаром появиться в світ.

Серед усіх найстарших глаголицьких пам'яток X—XI віків я не знаходжу ані однієї, щоб мала письмо, хоч трохи подібне до мінускульного. В усіх глаголицьких пам'ятках найстаршої доби кожна буква пишеться рішуче окремо, абсолютно нічим не в'яжеться одна з однією, кожна буква пишеться унціально, цебто дуже старанно й поволі, чому форми тієї самої букви в одного писаря майже однакові. Нічого подібного нема в мінускульнім грецьким письмі IX-го віку (а його тільки й можна брати, а найбільше — ще мінускулу X-го віку): тут букви пишуться швидко, не так старанно, в більшості своїй — з'єднуються, і при тому в того самого писаря в однім письмі букви найрізнішої форми.

Переходжу тепер до окремих палеографічних завважень.

Напочатку зроблю тут загальне завваження щодо методології шукання джерела для глаголицького письма. Починаючи ще з кінця XVIII-го віку глаголицю порівнювали з багатьма алфавітами, при чому кожний раз допускали найрізніші далекойдучі натягнення: букви перевертали, доповняли, зменшували, взагалі вільно перероблювали по своїй уподобі. Така методологія зовсім хибна, бо при її допомозі глаголицю можна з однаковим успіхом рівняти з яким хочете письмом. Чи ж то справді власне так народи позичають своє письмо одні у одного? Порівняйте хоча б алфавіти давньо-фінікійський з давньо-грецьким унціалом написів і переконаєтесь, що при позиченнях ніколи нічого не перевертають, не додають, не зменшують, — відміни одного письма від другого, які маємо, повстають пізніше вже на своїй землі, в процесі свого власного еволюційного розвою. Про це ж саме свідчить старе коптське письмо, збудоване на грецьким: при першім погляді на нього видно, що це письмо грецьке, й грецьких букв тут не змінено до непізнання. Ось через це я методологічно відкидаю всі ті теорії про повстання глаголиці, що пропонують перше до непізнання переробити букви, а потім їх рівняти.

Подам тепер свої палеографічні зауваження про відношення глаголиці до грецького мінускульного письма.

1. Мені здається, що в теорії Тейлора-Ягіча треба найперше викинути всяку думку про походження глаголиці з письма скорописного. Грецький скоропис має такий відмінний характер, що про нього, як про джерело глаголиці, навіть мови не може бути; питання може бути тільки про старше мінускульне грецьке письмо. В теперішній час грецька палеографія виразно відрізняє письмо скорописне від мінускульного, не змішуючи їх, бо повстали вони в різних процесах, і взагалі то письма з самого характеру свого різні, до себе не подібні.

2. Між письмом мінускульним та глаголицьким скрізь знаходжу велику різницю, бо ці письма належать до цілком інших палеографічних шкіл, більше того — до різних письменницьких культур. Таблиць Тейлора та Ягіча прийняти ніяк не можна, бо навіть ті форми, що в них подані, зовсім не подібні до глаголицьких.

3. Сам В. Ягіч на ст. 107 своєї праці: „Четыре критико-палеографическія статьи“ 1884 р. твердить, що „только четыре буквы (гла-

голицькі) **в, г, д, н** на перший вигляд уже наминають греческіє мінускулы, да и здѣсь каждому греческому почерку нужно что-нибудь прибавить, чтобы изъ него вышла соответствующая буква глаголическая“. Оце правдиве признання Ягіча: дійсно, я не знаходжу в цілій його таблиці ані однієї букви, яку можна було б прийняти просто без більшого перероблення. Кожну мінускульну літеру треба перше добре препарувати (перевернути, щось додати або відняти), аж тоді тільки стане вона подібною до літери глаголицької. Цебто, без найгрубіших натягувань теорія Ягіча існувати не може.

4. Коли б Костянтин для своєї глаголиці справді використав був грецьке мінускульне письмо, то він мусів би взяти для неї звичайні, скрізь уживані, мінускульні форми, як то зробив автор кирилиці, взявши для неї звичайне грецьке унціяльне письмо. Думати так змушує нас не тільки звичайна логіка, але й історія інших запозичених азбук. А між тим теорія Тейлора-Ягіча та їхні таблиці показують нам щось зовсім інше: Костянтин для своєї азбуки ніби обклався був грецькими скорописно-мінускульними рукописами різних віків, і вишукував по них буквоу найрідше вживаних, не подібних до звичайних; мало того, він ці букви-раритети обертав ще догори ногами, обтинав, немов господина бараболю, або навпаки — додавав до них те, чого тепер Тейлору-Ягічу хочеться. Очевидно, такої теорії, при теперішнім стані науки, прийняти жодним способом не можемо. Та й для чого Костянтин мав був так переробляти мінускульне письмо, щоб воно навіть здалека було неподібне на свій оригінал?

Але я такої думки, що скільки б Костянтин не трудився був, переробляючи для своєї глаголиці мінускульне письмо, його операція до кінця не вдалася б йому і щось би з первісного мінускулу таки залишилося. Але, як знаємо, цього нема, бо джерелом для глаголиці не було письмо мінускульне.

У своїй праці: „Четыре критико-палеографическія статьи“ 1884 р. Ягіч дорікає Міллерові за вияснення букви **ч**, що „авторъ пропустилъ замѣтить, что нарисованный на его таблицѣ почеркъ не единственный, и кажется даже не самый употребительный“ (ст. 111). Так само на ст. 127—128 Ягіч сильно виступає проти Гайтлера, правдиво дорікаючи йому, що той користується для своїх гіпотез одиничними та випадковими формами в рукописах. Цебто, сам В. Ягіч визнає, що позичатися можуть букви тільки звичайні, найчастіш уживані, а не раритети. Нащо ж тоді він сам змушує Костянтина вишукувати в мінускулі раритетів, та й ті ще без кінця переробляти?

5. Сам характер письма глаголицького та грецького мінускульного в основі своїй різний: мінускульне письмо характеру курсивного, цебто часто знає пов'язані між собою літери, винесені над рядок і т. ін., тоді як глаголиця — письмо уставне (унціяльне), бо літери пишуться кожна окремо, пильно викінчуються і т. п. Пояснення Ягіча, ніби Костянтин переробив мінускул і курсив „въ стилѣ устава съ прямою литургическою цѣлью“ (ст. 107), нічого не доводить, бо в такім випадку Костянтиніві належало б узяти просто грецький унціал.

6. В грецькій мінускульній письмі більша частина букв азбуки в тій чи іншій мірі повторюють форму букв унціяльних; чисто мінускульними хіба можна рахувати **а, в, г, д, з, и, к, н, п**. Цебто між грецьким письмом мінускульним та унціяльним такий самий стосунок, як між давнішим кирилівським скорописом та його уставом. Нічого подібного нема в письмі глаголицькій: у ній ані одна літера не має подібної форми в грецькій унціяльній письмі. Цебто сам характер двох азбук зовсім різний, з різних культур узятий.

Взагалі, грецьке мінускульне письмо ясно й виразно говорить про дві письмі, скрізь бачимо в ній унціяльну основу, як то бачимо, скажемо, в слов'янськiм півуставі. Нічого подібного в глаголиці нема: це письмо само в собі закінчене.

7. Грецьке мінускульне письмо IX—XI віків чисто мінускульним не буває, — майже кожний мінускульний рядок має, в більшому чи меншому числі, й якісь унціяльні літери (з числа тих, що мають чисто мінускульну форму). Вплив унціяльного письма на мінускульне все виразно почувається. Зовсім не те бачимо в письмі глаголицькій: тут форми тільки глаголицькі, впливу іншого письма тут звичайно не бачимо. Знаємо тільки один рукопис, Синайський Псалтир, що має в глаголицькій письмі також і грецькі унціяльні букви **Т, М, В** і ін. (кирилиця), але це одиничний випадок, тоді як у мінускульній письмі — це правило. Ніби унціяльність глаголицьких **а, б, к, р, н, ш** має інший характер походження.

8 Взагалі, палеографічні звички глаголицькі та мінускулу зовсім різні. Напр., по грецьких мінускульних рукописах заголовки (титули) пишуться тільки унціяльним письмом, тоді як у глаголиці цього ніколи не маємо, бо вони наслідують якусь іншу школу, не грецьку.

9. В мінускульних рукописах ініціали тільки унціяльні, а в рукописах глаголицьких цього не буває. Тільки як одиничний виняток знаємо Синайський Требник, що має унціяльне **Т** як ініціал три рази, інших прикладів нема.

10. Сам характер писання мінускульного й глаголицького письма різні: мінускули знають догори або додола винесені частини букв (напр. у букв **ϑ, ς, ε, λ, η, φ, δ, μ, γ, χ** і ін.), чого в глаголиці зовсім нема: тут усе рядком, поза нього нічого не виходить, як то звичайно бачимо в деяких східніх письмах. При перейманні ж письма цей північний характер постійно заховується.

11. В грецькій мінускульній письмі того часу, від якого знаємо найстаріші глаголицькі пам'ятки, панує звичай писати під рядком, букви ніби висять на лінії. Знаємо цей звичай і в письмі глаголицькій, але дуже рідко.

12. В мінускульній письмі порядок зазначення цифр буквами інший, ніж в глаголиці, бо в глаголиці **б** визначає 2 (як у письмі єврейським), чого не знає письмо мінускульне. Цього **б** не сталося (пор. кирилицю), коли **б** глаголиця справді повстала була з грецького мінускулу.

13. Те, що в глаголиці нема **ξ** і **ψ**, також говорить проти

грецького джерела для цього письма, бо йнакше Костянтин таки взяв би був значки для **кс** і **пс**, бо вони були ж у мінускульнім письмі. Очевидно, джерелом для глаголиці було інше письмо, що не мало особливих значків для **кс** і **пс**, а віддавало їх просто через **кс** і **пс**.

Ось таким чином порівняння грецького скорописного та мінускульного письма з письмом глаголицьким найвиразніше свідчить нам, що нічого подібного між цими письмами немає, — зовсім різний характер їх, різні манери писання, різні палеографічні звички і т. п. Власне, таке порівняння в порох розбиває теорію Тейлора-Ягіча про грецьке походження глаголицького письма. Мусимо шукати якогось зовсім іншого джерела, бо джерело Тейлора-Ягіча тепер строго наукової критики не витримує.

Часом ще твердять, ніби від грека Костянтина можна апріорно чекати зложення письма якнайбільше подібного на грецьке, як те доводив ще А. Вікторов у 1859 р. На це можу дати такий приклад. Апостол зирянський чи пермський св. Степан (1340—1396), родом росіянин із Устюга, вихований у російським монастирі, в 1372 р. склав зирянам азбуку, і склав не з російської азбуки, як би того можна було сподіватися, а цілком відмінну, яка не мала нічого спільного з письмом російським. В основу своєї азбуки св. Степан поклав, здається, ті письмена, які зиряни мали вже до нього, — це різні значки на зирянських грошах. Чи не міг так само робити й св. Костянтин?

Дослідими над повстанням глаголицького письма наука займається ще з кінця XVIII-го віку. Вказувано різні джерела, але аж до 1880 р., до Тейлора, не вказувано на грецьке курсивне та мінускульне письмо, як на джерело глаголиці, хоч дослідники те грецьке письмо дуже добре знали. А сталося це тільки тому, що грецьке письмо справді дуже не подібне на наше глаголицьке.

Чи мусимо визнати бодай якийсь вплив грецького письма на глаголицю? Порівняння глаголиці з грецьким письмом приводить до висновку, що Костянтин упорядковував слов'янам азбуку не за формою грецьких букв, а тільки почасти на грецькій основі. Костянтин упорядковував слов'янам слов'янське письмо, найскоріш те письмо, яке вони вже мали, через що всі джерела, як ми бачили, звуть це письмо новим. Але як грек, Костянтин упорядкував „устрои“ слов'янське письмо трохи на грецькій основі. Справді, можемо вказати, що глаголицю в'яжуть із письмом грецьким ось такі спільні ознаки: 1. Порядок спільних букв в обох азбуках однаковий. 2. Деякі букви складені за грецьким звичаєм; напр. глаголиця має три букви для **і**, як то було й у грецьким письмі; глаголицьке **у** так само, як і грецьке, складене з двох букв: **су**; за грецькими **ο** та **ω** і глаголиця має два значки; за грецьким алфавитом глаголиця має букву для **φ**, хоч слов'яни такого звука не мали, і ця буква була для їх мови зайва; грецька азбука не знає йотованого **е** (*je*, а тільки **е**, що бачимо й у глаголиці (кирилиця має вже **є**). Оце й усе, що в'яже глаголицю

з грецькою азбукою. Але форми грецьких букв Костянтин не брав, — він її взяв із якогось іншого письма, нам не знаного.

Пильна й докладна оборона грецької мінускульної теорії, яку дали за останній час проф. С. Кульбакін („Можно ли считать доказанной греческую основу глаголицы“, 1927) та проф. Йос. Вайс (Rukovět hláholské paleographie, 1932), не прихилили мене до цієї теорії. Крім того ці ж оборонці закинули вже дві дуже важливі частини грецької теорії Тейлора-Ягіча: 1) теорію одности глаголицького джерела й 2) теорію лігатур, а без цих частин ця теорія — напівповалена.

Погляньмо спрвді, до яких висновків приходять теперішні прихильники грецької теорії повстання глаголиці. Остання праця в цій ділянці — „Rukovět hláholské paleographie“, 1932 р. проф. о. Йос. Вайса (а о. Вайса підтримує й проф. С. Кульбакін). Ціле життя о. Вайс присвятив вивченню глаголиці, сам прихильник грецької теорії. Глаголицькі букви, на його думку, повстали так: 1) з грецького мінускульного письма 15, але сильно стилізовані: в, г, д, з, и, і, л, м („правдоподібно!“), ц, о (подвоєно!), р (обернути догори!), т (тільки горішня частина!), оу, ф, ω; тільки про одну букву, про ф, Вайс додає: původ z řeckého je jistý (ст. 93), але ж це тільки тому, що такого звука слов'яни не мали, а тому й букви не потребували. — взяли її з грецького для грецьких слів; 2) а повстало зо знака хреста, 3) з самаританського: б, е, дерв, 4) з єврейського: к, ц, ч, ш, 5) з єврейсько-самаританського: с, ъ, ь, ґ (іжиця), 6) з коптського: ж, х (або з грецького!), 7) маловідоме джерело: ж, с, щ, 8) záhadné písmo: ц, ъ, ю, 9) зложені букви: ѿ, ж, ѿж. Оце так виглядає грецька теорія при спробі поважно підійти до повстання кожної з окрема глаголицької букви. Як бачимо, стара теорія Тейлора-Ягіча про є-д-н-і-с-т-ь грецького джерела повалена в о. Вайса в порошок! і чи не свідчать власне ці висновки, що пора вже пошукати джерела для глаголиці в іншому місці, про що нам давно вже кажуть і Життя Костянтинове, і Оповідання ченця Хороброго?

ґ.

Де шукати джерела глаголиці?

Чернець Хоробрий у своїм „Оповіданні“ ясно вказує первісне джерело грецького письма: „Прежде сего еллини не имѣху своимъ языкомъ писменъ, но финичьскими письмены писаху свою рѣчь. и тако бѣша многа лѣта“. Як бачимо, чернець Хоробрий знає про позичання азбук. Чому ж тоді він ані словечком не згадав про джерело письма слов'янського? Це ж так було б йому до речі вказати тут, звідки саме Костянтин узяв своє письмо. Чи не тому так сталося, що Костянтин переробив те слов'янське письмо, яке існувало „без устроєнія“ ще до нього?¹

Давнина наша цікавилася питанням про походження слов'ян-

¹ Див. про це мою працю: „Слов'янське письмо перед Костянтином“ в „Ювілейний Збірник на пошану акад. М. С. Грушевського“. Київ. 1928 р. ст. 156—165.

ського письма, і, напр., джерело кирилиці дуже добре знала. Так, у одній болгарській перерібці „Оповідання про письмена“, список XIII—XIV віку, читаємо: „Глаголють греци безумнии, яко отъ нашихъ ся книгъ извела словѣнская книга“.² Але про джерело письма глаголицького ніде в пам'ятках ніякої згадки не знаходимо.

Кидається в вічі, що Хоробрий Костянтинове письмо вперто зве „слов'янським“, дуже відрізняючи його від письма грецького та латинського. Він твердить, що на початку слов'яни, будши „поганами“, не мали азбуки, але „чертами і різамми чтяху і гатаху“, а по охрищенні стали вживати письма латинського та грецького. Такий стан був ненормальним, бо ці азбуки непридатні до слов'янських звуків. Аж потім змилувався чоловіколюбний Бог, зглянувся на рід слов'янський і послав їм Костянтина Філософа, і тільки той уложив їм 38 письмен. Логічно з цього випливає, що азбука слов'янська була відмінна від інших, цебто грецької та латинської. Ось тому Хоробрий пише: „Словѣнскы книги“, „Словѣнска письмена“, що, як писав я вище, треба розуміти в вузькому територіальному значенні, може як письмо мораво-паннонське.

Чернець Хоробрий на початку свого „Оповідання“ твердить, що „прѣжде оубо словѣне не имѣху книгъ, но чертами и рѣзами чѣгѣху и гатааху“, а було це ще до охрищення. Хоробрий, як ми бачили вище, має тут на думці слов'ян мораво-паннонських, що охристилися ще в VII—VIII віці. Може їхні „черти і різми“ й стали підвалиною того письма, що його був зложив-упорядкував Костянтин? Можливо, але Хоробрий сильно відрізняє письмо поганське („черти і різми“) від перед Костянтинового (латинське та грецьке) і Костянтинового (письмо слов'янське).

Як знаємо, десь у 860—861 роках Костянтин пробував із братом Методієм в місії Хазарській, а в Херсонесі був знайшов Євангелію та Псавтиря, „руськыми“ письменами писане, й цікавився деякими мовами. Очевидно, міг він тут бачити й якусь місцеве, може й „руське“ письмо.³ До цього пригадаю ще, що й загальновідомий болгарський письменник Костянтин Котенцький у своїй праці: „Книга о письменехъ“ десь кінця XIV-го віку говорить про участь „руської“ мови в перекладах Кирила.³

Ще на одну річ хочу звернути тут увагу.

Оборонці грецького походження глаголиці звертають особливу увагу на твердження Хороброго в III-ім розділі: Костянтин склав для слов'ян 38 письмен, „ова убо по чину греческихъ писменъ, ова же по словѣнстѣй рѣчи“, вони це місце перекладають так, що Костянтин склав для слов'ян 38 букв, одні по формі грецьких письмен,

² И. Я г я ч ъ: „Разсужденія, 1895 р., ст. 304.

³ Див. про це мою статтю: „Руські“ переклади в Херсонесі в 860 році, „Юбілейний Збірник на пошану ак. Д. Багалія“, Київ, 1927 р. ст. 358—378.

Див. іще I том моєї праці: Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність“, 1927 р., ст. 94—122.

а інші по слов'янській мові. Але так розуміти вираз „по чин у“ не маємо жодних підстав, бо в церковно-слов'янських пам'ятках слово „чин“ визначає тільки порядок, устав, система, лат. *ordo*, грецьке *τάξις*; пор. у Луки 1,8: „Служащу єму въ чину чреди своєя“, або I Кор. 14,40: „Вся же благообразно и по чину да бывають“. Слово „чин“ не визначає вигляд чи форму.

Від самого початку слов'янознавства й досьогодні наука вперто й невпинно шукає джерела для глаголиці — і не знаходить. За останні сто літ виставлялися десятки найрізніших гіпотез, джерела глаголиці шукано по всіх відомих стародавніх письмах — і не знайдено. Не знайдено такого джерела, щоб воно було ясне для всіх, як напр. усім ясно, що грецьке унціяльне письмо стало джерелом для нашої кирилиці, або, скажемо, для письма коптського. Найбільше прихильників зібрала була теорія повстання глаголиці з грецького скорописного й мінускульного письма, але й ця теорія падає на наших очах, як надто пгучна й складна. Думаю, що вже сама ця невовимість правдивого джерела для глаголиці змушує нас глибоко над цим призадуматись, і направити свої розшуки в інший бік.

З погляду еволюційної теорії повстання цього письма вияснюється значно простіш. Слов'яни мали своє окреме письмо ще до Костянтина, мали його бодай більші й культурніші з них. Ці слов'янські письма розвивалися на місцевому ґрунті, а коли серед слов'ян стало ширитися потроху християнство, то з того часу розпочався й вплив грецького (чи латинського) письма на ці письма слов'янські, під впливом чого ці письма значно змінювалися й були „без устроєння“.

Костянтин задумав був велике культурне діло: створити слов'янам літературну мову й відповідну азбуку для неї. Яку саме слов'янську азбуку Костянтин поклав був в основу свого упорядкованого письма — глаголиці, ми не знаємо, та й мало надії, щоб ми дізнались про це. Від дохристиянського писання слов'ян нічого до нашого часу не залишилося, — час та огонь понищили все, як вони ж понищили сотні й тисячі інших джерел (не маємо ж навіть оригіналів Євангелій, не маємо в оригіналі ані однієї книжки кириломефодіївського часу). Чи не тут причина, що мало не за 200 літ найпильнішого пошукування ми не знайшли джерела для нашої глаголиці?

— 0 —

Оце мої сумніви, щодо повстання глаголицького письма. І історичні свідцтва, і безпосереднє порівняння обох писем виразно показують, що глаголиця не повстала з грецького мінускульного письма. А коли так, пора вже полишити Тейлор-Ягічеву теорію й пошукати правдивого джерела, яке б так стосувалося до глаголиці, як грецьке унціяльне письмо до кирилиці. Самим же протиприродним натягуванням неподібних алфавітів справи науково не вирішимо.

На закінчення ще раз повторюю, що друкую цю працю свою тільки в цілях дискусійних, не вважаючи думок своїх за якесь остаточне вирішення. Я переконався, що ті самі сумніви, які я маю, часом мають і інші дослідники, а це й спонукало мене привести ці сум-

ніви в певну систему й подати їх колегам з фаху на розважання та вирішення. Ціла наша *Surrello-Methodiana*. яко окрема наука, багато раз уже показала, що дуже часто йдемо тут через гіпотези та критику їх до правди. Переконалий, що так само станеться і з питанням про повстання глаголиці.

Варшава, 1932—1937 р.

Проф. д-р Іван Огієнко.

ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ У СОВІТській УКРАЇНІ.

Миксла Бажан — найбільший поет нашої доби, поет, що в його творах просвічує глибокий аналітичний інтелект. Саме завдяки цьому доходить він до основи речей і розкриває їх внутрішній зміст. Творчий шлях Бажана винятково тяжкий. Його творчість не укладається в рамки, дані для совітського поета, вона раз-у-раз розриває їх насиченість філософським змістом, ідучи в глибину, поет раз-у-раз виносить на денне світло категорії явищ індивідуального й суспільного порядку, які приводять до неспскою керівні кола. Критика викриває рясну низку ідеологічних збочень у поезіях Бажана, викоринити які є її завдання, як і скерувати його творчість на шлях безкритичного служення ідеї соціалістичної батьківщини.

Бажан почав свою поетичну чинність збіркою „17 патруля“ на тему громадянської війни. Ця збірка зразу висуває автора понад рівень сучасної української поезії й звертає на себе увагу критики. Широка сюжету, надзвичайна наповненість психологічним змістом, підсилення драматизму втяганням речей у сюжет, реальність людини, що її вводить в дію поет, усе це підкреслюється критикою, але поруч із тими позитивними рисами зазначається як негативне-романтичне віддавання соціальної революції. Це за тодішньою модою пояснюється психікою поета, психікою революційної дрібно-буржуазної інтелігенції. Кладеться за вину поетові також висування індивідуальности на шкоду колективові. Такою є типова оцінка творчости Бажана, що її й синтезував у своїй статі: „Боротьба за світогляд“ Я. Савченко. Дві останні з зазначених рис і ставлять поета в положення боротьби з критикою. Боротьба ця точиться довго й уперто.

За першою збіркою з революційною тематикою приходить друга: „Різблена тінь“, яка знаменує відхід від попередньої тематики. Відштовхнувшись від сучасности, поет занурюється в свій внутрішній світ. Ця збірка, що критикою вважається за документ кризи, в суті яскраво відбиває трагедію української революційної інтелігенції, яка після захоплення романтикою революції побачила, що її жертви знову покладено на вітар всеросійського божества. Настав хаос дикий і чужий, і ось поет чує себе чужим, стоячим осторонь:

„І я прийшов, прийшов уже не перший
Слідами втоптаних доріг.

Відчуття своєї окремішности, самотности виливається у словах:

„Кому ж цей біль моїх маленьких рапок,
Моїх мізерних, неплотріоних втом“.

Ці трагічні колізії поетової душі звуться критикою занепадництва, яке походить від інтелігентської психіки (Я. Савченко). Закидається Бажанові ідеалізування старовини, нежиттєвість мови, спотворення світу в тяжких хоробливих образах („Сліпці“, „Гетто в Умані“)¹. Подібні закиди прикладають і до дальших творів Бажана, хоч у „Будівлях“ вже підмічається ослаблення занепадницьких настроїв.

Кожний новий твір Бажана наново полошить критику. Сила його таланту росте, поет вловлює дух епохи, і вкладає в свої незвичайні, несподівані образи. Незрівняний триптих „Будівлі“, де в віршах „Собор“, „Брама“, „Будинок“ поет замикає три епохи історичного процесу від феодалізму через капіталізм до сучасної епохи соціалістичного будівництва. Цикл „Будівлі“ характеризується глибоким розумінням історичного процесу доби й передачею її енергії в питомих для неї образах. Доба соціалістичного будівництва знаходить, напр., такий вираз передачі напруження її енергії:

„І стогне степ, і стугонить країна,
Стальна запінена турбіна
Електростанцій вікових.
І рухається день, як верств одвічний здвиг,
І другий день уже чекає черги,
Бо кожний день — як вибух і як штурм,
Шалений марш напружень і енергій“...

Від „Будівель“ Бажан переходить до нової несподіваної знову теми: „Розмова двох сердець“. Це моторошна дискусія з персонажем минулості. „слизьким чоловіком, в старенькім синім віц-мундирі“, витвором хоробливої Росії Достоевського. „Розмова сердець“ — титанічна боротьба двох світоглядів, боротьба з осадом минулого в душі, з самим собою в першу чергу. З нелюдською силою прагне поет вирватись з атмосфери привиду минувшини, який твердить, що

„Кожен серце кричуще своє розп'яв
На столах кабаків,
на хрестах перехресть“,

того, хто благословляє російську язву віків, —

„Благословенна язва та
На тому ж небі процвіта,
Де й п'ятикутний знак горить“...
Ти брешеш, тіль,
ти брешеш, тіль,
І гниль із слів твоїх тече“ —

— захищається поет.

Русь колишня зникла, сконала „на смітниках чужих... ..со-бакою голодною й худою“. „Повстала у вогні, в пожежі, в герці й бурі, Україна інша й інша Русь“.

¹¹ А. Сенченко: „Доповідь на III пл. прав. СРП“.

Очевидно, що розглянута творчість не може бути для мас, а саме масових поетів хоче виробити за посередництвом критики влада. І критика, виконуючи виховну функцію, пильно стежить за творчістю Бажана, піддаючи її специфічній аналізі й скеровуючи в бажанім напрямку перетворення його на масового поета. Творчість Бажана з боку тематичного, ідеологічного, формального й навіть мовного трактується, як спроба вбити клин між поезією й широкими робітничо-селянськими масами. А. Хвиля, оцінюючи Бажана, каже: „По суті Бажан продовжує сидіти в келії з катехізисом і словесним арсеналом літописи Нестора. Стояти на таких позиціях — це значить стояти на націоналістичних позиціях“. Спливаючись на низці архаїзмів у мові Бажана, критик, однак, уже констатує „перебудову“ поета.¹² На мову Бажана зокрема робиться натиск. Це єдина в своєму роді мова. Незрівняна. Своєрідна. Мова, яка, як що й випливає з літописних джерел, то з джерел глибоко українських. Вибити з рук поета мову, як питому зброю, й підвести його в манірі вислову під модну зрівнялівку, є теж одне із завдань критики, що оформлює Каганович. Цей критик зазначає, що читати Бажана — це значить „перекладати письменника з мови попередніх епох на сучасну“. Вживаючи тієї мови, поет, на думку критика, замикає свою творчість в „обмеженому колі літературних гурманів, явно націоналістичного напрямку, захоханих у мифувшину“. Старанна праця Бажана над мовою вважається скерованою в порожнечу, бо, мовляв, „справжня культура й художність не в мовному гурманстві, і на минуле треба дивитись очима сучасності“.¹³

Здібність Бажана підноситись до абстракції — поема „Після-слів'я“, а зокрема „Трилогія пристрастей“ викликає гострий засуд із підкресленням спаду художности при переході від абстрактних пристрастей до пристрастей соціальних.¹⁴ Загрозливіші ноти звучать в оцінці цього гігантського твору, що дослівно приголомшує силою своїх моторошних образів, чуються у С. Щупака: „Звісно, коли Бажан у своїй „Трилогії пристрастей“ говорить абстрактно про людські пристрасті, розгортаючи цілу реакційну ідеалістичну філософію, то ми тут маємо не плутанину, не пережиток капіталізму, а просто чужу поезію, що тягне наше суспільство назад.“¹⁵

Однак згаданий уже І. Кулик старається „підбадьорити“ поета. Властивим цьому критикові способом образного вислову констатує, що Бажан поволі виривається з „націоналістичного болота, куди погрузли коріння його творчости“.¹⁶

Часи міняються, міняються оцінки. Пізніше, коли Бажан про-

¹² А. Хвиля: „Мова й образ української радянської поезії“, „За Марксо-Ленінську Критику“ 1934, ч. 5.

¹³ М. Каганович: „Піднести якість художньої мови“ — там же.

¹⁴ І. Кулик: „Підсумки“..., „Червоний Шлях“, 1934, ч. 4.

¹⁵ С. Щупак: „Доповідь Сталіна та завдання літератури“, „За Марксо-Лен. Критику“, 1934, ч. 2—3.

¹⁶ І. Кулик: „Література УРСР до з'їзду“, „Рад. Література“, 1934, ч. 6.

робив тяжкі спроби вімкнутися в ланцюг загаданого порядку, і в „Післяслів'ї“, і в „Трилогії пристрастей“, вбачається повний удар гамлетизму; показ можливості перспектив у майбутньому тільки для пролетаріату.¹⁷ Визначаються різні точки в творчості поета, яким надається однак різних степенів на шляху перебудови. Поема „Число“, в якій Бажан думає дати образ п'ятирічки, цікава інтерпретацією сили, що володіла світом капіталізму, сили числа абстракції. Мудрість минулості, що винесла цю абстракцію на вершини влади:

„І мудрість йшла, як сон і параноя,
Сновида жива між живих сновид,
Підносячи число, як деспота, на щит“...

Ця поема вважається віхою в творчості Бажана на шляху до дійсності. Поети „Післяслів'я“ та „Трилогія пристрастей“, як удар гамлетизму. Тим, що в останній поемі поет розрішає боротьбу роз'їдаючих людське серце індивідуальних пристрастей хандри „гігантської амөби застояних сердець“, задрости, що входить у душу, як „хльостка какофонія ноти одної маніякального скрипаля“, і нудьги, що означається, як „провал у глибини звіринних афазій“ перемогою соціальних пристрастей „зненавиди“, що викликає бунт, і „слово, зароджене в душі“, а потім радість, що сповнює все серце, яке „у піні передсмертній металось вперед і назад“.

Нарешті приходиться „Смерть Гамлета“, як рішучий розрив із „хитаннями“, що мучили поета в добі Непа. Український Гамлет що „стоїть у ваганні“, „у трансї проблем, і ділем, і оман“. І чує „як хтось промовляє — товариш!... як інший нашіттує — пан!“ Цей Гамлет „принц лякливості“ вмирає, бо „в боях народився новий чоловік!“ Тут Бажан уже згадує Петлюру, з іменем якого зв'язаний певний період української визвольної боротьби, поруч із „погромами“, наряду з карами Колчака, й закликає схопити за горло тих, хто думає інакше, бо тільки

„Єдина велика і справжня є людиність —
Ленінська людиність останніх боїв“.

Таким чином на р. 1935 вже не безпідставно тодішній голова Спілки радянських письменників України А. Сенченко констатує, що Бажан „вижив свої хитання й написав ряд творів, присвячених нашій героїчній епосі“.¹⁸ Дальше слідує вже зовсім „повноцінна творчість“, якою вважається „Ніч перед боем“ та поезія „І прапори, і сонце, і вітер“. Першу присвячено Кірову. Цей твір остільки далекий від типової поезії Бажана, що по суті ніби не належить до витворів цього філософського духа. Головною „заслугою“ тут є спроба подати зовнішній і внутрішній образ Кірова, його переживання в добі керування темним заосталим Азайберджаном виливаються в такі рядки:

¹⁷ А. Сенченко: „Літературна Газета“ 1935. ч. 48.

¹⁸ А. Сенченко: „Доповідь на Спілці Рад. письмен. Грузії“, „Літ. Газета“, 1935, ч. 48.

„Моя багатомовна земля,
Я чую, як ти встаєш,
Я чую, як ти ідеш,
Я чую, приходиш ти,
Для моря твоїх людей
Замало старих узбереж“...

І так далі. Стання дорівняти до розуміння мас зводить на нівель поезію, позбавлену питомого для Бажана аналітично-філософського підходу до речей і явищ. Однак, критика, вихвалюючи простоту реалістичних образів в „Ночі перед боєм“, підносить творця на ідейно-філософські вершини, хоч і тут критиці перешкоджає „захоплення музикою природи й подіями, що шкодить повноті образу Кірова“¹⁹

В поезії — „І прапори, і сонце“... Бажан, йдучи по лінії переродження на поета мас, дає для них образ Сталіна:

„І крихітка Майка на груди
Чипляє любий портрет.
Цей профіль, ці очі уважні,
Ця посмішка тиха і добра
На крилах знамен понад світом
Проносить, як буря свій лет“.

На творчій дискусії в секції поетів р. 1936 Бажан, виступаючи з критикою натуралізму й формалізму, як формувань, що в них давались політичні прагнення націоналізму, згадує з жалем той етап, коли він був незрозумілий для мас і задовольнявся купкою читачів. При тому він твердить, що поет не може існувати, коли він не є вияв прагнень широких мас. Вияснюючи шкідливість формалізму, Бажан однак застерігає від втрати власного профілю, що має збігатись із профілем країни, лишаючись індивідуальним.²⁰

Терпкою іронією звучать ці слова в устах Бажана, бо ж його власний профіль стушувався відтоді, коли факт переродження став ніби то довершений, до тієї міри, що в „І прапори, і сонце“ поет знаходить потрібним ужити виразу — „жовто-блакитне лахміття“ щодо українського національного прапору. Отже, починається специфічне опльовування самих себе. Поет справді став поетом „широких прагнень“, але ж чи прагнень широких українських мас? Однак, не зважаючи на все наведене, становище Бажана ще не є цілком закріплене, і ломку його духа не слід вважати за довершену. (Далі буде).

Прага.

Олександра Чернова.

¹⁹ П р о н ь: „Образ рад. людини в поезії“, „Літ. Газета“ 1935, ч. 49.

²⁰ „Жити справжнім поетичним життям“, „Літ. Газета“, 1936, ч. 15.

Щоб наша праця йшла успішніш, сердечно просимо наших Передплатників: 1) негайно присилати цілорічну передплату на 1937-ий рік, 2) конче приєднати нам бодай одного нового передплатника, й 3) хто має борги — зараз таки заплатити їх.

ПОЧАТКИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ГАЛИЧИНІ.

III. Перемиський осередок.

В Перемишлі тимчасом почався для музичного мистецтва також некорисний зворот. Панке не було вже давно, а школа й хор існували далі під проводом В. Серсавія.

Вінкент Серсавій (мабуть це нерекручене чеське Zrzavý) народився 1802 р. в селі Канца коло Брна на Моравії. Замолоду був співаком (хористом) у брненському театрі. Потім, як уже знаємо, на зазив Нанке, переселився до нашого Перемишля, приїхав тут на сам Йордан 1830 р. і зайняв посаду „першого баса“ в катедральному хорі, а також був помічником А. Нанке у веденні хору та школи. В році 1834, після уступлення Нанке, він сам став головним диригентом та учителем хору, і пробув на цьому становищі 19 літ. Крім цього учив ще співу в дяко-учительській школі, що існувала ввесь час поруч школи й хору катедрального; згодом учив там також німецької мови.¹²³ Ще пізніше бачимо його й на становищі диригента гімназійного хору. Таким чином обійняв Серсавій провідну ролу в музичному житті українського Перемишля, як перед ним Нанке, але за браком музичних кваліфікацій Серсавій своїм значенням Нанке дорівняти не міг. А. Вахнянин у своїх споминах, згадуючи про хоровий спів у перемиській гімназії в 1850-их роках, пише, що учителями співу були там В. Серсавій і Ф. Лоренц. Читання нот не вчили, тільки Лоренц із скрипкою ставав між сопранів і грав їх партію, а водночас підспівував мелодію тенорів, а з другого боку Серсавій ставав із скрипкою між альтів і співав партію басову. Учні співали за ними за слухом, дивлячися механічно до „кантичок“.²⁴² Треба додумуватися, що подібні „механічні методи“ Серсавій пристосовував і в навчанні катедрального хору, отже в порівнянні з свідомою й систематичною працею Нанке, був це значний упадок. Проте сам Серсавій був настільки музикальний та енергійний, що зумів домогтися чистої інтонації та втримати хор на відповіднім мистецьким рівні. Про перемиський спів з часів Серсавія сучасники відзивалися досить добре. „Хор не був уже такий, як за часів Нанке, але все ще захоплював усіх своїм звучним та гармонійним співом і викликав почуття побожності в серцях вірних“.²⁴³ „Взявши до своїх рук керму хору, не допускав ухилів і школу достойно провадив“.³⁷ Поки в школі й хорі був А. Нанке і поки тримав усе в руках Йос. Левицький, „ішло все в порядку; шкільне навчання і музичні співанки відбувалися порядно в визначених годинах і скількість співаків збільшалася; та по від'їзді його на парохію до Шкла діло зосталося, але охота впадала, бо не стало принуки. З цього часу почали співаки переминятися, хто відходив за своїм званням до Львова, а хто до інших міст на студії, а на їх місце вступали нові“.⁷

Пробував своїх сил Серсавій і на полі композиційнім, komponуючи цілу низку церковних творів. Одне „Аллилуя“ видав друком у своїм збірнику Ів. Кипріян,³⁵ решта лишилася в більше або менше

хаотичних копіях, так що сьогодні відреставрувати його композиційну спадщину, — справа безнадійна.

Умер Серсавій у Перемишлі на тиф 12. травня 1853 р. (ст. ст.)²³⁹

Матеріально забезпечував школу й далі єп. Снігурський. Він так полюбив це діло, що купив і записав на вічні часи для музичної школи село Новосілки й будинок у Перемишлі т. зв. „Старий Циркул“. Доходи з них мали йти на утримання диригента та учнів. 1841 року передав Снігурський вищезгадані маєтки в завідування гр. кат. перемиської капітулі.⁵¹

За прикладом черемиських українців пішли також поляки. На диригента хору при латинській катедрі ангажували вони чеського музику Франца Лоренца, відомого композитора.²³⁹ Крім своєї праці в костелі Лоренц був від 1842 р. учителем у головній школі (schola primaria) в Перемишлі, з платнею 101 р. на рік;⁵² половина учнів і багато професорів були там українці. Лоренц учив кандидатів лат. обряду мистецького співу та гри на органах, а для українців провадив окремі лекції музики В. Серсавій. Співу ірмологічного вчив українців катедральний дяк Ів. Кордасевич. Хоч Лоренц безпосереднього відношення до української музики не мав, але від 1846 року був учителем Михайла Вербицького, а трохи пізніше й Івана Лаврівського, перших українських композиторів у Галичині, що через них мусів мати певний вплив на дальший розвиток українського музичного мистецтва.

Тимчасом надійшов зворушливий 1848 рік. Скасування панщини, пробудження національної свідомости, ліберально-конституційні поклики, й урешті угорське повстання, — сильно розхвилювали галицьку суспільність. Піднесена діяльність почала проявлятися в усіх галузях культурного життя. Жвавіше почало розвиватися й музичне мистецтво, особливо в 1849 році, після придушення угорського повстання, коли заспокоїлися військові аляри.

Тоді повстало чимало пісень, відомих і невідомих авторів, що в Галичині співалися довго, як національні гімни. В червні 1848 р. був загально-слов'янський з'їзд у Празі, що на ньому прийшло до підписання угоди між українцями й поляками. На пам'ять цього замирення складено тоді загально відому пісню: „Мир вам, браття, всім приносим“ і надруковано в Празі в багатьох примірниках на різнобарвному папері, що представляв усі барви слов'янські.⁵³ Автором цієї пісні був Хведір Леонтович, текст Ів. Гушалевича.⁵⁴ Приблизно до цього часу відноситься також пісня „Щаст' нам, Боже“ М. Рудковського, слова Ів. Гушалевича.⁵⁵ У Відні на прощальних всеслов'янських вечорницях 29 листопада 1849 р. співалася вперше пісня „Я щасний, руську матір маю“ на мелодію пісні:

„Розстаться мні з тобою непременно,
Мні честь предить з тобою жить“.

Автором слів „Я щасний“ був д-р Спиридон Литвинович, пізніший львівський митрополит.⁵⁶ Пісня „А що ж то за плач такий“ написана також 1849 року.⁵⁷ У Кремежі в грудні 1848 р. був спільний бенкет слов'янських депутатів (крім поляків); галичани співали там такі пісні: „Дай нам, Боже, добрий час“, „Як то тяжко“, „Многая літа“ й інші.⁵⁸ Навіть по галицьких селах можна було тоді почути, як селяни при роботі співають такі „патріотичні“ пісні, як „Мир вам, браття“, „Станьмо, браття, в коло“, „Дай же, Боже, добрий час“.⁵⁹

До музики відносилася тоді суспільність поважно. В деяких околицях Галичини оснувалися жіночі товариства, що покладали собі за завдання збирати народні пісні й пересилати до центрального товариства для систематичного й грамотного уюрядкування.⁶⁰

В осени 1848 р. губернатором Галичини став Вацлав Залеський, відомий збирач й видавець народніх пісень (під криптонімом Вацлав з Олеська, 1833 р.). Українська депутація, вітаючи нового губернатора, піднесла між іншим і цю його попередню музичну діяльність, кажучи, що „українці завдячують йому збереження своїх народніх пам'яток ще з тих часів, коли наш народ спочивав у глибокому сні“. Залеський відповідав по-українськи, що „він між українцями, на українській землі народився, що українська мова була перша, якої він в дитинстві довгий час уживав, що буде сприяти українцям у всьому“.⁶¹

Але вже в січні 1849 р. Залеського відкликали з посади губернатора; він переселився до Відня і там умер 24 лютого 1849 р.⁶²

Почалися тоді також і аматорські театральні вистави, спершу у Львові, а згодом і в Перемишлі. На цьому полі розвинув тоді інтенсивну діяльність Мих. Вербицький, доробляючи музику до багатьох п'єс. З його співогор виставляли в 1849 році в Перемишлі: „Жовнір чарівник“, „Проциха“, „Козак і охотник“, „Гриць Мазниця“, а мабуть також „Запропащений котик“ і „Верховинці“. Крім цього написав тоді Вербицький кілька оркестрових увертюр (т. зв. „симфоній“), що гралися перед виставами, або в антрактах і викликали велике захоплення слухачів. Цей час був для Перемишля великим піднесенням музичної справи. Один польський рецензент пише, що цілий Перемишль наспівував тоді мелодії Вербицького.⁶³

Виставляли також у перекладах п'єси з чужих літератур, як напр. „Старий повозчик Петра III.“ Коцебу, „Згублена дитина“ (також переклад з німецького), були й живі образи, як напр. „Уярмлена Русь“, що під час неї співали за кулісами „Мир, слов'яни, всім приносим“⁶⁴ і под.

Але такі сприятливі для музики відносини панували не довго. В зимі 1850 року Вербицький відійшов з Перемишля на сільську парохію і мимохіть відсунувся від музичного життя. Крім цього по революційних роках 1848/49 почалася реакція і в відносинах політичних і в житті суспільнім; піднесення умів завмирало, на його місце

приходило розчарування, а все це разом негативно відбилосся на музичному житті 1850-их років.

ЛІТЕРАТУРА.

⁴⁰ Вікторъ Матюкъ: Имнѣ въ честь Его Высокопреподобія всесвѣтлѣйшого Григорія Шашкевича... На память Его 50-лѣтної роцинѣ священства въ дни 27. XI. 1881. на 4 голоси (слова Максима Копка), Львів 1881, у 4^о.

⁴¹ Відомості про перенесення Вербицького до Львова суперечні. Найбільш авторитетним у цій справі вважаю офіційні „Шематизми“, а там зустрічаємо прізвище Вербицького вперше в шемат. на рік 1835, стр. 166, де він значиться як студент філософії зразу другого року. З цього я заключаю, що на першому році він був екстерністом. — Неправдоподібною видається мені відомість, що її подає І. Хр. Синкевич (ор. цїт.), ніби єп. Снігурський примістив Мих. Вербицького в львівській семінарії у 1833 році, ще як учня 7-ої класи.

⁴² „Зоря“, Львів 1886, стр. 271—272, подає Ів. Франко із слів старого о. Ганкевича. П'єса про Петра I, — чи не був це „Старий повозчик Петра III“ Коцебу, що його пізніше відновлено в 1849 році?

⁴³ Пізніше Іван Лаврівський доповнює ці відомості: „Йосип з Болшева (Левецький покутський), відомий взагалі як освічений музикант, бачучи заупустіння, яке грозить у майбутньому церковному співу, — жаліється у своєму дописі, що переказав би й решту частин Гайдна, ябчи була надія їх будьколи виконати“ („З Перемишля“, допис у „Вѣстнику“, Відень 1854, ст. 10).

⁴⁴ І. Хр. Синкевич⁸ подає категорично рік 1836. Йос. Левецький⁴ подає р. 1834 і 1835, а в іншому місці³ рік 1837.

⁴⁵ Шематизм перемиської єпархії на рік 1836. Після цього Вербицький з шематизмів зникає.

⁴⁶ Всі ці пісні знаходяться в автографічному збірнику.

⁴⁷ Автограф знаходиться в архіві Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові.

⁴⁸ У цьому ж збірнику.

⁴⁹ С. Воробкевич: „Мих. Вербицький“ 1879. Про ці події є знову розходження в джерелах. Напр. С. Воробкевич²⁴ як дату одружіння Вербицького подає рік 1838, але я приймаю більш правдоподібну відомість І. Х. Синкевича⁸, 1837 р.

⁵⁰ Шематизм перемиської єпархії на рік 1842.

⁵¹ „Передаю й заповідаю мурований будинок під ч. 63 в ринку „Старий Циркул“ званий, в м. Перемишлі з новим домом — Зборові крылошан русько-перемиському з тим, щоб із доходів цього дому слідующим особам: а)... б)... в)... г)... д)... е)... учителям вокальної музики, який буде вчати генерал-баса, мистецького співу й гармонії студентів дяко-учительської школи, кандидатів при руському соборі, стипендіятів Добрянського, Могильницького і ін., і який в час богослужб буде керувати співом, — щоб йому платню 200 гульд. ф. на рік щороку виплачував. А решту чистого доходу з цього будинку щоб ужив як додаток до с. Новосілок, яке я давніше вже відступив Зборові, на утримання 24 кандидатів у дяко-учительській школі при катедральній церкві“ (Уривок із заповіту єп. Снігурського, дружаного в Йос. Лозинського: Життя Івана Снігурського, Львів 1851, стр. 37—46, передрукованого також у „Слові“, Львів 1872, ч. 100—101, та у „Вѣстнику“, Відень 1864, ч. 98, стр. 391).

⁵² Шематизм перемиської єпархії латинської обряду на 1843 рік.

⁵³ Некролог: „Григорій Гинилевич“, „Слово“, Львів 1872, ч. 55.

⁵⁴ Федора Леонтовича, як автора цієї пісні подає анонімна стаття у „Слові“ 1865, ч. 37. Натомість у пізнішому збірнику „Кобзарь“ з 1885 р., стр. 3, автором „Мир вам, браття“ значиться Петро Любич.

⁵⁵ Друкована в „Кобзарі“ 1885, стр. 6.

⁵⁶ „Зоря Галицька“ 1849, ч. 98, стр. 588. У „Кобзарі“ 1885 р. ст. 11, ця пісня має за автора Н. Вахнянина.

- ⁵⁷ Текст, що його автором є „Лука з Ракова“, надрукований у „Зорі Галицькій“ 1849, ч. 28, с. 167. Мелодія у „Збірнику пісней народних“ Черемиськ 1850.
- ⁵⁸ „Зоря Галицька“ 1849, ч. 1, стр. 5.
- ⁵⁹ „Вѣстник“, Відень 1850, ч. 70, стр. 279.
- ⁶⁰ „Вѣстник“, Відень 1850, ч. 89, стр. 355.
- ⁶¹ „Зоря Галицька“, 1848, стр. 101—105.
- ⁶² „Зоря Галицька“, 1849, ч. 20, стр. 118.
- ²⁴² А. Вахнянин: „Спомини з життя“, Львів, 1908.
- ²⁴³ І. Желехівський: „Автобіографія“, „Вѣстникъ Народного Дома“, 1909, ч. 7—8, стр. 139.

Стрий.

Зиновій Лисько.

ЗАМІТКИ ДО ЄВАНГЕЛЬСЬКОГО ТЕСТУ.

2. Дух Святий, як голубка.¹

В Євангеліях Мт 3¹⁶, Мр 1¹⁰, Лк 3²² і Ів 1³² розповідається, що коли Ісус охрестився й вийшов із води, то Іван побачив Духа Святого, що сходив на Ісуса. Давній церковнослов'янський текст подає, що Дух Святий сходив **яко голубка**, а за ним усі східно-слов'янські переклади, в тому числі й усі українські твердять, що Дух Святий сходив на Ісуса, як голуб. Але в якій саме постаті зійшов Дух Святий, пригляньмося уважнiш.

Грецький оригінал подає, що Іван побачив Духа Святого, що сходив *ὡς περὶ στήραν*. Грецька мова розрізняє виразно голуба *ὁ περιστερός* від голубки *ἡ περιστερά*, а тому, слідом за оригіналом, треба прийняти, що Дух Святий сходив на Ісуса, як голубка, а не голуб. Так перекладають усі переклади, за виключенням східно-слов'янських. Напр. французький має une colombe, німецький — als eine Taube, польський — gołębica, чеський — holubice, словацький — holubica, навіть переклад єврейський має jonaḥ, цебто так само голубка. Латинський текст Вульгати дає columba, — а це так само власне голубка (латинська мова не знає цієї назви в роді чоловічому). Мова англійська дає dove, але вона не розрізняє голубки від голуба.

Ото ж, як бачимо, усі переклади перекладають грецьке *περὶ στήρα* як голубка. Чому ж тільки переклад церковнослов'янський, що завжди буква в букву йде за грецьким оригіналом, із якихсь невідомих причин подає нам тут „голуба“? Глибший аналіз показує, що тут просто непорозуміння, бо давньослов'янське **голубь** — це слово роду жіночого, цебто „голубка“. Остромірова Євангелія 1056 р. Мт 3¹⁶ подає: **Видѣ доухъ ѡ҃҃ни. съ҃҃ходашь яко голубъ**; тут **голубъ** відповідає грецькому *περὶ στήραν*, цебто відмінок знахідний. В Сказанні про Бориса й Гліба ченця Якова XII віку знаходимо вираз: **голубъ питома (περὶ στήρα νερομένη, columba educata)**, а він найкраще показує, що „голубъ“ — жіночого роду, цебто голубка.

Слово **голубица** було в старовину, але воно надзвичайно рідке (матеріяли Срезневського подають його тільки з одної пам'ятки — із Патерика Синайського XI в.), — панувало тільки

¹ Перша замітка: Хто був Варавва? видрукувана в „Нашій Культурі“ в. 1. за 1937 р., ст. 48—51.

„голубь“. Від голуб жін. роду правильно повстав і прикметник голубиний (-ин вказує, що повстав від слова жіночого роду).

На рід слова „голубь“ словники не звернули належної уваги. Так, Lexicon Фр. Міклошіча 1862—1865 р. на ст. 135 неправильно подає, ніби воно чоловічого роду; за Міклошічем і С. Кульбакин у своїй праці: „Древне-церковно-слов'янській языкъ“ 1913 р. вид. 2 ст. 144 уважає „голубь“ за слово чоловічого роду. Але „Матеріали для словаря древне-русскаго языка“ І. Срезневського, 1893 р., т. I ст. 546 зовсім правильно при слові „голубь“ подає: жіночого й чоловічого роду, цебто що це слово було жіночого роду, і тільки з бігом часу стало словом роду чоловічого.

І справді, з бігом часу кінцеве -кь в слові „голуб“ ствердло (диспалаталізувалося), чому воно й змінило в нас свій рід на чоловічий (пор. зміну роду слів жін. р. -нис на рід чоловічий). Через це старе євангельське речення „яко голубь“ змінилося на нове „яко голубя“, вже виразно чоловічого роду. Проте старовина добре відчувала в формі „голубь“ жіночий рід, бо, напр., іще Словник 1627 р. Памви Беринди церковне голубъ перекладає як „голубка“. Це свідцтво П. Беринди високо знаменне.

Усі східньо-слов'янські переклади, між ними й переклади українські, сильно оглядалися на церковний текст нового часу, а тому й запровадили до цього місця в своїх перекладах „голуба“, а не „голубку“.

Ось усе це змушує мене розуміти, що Святий Дух зійшов на Ісуса, по Його охрищенні, як голубка, а не як голуб. Власне голубка здавна являється символом любови та спокою, а тому й тиха, ніжна та чиста постать голубки відповідніша, аніж голуб, символізувати й Духа Святого. Особливо в мові українській власне голубка завжди овіяна ознаками найбільшої любови та найбільшої ніжности, цебто тими ознаками, що їх виявив Бог до улюбленого Сина Свого зараз по Його охрищенні. Іван Огієнко.

ЗАПОВІТ ЯРОСЛАВА МУДРОГО.

Дипломатичний нарис.

Літопис подає під р. (6562) 1054 відомість про смерть великого князя руського Ярослава. „И еше бо живуцю ему наряди сыны своя, рек им:

Вступ і адрес:

Се аз отхожу свѣта сего, сынове мои

заповіт:

1) имѣйте в собѣ любовь

обосновання: рідня —

а) понеже вы есте братья единого отця и матере

віра —

б) да аще будете в любви между собою, Бог будетъ в вас

сила —

в) и покорить вы противныя под вы
г) и будете мирно живуще

логічний виснівок:

2) аще ли будете ненавидно живуще—в распрях и которающеса

- наслідки: особисті — 3) а) то: погинете сами
спільно державні — б) и погубите землю отецъ своих и дѣд
своих
історичне окреслення в) уже налѣзоша трудом своим великим,
напiмнення: 4) а) но пребывайте мирно
зміст, спосiб. — б) послушающе брaг брата
розпорядок старшин-
[ства: 5) Се же:
а) поручаю в собѣ мѣсто стол старѣйшему
сыну моему и брату вашему Ізяславу—
Кыев,
б) сего послушайте, якоже послушасте
мене, да той вы будетъ в мене мѣсто,
в) а Святославу даю Чернигов, а Всево-
лоду Переяславль, а Игорю Володимеръ,
а Вячеславу Смоленск.

поділ наслідства:

(И тако раздѣли им грады. заповѣдав имъ не преступати предѣла братня, ни сгонити. Рек Ізяславу:)

потвердження власти 6) аще хто хочеть обидѣти брата своего,
наслідника: то ты помагай, егоже обидятъ.

(И тако уряди сыны своя пребывати в любви).

З р. 6601 (1093)

- Окрема стаття для Все-
волода, сина улюбленця:
благословення — 7) Сыну моя,
а) благо тобѣ, яко слышу о тобѣ кротость
и радуюся, яко ты покоивши старость мою,
умовне наслідство Кыева б) аще ти подасть Бог пріяти власть стола
моего по братыи своей с правдою, а не
с насильемъ,
нагорода батьківська в) то егда Бог отведеть тя от житья сего,
да ляжеши, идѣже азъ лягу, у гроба мо-
его: понеже люблю тя паче братыи твоее.

Цей текст у формі прямої мови (oratio recta) має цілих справжнього розпорядку останньої волі вмираючого князя. Дальша повість Літопису після висказу — „и тако уряди сыны своя пребывати в любви“ велить нам думати, що розпорядок останньої волі князя був документом писаним, бож князь хворів у Вишгороді саме тоді, коли Ізяслав був у Новгороді, а Святослав у Володимирі; тільки Всеволод з Переяславля був тоді біля батька: „бѣ бо любимъ отцемъ паче всея братыи, егоже имяше присно у себе“.

У наведеній вище частині заповіту батька немає ніякої окремої згадки про інших синів. Тільки під р. (6601) 1093 в місці про смерть великого князя Всеволода, „сына Ярославля, внука Володимира“, знаходимо обширнішу згадку про стосунок батька до сина, яка є немов би продовження окремої статті заповіту, що винаяла причину більшої любови князя Ярослава для Всеволода, про яку мова в Літопису під 1054 р. Отож: „Сей бо благовѣрный князь Всеволодъ бѣ издѣтська боголюбив, любя правду, набдя убогыя, въздая честь епископом и прозвутеромъ, излиха же лю-

баше чернорпзци п подаяше требованье пмъ. бѣ же п самъ въздержася отъ пьянства п отъ похоти, тѣмъ любимъ бѣ отцемъ своимъ, яко глаголати отцю къ нему: сыну мой, благо тобѣ“. Як ше був писаний заповіт Ярослава Мудрого, то з нього вставив літописець частину (7) вцю коротку згадку про князя Всеволода Ярославича.

Про можливість існування писаного заповіту Ярослава Мудрого, якого змістом покористувався літописець, свідчать ось такі дані: а) Виразна дипломатична будова договорів Русі з Греками 907, 911, 945 і 971 рр., що ввійшли в Літопис. б) Згадка в договорі 911 р. про попередні умови „многажды точь просто словесемъ, но и писаніемъ п клятвою твердою“. в) Виразна згадка в договорі 911 р. про писані заповіти наслідства; „аще ли сотворишь обряженне таковыи, возъметь уряженое его, кому будетъ писал наслѣдити имънее его“. г) Хроніка Кадлубка III. наводить під 1173 р. подібний змістом розпорядок останньої волі Болеслава Кривоустого: („Lestco... huius legati testamento hereditat“) „Lestco, filius meus Masoviae simul et Cuiaviae unicus in solidum heres esto. Frater meus Cazimirus pupillares interea vices, non tutorio procuret officio, sed paterno foveat amplexu (пор. вище 5—6: „да той вы будетъ в мене (отця) мѣсто“). De Lestcone siquid humanitus obtigerit, idem frater meus Cazimirus earundem provinciarum unicus in solidum heres esto“ (пор. вище 7—6 — умовне наслідство Всеволоду Ярославичу). У т. зв. доповненні хроніки Мерзви навіть ясно згадується, що дядько Лестка Казимир, як старший у роді, після смерти Болеслава Кривоустого potwierдив його право на наслідство: „Lestconi autem filio Boleslai Crispi provincias paterno testamento relictas confirmat“. г) У галицько-волинському Літопису під 1287 р. виразно наводиться „князя Володимира (Васильковича) рукописаніє“, яким він передав після своєї смерти молодшому брату Мстиславу свою княжу столицю Володимирь. В цій грамоті є навіть згадка про другий примірник цієї духовниці у спадкоємця. Окремож за цим рукописанням наводиться грамоту з записом наслідства княгині Ользі Романівні. д) Значний ряд духовних завіщань північно-руських князів 1371, 1389, 1410, 1453... подібної дипломатичної будови є ще доказ виробленої, традицією посвяченої форми, що діяла в княжих канцеляриях староруської землі.

Усі наведені вище дані виявляють стільки однородного матеріалу в логічному укладі змісту та формальній будові, що автор вважає навіть можливим існування якогось писаного зразку для завіщання Ярослава Мудрого.

Львів, 5. I. 1936.

Іларіон Свенціцький.

Читачу! Не доводь свого єдиного наукового громадського журналу „Наша Культура“ до зменшення або й закриття, й зараз таки заплати свій борг!

УКРАЇНСЬКА МУЗИКА.

Треба, однак, зауважити, що східний елемент в українських історичних піснях не знищив остаточно деяких рис діятонізму, через що утворилась своєрідна мішанина, властива лишень українській музиці. Для прикладу наводимо тут історичну ліриницьку пісню про напад турків на Почаївський монастир (в 1674 р.).

Ця пісня тут написана в тоноряді A-moll. Підвищення 7-го тону (gis) в останньому такті дало уводний в тоніку тон; а хроматичний тон fis в 2-му такті а також gis у першому та третьому тактах — то так зв. допомогові ноти. Це — хроматизм. Але ми тут маємо й виразні ознаки діятонізму, а саме: чистий тон g в 4-му та 6-му тактах. В 7-му такті маємо мелодійну прикрасу (фіоритуру).

Повагом

Ой зі-шла зо-ря ве-чі-ро-ва-я,
над По-ча-ї-вом ста-ла.
Ви-сту-пи-ло ту-рець-ке вій-сько,
як та чор-на-я хма-ра.

Знак \frown над нотою або павзою зветься з італійського ферматою (фермата — зупинка) і означає, що на цій ноті (павзі) треба спинитись довше, ніж того вимагає вартість ноти або павзи. Коли в українських піснях фермата стоїть на передостанній ноті, то останній склад звичайно не вимовляється, тобто в нашому прикладі треба співати: „як та чорная хма...“.

Епос та лірика. Поетичні твори, — щодо свого змісту (а часті й щодо форми), поділяються на твори епічні (епос) та на твори ліричні (лірика). Епічний твір — то не що інше, як поетичне оповідання про якусь подію, — історичну чи яку іншу. Тут автор лишень оповідає, але свого особистого почування при цьому не висловлює; особа автора, особа поета відступає тут на задній план; ми особи самого автора в епічному творі не бачимо. Навпаки, в творах ліричних автор висловлює свої особисті переживання та почування: любов, радість, сум, гнів і т. ін. Тут особа автора або співця стоїть на першому плані. З наведених вище пі-

сень — перша (жіноча) то буде твір ліричний: тут дівчина сама співає про своє горе, висловлює своє особисте почування. Друга ж пісня (про напад турків на Почаїв) — то твір епічний: особи самого співця ми тут не бачимо.

Отож наші історичні пісні належать власне до категорії тісень епічних. З-поміж цих особливої уваги варті, як було сказано, так зв. думи.

Думи. Дума — то поетичне оповідання про якусь історичну подію або історичну особу.

Цим власне українські думи відрізняються від російських „білін“. Ці „біліни“ — то також народний епос, але зміст „білін“ неісторичний, а казковий; в „білінах“ мовиться про те, чого в дійсності не було, і фігури героїв „білін“ не історичні, а фантастичні або алегоричні. До того в „білінах“ за основу служить не пісня історична (як у наших думах) доба, а дуже давня — ще передхристиянська або початкова християнська. Співають „біліни“ також особливі співаки-фахівці, яких згуть „сказателями білін“.

Думи не мають якоїсь сталої поетичної форми, напр., віршованої, і не мають також і сталої музичної будови. Це — так зв. „вільна рецитація“, речитатив або музична декламація. Цей речитатив в деяких місцях, особливо в кінці музичних речень (періодів), переходить у більш-менш складну мелодійну фігуру з фіоритурями.

Наводимо тут, для прикладу, початок думи про Олексія Поповича, що її записав Ф. Колесса від кобзаря Гната Гончаренка.

Олексій Попович — фігура історична. Він був військовим писарем в Запорізькій Січі за часів славного лицаря Петра Конашевича-Сагайдачного.

Ой, по Чор - но - му мо - рю

Ой на ка - ме - ні бі - лень - ко - му

Там си - дів со - кіл яс - нень - кий ... і т. д.

В думах, власне кажучи, не має сталого музичного ритму, а тому немає й поділу на такти. Сторчові риски в нашому прикладі — то не тактові риски: вони відділяють не такти, а окремі музичні речення (періоди або фрази).

Три вісімки, що над ними стоїть цифра 3 (так звана тріоль) мають вартість двох вісімок або одної чвертки.

Знаком x означена тут побільшена (надмірна) секунда (gis-f). Знак > над нотою означає, що цю ноту треба співати з притиском (акцентом). Маленька пере-

креслена нотка зветься з німецького *форшлаг* (перед'удар). Це — музична прикраса; вона береться швидко й злучається з наступною нотою.

Думи співаються завжди в супроводі *кобзи* або *бандури*. Колись *кобза* та *бандура* — то були два окремі інструменти, хоч і схожі між собою; але згодом краща та багатша на струни *бандура* усунула з ужитку *кобзу* та перейняла її назву.

Співці дум — кобзарі (бандуристи). Співці дум — то не прості люди, то люди особливо вивчені, фахівці. Воно й зрозуміло, бо щоб перейняти та затишити текст думи, щоб навчитись співати думи як слід, доладу та ще грати на *бандурі* — для цього потрібна особлива наука. Співці дум власне й дістали свою назву від того інструменту, якого вони вживають для супроводу співу: їх звать у нас *кобзарями* або *бандуристами*. Ось що каже про *бандуристів* Ф. Колесса: „Це переважно сліпці-каліки, позбавлені найбільших радощів життя; вони скупчують у собі силу почування, уміють вглиблюватися в духове життя та перейматися людським горем“.

Бандуристів в Україні було колись багато. Вони ходили по всій Україні від села до села, від містечка до містечка, бували скрізь, де збирались люди, де був храм чи ярмарок. Народ ставився до тих „старців божих“ та до їхніх співів з пошаною та побожністю, завжди радо їх слухав та давав їм милостиню. *Бандуристи* гуртувались навіть ув окремі товариства або братства, які мали правильний цеховий устрій. Були *бандуристи* й по панських дворах, були вони й у козацькому війську. Але за останні часи *бандуристів-співців дум* стало в Україні дуже небагато, — їх можна, як то кажуть, на пальцях перерахувати.

Вже в початках XVIII-го століття *кобзарі* перестають творити нові думи, ані однієї події з XVIII-го стол. не оспівано в думках. В XIX стол. думи щораз то більш забуваються, тип *кобзарів* переводиться; самі вони признають, що „малі старці настали“, а колись, як вони казали, жили „старечі королі“, або „старечі цехмістри“; вони то заводили в себе цілі школи учнів-співаків, що збирали для своїх учителів по містах і селах милостиню.

Думи з'явилися на світ божий як імпровізація того чи того співця-кобзаря, що глибоко відчував вагу та драматизм сучасних йому подій, і, як надхнений поет та музика, творив цілі поеми, не дбаючи про якусь сталу поетичну чи музичну форму свого твору; творив під безпосереднім впливом свого почування, свого переживання, „додаючи жалощів“ (при допомозі хроматичних змін) та вживаючи в певних місцях мелодійних прикрас (*фіоритур*).

Кобзарі й самі ставились із пошаною до свого фаху, до своєї містецької праці; вони співали людям про минуле не для розваги лишень, але й для того, „щоб люди слухали та повчались“. Для розваги були в *кобзарському* репертуарі й жартовливі пісні; пригравали іноді на своєму інструменті й до танків.

Крім дум, ми маємо ще історичні пісні в стислому розумінні

слова. Зміст цих пісень — то також якась історична подія або історична особа, але від дум історичні пісні відрізняються своєю пісенною формою. Тут ми маємо більш-менш правильний ритмічний устрій, мелодія не має характеру речитативу й може бути поділена на такти. Зразком такої історичної пісні може бути наведена вище пісня про напад турків на Почаїв.

Лірники та лірницькі співи. Знявши мову про історичні пісні, мусимо сказати ще декілька слів про другу категорію українських народніх співців, — про лірників. Лірники — то також сліпі старці; вони, як і бандуристи, усюди вештаються, співаючи своїх пісень та супроводячи свій спів грою на лірі. Ця наша ліра не має, крім назви, нічого спільного з інструментом стародавніх греків та римлян, про який у нас була мова. Наша ліра має короб трохи схожий з коробом гітари, та три струні, з яких добувають звук дерев'яним, круглим, як колісце, натертим живицею смичком, крутячи його коробом. Мелодія грається на одній середній струні за допомогою дерев'яних клавів, а дві другі струні — настроєні в квінту — становлять незмінний супровід. Прибула до нас ліра мабуть із Заходу, де вона була колись дуже поширена.

Лірників в Україні ще й тепер можна зустріти трохи не в кожному селі. Пісенний репертуар лірників досить різноманітний: він складається з пісень історичних, з пісень релігійного, духовного змісту або „набожних“, з так зв. псалмів та кантів (від латин. *cantus* — спів) і, нарешті, з пісень жартовливих та сатиричних.

Думи, як ми знаємо, співаються виключно фаховими співцями-кобзарями; що до історичних пісень, то їх співають не тільки лірники, а й звичайні співці з народньої маси. Історичні пісні, що їх співають лірники, зветься іноді помилково думами. Помилково, кажемо, бо, як нам відомо, існує певна різниця між думою та історичною піснею. М. Грінченко гадає, що історичні пісні повстали як думи, і тільки з бігом часу, піддавшись впливам народньої пісні, вони втратили характерні ознаки дум, наблизившись мелодійно-ритмічною будовою своєю до звичайної пісні.

Значення історичних пісень. Думи та історичні пісні мають велике значення як з науково-історичного, так і з естетичного боку, з боку своєї поетичної музичної краси. В цих думах та піснях ми маємо змальований, у повних краси й яскравости образах, героїчний період нашої історії; це, справді, поетичний літопис українського народу. Тут ми маємо живі спомини про татарські й турецькі напади, про козацько-польські війни, про гайдамаччину, про опришків, про зруйнування Січі, про останнього кошового Петра Кальнишевського і т. ін., і т. ін. Козацька доба була золотим віком у розвою української народньої поезії й народньої музики, була добою розцвіту української народньої творчости, що виробила взірці стилю й форми для пізніших часів. „Треба тільки дивуватися, — каже Ф. Колесса, —

що український народ зберіг ще таку живу традицію історичну та й досі переходив у пам'яті таке велике число історичних пісень, що з того погляду не дорівнює українцям жодний з європейських народів“.

Пісні „набожні“. Пісні релігійного змісту, „набожні“ — канти та псалми, що з них переважно складається лірницький репертуар, то, власне кажучи, пісні не суто-народні; тепер вони співаються тільки лірниками, а давніше, в XVII—XVIII віках, ці псалми та канти були в великому ужиткові між школярством; їх співали залюбки київські бурсаки та академісти (спудеї). Хто склав ці пісні — невідомо (тому М. Грінченко відносить їх до народного або, у всякому разі, до напів-народного джерела щодо їх походження). Ми бачимо в цих кантах та псалмах певні ознаки шкільної вчености; а співці-лірники попереїмали їх мабуть десь по монастирях. В останні часи можна було почути канти в хоровому укладі (Кошиця, Стеценка, Леонтовича, Демущького), в прегарному виконанні Української Республіканської Капелі, під орудою О. Кошиця.

Пісні сатиричні та жартовливі. Що ж до пісень жартовливих або сатиричних, то їх також чимало в репертуарі лірників. Типом таких пісень може бути дуже цікава пісня про цехмістра Купер'яна, записана від лірників на Волині та вміщена в „Збірниках українських пісень“ Лисенка, в укладі на один голос, з фортепіановим супроводом (випуск III), та в укладі на чоловічий хор („Збірн. пісень для хору“ десятку 8-ий, № 10). Особливої уваги варті тут: оригінальна гармонізація, хоровий уклад та фортепіановий супровід, що єднаються як не може бути краще з мелодією й підносять гумористичний характер самої пісні.

Пісні лірично-побутові. Нарешті, дуже велику, найбільш численну групу українських народніх пісень становлять пісні лірично-побутові. В цих піснях український народ дає нам образи свого щоденного життя, свого побуту, а разом із тим виявляє свою душу, висловлює свої найглибші, інтимні почування та переживання й висловлює в мелодіях незвичайної, своєрідної краси. В побутових піснях ми маємо вислови різnorodних рухів, різnorodних настроїв людської душі: журба, радість, любов, веселощі і т. ін., — все знаходить відгук в лірично-побутових піснях; вони супроводять, так би мовити, всі важніші моменти індивідуального (особистого) життя людини, від колиски (колискові пісні) до труни. Тому то група побутових пісень поділяється на численні підгрупи: на пісні родинні, пісні про кохання, про зраду та розлуку, пісні вуличні, парубоцькі, жіночі та дівочі, пісні чумацькі, рекрутські, пісні веселі, жартовливі, танкові і т. ін. Пісні ліричні елегійного (сумного, журливого) характеру звуться також думками.

Прага.

Л. Кобилянський.

НЕВЗГЛЯДНЕНІ МАТЕРІЯЛИ ДО ІСТОРІЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ XVIII-ГО СТ.

**Перебування Григорія Політики в Київській Академії та вступ до
Петербузької Академії Наук перекладчиком.**

**1. Прохання Гр. Політики до цариці Єлисавети Петрівни з дня
7. VII. 1746.**

„Бьетъ челомъ малороссійскаго лубенскаго полку значковаго товарища сынъ Григорій Полѣтика, а о чемъ мое прошеніе, тому слѣдуютъ пункты.

1.

Обрѣтался я, нижайшій, въ кіевской академіи студентомъ съ 737 по 745-ий годъ, и обучился латинскому, нѣмецкому и греческому языкамъ, и по желанію моему отсталъ я отъ оной академіи, для изысканія себѣ случая къ продолженію высшихъ наукъ и опредѣленія себя въ службу Вашего И. В., покажѣсть я пожелаю.

2.

А нынѣ имѣю я, нижайшій, намѣреніе въ академію наукъ опредѣлиться переводчикомъ, для перевода съ латинскаго и съ нѣмецкаго языковъ на русскій языкъ и для продолженія наукъ; чего ради для увѣренія соощаю при семъ моемъ челобитѣ данный мнѣ изъ оной кіевской академіи аттестатъ въ прогрессахъ моей науки“ і т. д.

„Прошеніе писалъ тоя жъ академіи пищикъ Иванъ Морозовъ“ до якого „малороссіянинъ Григорій Полѣтика руку приложилъ.

Подано въ канцел. акад. наукъ іюля 9-го дня 1746-го году“. (Там же, т. 8, с. 148—49).

2. Атестат Київської Академії для Гр. Політики, без дати, копія помічена днем 7. VII. 1746.

„Оказатель сего панъ Григорій Полѣтика, довольное время въ академіи кіевской свято и непорочно обучавшійся, хотя отъ всякаго подобнаго жъ ему о своемъ ученіи, добронравіи житія, честности, доброе (и потому уже и совѣстное) свидѣтельство имѣть можетъ: однакъ, понеже тотъ вездѣ во всѣхъ академіяхъ обычай есть, кои въ нихъ учителя и правители суть, тѣхъ бы о коемуждо учениковъ, какъ всякаго ученія и нравы должно свѣдующихъ, свидѣтельство за прямое и истинное причитаться могло, — я, поелику въ той же академіи по волѣ и благословенію архипастира моего, преосвященнѣшаго Куръ Рафаила Заборовскаго, архієпископа кіевскаго, галицкаго и Малыя Россіи, преподаю риторическое и священныхъ языковъ еврейскаго и греческаго ученіе, между прочими и опаго пана Григорія ученика имѣлъ; нынѣ же, содера правленіе префектуры школъ академіи кіевскія, симъ нижеслѣдующее праведно и въ незазорной совѣсти свидѣтельствую:

1.

Показанный панъ Григорій во все свое въ академіи кіевской пребываніе имѣлъ безпорочное житіе, и добронравіемъ своимъ прочіимъ

и добродѣтельному житію примѣромъ былъ. На которомъ добродѣтельнымъ житію, аки на незбылемомъ основаніи съ начала назидая ученіе риторическое и философское искусство, такожъ и священннхъ языковъ еврейскаго и греческаго ученіе совершилъ съ довольною пользою своею и другихъ превосхожденіемъ; что же касается до нѣмецкаго языка, котораго подъ великимъ учителемъ Сумономъ Тодорскимъ нынѣшнимъ преосвященнымъ епископомъ псковскимъ, учился, въ томъ такъ преуспѣлъ, что и самъ совершенно съ похвалою своею и пользою слышащихъ его оный преподавать можетъ, чему свидѣтель есть такъ истинный (якъ вѣрный я тому самовидецъ) частые отъ него и къ нему въ корреспонденціи изъ Шленска на томъ языкѣ переписки, за что онъ, панъ Григорій, отъ добре то вѣдущихъ и пользу общую смотрящихъ первый въ кандидатахъ поставленъ, для ученія нѣмецкаго языка въ академіи кievской.

2.

1741-го года на вѣрность службы Ея И. В. Государинѣ Императрицѣ Елисаветѣ Петровнѣ, самодержицѣ всероссійской, да 1742-го года о наслѣдїи всероссійскаго престола Его И. Высочеству внуку Петра Перваго, благовѣрному Государю Великому Князю Петру Феодоровичу присягалъ въ той же академіи, и своеручно подписался, что все вышепоказанное, якъ со всякою вѣрностію свидѣтельствую, такъ то же моею собственною рукою при обыкновенной печати академической подтверждаю.

У подлиннаго пишетъ тако:

„Иеромонахъ Варлаамъ, священннхъ языковъ еврейскаго и греческаго учитель“.

На подлинномъ большая бѣлая кievской академіи печать.

Подлинный обратно къ себѣ взялъ Григорій Полѣтика“. (Там же, с. 149—50).

3. Резолюція „канцеляріи академіи наукъ“ на проханія „малороссійскаго любенскаго полка значковаго товарища сына Григорья Полетики“, з дня 8. VII. 1746.

„Отослать его, Полетика, для свидѣтельства въ нѣмецкомъ и латинскомъ языкѣ къ надворному совѣтнику и профессору Штелину, въ русскомъ и латинскомъ — профессору Тредяковскому, а въ греческомъ — адъюнкту Крузіусу“, після чого „оному Григорью Полетикѣ быть при академіи переводчикомъ латинскаго и нѣмецкаго языковъ, а притомъ и высія науки“ продовжувати, з платнею „по сту по двадцати рублевъ на годъ“. (Там же, с. 151).

4. Свідoctво Штелина, дане президентові Акад. Наук, про знання Гр. Політикою латинської й німецької мови, з дня 20. VII. 1746.

При изслѣдованіи успѣховъ студента Полѣтики въ латинскомъ и нѣмецкомъ языкахъ, какъ изустнаго свидѣтельства, такъ и изъ переводу его латинскаго и нѣмецкаго, усмотрѣлъ я:

- 1) что онъ латинскаго писателя читать очень хорошо разумѣть и въ состояніи переводить на природный свой языкъ;
- 2) съ русскаго языка на латинскій такожъ переводить, токмо еще не красиво;
- 3) нѣмецкую книгу такожъ посредственно онъ разумѣть, а на нѣмецкій языкъ переводить онъ еще совсѣмъ не въ состояніи, понеже онъ ниже въ нѣмецкой граматикѣ довольно упражнялся, такожъ ниже довольно знаетъ нѣмецкихъ словъ и реченій“. (Там же, с. 162).

5. Свідочтво Вас. Тредяковського, дане президентові Акад. Наук, про знання Гр. Політикою латинської й російської мови з дня 25. VII. 1746.

Помянутый малороссіянинъ, переводя съ латинскаго языка, показалъ себя, что онъ тотъ языкъ изрядно разумѣть, переводить съ него можетъ; однако російскій языкъ есть по большей части въ переводѣ діалектъ малороссійскій, въ разсужденіи рѣчей и цѣлыхъ изображеній. Впрочемъ довольно твердое онъ имѣть основаніе въ разумѣніи обоихъ оныхъ языковъ, и слѣдовательно, современемъ добрымъ переводчикомъ чрезъ собственное свое примѣчаніе и частое себя въ томъ обученіе быть можетъ“. (Там же).

6. Свідочтво Христіяна Крузія, дане президентові Акад. Наук, про знання Гр. Політикою грецької мови з дня 17. VII. 1746.

Крузіій экзаменував Політику 16. VII., який перекладав устно третю главу „изъ Теофрастовой нравоучительной науки“. „И такъ, изъ его отвѣтовъ на предложенные вопросы и изъ перевода довольно я увѣренъ, что онъ какъ основанія грамматическія знаетъ, такъ въ чтеніи и толкованіи греческихъ писателей немало упражнялся“... (Там же, с. 159).

7. 3 наказу по Академії Наук з дня 18. VIII. 1746.

„Опредѣленнаго въ академію въ переводчики Григорья Полетика отослать, для продолженія дальнихъ наукъ, къ профессорамъ: Леруа — для обученія французскаго языка, къ Рихману — для обученія математики“. (Там же, с. 218).
Домет О л я н ч и н.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Закарпатські українці в новій мадярській націоналогії. M. Asztalos: A nemzetiségek története Magyarországon betelepülésüktől maig. Budapest. 1934, ст. 121. O. Moravек: Nagy-Magyarország nemzetiségei, múlt és jelen. Budad. 1934, ст. 80. — Пізно, аж надто пізно, по розгромі і розділі, нарешті дійшло в Угорщині до вивчення національних у ній проблем. Асталаш, знаний уже викладом мадярського розуміння національності й націоналізму (1933 р.), розпочинає його наведеною вгорі працею: „Історія націоналістів в Угорщині від їх оселення до тепер“. Ця праця стала, так мовити, вступом до інших, таких, як згори названа друга — п. Моравека, а яких налічується вже сім. Історики слов'янства взагалі і з'окрема історики українського народу, поскільки не можуть оминати Закарпаття, ті мадярські праці з націоналогії мусять узгляднити, хоч вони, розуміється, не позбавлені тенденційности.

Якось просто ніяково читати, коли Асталаш видвигає тезу, що

на території пізньої Угорщини, в час осадження там угрів, не було мадярських народів, або що „русини“ прийшли туди (за Карпати) тільки по р. 1241, або що „угорські русини“ ще в XVII ст. були напівномадами...

Зате цікаві місця, де автор тільки об'єктивно констатує факти. На початках 40-х рр. XIX ст. мадярська народність „уважала себе за єдиного власника території (Угорщини) й усилювалася мадяризувати“ й інші народності. На р. 1848—9 не можна було рішення народностного питання Угорщини між інш. і через те, що „Угорська шляхта не хотіла відмовитися від своїх привілеїв“. Кошут стояв за „єдину неподільну“ державу і за помадярщення немадярських народів примусовим мадярським шкільництвом, — що Асталош називає „внутрішнім імперіалізмом“. Натомість немадярські народи Угорщини заявили автономістичні домагання. Цікаво довідатися, що відгукуючись на такі настрої поневолених народностей, приблизно в 1849 р. чеський історик Палацький виробив план перебудови Австрії на федеративних засадах, згідно з яким „русинська“ частина Угорщини разом із Галичиною й Буковиною мали б творити „малоруський“ автономний край Австрії. Угорські „русини“ самі ще не мали автономістичних побажань в 1848 р. Але коли автономістичні настрої немадярських народів Угорщини знов вибухли в 1861 р., то й угорські „русини“ на зібранні в Мукачеві теж ухвалили домагатися національної автономії. З того нічого не вийшло. Р. 1868 будапештський парламент прийняв народностний закон (: 44), по якому Угорщину складає єдина мадярська нація, її членами є всі піддані будь-яких народностей. Немадярські народи не були ним задоволені. А шкільний закон Аппонія викликає спільний фронт немадярських народів Угорщини. З них порівнює найменше клопоту робили мадярам угорські „русини“; аж на зачатку XX ст. проблема Угорської Руси набула ширших національних розмірів, відбиттям чого був процес з православними в Мармароші 1914 р. Більшість немадярських національностей мала на своїм боці європейську пресу; виголошували різні сепаратистичні побажання. На народностну небезпеку звернули увагу такі обережні мадяри, як Микола Барта і Е. Еган. З вибухом світової війни кілька провідників поневолених у Мадярщині народностей перебираються до чужини, переносячи національні проблеми Угорщини на міжнародній форум і підготовляючи ґрунт до розділення Угорщини. В світовій війні на 1000 осіб припало по Угорщині мертвих 25, при чім мадяр — 28, словаків 23,7, „русинів“ підкарпатських 11,9. Поразка у війні потягла за собою революцію в Угорщині. Сепарації поодиноких народів мадярська влада протиставляє проголошення автономії: 21 грудня 1918 р. будапештський парламент видає закон про „Руську Країну“ (тобто Угорську Русь), 11. березня 1919 про „Словацьку Країну“. Але було запізно. Мадярська контрреволюція змушена була 4 червня 1920 р. підписати тріанонський мир.

Другий автор, Моравек, розглядає історію мадяризаційних процесів. В середньовіччі, на його думку, не було свідомого мадярщення. Але в добу турецького панування на угорських землях (по р. 1526 і до 1711) відбувалася національна асиміляція за поміччю церкви, крім того мадярська культура мала притяжливність, завдяки чому „найліпші верстви“ немадярських народів злилися з упривілейованими мадярськими верствами. Свідома мадяризація зачата законами 1791 : 16 і 1792 : 7, якими в цілій Угорщині заведено на всіх високих і середніх школах мадярську мову, як обов'язкову. З того часу поведено планомірну боротьбу за гегемонію „штатотворного“ мадярського народу в Угорщині, що складав тільки 30% населення держави. Зброєю була мадяризація, якої темп повстримувала тільки династія. Року 1836-го видається закон (: 8), яким зобов'язано державних урядовців і адвокатів знати мадярську мову й уживати її на наміс-

ницькій раді, як також в найвищому суді. Року 1840 закон (: 6) приписує знання мадярської мови парохам, 1844 : 2 заведено мад. мову у всіх адміністраційних установах. Кошут проголошує необхідність безкомпромісової мадяризації в державних справах взагалі, і мадярська революція 1848 р. прийшла в конфлікт з усіми народностями Угорщини. Аж збройний впад до Угорщини російської армії заставив мадярських політиків схаменутися і парламент екстренно ухвалює народностний закон 21 липня 1849 р., яким роблено поважні уступки немадярським народностям Угорщини, — та було вже пізно, події пішли в іншій напрямі, той закон зостався на папері. Угорщині довелося розлучитися з задумом самостійности і підпорядкуватися, опісля погодитися з Австрією; після погодження мадяри знов вирішали народностні проблеми в Угорщині вповні самостійно. Так зачалася доба мадярської гегемонії (1867—1914 р.) в Угорщині. Поруч із законодавчо-адміністративним присилуванням, ціляма мадяризації служили духовні осередки й органи, як міста, театр, музика й преса. Мадярські автори підраховують, що мадяризація збільшила мадярську народність в Угорщині з р. 1787 до р. 1850 на 1.100 тис. душ, а до р. 1900 разом аж на 2.800 тис.; до перевороту ж і розділу Угорщини навіть на 3.700 тис. душ. В р. 1787 в усій кількості населення Угорщини мадяр було 39%, 1880 р. — 46,6%, 1910 р. — 54,5%. Той зріст мадяр відбувався за рахунок менш культурних народностей, — проти культурніших німців вони майже нічого не виграли. Мадяризації найбільш сприяли міста, потім культурні вигоди мадяр, рух населення до мадярських осередків і та обставина, що немадярські народи Угорщини мали слабку верству інтелігенції, в чім була їх найбільша слабкість. Мадяризація приводить до того, що народностна проблема Угорщини дедалі більше через заінтересування пресою західних держав ставала європейською. В цій брошурі є статистична табелька немадярських народностей з вказівкою, скільки з того жило в межах Угорщини до XVIII в. Напр. „русинської“ народности 464 т. душ, з того числа в'їмігрувало від XVIII ст. 150 тис. чи 32,3%, жило раніш 314 тис. чи 67,7%. Певно, що такого рода дати не мають статистичного значення, а приблизне спекуляційне.

Прага.

Проф. Мандрівець.

ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ.

† **Юрій Рудницький (Юліян Опільський).** У Львові 9-го лютого вранці помер український письменник проф. Юрій Рудницький, що писав під прибраним ім'ям — Юліян Опільський. Народився Ю. Р. 8 жовтня 1884 р. в Тернополі, в родині гімназійного професора. Покінчивши львівську гімназію, вступив до львівського університету, пізніш до університету в Грацу. Від р. 1906-го став професором академічної гімназії у Львові. Написав багато історичних повістей, напр.: „Іду на вас“, „В царстві золотой свободи“, „Сумерк“, „Тінь велетня“ і ін.

Нова праця Іл. Свенціцкого. Проф. д-р Іл. Свенціцкий закінчив цінну працю: „Пушкин і Україна“. Праця друкуватиметься в „Нашій Культурі“.

Нова праця Ів. Огієнка. В черговій 1—2 книжці тому XIV празької „Slavia“ на ст. 58—70 видруковано нову працю проф. І. Огієнка: Недокладності в видаванні кирилівських пам'яток, критичний палеографічно-методологічний нарис (про методологію видавання рукописних пам'яток взагалі, а проф. І. Богдана зокрема).

Румунський журнал про проф. І. Огієнка. Науковий кварталник „Arhiva“, орган Історично-філологічного Товариства при Яському університеті в Румунії, в останній своїй книзі т. 42 за 1936 р. на ст.

159—160 помістив таку замітку п. Д. Струшару: „Вшанування проф. д-ра І. Огієнка. Ми одержали відомості, що в Варшаві заклався Ювілейний Комітет для вшанування проф. І. Огієнка з приводу 30-ліття його наукової й громадської діяльності. Комітет постановив відзначити цю дату урочистою академією 1-го липня, а також видрукуванням відповідного ювілейного збірника на честь проф. І. Огієнка. Подаємо цю звітку, бо проф. І. Огієнко відомий у нас з одного боку своїм дослідом і виданням документів Мірчі Старого, а з другого завдяки його важливій праці, вміщеній у 38 томі: „Arhiva“ 1931 р. під заголовком: „Як треба видавати молдавські документи“.

Вшанування проф. Огієнка українським громадянством має глибше значення, аніж звичайне ювілейне Свято... (опускаємо дальші, зрештою покручені відомості)... Проф. Огієнко являється провідником течії, що намагається очищати українську мову від чужих їй впливів.

Проф. І. Огієнко був професором і ректором Кам'янець-Подільського Університету. Року 1919-го він був Міністром Освіти в ново-всталій Українській Народній Республіці. Тепер він заклад і видає під своїм керівництвом два місячники, один для широких кругів українського народу, під назвою „Рідна Мова“, а другий „Наша Культура“ для інтелігенції, цебто для культурного українського громадянства. Через свою націоналістичну діяльність проф. Огієнко багато витерпів від своїх політичних противників (опускаємо)... але він і надалі зостається вірний своїм поглядам як чисто націоналістичним, так і щодо автокефалії Української Церкви“.

Україніка. В черговій 1—2 кн. т. XIV „Slavia“ знаходимо на ст. 164—165 замітку Ф. Колесси про формулу закінчення в українських народніх думах; крім більшої вицезгаданої статті проф. І. Огієнка є ще згадка про його працю („Вербська Євангелія 1560 р.“ в збірнику на честь Мілетича) в рецензії проф. Іос. П. на ст. 305. — Нова книжка 2 т. XXIII (ст. 178—180) чеського наукового журналу „Časopis pro Mod. Filologie“ приносить велику й дуже прихильну рецензію проф. Фр. Тихого на працю І. Огієнка: „Розмежування пам'яток українських від білоруських“.

Виклади про Україну. Як уже була в нас згадка (кн. 12 (20), с. 845), в Кенігсберзьким „Інституті для студіювання східньої Європи“ проф. д-р Ганс Кох відкрив був дня 16. XI. м. р. невеличку серію викладів про Україну. З інших таких викладів відбулися після такі: 12. I. 37 про географічний стан України, доц. д-ра Б. Плечке, 21. I. Про українську державність на протязі історії, проф. д-ра Г. Коха; 2. II. Господарське положення України в сучасну добу, проф. д-ра Т. Оберлендера; та 9. II. Німецькість в Україні, доц. д-ра Кремера. Всі виклади були гарні, й речеві та без ніякої пропаганди. На остатку відбувся там 13. II. також виклад проф. д-ра І. Мірчука на тему: Роля демонічного в росіян та українців. На викладі було досить присутніх.

Недозволений передрук. Крем'янецький місячник „Будівничий Церкви“ передрукував із 1 (21)-ої книжки „Нашої Культури“ оповідання Нат. Королевої „Його поклик“, передрукував без дозволу Редакції й без зазначення джерела, звідки бере. Місячник цей пише, що він „орган християнської думки“. А чи ж то по-християнському присюювати собі чужі речі?

Відповідальний редактор Інженер Анатоль Огієнко.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, вул. Чарнецького ч. 26.

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл. (можна ратами), на півроку 6.50 зл., на чверть року 3.50 зл. За границею з Європи 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рік III.

ЛЬВІВ, КВІТЕНЬ 1937 Р.

Книжка 4 (24)

П. КУЛІШ ТА І. ПУЛЮЙ, ЯК ПЕРЕКЛАДЧИКИ СВ. ПИСЬМА.

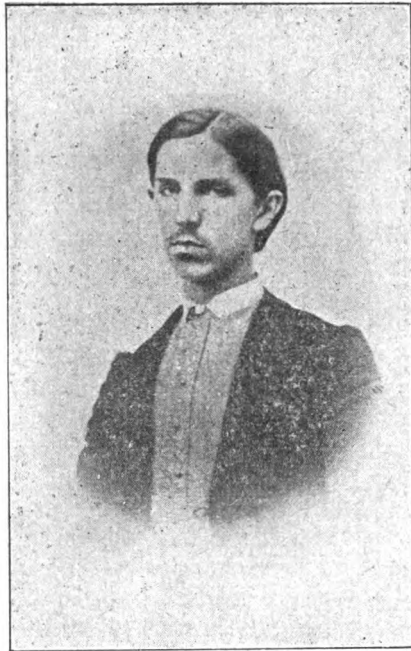
Іван Пулюй, доктор філософії, проф. електротехніки в німецькій техніці в Празі, р. 1889 її ректор, радник Двору, нар. 2 лютого 1845 р. в містечку Грималові, в Скалатчині, в Галичині, де його батько Павло займався кушнірством, а потім господарством і пасічництвом (в 1861—65 р. був посадником). Пулюй умер 31. I. 1918 в Празі і там поки що похоронений. Гімназійні науки скінчив він у Тернополі 1865 р., де оснував „Громаду“ на взір таких т а й н и х товариств Придніпрянщини, до якої належали Андрій Січинський, три брати Барвінські (Осип, Олександр і Володимир), Мих. Борисевич (опісля славний проф. окулістики). Жити в моральній чистоті, пильно прикладатися до науки, познайомитися з літературою й історією українського народу, спомагати вбогих учеників і піддержувати український місячник „Мету“ — оце була мета „Громади“. Громадяни сходилися щотижня, устроювали відчити з рідної літератури, історії, декламували твори Шевченка, Федьковича й ін.

Року 1865-го перейшов Пулюй до духовної семінарії в Відні при церкві св. Варвари (Vergartheim). Окрім богословських наук слу-

¹ З Високодостойним Проф. Олександром Барвінським познайомився я року 1921-го, і з того часу, аж до його смерти, був із ним у приятельських стосунках. На весні 1922-го року читав я в Тарнові для української еміграції виклад про П. Куліша, як перекладчика св. Письма. На моє прохання Проф. Ол. Барвінський прислав мені оцю статтю про Куліша та Ів. Пулюя при такому листі: „Високочоважаючий Добродію! Оце переслаю обіцяний матеріал до Вашого відчиту про переклад св. Письма Куліша й Пулюя, виписаний із споминів Пулюя. До того додав я ще свого бібліографічного покажчика, — може знадобиться. Це вчинив я радо для Вп. Добродія і для дорогої й невідгаданої вдячної пам'яті мого українського першовчителя, а опісля друга, П. Куліша, якого величезні заслуги для українського народу й письменства як слід не оцінені. Прошу при тім прийняти вислови глибокого поважання, з яким остаюсь Вп. Добродія щирим покірником Ол. Барвінський. У Львові, 15. 3. 1922. Собыччина 5.“. Приславу мені статтю друкую тут, як дорогий спомин про Високодостойного, незабутнього та щирого приятеля в десятиліття його смерти (+ 25 грудня 1926 р.). Матеріали. про які згадує О. Барвінський, р. 1930-го видав Проф. Д-р К. Студинський у праці: П. О. Куліш, ч. II, матеріали і розвідки.

Іван Огієнко.

хав він також математично-фізичних викладів у віденському університеті. При кінці 1865 р. оснував він у семінарії товариство, що стало переходом кошем для світської академ. молоді, що збиралася у неділі в семінарському садку. Коли побільшало число української молоді народівської, основано товариство „Січ“, що його першим коштовим був Анатоль Вахнянин. Вже тоді перекладав Пулюй молитовника укр. мовою для народу (до того часу були тільки церк. слов. мо-

ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНСЬКИЙ
(як студент 1867 р., в козацькiм убраннi).

литовники). Окрім того брав він живу участь в організаційній роботі укр. молоді, що засновувала Громади по всіх гімназійних містах і піддержували „Вечерниці“, „Мету“ та „Правду“.

Рoku 1869-го познайомився з Кулішем, головним тоді провідником літературного й національного руху в Україні, якого рос. уряд (кн. Черкаський) думав „засорбувати“ у Варшаві урядовою службою, де Куліша поставлено директором духовних справ. Оповідання Я. Головацьким перекрученого листа Куліша, наче б він в ім'я „русского единства“ вирікся ідеї національної й літературної самостійності України, затривожила народовців, хоч не вірили цим поговорам, і тому Пулюй написав до Куліша 1868 р. листа від акад. громади в Відні, але цього листа перехоплено в Варшаві, а також деякі видання, вислані йому із Львова мабуть Партицьким.

Намісник Берг вимагав, щоб Куліш вирікся спільного діла з народовцями в Галичині, однак Куліш на це не згодився і пішов у відставку, а весною 1869 р. приїхав у Відень, де познайомився з богословом Пулюєм і очарував його великою ширістю до літерат. діла в Галичині й Україні та й про переклад св. Письма, над яким Куліш тоді вже працював, і про потребу народнього молитовника. Пулюй виготовив був молитовника для вояків-русинів, видрукуваний у Відні заходом крилош. Donina (при соборі св. Стефана) накладом незнаної добродійки (етимологічним правописом).

Скінчивши молитовника, передав Пулюй особисто рукопис новоіменованому митрополитові Йосифові Сембратовичеві з побажаннями від акад. віден. молоді. Митрополит обіцяв йому апробату, але у Львові крил. Мих. Малиновський відказав апробати (як противник народ. мови) і написав до ректора віден. семінарії, що рукопис постановлено знищити „по праву каноническому“. На це дав Пулюй відповідь п. з. „Лист без коверти“ (Відень, 1871), де різко осудив поступок крил. Малиновського, як цензора.

Куліш, побувши недовго у Відні, виїхав до Венеції, пособляв „Правді“, заснованій укр. молодіжжю, а р. 1869 друкував у додатку переклад „Книги Вітія“ (П'ятикнижжя), а окремо видав „Ісалтир“, віршований переклад Павла Ратая (його приборане ім'я). У Венеції працював він далі над перекладом св. Письма, де жив до 16 лютого 1871 р., і старався з підмогою Пулюя продати переклад Британському Бібл. Товариству, щоб за ті гроші опісля у Львові заложити свою друкарню й книгарню. Однак сподівання Куліша не сповнилися, бо директор Брит. Бібл. Товариства у Відні Мілярд передав деякі частини перекладу Н. Завіту проф. Міклошічеві до оцінки, а той заявив, що переклад Куліша не зовсім відповідає грецькому первотворові, а є тільки парафразою. Наслідком того Мілярд від Брит. Бібл. Товариства заявив, що воно купить переклад тоді, коли він буде вірною фотографією грецького тексту.

Небавом Куліш приїхав з дружиною своєю до Відня. Пулюй був їх щоденним гостем і зараз — 18-го лютого 1871 р. почали вони обидва перекладати „Н. Завіт“ з первотвору Бібл. Товариства п. з. „Novum Testamentum Graece“, Coloniae Agrippinae 1866. Турі W. Hassel. Робота йшла дуже помалу, над словами ведено довгі дискусії, бо перекладчики бажали дати фотографічно вірний переклад грецького тексту, а при тім уважали, щоб не спроневеритись духові рідної мови. Знаючи й розуміючи серцем богобійність укр. народу, дбали, щоб слово св. Письма для всіх було зрозуміле, та не щоденне, а поважне. Роботу поділили так, що Куліш наперед усе списував, що Пулюй перекладав, дбаючи більше про докладність, як про красу слова. Потім порівнювали цей переклад з церк. слов'янським, російським, польським, німецьким, латинським, англійським і французьким. Впевнившись про вірність перекладу, робили потім останню редакцію красомовну.

Пулюй, скінчивши богосл. науки в липні 1869 р., був тоді на філософ. відділі, а щоб прискорити переклад св. Письма, рішився відложити на якийсь час усі науки й інші заробітки та весь час присвятив спільній роботі. Після від'їзду Кулішевої в Україну (при кінці марця 1871 р.) жив Пулюй з Кулішем ув одній хаті, де працювали щодня від ранку аж до обіда, а після півгодинного проходу знов з маленькою перервою до 8 год. вечора, чи то в будень, чи в свято. Життя було дуже скромне через недостачу гроша, а така праця знесилила їх так, що постановили виїхати на село, надрукувавши окремими книжечками Св. Матвія, Марка, Луки і Івана разом в 14.000 прим.

Переклад доспів до першого соборного листа ап. Петра, розд. I. 16., але була в них уже добре обдумана норма, як дальше робити. Пулюй мав докінчити Н. Завіт і переслати Кулішеві в Україну для редакції. Куліш поїхав з початком мая 1871 р. у Мотронівку, а Пулюй трохи пізніше до Грималова, до батьків, переклав там листи ап. Петра, Івана, Юди та об'явлення Івана Богослова, і 9 серпня послан рукописа Кулішеві, якого Куліш і одержав від рос. цензури.

Куліш редагував у Мотронівці те, що було переложене в Відні, а в Грималівському перекладі не тільки нічого не перемінив, але й написав Пулюєві, що коли б дійшло до мови з Бібл. Товариством, він останню редакцію всього Н. Завіту віддасть Пулюєві. І так сталося. Рукопис Н. Завіту лежав спершу в Куліша, потім у Драгоманова до 1877. Драгоманів, приїхавши 1875 р. на Різдво до Петербурга, просив у Костомарова грошей на видання Н. Завіту за кордоном з капіталу, зібраного 1862—63. на видання укр. популярних книжок і св. Письма. Костомарів відмовив, бо фонд зібраний на видання перекладу Біблії в Росії, а не закордоном. Року 1877-го Драгоманів вернув рукописа Н. Завіту Пулюєві, але той не мав грошей на друк, бо мав ще сплачувати довг за молитовника, а Куліш так само, аж Іван Білозерський дав невелику підмогу на видання. Пулюй зробив останню редакцію літом 1879 р. і за згодою Куліша почав друкувати в друкарні Товариства ім. Шевченка у Львові з умовою сплати довгу, як дістане гроші. „Н. Завіт“ вийшов аж 1881 р., але в Галичині не цікавились ним, а в Україні мав заперту дорогу указом з 1876 р.

Пулюй післав Н. Завіт у Петербург 1881 р. до „Головного Управління по дѣлам печати“, щоб його допущено в Україну, але 13/21 серпня 1882 дістав назад прохання, як „не подлежащее удовлетворенію“. Аж 1885 р. після 14 літньої переписки й торгу з Мілярдом повелосся Пулюєві за згодою Куліша продати наклад Н. Завіту „Бібл. Товариству“ у Відні, чим сплачено довг у друкарні Товариства ім. Шевченка й решту за молитовника, а половину позісталой невеличкої суми послав Кулішеві, який відписав йому: „Велика це, велика сталася новина, що руські трудолобці на св. Письмі заробили по 291 гульдену“!

Року 1886-го бажало „Бібл. Товариство“ закупити право друкувати Н. Завіт без імени перекладчиків, але такі згодилось з поданням імен у трьох виданнях. Діставши гроші за Н. Завіт, писав Куліш Пулюєві: „Приславши 460 руб. Мільярдних, вирагували Ви нас від великої пужди, а як ув осени, спасибі Вам, надішлете ще 136 гулд. (рос. паперами), то і геть полатаєте наші злидні“.

В останніх роках свого життя перекладав Куліш св. Письмо Стар. Завіту, та не докінчив його. Після його смерті 2 лютого 1897 р., передала його вдова рукописа перекладу св. Письма й інших творів Куліша на сховок у музей Тарновського в Києві, а Тарновський доручив Нечусві Левицькому на його кошт докінчити переклад Ст. Завіту.

По смерті Куліша доложив Пулюй свого старання про видання св. Письма, і йому повелось поконати всі труднощі й непорозуміння з „Бібл. Товариством“, які виринули через безосновні поговори, начебто Тарновський „подарував“ Кулішів переклад „Бібл. Т-ву“, а Кулішева нібито правила велику суму за Ст. Завіт. По смерті Тарновського забрали рукописи до музею в Чернігові і не можна було їх звідти видобути. Аж з кінцем серпня 1901 р. дістав Пулюй звідти частину копій, а в половині жовтня 1901 останні копії перекладів Ст. Завіту. Тимчасом „Бібл. Т-во“ купило вічне право видання Ст. Завіту, не бачивши самих перекладів, а спустилося на слова Пулюя, а 31 липня 1901 підписав Мільярд у нотаря контракта з Пулюєм у Авсе, де тоді Пулюй проживав, після чого умовлена сума мала бути виплачена, коли рукопис „цілого Ст. Завіту“ буде переданий „Бібл. Т-ву“.

Прислані рукописи передав Пулюй „Бібл. Т-ву“ в Відні 24. І. 1902 р., але показалося, що Псалми були ще не переложені і Кулішів переклад не зредагований і не готовий до друку. „Бібл. Т-во“ припинило друк перекладу, який мав бути згідно контракту з кінцем 1903 р. Хоч контрактом був до цього зобов'язаний Н. Левицький та Кулішева, а Пулюй був обтяжений своєю роботою, взявся він до діла, переложив Псалми, зредагував Пятнадцять Моея. Коректу й дальшу редакцію Ст. Завіту з поручення Пулюя передало „Бібл. Т-во“ о. Олексієві Слосарчукові. Н. Левицький переклав майже $\frac{1}{4}$ Ст. Завіту, а в його перекладі змінено тільки правопис для однастайности.

Друк Ст. Завіту докінчено в кінці 1903 р., а ціле св. Письмо вийшло в січні 1904. Так довершено після довголітньої трудної праці велике літературне діло, що буде творити тривку підвалину літературної мови українського народу і його духового відродження.

Пулюй вислав 20 І. 1904 Письмо Святе „Головній Управі по ділах друку“ з проханням дозволити ввозити переклад у Росію. Прохання віддано Синодові, але той і цим разом відмовив, вважаючи прохання „неподлежащимъ удовлетворенію“, на що Пулюй скаржився в листі до Петерб. Академії Наук. Пулюй послав також св. Письмо професорам університетів у П-бзі, Харкові й Києві для унів. бібліотек, але в Києві посилка не була віддана унів. бібліотеці, а пропала!

В 1905 р. 12. П. послав Пулюй 2.000 екз. Псалмів президентові комісії для перегляду цензурних законів Кобекові, щоб дістав царський дозвіл роздати недужим і раненим українцям-воякам в Маньчжурії, а 1.000 екз. Японському генералові Ногі в Порт-Артурі, з тією самою ціллю (укр. полоненим), і дістав від ген. Ногі подяку і рішення, що просьба буде сповнена, а Кобеко не відповів зовсім!!

Так віддячувала Росія Україні за життя її синів, жертвуване в маньчжурських степах і коло Порт-Артура. Синод признав прохання „не подлежащимъ удовлетворенію!“

Про дозвіл для св. Письма прохала ще Кулішева царицю, та щоб це прохання було подане Синодові, але й це відкинув Пободоносцев!

Львів.

Олександр Барвінський.

БІБЛІОГРАФІЯ

Видання І. Пуліша та П. Куліша.

1. Молитвословъ и коротка наука о християнско-католицкой вѣрѣ. Въ Вѣднн. Тискомъ и накладомъ о.о. Мехитаристовъ, 1869, 16°.
2. Молитовник для руського народу. Друге побільшене видання. Відень. Коштом громадським, з друкарні Соммера у Відні 1871, 32°, сторін 250.
3. Святе Письмо Нового Завіту. Мовою русько-українською переклали вкупі П. А. Куліш и Др. И. Пулюй, Відень, 1871. Печатано у Львові у друкарні Товариства імени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1880, мала 8°, стор. 464 (гражданкою).
4. Святе Письмо Нового Завіту. Мовою русько-українською переклали вкупі П. А. Куліш и Др. И. Пулюй, Львів. Накладом А. І. Піка, 1887. З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні, мала 8°, стор. 612 (кирилицею).
5. dtto 1893, мала 8°, стор. 459 (кирилицею).
6. Псалтир, мовою русько-українською, у Відні. Видання Британського і Заграничного Біблійного Товариства, 1913. Переклад Дра І. Пулюя. З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні, 16°, стор. 125 (гражданка).
7. Євангелія від свв. Маттея, у Відні. Видання Британського і Заграничного Біблійного Товариства, 1904, 16°, стор. 152 (з англ. текстом) (гражданка).
8. Євангелія по св. Маттеєві, переклад український. Відень. Коштом громадським, 32°, з друкарні Соммера у Відні.
9. dtto Маркові.
10. dtto Луці.
11. dtto Іоанові.
12. Святе Письмо Старого і Нового Завіту. Переклад П. О. Куліша, І. С. Левіцького і Пулюя, Відень 1903. Видання Британського і Заграничного Біблійного Товариства. З друкарні А. Гольцгавзена у Відні (х переклад П. О. Куліша, хх переклад І. С. Левіцького, ххх переклад Дра І. Пулюя), 8°, ст. 825 + 249).
13. Маю примірник, до якого доданий такий заголовний лист: Свѣята Біблія, Усе Святе Письмо, Старого й Нового Завіту поперекладав на русько-українську мову Куліш Омелькович Панько. Ненці моїй дорогесенькій, її душі невмірущій, сю працю, нею змалечку натхнену, благоговійно підношу. — Дружині моїй вірнесенькій, що непя мені по своему образові пророкувала, сю працю, нею піддержану, захищену, підпоможену, низенько підношу. Куліш Омелькович Панько.
14. В додатку до „Правди“ 1869: Святе Письмо або вся Библия старого й нового Завіту, русько-українською мовою переложена, печатана вві Львові, коштомъ и заходомъ „Правди“ Р. Б. 1869. Святе Письмо, перва частина Библии,

русько український переклад, печатано в-ві Львові, коштомъ и заходомъ „Правди“ Р. Б. 1869, 4^о, ст. 172.

15. Псалтирь або книга хвали Божої. Переспів український Павла Ратая, Львів 1871. Накладом Автора, з друкарні К. Будвайсера у Львові, 16^о, ст. 329.

16. Нов, переспів Павла Ратая. Печатано в-ві Львові, коштом и заходом „Правди“ р. Б. 1869. мала 8^о, ст. XV + 96.

17. Ще вийшли у Львові: Дві пісні Мусієві (віршовані).

18. Товитові слова, одначе тепер не міг я їх відшукати, щоб подати докладний заголовок.

Львів 1922.

Олександр Барвінський.

УКРАЇНСЬКА ПРОТОІСТОРІЯ.

Х. Понтійське мистецтво.

І так, ми бачили невдачу походу Дарія. Скити зруйнували не тільки велике місто Гельон, але разом із ним і багато дрібніших міст Лівобережжя й Донеччини. Але й самі скити були очевидно дуже сильно побиті Дарієм, бо інакше ми нічим не можемо пояснити того факту, що після походу Дарія ні Геродот, ні які інші грецькі джерела не згадують уже імен скитських князів, тоді як перед Дарієм Геродот подає повний список їхніх імен. Очевидно, скити втратили своє попереднє значення. Цим же мабуть пояснюється й той факт, що, за грецькими традиціями, на другий рік після походу Дарія, тобто р. 511-го перед Хр., була заснована нова іонійська колонія Пантикапея, на місці теперішньої Керчі. Ця колонія розвивалася дуже швидким темпом, зуміла об'єднати під своєю зверхністю різні сусідні тубільчі племена, що заселяли Кубань і прибережні області Меотиди (Озівського моря) й Криму, і мало помалу витворила справжню солідну державну організацію. Оригінальність цієї державної організації полягала в тім, що правили в Пантикапеї на грецький спосіб виборні архонти, але ці архонти для тубільських народів синдів, дандаріїв, псессів, меотів, татеїв, махліїв і т. ін. носили титул базілевсів (князів). Цей оригінальний утвір став пізніше зватися Боспорською Державою або просто Боспором. До Боспору належали й інші сусідні грецькі колонії, напр. Фанагорія, Кіна, Корокондама, Гермонаса, Горгініція і т. інші.

Згадані тубільські народи синди і ін. належали до кавказців по расі, були хлібороби, і по крові зовсім однакові з гіперборейськими хліборобами Поділля, Київщини та Полтавщини, про яких я вже згадував вище. Пізніше архонти стали династами, і ми маємо повний список пантикапейських династичних князів від 480 року перед Р. Хр. аж по 360 рік по Хр., то б то майже за 840 літ. Таким чином ми бачимо, що Боспор був перша справжня держава на українській землі, держава заснована на осілім хліборобським тубільським населенні, з справжньою постійною столицею Пантикапея, і з багатьма торговельними приморськими містами з мішаним греко-тубільським населенням і з високою культурою.

Нам відомі всі 51 ім'я боспорських князів, починаючи з Архео-

накта — 480 р. перед Р. Хр. і кінчаючи Асандром 360 р. по Хр. Вони били свою власну мідну, срібну й золоту монету, тоді як скити ніколи не били своєї монети й завжди залишалися номадами без письма. Ця держава стала скоро дуже сильним самостійним центром культури, який дуже сильно випромінював свої культурні досягнення й насаперед мистецтво далеко на північ і на схід. Це мистецтво характеризується дуже великим вживанням звірячого орнаменту, і багатьома вченими, як напр. Ростовцевим, Боровкою та інш., приписується виключно скитам номадам, і набуло фальшивої назви скитського мистецтва. В той час як Фармаковський і Макс Еберт приписували витвір цього мистецтва на наших чорноморських берегах іонійським грекам, як культуртрегерам, що принесли вищу культуру на північні береги Чорного моря, то Ростовцев і його учні приписують витвір цього мистецтва виключно скитам, які принесли його з Ірану, а Боровка виводить його з Пермських лісів і з Сибіру. Мінне шукає його початків у Алтайських горах і ще далі на схід. А Тальгрєн вважає, що навіть самі скити були місцеві тубільці, а в такому випадку й само мистецтво скитське мусіло б бути місцевим витвором. Останнього часу. молодий віденський учений Ганчар, з досить великою правдоподібністю показав, що коріння цього мистецтва могло лежати на Кавказі і в Арменії. Я вважаю, що власне з VI-го віку, і може навіть з кінця VII-го віку на наших чорноморських берегах почало витворюватися своє особливе місцеве мистецтво з одного боку під впливом закавказьких, алародійських племен, що перенесли сюди через Кавказ свої сюжети та символи, в яких велику роль грав звірячий елемент, а з другого боку, під впливом іонійських греків, що заснували в колоніях свої мистецькі школи торевтичні (обробка металів) і керамічні. На прихід на Кубань і Тамань алародійських (вірменських етнічних елементів) указують саги про амазонок. Але й кавказький елемент мусив бути численний у колоніях Боспора Кімерійського. В колоніях грецьких були присутні теж і значні трацькі елементи, імена яких зустрічаємо навіть на золотих вазах, як напр. Тарулос син Себанока. Ці ослі елементи були скупчені в містах, колоніях і творили різні речі з срібла й золота, які одержували головним чином із Кавказу й Закавказзя. Ці речі потім вимінювали чи за пшеницю, чи за мед і скотину хліборобам аборигенам. Так само за ці речі могли вимінювати й від скитів всілякі речі, але головним чином рабів та худобу; але скити самі не були жодні майстри в металах, і не мали певного мистецького смаку, й не вимагали теж якогонебудь певного мистецького стилю, як це ми бачимо з інвентаря їхніх могил, де більшість речей чисто грецькі, і стилєво грецькі. Отже можна вважати це мистецтво з перевагою звірячого орнаменту за мистецтво північно понтійське, що вливалось далеко на північ і схід, і навіть на захід. Я й подав цю назву для нього на Археологічнім Конгресі в Бельгії 1935 р. Це понтійське мистецтво держалося, поки існувала Боспорська Держава, й послужило основою так званого, теж неслучно, готського стилю.

В кінці IV-го віку й на початку III-го в. перед Р. Хр. скити були

витіснені з наших степів сарматами, при чім були ними дуже винищені, й подалися в Добруджу, що стала зватися Малою Скитією. Після Різдва Христового сармати були витіснені аланами і т. д. З наших степів одні номади витісняли других, нападали на багаті приморські міста й нищили їх або грабували, але боялися заїгати в ліси на північ від степів, де все держалися наші хлібороби, нащадки гіпербореїв.

XI. Галли в Україні.

В III віці перед Р. Хр. Правобережна Україна терпіла не тільки від тиску східних номадів (скитів і сарматів), але теж і від західних бойових племен галлів, скірів і бастарнів. Галли разом з іншими навіть поруйнували були стіни Ольвії, про що довідуємося з декрету, висіченого ольвійцями на мармуровій плиті, в якій вони дякували багатому ольвійцю Протогену за відбудову стін Ольвії, які Протоген знову побудував своїм коштом¹. Похід галлів на схід відбився не тільки в Україні, — він досягнув і Малу Азію, де з галлами довго й уперто борювався пергамський король Аттал II. Пам'яткою цього походу галлів на схід лишилася малоазійська провінція Галлатія, що в своїм імені зберегла ім'я своїх завойовників галлів. Галли в Україні не залишили по собі багато слідів. Можливо, що їм треба приписати клад, знайдений у Бубуї (на Бессарабії), їм же треба мабуть приписати й декілька т. зв. латенських фібул (смичкових шпильок) другого й третього періоду, знайдених як у північній Херсонщині, так навіть і в Радомишльщині, і меч та останки щита в могилі біля села Великої Тернави, Новоушицького повіту на Поділлі. Але тільки одна ця могила й була відкрита з кельтською зброєю; більше гальської (кельтської) зброї в могилах в Україні поки що не знайдено. Після III віку перед Христом натиск зо сходу в Україну все зростав, сарматів пізніш змінили алани, потім алтайці. Галли, що прибули в III віці в невеликім числі в Україну, були почасти знищені, почасти розтопилися в місцевім населенні. Спробу Шахматова надати більше значення галлам в Україні і навіть в Московщині, признає за зовсім нездалу Розвадовський².

XII. Готи в Україні.

В II віці по Р. Хр. в Україну прийшли з півночі готи, народ германського кореня. Вони не були номади, як азійські народи: скити, сармати, алани, а потім гуни та різного рода турки. Це були люди, що жили то з ловецтва, то з грабунку, то з підбою хліборобських народів. Готи спустилися до нас з півночі й зайняли не степову Україну, а лісову, й посіли тодішні наші міста Київщини й Полтавщини. Вони стали панівною правлячою верствою. Частина їх пройшла в Крим і там надовго осіла. Як здається, готи не утискали місцевого хліборобського населення, і мабуть обмежувалися тільки невеликою дани-

¹ Слюсаренко: Грецько-скитські взаємовідносини. Збірник Українського Університету в Празі на пошану л. президента Масарика.

² Rozwadowski, „Rocznik Slawistyczny“ t. V. str. 270—272.

ною, як це робили й пізніші усякі інші кбязі з своїми друзями. У всякім разі готи не витісняли хліборобської маси субстратного населення з їхніх насиджених місць, з їхніх піль.

Я не буду довше спинятися над різного рода номадами з часів великої вандрівки народів, бо їхнє поводження в Україні дуже добре й докладно висвітлив М. Грушевський у своїй Історії України. Я тільки підкреслю тут, що готи, як верхня панівна верства, змусили працювати на себе різні майстерні чорноморського побережжя, що виробляли всякі оздобн для одєжі готів-панів із срібла, золота й бронзи, особливо пряжки та фібули, і до них достосували старий призначений орнамент, тільки в нових комбінаціях і в новім застосуванні. Готи ділилися на східніх і західніх, тобто на остготів і на вестготів. І ті й ті прийняли християнство й мали своїх єпископів. Західні готи мали відомого єпископа Ульфїлу, що переклав святе Письмо на готську мову, він жив у нинішній Болгарії в м. Томі (Варні). Кримські готи мали єпископа Унілу, що листувався з Іваном Золотоустим і з Григорієм Нісским. Це мабуть про кримських готів згадує автор „Слова о полку Ігоревім“. Готи були вигнані з України гуннами, народом алтайським, номадським у V віці перед Хр. Одначе грецькі історичні джерела згадують одночасно з готами і гунами ще й народ антїв. Грушевський та багато інших учених уважають антїв за венетїв, тобто за праслов'ян, хоч самі греки відрізняли антїв від слов'ян. У всякім разі праслов'яни вже тоді мусїли існувати, й на гадку деяких учених, їхня колиска або прабатьківщина мусїла бути десь в Україні (Нідерле, Грушевський та інші).

Прага.

(Кінець буде).

Вадим Щербаківський.

ПОЕТИЧНА ТВОРЧИСТЬ У СОВІТСЬКІЙ УКРАЇНІ.

М. Семенко. „Беззраковості поет“, як він сам себе називає. Йому байдуже до читача, до того, що він не зрозуміє його безоглядно стилізованих силуетів. Він свідомий, що „знайдуться моські, які будуть плювати“ (Зб. „тов. Сонце“ вступний вірш), і спокійно висвітлює собі це заздрістю, „що їм не дано“. „Мій девіз — несталість і несподіваність“. І Семенко йде за тим девізом, поки йти можна. Знаходить собі співзвучні елементи, створює терен, — „Нова Генерація“. Зустрівши революцію радісно, сам стає їй на служення й закликає інших. „Риючись в уличних фоліантах“, створює цілу галерею силуетів революції на тлі міста. Київ. Хрищатик. Хвилювання юрби, чуйної на події, дає поетові мотиви. Вулиця, каварня, парк — це демократії, на тлі яких рухаються його силуети під акомпаніамент трамваїв та авт. Метушиться в настороженому місті розгублений буржуа, начепивши червону відзнаку. — „Завсіди ми за революцію“. Сам поет споглядає цю метушню з боку, бо він знає, що йому робити. Бін не кидається, як юрба „в шуканні невідомих доріг“. і не „зачипляє двері“, як інші. Знаючи свій шлях, звертається до інших. „При-

ходьте до нас, у кого обличчя веселі, хто життя не шкідує в червогій борні“. Це в маніфесті, що ним починається поезо-фільм „Весна 1919“. Багато є таких, що їм „засуджено вмерти, бо неможна жити на двоє“. Це всі „кволі“, „калічені“, „хорі“. Встояти під першим натиском — це головне. І поет кличе: „Друзі мої, не бійтесь виступів! Друзі мої, не повертайте назад“ („Змагання“). Після хаосу знову засяє сонце, і через „сонцеве вікно“ прийдуть більшовики-комуністи. За них —

„В гору черволий стяг!
Хто забачає вороття —
З лав мерщій.“

Проти „гнилизни і вохкості віків“ поет проголошує... „на Захід Червоний похід“. Закликає до нього поетів, тих, що зможуть. А ті, що не посміють — „дуцики“, і їм „весела зневага“, „вони вмруть“. „Ляжте під колеса революції“ — звертається Семенко до колег... „Забудьте книги!“ „Торкніть колесницю історії!“ Поет одчайдушно агітує за це, він „примушений“ „давати ляпаси“, бо „я активний“. Актив — це ті, що „взяли патента від історії на залізо, бетон, сталь“. — „Я, — це всі, що переступили поріг“. Переступивши цього порога, Семенко йде далі, пристосовується до гасел дня тематично, також ставить собі завдання відповідати на вимоги й стилістично. В прямуванні до реалізму поет вдається до своєрідного імпресіонізму, на зразок витвору: „Поема про те, як повстав світ“. Розмова символічних — історичних персонажів — Донцов-Винниченко, сам Семенко й інші. Оновленими засобами Семенко організує походи проти інтелігенції, куркуля, ботеми, шкідників, ухильників і навіть великий похід на „Зеленого змія“. Рекомендує всім, як то зробили футуристи, схилитись „перед брамою в залізний соціалізм“ та перед першим футуристом... Тарасом Григоровичем. Своєрідна „реабілітація“ Шевченка, що його „Кобзаря“ Семенко хотів перекреслити своїм „Кобзарем“. Словом, Семенко-П'єро „мертвопетлює“ в дослівному значенні вдуманого ним слова. Однак безмежна ретельність українського футуриста не зустрічає належної оцінки. Семенко ніколи не був у фаворі совітської критики, а з приведенням стилів до одного знаменника „соціалістичного реалізму“, його зоря схиляється геть аж над обрій. „Нова Генерація“ фортеця футуризму розбита, а її комендант прикликається до порядку — подавання своїх ультрасоціалістичних думок у формі, доступній масам, без іронічного забарвлення. Культурований футурист робить спробу зреалізувати вимоги в збірці „Міжнародні діла“. Худенька обсягом і змістом збірочка складається з пародій на Гітлера та циклю „американських оповідань“. Поет висміює обіцянки й дійсність у Німеччині, мимоволі викликаючи асоціації з подібними явищами в країні диктатури протилежного значення. Засуджує капіталістичний лад Америки, що виганяє людей шукати праці в Світі. Протиставляє недобудовану греблю Вільсона „грандіозним досягненням“ комунізму. Показує трагедію безробітної, безпритульної молоді Америки, серед

якої назріває переконання, що виходом може бути тільки перемога комунізму. Словом, подає руку через океан детройтському більшовикові.

„Міжнародні діла“ совітською критикою трактуються, як документ творчої кризи, в зв'язку з виздоровленням від хворіття на футуризм¹. В цілому великий поетичний дорібок Семенка — більш десятка збірок — часто приводить на згадку його слова:

„...А я застаюся романтиком,
І кожна моя дрібниця — трагедія...
І кожна щирість помилка...
Я не знаю своїх доріг, —
Я творю...“

Старання поета дійти до реалізму не привели до бажаних наслідків, і досьогодні тут дійсні твердження М. Доленга, сказані ще р. 1928-го, що Семенко не дійшов до меж реалізму, доцвівши в „Новій Генерації“².

Останніми роками Семенко замовк. Сходить він з кону, який любив так, як може любити людина з хоробливим бажанням бути над міру оригінальною.

Волсдимир Сосюра. В першу чергу лірик. Головною ознакою його поезії є музичність. Цікавий своєрідністю інтерпретацій, оригінальними метафорами, свіжою лексикою. Почавши писати за часів військового комунізму, захоплюється образами громадянської війни. Цій темі, крім менших поезій, присвячено й поему „Червона зіма“, що понині вважається за кращий твір совітської поезії часів військового комунізму. Пережив типову творчу кризу із зниженням кількісної продукції. Ціла низка творів Сосюри з доби тієї кризи кваліфікується сов. критикою, як занепадницька творчість. Під занепадництвом розуміється резигнація, упадок енергії поетичного духу в боротьбі з невідрадною дійсністю. А поет бореться з натиском тієї дійсності, стараючись зберегти рівновагу духа. В розпачливих тонах виринається в нього снага затримати віру в правдивість вибраного шляху, в реальність поставлених мет:

„Чи може не стало сил,
І тоне мета в даліні,
І в коло багато могил?
Я знаю, я вірю, о, ні!
Ми путь пробиваєм ясну,
Не впали знамена, не згасли огні.
Чогож це так сумно мені?“

Інші поезії, в яких Сосюра проявляє себе, як поет народу, що перейшов стадію національного відродження, відносяться критикою до шкідливих націоналістичних творів. Типовим з таких є поема „Ма-

¹ А. Хвилія: „За Марксо-Лен. Критику“ 1933 ч. 5.

² М. Доленго: „Потатки про нашу лірику“, „Критика“, 1928, ч. 4.

зепи“, в якій гетьман інтерпретується, як постать, що задля здійснення української ідеї вибирає шлях валепродизму:

....прийшов він вчитись до панів,
надів цю машкару нужденну“.

У машкарі зводника Дон-Жуана Мазепа плекає думку про той час, коли, все облічивши, можна буде повстати за Україну, яку він любить до нестями й ніколи від неї не відречеться:

„Як од Христа Петро, від тебе
Не відречусь ніколи я“.

Така творчість викликає наступ з боку сов. критики, і Сосюра, не знаходячи сил для паглої ломки, зменшує свою творчість кількісно, а потім його ім'я і зовсім зникає з сторінок часописів. Криза тягнеться аж до 1935 року, коли Сосюра починає знову інтенсивно працювати, вже в іншому дусі. Оглядаючись на своє минуле, поет зважає на свої „помилки“, і на поетичній нараді 1936 року виступає із закликом до зацікавлення новими героями, творцями соціалістичної дійсності. Сам поет пише про свою другу молодість, радість соціалістичної праці, гордість бути поетом нового часу. Працюючи багато над перекладами Пушкіна й Лермонтова, підготовляє велику поему про сучасність, що має бути присвячена 20 річниці жовтня. Документами переродження Сосюри є твори „Червона армія“, „Пісня про Якіра“ та поема „Відповідь“.

Відгукується поет у числі багатьох також на смерть М. Горького, маніфестуючи свій жаль у вірші „Буревісник“. Називає письменника „гігантом нашої землі“, який, хоч його взяла смерть, а проте „вічно з нами“. Поборюючи песимізм, поет набирає настроїв молодості, типового „молодіння“, що про нього співають і старші сов. поети:

„Я знов хочу юність повернути,
щоб молодіть з спокою моєю“.

Як усі, й Сосюра оспівує вождя. Прикладом цього роду є вірш: „Ти нас ведеш“, де зустрічаються такі характерні рядки:

„Ти нас ведеш, як вів колись давно,
Ім'ям комун скоривши час і далі.
Коли серця мільйони злиті в одну —
Твоє це серце буде, рідний Сталін“.

З боку художнього (останні) поезії Сосюри цілком відповідають вимогам. Вони, як і давніш музичні, образи його свіжі, мова чиста.

Один із старших — **Михайло Дсленго**. Поет і критик. У котрій з обох галузей літератури він сильніший, питання, що не раз зачіплювалось у критиці. До певного висновку в напрямі розршення цього питання дійшов представник формальної критики Ф. Якубовський, розв'язуючи спір на користь Дсленга — критика.³

³ „Життя й Рев.“, 1928. III. Рецензія на зб. „Узмінь“.

Однак поетична творчість Доленга все притягала до себе увагу со-
лідної критики. Коло неї нагромаджується великий матеріал, що
всебічно освітлюючи творчу постать поета, збігається в основному —
оцінці й остаточному висновку. А самій поезії Доленга властиві ін-
телігентність, інтелектуальність і до певної міри сухість. З таких
властивостей творчості Доленга випливає логічно висновок, що його
поезія не є для широких мас. Якубовський в уже згаданій рецензії
пише, що Доленго має вибраного читача. На тій основі ще року
1928-го Доленго вважався поетом для радянської інтелігенції⁴.

З бігом часу вимоги до поета поширюються, чим зменшується
воля його творчості. В поезії Доленга викриваються елементи, не-
придатні до совітської інтелігенції, а саме: песимізм, індивідуалізм
і іронія, що не має виразного класового спрямовання⁵. Згадані
елементи в творчості Доленга приводять до кризи. Після періоду ін-
тенсивної праці, що виявилася в шостих збірках за роки 1928—
1929, в його творчості наступає перерва, що тягнеться аж до 1935
року. Таким чином з цього року починається новий період його твор-
чості.

Обвинувачення в песимізмі й індивідуалізмі в першому періоді
викликає сформулювання поетом відчужень інтелігенції, що, приві-
тавши революцію хоч і „збліднілими устами“, проте з повним серцем
сподівань спинилась перед хаосом:

„Старе залишилося позаду,
Нового не знайти під“.

Руїна, що повстала після весни революції, коли людина опи-
нилася між остогидним минулим і неясним майбутнім, на розпутьті-
самотна.

„Я сам на червоній межі
між піччю, що вмерла,
І днем, що не жив“.

Старе згинуло, але нового ще нема, воно тільки в зародку. Це:
„Незграбні соромливі, кволі життя майбутнього бруньки“, що, „в собі
сховали всі квітки“. Свідомість величі переживаної епохи й розпач
при спостереганні її деталей, людини, що сама по собі не може від-
бити цієї величі:

„Великі дні, дрібненькі люди.
Вас поклик волі не розбудить.
І зникнуть десь у сірій млі
Великі дні“.....

Гірка іронія над трагізмом зайвості в сьогоднішнім дні звучить
у словах: „Всі наші ролі — в п'ятій дії“. А тепер „бозмовний хор
мерців і я — поет розстріляної мрії“. Такі мотиви звучать у збірках:
„Руда земля“, „Блакитна жалоба“. В *Litterae* хоч і домінують ін-

⁴ „Пролетарська Правда“, 1928, ч. 114.

⁵ Г. Майфет, „Жит. й Рев.“, 1930. У.

тимно-психологічні імпресії, проте вже помітне старання наблизитися до неприкрашеної дійсності. Тут зустрічаються вже мотиви індустрії, робітничі, теми громадянської війни. Тут старання змінити питому поетові абстрактну трактовку тем на конкретну приводить його аж до прозаїзмів: „лобут, воші фронту і кандьору. Незабутнього щастя доба“. Перехід від об'єктивної лірики та поетизування революції до соціальних мотивів відноситься на рік 1927-й у зв'язку з виданням збірки „Вибрані поезії“, що й було відзначене редакційною колегією ВСПП-у. Однак дехто з критиків знаходить, що творцем пролетарської літератури Доленго ще не став. Щоб стати ним, Доленго в наступній збірці „Узмінь“ (1928), книжці політичного змісту, подає віршом безпосередньо агітаційні функції. Оптимістичне наставлення звучить у словах: „Радість понад нами росте!“. Ще далі йде Доленго у збірці „Зросло на камені“ (1929). Це продукція тенденційна. Виконання загаданих тем. В суті переклад політичних гасел на поетичну мову. Отже експериментальна праця. Однак при всій добрій волі пристосуватися до потреб дня Доленгові не щастить здобути цілковиту класову певність. Він не уникає звичайно порядку життя українського письменника. Доходить до творчої кризи. В його творчості настає перерва, яка навбач іде на розрахунки з минулим, тим, про яке він нині даже: „минуле каламутне одспівано без вороття“. Тепер поет настраює свою ліру на бадьорі, молодечі тони. Молодіє, подібно як Рильський, запевнюючи чи інших, чи може самого себе, що: „ти маєш право молодіти з життям разом“. Тематичне коло поета поширюється новими мотивами — соціалістичного міста, соціалістичного свята. „Тема“ відгук на проблему вирощування багатолітньої пшениці та подібного.

Однак, коли порівнювати творчість Доленга першого періоду з сьогорднішньою, то треба сконстатувати, що різкого злому, як то є в інших, вона не зазнала. Це скоріше плавкий перехід з усуненням деяких елементів, що не спотворив поетичного обличчя цього поета. В суті Доленго лишився тим, чив був, і оцінка творчості першого періоду без значних змін може бути застосована й до останньої поетичної продукції. Заініціювавши давніш новий стилістичний напрям в українській ліриці, Доленго йде ним досі, лишаючись стилістично оригінальним. І досі його поезіям властива словесність і сучасність з тою різницею, що мотиви сучасності, які колись відігравали тільки ролю орнаментальну, сьгодні беруться подекуди за основні.

В матеріалі, що поет зачитав на своєму вечері в грудні 1935 року, є багато прекрасних віршів: „Ластівка“, „Жолудь“ тощо. Мотиви сучасності, як основні, є в поезіях „Харків“ з радісним окликом: „є Харків соціалістичне місто!“, „На святі“, „Прапори і гасла наших років кличуть нас у гору і вперед“. Або „Тема“, поезія про „роман пшениці ніжної з перієм“, на перешкоді якому стоїть „бюрократизм або посуха“. Але шлях „по зірках червоних не спиниться на кручах“. Перешкоди будуть переможені.

Цикль поезій, присвячених півночі: „Мандрівка 1837-го року“, „На півночі“ і інші вказує на розрив із минулим і признання сили й справжності майбутнього. Перед майбутнім „складає крила чорне вчора“, а час відступає в розсунені, як сон, простори.

Накінці можна сказати, що поезіям Доленга й досі властиві інтелігентність і інтелектуальність, як то було й колись. І досі він є поет не масовий, а тільки вибраного читача.

Прага.

Олександра Чернова.

ПУШКИН І УКРАЇНА.

1. Характеристика творчости Пушкіна.

Початок поетичної творчости Пушкіна припадає саме на півстоліття після знесення останків козацьких прав України. Позви України з Росією за давні права самостійної державности об тому часі трохи були притихли. Усі дальші річницї й поминки, зв'язані з народженням, появою окремих творів і смертю поета припадали кожний раз на очевидно й природно зростаючі стани напруження та насилення вікового українсько-російського спору. Нічого дивного, що в українській публіцистиці до часу світової війни було порівняно небагато статей про поета. Значно більше можна назвати випадків зацікавлення творчістю Пушкіна в окремих перекладачів українців. Та все ж таки, коли зважити поширеність знання російської літератури на Наддніпрянщині, та доволі часте зацікавлення хочби тільки вибраними творами цього поета в Галичині, Буковині й на Закарпатті, то зрозуміємо, чому властиво майже немає перекладів на Подністрів'ї та небагато їх і на Подніпрів'ї. Західні українці могли ще були користуватися чужими перекладами — польськими, німецькими, мадярськими, румунськими... Зрештою, чистого поета мало читають, бо в нього звичайно немає специфічно притяжної фабули та яскравої ідеології.

Шляхом дрібничкового розгляду великої скупини питань: „Пушкін — в Україні, з України, про Україну, на українські теми; Пушкіна — друзі й противники українці, наслідувачі, перекладачі, дослідники, бібліографи...“ можна б створити чималу й дуже цінну серію причинків до українських пушкініан. Одначе в 100-ліття поета може цікавіше для читача мати свого рода мережу думок і образів прийдешнього суцільного огляду й досліду питання: чим Пушкін може бути важний для українців. Але що наше громадянство небагато знає про Пушкіна, автор трохи відхилиться від поставленої вузької теми, і трохи докладніше розповість про творчість самого Пушкіна.

*
**

Під кінець XVIII в. російська література ввійшла була в переломову стадію свого розвитку, завернувши від ложнокласицизму на площину глибшого вникання в ество народности та обов'язку письменника супроти неї. Свідчили об тім — чиста народня мова

писань поетів і письменників доби Катерини II-ої, вироблена форма віршу, і народня тематика, черпана з буднів громадянських і простолюддя. На місце придуманого абстрактного персонажу у творах стали появлятися живі люди, довкруги яких розгорталися образи й дії звичайного життя. Літературний твір переставав служити прославленню вибранців та сам ставав предметом уваги загальної, як вислів тих ідей, що виловлювалися тут і там у живих одиниць і молодшого покоління з глибини збірної підсвідомости. На далекому обрії громадянської думки немов би знімався світанок ще неозначеного того нового, що мало стати основою прийдешнього кращого укладу суспільного життя.

Початок XIX в. ще виразніш зазначає цей перелім у російському письменстві через введення в поезію первістків перечулености й фантастичности. Неокреслена туга, що дихала на чутливого читача з кожної сторінки сентиментального роману й страхотлива фантастика романтичної балади — викликали в кого глибокий біль сердечний, а в кого справжній дриг'ят ляку, та загально непереможну цікавість до нової книжки. Цей новий рід емоції підо впливом літературного твору давав письменству нові ряди читачів — жіноцтво, що доси хіба мало цікавилося нудною високопарністю довжелезних напушених од, гімнів, трагедій... Російська література не мала тільки того, хто об'єднав би всіх письменників в одну добре зіграну оркестру для остаточного виконання великої симфонії.

Продовж 1814—15 починають доходити до столичного Парнасу вістки про хлопчика-ліцеїста, що зовсім незлі вірші складає — у Царському Селі. Випадкові відписи та устні уривки цих віршів — то російських, то французьких — свідчать про легкість віршування та живу фантазію автора. Є в нього навіть свій власний погляд на дотеперішніх поетів: усіх він добре знає — французьких і руських — і сміло та зовсім вірно оцінює старих і нових (К сестре, к другу стихотворцу, к Батюшкову). Сам він залюбки товаришує з Венерою (Далія 1812, Леда 1814), Вакхом (Пирующие студенты) і Музами (Городок 1814), та співцями любови Анакреоном, Горацієм, Овідієм. Кожен вірш вражає читача й слухача простою щирістю свіжої молододі душі, що сама п'яніє від любовців вольного безжурного життя, та й читачеві цю п'янкість передає. Стихійний гін молодости до безмежної волі стає тим самотнім новим первістком, що ошоломлює читача, та старцеві поетові Державину велить захоплено благословити юнака-поета. — На 16-тому році життя — серед плеяди давно знаних і добре заслужених письменників — стати відомим поетом — міг тільки справжній талант; а на 18-ому стати їм рівним товаришем, та після 20-ти об'єднати їх своєю особою в велику силу національного життя міг хіба тільки великий поет.

*

**

Поет народився в Москві в літа єгипетської кампанії Наполеона, що заслужив був своєю волею та виповнив своєю особою при-

родну прірву після великої революції. Виростав він у часі побідного змагання Наполеона зо всією Європою, та переживає уже свідомим юнаком побідний похід французів через усю Росію, Бородинський бій, полон і пожар Москви (1812), похід Олександра I аж до Парижа і ввесь міжнародний крутіж політичної реакції „священного союзу“ (1815). Знайомий і свояк значних учасників цих історичних років, поет має вже в ранній молодості виразне почування ваги того, що довкруги діється. Духова велич непримиренного ворога Росії покорає серце юнака-патріота, й дає твір поета — „Наполеон на Эльбе“ (1815) — з виразними слідами співчуття для незавидної долі покнаного велетня. Після віденського конгресу проти реакції в Росії готується протест гуртка представників суспільної верхівки. До цього гурта тягне 18-літнього юнака, що покінчив Ліцей з правом стати на найвищому щаблі чиновничої ерарії, як колежський секретар.

Розкоші безжурних гулянок бурхливої молодости не заглушали в поетові глибшої любови до людини, що він її виявляє у гірких думках оди „Вольность“ (1819). Ці глибоко продумані палкі вірші можна назвати віщунами музи всіх поетів суспільників, між ними й українця Шевченка, та поета „мести и печали“ великоруса Некрасова.

**

За ввесь той безпокій, що невгомний шибайголова-богеміст причиняв органам правительства, поета вислали із столиці на чорноморські степи для праці в канцелярії опікуна колоністів „новоросійського краю“. Київ, Катеринослав, Кавказ, Чорне море, Крим, Камінка, Кишинів, Тульчин, Одесса... ось місця побуту поета від травня 1820 до липня 1824 рр. Це роки блукання поета. З глибокою раною в серці, серед нужди й розгулу — буйна творча праця. Із життєвої метушливості поет черпає для своїх творів щораз то нові сюжети. Пізнане в скарбниці світової літератури та схоплене з уст народу — поет сплавляє у власному вимислі в зовсім окреме, питоме тільки йому самому. Кожний сюжет опрацьовує він з того місця, на якому для нього — поета він найбільше цікавий...

Року 1820-го виходить його поема, складена ще в Ліцеї: „Руслан и Людмила“. Сюжет піби з давньої „руської“ бувальщини — на княжому дворі Володимира в Києві. Оповідання, гейби пересказ билин і народніх казок; форма — поема у 6-ти піснях з епілогом. Людмила своїми пригодами в садах Чорномора нагадує „Душеньку“ Богдановича (1778 р.). Рівноважників чудним пригодам Руслана можна шукати в героїв народніх казок, що ходять за тридев'ять земель... аж до переможного кінця. Безжурний юмор та тут і там за прозорим серпанком комічного пікантне — додають цій поемі багато молодечої свіжости.

Ця поема викликала справжнє захоплення, в одних природною ширістю й непосредністю потоку 2500 віршів, а в других віру в те, що

„там русский дух... там Русью пахнет!“

Безжурне, комічне, пікантне лучить цю поему з безсмертною „Енеїдою“ Котляревського (1798), про яку кожний читач у поході віків повторятиме перелицьований вираз:

„там український дух... життя там України!“

Ось як заплатив поет обов'язкову данину тому літературному напрямкові, що — шляхом удавної перерібки у формі комічного — подавав читачеві чи не найбільше цінний привід до глибокого продування єства народности, щоб остаточно самому стати діяльним носієм і джерелом національної самосвідомости й гідности. Дії моторного козака Енея й витязя Руслана йдуть шляхом нелегких пригод, поки завершаться щасливим кінцем... Але вислід їх — уже не одна аналогія неподібних подробиць, лише основа розвитку новітньої національної літератури: від Котляревського української, від Пушкина російської.

*
**

Підо впливом побуту на Кавказі повстає романтична поема „Кавказский пленник“ (полоняник — 1821), а види Азовського й Чорного моря надихують поета одним із найкращих ліриків.

На півдні живе поет гейби розгублено, гайнує час на гулянки, балі, карти, залицяння, товариські конфлікти... А все ж таки в дійсності він займається тільки читанням і читанням, та скрізь, навіть у гостині, шукає самотності для писання... віршів, віршів і віршів! Тут, на окраях нинішньої національної території України, повстають найкращі твори поета романтика, що хвилево захопився був Байроном. Але цей романтизм Пушкина дуже оригінальний, коли дивитися на нього зо становища психіки самого поета. Твори цього часу („Бахчисарайский фонтан“, „Братья разбойники“, „Чорная шаль“, „Княжна“, „Вещий Олег“, „Дыганы“) — це вповні реалістично заложені епо-лірики, з добре обрисованими образами оповідання, без тіни фаталістичної тужливости, без зайвого філософізму, скрізь безпосередньо щирі й прості. Самотним зв'язком з Байроном позістає в цих творах глибоке почуття волі, що в Пушкина звичайно в'яжеться з наказом суспільної справедливости.

*
**

Крім дрібних ліриків, елегій, сатир, епіграм — пише поет за цей час чимало листів, що своєю документарністю в царні поетичної творчости мають чималу вагу навіть у світовій епістолографії. Закінчує цей період бурління епічний жарт на тему — муж старий, жінка молода — „Гавриліяда“. Уже в Петербурзі була за поетом слава „безбожника, вольнодумця“. У 17 літ хто ним не був! На півдні мав поет на цім ґрунті доходити до якогось юродства, коли прикидався циніком, шибайголовою, розпусником. Одначе водночас у Петербурзі він склав — відомі в релігійних збірниках — вірші „Безверие“ (1817), а тут на півдні він боронив Байрона проти назви

„безбожник“, пишучи: „поет може самовільно надівати на себе маску гріховности й чесности. Часто для якогось дивного переконання свого ума він може виставляти перед товпу найкращу сторінку свого морального ества — на поругання, а таки перед черню може пускати блахмана своїми дивацтвами“. [Бартенев: Пушкин в южной России“, 113]. Цей висказ слід приложити й до Пушкина тим більше, що на основі розгляду віршів поета від 1824 р. з Одеси й Михайловського яким стає, що поет не творить задля безбожія й хули.

**

На півдні повстав і найважніший твір Пушкина — „Евгений Онегин“, суспільно-психологічний роман із життя столичного й поміщицького середовища. Два перші розділи були складені в Кишиневі якраз у гармидері життя, коли поет дійсно не знав, куди його закине завтрішній день, та тратив молоді літа „в неволі й бідності“.

У часі найвищого напняття творчої уваги для дальших розділів роману уява поета вирізьблює з граніту життя дивно ніжну постать наївно-простої, а проте величної героїні роману — Татяни, що житиме в поезії, як чарівний символ завжди нової жіночости з її незбавними потенціями.

У творчій погоні за своєю Татяною Пушкин вириває з мряко-виння хаосу уявленого буття нові замисли, та впродовж 1825—36 рр. дає ряд високоартистичних творів у всіх родах поезії. Поет по-давньому мріє про волю, оспівує волю у всіх її виявах (Андрей Шеньє 1825, Послание в Сибирь, Арион 1827, История села Горюхина 1830). З листування поета дізнаємося про дивні й чудні способи цензури навіть самої Імператорської Величности. Перед цими опікунчими засобами тайної цензури стають за райський побут митарства зо столичними цензорами (Первое послание цензору 1822, Второе... 1824). Вміру того, як ми сьогодні знайомимося з документами тієї умової тупости й сердечної тісноти, в якій довелося поетові бути й творити, ми тим глибше відчуваємо трагізм положення поета-пророка, свідомого своєї го післанництва, що не був у змозі змінити життя на краще. Всю скорботу його читач переживає у віршах: „Пророк“ 1826, „Чернь“ 1828 р. і знаходить враз з ним замирення між світом-переживань і мрій поета та непривітливою дійсністю в передсмертному акорді стиха:

„Я памятник себе воздвиг нерукотворный“... (VIII, 1836).

Ось ланцюх творів поета з цього часу: 1825 Граф Нулин, еп.; драматична хроника („Комедия“) „Борис Годунов“; „Сцены из Фауста“ 1826; „Арап Петра Великого“ пр. 1827; поема „Полтава“ 1828; „Домик в Коломне“ еп. 1830, „Повести Белкина“ пр., „Скупой рыцарь“ др.; „Моцарт и Сальери“, „Каменный гость“; „История села Горюхина“ пр.; зразок конденсації повісти про 1812 р. „Рославлев“ 1831, що в Загоскіна вийшла технічно невдатним романом; „Русалка“ др. 1832, „Дубровський“ пр. 1832—3; „Медный всадник“ еп., „Анджело“ еп. 1833; „Пиковая дама“ пр. 1833—4; „Египетские ночи“, „История пугачевского бунта“, „Кирджали“ пр. 1834; „Сцены из рыцарских времен“ др. 1835; „Капитанская дочка“ — історичний роман з доби Пугачевщини (1833—6)...

У всіх творах, крім глибокої любови для виразно національної

тематики (Бор. Год., Ар. П. В., Полт., Дом., Пов. Бел., Ист. Гор., Росл., Рус., Дубр., Мед. всад., Пик. д., Кап. доч) не має ані сліду хочби дрібного вивищення або ідеалізації самого великоруського народу коштом пониження іншого народу. Поет позістає спокійним оповідачем у пливкій, як та могутня хвиля Волги, та музикально гнучкій і дзвінкій мові, що раз за разом виносить перед очі читача добре зарисовані й міцно скомпоновані образи життя. А в цих образах у кількох рисах є все: і пейзаж, і тло, і стан душевний, і переживання та почування персонажів, що безупинно діють і захоплюють читача особливим напруженням, як тла так і самої дії та її висліді. Пушкін скрізь є перш за все мистець-поет недосяжно високої міри. Ця стихійна мистецькість поета є основа його класичної величі, є джерело зростаючої ваги його творів у нації та в світі, є природній вияв вселюдських почувань самого Пушкіна не тільки серед великорусів і в Росії, але й у світовій літературі. Пушкін розпланував, заложив і оформив величну будівлю нової російської поезії та через своїх виучнів-наслідників національне письменство направив на високорівні світової літератури. Пушкіна стиль — це справжній первень, що красою ідеального кришталу простоти й природної безпосередности очаровує читача й пориває його в світ нового, незвісного йому досі ритму життя. У творах поета немає ані банального, ані манерного, ані фальшивого, ані шаблонного, хоч поет зображав звичайні подробиці сірих буднів. Поет у всьому ядерний, зв'язкий, ясний, простий, живий і життєрадісний. Ця первісно-природна простота стилю можливо що впливає в поета з природної безжурности й чинить його романтиком оптимізму. І цим власно поет запалює в читача віру в красу життя здорової міцної людини. А від такої людини один тільки крок до трагізму надчоловіка-демона.

Львів.

Іларіон С в е н ц і ц к и й.

БЕЗ ВИМОГ І БЕЗ ПРИПИСІВ.

З психології поетичної творчости.

Історія народів і держав учить, що народи ці чи держави зростають в силу й розвивалися тільки тоді, коли вміли ставити собі вимоги й шанувати приписи. Тому свідомо чи навіть несвідомо піддавалися вони цим вимогам і приписам, як великій життєздатній і конструктивній силі.

Коли ж до організму народів і держав діставалось отруйне гасло: „без вимог і без приписів“, роз'їдало збірну душу й доводило до руїни.

Гасло те, немов зараза, просякає всі клітини народнього життя, а в штуді приймає привабливу форму: „штука для штуки“. Вигадують його люди „вигідні“, зледацілі, такі, що їм бракує виразної цілі, що ніде не йдуть, нічого не будують.

Коли зчавлений дух бажав коли якої краси, то тільки „немідлеглої жодним приписам“, такої, що не змінює зовнішнього порядку, не порушує внутрішнього спокою, що не будить розуму й не триво-

жить уяви. У нас уже здавна ведеться бій між здоровими й зчавленими духами. Цей бій веде м. і. „Вістник“.

Тож, маючи на увазі засадничі погляди, здивується читач згаданого журналу, прочитавши в ньому статтю п. І. Коровицького п. н.: „З психології поетичних образів“.¹ І. Коровицький — це не визнавець твердого світогляду. Його стаття просякнута думками тих теоретиків, що до літератури не ставлять „жодних вимог“.² Автор згаданої статті сприймає мистецькі твори без уяви й без ума. Поети, мовляв, без ума й без уяви пишуть, а він без ума й без уяви сприймає...

Чи дійсно можна так помітувати умом та уявою? Чи вистачить мати в собі якусь ближче неокреслену стихію й „пульсууючу кров“, щоб бути цілим чоловіком? І одне й друге мають теж зв'язати, але кожен признає, що вони таки не люди, а вже ніяк не можуть бути сприймачами мистецьких творів. Бож думаючи консеквентно, належало б сказати, що найкраще сприймають мистецькі твори люди безумні й без уяви.

Чи дійсно в творчому процесі мистця не бере участі ця сила душі, що її називаємо умом? Послухаймо голосу самих мистців:

....,І слово розумом святим
І оживи, і просвіти“...

просив у Божої Матері Тарас Шевченко.

....,Так увесь свій мозок, і перви, і серце
Тя в свою пісню, співаче, вкладай“...

радив співакові Іван Франко.

На іншому місці цей сам поет недвозначно підкреслює, що в кожную свою пісню вкладає частину свого мізку:

....,Кожна пісня моя
Віку мого день,
Цотернів її я,
Не зложив лишень.

Кожна стрічка її
Мізку мого часть,
Думи — нерви мої,
Звуки — серця страсть“...

Отже поети не гордять умом при своїй поетичній творчості. А тому, що „чинність поетичної творчости й поетичного сприймання в своїх підставах однакова“, сприймаючи поетичні твори, ми також ніяк не можемо легковажити розуму. Процес поетичного творення й поетичного сприймання є трохи складніший, ніж це декому здається на перший погляд. Ось як про ці справи пише R. Ingarden³:

....,Ażeby móc z dziełem estetycznie obcować i poznać je jako przedmiot estetyczny swoistego rodzaju, trzeba najpierw przez aktywne czytanie stworzyć odpowiednią jego konkretyzację... Musimy być z autorem współodkrywcaми“...

У кожному літературному творі є багато недоказаних думок, темних місць, натяків. З усім цим читач мусить собі порадити, коли

¹ Вістник 1936, IV, 4;

² Д-р Михайло Рудницький.

³ Pamiętnik literacki, 1936, ст. 179—180.

хоче створити конкретизацію літературного твору й сприйняти його, як певну естетичну цілість. Конкретизація твору ніколи не буде ідентична з самим мистецьким твором; вона буде різна. Залежне це від розуму, від уяви та інших психічних даних читача. Читач разом із творцем мусять немало натрудитися й немало виявити активності, щоб здобути якусь тайну мистецького світу. Поет — це творець, відкривач нових світів і нових можливостей; сприймач літературного твору — це співтворець і співвідкривач.

Мистецького твору не потребуємо розуміти, а вже зовсім зайве його аналізувати, розуміє далі автор статті. Твердження це досить ризиковне й гідне погляду п. Михайла Рудницького, для якого вистачає „прочитати твір, положити на полицю й більше про нього не думати, ані до нього не повертати“.

Чи можна бачити, не оглядавши? Розуміти, не розумувавши? Чи дійсно при напруженні уваги мистецькі образи стають „неокреслені й незрозуміло-дикі“? А мені здається, що при нашій співпраці читке „срібло тиші“ стане ще читкіше.

Насувається мені тут один приклад, що свідчить за конечну співпрацю розуму й уяви при сприймуванні поетичного образу. Це „оксамитна туга“, що про неї згадується в „Битві“ О. Кобилянської. Біля цього поетичного вислову читачі дуже часто проходять зовсім байдуже. Їм здається, що обидві ці слові аж надто ясні й читкі. А ми питаємо: чому ж такі холодні й байдужі? Та пристаньте но на хвилинку, призадумайтеся, погладьте оцею оксамит у своїй уяві, а туга стане тоді дійсно читка, дійсно зрозуміла й солодко-оксамитна. Без оцієї співпраці трудно говорити про сприймання й якусь естетичну насолоду. Бачимо, що навіть „оксамитну тугу“ треба відкрити. А в цьому відкриванні ціла насолода.

Яке щастя, що уява „звичайно підмовляє кожному сприймачеві щось інше“! Коли б не це „щось інше“, світ напrawdę був би нудний, а мистецтво ще нудніше.

Коли поет творить, то творить не виключно для себе; він хоче втягнути її в свої орбіти. Діється це на основі закону про дифузю психічну. Закон цей каже, що душа любить експансію, любить наче розливатися по „просторах“ і ними володіти. У поетів, що визначаються динамікою духового життя, цей закон виразний і сильний. Душа Шевченка „розливається“ по цілій Україні, куди посилає свої думи:

.....В Україну ідїть, діти,
В пашу Україну“...
.....Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину“.

Те саме явище знає теж у І. Франка:

„Прийми ж сей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри: хоч гіркий, та вільний“...

Інші поети не просять, але попросту домагаються влади над душами. Закон дифузії психічної в них надзвичайно сильний, дух їх вічно шукає для себе просторів.

Все те аж надто ясно говорить про інтенцію мистецького твору. Мистець хоче здобути світ, хоче полонити людські душі й запрягти їх до ридвану своєї творчості. Коли Самійленків орел злетів над змари, то гукнув відтіля:

„Гей, хто ще зо мною? До сонця полинем!“...

Поети в своїх творах сміються, плачуть, моляться, проклинають... та всі ті афекти, на думку п. І. Коровицького — „наслідки без причин, бо над якимнебудь наслідком застановляюся, то одночасно дошукуюсь його причин“.

Представмо собі таку ситуацію: Входимо до кімнати й застаємо там двох поважних мужчин. Один із них до нестями запоситься сміхом, а другий до нестями заноситься плачем. Котрий із них мудріший? До котрого з них можемо почувати більшу симпатію? Щоб на те питання відповісти, думаю, треба поспитати про причину обидвох афектів. Коли ж ані від згаданих мужчин не дізнаємося про причину, ані самі її не зможемо відкрити, коли сміх і плач будуть безпричинні, безпідставні, тоді обидвох мужчин назвемо однаковими... цирковими блазнями. І будемо мати рацію, бо кожний поетичний образ, як кожний афект, має свою причину. Ненависть без причини чи любов без причини — це однакові вісенітниці. Як можна співати пісню ненависти без ненависти, питав колись Гете. Тим хотів сказати, що кожне правдиве й глибоке чуття мусить мати свою оправдану причину. Психологи наших часів дошукуються оправданих причин навіть у несвідомих поступках,⁴ якже можна говорити про свідомий твір поета, як про ряд афектів без причини?

У згаданій статті автор пише: „Казковість, наївність — запорука правдивої поезії, правдивих поетичних образів“. Розумію, коли говориться про силу міту чи силу легенди, та ніяк не можу повірити в такі великі можливості й таке світле будуче „наївної казки“. Не хочу тим сказати, що нинішні люди не потраплять слухати жодної казки. О, ні! Наша епоха тим замітна, що любить слухати казку ще більше, ніж попередня. Та тільки майстри казок мусять бути зовсім інакші від тих, що їх собі представляє п. Коровицький. Коли напр. Леся Українка розказує нам казку — то це буде казка про „Велета“, то знову казка про мітичного „Прометея“, або біблійного „Самсона“. Ціла „Лісова пісня“ Лесина — це ж одна казка. Але яка нова, яка велична казка! З великим захватом слухає її молоде покоління. Перестало б слухати, коли б відкрило в ній наївність.

Що наївне — те негідне уваги. Наївних казок слухають тільки наївні діти.

Кілька слів про поетичне й наукове думання.

⁴ Dr. E. Markinówna: Psychologja indywidualna Adlera.

„Коли нема великої літератури — нема великого критика“ — говорить один із замітніших теоретиків літератури.⁵ Іншими словами: велика література зроджує великого критика або: поезія будить думку. Тому немає жодної помилки, коли хтось думає, що „поетичне думання — предтеча наукового“, хоч при цьому мусимо завжди пам'ятати про істотну різницю поміж цими обидвома родами думки. Часто буває, що думка поетична випереджує думку наукову. Маємо чимало доказів на те, що поезія не тільки будить думку, але часто буває предтечею великого реального почину.

І туга ця даремно не ходить, бо:

„...Ходить туга по голій горі,
Мов туман по пустині;
Сіє думи й бажання свої
По широкій країні“...
„Ще мент, і прокинувся всі
З остовпіння тупого...
Задуднять і пустині пісок
На болото замісять“...

Ось приклад на те, що поетичне думання — туга може бути предтечею думки, а думка предтечею чину. Ця сама туга (поетичне думання) може бути спонукою до наукового пізнання. Не кожне пізнання „холодне“. А вже хіба ніколи не є холодним пізнання, повстале з туги. Оце пізнання, що каже своїм відкривцям цілими кілометрами запускатися в незнану, ворожу стратосферу чи ще більше незнані й ворожі глибини океану, нераз на те тільки, щоб уже ніколи звідсіля цілим не вернутись... Як часто оце наукове пізнання вимагає безумної відваги й безумної посвяти. Чи може тут бути мова про прозу або холод? Ні, правдиве пізнання, як і правдива поезія, потребує фанатиків-загорільців. Є „сновиди“ краси, але й „сновиди“ правдивого пізнання. Як одним так і другим людськість завдячує надзвичайно багато.

Було б утопією вкладати дефініцію краси на всі роди й на всі часи. Така дефініція вбила б красу. Найбільш, мабуть, залежить поняття краси від характеру чоловіка й від цілі, що її бажає досягнути. Де нема характеру, де нема цілі, там поняття краси мусить бути дуже хитке й байдуже.

Та всетаки можна говорити про красу, про її дефініцію бодай зо становища сучасності й найближчого будучого. Зробив це п. І. Коровицький у своїй статті досить „оригінально“. Сновиди з його космосу приймають красу „непідлеглу жодним приписам, таку, що її прагне зчавлений дух“.

Володимир Р е ш е т у х а.

¹ Oskar Wilde: Діалоги про штуку.

Читачу! Не доводь свого єдиного наукового громадського журналу „Наша Культура“ до зменшення або й закриття, й зараз таки заплати свій борг!

ОСТАП НІЖАНКІВСЬКИЙ У МОЇХ СПОГАДАХ.**IV.****Концерт Остапового хору в Рогатині.**

Є в мене під рукою мій записник із перед 50 літ, а в ньому на першому місці читаю: „Дня 19. IX. ніччю їздив я cum sociis, щоб дати вечерок у Рогатині. Їздили: Остап і Петро Ніжанківські, (Евген) Хомінський, Іван і Юліян Бачинські, Осип Партицький, Матківський, Юліян Гумецький, Сидір Білинський, Антін Стрільбицький і питомець дух. семинарії Іванців. Вечерок випав знаменито. Ми співали: „Гуляли“ (двічі), сольо Іванців, „До чарки“ (хор), „Не забуду“ (І широкою долину) композитор Ніжанківський і я, хор „По морю“ (двічі). Місцеві аматори відіграли прегарно „Тато на заручинах“ і „Він не заздрісний“.

„Гостив нас старенький ветеран-патріот із 1848 р. о. Іполит Дзерович. На мою промову і тост у його честь, відповів старенький патріот, що з дороги праці для народу, що її обрав собі в молодості, ніколи не зійде“.

„По концерті ми цілу ніч танцювали, дня 29-го були в Підгороді в старенького о. Стрільбицького. З дня 21 на 22-го їхали вночі до Львова. Відвідали ми доми о. Чировського, з присілка Бабинець (кревного наших товаришів Бачинських), доми п. Полянських, д-ра Крвавича. Я був у моєї тітки Трусевичевої. З Бережан приїхав д-р Савчак і гімназійні учні“.

Я навів навмисне мою записку з перед 50-ти літ, бо вона подає нам імена перших членів хору Остапа й програму вечерниць разом із аматорськими виставами. А крім цього вона свідчить, як щиро витало громадянство нас, молодих учнів гімназії, що приїхали до нього з піснюю. Завважу, що баритон Петро Берест, що мав співати зо мною дуета, прийшов на залізничий двірць у Львові саме тоді, як потяг відїздив з перону. Мусів його заступити в дуеті Остап, а в соловому співі твору „Гуляли“ виручив його Антін Стрільбицький. Не міг взяти участі в нашому хорі феноменальний тенор Богдан Курпяк, бо, як питомець Ставропігійської бурси, мусів співати дня 20. IX. на хорах в часі богослуження.

Зате прилучилися до Остапового хору деякі місцеві співаки й учні-бережанці, так що хор зріс до числа 20 осіб.

В аматорській виставі взяли участь: абсолювент богослов Мих. Левицький (1860 — 7. V. 1902 р.) і його дружина Савина із Стрільбицьких (1863 — 10. VII. 1904 р.) та її два брати Іван і Северин Стрільбицькі, пит. духовної семинарії, сини пароха з Підгорода. Грали вони свої ролі не як аматори, але як дійсні артисти.

Чим був цей концерт для Рогатинщини, про це писало „Діло“ (1885. ч. 103) в допису п. н. „Перший вечерок музикально-вокальний в Рогатині“: „Знатніші Русини Рогатина сповнили красне діло. Дня 20. л. вересня уладили вони вокально-музикальний вечерок, сполу-

чений з аматорським представленням і з танцями. В Рогатині є значніше число інтелігентних Русинів і всякі верстви та звання мають бодай одного репрезентанта. Маємо окрім пароха репрезентантів своїх у старостві, суді, між лікарями, учителями. Деякотрі з них є люди щирої волі та пожертвування, а може навіть і відваги, коли вже і з тим в нинішних часах числитися мусимо. А коли є деякі хиби — то хіба лиш — пожалься Боже! — значній ще часті нашої інтелігенції властиві, як напр. недостача організації, неруський дома розговор і т. п. Та про те ми лиш мимоходом згадали, бо маємо говорити про вечерок“.

„Ми слухали, дивилися, та очам не вірили, ми ще досі не стямилися по гарнім вечерку рогатинськїм, чогось подібного ми — кажемо щиро і вітверто — ніколи не надіялись, тим більше, що як ми зачували, вечерковий комітет мав прикмети „пізного Івана“. Програма вечерка була дуже багата і відповідна, а ще краще викінчена. Розпочав хор львівської молоді та других любителів співу відспіванням нового кусника „Гуляли“ композиції О. Ніжанковського. Співаки під управою самого композитора так заїмпонували своїми голосами, що на жадання публіки, мусіли той кусник повторити. Потому відограли аматори вельми удачно міщанську пригоду Григорія Григорієвича (Цеглинського, 9. III. 1853 — 9. X. 1912 р.) „Тато на заручинах“. Як пані, так і панове аматори грали з правдивим чуттям і вив'язалися із свого нелегкого завдання якнайліпше, а всеж особливо мусимо піднести артистичне віддання добродушної селянки, Олени. Відтак ішли на переїмену соля, відспівані нашим тенористом п. Ів. Іванцевим (ур. 1863 — 2. II. 1893 у Старому Санчі), дует, хори, а потому ще одна комедійка в 1. акті: „Він не задрісний“ з німецького Ал. Ельгта в переводі д-ра Вол. Лучаковського“ (19. III. 1838 — 2. IV. 1903 р.).

„Комітет так уложеною програмою зробив гостям велику несподіванку. Співи хоральні і соля поривали до руху-життя дрїмаючі серця підрогатинських Русинів, а любителі драматичної штуки впровадили всіх в задуму. Тому і не диво, що по вичерпанні програми поважним гостям жаль було так скоро уступати місце охочій молоді до забави. Та дарма! По першій часті вечерка слїдувала друга — і вона протяглась уже довше, бо аж до білого дня. Вечерок приніс 200 зр. доходу брутто, чистий дохід призначений на бурсу в Бережанах“.

„Досить простора сая казина мійського була битком заповнена, а то майже виключно Русинами; женщин було дуже багаті. Були також заступники селян та міщан обойого пола. Імпонуючий був вид, коли хто глянув із сцени на салю“.

„Коли Рогатин описаним вечерком зробив так величний початок, то є надія, що тепер такі вечерки підуть частіше. І Русь в наших сторонах скріпиться духом і нашим недругам з годом-перегодом скоротяться язики при критикуванні її, як сонце ясної справи“.

Вечерниці з Остаповим хором у Рогатині дали в дійсності почин до організації. Небавом основано „Народну Торговлю“, а в рік

пізніше міг уже дописець із Рогатина І. П(артицький) в „Ділі“ (1886. ч. 90) писати про відродження Рогатинщини і про намір заснувати „Народне Касино“. Хор учнів акад. гімназії під проводом Остапа сповнив громадську службу, розбуджуючи громадянство Рогатинщини до національної роботи.

В Рогатині був хор Остапа гостем пароха о. Іполита Дзеровича, рідного діда по матері нашого товариша Остапа Партицького. Раніше був о. Дзерович (ур. 1815 — 19. XII 1904 р.) сеймовим послом в р. 1860—66, і шкільним повітовим інспектором. Був це чоловік освічений. У дописах до „Діла“ накликував він до основивання бурс, а як приятель молоді, удержував власними грішми в школах хлопців та дівчат, а поміж ними вивів він у люди д-ра Мих. Зобкова, пізн. президента суду в Сараєві. На о. Дзеровича виконано в р. 1889 атентата, коли він уночі вертався брничкою додому. Його бито колами й вкинено до потоку. Очевидно, комусь заваджав, бо жив задовго. („Діло“ 1904. ч. 275 і 285).

Через увесь час нашого побуту в Рогатині виявляв нам о. Дзерович багато серця й зичливости. Витав він нас, як своїх рідних, не відступав нас у своїй хаті, і в часі концерту та аж опівночі, коли ми танцювали, пішов додому. Зате ми вивдячувалися йому пісню, а я нашивдку еклав куллета на його честь і загреміла пісня „Погуляєм цю ніч“. Полюбив нас старий, а ми вивдячувалися пошаною для його особи й хати. Зрозуміла річ, що міг бути дохід із рогатинського концерту на бережанську бурсу, коли кошти дводневого побуту хору Остапа покрив о. Дзерович.

Для історії хору Остапа в роках 1885—7, завважу, що між його членами була незвичайна карність. Ніхто, під загрозою ексеклюзії, не міг зробити нетакту, ніхто не смів зловжити алкоголью, а приклад давав нам сам Остап своєю ввічливістю супротив людей, своєю скромністю, здержаністю в питті та культурністю. Через те, де цей хор не появився, окружувано його якнайбільшою симпатією, або пошаною. А були між співаками теж гарні танцюристи, тож поява хору Остапа була всюди побажана. Молодь вносила життя. В часі перестанків між танцями співано пісні, а публіка слухала їх залюбки, бо пісні були нові, а їх виведення старанне.

Мав цей перший виступ Остапового хору ще свою іншу історію. До Рогатина можна було тоді їхати залізницею до Ходорова, а звідти возами. Потяг йшов поволі, бо чи не 4 години, а оскільки дописала погода, возом треба ще було їхати яких дві години, бо восени була дорога болотниста. Нещастя хотіло, що перед нашим від'їздом з Рогатина до Ходорова була злива з громовицею, і так попусувала дорогу, що ми їхали крок за кроком і опізнилися до потягу. Одну ніч їхали ми до Рогатина, другу танцювали, а третю мусіли пересидіти на станції аж до рана. І тільки біля полудня приїхали ми перетомлені до Львова й до школи не могли піти. Це звернуло увагу професорів. Вони догадалися, що співаки їздили на вечірниці. Господар класи, Ол. Борковський наживав нам пальцем, оправдав години

і нам із цього приводу не спав волос із голови. Один тільки амбітний Антін Стрільбицький, віком від нас всіх старший, більш у школі не явився і вступив до „Дністра“, де закінчив життя як совісний начальник одного з відділів убезпечення.

Виступ хору Остапа та amatorів вистави театральної в Рогатині був сілля в оці русофілам, і один із них М. И. Т(индюк) післав до „Слова“ ось яку замітку: „Изъ Бережанъ“. 8 (20) сентября отбылся въ Рогатинѣ вечерокъ танцевальный съ аматорскимъ театральнымъ представленіемъ, въ которомъ выступили два господа „оконченны“ уже женатыи и одинъ изъ 3-го года, всѣ маскованныи, что на публицѣ нашей неприятное сдѣлало впечатлѣніе. Слѣдовало бы выстерегаться того рода молодымъ людямъ такихъ выступленій“ („Слово“ 1885. ч. 100—1.). Донос цей не мав ніяких наслідків для питомців.

У.

Репертуар Остапового хору. „Бібліотека музикальна“. Зв'язки з Україною.

Як тільки Остап вписався до сьомої класи акад. гімназії, почалися співи на широку скалю. Ми співали на пробах і на перервах між годинами. Остап приходив сливе щодня з власноручно розписаними голосами якогось твору.

Не треба забувати, що саме в р. 1885 вийшли в світ три збірки пісень:

Дмитра Андрейка: „Вінок з народних мелодій“, де згармонізував 13. нар. пісень. Одна із них: „Вже журавлі відлетіли, деж ся мої літа діли, літа мої молоденькі, минулися солоденькі“ немов би виспівала його долю. Дмитро Андрейко, питомець IV року духовної семинарії, ур. 30. I. 1864 року, закінчив життя в дуже молодому віці, проживши 24 роки, дня 10. VI. 1888 року. Його „Вінок“ відспівували ми дуже часто.

Другою збіркою квартетів був „Кобзар“, виданий у половині липня 1885 р. заходом питомців львівської духовної семинарії за редакцією проф. Анатолія Вахнянина.

Третя збірка хоральних співів п. н. „Боян“ вийшла з поч. жовтня 1885 року в Липську за редакцією й заходом о. Віктора Матюка, галицького композитора (ур. 1850 — 8. IV. 1912 р.).

Коли раніше можна було здобути пісні давніших композиторів із чималим трудом, то р. 1885 могли галицькі музичні кола користати з трьох збірянків. „Кобзар“ містив у собі 36 квартетів. Хор Остапа співав із „Кобзаря“ отці пісні: Дмитра Андрейка: „Вже журавлі відлетіли“; Порфіра Бажанського (24. II. 1836 — умер у Львові 2. IV 1918 р.): „Стоїть явір над водою“ (нар. пісня); Анатолія Вахнянина (8. IX. 1841 — 11. II. 1908 р.) народні пісні: Жаль (Чи це тая кирниченька), Калина (Чи я в лузі), „Ой нависли чорні хмари“, і дві оригінальні композиції: „Молоді сні“ (до слів Ом. Ів. Левицького) і „Хор Норманів“ („По морю, по морю“) до слів Кор-

нила Устяновича (1839 — 22. VII. 1903 р.); Мих. Вербицького (1815 — 6. I. 1870 р.): „Заспів“ (Ой ви мої співаночки) до слів Володимира Шашкевича (7. IV. 1839 — 16. II. 1885 р.) і „Ще не вмерла Україна“ до слів Павла Чубинського (15. I. 1839 — 14. I. 1884 р.); Сидора Воробкевича (5. V. 1836 — 19. IX. 1903 р.): „Там, де Татран круто вється“ (слова Богдана Залеського в перекладі ченця д-ра Володимира Іполита Терлецького (1805 — в січні 1889 в Одесі) і „Іван з Путилова“ (Якбим була я зазуля); Івана Лаврівського (1842 — ум. 1879 р. в Холмі): „Красна Зоре“ до слів Івана Гушалевича (4. XII. 1823 — 2. VI. 1903 р.) і „Чом, річенько домашня“ до слів Якова Головацького (17. XI. 1814 — 1 (13) V. 1888 р.); Миколи Лисенка (10. III. 1842 — 6. XI. 1912 р.) народні пісні: „Дівча в сніях стояло“, „Колоб мені, Господи“, „На беріжку, у ставка“, „Ой любив та й кохав“, „Ой не гаразд, Запорожці“, „Стоїть явір над водою“. З оригінальних творів співав хор Остапа дійсно велично Лисенковий: „Поклик до братів Слов'ян“ (чи довго ще кривді й насилі глумитись“ до слів Михайла Старицького (2/XII 1840 — 23. IV. 1904 р.). Петра Любвича (1826 — 10. XII. 1869 р.) „Мир вам, братя“ до слів Івана Гушалевича; М. Рудковського: „Щасть нам, Боже“ до слів Івана Гушалевича і зокрема „У нас іначей“ (до слів Богдана Залеського). Загально співав хор Остапа з „Кобзаря“ 22 пісні. Інші ми переспівували, але вони між нами не приймалися. З „Бояна“ співав хор Остапа отці пісні: з творів Михайла Вербицького: „До зорі“ і „Поклін“ (Гей по горі по високій); з музичних композицій С. Воробкевича: „Там, де Татран круто вється“, „Іван з Путилова“ (обі були в „Кобзарі“) „Над Прутом“, „Сині очі“, „Вечір“ (Сонце ся сховало), При вині (Чиж друга, братя, ви німі) „Задзвенімо разом братя“; З композицій Івана Лаврівського: Осінь (Сумно марно по долині) „Корона, меч і ліра“ (до слів Богдана Дідицького (1. II. 1827 — 19. I. 1909 р.) і „Заспівай мні соловію“; З творів Віктора Матюка співали ми в хорі Остапа: „До руської пісні“, „Чом так скрито?“, „Не згасайте, ясні, зорі!“ „Крилець, крилець“, „Кому Бог в груди дав серце м'ягоньке“ до слів Маркіяна Шашкевича (6. XI. 1811 — 7. V. 1843 р.), а із 20 народніх пісень в гармонізації Матюка: „Ой місяцю, місяченьку“, „Як ніч мя покриє“, „Де єсть руська отчина“, „Ревуха“, „Що я буду, бідний діяв?“ „Ах, я нещасний“, „Чиж це тая керниченька?“ „Ой піду я до млина, до млина“, „Весною пташки щебечуть“, „Змарнів я“, „Там на горі крута вежа“, „Бодай ся когут знудив“. Завважу, що до народніх пісень зарахував Матюк деякі пісні, що народ їх не витворив, але вони прийнялися між людом. З творів крилошапина Григ. Шашкевича (ур. 1809, умер 18. VIII. 1888) співав хор Остапа його „Многага літа“.

Так отже з видаць Андрейка: „Вінок“, з „Кобзаря“ і „Бояна“ до кінця 1885 року співав хор Остапа яких шістдесят пісень. А співали ми ще чимало інших творів, як Вербицького „Завіщання“, „Нім

ся викотить утреннє сонце“, а Воробкевича: „Ой чого ти почорніло“ до слів Шевченка.

Певно, що коли ми ці пісні будемо рівняти з новішими, то репертуар хору Остапа був скромний. Та не в репертуарі вага, а в виконанні пісень. Остап вкладав у них свою душу, а через те хор співав їх з таким ніжним чуттям, у такому прецизійному виконанні, що навіть серед забави мовкла розмова, публіка тиснулася до хору та слухала пісні в німому захопленні. А по скінченні вітала диригента і його хор такими рясними оплесками, що хор мусів співати й співати. Росло серце в Остапа, у його співаків та в тих вдячних і певних слухачів. Пісня поширювалася, а з нею росла також національна свідомість.

Хоча галицьке громадянство мало вже в руках три збірники пісень, то всеж таки запотребування музичних творів було велике. Тому й серед Остапового хору виринула думка видавати поодинокі музичні твори. І вже з поч. жовтня 1885 р. вийшов перший випуск „Бібліотеки музикальної“, а в ньому пісня Остапа „Гуляли“ до слів Осипа Юрія Федьковича (27. VII. 1834 — 11. I. 1888 р.). В листопаді 1885 видано другий випуск із квітетом Анатолія Вахнянина „Наша жизнь“ до слів Івана Гушалевича. В третьому випуску явилася Мик. Лисенка: „Молитва“ до слів Олександра Кюніського (6. (18) VIII. 1836 — 29. XI. 12. XII 1900 р.). Четвертий зшиток з новою композицією Остапа Ніжанковського „З округків“ до слів Федьковича видано з поч. лютого 1886. р., а в томуж таки році вийшли ще V. Петра Ніщинського (ур. 1832 — 17. III. 1896 р.) „Закувала та сива зазуля“, VI. Вербицького дует „Не чужого ми бажаєм“, VII. М. Лисенка: Quodlibet VIII. Ан. Вахнянина: „Помарніла наша доля“ IX. Мик. Кумановського (1846—1924) „Дві в'язанки на цитру“ і X. Воробкевича дві хорові пісні: „У Петрівку“ і „Якби знала“. Загалом вийшло в рр. 1885—6 десять випусків, а тим самим зростав репертуар пісень не тільки Остапового хору, але й інших музичних організацій в Галичині.

Душею видавництва „Бібліотеки музикальної“ був Остап. Він не тільки добирав композиції, але сам писав ноти, а з початку теж слова, як довго не передано їх до складу в друкарні. Він дбав про артистичну обгортку, він ходив до літографії спершу Косткевича, а опісля Ант. Пришляка й допильнував, щоб видання було чепурне, щоб народня вишивана мережка не замазувалася. Незрівняним адміністратором, певним, точним і солідним був член Остапового хору Осип Партицький, пізніший відомий дописець „Діла“ і краєвий адвокат в Станиславові (ур. 1868 — 23. X. 1930 р.). Ціна поодиноких випусків була невисока (10, 20, 25, або й 30 крейцарів). Перші випуски видано непрактично, бо без партитури, а тільки самі голоси, але й цієї недостачі видавці скоро запобігли. Літографовано з початку 300 примірників, а опісля піднесено наклад до 500 примірників.

Твір Остапа „Гуляли“ розхоплено скоро, так що р. 1886-го видано другий наклад. А впадало в очі й це, що поруч із творами учня

гімназії Остапа йшли пісні його професора Анат. Вахнянина та інших старших композиторів.

За писання нот для літографії побирав Остап від Партицького невеличку платню кількох гульденів, що була вже й винагородою за його твори.

Пісні старших композиторів, оскільки вони не вийшли в „Кобзарі“, чи „Бояні“, вишукував Остап серед людей та добував їх чи то для хору, чи то для „Бібліотеки музикальної“.

Оскільки не помиляюся, Остап писав також за піснями до буюковинського композитора Сидора Воробкевича. „Молитву“ Лисенка (Боже великий, єдиний) дістали видавці „Бібліотеки Музикальної“ від п. Євгенії Барвінської (20. XII. 1854 р. — 20. XII. 1913 р.), за-служеної диригентки жіночого хору в Тернополі. Пісню Ніщинського „Закувала та сива зозуля“ привіз був у серпні 1884 р. з Одеси Анатоль Вахнянин, що перебував на лиманах, лікуючи іскіяс, і особисто з Ніщинським познайомився. За творами Лисенка писав я та Осип Партицький до композитора, а він прислав нам своє Quodlibet I і II. Партицький писав теж до Ніщинського. Лисенко листувався зо мною довший час, доки я не побачив його в Києві в липні 1887 р. і не поїхав з ним на Шевченкову могилу в Каневі. Про моє й Партицького листування згадав К. Квітка у статті „Фольклористична спадщина М. Лисенка“ (Збірник музею діячів науки та мистецтва“, Київ 1930. стр. 33—4, і 41).

Ось якими шляхами нав'язувано зв'язки поміж Галичиною та Великою Україною і треба признати, що Лисенко відповідав негайно на кожного листа, а цим виявляв супроти мене, тоді 17-літнього хлопця, високу культурність, якою визначався ціле життя у відношенні до всіх, а зокрема до Галичан, починаючи від р. 1868 р., коли він їхав на музичні студії до Липська. Не даром називано Лисенка „музикою джентельменом“.

Пісня Лисенка линула до Галичини, зміцняла зв'язки і тому легко можна зрозуміти, чому Галичина пошанувала з поч. грудня 1903 р. так величньо композитора, уладжуючи йому триюмфальні походи у Львові, Станиславові та в Чернівцях на Буковині. Великого мистця української музики вітали тоді в Галичині десятки тисяч селян „Соколів“ і „Січей“. Була це подяка за його пісню й за єднання з нами, якому остався вірний до кінця життя.

Львів.

Кирило Студинський.

Читачу! Не доводь свого єдиного наукового громадського журналу „Наша Культура“ до зменшення або й закриття, й зараз таки заплати свій борг!

Я. М. ШУЛЬГИН І ЙОГО НАУКОВА ПРАЦЯ.

Між численними учнями В. Б. Антоновича було немало більш або менш талановитих, що пізніше стали відомими, а то й прославилися в історичній науці. Та коли шукати між учнями В. Антоновича невдачника, життя якого склалося трагічно, — то насамперед треба згадати Якова Миколаєвича Шульгина, найбільш відомого своєю працею про Коліївщину. Він на кілька літ пережив свого університетського вчителя, помер 14 (27) листопада 1911-го р. Цього року сповняється 25-ліття з дня його смерті, і це дає мені привід зупинити Вашу увагу тут на постаті цього українського діяча*.

Для свого реферату я використав як праці самого Я. М. Шульгина, так і літературу про нього. Головніша література складається з посмертних статей. З них більша В. Щербини: Пам'яті Якова Шульгина (з портретом) в „Записках Українського Наукового Товариства“ в Києві¹ — і менша М. Грушевського під тим самим заголовком в „Записках Наукового Товариства Шевченка“ у Львові². М. Грушевський використав для своєї статті й працю В. Щербини в рукопису. Як В. Щербина так і М. Грушевський виступали перед тим на засіданні Українського Наукового Товариства в Києві, присвяченому пам'яті Шульгина. М. Грушевський сказав на цьому засіданні вступне слово, а В. Щербина, що був найближчий друг і товариш покійного, в своєму викладі подав оцінку науковій діяльності Я. М. Шульгина.

З інших посмертних заміток можна назвати ще дві, а саме: С. Є-м о в: „Євангельський юноша“ — Пам'яті Якова Шульгина³, і П. Є. Т-ро: Пам'яті Якова Миколаєвича Шульгина (1851—1911)⁴.

Через 20 літ після цього в паризькому „Тризубі“ появилася стаття п. з. „Яків Шульгин“ за підписом Л. Погорельська⁵. Крім того цікаві згадки про Я. Шульгина зустрічаються ще в книжці його сина О. Я. Шульгина⁶, в мемуарах О. Г. Лотоцького⁷, та в статті В. К. Прокоповича⁸, а уваги про наукові праці Я. М. Шульгина подібаються подекуди в новіших дослідників Коліївщини.

**

Я. М. Шульгин народився 19. лютого ст. ст. 1851. р. в Києві. По батькові він походив із стародавнього українського роду. Як твердить В. Щербина, фамілійне прізвище його батька було Шульга, і тільки дід, Яків Шульга, помосковщив це прізвище, додавши до нього **ин**. Була це данина звичаям, поширеним в ті часи поміж українцями-

* Читано й обговорено в Українському Історично-Філологічному Товаристві в Празі 16 червня 1936. р.

¹ 1912. р., кн. X, ст. 5—13.

² 1912. р., т. 107, ст. 5—9.

³ „Рада“, Київ 1911., ч. 259.

⁴ „Світло“, Київ 1911., листопад, ст. 63—64.

⁵ 1931, ч. 49/50, ст. 8—11.

⁶ Alexandre Choulguine: L'Ukraine contre Moscou (1917). Париж, 1935

⁷ Сторінки минулого, т. т. 1, 2.

⁸ „Тризуб“, Париж 1931., ч. 49/50, ст. 4—7.

урядовцями. Сплатив її, правдоподібно в інтересах своєї службової кар'єри, і дід Яків Шульга. Але й ставши Шульгином, він не перейшов на російську мову, а говорив не інакше, як по-українському.

Так само українцями були предки Я. М. Шульгина й по матері. Його дід по матері був відомий український письменник 30—40 р. р. Є. П. Рудиковський.⁹

Батько Якова Миколаєвича, Микола Якович, служив у канцелярії київського генерал-губернатора. Батьків своїх Я. М. зазнав дуже мало — його батько помер від сухот, коли Яків Миколаєвич був ще дитиною, а незабаром померла й мати. Після їх смерті залишилось четверо дітей — Яків Миколаєвич і його три сестри: Надія, що рано померла, Олександра (замужем за В. Щербіною) і Віра (дружина В. Науменка). Сиротами заопікувався дядько, брат покійного батька, проф. Виталій Якович Шульгин. Він виховав і Якова Миколаєвича.

Виталій Шульгин, магістер російської історії, професор Київського університету, інспектор інституту для шляхетних дівць, більше відомий як засновник і перший редактор „Кієвлянин-а“. Народився він у Калузі, дитячі роки провів у Ніжині, гімназійну науку проходив у Києві; в Києві ж р. 1842. скінчив і університет. Був він популярний педагог і потім лектор в університеті. По силі впливу на слухачів Виталія Шульгина рівняли до видатного російського професора Грановського.¹⁰

В. Шульгин був один із найвизначніших представників цього роду. Його наукова й громадська діяльність зв'язана з Україною, й тому представляє не малий інтерес і для українського дослідника.

Як науковий діяч, Виталій Шульгин був не тільки автор популярних середншкільних підручників історії, що мали по кілька видань, а також і кількох наукових дослідів. Його магістерська дисертація була на тему: „О состоянии жепщинъ въ Россіи до Петра Великаго“ („Унив. Изв.“ 1850). В 1860 р. вийшло його „Историческое обозрѣніе учебныхъ заведеній Юго-Западной Россіи съ конца XVIII в. до открытія университета в Кіевѣ“. Потім, з доручення університету В. Я. Шульгин написав „Исторію Университета св. Владимира за первья 20 лѣтъ его существованія“, а в 1864. р. він видрукував свою працю „Юго-Западный Край в послѣднее 25-лѣтіе (1839—1863).“

⁹ Євстафій Петрович Рудиковський (1784—1851), поет і письменник, учився в Київській Духовній Академії і СПб Медично-Хірургічній Академії, був військовий лікар; писав між іншим українські байки й казки (видрукував В. Щербіна в „Кієв. Стар.“ 1892. р. ч. 5—7 і окремо).

¹⁰ Про В. Я. Шульгина є чимала література, а саме: в київських „Унив. Изв.“ за 1861 р. ч. 1. і за 1879. р. ч. 2. (некрологи й промови на могилі); в Отчеті Київського Університету за 1831. р.; біографічний нарис К. Градовського в публікації „Древняя и новая Россія“, кн. II за 1879. р.; В. С. Іконнікова: Біографіческій словарь профессоръ и преподавателей Университета Св. Владимира (1834—1884), К. 1884, ст. 760—777.; Ф. Толя: Необходимыя дополненія въ Настольному Словарю; Спогади Овсієнка в „Историческом Вѣстникѣ за 1881. р. т. IV; „Кієвлянинъ“ подь редакціей В. Я. Шульгина“ і деякі інші, особливо стаття Е. Ястребцова в Русск. Біограф. Словари.

За час своєї служби в Університеті В. Я. Шульгин був секретарем Історично-Філологічного факультету, поклав основи історичного семінара; в 1858 р. його обрали екстраординарним професором, але для затвердження цього треба було, щоб він докторизувався. Обставини життя для В. Шульгина в цей час склалися так, що він не тільки що не докторизувався, але й мусів залишити Університет (1863). Згодом його ще раз кликали до професури в університеті, але він не пішов, хоч і не переставав науково працювати.

З червня 1864 р. В. Я. Шульгин почав видавати в Києві „Кієвлянин-а“ — „чисто-русский органъ в Юго-Западномъ Краѣ“. Це запропонував йому київський генерал-губернатор, який приобіцяв і субсидію на перші роки в розмірі 6000 руб. В. Шульгин взявся за це, став на службу російського уряду для виконання певної державно-російської програми, вістря якої в ті часи в Україні було звернене головню проти поляків. Тільки пізніш, уже за часів Піхна, що став спадкоємцем В. Шульгина в цьому виданні, „Кієвлянинъ“ зробили воявничим протиукраїнським органом — україножерним і реакційним. Крім редакторства, В. Шульгин займав ще кілька громадських становищ: р. 1870-го він був обраний в члени Мійської Управи, потім у члени київського відділу „Славянскаго Общества“, якого був і головою, в члени ради „Общества Взаимного Кредиту“ й т. інш. Помер він 25 грудня 1878 р., на 56. р. життя.

Перебування в домі дядька мало величезний вплив на молодого Якова Шульгина, що все життя зберіг почуття глибокої вдячності для свого виховника, — і це навіть не зважаючи на те, що пізніше відносини між ними й змінилися на гірше.

В домі свого дядька Яків Миколаєвич мав до розпорядимости велику бібліотеку, що складалася головню з історичних книжок. Дядько ж, відразу таки по смерті батьків, щоб розважити сиріт по тяжкій втраті, повіз їх закордон (до Німеччини). Ця перша подорож Якова закордон не могла залишитись без сліду на вражливого юнака.

В домі ж дядька Яків Миколаєвич міг прислухатись до розмов студентів і професорів, що бували в В. Я. Шульгина. З професорів приходили: Н. Х. Бунге, А. І. Селін, А. І. Линниченко, Н. К. Рененкамф, а з студентів М. П. Драгоманів, якого В. Шульгин готував у свої заступники в університеті.

Середню освіту Яків Миколаєвич одержав у 2-тій Київській гімназії, до якої він вступив року 1862. В цій гімназії тоді панували ще піроговські традиції і Я. М. застав навіть декого з співробітників Пирогова. Прихильником Пирогова був і директор цієї гімназії І. Сліпущин. В цій гімназії починали свою педагогічну діяльність і такі діячі, як П. Житецький, М. Драгоманів, М. Владимирський-Буданов, А. Юркевич й інші.

Гімназіяльну науку в 2-ій гімназії Я. М. Шульгин скінчив р. 1869-го з золотою медаллю. По закінченні гімназії він збирався їхати на університетські студії до Москви, бо історично-філологічний факультет Київського університету був тоді в такому стані, що навіть

ставили питання про його закриття. Та незабаром вільні катедри на цьому факультеті пообсаджували новими професорами, і Я. М. вступив студентом на цей факультет. Тут він слухав професора В. Б. Антоновича, також В. Іконнікова, М. Драгоманова, Зібера і інш. Під кермою В. Антоновича, до якого він ціле життя мав гарячу прихильність, Я. М. працював у Центральному Історичному Архіві, під кермою М. Драгоманова займався історією старовинного сходу, особливо історією релігій. До родини Драгоманова Шульгин зостався близький аж до смерті. Пізніше він був у Драгоманова за кордоном, у Женеві, жив у нього, брав близьку участь у виданні „Громади“, на яку Я. М. повернув значну частину своєї спадщини (12000 руб., як пише С. Є-мов, чи 8000 руб., як читаємо в Л. Погорельської). Справа з цими грішми в літературі про Шульгина не зовсім вяснена. В. Щербина умисно не хоче розводитися над цією справою. М. Грушевський свідчить, що цей фонд утворився з спадщини, яку дістав Шульгин і яку він тільки частинно повернув на свої власні потреби, а решту призначив на заснування українських народніх шкіл; а тому, що на відкриття цих шкіл в ті часи не було близької надії, Шульгин і дав своєму фондові інше призначення, а саме на женевські еміграційні видання М. Драгоманова.

У зв'язку з цим лишається невиясненим і питання про літературну участь Я. Шульгина в женевських українських виданнях. Завдяки спогадам О. Я. Шульгина можемо твердити, що Я. М. давав свої матеріали до женевської „Громади“, але містили їх там без підпису і не має ніякого ключа, щоб установити, які з них належать авторству Я. М. Шульгина.

Продовжуючи біографічний нарис Я. М. Шульгина, маємо зазначити, що останній ще в часи свого студентства почав працювати на педагогічному полі. З статті В. Щербини знаємо, що Я. М. за вказівками проф. М. Х. Бунге познайомився з педагогічними ідеями Л. Толстого. Він сам викладав у деяких початкових школах, брав участь у заснуванні нової школи на одній цегельні в Демієвці, дбав про заснування „Общества содѣйствія начальному образованию“, для якого склав і статута, хоч до заснування цього товариства і не дійшло.

В часи ж своїх студій Я. М. цікавився не тільки науковими й педагогічними справами, а також і життям суспільним та політичним. Між іншим, він уважно слідкував за новими публікаціями М. Драгоманова.

Заінтересовання Шульгина різними суспільно-політичними справами лишалося в силі й пізніше, коли він закінчив університета (1874. р.) і поїхав закордон. В цій закордонній подорожі Я. М. пробув тоді більше двох літ. Він побував в Галичині, в Австрії, Німеччині, Швейцарії й Франції. Закордоном слухав різних професорів у Відні, Мюнхені, Стразбурзі й Парижі, а також знайомився з суспільним життям Західної Європи. Наслідком цього заінтересування були його кореспонденції до різних російських часописів. Закордоном же він крім

М. П. Драгоманова, зустрів ще докого з киян (М. Ф. Мищенко і Н. І. Зябера).

Як наслідок занять Шульгина лишилася в його паперах ненадрукована стаття „О судахъ експертовъ посредниковъ во Франціи (Conseils de prud'hommes) и ихъ значеніи для рабочихъ“. За час цієї ж своєї поїздки закордон Шульгин мав і трагікомічну пригоду з поліцією, що скінчилася арештом його (описана в замітці „Парижська пригода“).

Повернувшись із закордону в Україну, Я. М. оселився в Києві. Тут він працював попервах в часопису „Київській Телеграфъ“, в якому завідував чужоземним відділом. Але незабаром він переїхав до Одеси на посаду вчителя гімназії. Але й там він ще вагається між педагогічною й публіцистичною діяльністю, продовжує співробітничати в часописах (напр. у київській газеті „Зоря“, для якої постачав закордонну хроніку). В Одесі ж він був у близьких зносинах з Желябовим та іншими російськими й українськими революціонерами. Разом із Мальованим та Ір. Житецьким Я. Шульгин заходжується коло видання нелегальної української газети й за це наражається на переслідування уряду, від якого терпить потім майже ціле своє життя. Якова Шульгина, як і декого з його товаришів, заарештовано й адміністративним порядком, по етапу, вислано на Сибір (р.1879-го).

Цікаву пригоду в звязку з цим нелегальним видавництвом записав із слів Хв. Вовка С. Бфремів. Це про друкарню, що її нелегально спровадили з закордону й мусіли закопати в землю, а потім під виглядом пожарної машини транспортувати містом. У всьому цьому брав участь і Я. М. Шульгин¹¹.

Головним заняттям Шульгина на засланні були приватні лекції. Отримував він там матеріальну допомогу від В. Науменка; допомагала йому у в'язниці чимось і мати В. Г. Короленка. На Сибіру ж Я. М. мав близьке знайомство з філософом Лесевичем та його родиною. Не обійшлося життя Шульгина на засланні й без пригод. Так, коли втік Мальований, то відповідальність за це поклали на Я. М., якого й засадили на 5 місяців до одиночки.

На засланні Шульгин мав пробути цілих 5 років, але пробув тільки чотири. За нього багато клопоталася його сестра Олександра, що була замужем за В. Щербинюю. Вона їздила до Петербургу, й таки добилася його визволення. Все ж Шульгинові не дозволили відразу повернутися в Україну, і він мусів якийсь час перебувати в Варшаві.

Заслання й перебування на Сибіру дуже зле відбулося на здоров'ї Шульгина, що й без того було слабе. До того ж він переніс тиф. Та коли р. 1883-го йому таки дозволили вернутися до Києва, він ще не втратив бадьорости й охоти до праці. Але як академічна так і урядова служба була йому за причин політичних заборонена. Тому й дома на початку він міг зайнятися тільки приватними лекціями та науковою й літературною працею.

Року 1887-го Я. М. одружився з Любовію Николаївною Устимо-

¹¹ О. Лотоцький: Сторінки минулого.

вич, донькою дідица з Полтавщини. Його дружина поділяла „українофільські“ симпатії чоловіка, сама знала українську мову й працювала на громадському полі. У своїх батьків на селі вона заснувала сільську школу, в якій сама й учителювала. Пізніше, в часах світової війни, Л. М. багато працювала для галицьких українців.

Сам Я. М. замолоду української мови не знав зовсім. В родині його дядька, де він виховувався й ріс, говорили по-російському; на селі ж він ніколи не жив — був типовий городянин і української мови підучився пізніше у Відні, коли зійшовся з студентським товариством „Січ“. Та як свідчить В. Прокопович, українською мовою Шульгин і потім володів не зовсім вільно й чисто.¹²

Коли увійшов Шульгин до складу Старої Громади, не знати. Л. Пегерельська припускає, що це сталося після того як він скінчив університета, хоч своє „українофільство“ він виявляв ще за студентства. По повероті з заслання до Києва, Шульгин бере живу й активну участь в житті Старої Громади. Про його працю в останній дещо дізнаємо з мемуарів О. Г. Лотоцького: „В старій Громаді — читаємо там — в якій більшість членів обмежувалась лише присутністю на зборах, Я. М. був фактичним виконавцем постанов і рішень Громади. Він між іншим провадив листування Громади з М. П. Драгомановим — річ у тих обставинах відповідальна та разом небезпечна, особливо для педагога“.¹³

Та життя у Києві на становищі „ліднадзорного“ без сталого заробітку було для Шульгина тяжке. Тільки р. 1894-го завдяки міністрові фінансів Бунге, колишньому професорові Київського Університету, Я. М. дістає посаду контролора державного банку в Єлисаветі, де він і прожив разом із родиною 6 літ. В Єлисаветі Шульгин підтримував знайомство з бувшим засланцем Опанасом Івановичем Михалевичем. Родина Шульгина та Михалевича були в Єлисаветі осередками українського життя. В Шульгиних бували як місцеві українці, напр. Лашенко, Тулуб і інші, так і приїзджі — як Євген Чикаленко, брати Тобілевичі тощо.

Та ні єлисаветинські обставини, ні банкова служба зовсім не задовольняли Шульгина. Йому дуже скоро сприкрився гурт урядовців, з якими він мусів постійно зустрічатися — сприкрився своїми інтригами, плітками й сварками. А коли йому здалося, що при будіванні нового банкового будинку робляться якісь махінації, він раптом покинув службу й виїхав з Єлисавета до Києва (1899. р.). Але в Києві тоді не було ніяких перспектив для служби. Грошей у родині Шульгиних також не було багато. До того ж Я. М. засадничо не хотів жити на засоби дружини й шукав собі посади, хоч для нього, як для колишнього заслання, це не було легке завдання. Службу йому все ж пощастило знайти — була це посада з невеликим окладом в Управлінні південно-західної залізниці.

В Києві Шульгин знову відновляє працю в Старій Громаді,

¹² Тризуб, 1931, ч. 49/50.

¹³ Стор. мн., I, 201.

прикладаючи своїх рук до складання словника; крім того брав він участь у видавництві „Вік“, виступав із публічними лекціями, тощо. Але сили його в цей час були вже підірвані, він не міг уже розвинути дуже інтенсивної громадської діяльності. Роля його тепер більш пасивна. До того ж багато часу й енергії забирає в нього його чисто службова праця.

І от в цей час, коли Шульгинові було вже більше 50 років, йому представилася можливість стати до педагогічної праці, про яку він мріяв і до якої готувався змолоду. Він стає договірним учителем в приватній гімназії Валькера в Києві. Про це подбали „добрі люди“, без ініціативи самого Шульгина. На жаль, у Валькера, замість історії, дали Шульгинові викладати „словесність“, яка взагалі мало цікавила Я. М. До того ж і умови праці в гімназії, де і склад учнів був мішаний, і дисципліна не стояла високо, були досить тяжкі. Тим не менше Шульгин узявся за неї з запалом. Та його учителювання в гімназії не продовжувалося довго. Незабаром шкільна адміністрація заборонила Шульгинові, як „неблагонадежному“, викладати в гімназії. Зроблено це було на вимогу жандармського генерала Новицького. Ця заборона зробила на Шульгина дуже гнітюче враження. Пробували усунути цю заборону. Коли не вдалося нічого зробити в Києві, вживали заходів у Петербурзі. Але фактично нічого не могли зробити до того часу, доки за Шульгина не замовив слова його особистий і ідеологічний ворог Піхно. Це усунуло перешкоди; Шульгинові було дозволено вчителювати. Незабаром він дістав навіть штатну посаду в 1-ій Київській гімназії, де викладав також словесність, а потім учителював він ще в дівочій гімназії.

Учителювання в гімназії давало Шульгинові багато праці. До того ж він був уже виснажений і життям, і хворобою (склерозою). Все ж він не переставав працювати й на громадському та літературному полі.

В листопаді 1911 року Шульгин захворів на запалення легенів. В нього відкрилася грудна жаба, і за два тижні його не стало між живими. Поховано його 16 листопада на Байковому кладовищі у Києві. На похорони прибуло багато людей, між іншим учнів покійного — гімназисток, гімназистів і студентів, хоч гімназія відмовилася взяти офіційну участь у похороні, боячись, що цей похорон прийме український характер. Був дехто з учителів, а один із учнів сказав промову. На труну покладено біля 20 вінків, деякі з українськими написами.¹⁴

В оцінці Я. М. Шульгина, як людини й громадянина сходилися всі, хто його знав і хто досі писав про нього.

Великим українським патріотом згадує його В. Прокопович, який пізнав Я. М. за роботою в гурті Віковців. В. Прокопович свідчить, що Я. Шульгин до кінця днів своїх лишився м'яким, лагідним у відносинах із людьми, твердим у своїх переконаннях, твердим

¹⁴ „Рада“, 1911, ч. 260.

у своїй вірі, готовим для неї на жертву! С. Є-мів в своєму некролозі пише про Шульгина таке: „Була це надзвичайно тиха, щира, симпатична душа, що ніколи не одрізняла слова од діла, й уся віддавалася тому, що вважала за правду та свою громадську повинність. „Євангельським юношею“ виступив Шульгин на поле громадської діяльності, „Євангельським юношею“ зійшов він у могилу. Ї дозрілих літах він зберіг ту саму чисту, молоду, до всього доброго прихильну душу, яку мав і змолоду“.

О. Г. Лотоцький у своїх мемуарах свідчить, що „хто знав Я. М. Шульгина, того найбільше вражають дві риси його — працьовитість і скромність. Його працьовитість не кидалася в вічі своєю зовнішньою стороною, позначалася вона вже самими наслідками праці“.

Автор другого некрологу (П. Є. Т-ро в „Світлі“) говорить дещо про Шульгина як педагога: „завше ми знали — читаємо там — Я. М. людиною великої щирости, сердечности і чулости — людиною, що не мала й зерна неправди за собою. Він любив нас (цебто учнів) і любив те діло, якому служив. І почувалося, що й тут, як за молодих літ в справі допомоги М. П. Драгоманову, він лишився тим самим „Євангельським юношею“, і тут він давав все, що було в ньому, все до останку... І тут, в такому умінні оддати всього себе справі добра і любови, була справжня велика внутрішня сила цієї маленької, сухорлявої, тендітної і з вигляду такої безсилої людини“...

Взагалі, на характеристиці Шульгина, як чистої й хорошої людини й чесного громадянина, сходяться всі. Свій нарис про життя й літературну працю Я. Шульгина, В. Щербина, який близько знав це життя, закінчує так: „Не легке було це життя. Багато горя довелося зазнати йому, багато перешкод зустрів він на своєму шляху, багато сил марно витрачено, багато часу загублено. Але всі ці біди не зломали його духової енергії. Розуміється, за більш сприятливих обставин він міг би зробити далеко більше; але й те, що було зроблене, дає йому право на нашу пошану і вдячну пам'ять“.

Добжхівціє біля Праги.

(Кінець буде).

Симон Н а р ж и н и й.

УКРАЇНСЬКА МУЗИКА.

Пісні козацькі та чумацькі. Пісні лірично-побутові виникли пізніш за пісні обрядові, виникли тоді, коли люди, ставши на вищій щабель культури, дістали спроможність висловлювати в поетично-музичній формі свої особисті почування. Ми маємо чимало пісень цієї групи з козацької доби, коли розбуджене політичне й духове життя українського народу багато спричинилось до розвитку ліричної поезії, а безнастанні війни та бурхливе козацьке життя давали чимало матеріалу для утворення лірично-побутових пісень. В пізнішу добу такий матеріал давало мандрівне, віч-на-віч із природою. багате на пригоди життя чумака.

Справді, чумацькі пісні визначаються якоюсь особливою, ори-

гінальною красою. В мелодіях цих пісень ми маємо неначе картини безмежних степових просторів (напр., у пісні: „Ой, із-за гори, із-за кручі та риплять вози йдучи“...); в інших брентить невимовно тяжкий сум, коли співається про те, як чумак тяжко в дорозі занедужав („Ой, у полі два явори“, „Та забіліли сніги“...), а в інших знов буйні веселощі або любовці і т. ін. (зазначені тут пісні є в Лисенкових „Збірниках“).

Серед народньої маси чумаки тішилися любов'ю та пошаною, особливо ж старі, досвідчені чумаки, „чумацькі отамани“, що бачили чимало людей і світа, і яким було де набратись розуму. Дівчата ж упадали за молодими чумаками.

„Ой, мамо, чумак іде,
Та ще, мамо, рибу везе,
Та все риба осятринна, —
Гарний хлопець чумачина“...

Чумак і сам знав собі ціну, і з деякою погордою дивився на „простий“ люд:

„Ой, косить хазяїн та на сіножаті,
Аж кривавий піт летється.
Ой, лежить чумак в холодку під возом
Та з хазяїна сміється“.

Чумак кохався в своєму мандрівному житті, в якому було стільки поезії, що навіть російський народній поет Кольцов піддався її чарам і написав гарного вірша: „Нічліг чумаків“. Скоро, бувало, настане рання весна, чумак вже лагодиться в дорогу, лаштує вози (мажі), годує волів тощо.

„А вже весна, а вже красна,
Із стріх вода капле,
А вже тобі, вражий сину,
Мандрівочка лахне“.

Чумак цурався хліборобства, — воно було йому не до смаку, він нехтував такою роботою:

„Ідуть люди у поле орати,
Ми ж з тобою до шипи гуляти.
Серце — чумаче, голубче,
Чом же ти не робиш як лучше?“

Ми навмисне спинились довше на чумацьких піснях з огляду на те, що ці пісні, як і пісні козацькі, заховали в собі найбільш характеристичних рис, тих рис, якими українська пісня рішуче відрізняється від пісень сусідніх, споріднених з нами слов'янських народів. В цих своїх піснях український народ дає наочний доказ своєї національної самотності.

Чумацтво давно вже перестало існувати, з того часу, як українські вільні степи попереріzano залізницями та битими верстовими шляхами; але чумацькі пісні, вкупі з козацькими, ще й досі живуть в пам'яті народній, і наш народ залюбки їх співає. (Далі буде).

Прага.

Л. Кобиланський.

З ЧЕСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА.

РЕЦЕНЗІЙ І ОГЛЯДИ.

1. Вступ до історії чеської мови. Знаний чеський професор Oldřich Huĝer випустив друге доповнене видання своєї праці: „Uvod do dějin jazyka českého“, Прага, 1924 р., 91 сторінка (перше видання вийшло в 1914 р.). Це цінна підручна книжка, в якій коротко подано історію чеської мови за часів доісторичних. В I вступній статті (ст. 1 до 6) вяснено зміст історії мови й подано коротенько її поділ на доби. Підкреслено, що чехи мають знамениту історичну граматику Гебауера, але не мають історичного словника, не мають історичної діалектології, що сильно перешкоджає в науковій праці. Гуер ставить собі завданням накреслити в цій праці передісторичний розвій чеської мови, але написати так, щоб його книга могла бути вступом до якої-будь слов'янської мови. І в цім корисне значення Гуерової праці: в чотирьох дальших розділах він дійсно зразково малює, які саме доби пройшла не тільки чеська, але й кожна інша слов'янська мова.

Перший розділ — „Індоевропейська прмова“ (ст. 7—26) коротко знайомить зо всіма головними явищами прмови, — розповідається про праїндоевропейські голосні, двоґолосні, приголосні, про інтонацію, наголос, про форми-деклінацію, відмінки, про частини мови — йменники, прикметники, займенники, дієслова й нарешті про складню. Далі коротко розповідається про словникове баґацтво прмови, яке висвітлює нам праїндоевропейську культуру (ст. 20—22). Дуже коротенько зачеплено питання про індоевропейську прабатьківщину, вказані всі головніші гіпотези, подано відповідну літературу. Вкінці вяснено, що праїндоевропейська мова сама мусіла бути діалектом якоїсь іншої прмови, зазначено зв'язок її з мовами семітськими та угро-фінськими. Кінчиться розділ вясненням, як індоевропейська прмова поділилася на окремі діалекти, а з них повстав і діалект слов'янський, докладніше — балтійсько-слов'янський.

Другий розділ праці — „Балтійсько-слов'янська доба“ (ст. 26 до 35). На початку Гуер вяснює становище цього питання в науці, бо цієї доби не всі визнають, а потім перераховує ті мовні явища, що лучать мови балтійські зо слов'янськими.

Найважніша частина праці — це розділ третій: „Доба праслов'янська“ (ст. 35—80). Відійшовши від вітки балтійської, слов'янська мовна вітка продовжувала своє окреме життя, набуваючи собі самостійних ознак. Гуер досить докладно розповідає про праслов'янську фонетику, акценти, морфологію, складню, лексику, а закінчує оповіданням про слов'янську прабатьківщину та про праслов'янські діалекти, усе ілюструючи відповідними прикладами й подаючи головнішу літературу.

Останній розділ: „Передісторична чеська доба“ (ст. 80—87), в якій Гуер коротенько розповідає про ті мовні ознаки, що повстали були за самостійного життя чеської мови (а це життя Гуер розпочинає з перших століть по Христі).

Кінчиться книжка (ст. 88—91) поданням головної літератури до всіх розділів праці.

Коротенький, досить популярно виложений виклад, постійне оперування виразними прикладами, подавання тільки головнішого матеріалу, ухилення від виставлення зайвих гіпотез, — усе це підвищує ціну праці, як доброго компендіума для вивчення якоїбудь слов'янської мови. Шкода тільки, що автор не поділив праці на §§ і не дав ані докладного оглаву її, ані покажчика до вміщеного матеріалу, відсутність чого утруднює користання з книжки.

Книжка дуже потрібна всякому, хто досліджує початки української мови.

2. Рефлекси праслов'янського ϵ в чеській мові. В „Spisy“ Масарикового Університету в Брні, число 2 за 1923 р. проф. Фр. Травнічек умістив свою працю: „K střídnicím za praslovanské ϵ v českém jazyce“, 1—30, в якій докладно розповідає про рефлекси праслов'янського ϵ (А) в чеській мові. Гебауер у своїй Історичній Граматичі (I. 51—53, 1894) твердить, що ϵ дало в чеськім прейотоване — коротке чи довге — ia , з якого він виводить усі інші сьогоднішні континуанти ϵ в чеській мові. Травнічек докладно аналізує всі чеські говірки й подає умови, коли саме ia переходить на e, ie, e, \acute{e} , критично аналізуючи всю відповідну літературу. Словацька мова, яку автор вважає тільки за наріччя чеської, помітно перешкоджає йому в досліді, бо має трохи інші рефлекси.

3. Зміна g в h в чеській мові. В праці Фр. Травнічка: „Přispěvku k dějinám českého jazyka“ („Spisy“ Масарикового Університету в Брні, № 19, 1927 р.) знаходимо, як другий нарис, цікаву статтю: „До зміни g в h “ (ст. 17—29). Стаття цікава й для нашої української лінгвістики, бо й ми знаємо те саме явище. Звичайно, найголовніше питання тут — коли саме старе g змінилося на h . Гебауер I. 456. відносить цей процес на початок XIII ст. Як відомо, Шахматов Очерк \S 62 і 71 відносить зміну g на g ще на праслов'янську добу, доказуючи це тим, що таку зміну знає цілий ряд слов'янських мов (чеська, українська, білоруська, північно-лужицька, та північно-словінська; Meyer в Arch. Jag. XL. 250 додає сюди ще деякі говори Чакавщини). Травнічек зручно відбиває цей доказ, бо, напр., затрату носових знає більшість слов'янських мов, а між тим ця затрата не вважається праслов'янською, і твердить, що заміна $g > h$ не з праслав'янських часів; збиває докази Якобсона („Slavia“ IV. 812), що підтримував теорію Шахматова. Травнічек головно базується на тім, що старочеські пам'ятки знають виключно g , а h з'являється тільки на початку XII ст. Як би це явище $g > h$ було ще праслов'янським, звідки б тоді повстала старочеська традиція писати виключно g ? Бо ж перша азбука слов'янська, глаголиця, походить тільки з IX ст. (ст. 19; але проби писання напевне були й до того, I. O.). Про пізніше повстання $g > h$ в чеськім доказує, на думку Травнічка, і те, що німці в чеських географічних назвах живляють g , а не h , цебто, що німці чули в старовину від самих чехів g (наприкл. Prag). Отож процес хронологічно йшов так: зникнення ерів (X ст.) — зміна g на h — асиміляція (XIII ст.) Так само і в інших мовах, напр. в українській („v maloruštině“!), процес $g > h$ пізнішого походження.

Жаль, що Травнічек не взяв під увагу власне мови української, що знає h безумовно ще до часу пам'яток; пор. хочаб передачу **праг** у Костянтина Порфірорідного через **Праг**. Німці ж запозичили чеські географічні назви тільки тоді, коли у чехів процес $g > h$ закінчився. Але ж німці і в пізніші часи пишуть в географічних іменах g , а не h , і то не тільки в чеських словах, але і в українських.

Друга частина цього розділу присвячена виявленню ближчої природи зміни g на h . На думку Травнічка, десь на початку XII ст. g почало змінятися на γ (задньорядний фриктивний звук), а значно пізніше з цього γ повстало h . Це γ існує в чеських говорах ще й тепер.

Нове h відоме цілій чеській території, але часом трапляється й g , головно в словах звуко-підроблених (те саже і в українськім, пор. гелгати, гелготами, герготати і ін.) та в позичених; в остатки праслов'янського g , як твердить Гебауер I. 466. Травнічек резонно не вірить.

4. Асиміляція приголосних в чеській мові. Проф. Фр. Травнічек свою цікаву працю: „Přispěvku k dějinám českého jazyka“ („Spisy“ Масарикового Університету в Брно, № 19, 1926 р., ст. 7—16) розпочинає розділом про асиміляцію приголосних в чеській мові.

Іде мова про зміну звучних на тихі перед приголосною та на кінці слова. Виявляється, що процес цей проведений на чеській території діалектично дуже не однаково. Травнічка найбільше цікавить хронологія цього питання, бо Гебауер у своїй Граматиці не встановив його докладно. Пробирав окреслити хронологію Б. Гавранек (*Sborník Pasterňakoví*, 102), аналізуючи графіку пам'яток XIII—XIV віку; він прийшов до висівку, ніби асиміляція приголосних починається з кінця XIII ст., а особливо з ст. XIV. Травнічек справедливо з такою думкою не погоджується: давні писарі писали просто з традиції, як їх навчено, а сам процес мусить бути значно старший. А Якобсон („*Slavia*“ IV.813) твердить, що ця асиміляція наступила „зараз або майже зараз по зникненні слабих ерів“. Таким чином справу зведено до питання, коли ж саме зникли ери в чеській мові? Судячи по даних старослов'янських пам'яток, на думку Травнічка „ери зникали або почали зникати десь коло р. 900“ (ст. 12).

А через це можна б думати, ніби асиміляція повстала десь в X чи на початку XI ст. Але такого погляду Травнічек не тримається. На його думку старе письмо було традиційне, а початок його сягає часу, коли ще ери були живими, себто до доби перед X ст. Початок же чеської правописної традиції треба відносити десь на XIII ст., і певне тоді й асиміляція повстала (ст. 13).

З таким твердженням Травнічка трудно погодитися. Церковно-слов'янські пам'ятки XI ст. знають асиміляцію вже в немалому числі, хоч писарі їх держаться правопису етимологічного, а тому справедлива думка Якобсона, що асиміляція повстала зараз по зникненні ерів. На жаль, Травнічек оперує виключно матеріалом чеським і не звертається до пам'яток старослов'янських. Його твердження (ст. 13 і 23), ніби глаголицьке та кирилівське письмо не мали ніякого впливу на старо-чеську графіку, вважаю пересадою. Крім цього, варто було б розрізнити хронологічно асиміляцію типу *nůšky* (*nůžky*) від *dup* (*dub*), що повстали не в один час. Не завадило б цій статті й більше діалектичного матеріалу.

5. „*Institutiones*“ Добровського. „*Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*“ Йосипа Добровського вийшли в Відні в 1822 р. й мали епохальне значення. Синтеза сорокалітньої наукової праці Добровського „*Institutiones*“ надовго стали найважливішим підручником кожного славіста. Року 1922. сповнилось століття з дня виходу цієї праці, і Чехія вдячно відсвяткувала великий ювілей. М. Вайнгарт, тоді професор університету ім. Коменського в Братиславі, в „*Sborník Filosofické Fakulty university Komenského*“ NN 16 і 38 за 1923—25 роки видрукував цікаву й цінну ювілейну працю свою: „*Dobrovského Institutiones. Na vděčnou paměť jejich stoletného jubilea*“. Коротенько зreferую тут цю працю.

У вступі (ст. 3—7) розповідає Вайнгарт про значення *Inst.* взагалі, а головню про їх значення в окресленні поняття слов'янської філології. Добровський три головні речі пильнував, які стали змістом славістики: працювати тільки в джерелах, мовознавство ставити вісню праці, а в основі цього мусить бути церковнослов'янська мова.

Розділ I (ст. 8—24) присвячено оглядові церковнослов'янських граматик до М. Смотрицького. Коротенько (за Ягічем) розповідається перше про рукописні граматики, — О осми частехъ слова, сказаніє с писменехъ Косгянтина Костенчського, писання Максима Грека, переклади Доната і ін.

По цьому Вайнгарт докладніше спинається на стародрукованих граматиках, що вийшли в XVI ст., — 1586. р. (занадто коротко!), Адельфотес 1591; Граматику Л. Зизанія 1596. р., але описує все головню з других рук, а не з оригіналів, яких автор не міг розшукати.

Другий розділ книги (ст. 24—54) увесь присвячений граматиці

М. Смотрицького. Автор працював над оригіналом (з праської університетської бібліотеки, 1618. р.?) і показав докладне знання справи навіть у подробицях; правда, мав до того добру літературу.

Третій розділ — від Смотрицького до Добровського (ст. 54—61) присвячений выясненню впливів граматики М. Смотрицького; коротко оповідає про зрусифікування цієї граматики в Москві (видання 1648 і 1721 р. р.), перевидання в Римнику 1755 р., про граматики Ужевича, Блоницького, Вишневського і ін., розповідає про русифікацію церков. богослужбових книг в праці Леваковича, Карамана й Совича; кінчить оповіданням про Крижанича.

Перша частина праці проф. М. Вайнгарта описує пам'ятки української літератури, і тим уже цінна й для нас. Скрізь виклад живий і ясний, ознака взагалі всіх творів Вайнгартівих.

На дві речі хочу звернути увагу авторові. Він часто цитує українські пам'ятки, але цитує по-російському: ѣ — ё, и — і, г — г і т. д. Це недопустима помилка: маємо не мало пам'яток XVI — XVII віків, писаних латинкою, і там все панує тільки українська вимова богослужбових текстів, див. про це в І. т. *Елли*; мою статтю. Тому в чеській мові цитувати українські пам'ятки повинно тільки так: ѣ — і, и — у, г — h, е на початку слова та по голосній — je, напр.: *svit, hrich, knyha, sviatoje, jesy, Smotryčkj* і т. д.

Форми *світиса* і т. ін. були звичайними в українським правописові XVII в. (див. мою монографію: „Українська літературна мова XVI ст., ст. 248—251), і тому цей приклад про сербізми в граматиці Ужевича (ст. 58) нічого не свідчить.

Друга частина праці М. Вайнгарта (ст. 67—232) присвячена докладному аналізу самих *Institutiones*, — подається їх зміст скрізь з докладним выясненням. Добре выяснено вплив їх на дальші праці, а також їх значення в слов'янській філології. В цілій праці ясно й різно показано, що Добровський був дійсно правдивим слов'янським філологом у широких значенні цієї науки.

Іван Огієнко.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Марія Кремінярівська: „Оповідання про Надюсю“, Крем'янець, 1936, 17, 9 х 12, ст. 132. Друк. W Swika.

Уже самий факт, що книжка вийшла в Крем'янці, в цьому відлеглому закутті Волині, притягає до себе нашу увагу. В долині між горами, що відбігли на суміжну Волинь від Карпат, лежить маленьке місто. Перед війною тут тільки-но починали зав'язуватися бруньки національної свідомости, яким не легко було розвиватися, бож до Крем'янця пливли отруйні флюїди з близького „Почаевского Листка“ і „Союза русского народа“. Знищене війною, зубожіле місто прокинулося до життя з відродженням української державности. Дістало першу українську гімназію. Однак, після короткої доби почалися трудні часи. Тільки люди, здібні на самопожертву, люди з непереможною вірою в перемогу могли працювати в невтішних умовах занепаду морального й матеріальної біді. Доказом того, що такі люди були, і що їх праця не минулася з ціллю, і є книжечка „Оповідання про Надюсю“. В десяти розділах — образках цієї книжки авторка простими, теплими словами малює життя родини працівника українського шкільництва. Його віддану вперту працю в умовах специфічно волинських.

Надюся — надія батьків. Її ранне дитинство бере авторка, як чутливу пластинку, на якій відсвітлюється життя родини й всього оточення, з яким вона зв'язана. Зо сторінок дивиться на читача крихітка

Надюся, а поруч із нею виростає ясна постать її батька, працівника-борця, що мужньо вмирає на своєму посту, зломлена надмірною працею. Типовий правдивий образ, від якого стинеться серце кожного, хто знає волинське життя. „Оповідання...“ сстілки емоційне, щире й правдиве, що відсуває на бік міркування формального характеру, як це завжди буває при стику з дійсним життєвим трагізмом.

„Оповідання про Надюсю“ належить до книжок, які — поза формальні недоліки — сильно впливають, а тому, що приступні для кожного віку, мають безперечно виховне значення.

Авторка має гарний стиль — оповідає стислими значними реченнями, без зайвих слів. Психологічно образ дитини їй вдається найкраще, хоч дає його вона на підставі спостережень зовнішніх виявів без заглиблення до внутрішнього життя. Тут авторка вміє з великою чутливістю вибрати типові моменти, по яких створюється реальний образ життя за певний період років. Слабіше місце — казка про принцесу Дінь-дінь, функцією якої є показати дитині поневолену Україну. Також про походження предків, мешканців Камінного Яру й наділення їх позитивними якостями за допомогою стихій. В переведенні мотивів патріотичних авторці не завжди щастить уникнути патетизму, який ослаблює враження. Взагалі помітно, що при відході від близького й реального до дальшого й абстрактного авторка розгублюється, втрачає свою безпосередність, і тому програє. Заслугою авторки треба вважати перетворення легенд про давнину Крем'яного Яру — Крем'янца, та надання їм національного звучання.

З цікавістю треба ждати другої частини, що її авторка заповідає під назвою „Надюся у Львові“.

Увагу й симпатію читача викликає замітка видавця В. Сінчковського. В ній читаємо, що частина прибутку з продажу книги піде на заснування стипендії при Товаристві Приятелів Української Гімназії в Крем'янці. Хочеться вірити, що українське суспільство відгукнеться на цю добру думку, а той, кому припаде ця допомога, піде шляхом Василя Пилиповича Кавуна, — педагога й громадського діяча Крем'яниччини, що послужив авторці прообразом Надюсиного тата, і ім'ям якого має бути названа стипендія. Олександра Чернова.

Carpatica, збірник видання *Sboru pro výzkum Slovensku a Podkarp. Rusi při Slovanském Ustavu v Praze*.

Під наведеною назвою року 1936-го почали виходити збірники серії „*duchovédne*“ і серії „*přirodovédne*“, серії народогосподарської, як то не дивно в наш час, не існує навіть в проєкті. З'ясовується це однобоким складом учасників і однобокою організацією названого „Сбору“.

З огляду на те, що в Карпатах живе українська людність, зміст збірників *Carpatica* має інтерес і для українців. То ж пригляньмося бодай до їх змісту.

Збірник I. серії „*duchovédno*“ має 476 ст. Для нас у ньому має інтерес археолографічна розвідка Бема і Янковича, зроблена на основі розкопок могил в с. Куштановцях (коло Мукачева), про „скифів на Підк. Руси“. Федір Балицький дав стислий опис „*výslovnosti ukrajin-ského nářečí*“, яким говорять у Драгові (округа Хустська). Францішек Тіхий пише про Анатолія Краліцького, з яким колись зустрічався у Мукачові М. Драгоманив. Йозеф Страндель — про народні будівлі в Остурні, осаді українській, що найдалі видалася на Захід у Карпатах. Ю. Яворського вміщено в російській мові: „Из карпаторусской книжной старины“. Це того самого, що в своїх працях не признавав української мови; цікаво, що ті праці друкував теж Слов'янський Інститут у Празі. Його статтю — звіт вміщено у великорущині, з чого повстає питання, — а чи в українщині будуть містити?

Збірник I. серії „*přirodovédne*“ має 331 стор. В ній для українців

могли мати прямий інтерес „Geologické výzkum v Pod. Rusi“ Дмитра Андрусова. Автор наводить літературу питання, серед неї не бачимо, однак, праць укр. проф. **С. Рудницького**, який раніш проробив такі дослідження там же і результати видрукував по-українському в „Наук. Збор.“ ужгород. „Просвіти“. Випадково пропущено чи навмисне замовчано? Бо замовчування — це тепер один із способів боротьби з українством.

Проф. О. Мицюк.

ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ.

† **Д-р В. Кобільник**. Дня 6-го березня помер у Самборі відомий на Самбірщині культурний діяч д-р мед. Володимир Кобільник. Д-р Кобільник народився року 1885-го в Львові. До війни працював в австрійському війську, як полковий лікар. Року 1927-го В. Кобільник заснував у Самборі музейне товариство „Бойківщина“ і ввесь віддався вивченню минулого Бойківщини. Був редактором „Літопису Бойківщини“, де містив свої праці, провадячи цей журнал разом із д-ром Гуркевичем. Велике захопання до археології дало можливість В. Кобільникові заснувати в Самборі добрий регіональний музей, що міститься в чотирьох кімнатах.

† **Проф. Ір. Шереметинський**. 5-го березня ц. р. в Севлюші на Закарпатті помер учений агроном, проф. Української Господарської Академії Іродіон Шереметинський. Проф. І. Шереметинський народився 9 листопада 1873-го року в селі Плехові Бердичевського повіту на Київщині. Ш. середню освіту одержав у Подільській Духовній Семінарії, а Вищу в Харківському Ветеринарнім Інституті (1907 р.) та в Київській Політехніці, Сільсько-Господарський Відділ якого закінчив 1914-го року. З грудня 1918-го року працював у Міністерстві Земельних Справ УНР як директор департаменту. У травні 1920 р. був призначений лектором при кафедрі скотарства Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету, але — переобтяжений службою — вступної лекції не прочитав, чому й викладів не провадив. В Українській Господарській Академії в Подєбрадах займав катедру скотарства.

† **І. Мірний**. 17-го березня ц. р. в Празі помер український громадський діяч І. І. Мірний. Покійний народився на Харківщині 31-го серпня 1872-го року. Вищу освіту здобув в Петроградському Університеті. З 1925-го року працював при Українським Педагогічним Інституті, як директор канцелярії Інституту. І. Мірний свого часу був членом Центральної Ради.

Toga candida. Під цим заголовком в „Меті“ ч. 14 (311) ц. р. читаємо таке звернення до п. п. Рудницького та П. Зайцева. (Див. іще „Н. К.“ 1937 р. кн. 1 ст. 61). „В „Меті“ з дня 27. XII. 1936. я видвигнув був прилюдний запит до Д-ра Михайла Рудницького і п. П. Зайцева в справі „передмови“ до „Художника“ у варшавському виданні Шевченкових творів. Цей запит мав на цілі спонукати обох заінтересованих, щоб вони прилюдно розвіяли підозріння, яке кидає проф. Леонід Білецький своєю заміткою в „Нашій Культурі“ 1936. ч. 12. Д-р М. Рудницький відповів загально в „Ділі“, що цю справу він передає, куди слід. Минуло від того часу більш ніж три місяці, і справа затихла. А річ іде про вияснення, чи Д-р М. Рудницький покористувався без дозволу чужою науковою працею, чи ні. Таке питання у пристосуванні до людини, яку дехто хоче вважати кандидатом на наукове становище — це вже не внутрішня літературно-наукова справа, а загально-громадянська. Тому особливо Д-р М. Рудницький, на мою думку, не повинен своєю мовчанкою збуджувати враження, неначе б

тут треба було щось затушовувати й промовчувати. Думаю, що він, пригадавши собі історію слова „кандидат“, в найближчому часі прилюдно вяснить цю справу. — Д-р М. Гнатишак.

Дайте змогу працювати українським ученим! Звертаюся до Вас, Пане Професоре, як до Редактора єдиного нашого громадського наукового органу. Що робити нам, сірим робітникам української науки, — ми ж позбавлені всякої можливости друкувати свої праці, цебто служити своєму громадянству... Переживаємо такий час, коли наукової праці, якщо вона писана українською мовою, зовсім нема де видрукувати. Наукові наші установи нічого не видають, а що видають, не ширять серед громадянства. Аж занадто видно, що широке громадянство наше наукою не цікавиться. Єдине місце, де вчений може ще знайти собі пригулок, це „Наша Культура“, але й вона, замість розвиватися, починає скорочуватись... Чи громадянство розуміє, яка це страшна небезпека для нормального розвитку української культури? Знаю багатьох учених, що останніми часами припинили свою наукову працю: „хто видрукує наші писання!“ А дехто з наших учених махнули вже рукою на українські видання й друкуються в виданнях чужомовних, а там ніколи не можна широко сказати української правди... Ото ж, як бачите, український учений позбавлений всякої можливости нормально науково працювати... Прага. Професор.

С. Черкасенко пише комедію в трьох діях: „Ювілей“. Його п'єса „Газ професора Кравце“ уже шість літ лежить не видрукувана... „Виходить, напишеш п'єсу, а вона лежатиме, аж поки не постаріється... Погано тепер драматургам. Вся надія на майбутнє, а воно так само не ясне“...

Музей Т. Шевченка в Києві. 10-го березня в Києві, при Хрища-тику ч. 8, де свого часу жив Т. Шевченко, відкрили Музей, присвячений Кобзареві. В Музеї зібрано дуже багато найрізніших матеріалів, що стосуються нашого великого поета.

Іван Хмельницький. Д-р Д. Оляничин на підставі архівного матеріалу, знайденого в Кенігсбергу, написав нову працю „про студента й магістра Кенігсберзького Університету Івана Хмельницького, як крузіяця“. І. Хмельницький народився 1742 р., помер р. 1794-го. Закінчивши Київську Академію, І. Хмельницький вступив до Кенігсберзького Університету, де р. 1761-го здобув ступінь доктора філософії й мав читати виклади з філософії в цім університеті. Але скоро повернувся до Петербургу, де був обер-секретарем Сенату. В Петербурзі на російській службі пережив ціле життя своє. Написав багато праць із філософії та права. Чи був д-р Іван Хмельницький прямим нащадком гетьмана Богдана, як твердить Б. Модзалевський, переконливих доказів нема. Свою працю Д-р Д. Оляничин друкує в „Записках Чину Св. Василя Великого“.

Непорозуміння. М-р В. Решетуха прислав нам свою вище надруковану статтю, а пізніше, не повідомивши нас, ту саму статтю відіслав і „Вісникові“. Справа вяснилася запізно, коли вже не можна було викинути з книжки цієї статті.

Відповідальний редактор Інженер А н а т о л ь О г і е н ь о .

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, вул. Чарнецького ч. 26.

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто
чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або
найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл.
(можна ратами), на півроку 6.50 зл., на чверть року 3.50 зл. За границею в Європі
15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рік III.

ЛЬВІВ, ТРАВЕНЬ 1937 Р.

Книжка 5 (25)

Бл. п.

ДОМІНІКА ОГІЄНKOBA,

що щиро й віддано допомагала мужові своєму
творити Визвольну Казку.

РАЗ ДОБРОМ НАЛИТЕ СЕРЦЕ.

Світлій пам'яті Д. Д. Огієнкової.

Замість вінка намогильного.

I.

Перед самою своєю смертю моя покійна Дружина рішуче поставила мені питання, яке, видно, сильно її хвилювало: „Чи за 30 літ подружнього життя з тобою не була я тобі вірною помічницею у всіх твоїх працях? Може була тобі тільки жінкою? Чи може забудеш мене зараз, як вічний сон закриє зболілі очі мої?“ На це я відповів, що 30-літній культурний дорібок її, як моєї помічниці в усіх моїх працях і виданнях, надзвичайно великий і його я не тільки ніколи не забуду, але й публічно розповім про нього. Виконуючи це своє приречення, й пишу ці рядки.

Домініка Данилівна Огієнкова (Литвинчукова) народилася в м. Брусиліві Радомиського повіту на Київщині, 4 січня 1882-го року, дебто там, де народився два дні передтим і я, й була недалекою моєю сусідкою. Батько її, Данило Литвинчук, походив із простого козацького роду, а мати, Акулина Францівна Жураківська, була зукраїнізована польська шляхтянка. Початкову освіту разом зо мною одержала Домініка в Брусилівській 5-тирічній школі, під досвідною рукою вчителя-українця Івана Сливки. Вчилася на рік старше від мене, тому закінчила школу 1895-го року. Отут у школі ми й спізналися вперше. Домініка Литвинчукова була першою учиницею в своїй класі, а я першим учнем у своїй, а що класи містилися тільки в двох покоях, то ми часто знаходилися разом, разом проробляли й одну роботу. Була надзвичайно гарна, співала розкішним сильним голосом й вирізнялася великими здібностями до науки, особливо величезної сили пам'яттю. Не злу пам'ять маю й я, але пам'яті Покійної я заздрив ціле своє спільне з нею життя. Завжди була підкреслено інтелігентна й лагідна.

Родина Литвинчуків була покровнена з шляхетською родиною Григорія Василевича Барвінського, місцевого дяка, приходька з Галичини з Тернопільщини (брат батька Д. Д. був оженений із старшою донькою Барвінського, а сама Барвінська була хрещена мати Домініки). Барвінські сильно вирізнялися поміж місцевою людністю своєю великою національною українською свідомістю, а сам Григ'ір знав „Кобзаря“ напам'ять. Ось власне у цих Барвінських і викохалась Домініка, набралась української свідомости, і чи не від них набралася й багатьох рис свого характеру: лагідного поводження й сили своїх переконань.

Родина Жураківських, з якої походила мати Домініки, жила в Радомислі; це була досить заможна подеська шляхетська родина, спочатку римо-католики, але всі українізувалися й перейшли на благочестиву (православну) віру. Домініка була пістункою цієї родини, тут її всі на руках носили й боготворили. Жураківські часто

приїжджали до Брусилова (конче чвіркою з дзвінками!) до своєї доньки, матері Домініки, й починалося гостювання на „широку ногу“, конче й з родиною Барвінських. Шевченка боготворили, й зараз пррчитували (напам'ять) чи не цілого „Кобзаря“, а мала Домініка сильним своїм голосом виспівувала кращі місця. Григір Барвінський понад усе любив Гонту, а трохи захмілівши, починав спірку з „ляхами“ Жураківськими. Ті Христом-Богом клялися, що вони давно вже поукраїнчилились, але це мало переконувало завзятого Гонту-Барвінського, і він хватав рогача й кидався на „ляхів“, а мала Домініка втікала на піч...

Це сильно впливало на національне виховання Домініки. Григір Барвінський до глибини істоти своєї ненавидів „москалів“ і був переконаний український гетьманець-самостійник. Такою самою була й родина Данила Литвинчука, батька Домініки. Із цих родин не саме переконання сильно ширилося й по цілому закуткові. Ніколи не забуду однієї пригоди з свого власного життя. Вертався раз я, малий хлопчина, з своєю матір'ю з лісу. День був душний, і я лити лотів до смерти. Під лісом жив баштанник-„москаль“ і я побіг до нього налитися. Перелякана мати моя спинила мене грізним окриком: „Не можна... борони тебе Боже... Та ж баштанник москаль“...

Батьки Домініки були досить заможні, дочка була в них тільки єдна (був іще син Петро), яку вони гаряче кохали. Так виховувалась Домініка, всіма кохана й пещена, виховувалась головно на Шевченкові й його ідеях. Батько Домініки довгий час був церковним старостою, і дівчина не опускала ані однієї церковної відправи, і її розкішний голос завжди переповнював церкву. Глибоко релігійною по-зосталась вона ціле життя своє.

З часом батьки Домініки досить збідніли, і вона стала вчителькою в сусіднім селі в церковно-приходській школі. Цілою молодю душею віддавалася дітям і сільській просвітній праці. Ціле село на руках носило свою вчительку. По тодішньому звичаю в церковних школах учительів давали утримання натурою, — селяни за встановленою чергою приносили своїй учительці три рази денно поживу. І ось тоді вже зазначилася риса, така характерна для Домни Данилівни на ціле її життя: вона, сама відмовляючи собі, годувала кількох бідних дівчаток...

В 1900-му році я закінчив військову Фельдшерську Школу в Києві, а року 1901-го приїхав додому на місячну відпустку на травень місяць. Ось цього травня ми ближче зійшлися, покохалися, й уже не розходились аж до смерти Покійної.

Домініка скоро переїхала до Києва, де й закінчила акушерську школу. Рвалась цілою молодю душею до вищої школи, але збіднілі батьки не могли їй цього дати. На мій світогляд мала вона перша сильний і вирішальний вплив, — це вона мене зробила свідомим українцем. Незабаром, 11 червня 1907-го року, коли я був на остан-

ньому році Університету, ми побралися з Домінікою. А тепер не повного місяця бракувало до нашого 30-літнього подружнього життя.

II.

За 30 літ подружнього життя виробилось у Д. Д. багато таких рис, на які й хочу звернути тут належну увагу. Д. Д. мала свої сталі переконання на завдання жінки й на родину. Любила говорити, що родина — це мала держава; умійте належно збудувати родину, то вмітимете будувати й державу. Найперше завдання жінки — служити родині, й створити її такою, щоб усі члени її свідомо й віддано служили Батьківщині. Не добре, коли жінка вся відривається від родини. Але коли вона має хист і замилювання до політичної партійної роботи — нехай працює. „Могий вмістити — да вмістить“. Біда тільки в тім, що така жінка сильно відривається від власної родини, мало пилює за її розвитком.

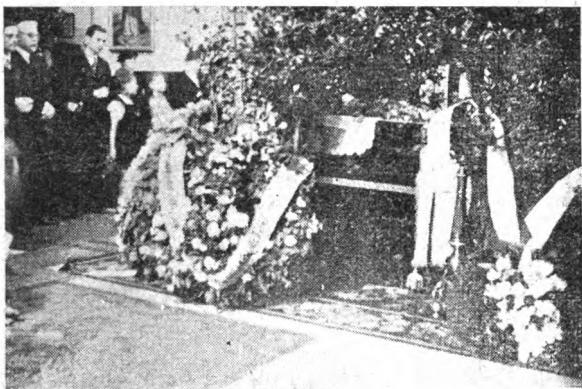
На супружжя Д. Д. дивилась, як на найбільше Боже таїнство. Уважала, що жінка мусить злитись із своїм чоловіком ув одне неподільне гармонійне ціле. Любила покликуватись на Єв. Матв. 19. 4—6: „Той, хто створив споконвіку людей, створив їх чоловіком і жінкою. І сказав: „Покине тому чоловік батька й матір, і пристане до жінки своєї, — і стануть обоє вони одним тілом“, тому немає вже двох, але одне тіло. Тож, що Бог спарував — людина нехай не розлучує“. Ось із такого світогляду самі собою випливали головні риси подружнього життя Д. Д.

Найперше — ціла віддалась родинному життю й вихованню дітей. Любила своїх дітей цілим матернім серцем. Підояких організацій свідомо не належала. „Я там ніколи не зроблю стільки реального, правдивого, як у своїм домі. Хіба ж виховати здорову патріотичну свідому родину — це мала робота?“ звичайно говорила вона, знеохчена до дрібних сварок емігрантських громадських організацій.

Подруге, — ціле своє життя Д. Д. була вірною й високоцінною помічницею своєму чоловікові. „Невпинно служити своєму чоловікові“ було її гаслом. Заздрила всім вищу освіту. Коли в Києві повстав Вільний Український Університет, — вона одна з перших стала його пильною слухачкою, а пізніше, р. 1918-го, була перерахована й до числа дійсних студентів Українського Державного Університету в Києві. На жаль, бурхливе життя складалося так, що не дало Д. Д. здійснити цю мрію — закінчити Університета.

Д. Д. незвичайно багато читала й глибоко любила це читання, якому віддавала весь свій вільний час. Цим вона вповні надробила брак вищої школи. Як я вже згадував, мала надзвичайно сильну пам'ять: пам'ятала прочитане й пережите так, ніби це тільки що відбулося. Прикована тяжкою хворобою до ліжка, перечитувала рішуче все, що приходило до „Рідної Мови“ та „Нашої Культури“, а ввечері коротко реферувала мені все, гідне уваги.

Усе це давало їй спроможність завжди працювати поруч зо мною. Ми здавна домовились, що всю „чорну“ роботу для моєї наукової праці пророблятиме вона. А саме: вона списувала мені потрібний для праці матеріял, звичайно, за моїми вказівками, сортувала цей матеріял, часто переписувала готову працю. Я ціле життя збираю картотеку для мовознавчих праць, — і десятки тисяч карток до цієї

Гріб у Церкві.

Ліворуч стоять: Юрій, Іван, Лариса й Анатоль Огієнки.

картотеки й до моїх праць посписувала мені Д. Д., і не тільки посписувала, — вона ж і складала їх за алфавитом. Серед моїх праць є багато словників, — і тут поміч Д. Д. завжди була велика й корисна, бо вона готовила мені все до праці. Навіть минулого року, вже прикована тяжкою хворобою до ліжка, Д. Д. посортувала мені десятки тисяч карток для моєї нової, ще не друкованої праці: „Український літературний наголос“. Відірвати хворої Д. Д. від цієї праці ніяк не можна було: лежучи, з піднесеною головою, на грудях розкладала картки, тихо співаючи укохані пісні, а при тому сильно втомлюючись, але... „жінка мусить допомагати своєму чоловікові. Ти ж сам цілий день працюєш, і привчив мене до того. Нехай бачать діти, як працює їхня навіть хвора мати“... Я багато писав і видавав, але це тільки тому, що моя Помічниця завжди самовіддано допомагала мені. Ось тому вся та робота, яку я проробив за життя своє, це не тільки моя робота, але й робота Д. Д. Цим вона сильно заслужилася перед рідною культурою.

Д. Д. якось легко зміла створити мені своєю ніжною рукою та чулим серцем найкращі умовини для моєї культурної праці. Ніколи я ні про що не турбувався, — все потрібне для спокійної праці (можливої в емігрантських умовинах) вона мені робила. Пильнувала, щоб та праця нормально й успішно провадилася.

І взагалі, все, що тільки могла зробити в кожній моїй праці,

завжди любовно робила. Коректу зо мною читала всі 30 літ подружнього життя, багато займаючись цим ще й на смертному одрі...

Коли в кінці 1932-го року зачав я видавати „Рідну Мову“, а пізніше „Нашу Культуру“, Д. Д. віддано зайнялася адміністрацією цих видань і була мені тут щирою помічницею. Але тяжка хвороба скоро відірвала її з цього культурного поля.

Є ще одна ділянка, де покійна багато служила мені. Це — рідна мова. Знала живу українську мову найдокладніше. Мову барвисту й чисту, а головне — наша питома фразеологія була природна в її мові. Знала безконечне число приказок та казок, а ці останні розповідала справді живою мовою Київщини. Як подав я ціле життя мала сильний, барвистий голос і кохалася в українських піснях. Найдосконаліше знала величезне число їх, знала їх річний уклад, і моя хата повна була цього співу все різних пісень, бо співала їх за народнім календарем. Вже хворою мріяла записати повний кодекс цих пісень за народнім календарем, як співає їх сам народ.

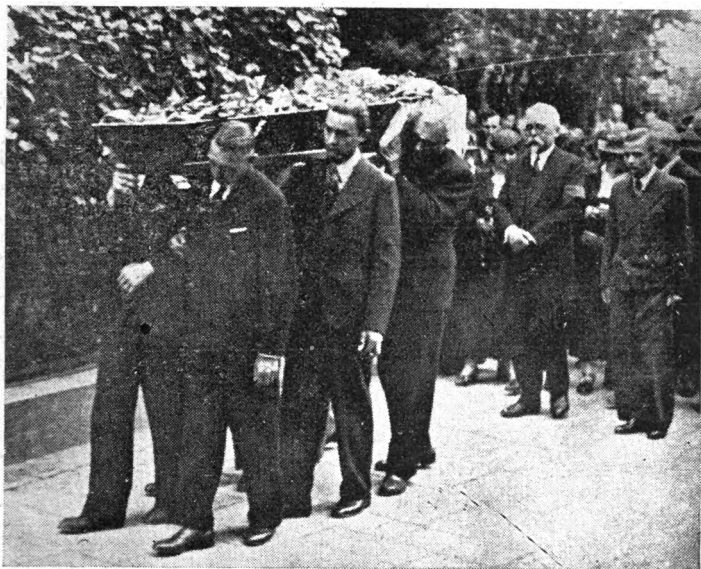
Ось через усе це Покійна завжди була для мене живим словником рідної мови, — словником найповнішим і найвірнішим. На кожне слово відразу давала кілька прикладів із пісень чи казок. Цим своїм глибоким знанням рідної мови Покійна сильно прислужилася моему місячникові „Рідна Мова“.

III.

Покійна достойно допомагала своєму чоловікові й при його публичній громадській службі. Зачинаючи з 1918-го року, я став Ректором Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету, а з 1919-го року — міністром Освіти й Ісповідань. Положення дружини чоловіка на таких посадах дуже відповідальне й тяжке. Не було ж обіду без гостей чи гостей, — і то день-у-день. І Д. Д. створила щирю атмосферу державної самостійности в своїм домі, сполученої з атмосферою української сердечної гостинности. Не було українського міністра чи високого урядовця, який не побував би гостем у домі Д. Д. і якого б вона гостинно не приймала. Мінялися кабінети за кабінетами, а я все залишався на своїм високім пості, цебто Д. Д. все полишалася „панею міністрівною“ з її тяжкими й відповідальними обов'язками. Любили бувати в неї в домі всі професори, міністри, високі урядовці міністерства, члени Директорії, кілька раз С. Петлюра. В Кам'янці ректорське помешкання наше складалося з шести кімнат, і Д. Д. все дві кімнати відводила гостям. У нас довший чи коротший час мешкали: Член Директорії Ф. Швець, Прем'єр-Міністер Мазепа, Міністр Ол. Саліковський, товариш Міністра л. Холодний, Міністр А. М. Львицький, проф. Д. Дорошенко, його дружина Н. Дорошенкова, професорова З. Феценко-Чопівська, проф. Маковецька, проф. В. Біднов, проф. Л. Білецький і баг. ін., — і всіх їх треба було гідно прийняти. І день-у-день Д. Д. ходила коло цих гостей,

завжди тиха й привітна, завжди за когось оступаючись чи за когось про щось просячи.

Для свого чоловіка робила все, що тільки можна було зробити, щоб полегчити йому виконання його важких і відповідальних обов'язків. Пунктуальна була, як годинник, і від призначеного часу не від-

По дорозі до вічного упокоєння.

За гробом іде проф. Ів. Огієнко, ліворуч нього мгр. Ів. Коровицький, а ззаді — донька Леся. Гріб несе (посередині) старший син інж. Анатоль Огієнко, асистент Варшавської Політехніки.

ступала ані на хвилину. Це вносило порядок і в працю, і в життя, і це панувало в родині до її смерті.

Особливо тяжке було положення Д. Д. в Кам'янці-Подільському за 1918—1920 р.р. і як ректорської, і як міністрівської. Центр українського життя пересунувся до Кам'янця, і прийоми в гостинному домі Д. Д. були щоденні. А з листопаду 1919-го року, коли Кам'янець-Подільський зайняли були поляки, положення пані міністрівської Д. Д. (я тоді залишився в Кам'янці, як Головноуповноважений Міністер, а сам уряд покинув Кам'янець) стало аж занадто відповідальне. Високі польські чинники не ввійшли ще були в смак і курс справи, тому сильно оглядалися на українську владу, цєбто на Головноуповноваженого. В мене відбувалися щоденні конференції на пекучі питання дня. І часто творилося дивнеє диво: конференція в офіційнім міністерським кабінеті йшла якомсь тяжко, так ніби їхали немазаним возом по грудкуватій землі. А коли по цьому переходили до по-

мешкання приватного під теплі крила Д. Д. з її наймудрішою широ-українською кухнею, гость розм'якав, хвалив українські звичаї, страви та запіканки, а в кінці — перерішувалось наново й зовсім добре те, що спочатку не клеїлось... В цьому відношенні заслуги Д. Д. завжди були не малі.

Доля української справи сильно залежала тоді від керівника місцевої VII-ої польської армії генерала Йос. Крайовського. Це був неподатний старий, але дуже розумна людина. Конференції з ним відбувалися в мене кілька раз тижнево, усе в справах важливих і гарячих. Якось вийшло, що генерал став постійним нашим гостем, а Д. Д. сердечно шанував. Старий любив попоїсти й попозити, любив загишну родинну обставу, інтелігентне сервування стола, — і все це Д. Д. за своєю звичкою спокійно й розсудливо робила йому. І старий м'як, заспокоювався, сипав компліменти пані міністровій і... дуже часто робив власне те, про що його прошено. Тут заслуги Д. Д. для нашої державної справи безсумнівні, а що її гріб не вкривав якийсь почесний хрест заслуги Відродження Нації, то це пояснюють тільки розвалом нашої Держави.

Якось само собою встановилось, що Покійна у власному домі ніколи не говорила з гостями інакше, як тільки українською мовою. „Ти можеш говорити собі й по-польському, а я — Господиня Дому, і гості мусять мене вшанувати бодай тим, щоб розуміти мою мову“. І тільки поза столом часом дозволяла собі говорити й по-польському. Трималася гідно, а додержання українських звичаїв уважала за найсвятіший свій обов'язок.

Покійна була гаряча українська патріотка, соборничка з переконання, і завжди вміла своєю патріотичність виявити в реальній роботі. Згадаю такий факт. Як відомо, військова влада — з наказу Міністра Б. Мінкевича — арештувала була в Кам'янці нашого Прем'єр-Міністра Ісака Мазепу, й оселила його, під відповідною сильною вартою, в мене в домі (останнє — вплив ген. Крайовського). Як я пізніше довідався, Д. Д. приготувала була Мазепі — втечу вікном... Коли я вияснив своїй дружині, що за це їй грозив, за законами військового часу, розстріл, вона спокійно відповіла мені:

— А хіба ж я боюся смерті? Чи ж не ти сам завжди говориш, що найвище щастя людини — покласти життя своє за рідний край?

А коли я вказав їй іще, що Прем'єр Мазепа аж занадто соціаліст і мало підходить до нашого світогляду, вона різко мене обірвала:

— Я того знати не хочу. Мазепа — Голова ради українських міністрів, а цього для мене досить, щоб навіть життя віддати за те, щоб не дозволити арештувати його кожному, хто того хоче... Є ж яка честь в українців...

Другого дня арешту приїхав до мене офіцер, щоб забрати Іс. Мазепу на переслухання до мін. Мінкевича. Якраз застав він нас усіх за обідом. Офіцер поводився сухо, офіційно, демонстраційно вияв-

ляючи свою владу. З-за стола спокійно піднялася Пані Дому, і чемно запросила офіцера... до столу, на обід, вказуючи, що такий український звичай і він мусить вшанувати його...

Збентежений офіцер, що до цього часу навіть шалки не знімав, піяково мнеться, але таки сідає за стіл. А трохи заспокоївшись, зняв шаблю, повеселішав і став щебетати з панею міністровою, добре до того випивши... За кавою Мазепа пішов перебратися в мою візитку, а офіцер вже казав нам, що це не арешт і що він попильнує Міністра Мазепу в найкоротшому часі вернути назад... І так і сталося: зо всіма гонорами привіз Мазепу з поворотом, урочисто оголосив, що арешт з нього знятий, елегантно поцілував ручки пані міністровій — і від'їхав...

Не сила мені тут пригадати й перелічити всієї подібної „буденної“ праці Д. Д. Така праця зветься в нас буденною, приватною, й ніколи не доцінюється. Думаю, що цим ми наносим своїм дружинам глибоку кривду... А взагалі, ролю жінки в державній роботі в нас звичайно не хотять знати. Це глибока помилка.

Гарячий активний патріотизм був повсякчасною ознакою Покійної. В цьому патріотизмі завжди йшла на жертви. Службою, а особливо своїми виданнями вдалося мені в Києві стати маючою людиною. Всі свої збереження держав я в Державному Банкові. 27 січня 1919-го р. — останній день мого перебування в Києві; тоді ж я мав забрати з банку свої збереження. Але цілий день, як Міністер Освіти, я був переобтяжений пильним прийняттям голів окремих установ, і кожному давав вказівки, що робити надалі. Так я грошей із банку й не забрав, а пізніше забрали їх більшовики... Коли Д. Д. довідалась, що втрачено всі наші збереження, в неї не зирвалось ані звука протесту чи нарікання на мою необачність...

— Ти зробив так, як мусить зробити кожний чесний українець...
— потішила мене...

В літі 1919-го року одне київське видавництво, через свого уповноваженого С. Є. Гаєвського, закупило в мене всі мої підручники й науково-популярні праці за 7.500.000 карб. Усі ці гроші я негайно склав до Українбанку, на руки директора його П. Відибіди. Чутка рідце зараз пішла по Кам'янці. Українські гроші падали тоді в ціні, і до мене через якийсь час явився Хаїм Пейсатий, що меблював Університета й добре ставився до мене. Вказавши, що українські гроші сильно падають, запропонував мені обміняти всю мою готівку на іужоземну валюту.

Присутня Покійниця без задуми й рішуче запротестувала:

— Українському Міністрові не пристало збувати своїх рідних грошей. Про виміну грошей відразу довідається цілий Кам'янець, а це викличе грошову паніку, бо ж то сам Міністер збуває свої гроші...

І нічого ми не змінiali, а потому пішли на еміграцію бідніші єідних, пішли на вужду та на поневіряння... Але ніколи Покійна ані

слівцем не згадала про ту втрачену можливість стати людьми багатими... Бо вміла бути патріоткою на ділі.

Глибока патріотка, Покійна тримала цілий дім свій у такому ж патріотизмі. Коли по судовім процесі з приводу замордування Симона Петлюри вернулися наші свідки, а жид Шварцбарт, убивник Петлюри, вийшов із суду спокійно, Покійна з глибоким обуренням і слізьми скрикнула:

— Українці чести не знають...

IV.

Щира добрість була основною природньою рисою Покійної. Особливо це виявилось у Кам'янці-Подільському, де за 1918—1920 р. вона багато раз показала своє чуле серце. Завжди нагадувала мені про обов'язок допомагати незаможним студентам, і сама багато їм допомагала. Студенти знали це, й часто вдавалися до неї, щоб заступилася за них перед Ректором чи Міністром. І завжди її заступництво давало добрі наслідки.

На великдень 1920 р., 11-го квітня, все галицьке студентство розговлялося в актовій залі Університету. На ці розговіни я, як Головноуповноважений Міністер, видав студентству 200.000 карб. Д. Д. багато допомагала, щоб ці розговіни вийшли якнайвеличніші, вона ж упрощувала мене не скупитися на кошти, через що студенти розговлялися аж два дні...

Галицькій еміграції Д. Д. завжди допомагала. Ніколи не забуду такого випадку. Десь зимою 1919-го року, прийшовши додому на обід, я застав гостя, — греко-католицького священика з Галичини. Виявилось, що священик під пірваною реверендою нічого не мав... Д. Д. вказала мені, що таких священиків є більше, а це не робить нам чести... Звичайно, священик був задоволений і зодягнений, а при Міністерстві Ісповідань незабаром повстав окремий відділ, що опікувався допомогою греко-католицьким священикам-емігрантам. На чолі відділу став о. Іванчук.

Свою щирю доброту до студентів виявляла Д. Д. не раз і на еміграції, в Варшаві, заступаючись за студентів богословів.

Взагалі, Покійна мала глибоко чуле серце. Як я згадував, Покійна читала всю прислану для „Рідної Мови“ й „Нашої Культури“ літературу. Бачила вона, як на мене руйнує вливають безпідставні, організовані з Варшави, напади в пресі, а тому... ховала й палила часописи з цими нападами... Відомого нападу „Діла“, напр., я так і досі не читав, бо довідався про нього пізно, а Покійна його своєчасно спалила... Відомі брутальні напади журналу „Назустріч“ найперше тяжко ранили її чуле серце, і вона його палила...

Зате глибокою радістю світилося її зболіле й змучене чоло, коли десь вчитувала щось добре про наші видання чи про її невтомного робітника, як звала мене.

У.

Терпеливість Покійної переходила всякі людські границі. Терпеливість, сполучена завжди з добрим гумором і бадьорістю. Ніколи не кинула мене в еміграції, покійно й достойно несучи тяжку долю жінки-емігрантки. Коли в 1923-му році опинився я в м. Винниках біля Львова, без усяких засобів до існування, то власне вона

Останнє прощання перед опущенням гробу до могили.

Перед гробом син Анатоль, праворуч нього сестра Леся, поміж ними ззаді — батько.

міцно підтримала мене на душі, закликаючи тільки більше працювати, а все інше — додасться. Сама працювала тяжко, за трьох, не жаючи сил своїх, про одне тільки клопочучись, що вогка хата занадто поїдала наші сили. Але завжди була терпелива, розсудна, — і ніколи від неї не чув я жаднісінкої скарги... Що тяжче було наше життя, то лагіднішою ставала Вона до мене.

В емігрантських блуканнях моїх постійно виявляла Д. Д. найбільшу терпеливість, ніколи нічого не жадаючи для себе особисто. „Аби но дітям вистачило, а я якось обійдусь“... Одягалась на еміграції завжди більш як скромно, — і тут так само ніколи нічого не вимагала... Була класичним втіленням терпеливості, сумуючи тільки про долю дітей та про кращі умовини праці для свого чоловіка.

Надійшов критичний 1932-й рік. З вересня я дістав задоволення, що з 1 жовтня Міністерство надалі контракту зо мною не має наміру продовжити. Цебо, що я втратив катедру в Університеті й зостався безробітний. Стан був надзвичайно грізний, бо прожити без заробітку в чужому місті зовсім не легко. Але Д. Д. не впала на душі, й міцним своїм словом підтримала чоловіка. Загрівала його до праці.

вірячи, що вихід знайдеться. Ті „приятелі“, що довели до втрати катедри, відкрито тріумфували й погрожували мені ще й висилкою за границі Польщі. Чекали мого заломлення й поклонення їм. Але цього не сталося, хоч власне ці „приятелі“ й довели до смерти мою Дружину... Та й Вона не зігнулася, але... зломилася...

Вона зараз же відправила служницю й всю домашню роботу провадила сама, завжди спокійна й духом міцна. А тут незабаром і допомога просто „звалилася з неба“ — маленька праця з доручення Того Єдиного, що побачив недолю мою, — митрополита Андрія Шептицького...

Д. Д. запопадливо працювала, — й скоро підірвала своє здоров'я... Стала сильно хворіти, завжди ховаючи свою хворобу, щоб не кинути мене в розпач... Ховалася, аж поки буквально не звалилася з ніг... Завіз Хвору до шпиталю св. Лазаря в Варшаві, і там 10 березня 1934 р. вирізали їй ліву нирку... Гістологічно-патологічна аналіза показала, що нирку з'їв рак (*hypernephroma renis*). Таємно лікар мене попередив, що треба чекати перекиду рака на інше місце, а від того — смерти... Д. Д. почувалася все гірше, а 1 січня 1936-го року звалилася знову, — виявилось, що рак перекинувся — па хребет. Пішли нелюдські муки, а жодного рятунку не було... По цьому Д. Д. пролежала в ліжку, не встаючи 17 місяців, терплячи наворотами жахливі болі... Але — ніколи не застогнала не тільки при дітях своїх, але й при лікареві (Д-р Ю. Липа), та той добре розпізнавав біль по очах: „Очі говорять про нелюдський біль, а уста пробують лагідно усміхнутись“, як казав доктор... Коли лежала вдома, робила надлюдські зусилля, щоб нікому не перешкоджати й не показати свого болю; коли була в шпиталі, завжди, при відвідинах, надлюдськими зусиллями маскувала свою хворобу, й діти верталися задоволені, бо „мама зидужує“... І ніхто ніколи не почув її стогону, хоч болі вбивали її так, що рухнутись не могла...

Один тільки раз при мені Покійна зрадила була свою надлюдську терпеливість. Сидів я коло ложа її в останніх днях її життя. Почала сильно скаржитися й нарікати на ціле інтелігентське життя зо всією його облудою, з вічною зграєю нерозбірливих ворогів або вдаваних приятелів. Село й природу любила над усе, бо викохалася в них. „А місто мене мучить, як могила. Люди бездушні, лицеміри... Не знаєш, хто твій приятель, а хто ворог... Кого найбільше поважала, відвернулись від нас, зубожілих, а тепер і не відвідають... Наші селяни чемніші, як ці ваші бездушні інтелігенти“...

„Від усього ми з тобою відмовились, все віддали на культурну працю для нашого Народу. А до чого доробилися? Що більше ми працювали, то більше на нас нападали рідні „Діла“ та „Пазустрічі“... Тяжко було жити серед ворогів та злиднів, а ще тяжче вмирати й лишати тебе самого на наругу та знущання“...

І тихо-тихо знесилено заспівала:

Чи я в лузі не калина була,
 Чи я в батька не дитина була?
 Взяли мене, поломали,
 Та в пучечки пов'язали, —
 Така доля моя...

Дні Д. Д. були пораховані. Знала це добре, знав і я, але все сміло маскувала від дітей своїх... Від 8 квітня перестала їсти, бо вимети не давали можливості навіть до уст узяти чогось, — стали годувати штучними вливаннями, хвора танула з дня на день на очах... В середу 19 мая вартував біля хворої з самого ранку я. Хвора все впадала в сон, але не тратила ані притомности, ані пам'яті. Порадившись з лікарем, переконався, що приходять останні години... На всі мої питання Вона свідомо відповідала, але все просила не заважати їй спати... Переконавшись у грізному стані хворої, я викликав всіх дітей своїх до шпиталу. Хвора з ними привіталась, але просила не говорити до неї, бо сильно хоче спати... Поклала висохлу руку своєю на коліна коханої доні, а голову схилила з подушки — і спала та спала тихо-тихесенько... Потім доню змінив я, але хвора міцно спала... Її уже більше не прокинулась... О годині 18-ій мін. 15 перестало битись серце й Хвора заснула навіки на руках своєї улюбленої родини, якій служила все своє життя... Вираз глибокого спокійного сну так і застиг на зболілому обличчі Покійної...

V.

Умираючи, покійна найбільше сумувала про дальшу долю своїх укоханих дітей та свого мужа. Власні терпіння відсувала далеко на задній план. Але серед суму за матеріальну долю дітей брав верх сум за їх національну міць. „Духом невидимим пробуватиму завжди з вами, і все вам прощу, але не прощу вам найменшої національної зради... Усі ви мусите любити обездолену й почвертовану Україну над усе“...

Не вдовольнилась нашою присягою, що всі ми це виконаємо. Склала, чи вірніш — подиктувала свою Духівницю, яку й підписала в присутности чотирьох свідків. Подаю деякі уривки з цієї Духівниці:

„До мужа й дітей моїх моє останнє слово.“

Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа.

Я, нижчепідписана, Домініка Данилівна Огієнкова, дружина професора Івана Огієнка, стоячи на Божій дорозі, щоб піти на Суд Найвищого Судді, при повній пам'яті й цілій свідомості, завіщаю своєму мужові й дітям своїм оцю останню волю свою.

1. Мужові моєму Іванові Огієнкові найперше завіщаю щиро кохати невгасимою батьківською любов'ю всіх своїх дітей...
2. ...Але не дозволяю мужові своєму оженитися з чужинкою.
3. Цілий вік свій я сердечно віддала своєму мужові, щиро

й вірно допомагаючи йому в його повсякчасній праці на користь знедоленого Українського Народу. Завіщаю своєму мужові й решту віку свого віддати виключно на гарячу й віддану службу своєму Українському Народові. Завіщаю йому, щоб він і далі, аж до кінця віку свого, позостався вірний своїм безкомпромісовим патріотичним та національним переконанням, хоч би за це йому довелося так само тяжко терпіти, як він досі терпів. Стоючи перед престолом Найвищого, я буду ревно й невпинно молити про полегчення йому цієї тернистої дороги та про здійснення його національних бажань.

4. Усім своїм дітям, яких я ціле життя своє палко кохала та по-матерньому виховувала, — Анатолію, Юрію та Ларисі завіщаю, щоб вони ціле життя своє щиро, палко й віддано кохали батька свого. Пам'ятайте, що окремі члени родини тільки тоді матимуть правдиве щастя, коли буде між ними повний спокій та віддана любов. Як не будете ви щиро й віддано любити батька свого, як голову нашого роду, то сумління ваше не буде чисте й спокійне ціле життя ваше, і від своїх власних дітей не дочекаєтесь ви ліпшого ставлення.

6. Пункт 5-й цієї моєї Духівниці внесений сюди тільки тому, що муж мій, Іван Огієнко, через свої безкомпромісові національні переконання й поступовання, позостався без усякого забезпечення на старість...

7. ...Синам моїм женитися з чужинками, а доньці моїй виходити заміж за чужинця, — свого благословення я рішуче не даю.

9. Завіщаю всім своїм дітям, Анатолію, Юрію та Лесі, ціло своє життя добре й ясно пам'ятати про своє українське походження та про свої національні обов'язки до своєї обездоленої Батьківщини — України. Нехай вам буде взірцем для цього ваш батько, що ціле життя своє сильно терпів від своїх і чужих за свої безкомпромісові національні переконання й поступовання. А коли Бог дасть вам дочекатися дітей своїх, виховайте їх національно так само, як ми виховували вас.

12. ...Усім тим, що спричинилися до втрати моїм мужем катедри в Варшавському Університеті, а тим самим до моєї хвороби й смерті, по-християнському щиро прощаю, — нехай судить їх за це Сам Господь Справедливий.

Нехай оця остання воля моя буде вам усім завжди в пам'яті. Нехай вона світить вам провідною зорею в цім вашім житті. Духом невидимим я буду невідступно з вами. Амінь.

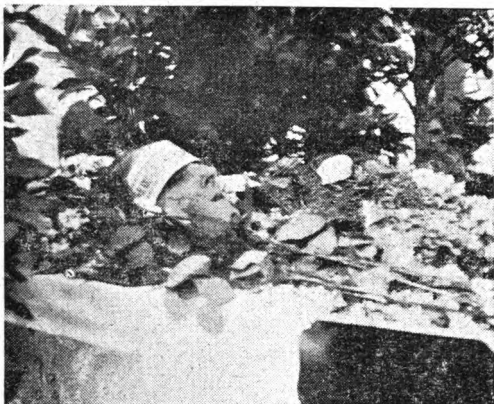
Варшавський Шпиталь Дитятка Ісуса. 26-го квітня 1937 року.
Домінікія Огієнкова“.

Духівницю підписано в присутності чотирьох свідків. Підписи свідків.

VI.

Уважаю за конче потрібне подати тут і голоси сторонніх осіб, що знали Покійну й поважали її за її риси характеру й життя. Ці свідчення сторонніх осіб добре схарактеризують нам найголовніші прикмети характеру Покійної.

Глибокий український патріотизм Покійної просто бив ув очі, і його легко зашримічували в Неї навіть чужинці. Так, у кінці 1922-го року і на початку р. 1923-го гостив у нас у Винниках Адміністратор Української Православної Церкви в Канаді о. С. Савчук, і ось він написав про Д. Д. таке (див. „Православний Вістник“ 1925 р. ч. 12,

Вічний сон.

з приводу його 20 л.-го ювілею наукової праці): „Коли я маю які милі спомини з мого короткого побуту в Галичині, то вони тісно в'язуться з особою проф. Огієнка та його тихою, гостинною, привітною й цілим серцем відданою праці її мужа, дружиною, який, я певний, належить велике признання за ті великі здобутки для українського народу й його Церкви, які шановний ювілят своєю працею придбав. Гаряча патріотка, в життєвих вимогах вироzumіла, шановна Домна Данилівна через зносила з трьома діточками, поза межами Рідного Краю, голод і холод у повнім значенні того слова, щоб тільки дати змогу мужеві видати друком яку працю, що мала принести користь не їм самим, тільки рідному народові й Церкві. Тяжкі матеріальні злидні переживали шановний ювілят і його дружина, коли я познайомився з ними (не краді мабуть і тепер), але я не чув від них ані одного слова скарги, не доглянув ані зерна зневіри чи знеохоти. Заб'важив я хіба тільки одну тугу за Рідним Краєм, на саму згадку якого вони відверталися вбік, щоб не зрадити своїх сліз. На початку мого знайомства з ними я не раз запитував себе, щоб помагав їм нести з такою відвагою й витривалістю той хрест, який люта доля на них наложила, яка сила помагав їм зносити їх надмірні терпіння? І я вкінці зрозумів, що силою тією була їх безмірна любов до Рідного Краю й непохитна віра в його кращу будучину“.

Проф. Дм. Дорошенко в своїй відомій праці: „Мої спомини про недавнє минуле“, Львів, 1924 р., частина IV, три рази згадує про

Покійну. „Мене гостинно прийняла до себе родина ректора університету проф. Огієнка, уступивши в своїм помешканні дуже гарну й теплу кімнату. Завдяки цьому я позбувся великого клопоту щодо хати й скоро міг приступити до ознайомлення з університетськими справами й до підготовки до читання лекцій. В цій кімнаті я й прожив увесь час мого пробування в Кам'янці. Мушу зазначити, що проф. Огієнко не схотів брати з мене ніякої платні за кімнату, мотивуючи тим, що це помешкання казенне, сам він за нього не платить і тому не може здавати в найми, а приймає мене до себе, як доброго знайомого й колегу. Взагалі, та сердечна прихильність і тепле відношення, яке я зустрів у гостиннім домі Огієнків, дуже скрасили мені життя в чужому місті, серед невеселих обставин і настроїв“ (ст. 9).

Д. Д. допомагала Д. Дорошенкові втікати з Кам'янця перед більшовиками: „... я розповів пані Огієнковій, що сьогодні у вечері я маю „зникнути“. Щоб не робити алярму, я буду на академії (в честь Шевченка), прочитаю свій реферат, тоді потихеньку покину залю, піду до дому, передамусь і почимчикую в дорогу. Настав вечір. Мої колеги читали довше, ніж я міркував, зоставалося мало часу, і я дуже хвилювався, що не встигну. Та ось настала моя черга. Дуже поспішаючи й скорочуючи, прочитав я свого реферата й потихеньку зник з залі. Вдома передягаю в високі чоботи (доводилося відступати похідним маршем — пішки), взяв торбинку з необхідними речами, добра Домна Данилівна (дружина проф. Огієнка) поклали мені туди харчів на дорогу, я попрощався з нею і тихенько, через вихід на бічну вулицю побрів величезною й темною площею до будинку жіночої гімназії“ (ст. 29. Звідти мав рушити відділ галицького війська, з яким Д. Дорошенко думав разом вийти з Кам'янця).

Але втікти не вдалось, і Дорошенко повернувся додому: „Пізно вночі збудив я здивовану господиню (Д. Д. Огієнкову), що сама мусіла відчинити двері, бо не було на той час прислуги, і коротко пояснив їй, чому мені доводиться залишитися. Більш нікому я тоді про це не розповідав“ (ст. 31).

Велику скромність Покійної дуже влучно й тепло схарактеризував у „Ділі“ (ч. 111 за 23. V.) о. Протоієрей Петро Табінський такими словами: „Пошта принесла мені сумне повідомлення: »По довгих і тяжких терпіннях 19. травня ц. р. упокоїлася в Бозі Домнівка Огієнкова«.

З щирим жалем схиляю голову, а думкою лину в минуле, — те минуле, що нині видається Казкою...

...Березень 1920 р. у Кам'янці Подільській. Міський Театр, де відбувається врочиста академія в роковини Тарасової смерті, передивнений публікою. Розглядаю присутніх: на обличчях їх — повага, свідомість своєї високої гідності, певність, що вони „зробили честь академії своєю присутністю“...

— „Подивіться на п. Огієнкову“ — каже мені мій сусід, проф.

Столярів. — „Жінка ректора Університету й Головноуповноваженого Уряду... Інша зразу дала б усім це відчутти, а вона — скромна, тактовна, ні одним рухом не видає свого положення... Зразу видно великий такт, правдиву шляхетність і культуру духа“.

Два роки пізніше. Відвідую н-во Огієнків у Винниках. Високодостойна Пані вся ввійшла в турботи над родиною й домом. Всюди слід

Місце вічного упокоєння Домініки Огієнкової.

її пильного ока, її дбайливости й заходів створити в тяжких емігрантських умовах такі обставини, щоб муж міг цілковито віддатися своїй науковій праці, щоб ніхто й ніщо не перешкоджувало йому. Такі ж заходи й для дітей. Всюди дає собі раду сама.

Ще десять літ пізніше. Знову я в п-ва Огієнків, знову свідком тієї самої праці, тієї ж самопосягати. — „Скажіть, пан-отче“ — звертається до мене Високодостойна Пані: „Чи настануть кращі часи? Тяжко... З трудом даю собі раду — а в Варшаві й простори великі, й помешкання високе та й літа вже не ті“... Розумію Добродійку,

я сумно мені, що не вмю її потішити. Навпаки, кажу отверто: „Ні, Пані! Ті, що бажать бути вірними ідеалові, мусать бути пригото-
вані до гіршого“... — „Власне й я так думаю“ — відповіла мені
бесідниця.

Класична культура переказала історії оповідання про шляхетну
рямлянку, що в часах суспільної кризи вирізнялася від товаришок
тим, що цілу свою увагу й цілу потіху зосередила на свої дітях.
Порівнюю ті дві жіночі постаті й питаю себе: Чи не вища з них та,
що в часах національної кризи не тільки цілу потіху знаходила в своїй
родині, але теж з цілою самопосвятою віддавалася праці для неї,
і в цій праці скінчила своє життя?

Так, безперечно вища — і хай буде вічною її пам'ять!

Львів, 22. V. 1937“.

О. Петро Табінський.

Подам тепер уривки з тих теплих листів моїх знайомих, що
копсішали потішити мене в великому смуткові. Подаю тільки те, що
стосується до характеристики Покійної, і то тільки з деяких листів
перших днів.

„Прийміть вислови мого найсердечнішого співчуття та поба-
жання міцности й гарту духа та тіла для перенесення цього горя.
Знаємо всі, скільки Україна має завдячувати Вашій Дружині-Това-
ришеві за всі велетенські висліди наукової та суспільної Вашої праці
для добра нашої Великої Батьківщини“. Вишнічі, 22. V. 1937.
Д-р Т. О л е с і ю к.

„Прохаю прийняти від мене й моєї родини вислови найщирі-
шого співчуття з приводу смерти Вашої Дружини. Ми добре розумі-
ємо, яка це велика й болюча втрата для Вас, тим більше, що всім
в.о.м.о, що Ваша Покійна бл. п. Дружина була людиною ідейною й ха-
рактерною, та щирою помічницею у Вашій тяжкій науковій та видав-
ничій праці“. Перемишль, 23. V. 1937 р. Проф. д-р Євген Г р и ц а к.

„Господь Милосердний відібрав від Вас найвірнішого Вашого
друга, який сміливо йшов разом із Вами по тернистих шляхах Валого
життя. Так і стільки працювати для науки й рідного поневоленого
краю Ви могли, лише маючи підтримку з боку Того, хто відійшов
від Вас тілом, а душею назавжди залишиться з Вами“. Луцьке, 22. V.
1937. Протопресвітер о. П. П а щ е в с ь к и й.

„Прошу прийняти від моєї родини глибоке співчуття з приводу
передчасної смерти Вашої Дружини Добродійки, яка ціле життя була
Вам Помічницею і щирим Приятелем у добру й злу годину“. Пере-
мишль, 22. V. 1937. Проф. Л. Б а ч и н с ь к и й.

„Глибоко зворушений Вашою втратою, прохаю прийняти ви-
слови щирого співчуття. Нехай потіхою будуть для Вас ті заслуги,
що їх положили Ви, Пане Ректоре, в дружній співпраці
зо своєю Дружиною для Української Нації“. 25. V. 1937. Проф.
П. К р и в о н о с ю к.

„Просимо Вас прийняти вислів нашого щирого співчуття в хвилину втрати найдорожчої людини й невтомної помічниці в Вашій цінній праці на користь українського народу, науки й культури“. Прага, 25. V. 1937. Арк. Животко, Ол. Чернова.

„Най буде для Вас і дітей втіхою, що Покійна користала з великої пошани цілого українського громадянства, яке болюче відчуло її смерть“. Кельці, 23. V. 1937. Проф. Х. М. Лебідь-Юрчик.

„Знаю Вас і високо ціню Вашу велетенську працю для культурного підйому Українського Народу. В тій праці є велика пайка Покійниці. Вона дала змогу Вам розгорнути ту працю, — давати герлини свого великого духа нашому обездоленому Народові, серед несприятливих відносин“. Белз, 23. V. 1937. Адвокат д-р Ілля С а з а г у б.

„Ваша Достойна Пані своєю скромністю, гідністю й гостинністю приковувала до себе всіх, що мали щастя знайтися в Вашому домі“. Львів, 24. V. 1937. Проф. д-р К. Студинський.

„Для мене до кінця мого життя пам'ять покійної Домни Данилівни зістанеться променіти, як найвищий взір усіх чеснот української жінки“. Отвоцк, 25. V. 1937. Инж. Дмитро Нестеренко.

Вашу Дружину мав я щастя бачити тільки раз у житті, і тільки раз говорити з Нею, але той один раз вистачав, щоб відчутти її прекрасну душу й високо цінити й шанувати її“. 27. V. 1937. Львів, Проф. М. Тершаковець.

„Měl jsem osobně příležitost a čest poznati Její vzácnou povahu, Její porozumění pro Vasi vědeckou práci a pro potřeby ukrajinského národa, a proto chápu velikost ztráty, která Vás a Vaši rodinu stihla Jejím odchodem“.

Прага, 26. V. 1937. Prof. Dr. Jos. Kurz.

„Втратили Ви, П. Професоре, укохану Дружину — правдиву Приятельку й Помішницю в тяжкій праці для України. Втратили діти дорогу Матір, що заступала їм на чужині рідну Батьківщину. А разом із Вами й Вашою родиною й ми — свідоме українське суспільство, на чужині суще, — втратило в Небязищі велику Патріотку-Українку, зразкову Жінку-Матір, тиху, скромну й просту в своїй активній праці, що в найтяжчих умовах на чужині, свідомо великих завдань та обов'язку, вміла нести тяжкого хреста жінки-українки... Тяжка втрата Вашої родини є втратою всього свідомого активного українського суспільства, що разом з Вами переживає глибокий жаль і смуток“. Генерал-хорунжий Андрій В о в к.

VIII.

Покійна завіщала, щоб не робити їй вінків на труну від родини й не витрачатися на її похорон. „Ліпше видаси щось на дітей своїх, бо ж їм це тепер так потрібно!“ Вбоги жила, велично й тихо домерла, велично й вбоги поховали Ту, що ціле наше Визволення го-

ріла й працювала вкупі з своїм чоловіком, як його найперша помічниця на користь Батьківщини... Вбога соснова труна, вбоге вбрання, — тільки в квітках гріб потопав. Лежала в гробі маєстатично велична, з виразом глибокого спокійного сну, — без найменшої тіні того жахливого болю, від якого передчасно загинула...

О першій годині в четвер, по короткій літїї, тіло перевезли до Церкви при Вольському Православному Кладовищі, де й відправлено першого жалібного Парастаса.

В п'ятницю 21-го травня першого Парастаса відслужив в со-служенні духовенства митрополит Діонисій. Він же поклав на гроба величного хреста з жовто-блакитних роз (на лентах: „Від митрополита Діонисія“). Від години 9-ої до 11-ої архим. Палладій правив жалібну Службу Божу й Парастаса.

Похорон розпочався величною Відправою о год. 5-ій пополудні. Правив о. архим. Палладій (Видибада-Руденко) з численним духовенством. Всі служби правилися українською мовою, в перекладі моїм, зробленим і за участю в них Покійної. Співав великий міцний хор. Зібралася вся Варшавська українська колонія.

Стояв розкішний тихий майовий вечір, а на кладовищі виросла нова свіжа могила. Земля навіки закрила Ту, що так близько бачила. пережила й допомагала творити все Світле наше Визволення...

Надзвичайно чулу промову сказав о. архим. Палладій, підкресливши, що ховаємо не тільки професорову, але й довголітню Міністрому... Це останнє відбилось якимсь збентеженим ехом на кладовищі, бо ніщо не вказувало, що ховають і Міністрому з часу нашої Пайсвітлішої Доби...

Тільки одна студентська громада стояла зо своїм прапором... Було взагалі багато молоді, що чекала щось почути з часу нашого Зриву, але... промов не було... Всі забули про нашу недавню Казку...

Були вінки від декількох приватних осіб та ще від УЦК, — інших не було...

Взагалі, я поховав свою Дружину, а діти — свою Матір. Що ховали довголітню Міністрому з часу нашої Казки — ніхто ані словом не згадав... Видно, ця Казка випала вже з зачерствілих українських сердець.

Ні, згадав. Згадала чужа нам людина, — митрополит Діонисій. Він зарядив нічого не брати за місце на кладовищі, бо ховають... жінку міністра Ісповідань Української Народньої Республіки...

Про це аж занадто дивне ставлення офіційних емігрантських кругів правдиво писав львівський „Новий Час“ у числі за 25. V.: „Жадних привітань, промов, чи інших знаків уваги (поза вінком від У. Ц. К.) зо сторони емігрантських політичних чинників на могилі пієї шляхетної української Міністрової не було... Зійшла зо світа скромно, як і жила“...

Запав чудовий майовий тихий вечір. Виросла нова вбога могила

— могила української емігрантки. Виросла поруч могилки трагічно загинулої Мирусі Подільської, яку покійниця сердечно кохала... Тепер вони вдвох навки лягли спочити від тих нелюдських болів, що забили їх обох... Мі'яць спинився на прозорому небі й здивовано заглядав через дерева до нового мешкання на старому кладовищі.

З розбитим серцем вернувся я до опустілого свого дому, де з кожного закутка хижо визирали важкий сум та чорна самотність. І зараз таки сплів Тобі, моя Помічнице вірна, із рож свого серця оцього вінка на Твою свіжу могилу...

22. V. 1937.

Іван Огієнко.

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК ПРО СЕБЕ.

Стефаніка малюють нам наші критики, чи ті, що пишуть спомини про нього, як людину в собі замкнену, яка неохоче говорила про свої письменницькі твори.

Часом мається враження з цих писань, ніби Стефанік сам недолюблював свої твори.

Мені довелось — дякуючи ввічливості п. Ольги Маковецької, дружини нашого визначного письменника, Осипа Маковця, — розшукати в архіві пок. Маковця два листи та одну листівку Василя Стефаніка з 1898 і 1899 рр., що показують щось зовсім відмінне, аніж ми звикли до цього часу думати про Стефаніка та його погляд на власну творчість.

Пригадую, що ці письма Стефаніка походять із того часу, коли він — так сказати — був новиком у нашій літературі, а Осип Маковей, враз із Іваном Франком і Михайлом Грушевським, всевладно держали прапор того відлomu нашого письменства, що гуртувався при „Літературно-Науковім Вістнику“.

Була це трійця грізна особливо для початкуючих письменників, бо держалася стисло начеркнutoї програми журналу, а до всякого роду „новинок“, якими були й писання Стефаніка, відносилася досить негативно.

Дня 10 лютого 1898 р. вислав Стефанік на адресу О. Маковця свої три оповідання, а саме: „Засідання“, „З міста йдучи“ й „Вечірня година“ та долучив до висилки такого листа: „Вп. Пане! Посилаю Вам три маленькі праці. Як схоче комітет редакційний друкувати у Вістнику — най друкує. Я знаю, що Ви схочете. А як ні, то прошу Вас задержте папері у себе, а я при нагоді відберу собі. Якби йшли до друку, то прошу мені нічо не зміняти, хіба похибки ортографічні, або можете змінити бесіду мужицку на бридшу, літературну. Лиш не всубайте ніяких додатків. Ви не гнівайтесь за такі застереження, бо в „Праці“ з моїх образків хто знає що вийшло, а то лиш через чужі додатки. І ще прошу не читати нікому праць з поза редакції. — Здоровлю Вас В. Стефанік“. Цього листа, як і дальші, передаю дослівно, не змінюючи ні правопису, ні мови.

Незабаром наспіла від Маковея відповідь про те, як редакційний комітет Л. Н. В. ставиться до присланих писань Стефаніка, й ця відповідь була мабуть цілком не по нутру Стефанікові, бо вже 11 березня 1898 р. вислав він Осипові Маковесві листа, списаного на 8 сторінках листового паперу середньої величини. Цей лист звучить так.

„Браків 11/3. 1898. Впов. Добродію! По Вашім листі я думаю, аби не печатати тих моїх дрібниць. Дякую Вам ладно за прихильне писмо, хоч по нім якось мині немило — хочесь цмокати і в шию чіхати. Є в мене дар обсерваційний тай нічого більше. Фотограф або стенограф та ліпше би списали засідане ради громацкої. І лице якесь оповідання тоті мають, лиш що в катране завите. Здаєся мині, що я притертий фонограф, кепський етнограф і талант мій нефайний. Чоловік — не чоловік, машина — не — машина — середина з обоїх. Ви мині сего не сказали, але мині по Вашім листі так здаєся.

Я готовий пристати на то, що мої оповідання за короткі, за борзо шкідовані, за грубі, аби увійти в літературний журнал. Може борше найшли собі приміщенє у споді якої політичної часописі. Сирий матеріал — то хиба. Але більше Ваших закидів не приймаю. Будовою своєю вони, мої оповідання, не кривдять естетики і штуки.

„Година“ вечірна то така дивна година, що навіває на лючку душу усілякі спомини. Спочатку вони мотаються, зникають як та хмарка на небі, а потім запаковує один спомин і він тримає душу в тузі через ту годину. Се образ без рамів — але образ.

Балакають собі пролетарі „з міста йдучи“ за тото жите, що минуло і що окрайці єго вчєра пропали. Говорять про минуле, про традицію і вже починають фантазією перетикати дійсність. Се завязок байки, або байка за добробит. Чи може штуці не впасти до сподоби, що вона чує три голоси мужицкі, як полем розходяться і байку творять? Чи доконечно тут голосу автора або опиєу тих ротів, що балакають? Хиба штука не є учитель гімназії!

Або зійшлися радні на „Засіданє“. Йде товариська розмова. Зарисовуєся в тих розмовах і старий мужик-твердовірець, і новітший, що щось читав з літератури радикальної і вїйт боягуз. Зарисовуєся якась зміна, що наступить за якийсь час і поділить тих радних на табори. Але все те неясне ще, як неясні ще ті думки, котрі привандрують з міста в село. Такі засідання нині на всій Русі можна найти. Хотієм дати образ такого засідання, а не злодійки. Чому мині редакція радить описувати злодійку? Чи штуці нашій акурат треба Viberpelz'a? Не шлюфував я їх з того поводу, що правду кажучи, я не маю тепер часу творити делікатних фабрикатів. Але й друга причина тому важніша. Ото я уважаю, що ті естетичні заокругленя то є на то, аби їх читачь борзенько читав, або на то, аби запліснілому мізкови не дати ніякої роботи. Навіть такої, аби він не пізнав, що як хтось змалку свині пас, а потім нагадує те жите дєсь у світі, далеко, вже панком ставши, аби не пізнав, що то якась мужицка дитина. Кретини можуть не читати, бо їм однаково з „Годинюв“ як без неї.

Я ще маю наших літератів за дуже нещасливих людей. Вони

говорять до своєї публіки, а вона нічо, вони патосом намагають, а вона знов нічо. Ви бачили може коли небудь бесідника, що бесідує до збору, бесідує він, а збір не переймаєся его словами ані на ніхоть! Попадає в фальшивий тон, бо его морозить публіка і бесіда зла і вражіння нема і збір з під лоба глядить! А наші літерати мусять балакати до своєї публіки і стараються так балакати, аби робити вражине. І виходить таке, як у „Души“ Кюбринської: „О, нещасливий народе, яке страшне фатум висить над тобою!“ — Се то, що в новинках „Дѣла“, се то, що посол Окуневський деклямує; а за ним сотка попадаюнок. Як ми маємо стати на якусь оригінальну і сильну літературу, то треба писати безлично голі образи з життя мужицкого. І хоть вони сирий матеріал, то все таки не деклямація. Бо великі речі надто прибрані і ще з життя нашої інтелігенції, серед котрої нічого не дієсь, мусить вийти на деклямацію. А серед мужиків так багато дієся, що відти і сирий матеріал має хосен.

Я не кидаю сих уваг по причині непечатання моїх оповідань, бо вони дійсно можуть бути злі, але отак як досвід свій з заокруглених наших творів.

Одно ще скажу Вам щиро, що мої образки, аби їх хто прочитав, то чувби естетичне вражине. Я таких оповідань буду писати сотки, а буду і повісти писати, але ніколи не буду давати їх публіці заокруглених. Як ме їх пожирати, най чуче, що дре, або скобоче. Одно неприємно, що до Вістника я не можу нічого прислати, бо встид другий раз ковтати до дверей. З ласки своєї відошліть мині мої скрипти і прийміть подяку за Вашу раду. Позвольте мені у всякій потребі піти до Вас за порадою Ваш В. Стефаник“.

На тому переписка Стефаника з Маковеем перепинилася більше, ніж на рік. Року 1899-го наладналися мабуть відносини між Стефаником і редакційною колегією Л. Н. В., і в архіві О. Маковея знаходимо ще листівку з дати 8 липня такого змісту: „Шановний Пане Товаришу! Проню божої ласки та Вашої присилайте мені Вістник. Гроший не даю, бо не маю, але як конче буде треба дати, то дам. Можеби за мої роботи можна діставати? Що зробилисьте з моїми перекладами і з новелькою? Як не пішла до друку, то прильміть. Най Вас Бог милує і руску літературу і всіх нас. Відпишіть! Стефаник“.

Більше листування в архіві пок. Маковея немає, хоч дружні зносини між обома письменниками не порвалися до кінця життя Маковея.

Бережани.

Франц Коківський.

СУЧАСНА УКРАЇНА.

7. Харків.

Я був у Харкові в останнє в 1919 році. Зовнішній вигляд міста вельми різниться від дореволюційного. Цього не можна сказати, напр., про Київ чи Одесу.

Сучасний Харків — це велике місто з багатьма новими ділянками, з чималою кількістю монументальних будівель і споруд, — все

в ультра-модернім стилі, так улюбленім у ССР, з „більшовицькими“ (виробництва київського заводу „Більшовик“) трамваями та автобусами, з сірою радянською людською масою, зо 100-процентною українізацією назв та... загальним характером звичайного російського міста. Як і в Києві, б'ють тут ув очі українські, часто-густо цілком незрозумілі, написи на вулицях та немилосердно різке вуха — російська мова прохожих.

В Харкові порівнює багато нових будівель, споруджених вже за революційних часів. Колишня столиця УСРР забудувалася була дуже швидким темпом. Коли не рахувати нових дільниць, зокрема дільниці довкола площі Дзержинського (кол. Мироносицької), то все інше лишилося майже по старому.

В сучаснім Харкові — чотири репрезентативні площі, що довкола них гуртується все офіційне життя міста. Це — площі: Радянська (кол. Соборна), Рози Люксембург (кол. Павлівська), Тевелєва (кол. Миколаївська) та Дзержинського (кол. Мироносицька).

Щодо цієї останньої площі, то її розплановано в модерністичнім стилі правильного кола, що в його центрі стоїть величезний будинок т. зв. Держпрому (Державної промисловости), побіч іншого велетня т. зв. Дому Проектів. Навкруги йдуть радіальні вулиці з новими домами, заселеними переважно службовцями, перерізані кільцевими бульварами, що доходять до передмість Харкова — Ващенкової Левади, Нової Павлівки та Шатилівки.

Самий будинок Держпрому, це — масивний блок із трьох окремих великих, злучених між собою галереями, частин, на 12 поверхів високий, безперечно весь у стилі модерн, з портиком у центральній частині. На глядача, що стоїть у центрі великої площі, — робить тяжке, гнітує враження. Без сумніву оригінальний в своїй архітектонічній конструкції, будинок цей різко проте відбиває від свого сточення та несе загальний краєвид. Історія цього будинку нагадує початки Катеринослава. Колосальний розмір, широкі простори! „Широчезна вулиця-проспект, що кінчається в горі величезною площею-колом, що серед нього в однім кутку стоїть сиротою невелика церква, в другім — будинок краєвого музею, а з правого боку один куток поля зайняв цілий комплекс будов гірничого інституту“.¹ Так само можна описати й сучасну Мироносицьку площу в Харкові.

До перенесення столиці УСРР у Київ у будинку Держпрому містилися мало не всі народні комісаріати України; тепер він править за осідок Харківського Облвиконкому та управлінь різних трестів і синдикатів, переважно проєктувально-будівних організацій, що кермують Донецьким та Криворізьким басейнами, а що їх централі містяться, як звичайно, в Москві.

На невеликій, нещодавно вряженій площі, поза будинком Дому Проектів, поставлено саме нового пам'ятника Тарасові Шевченкові. Пам'ятник уявляє собою гранітову колону, в долині ширшу, що на ній

¹ Проф. Д. Дорощенко: З галерії українських міст. Катеринослав.

стоїть в увесь зріст фігура поета в шинелі, з непокритою головою, в тяжкій задумі. Трохи нижче алегоричні комбінації з окремих творів Шевченкових: „Катерини“, „Гайдамаків“ і т. і. — з обов'язковою домішкою більшовицького „агітпропу“: трохи „революції“, трохи „прелегаріату“. Коли б не ті суто-більшовицькі прикраси, — пам'ятника можна б було вважати за досить удалого. За мого побуту в Харкові біля пам'ятника все зупинялися гуртки перехожих, в більшості селян, що, оглядаючи його, робили різні принагідні завваги, особливо, як мені довелось не раз почути, — на тему його „революційности“. Одного разу я не стерпів і, будучи на місті сам, просто приступив до одного з селян, що надто вже щиро висловлював свої думки. — „Та це ж ваш пам'ятник, — кажу, — а ви все невдоволені ним“. Селянин підозріло поглянув на мене, але, мабуть, мій зовнішній вигляд був зовсім „невинний“, бо він у тон мені відповів: „Та який він наш, коли його поставив Манізер (скульптор). Адже це жид. А чи ж жидові під силу зробити правдивого Шевченка? Він (жид) тільки революцію вміє розводити. Ось і тут він її зачепив. Куди не глянь — революція, або просто червона плахта! А що ж ми з цього маємо?“ Я гірко всміхнувся. — „Ох, пане“ — він з гнівом сплюнув і пішов собі геть. Він, мабуть, не посміє сказати мені „товаришу“.

З площі Держинського в центр міста йде головна харківська вул. — Карла Лібкнехта (кол. Сумська). Супроти довоєнної доби вона мало змінилася й тільки в середній своїй частині прикрашена новими будинками, що містять у собі виключно партійні установи, як Обком та Міськом КП(б)У, спеціальний дім Агітпропу (він так і називається, будучи центром, звідки комуністична пропаганда прямує на села й колгоспи Харківщини). Вона вся асфальтована, як і більшість харківських вулиць, проте далеко брудніша за Хрещатик. Зрештою харківський бруд і болото, колишні т. зв. „грязніє канікули“, навіть і за радянської влади, все ще не перестали бути легендарними, не зважаючи на крикливі реклами сучасні володарів Харкова, що, мовляв, їх місто давно вже перетворилося в соціалістичну, ідеально чисту оселю.

Справжній центр Харкова, це — площі Тевелева, Рози Люксембург і Радянська. На першій з них, у будинку кол. Дворянського Зісрання містився досі ВУЦВК, нині перероблено його на палац піонерів ім. Постишева, й він являється центром комуністичного виховання дітей радянських і партійних службовиків УССР — провідної верстви в „робітничо-селянській“ державі. Побіч цього палацу — нова 7-поверхова будівля палацу праці, що, збудована в звичайній довоєнній стилі, особливої уваги до себе не приковує. Трохи далі — будинок Харківської Місьради в олександрівським стилі. Площа Тевелева переходить на заході майже безпосередньо в площі Рози Люксембург та Радянську, що нічим особливим не визначаються.

Як правило, всі найкращі будинки Харкова відведені під державні й партійні установи. На осідок українських інституцій не припав ні один більш-менш репрезентаційний будинок у місті, й це слід записати ін мінус на рахунок комунального господарства радянського

Харкова. Так, напр., Українська Державна Опера на Римарській вулиці міститься в будинку, що скоріш надавався б на якийсь притулок, ніж на приміщення найбільшого та найвизначнішого театру в місті. Сліди такого пригноблення української частини населення Харкова можна помітити на кожному кроці.

За Харківським мостом, перекинутим через річку Харків, на площі Руднева (кол. Скобелівській), стоїть величезний комплекс будинків штабу ХВО (Харківської військової округи). Як відомо, до половини 1935 р. Україна творила в ССРСР одну військову округу — Українську. В зв'язку з загрозою війни на Заході повстав у Москві план поділу УВО на дві окремі округи: Київську й Харківську. Передбачалося, що колишня УВО — нинішня КВО через свою близькість до західного кордону легко може стати тереном воєнних дій з безпосередньою загрозою столиці УСССР — Києву. Відсутність належної забезпеченої тилової бази для поповнення військ і постачання їм усього необхідного, на випадок війни, могла б у результаті спричинитися до втрати цілого Правоб., а навіть і Лівобережжя. Вирішено отже поступитися „національним“ принципом і, перетворивши УВО на дві військові округи, забезпечити червоній армії, що оперуватиме в районі Києва, належним чином тил. Проєкт цей повстав за почином заступника народнього комісара оборони ССРСР маршала Тухачевського в літку 1935 р., що й провів його тоді через Військову Раду НКО ССРСР всупереч твердженням самого народнього комісара оборони маршала Ворошилова, що був за „національним“ принципом єдності України щодо військового керівництва, але за видатною допомогою начальника Головного Штабу РСЧА маршала Єгорова, що голосував за проєкт. Через здійснення цього проєкту стан червоної армії в Україні кількісно значно побільшився й Харків за сучасности нагадує один великий військовий табор, як зрештою й Київ. Скрізь, на кожному кроці, бачив я військових усіх родів зброї, що, ходячи по місті та вічно кудись поспішаючи, надавали йому справжнє „аракчєєвське“ тавро.

Свіжу людину, що прибуває до Харкова, вражає поважна кількість різних фабрик, заводів, майстерень тощо. Щодо результатів п'ятирічки, то Харків значно випередив Київ і, об'єктивно кажучи, перетворився з міста чисто торгового, що ним був безперечно до війни, на велике промислове місто. Сучасну харківську промисловість репрезентують галузі енергетична (З електростанції), металобробна (її очолює „славновівський“ ХТЗ — Харківський тракторний завод ім. Орджонікідзе, що міститься в приміській оселі Лосєве), електротехнічна, хемічна, мінералодобувна, будівна, текстильна, харчова, шкур'яна та інші дрібніші. Коли мова про ХТЗ — цей „велетень союзної промисловости“, — то про нього можна сказати те ж, що й про київський завод „Більшовик“: невикористані, як слід, можливості будівництва, дуже низька якість виробництва, відсутність належної кількості кваліфікованої робочої сили й інженерно-технічного персоналу. Рідко який трактор із маркою „ХТЗ“ має більш, ніж річний „стаж“

праці без поламу на полях українських колгоспів чи радгоспів. Наслідок — викриття „шкідників“, судові справи й карі в нечуваних роз-
рах, але промислова продукція від того не кращає. Сірість, убогіст-
лиття, знеохочення — вбивають найкращі почини. Припинилася май-
же зовсім і винахідницька робота на підприємствах, що нею так пи-
налися колись ув СРСР. Всі промислові підприємства Харківщини,
а також Катеринославщини, нині вилучено з відання уряду УРСР
і підчинено безпосередньо Москві — задля справнішого діяння та ви-
корстання. Проте й цей централізм не забезпечує вже, як слід, видо-
бутку та обробки української сировини, що кількісно й якісно ввесь
час зуживається, хоч радянська преса й твердить, ніби вони невинно
зростають.

В культурній ділянці, особливо щодо видавничої справи, все
ще помітна значна перевага Харкова над Києвом. Всі бо найбільші
видавництва УРСР мають свої центральні в Харкові, а в Києві — тільки
— філії, напр., Книжкова Палата УРСР (що навіть і філії в Києві не
має), всі окремі державні видавництва, як „Радянська Школа“, вій-
ськове „На Варті“, технічне „ДНТВУ“, а навіть дитяче й літературне.
Скрізь відчувається вплив і керівництво центрального уряду, — в кож-
ній ділянці українського життя, з обов'язковою русифікацією „з-під
лози“, офіційно бо вона заборонена й недопустима. Також і науково-
дослідницькі установи у Харкові порівнюють більше, ніж у Києві. Навіть
Інститут Шевченкознавства міститься чомусь тут, а не в столиці
УРСР. За кількістю вищих учбових закладів Харків стоїть безперечно
на першому місці в УРСР. Те саме можна завважити щодо бібліотек,
музеїв, архівів тощо.

Як у Києві, так і в Харкові просто кидається в очі цілковитий
занепад кооперації, — цієї справжньо-національної колись галузі
української економіки. Зліквідовано саме цілком сільсько-господар-
ську й страхову кооперацію. Кредитова кооперація нидіє в постаті єди-
ного Українбанку, що проте, крім назви, не має нічого спільного з ко-
лишнім справжнім нашим Українбанком доби 1918 р. Дуже слабо
розвинута кооперація споживча (міська), що її вже помалу усовує
з ринку торгова мережа установ і крамниць народного комісаріату
внутрішньої торгівлі, а — також житлова. Порівнююче найсильніш
стоїть іще кооперація промислова, що одна має свою центральну в Укра-
їні — в Києві, всі зате інші галузі кооперації порядкуються безпосе-
редньо з Москви. Колишня всеукраїнська центральна споживчої ко-
операції, загально відома під назвою „Вукоспільки“, давно вже не існує,
а замість неї діє єдиний „Центросоюз“ у Москві. Продукція проми-
словий кооперації тієї ж якості, що й виробництво державної проми-
словости. В кооперативній ділянці населення, що в справі хоч би церковній, де воно по-
малу, але невинно, виборює собі певні права, що з ними врешті по-
чинає числитись і влада. Була, справді думка створити новий вид ко-
операції, а саме кооперацію паливну. Через занедбання паливної
справи з боку постачальницьких організацій Харків минулої зими

(1935/36pp.) гостро відчув недостачу потрібної кількості палива, зроблено отже спробу передати цю справу кооперації, засновуючи на те спеціальну кооперативну організацію. Але спроба не повелася. Тієї так важливої галузі постачання не схотів випустити з своїх рук центральний уряд. Отже лишилося все по старому, й це дає нагоду припускати, що на випадок війни паливне питання, таке важливе в сучасних арміях, буде безперечно найслабшим місцем у постачанні червоної дієвої армії.

Харківська торгівля розвивається слабо. Багатьох товарів по крамницях не має. Особливо недбало налагоджена аптечна торгівля. Коли одного разу я зайшов до аптеки ч. 9 на площі Тевелева за саліцидом, то почув докори з боку певного покушця, що він ніде в місті не може дістати пірамідону. На те аптекар спокійно відповів: „В Москві є, а в нас нема!“ Але річ не тільки в пірамідоні. В місті не можна придбати собі порядної пари взуття чи якогось одягу. Все те, що продають по крамницях — найнижчої якості, але йде в оборот по солоних цінах. В зв'язку з цим пригадую собі анекдота, що більшовики здібні збудувати найкращого типу бойового літака чи корабля (особливо підводного човна) або й совга, — не в силі проте випродувати якої-такі тривалої пари черевиків. Задовільно йде зате торгівля антикварними речами й старими речами хатнього вжитку, — на те існують і особливі крампиці — в центрі міста, — й торгівля по них йде досить жваво. Ресторанів і кав'ярень у нашому розумінні мало. Переважають звичайні їдальні, молочарні та чайні пролетарського типу, а також у значній кількості — пив'ярні (можна там одержати пиво, вино й... солоні огірки), — останні вже суто-московського типу. Книгарень багато, ще більше часописних кіосків, — переважає російська література; придбати можна собі тільки чергові випуски радянських видань, старших — ні.

Людність сучасного Харкова визначається тими ж прикметами, що й київська: бідність, убогість, гін до кращого життя, в праці переобтяженість нікому непотрібною роботою, почасти гін до досягнення наказаних темпів і перевиконання встановлених норм, а на загал уже стверта боротьба за стахановськими методами праці й активні виступи проти ударників. Проте в Харкові людність навбач якась якби веселіша і жвавіша, ніж столична. Це мабуть, через значну віддаль Харкова від кордону, що впливає й на саму владу харков'ян, і на поведінку влади, що менш гостро стежить за „революційним“ порядком і законністю, ніж у Києві, що, крім прикордонного свого положення, працьте тепер ще й за столицю УСРР. Проте справжнього щирого життєрадісного настрою мені й тут не довелося зафіксувати. Всіх, навіть і декого з тимчасово пробуваючих у ССРСР чужинців, огортає безмежна нудьга й туга, — туга за минулим, що було без найменшого порівняння кращим за сучасність...

(Далі буде).

Харків.

Іван Зінківський.

ВЛАДИКА ПОЛОЦЬКИЙ І ВИТЕБСЬКИЙ СЕМИОН, „НАРЕЧЕНИЙ МИТРОПОЛИТЪ КИЕВСКИЙ И ВСЕЯ РОУСИ“ БІЛЯ 1457 Р.

Досі про це цікаве питання мало хто знав. Позістало воно було невідоме навіть також Е. Голубинському, знаному й тенденційному історикові „русской церкви“. Про владика Полоцького й Витебського Семиона каже він згрідливо, що мовляв він, Семион, писав до митрополита московського Іони листа „о чемъ-то“, в якому назвав його „не отцомъ своимъ, какъ надлежало, а своимъ братомъ“. На того листа Семиона відповів Іона своїм, і то так, що зробив „ему достаточню строгій выговоръ за нарушение долга подчиненности“.¹

Відповідь Іони Семионові написана 7 грудня й то „около 1456“ р., як це зазначив А. Павлов, або, по мому, біля 1457 р. Й пише він йому: „Листъ твой, сыну, до насъ пришелъ“, в якому ти мене звеш своїм „братомъ“: „не вѣми убо, еже въ глубину старость и въ безпамятіе дошелъ еси, или забываетъ божественных и священныхъ правилъ, и противяся имъ, надѣмъниемъ и гордостью поднимаяся. А вѣми, сыну, что же старину знаешь, к божественному писанію искусень еси, и вѣдаешь, что же Творецъ нашъ Христосъ Владика за гордость и ангель своихъ не пощадъ, но и съ небесъ сверже“.²

Як слушно й цінно завважив М. Грушевський, то цей лист Іони до Семиона вказує на „якусь опозицію в в. кн. Литовськім“,³ з якої вивязалося потім і те „нарушеніє долга подчиненности“ супроти нього з боку Семиона. І дійсно, як десь серед „панів ради“, так і бояр видно та опозиція там тоді була, бо показала себе й на ділі. Всупереч чужому для неї митрополитові Іоні, що намагався запровадити єпархіями Руси-України-Білоруси з Москви, вона годбала про свого власного митрополита „Киевского и всея Роуси“. Після його вибору нею десь так може серед травня-мая 1457 р., став ним тоді ніхто інший, як владика Полоцький і Витебський Семион. У своєму листі до ратманів Ризьких і старших церкви православної св. Николи там же, дат. „оу Полоцку Августа 21 день“ коло 1457 р., він так і пише з початку: „† Благословение владыки Семиона Богомъ спасаемыхъ градовъ Полоцка и Витебска, наречены митрополитъ Киевский и всея Роуси, почтивымъ и исправдивымъ и добротливымъ о святомъ душе дѣтемъ нашимъ и соуздомъ и приятелемъ милымъ“ і т. д...⁴ Без того вповні правдо-

¹ „Исторія русской церкви, Т. II—1. Періодъ второй, Московскій“, Москва, 1900, с. 500, підкреслення мое.

² „Памятники древне-русского каноническаго права“, ч. I, в „Рус. Истор. Библиотека“, СПб. 1880, т. 6, с. 611—12, підкр. мое. Пор. Митр. Макарій: „Исторія русской церкви“, СПб. 1887, т. 6., вид. 2, с. 28—9.

³ „Исторія України-Руси“, Львів 1905, т. 5, с. 407, прим. 1, підкр. мое.

⁴ Див. „Liv-, Est- und Kurländisches Urkundebuch“, Riga-Moskau 1905. Abt. I, Bd. 11 (1450—1459), № 687, с. 546. Оригінал листа переховується в Ризькому архіві. З польських істориків звернув увагу на цього листа здається тільки

подібного його вибору, який зробила всупереч митрополитові Юні опозиція „в в. кн. Литовськїм“, він не посмів би так самочинно сам себе тоді титулувати, цебто називатися „митрополитомъ Киевскїмъ и всея Роуси“. Зрештою про це нема ніякісенького натяку ні в його листі з дня 29 квітня того ж 1457 р., як і в інших попередніх листах до тих же Ризьких ратманів. Видно, що по тому його виборі в митрополити написав був Семион і свого листа до митрополита Юни, в якому назвав його ото по чину церковному своїм „братомъ“, бо виходить уважав він його не старшим над собою, але рівним собі та йще тим паче, що на власній своїй землі. На теж усе Іона обрався...

Дальші вістки про „нареченого митрополита Киевского и всея Роуси“ вриваються. Може бути, що він десь через кілька місяців із-за старости ліг незабаром і номер, бо на владичій катедрі Полоцькій виринув серед літа дальшого 1458 р. тамошній архимандрит Каліст, спочатку як намістник, а потім єпископ „полоцьскыя єпискуція“. Став він ним там згідно з бажанням ставів „руських“ або українсько-білоруських, а саме князів, бояр і духовних. Торкаючись катедрі „митрополита Киевского и всея Роуси“, то її заступив по тій же правдоподібній смерті Семиона учень Ісидора — Григорій Грек. Правда, як „унїят“, він був ставлений спочатку Риму (21. VII. 1458), але опісля, у 60-х рр., він своєї унії перед патріархом Царгородським зрікся. Перед православними панами й єпископами в Литві-Русі „він міг виріктися унії ще скоріше, і очевидно, що така декларація з його боку була потрібніша скоріше, ніж пізніше“. Таким чином Григорій був вповні реабілітований, і митрополія Київська вернулася в давні свої відносини до патріархату. Заразом це послужило остаточним моментом у процесі єрархічного відокремлення українських і білоруських єпархій від Москви“.⁵ Про це ж каже також Е. Голубинський, тільки зо свого московського тенденційного зору: „Приняття литовськими руськими митр. Григорія не мало своїм наслідком того, щоб між ними запровадилася Флорентійська унія, зате мало воно своїм наслідком друге, а власне, що руська церква в церковно-адміністративному відношенні вельми на довгі часи поділилася на дві окремі половини — московську та київську, бо від цього митрополита-унїята почався без перерви в литовській Русі ряд окремих православних митрополитів“.⁶ Гадаю, що наведені погляди обидвох оце істориків про відокремлення митрополії Київської від Московської можна тепер вповні в деім зкорегувати. Знаючи про існування в 1457 р. „нареченого митрополита Киевского и всея Роуси“ Семиона, ми аж ніяк не вправі зв'язувати отамте відокремлення тільки з особою митрополита Григорія Грека, що при-

L. Kolankowski, бо його згадує у своїй праці „Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego“ Т. I. 1377—1499“, Варшава 1930, с. 305—6.

⁵ М. Грушевський: вище навед., с. 408—9.

⁶ Вище навед., с. 507, за митр. Макарієм.

плентався в Литву-Русь на кивок Риму. Бо коли він туди прибув, то те відокремлення митрополії Київської від Московської було вже переведене владикою Полоцьким Семионом, очевидно на бажання певної частини православних князів, бояр і духовенства тієї ж Литви-Руси, що вибрала його своїм митрополитом та стала в опозицію митрополитові з Москви Іоні. Це значить, що про те відокремлення митрополії Київської від Московської подбали самі в ній зацікавлені православні, а не Рим чи „митрополит-уніят“ Григорій Грек, який, що правда, його тільки продовжив після своєї ретабілітації в очах патріарха Царгородського та православних панів і духовних вел. князівства Литовсько-Руського.

На жаль, більше про „нареченого митрополита Киевского и всея Руси“ Семиона, як особу, мені нічого не відомо. На основі засвідчення Іони можна судити, що він був освічений, бо мовляв „старину“ або звичай церковні знав та в св. писмі розбирався. Також і тих сім листів, що по ньому збереглися, промовляють у користь його освічености. Всі вони написані ним тогочасною канцелярійною мовою русько-українською в кн. Литовсько-Руського до ратманів в Ригу в справі тамошньої церкви православної св. Николи, що віддавна перебувала завжди під опікою владик Полоцьких.⁷ Ті листи написав владика Семион у Полоцькові та в різних роках, ось як, приміром: дня 20. IX. і 29. XII. са 1446, 27. IV. са 1447, 4. V. і 20. VII. 1455 та 29. IV. і 21. VIII. са 1457. Їх оригінали переховуються дотепер у Ризькому архіві й вже надруковані.⁸

На основі першого листа владика Семиона з дня 20. вересня са 1446 р. можна собі думати, що він заєв на Полоцьку катедру десь іще перед тим роком, а вмер напевне як що не в зимі 1457, то на весні 1458 р. Бо коли б він іще був жив, то ледве чи вступив би він так скоро своє місце „митрополита Киевского и всея Руси“ Григорієві Грекові.

Правдоподібно, що митрополит Семион умер із-за старости літ. У користь цього мого припущення дещо бринить із королівського привелею з дня 26. грудня 1502 р., даного „владыце Полоцкому Луце“ на орудування сіл „Долчань, Весничань и Путилковцевь“, на тій, мовляв, підставі, що вони належали перед тим до „первьихъ владыкъ Полоцкихъ“ та „на пригонъ на владычинъ дворъ хожи-нали за перших владыкъ Полоцкихъ, за Калиста и за Семіона Ста-

⁷ Ближче про ту церву переказую я в своїй невеличкій студії, яку оце зараз опрацьовую, під заголовком: „Душпастирство для купців із Руси-України-Біжорусії в Ризі, Кенігсберзі та Бреславлі“.

⁸ Див. LEK Urkundenbuch 1896, акт I, Bd. 10 (1444—1449), № 265, с. 177, № 284, с. 189—90, № 324, с. 222; та 1905, Bd. 11, № 399, с. 336, № 426, с. 353, № 663, с. 531 та № 687, с. 546. В останньому томі подибується навіть два листи владика Калиста, один із дня 9. VII. са 1458 (№ 769, с. 594), а другий без дати, але також із того ж року (№ 800, с. 633).

гого, за другого Семіона и за Іону“.⁹ Як каже митр. Макарій, то „з них Семіон Старий заправляв епархією біля 1456“ (по моєму ще з-перед 1446), Калист біля 1459 р., а потім „другий Семіон“, що описля був від 1481 до 1488 р. Київським митрополитом. По ньому став митрополитом Іона Глезна, що перед тим був також Полоцьким владикою.¹⁰

На цьому й кінчаю я ось цю свою замітку про владу Полоцького й Витебського Семіона, „нареченого митрополита Киевского и всея Руси“. Тільки за браком під руками відповідної літератури й матеріалів я ближче й докладніш над ним не застановлявся. Думаю, що таку працю про нього можна найкраще зробити як не у Львові, то десь у Варшаві чи Вільні. Та й те, що я оце про „нареченого митрополита“ Семіона випадково подав, залишитись може не без користи для нашої української ще „молодої“ церковної історіографії. Бо годі вже в питанні історії церкви Руси-України покладатися завжди на схему й погляди не тільки митр. Макарія, але й навіть Е. Голубинського.

Кенігеберг, 30. III. 1937.

Домет О л я н ч и н.

ЗАНЕПАД МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ГАЛИЧИНІ ЗА 1850-ТІ РОКИ.

Про двох найвизначніших тогочасних музиків, Мих. Вербицького та Івана Лаврівського, говоритимемо окремо. Побачимо, що вони в цьому періоді стояли далеко від музичних справ Галичини.

У Львові музичне життя концентрувалося й далі головним чином при духовній семінарії та при бурсі Ставропігійського Інституту. Там найбільшу діяльність в 50-их роках виявив М. Рудковський. Він був піяністом у Львові, а потім вивчив і підстави гармонії та пробував свої сили також на композиторському полі. Він автор згадуваної вже популярної пісні до слів Ів. Гушалевича „Щастя нам, Боже“ з 1849 року.⁸⁵ Найбільшу популярність здобув собі як диригент; перший раз зустрічаємо його в лютому 1850 р. на українському балі у Львові на Стрільниці, де „музикою диригував наш улюблений Рудковський“. Бал розпочався маршем, у якому пробивався відомий український мотив.⁸² Чи не була це його власна композиція?

Крім цього Рудковський довгий час був диригентом у бурсі Ставропігійського Інституту і в духовній семінарії; знаємо про його прилюдні виступи в квітні 1850 р., коли він з успіхом диригував хором львівських семінаристів;⁸³ з хором Ставропігії, де він був учителем співу, виступав 7. вересня 1851 року;⁸⁴ також у червні 1853 р.⁸⁵ 3-го листопада 1854 був у Львові концерт, у якому брали участь також українці. Грали там Бетовена, на скрипці грав українець Козловський (фантазію з оп. Лукія з Лямермур), а в вокальних квартетах брали

⁹ „Литовская метрика“, ч. I, т. 1, у „Рус. Истор. Библиотека“, 1910, т. 27, с. 834. Пор. „Акты, относящ. къ истории Западной Россіи“, 1846, т. 1, с. 357.

¹⁰ „Исторія русской церкви“, СПб. 1879, т. 9, с. 69.

участь українці: Рудковський, Шумлянський та А. Леонтович.⁸⁶ Є відомості, що львівськими хорами диригував Рудковський і пізніше, напр. р. 1855-го, 1856-го,⁸⁷ також був він диригентом хору латинської семінарії.⁸¹

Про його піаністичну діяльність відомостей не маю. Зате часто підкреслюється, що з хорами він виконував свої власні композиції. Крім згаданої пісні „Щастя нам, Боже“ з 1849 р. і „Марша“ з 1850 р., знаємо його „Многая літа“ (виконуване 1850 р.), „Царю небесний“ (на 8 голосів, вик. 7 вересня 1851 і 1853 р.), „Дух святий“ D-dur (копія у др. Н. Піжанковського у Львові), жалібні псалми „Нас ради“ і „Искупи нас еси“. Про піаністичну творчість Рудковського говорить при нагоді балету „Коломийка“, що відбувся в німецькому театрі у Львові 8 лютого 1851 року; танцювала Мінна Вернер. Із цього приводу анонімний рецензент пише: „Одне тільки нас не цілком приємно вразило, що оркестра одноманітно повторяла все одну коломийку. Треба б конче, щоб наші земляки якнайшвидше подбали про видання прегарних коломийок, написаних як нашими, так і чужоземними авторами, а особливо нашим улюбленим Рудковським, який свої фортепіанові твори, що складаються з фантазій, узятих з народніх думок, також вступи до танців і народні танці, а саме: коломийки, шумки та ін., — переслав до пана міністеріяльного офіціала Юлія Вислобоцького до Відня.⁸⁸

Врешті маємо й друковане видання „Цѣты изъ наддѣстрианской левады. Съ приложеніемъ ноты музыкальської (Введеніе до думъ, музыка М. Рудковского)“. Львів 1852, 8°, стр. 78+1 лист нот. Є це сольоспів для високого голосу з супроводом фортепіану; слова Ів. Гумалевича.

Для характеристики творчости В. Рудковського наводжу цитату допису одного трохи пізнішого рецензента: „Не пам'ятаю, але здається мені, що 1855 року Рудковський прийняв на себе заряд хору бурси при Успенській церкві⁸⁹ й диригував цим хором біля 8 років. Небіжчик (Рудковський) був дуже трудолюбива людина. Особливий готяг мав він до церковного співу; а що водночас був і диригентом хору питомців духовної латинської семінарії (хоч лише кілька років), тому й тут і там докладав багато зусиль, щоб помножити убогий тоді музичний репертуар, особливо в бурсі. Українських композицій було мало, а ті, що були, походили з під пера чеських композиторів, напр. Роллечка (диригента при святоюрській церкві), Напке (в Перемишлі) і інших, що жили в нас. Їх твори самі собою добрі, але не в стилі нашої Церкви, а найгірше те, що вони не знали добре нашої мови, часто робили помилки в наголосах. Ото ж Рудковський, із походження українець, підкладав українські тексти під різні латинські та німецькі композиції й пристосовував їх до нашого співу.

„Те саме зробив небіжчик Рудковський і з жалібними псалмами „Нас ради“ і „Искупи нас еси“ та іншими, що їх хор української семінарії в програмах затитулював іменем Рудковського. Ці т. зв. композиції Рудковського первісно латинські „Stabat mater“ німець-

кого композитора Hesser'a⁹⁰, — маю їх рукопис, на якому ще й сьогодні можна бачити червоним олівцем власноручне підложення українського тексту під латинський — покійним Рудковським... Багато закидали йому, що він впроваджує до церкви театральні співи: але це були справжні церковні співи, тільки для тодішніх слухачів незрозумілі. Старі партитури в бурсі свідчать найкраще про його величезну працю⁸¹.

Активним музикою в цьому часі був також питомець львівської семінарії Петро Любович. Народився 1826 року, по закінченні гімназії вступив до духовної семінарії у Львові і розвинув тоді досить значну музичну діяльність. Він диригував хором духовної семінарії напр. на великдень 1851 року⁹¹. З успіхом керував хором питомців також на великдень 1852 р.; „від чужоземців із закордону мусів слухати тільки таку критику: хорошо, совершенно, прекрасно, пречудесно, отлично, преимущественно, превосходно і т. д. Кого ж не повинен захоплювати такий успіх мистецького співу в тих часах, коли питання про освіту та формування України ще й досі продовжається?“² і ³.

Наступного року, з нагоди виступу на великдень 1853, Любович дістав таку рецензію: „На честь і похвалу годиться тут згадати, що цьогорічний спів під орудою п. Любовича одержав 4-ту сонату („Сім слів“ Гайдна) тільки у Велику середу ввечері, а вже у Велику п'ятницю виконав її в семінарській церкві з ізячною прецизією, — з чого виходить, що співаки є в високій мірі зіспівані та вправлені“⁴. Диригентський талан Любовича підносив також композ. Іван Лаврівський⁹².

Закінчивши семінарію, Любович пішов на провінцію, і зник цілком з музичної сцени. Умер 10 грудня 1869 р. в Грималові²⁴⁰.

Про його композиторську діяльність знаємо не багато; згадана раніш пісня „Мир вам, браття“, що друкувалася під іменем Любовича в „Кобзарі“ 1885 р. — не його композиція. Можливо, він її тільки наново аранжував. Проте поміж сучасниками, що могли б збагачувати репертуар українських хорів добрими творами, перелічує Ів. Лаврівський між іншими й Петра Любовича⁹². Пізніший анонімний рецензент характеризує його так: „П. Любович, небіжчик уже, був добрий музикант і композитор, хоч не бачив стін музичних консерваторій. Не знаю, де поділася його Літургія, що її він скомпонував для мішаного хору перемиської владичої церкви. Літургія була жвава, бо оскільки собі пригадую з молодих літ, небіжчик Йосип Левицький (дуже опашиста людина), сидючи в сповідальниці й слухаючи Служби Божої, не раз підносився насилу і, повернувшись обличчям до хору, притворявав собі весело: „Оце люблю, оце козачок!“ Композиції Любовича для фортепіану я бачив недавно в добрих руках, у п. Ф... і сподіваюся, що незабаром вони побачать світ“⁷⁰. Виконання Літургії Любовича треба поставити на час другого побуту Йос. Левицького в Перемишлі, тобто між 1847—1853 роком.

З усіх творів Любовича збереглася до сьогодні тільки одна композиція на фортепіан, а саме: „Ulubione sola ruskie“⁹³. Є це популярні

з галицьких народніх пісень, що їх автор узяв здебільша із збірника Вацлава Залеського. Входят там пісні: „Ой стукнуло в буйнім лісі“ (В. Зал. ч. 124), „Сім день молотила“ (ч. 130), „Козак коня напував“ (ч. 142), „На погибель прийде тому“ (ч. 141), „А я люблю Петруся“ (ч. 88), „Посіяла руту круту“ (ч. 134), „Возьмімся тепер за руки“ (ч. 101), і трохи змінена мелодія „Доле ж моя нещасная“ (ч. 132). Крім цього є там мелодії, утворені композитором самостійно в дусі народніх пісень. Піаністично стоїть це попури на пересічному рівені сучасної салонної музики.

Такі диригенти, як Рудковський і Любович піднесли хоровий спів у Львові на трохи вищій ступінь і збудили в хористів зацікавлення до мистецької музики. Стан музичної справи в духовній семінарії у Львові в 1851 році змальовують оці слова: „Про те, як гарно використовують наші питомці вільний від науки час, свідчать їх музичні вправи. В семінарії є тепер кілька добрих музиків, що в цьому напрямку невтомно удосконалюються. Я бачив навіть, що тепер спровадили собі до гостинної кімнати фортепіан, на якому вчать грати ті, що вже мають основні знання музики... Також і т. зв. вищого співу вчать питомці щодня по вечері“⁹⁴.

Видатну участь у сучасному музичному житті Галичини брали також браття Леонтовичі.

Хвєдїр Леонтович народився 1812 р. в Новосілці коло Язлівця, в родині священика. З молодих років брав активну участь у національному русі, особливо 1848—49 років. Пізніше був на посаді в Рустикальному банку (1867), потім у „Заведенію“, але скрізь його звільнено. На старість пішов жити на село до дітей; умер по довгій недужі 30 листопада 1886 р. Його наймолодший син був піаністом-віртуозом⁹⁵. Про композиторську діяльність Хв. Леонтовича маємо такі відомості: „Ще в 1848 році скомпонував він сьогодні загально відому мелодію до пісні І. Гушалевича „Мир вам, браття, всім приносим“, а тепер, перебуваючи в Тернополі, вільний від заняття час посвячує народній музиці“⁹⁶. Пісня „Мир вам, браття“ дуже швидко спопуляризувалася в цілій Галичині й певний час була національним гімном. Уже в грудні 1848 р., коли в Перемишлі давали театральну виставу Котляревського „На милування нема силування“ (Наталка Полтавка), то перед тим проспівали на чотири голоси „народню пісню“ „Мир, вам браття“⁹⁷.

Спочатку текст цієї пісні не був докладно усталений. Р. 1849-го питомці духовної семінарії давали 24 лютого співогру Вербицького „Жовнір чарівник“ (текст Котляревського), а 25 лютого „Згублена дитина“ (переклад із німецького); „був там також живий образ „Уярмлена Русь“, підчас якого за кулісами співали „Мир, слов'яне, всім приносим“⁹⁸.

Хв. Леонтович проявляв діяльність також як музичний письменник; збереглася його рецензія на концерт і два „Заповіти“ — Лисенка й Вербицького з 1868 р.⁹⁹

Його брат Павло Леонтович („Павло з Щуткова“) був авто-

ром кількох удачних поезій і політично-актуальної, голосної в своєму часі співанки: „Зиблікевич, ганьба, стид!“⁹⁵. Пізніше, 1865 р., Павло Леонтович скомпонував також „прегарний квартет на текст, що його минулого року видали наші богослови в пам'ять митрополита Григорія Яхимовича; перша строфа цього твору звучить:

Похилилась родинонька
З великого горя,
Споминає тяжку втрату
Свогого Григоря.

Музику до цього підібрав Павло Леонтович так удачно, що вона без сумніву стане скоро одною з найулюбленіших пісень у музичних колах українських. Сподіваємося, що незабаром її з нотами надрукують у „Золотій Грамоті“⁹⁶. Крім цього збереглися ще деякі твори П. Леонтовича, як напр. „Нешаслива руська мати“, для чоловічого хору (копія у др. Н. Ніжанківського у Львові).

Третій брат Антін Леонтович був відомий між перемиськими українцями як basso cantabile, що ним захоплював слухачів у греко-кат. катедрі яких 30 років⁹⁵. Пригадаймо також, що А. Леонтович брав участь у вокальних квартетах на концерті у Львові 3 листопада 1854 року разом з Рудковським, Шумлянським і іншими⁹⁶.

Знаменитим співаком європейської міри був тоді бас Борковський, українець. Свою музичну кар'єру почав як церковний співак, відомий із виступів у Бучачі, Жовкві, Перемишлі та Львові. Меценатство над ним узяв граф Голуховський і допоміг йому здобути європейську славу. 22 жовтня 1853 виступав Борковський у рідному Львові, в німецькому театрі в „Чарівній флейті“ Моцарта з великим успіхом¹⁰⁰. Потім він жив у західній Європі й концертував у різних країнах майже десять років, поки врешті не осів постійно в Амстердамі, як перший басіст тамоньшої опери; 24 червня 1865 приїжджав ще раз з концертом до Львова¹⁰¹.

Про скрипака Йосипа Левицького (погутського), що „відомий був узагалі як освічений музикант“⁹² і його транскрипції Гайдна, — ми згадували вже раніш.

У Перемишлі тимчасом існував далі хор під орудою Вінкента Сервасія, що тримав його на досить високому ступені й підтримував мистецькі традиції, до яких перемишляни мали претензії ще з часів Алойза Нанке. Одначе Сервасій умер 1853 року. Посаду головного диригента й учителя співу в перемиських школах заняв Людвик Седляк, знову чех¹⁰². Але цей раз суспільність розчарувалася в чехові. Л. Седляк був людина неосвічена, немусикальна і навіть шкідлива на своїй посаді. Славний перемиський хор і школу він допровадив до повного занепаду й руїни. Читаючи рецензії сучасників, маємо враження, що Седляк був майже ненормальна людина, й дивуємося, як його довгий час могли терпіти й взагалі пускати на хори! Ось приклади: „У нас хоролий спів щораз більше упадає під керівництвом п. Седляка. Седляк отримує гарну платню від нашої капітули, але він не савдє собі ніякого труду. На Богослужбах у неділі і свята іноді не

можна вистояти, коли Седляк сам всіми голосами почне співати¹⁰³. Або: „В перемиській катедрі, в день срібного весілля їх величеств, керівник хору співав сам 4-ма голосами „Христос воскрес“, так, що всі зібрані, — а між ними було чимало чужинців, — мусіли сміятися...“¹⁰⁴. Подібних рецензій про Седляка чимало в сучасній пресі. Проте удержався він на становищі диригента перемиської катедрі 33 роки, від 1854—1887 року! Скомпонував Седляк також одну Літургію, що здебільша залишилася в попованих рукописних копіях, а лише три пісні з неї (Алилуя, Милость мира і Свят) опублікував Ів. Кипріян³⁵.

З інших чужоземців знаємо дещо про трохи пізнішу діяльність військового капелмайстра І. Геслі (J. Hössly) у Львові. В 1862—3 році учив він співу у львівській духовній семінарії, й митрополит Литвинович доручив йому „скомпонувати“, а власне згармонізувати найкращий канон з ірмологіона: „Волною морською“ на 4 голоси, думаючи, що може удасться щось таке, як давніше співали. Геслі уложив канона, гарно згармонізував. — але не було в цьому вже й сліду ірмологічного характеру“¹⁰⁵. Крім цього Геслі компонував і власні церковні твори для семінарського хору, Служби Божі, псалом „Днес висить на дрві“, та багато ін. „Був час, коли питомці української семінарії бажали голосніше перед світом своєю хоровою силою світити. Ото ж призивали собі на диригентів Ляйбольда й Геслі, — хоч це й багато й дорого коштувало. А чи семінарський хор співав краще під їх орудою? Остільки, що питомці із цікавості до пана капелмайстра збиралися на співанки, сліпо вірили й слухалися, — галас великий, бо 40—50 співаків, — темп удачний, такт суворий, бо паличка капелмайстрівська була в руках, — але тієї деклямації, що потрібна для українських творів, не було, бо ні Ляйбольд, ні Геслі не розумілися на українській мові. Геслі пішов ще далі. Крім диригентури захотілося йому заімпонувати питомцям власними творами, і тоді обдарував їх композицією „Христос воскрес“, що її питомці ще й досі співають. Та це не його власність, а тільки уривок, узятий із німецької опери. Так само справа стоїть і з його композицією „Днес висить на дрві“⁸¹.

В доповнення до диригентської діяльності другого військового капелмайстра Ляйбольда знаємо, що він гармонізував і аранжував для оркестри чимало українських народніх пісень, коломийок, тощо¹⁰⁶.

Пізніше, р. 1864-го, Ляйбольд був перший диригент українського театру у Львові.
(Кінець буде).

Стрий.

Зиновій Лисько.

Читачу! Не доводь свого єдиного наукового громадського журналу „Наша Культура“ до зменшення або й закриття, й зараз таки заплати свій борг!

УКРАЇНСЬКА МУЗИКА.

Розвиток побутових пісень. Українські лірично-побутові пісні визначаються взагалі своєю різноманітністю, своїм багатим, різноманітним змістом. В своєму поступовому розвитку вони пройшли довгий шлях, від суворо-спокійного діятонізму церковних ладів, через східний хроматизм, і тепер наблизились своїм складом до новітньої, сучасної музики, з характеристичними ознаками сучасної музичної системи, з її двома головними ладами: світлим, радісним мажором та похмурым, сумним мінором. Але, не зважаючи на це, ми ще й тепер у багатьох побутових піснях зустрічаємо виразні ознаки стародавніх церковних ладів та характеристичні східні звороти мелодії.

Хоч в українській народній музиці багато мажорних мелодій, але рішуча перевага, щодо кількості, залишається на боці мелодій мінорних, на боці того сумного (елегійного) мінору, який так відповідає мрійній вдачі українця; навіть чимало танкових мелодій (шумки, коломийки) засновано на мінорному ладі. До того ж, мінорні мелодії мають у собі далеко більше характеристичних для української музики рис, аніж мелодії мажорні. Нарешті, в мелодіях українських пісень ми часто зустрічаємо оригінальний сумішок мажору з мінором.

Ритміка українських пісень. Окремішність українського музичного стилю. Ритмічний устрій українських народніх пісень має такої живої особливості, які відрізняють наші пісні від пісень російських. Будова російських пісенних строф не визначається такою правильністю й симетрією частей, яку помічаємо в українських піснях. Мелодії українських народніх пісень укладаються переважно в правильні однородні такти; навпаки, російські народні пісні славляться своїм капризним, мінливим ритмом.

„Основою мелодичного рисунку, — каже Ф. Колесса, — внутрішньою організацією, взагалі цілим устроєм і характером народня музика українців сильно відрізняється навіть від музики їхніх найближчих олов'янських сусідів — поляків і росіян, іноді аж до протилежності. Під деяким оглядом, — як каже Лисенко. — українська мелодія стоїть без порівняння ближче до південно-слов'янської (сербів та болгарів), ніж до російської“.

„Незважаючи на те, що територія, заселена українським народом, обіймає величезні простори від Попраду й горішньої Тиси аж по Чорне Море й Кавказ, не зважаючи на кордони, які її розділяють, українська народня музика виказує дивну одноцільність і єдність, що проявляється в цілому її стилі; от-тим то є вона сильний сполучник усіх 40 мільйонів українського народу, неначе кров, що кружляє в живому організмі“.

Інструментальна українська народня музика. Український народ має значну кількість своїх народніх музичних інструментів, але ці інструменти самостійної ролі не відіграють, а вживаються або для супроводу співу, — як, напр., бандура та

ліра, — або приграють до танків. Про бандуру та ліру ми вже говорили; тепер ще зауважимо, що бандура була за козацької доби дуже розповсюджена в Україні. Її почали вживати зпершу в багатих домах та між козацтвом запорозьким, а згодом вона перейшла остаточно до рук народніх співаків-бандуристів.

Ми маємо також свій народній оркестр — це так звана тростя музика. Вона складається з таких інструментів: скрипки, баса та бубона (решета):

„На вулиці скрипка грає,
бас гуде — вимовляє...“

Іноді, замість баса, вживаються цимбали. Це слово походить від італійського *semballo* і тому можна гадати, що цимбали прибули до нас, як і ліра, з Італії через Польщу. Тепер цимбали досить поширені між румунами, жидами та мадярськими циганами.

Крім того, український народ вживає також і духових інструментів; до цієї категорії належать: в Великій Україні — дудка або сопілка; на Гуцульщині — трембіта (так зветься, з мадярського, дерев'яна труба, до трьох метрів завдовжки, яка видає гострий, пронизливий звук), коза, дрімба, свиріль, флюяра, денцівка.

За останні часи по українських селах шириться в жахливий спосіб гармонія або гармошка, — цей „лакейський“, як його називає Ф. Колесса, — інструмент. Це явище дуже сумне; воно зв'язане із загальним занепадом української народньої поезії та музики.

Занепад української народньої співтворчости. Цей занепад особливо зазначився в останніх десятках років. Українська народня музика стала дедалі то все більш підлягати всьляким стороннім впливам, стала вбирати в себе велику кількість чужих елементів, стала „європеїзуватися“. Але ці чужі елементи не єднались органічно з широко-українською мелодією так, як єднались, напр. елементи східні, що стали навіть характеристичною ознакою українських мелодій. Навпаки, чужі елементи, про які тут мовиться, як неприродні й далекі духові нашого народу, лишень псують та засмічують чисто народні мелодії, затьмарюючи їхню природню, озерідну красу. Значну роль відіграли в цьому разі такі чинники, як військова служба, робота на фабриках та перебування по великих містах, які, напр., у Великій Україні всі були до ґрунту зросійщені — помосковлені. Український селянин, побувавши у війську, на фабриці, у великому місті, забував свою рідну мову або цурався її, як мови „простої“, „мужичої“, і говорив, натомість, якимсь неможливим салдатсько-лакейським жаргоном. Разом із тим жаргоном посунули на українське село гармошка та музично-поетичні продукти міської „культури“ — всілякі „модні романси“, а особливо ж безглузді російські „частушки“ (так зветься російські коротенькі пісеньки).

На занепад української пісенної творчости в значній мірі вплигла також у Великій Україні російська школа (українських шкіл там до останнього часу зовсім не було), де українських дітей вчили співати виключно майже московських пісень.

Тепер, коли й можна де почути незіпсовану, непокалічену сторонніми впливами чисту українську народню пісню, то хіба десь по глухих закутках, які не відчули ще на собі впливу „культурних“ осередків. Годиться зауважити, що українська пісня, в своїй первісній красі, збереглась переважно в устах сільського жіноцтва, яке має без порівняння більший запас пісень і більше співає, аніж чоловіки. Серед українських народніх пісень є багато таких, що співаються виключно жінками та дівчатами, як, напр., пісні колискові, весільні, обжинкові, веснянки та похоронне голосіння — взагалі більшість пісень обрядових, не кажучи вже про пісні спеціально жіночі та дівочі. Є також і пісні спеціально чоловічі — парубоцькі, бурдацькі, вулишні, рекрутські, більшість пісень козацьких та чумацьких і т. ін., а також пісні, що становлять репертуар фахових співців-кобзарів та лірників; цих останніх пісень жінки ніколи не співають.

Збирання та записування народніх пісень. Такий занепад української народньої творчости, про який оце мовилось, міг би бути грізною ознакою цілковитої загибелі дорогоцінних скарбів нашої народньої поезії та музики, наших народніх пісень, що, разом із нашою мовою, становлять наші національні клейноди, наші національні святощі. Не дурно ж вороги нашої національности так люто переслідували нашу мову та нашу пісню: вони добре розуміли всю вагу цих чинників для нашого національного розвитку, для створення нашої самобутної національної культури, бо ніщо не в стані так викликати у людини, або розбудити приспану національну свідомість, як це може зробити рідна пісня, національна музика — і в цьому її велике соціальне значення; відомо ж бо, що музика впливає не на розум, а безпосередньо на почування, і людина не в стані поставити опір цьому впливові.

На щастя, знайшлись люди, багато людей — учених народознавців та мистців-музиків, що старанно позбирали, позалисували, позаводили в ноти та оголосили друком величезну кількість українських народніх пісень — і, таким чином, врятували від загибелі наш національний художній скарб.

Записування текстів українських народніх пісень почалося ще з 1818 року, коли князь Цертелів видав перший збірник українських історичних народніх пісень; після того з'явилися збірники пісень: Максимовича, Метлинського, Чубинського, Антоновича й Драгоманова та інші. Як сказано, в ці збірники увійшли майже виключно тексти пісень, без нот (без голосів), але згодом з'явилися збірники пісень із нотами (голосами), деякі з супроводом фортепіана (тобто „гармонізовані“), інші без супроводу — одна лишень мелодія.

Але, на жаль, не всі такі збірники з нотами можуть мати для дослідника української народньої музики безперечну художню та наукову вартість. Річ у тому, що записувачі народніх мелодій — люди з загально-європейською музичною освітою, або ж просто аматори, тобто не фахові музиканти — часто не усвідомляли собі справжнього духу, справжнього характеру української народньої музики і, заводячи пісні

є ноти, частенько таки калічили українську мелодію, прикладаючи до неї правила та вимоги західньо-європейської музичної науки.

Найбільшу, отже, вартість, як наукову так і художню, мають збірники українських народніх пісень Миколи Лисенка.

Прага.

Л. Кобилянський.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Катря Гриневичева: Шестикрилець, — історичні нариси. Друге видання. Львів, 1936, стор. 184. Видавництво „Обрії“. Друковано сімсот нумерованих примірників. Ціна не зазначена.

Перед нами рідке на українському книжковому ринкові мистецьке завдання небуденного змістом і формою твору нашої письменниці Катрі Гриневичевої. Зверхня його шата розкішна. Обгортка Василя Масютина, прикраси з „рукописів Галицької України“, друк і папір бездоганні.

В незвичній для таких творів формі, наче б то окремих, коротких фільмових знімків, часом увірваних перед закінченням даної картини (Куна — праву), дала нам Катря Гриневичева глибоку змістом картину величного моменту нашої історії — змагання великої людини, великого соборника до з'єднання в могутню культурну державу всіх українських земель, „доки хоч один пастух нашим словом на маргу покрикує“, від Тиси по Тьмуторокань, від холодного Варязького по чарівне Руське Море, по Колхиду, від Дунаю по Ільмень... З великим талантом вказує нам Авторка в ряді високо мистецьких — часто глибоко трагічних своїм змістом, пориваючих великим відчуттям і розумінням епохи — картин величчю, таємничу постать „великого мовчуна“, нестриманого ніякими перепонами в змаганні до довершення задуму відтворити й поширити могутню висококультурну державу своїх великих предків „войовників і святих“.

Суцільна постать першого „самодержця руського“, що гордовито відкидає накидувану йому Римом корону, стає перед нами у весь зріст від його хлоп'ячих літ аж по невимовно трагічну його смерть під Зависостом. І треба признати, що постать ця змальована й видержана у високих стилі від початку й до кінця.

Надзвичайно глибоко й з великим зрозумінням їхньої ролі в суспільно-державнім житті змальовані — часто тільки короткими штрихами — такі різноманітні, а такі правдиві й живі жіночі типи, як Сарольта, Рюриківна, Зелангора, „розлучниця“ Федора, аж до азійських типів жінок-половчанок Біякоби й Чіти, аж до безіменної „Колихалки“, що найвищим напруженням материнної любови „перемагає“ смерть своєї дитини. Вельми живі й цікаві типи тогочасних дружинників, лицарів, купців, бояр, кметів, „старовіра“ Кондри, покаянного „розбійника“ Памви...

Картини походів і боїв — мальовані наче не жіночою рукою — захоплюють великим реалізмом, зрозумінням епохи і воєнної техніки тих часів.

Обмежене місце короткої рецензії не дає змоги дати ширшого огляду цієї небуденної появи в нашій історично-державницькій літературі. й примушує зупинитись на коротких тільки увагах, але мушу зазначити, що „Шестикрилець“ заслуговує на глибоку критичну студію, виконану з такою ж любов'ю та зрозумінням, з якими він написаний, і вірю, що такої студії він діждеться.

Хтось сказав, що читати „Шестикрильця“ трудно. Глибока це правда! — Так, як музикантам, що звикли до фокс-тротів, тангів,

вальсів, циганських романсів та іншої „легкої“ музики, „трудно“ за- грати й зрозуміти високомистецькі симфонії та музичні містерій Ба- хів, Моцартів, Вагнерів, бо для того, щоб їх зрозуміти й уміти за- грати, потрібно великого музичного знання та глибоких студій, — так трудно буде читати „Шестикрильця“ тим, що не досягли висо- кої національно-історичної культури української, великого та гли- бокого відчуття, знання й зрозуміння її істоти. Але ті, що такі дані посідають, читатимуть і студіюватимуть „Шестикрильця“ з немен- шою насолодою, й переживатимуть неменші емоції, як високої куль- тури музика, слухаючи, або виконуючи великі музичні твори.

Ще пару слів щодо мови „Шестикрильця“. За мовну канву твору Катря Гриневичева обрала живу західньо-українську мову, проте Авторка поклала велику працю й зусилля, щоб дати мові свійого твору загально український характер. Це виразно видно при порівнюванні другого видання з першим дешевим виданням „Шести- крильця“, якого мова була суто місцева. Не можна сказати, щоб це вповні Авторці вдалося. Ще й у другім виданні зустрічаються міс- цеві слова й вирази, що їх слід би виправити, як: ляг, як-стій, колі- нами, гей-би й інші, але ці невеликі локалізми зовсім не зменшують великої краси й значення обговорюваного твору, як небуденного й вельми цінного вкладу в скарбницю нашої культури.

У другім виданні зроблені деякі корисні назагал перерібки в тексті, а також перемінені заголовки деяких розділів, як: „З вітром на Буду“ — перероблено на „З вітром за гори“; „Рука над морем“ — на „Вітрила плещуть“; „Гроза імени“ — на „Лисичі брешуть“.

Варшава. 29. III. 1937.

Сава Крилач.

Діяльність Української Академії Наук. Ботанічний сад у Києві. „Вісті Академії Наук УСРР“ № 9, вересень 1936 р. Видавництво Ака- демії Наук УСРР. Київ, 1936. 80 стор., ціна 1 крб. — „Вісті АН УСРР“, що виходять за редакцією відповідального редактора видань Ака- демії та її неодмінного секретаря ак. О. В. Палладіна, інформують широкі кола суспільности УСРР про наукову діяльність Академії Наук, про її організацію та наслідки дослідної роботи АН УСРР, як центру соціалістичної науки в УСРР, та про роботу інших н.-д. уста- нов УСРР і провідних наукових центрів ССРСР (з програму „Вістей“).

Зміст чергової (9-ої) книжки „Вістей“ вбогий. На самому по- чатку вміщено „Листа до тов. Сталіна“ в справі події в Іспанії, ухва- леного на загальноакадемічному мітингу співробітників Академії Наук УСРР 8 жовтня 1936 р. (ст. 5—8). Далі йдуть наукові статті: акад. О. М. Динніка: „Про роботу Дніпропетровської групи з пи- тань, зв'язаних з управлінням покрівлею гірничих виробок“ (ст. 9—28), К. В. Понька: „Шляхи механізації розробки будівних матерія- лів“ (ст. 29—34), І. Л. Сребродольського: „Завдання нового ботані- чного саду Академії Наук УСРР“ (ст. 33—44), В. П. Телічка: „По- лівська експедиція Інституту Історії Матеріяльної Культури“ (ст. 42—52), О. А. Кульської: „Дослідження фрагментів матеріяльної куль- тури“ (ст. 51—56). Ст. ст. 57—68 „Вістей“ присвячені „Personalia - м“, ст. 67—70 — хроніці, де повідомляється про надання Президією Ака- демії наукових ступнів без оборони дисертації 122 особам, а після оборони дисертації — 4 особам. На ст. ст. 69—74 міститься огляд нових видань Академії Наук, — переважно книжок технічного змі- сту, серед них ні одної книжки з ділянки української мови, а з ді- лянки літератури — тільки „Гайдамаки“ Т. Г. Шевченка з вступними статтями й примітками К. Гуслистого та Ю. Йосипчука, 160 ст., ц. 2 крб. 50 коп.

З наукових статей найбільш цікава стаття вченого секретаря Ботанічного Інституту Академії Наук УСРР І. Л. Сребродольського про завдання нового ботанічного саду АН УСРР. З неї ми довіду- ємося, що міський ботанічний сад у Києві, що був закладений іще

в 1848 р. і до 1934 р. перебував у віданні Академії Наук УСРР, своєю досить обмеженою територією (22 га) не давав змоги належною мірою розгорнути науково-дослідну роботу саду. Переїзд уряду УСРР до Києва, новий план реконструкції столиці України й розвиток робіт для озеленення Києва та його околиць поставили на чергу дня, як невідкладну справу, також будівництво в Києві нового ботанічного саду АН, що стояв би на рівні завдань, що їх висуває сучасний стан ботанічної науки. Постановою отже уряду УСРР від 23 вересня 1935 р. було затверджено ухвалу київської міської ради про передачу території садиб кол. Іонівського та Видубецького манстирів Академії Наук, щоб побудувати тут великий ботанічний комбінат АН, що складатиметься з ботанічного та акліматизаційного садів, Ботанічного Інституту та ряду н.-д. ботанічних установ, як гербарія, музею, оранжереї, бібліотеки та ін.

Територія, відведена під новий ботанічний сад, має площу 140 га, міститься в південно-східній частині Печерсько-Звиринецького району й має чудовий рельєф, поєднуючи стрімкі схили правого берега Дніпра з великими плато в середині ділянки, звідки відкривається чудовий краєвид на все Задніпр'я та околиці Києва; природно-історичні умови території, зокрема ґрунтові та кліматичні, теж цілком сприятливі для вирощування тут найрізноманітніших рослин, — все це робить відведену територію цілком придатною для організації тут ботанічного саду, а самий сад — природним продовженням широкого зеленого кільця навколо центральної частини міста.

Новий ботанічний сад, за планом Академії, поділятиметься на декілька секторів, як ось: науково-дослідний сектор на площі 16 га, де буде зосереджено всю науково-дослідну роботу саду й Ботанічного Інституту; експериментально-показовий сектор, що буде не тільки осередком експериментальної роботи, але й показовим, відкритим для масового відвідування; науково-популяризаційний сектор, що популяризуватиме серед широких кіл ботанічні знання та досягнення ботанічної науки й природні рослини багатства України; цей сектор займе найбільшу частину території саду й служитиме для масового відвідування, як з науково-освітньою метою, так і для відпочинку. Ця частина саду уявлятиме собою великий парк, розбитий за принципом ландшафтним, але з групуванням рослин за географічним принципом, тут буде подано: флору й рослинність України — на площі 7 га, флору й рослинність Криму, Кавказу, Середньої Азії та далекого Сходу й флору та рослинність країн фітокліматичних аналогів України (Середня Європа, Північна Америка, Південна Азія) — на площі 10 га; 40 га буде відведено під дендрарій, що являтиме собою повну систематичну збірку всіх деревних та чагарникових порід нашої кліматичної зони та має служити джерелом для введення в культуру в лісах України нових цінних порід.

В парку буде виділено велику ділянку під різні садово-паркові дерева й кущі та велику кількість різноманітних квітів, — все в художній розбивці й мальовничому сполученні (флорарій).

Еволюцію рослинного світу, а далі корисні для людини рослини, що дають рослинну сировину, й вплив людини на рослину, — буде показано на площі 2 га.

Для рослин тропічних і субтропічних країн буде побудовано оранжереї площею 5000 м², де буде репрезентовано й велику збірку оранжерейних рослин.

Як довідуємося в кінці статті, відповідні роботи по освоєнню території нового ботанічного саду вже почато; веде їх Ботанічний Інститут Академії. На 1937 рік намічено остаточне складення генерального проекту організації ботанічного саду, а на 1938 рік, по закінченні всіх належних робіт, — і відкриття його.

Крім вищенаведеної статті цікава ще й стаття про Поліську

експедицію Академії Наук для дослідження історії дофеодальної та феодальної металургії заліза, — що проте має „технічний“ характер.

В заголовку „Вістей“ офіційно вже зазначена зміна назви ВУАН (колишньої УАН) на Академію Наук УСРР.

Іван Зін'ківський.

Перемиська українська гімназія. „Звідомлення Виділу „Кружка Родичів“ при державній гімназії з українською мовою навчання в Перемишлі за шкільний рік 1935—36 з Альманахом п. н. „З юних днів, днів весни“. З нагоди 40-ліття першої матури. Перемишль, 1936, стр. 240 вел. 8° — 38 знімків.

Відомо, що значення альманахів у нас дуже велике. У нас вони мають свою особливу історію, що нею ще й досі ніхто не зацікавився. Альманахи — це показники праці продиноких установ чи гуртків та товариств, це скромні пам'ятники для наших діячів із якоїбудь ділянки, що їх поза ними може й ніхто не згадає (пор., як згадала УЗЕ наших видатних педагогів і шкільних діячів, хоч дуже точно зареєструвала всяких, найменших навіть, „партійників“, а навіть з великою насолодою і всякої масті комуністів), вкінці альманахи — це збірники праць чи статейок авторів-дебютантів, що нераз дають дуже цікаві й цінні речі. Тому теж цікавий і „Альманах перемиської гімназії“, як його скорочено називають. В першій його частині маємо звіт „Кружка Родичів“, замінний тим, що показує, як тепер, серед важких обставин, гарно розвивається найбільша по кількості учнів перемиська українська гімназія, як виглядає співпраця школи з домом і як дуже допомагають там батьки нашої молоді під матеріальним і здоровним поглядом, а все завдяки дбайливій праці директора й Учительського Збору.

II. частина — це справжній Альманах, що вміщує аж 14 праць і статтів авторів, бувших учнів гімназії й теперішніх професорів та виховників й місцевих громадян (Уляна Кравченко). Більших праць 3, інші — це коротенькі статті й нариси або поезії. Перша з більших праць — це стаття директора С. Шаха: „У 40-ліття першого іспиту зрілості“, що зв'язана безпосередньо з ювілеєм гімназії, й пояснює статистику всіх матуристів гімназії 1896—1936 та подає її підсумки, але насправді дає куди більше: заторкує історію галицько-українського шкільництва (виховання й навчання) на тлі тодішнього життя молоді в Перемишлі та входять у складну й цікаву проблему, як творилася наша галицька інтелігенція й як однобічно вибирала собі молодь під впливом старших своє звання. Стаття цікава й джерельна (опера на статистичних і архівних матеріалах та педагогічно-шкільній літературі). Головний матеріал до цієї статті дир. Шаха маємо в праці проф. Малиновського, що пильно й дбайливо зібрав довідки про велику частину б. матуристів і на стор. 121—187 подав список усіх перемиських матуристів, зазначаючи, хто яке має заняття, і чи живе досі, а при деяких і суспільно-громадянське становище. Праця оригінальна, бо досі ніодна школа не оголосила таких матеріалів. Третя більша праця — це „Історія бурс у Перемишлі“ А. Мариновича, опера на протоколах бурсових товариств. У ній використав автор багато матеріалу, але не дав доброї синтези, не представив ширше тла і занадто згустив краски, підкреслюючи від'ємні, а промовчуючи додатні сторони. Неознайомлений із перемиським життям читач думатиме, ніби невисоко стояла виховна справа в перемиських бурсах, що або провід їх (виділ — рада Т-ва) був добрий, а виконавці (виховники) слабші, або навпаки. І саме цього співвідношення верхів і низів, цієї пропорції автор не представив, як слід. Можна це частинно оправдати тим, що автор, не знаючи з автопсії бурсового перемиського життя, оперся тільки на протоколах, що їх автори зазначували скоріше негативні, ніж позитивні риси, тому теж від'ємне відбилася в них

сильніш. Увесь тягар праці спочивав на виховниках (по галицьки — „настоятелях“), а про них згадують протоколи тільки лаконічно словами: „прийнято“, „звільнено“, „відійшли“. Здебільш обмірковувано на засіданнях матеріальні справи й труднощі, як це водиться й досі. Тому теж справді історія бурс вийшла занадто темно.

Інші частини Альманаху, це: 1. 3 гарні поезійки, зв'язані з ювілеєм гімназії й окремо написані на гімназійне свято: б. учня перемиської української гімназії й видатного поета, колишнього Молодомузця П. Карманського (тепер професора укр. гімн. в Дрогобичі) й перемиської поетки-сеніорки, піонерки укр. жіночого руху в Галичині та літературної учениці Івана Франка, Уляни Кравченко (справжнє її прізвище Юлія Шнайдер-Німентовська); 2. 2 ділові статті: проф. Дубляниці про хід ювілейного свята і вступна оригінальна статтейка Д-ра Є. Грицака: „Історичне й виховне значення ювілейних роковин“, що вмотивовує значення альманахів узагалі, а серед наших обставин зокрема, подає коротку історію наших ювілеїв і до них залічує теж і ювілей 40-річчя І. матури в укр. перемиській гімназії; 3. 3 нариси-спомини бувших учнів і матуристів: з них найкращий, пронизаний легким гумором, о. М. Дуркота, першого учня гімназії від 1888 р. і першого матуриста з 1896 р. (образок старої, т. зв. твердої школи), а далі симпатичні зворушливо-теплі спомини; ред. І. Квасниці про проф. О. Авдикевича (написаний із помітним літературним хистом) і о. М. Горечка. Стаття бл. п. проф. О. Яреми, вийнята з посмертної рукописної спадщини автора, може трохи суха, але цікава своїм змістом, бо це спомин про першого й вельми заслуженого директора пок. Г. Цеглинського.

Подекуди прикро вражає те, що нема в „Альманаху“ ніякої синтетичної статті про давніх професорів гімназії, як і те, що з визначних б. учнів, чи професорів, що займають високі становища (учених, громадян і і.), ніхто не написав нічого. Можна сподіватися, що в найближчому Альманахові з приводу 50-річчя існування гімназії прийде черга на глибоку й ґрунтовну статтю про перемиських професорів, що їх було дуже багато і що внесли неодну цінну цегелку до скарбниці української культури.

Видання Альманаху, дуже дбайливе й естетичне, свідчить про велику культуру книжки, що має теж свою вартість із громадянсько-виховного боку. Великої краси й цікавості додають Альманахові багато ілюстрацій із життя та праці школи, де бачимо молодь, учителів і директора, а також батьків молоді. Важні й знімки будинків, площ, пам'ятників і т. п., а також і статистичні таблиці.

Учитель.

По Святій Землі. Вийшла книжка Василя Наливайка: По Святій Землі, 1937, 291 ст. в вісімку, друкарня Наукового Товариства у Львові. Дуже гарне видання, прикрашене 96 малюнками. Книжка цікава й цінна тим, що про кожне питання подає докладні історично-географічні вияснення. Зо всього видно, що автор глибоко досліджував Святу Землю не тільки як паломник, але й як сумлінний дослідник. До всього цього книжка написана доброю літературною мовою, а видана академічним правописом. Ціна 7 зл. I. О-ко.

ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ.

† Д. Огієнкова. В середу 19-го травня о 6-й годині пополудні в шпиталі Дитятка Ісуса в Варшаві, по довгих і надзвичайно тяжких терпіннях, упокоїлася в Бозі Домініка Данилівна Огієнкова, Дружина професора Івана Огієнка. Покійна сильно захворіла була ще в 1934-м році, перенесла тяжку операцію (усунено вирок, з'їдену раком),

і вже потому до здоров'я не приходила. Від 1-го січня 1936-го року тяжка хвороба (рак перекинувся на кістки) звалила Д. Огієнкову, заважаючи їй нелюдські терпіння й приковуючи її до ліжка. Покійна, поки була дужа, провадила адміністрацію „Рідної Мови“ та „Нашої Культури“, й взагалі багато працювала коло нашого місячника. Д. Огієнкова глибоко знала живу українську мову (Київщини) й завжди була найповнішим живим словником нашої мови, постійно допомагаючи Редакції „Рідної Мови“ своїм небуденним знанням. Ціле життя своє Покійна віддала на беззастережне служення своїй родині, а особливо на поміч своєму дружині, проф. Ів. Огієнкові. В кожній праці, яку видавав професор, Покійна конче допомагала йому: виписувала матеріял, сортувала його, переписувала, правила коректу й т. ін. Взагалі була діяльною помічницею коло цілої наукової й видавничої праці свого чоловіка, допомагаючи йому навіть за час тяжкої своєї недуги. Тяжку еміграцію покійна винесла поруч із своїм чоловіком, ніколи не лишаючи його самого, але завжди підтримуючи його на дусі. Померла й похована на чужій землі, далеко від Рідного Краю...

Редакція.

Подяка за культурну працю. Високостойному Проф. Д-рові Олександрові Колесі в Празі. Дорогий Пане Професоре! В сімдесят-ліття Твого видатного життя Редакції „Рідної Мови“ та „Нашої Культури“ шлють Тобі сердечні поздоровлення та щирі бажання ще довгої й корисної праці. Наука недержавного народу — це Божий дзвін національного пробудження, і Ти, Дорогий Професоре, ціле життя Своє голосно дзвонив у цей дзвін, будячи заспалих і даючи їм звістку на сполох. Література й мова, над якими ціле життя Своє Ти достойно працював, це найголовніші ділянки національної культури, — і в них Ти позоставив багато Своєї високоартісної праці. Вона зійде на добром ґрунті — і вродить сторицею.

Гірка й сумна доля наукового працівника недержавного народу, бо часто його праці чужі свідомо не визнають, а свої легковажать. Така праця завжди провадиться в тяжких умовах і моральних, і матеріяльних. І цю гірку чашу пророка Ісаї свого байдужого народу Ти випив до дна, змушений навіть останні літа Свої працювати не на рідній землі!...

Прийми ж, Дорогий Науковий Робітнику, сердечні привіти та щирі побажання ще найдовшої плідної праці від невсипучих вартових національної культури, — від „Рідної Мови“ та „Нашої Культури“, прийми запевнення, що довга праця Твоя не буде забута, але золотими буквами запишеться до історії національного пробудження рідного народу. Настане час, — а він уже близько — коли пробуджений народ теплим вдячним словом згадає всіх Каменярів свого культурного пробудження. Того величного часу Твоє ім'я буде згадане з найбільшою подякою. Головний Редактор „Рідної Мови“ та „Нашої Культури“ Проф Іван Огієнко. Варшава, 22 квітня 1937 року.

Доля української літературно-наукової творчості. Чимало сумних сторінок є в книзі української дійсности наших днів. Та чи не сумнішою з них є сторінка, що розповідає про долю праці наших наукових робітників, про долю їх, часом надзвичайно цінних, потрібних і визначних творів. Тоді як історія визвольних змагань різних народів говорить нам про незвичайну увагу й пошану з боку суспільства до наукових праць, дослідів, наукових видань, наукових закладів і т. ін., щось зовсім інше доводиться спостерегти в нашому житті. Чи треба згадувати те становище та умовини, в яких доводиться провадити свою працю нашим науковим чи літературно-науковим видавництвам. Досить звернути увагу на цю ділянку, як можна побачити те невідрадне явище, що виявляється так виразно в байдужості нашого суспільства.

Не ліпше і з нашими науковими та культурними установами,

байдужість до яких нашого суспільства досягає часом просто загрозливих розмірів. І то ще добре, коли ця байдужість не перетворюється в зневагу зо всіма її наслідками.

Чи треба вказувати на приклади? Чи не досить звернути увагу хоч би на тираж наших наукових періодичних видань, на кількість передплатників їх чи покупців, що складають чи не сотні частин відсотків(!) нашої інтелігенції поза ССРСР. Або на звіти наукових установ, з яких довідуємося про цілі низки наукових праць, що десятиками років лежать майже без жодних виглядів на те, щоб колись пощастило їм побачити світ. А скільки між ними є цінних, скільки праць таких, що ім'я української науки могли б піднести високо серед європейського науково-культурного життя. Скільки серед них тих праць, що відкривають нові сторінки науки, зрештою, скільки праць, що сама згадка про них викликає в чужинців не тільки зацікавлення, але й захоплення та бажання використати найголовніше — матеріал, план, досвіди тощо, на підставі яких ті праці вготовлено українськими вченими, щоб лежали в наукових льохах. І скільки таких випадків можна було б навести!

І напрошується все більш та більш болюче питання: як бути, що робити? Стає це питання для нас, українців, шодалі на весь свій зріст. Вимагає відповіді. А разом із тим викликає друге: чи зможемо дати ми цю відповідь? Чи зможе українське суспільство, його наукові інституції, кожний із нас, дати належну, гідну нас відповідь в умовах сучасної дійсності?... Прага. А. Ж-ко.

Володимир Кирилович Винниченко несподівано відвідав на кілька днів Прагу, й тут, між інш., 16-го лютого виступив з публичним викладом на тему: „Щастя й конкордизм“ (філософічні основи нового світогляду). Я знав В. Винниченка з 1904 р., останній раз бачив його перед десятима роками. Розуміється, знав про відомі його з доби еміграції політичні шукання. Мене закортіло послухати цього нашого найталановитішого сучасного белетриста, що не зламав пера й до останнього часу, як то знаємо напр. з його високомистецького „Намиста“ (вид. в Харкові 1930 р. і сконфіскованого опісля) — збірки оповідань для дітей. Перед викладом я з ним міг трохи говорити. Трохи посивів, але виглядав свіжо; бадьорий і легко давався до гумору. Я радив йому прожити якийсь час замість Парижу між карпатською українською людністю, тим би придбав нові мотиви для творчості. „Нема грошей!“ відповів. Але от зачався виклад. Пробувала була група молоді зірвати лекцію викриками: „В Москву!“, „ганьба!“ і т. д., але все таки лекція відбулася. На початку її В-о заявив, що чутки, ніби він на процесі вбивника Петлюри, Шварцбарда, виступав свідком на боці цього вбивника, не відповідають дійсності. Нарешті сама лекція, — чотиригодинна! Годі її зреферувати. Але який світогляд має тепер Винниченко? Це цікаво з найрізніших сторін. Ми ж його знали, і то не помиляючись, за соціал-демократа. Доба еміграційного перебування у Франції, майже 16 літ, у Франції — країні прудонізму й синдикалізму, наклала своє яскраве тавро на його світояву. В міру того, як лекція розвивалася, передо мною зарисовувався анархічний комунізм, якого визнававцем став тепер В. К. Винниченко. Від централістичного марксизму (до еміграції) і марксівського комунізму (за прийняття посади комісара освіти в радянській уряді України) він відштовхнувся в бік навіть не федерального, а анархістичного комунізму! В науковій класифікації соціалістичних і комуністичних доктрин той анархічний комунізм займає місце найвіддаленішого з можливих людських ідеалів, найтруднішого до здійснення, бо вимагає не тільки високого рівня освіти в масах, а й цілковитого переродження психології кожного й усіх. Для нашого й близьких наступних поколінь, беручи річ зовсім об'єктивно, анарх. комунізм — це утопія. Хто ж стає на шлях утопізму, викреслює себе з чинників реальної політики...

Велика аудиторія, буквально переповнена спочатку, під кінець лекції стала майже порожня. Розчарована публіка подиңці розбрїдалася...

Проф. О. Мицюк.

Щира подяка. Усім тим, що особисто чи писемно подали нам слова розради з приводу великого нашого горя, цією дорогою складаємо сердечну подяку. Від повного серця дякуємо також Похоронному Комітетові, що щиро перейняв на себе всі матеріяльні клопоти, зв'язані з сумним обрядом. Іван, Анатоль, Юрій і Лариса Огієнки.

Співчуття. В перших днях на руки родини прислали писемні розваги в горі з приводу смерті бл. п. Д. Д. Огієнкової такі особи та установи: митрополит Андрей, Гетьман Павло Скоропадський, Прем'єр В. Прокопович, Наукове Т-во ім. Шевченка, Бритийське Біблійне Т-во, Українська Парламентарна Репрезентація, Укр. Парл. Репр. Волині, Товариство Допомоги Емігрантам у Львові (11 підписів: А. Петренко, Д-р В. Сімович, А. Жук, В. Дорошенко, Ф. Дудко й ін.), „Союз Українок“ із Львова, Т-во Самопомочі Емігрантам із Каліша, Укр. Студентська Громада в Варшаві, „Діло“, „Жінка“, „Укр. Тиждень“, Проф. І. Раковський, Проф. І. Фещенко-Чопівський, Проф. К. Студинський, Проф. В. Калинович, Проф. Іл. Свенцикий, Проф. Є. Грицак, Проф. В. Злотчанський, Проф. М. Кордуба, Проф. Ів. Зілинський, Проф. З. Батовскі, Проф. Д. Козій, Проф. Х. Лебідь-Юрчик, Проф. В. Лев, Проф. І. Филипчак, Проф. П. Кривоносок, Проф. Л. Бачинський, Проф. Угрин-Безгрішний, М. Мочульський, В. Дорошенко, А. Животко, Ол. Чернова, Суперінтендент В. Кузів, Протопресв. П. Пашевський, Прот. о. П. Табінський, о. Декан М. Дороцький, о. Проф. Ю. Дзерович, о. М. Широцький, о. Й. Скрутень, о. Юрій Кміт, о. А. Вітенко, пастор В. Жак, паст. Л. Жабко-Потапович, паст. Лук'янчук, Д-рова Н. Чайковська, С. Черкасенко, Є. Маланюк, О. і О. Кульчицькі, Яр. Мандюкова, М. і Е. Янчевські, адв. М. Корчинський, Д-р Т. Олесіюк, Б. Прохорів, Д-р Бурка, Адв. І. Салагуб, Ір. і М. Клишкевичі, Інж. Д. Нестеренко, Інж. Є. Перхорович, Ю. Гудзій, Полк. В. Дитель, Полк. М. Янів і багато інших.

Пам'яті Д. Огієнкової. В пам'ять спочилої співробітниці „Рідної Мови“ та „Нашої Культури“ Д. Д. Огієнкової посилаю на фонд „Нашої Культури“ 20 зл. 25. V. 1937. Інж. П. Нестеренко.

Замість вінка на могилу бл. п. Домініки Огієнкової складаю на фонд „Рідної Мови“ 10 зл. 21. V. Дубно. Професорова Ол. Шульмінська-Пашенко.

Молитва за бл. п. Д. Д. Огієнкову. В четвер, 20 травня ц. р. в греко-католицькій Церкві в Варшаві відправлено Службу Божу за спокій душі бл. п. Д. Огієнкової. — Гімназія, де вчиться донька Покійної, так само мала Службу Божу (римо-католицьку) за Померлу. На похороні 21. травня була ціла VII кл. гімназії (в якій вчиться Леся Огієнківна) з своєю вихователькою, що принесли гарного вінка на свіжу могилу. — „На протязі 40 днів не забуду поминати Спочилу в своїх недостойних молитвах домашніх і церковних“. 1. VI. Крем'янець. Архієп. Алексій. — „Ім'я Небіжчиці збільшить реєстр тих доргих для мене й кожного свідомого українця імен, які поступово записуються у моему Синодикові“. 22. V. Луцьк. Протопресвітер П. Пашевський. — „Записав Небіжку до своєї Грамотки й буду приносити до Бога недостойні молитви свої за спокій душі її. 26. V. Володимир-Волинський. Свящ. М. Широцький. — „Молюсь, щоб ласкавий Господь подав спокій Спочилій Р. Б. Домініці“. 24. V. Львів, о. Йосип Скрутень. — „Св. пам'яті Ваша Дружина записана мною до мого родинного пам'ятника для молитовної за її душу пам'яті“. 24. V. Крем'янець. Свящ. А. Вітенко.

Відповідальний редактор Інженер Анатоль Огієнко.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, вул. Чарнецького ч. 26.

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл., (можна ратами), на півроку 6.50 зл., на чверть року 3.50 зл. За границею з Європи 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рік III.

ЛЬВІВ, ЧЕРВЕНЬ-ЛИПЕНЬ 1937 Р.

Книжка 6-7 (26-27)

СВІТЛИЙ ПАМ'ЯТІ АНДРІЯ ЧАЙКОВСЬКОГО.

В двохлітню річницю.

1923—1935.

Андрій Чайковський! Скільки чарівної душевної краси й правдивої любови злило в мене з тією довгі роки найдорожчою мені людиною! Від першого мого знайомства з ним на весні 1923 р. і аж до гробової дошки його він позоставався найближчим моїм приятелем, найвірнішим дорадником, найміцнішим заступником... Не було в житті нас обох події, щоб про неї ми не обмінялися думками, щоб щиро не дорадили один одному... Це був мій укоханий старший брат, більше того — часто він заміняв мені рідного батька. Він ставився до мене як до брата й сина, а я платив йому тим самим. Бігли роки, а наша дружба, хоч і поділена великим простором, тільки зростала на силі, на душевності...

На початку 1923-го року я жив, вірніше — бідував у Винниках під Львовом. Одного дня, раною весною, приїхав до мене мій добрий знайомий, д-р Микола Чайковський, а з ним незнана мені старша особа. Тонка, росту середнього, худощава. Очі незнайомого — виразні й сильні — свердлили мене цілого. Перше поважне й ніби трохи суворе обличчя мого гостя відразу зашроменилося, ніби сніп сонця впав на нього.

— Це мій батько, пане Ректоре й Міністре, — промовив д-р Микола.

Андрій Чайковський не затримітив моєї протягнутої руки, але раптово, з молодечим запалом міцно обняв мене й розцілував, аж я зніяковів.

— То мій батько все такі, — пояснив, сміючись, Микола. — Я йому багато про вас розповідав.

Оце перше моє знайомство з д-ром Андрієм Чайковським якнайглибше з'ясує цілу його істоту. Завжди рухливий і запальний, з усміхненим і веселим обличчям, він позоставався таким аж до своєї смерті. Наддніпрянців любив молодечою широкою любов'ю, болів їхніми

матеріальними злиднями, не опускав ані одного емігранта нашого, не помігши йому, чим тільки в силі був.

Велика Україна була йому вимріяною обітованою землею. Завжди рвався до неї цілою своєю душею, глибоко розумів її політичне й культурне значення для відірваних кусків її. Недовгу самостійність нашу прийняв і пережив цілою своєю істотою на віки: нею тільки й жив, тільки вона найясніше світила йому аж до могили. Глибоко вірив у кращу будучину свого народу, а власне ця віра стала йому найміцнішою релігією. Не боявся гіркої сучасности, не тратив через неї своїх надій та віри, — вона була йому тільки скороминущим епізодом у світлій історії нашого народу.

Що нас обох так сильно в'язало, хоч різниця віку між нами ніби й не мала — 16 літ? Найперше глибока віра в свій народ, що наказувала нам працювати, не складаючи рук, і подруге поетична мрійливість та сердечна чуливість, що так і бризкали з покійного, освітлюючи й златоджучи тірку буденщину. Любив і вмів він будувати мрійливі замки, вірив і жив ними, а що найважніше — знаходив у тім заспокоєння для спраглої душі своєї, а разом із тим — побудку для дальшої праці.

Наше славне минуле любив над усе, — завжди студював його й віддав йому весь свій творчий талан. Мене засипував він листами, просячи вияснень або книжок; на жаль тільки, адвокатські обов'язки аж занадто перешкоджали його творчій праці, хоч і давали йому великий невичерпний матеріал для побутових оповідань.

Наше славне недавнє минуле любив до болю, понад життя своє. Ніколи не забуду одного випадку, такого характерного для мрійливого письменника. В кінці серпня 1928-го року гостив він у мене в с. Москалівці під Косовом. Підгірська спека, а ми вдвох — в пообіднім спочинку — лежимо собі під смереками над співучим потічком. За час гостини в мене дорогого приятеля я аж змучився, відповідаючи йому на безперестанні запитання: „Розкажіть мені, як... А ще розкажіть, як то... А як то було з тим...“ І так без кінця говорив я від раннього рана й до пізнього пізна, а Чайковський увесь був слух, глибоко переживаючи почуте й солодко мріючи. Я пильнував вибирати тільки величні теми, оминаючи все сумне. Тут оце розповідав йому найдокладніш, як саме відбувалося Свято Соборности 22 січня 1919 р., бо я його виконував на практиці.

А. Чайковський лежав на м'якій травичці горилиць і слухав мого оповідання, як найкращої казки. Моє оповідання не все задовольняло його буйну увагу, і він спитав мені запитання:

— А розкажіть про Св. Софію! Чи велична вона? А яка саме? А яка вона здала? А як софійські дзвони дзвонять? А ну задзвоніть, дороженький! Бум-бум-бум, так?

Я пильнував задовольнити всім бажанням дорогого гостя, й оповідав йому найвеличніше. Як рвався був скований народ, як одновільно взявся до праці, як таланило в цій праці. Потічок срібнодзвінко співає, смереки мрійливо шумлять, а приятель слухає, втопивши ро-

зумні очі свої чи то в високе безхмарне небо, чи то в такі ж безхмарні свої глибокі мрії..

Аж бачу, — очі йому тихо прикрилися. „Ну, заснув старий батько, думаю. Нехай трохи спочине“... Але що це? По обличчі котяться йому на землю двома рясними рівчачками блискучі перли... Я зрозумів: це цілющі сльози невисловленої радості та найглибшого вдоволення від історичного здвигу свого народу-орла... Величним тоном оповідаю далі найкращу казку про нашу самостійність, допомагає мені невпинний шелест вікових смerek, а на обличчі мого слухача — два вогняних потічки... Я ані на хвилю не перервав свого оповідання, давши слухачеві повну волю пережити все по своїй уподобі...

Коротка, але блискуча наша самостійність злилася з істотою Чайківського: він до смерті жив нею і слухав наказів тільки її.

Аналізуючи нашу дружбу, знаходжу в ній може забагато мрійливого й душевного, але саме воно шхало нас до праці обох.

Доля не судила нам жити близько один одного. З Винник переїсся я до Львова. Кожного разу, коли А. Чайковський бував у Львові, він киче відвідував мене, — і вже тоді ми до схочу наговорювалися, розповідаючи й мріючи. Я часто писав йому, але, через велику кореспонденцію, я в своїх листах завжди обмежуюсь на киче потрібне. Це виробило в мене звичку писати тільки короткі „ділові“ листи. Вони сильно не вдоволяли Чайковського, і я вже при побаченнях живим оповіданням мусів надробляти те, чого не давав у листах. Та й стан емігранта завжди змушував мене бути бережним у своїм листуванні. Правда, часом таки доводилось давати волю своїм почуттям і писати довгі щирі листи, але звичайно на кичці їх я просив свого приятеля: „Прочитавши, листа прошу спалить“, що А. Чайковський ретельно й виконував.

А вже з моїм переїздом до Варшави в травні 1926-го року втратили ми один одного ще більше, — бачились тільки тоді, коли я на літо вибирався на Косівщину. Приятель незмінно кожного разу виходив до потягу, забирав мене до себе й ми довго бесідували. Тут ми надробляли вже те, чого в листуванні не змогли, чи не хотіли вияснити.

За останні свої 12 літ життя Андрій Чайковський писав мені дуже часто, часом по декільки разів на місяць, щотижня. Рідкі були випадки, коли наше листування спиналося на довший час. На жаль не всі його листи збереглися в мене. Багато листів його, надзвичайно важливих для вияснення правдивого світогляду покійного письменника, я спалив у Винниках 1924-го року, коли — на попередження проф. В. Калиновича — чекав я в себе ревізії. Такі ж цікаві листи його, з тих самих причин, спалив я і в Варшаві, напр. листи з реальним і сильним описом пацифікації. Ось через це листів покійного позосталось у мене не так і багато, — а було їх значно більше. Спалені листи — голownie — з виясненням сучасних подій у Галичині.

Листи Андрія Чайковського надзвичайно цікаві й цінні. Він умів

їх писати й любив писати. Часто писав із таким замилюванням, ніби яке оповідання, через що й читаються вони з неослабною цікавістю. Писав їх або на машині, або старанно від руки. — своїм аж до смерти рівним, досить читким густеньким письмом.

Зміст листів Андрія Чайковського — надзвичайно цікавий і цінний для в'яснення повного світогляду цієї великої людини. В листах до мене він цілий і правдивий, який був і в житті. Не любив ні з чим ховатися: про що думав, про що мріяв, про те відкрито й писав. Завжди веселий, завжди заміряний. І завжди не по-старечому гарячий, відзвичивий. Уміє й любити розповісти або епічно спокійно, або з їдкою сатирою й гнівом, а тоді вже не щадячи нікого.

Листи Андрія Чайковського до мене дають головню такий матеріял. 1. В'яснюють повстання творів письменника за 1923—1935 р. р., їх генезу, хід їх друку, повстання типів і т. ін. 2. Мороку письменника з його видавцями. 3. Життя письменникове й його громадську працю. 4. Його правдивий світогляд. 5. Його неспокоїні довголітні релігійні шукання. 6. Погляд письменника на сучасні йому події. 7. Привата, — його стосунки до мене, або опис свого приватного життя.

Такий зміст листів Андрія Чайковського вже сам показує їх велику цінність для в'яснення життя й творчости письменника та для змалювання цілої його особи. Оце власне й спонукало мене подумати про видання цих листів, як високовартісного матеріялу для повного зрозуміння письменника. Самі твори Чайковського мало дають такого матеріялу, — він цілий у своїх листах, як жива особа, як вірна фотографія.

За останні 12 літ не було видання Андрія Чайковського, щоб він не прислав його мені з відповідним листом, чому в листах цих так багато цінного матеріялу для в'яснення його письменницької творчости. Свою лебедину пісню, — останній свій твір, який А. Чайковський побачив видрукуванням за життя, — „За віхоть сіна“ він прислав мені для 1. тн. „Нашої Культури“. Його праця про гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, прислана для „Нашої Культури“, ще буде видрукована.

Листи свої А. Чайковський звичайно писав рідною йому місцевою мовою, про що я завжди його просив. Сам він пильно навчався соборної літературної мови й пильнував нею писати свої твори. Але літературна мова не легко давалася покійному, на що він частенько скаржився: „Старий уже став я, — звичайно шуткував він, — і ніяк не перешию своєї мови на надніпрянський копіл“. Одного разу я склав йому навіть невеличкого Словничка слів, що їх варто оминати в літературній мові, — прототип мого пізнішого „Словника місцевих слів“. При особистих побаченнях ми без кінця говорили й на теми мови.

Друкую цю передмову до задуманого, але ще не здійсненого видання листів Покійного, як мій скромний вінок на свіжу могилу видатного нашого письменника й громадянина, виконуючи тим свій обов'язок вірного приятеля. Не вдалося мені видати цих листів своєчасно,

— друкую тепер, із запізненням, бодай цю передмову. Матеріальні злидні не дали мені можливості особисто побачитися по 22-м серпні 1933-го року, коли я востаннє бачив свого дорогого приятеля, переїжджаючи через Коломию. Веселий і жвавий, він молодечо допомагав моїй хворій пані всісти до вагону, — й говорив-говорив без кінця. Мені й до голови не приходило, що я чую дорогий голос ув останнє, що пращасьмоє ми — навіки...

19. VIII. 1935.

Іван Огієнко.

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ.

На другу річницю смерті.

Андрій Чайковський походив, як відомо, із підсамбірської ходоцької шляхти. Живуть там по селах численні роди Кульчицьких, Чайковських, Баранецьких, Ільницьких, Гординських, Дидинських, Яворських, Ортинських, Кобилецьких, Білинських тощо. Своїм способом життя не різняться вони зовсім від сусідуючих з ними селян. Гнете їх та сама біда, що й кожного галицького селянина. Працюють так само, як ті, в поті чола на своїх дрібненьких ґрунтах. Тиснуть їх однаково податки та переднівки, як і інших селян, якими все таки погорджують і від яких завжди й всюди відмежуються.

Села, де живе ця шляхта, мають переважно шляхетські назви, як: Кульчиці, чи пак Кільчиці, Ортиничі, Чайковичі, Гординя, Ільник, Явора, Біліня.

Ходоцький шляхтич завжди дуже гордий зо свого шляхетства й дбає про те, щоб не входити в подружжя з нешляхтою. Андрій Чайковський зробив якраз такий незалежний, бо взяв за жінку Гладилівичівну, що не могла почванитися шляхетським походженням. Її предки виводились із міщан Радимна, містечка, положеного між Перемишлем та Ярославом, славного з виробу шнурів та посторонків

Першим Гладилівичем, з яким стрінувся був Чайковський на шляху свого життя, був пок. Дам'ян, що пізніше, як професор академічної гімназії у Львові, був один із засновників часопису „Діло“. Зустріч ця вплинула раз назавжди на світогляд А. Чайковського.

Було це тоді, коли Чайковський малим хлопчиною зголосився був до першої класи самбірської гімназії. Попав там якраз на молодого заступника вчителя, Дам'яна Гладилівича, а спитаний ним по українському про ім'я та назвище, зарекомендував себе зразу по-польському: „Андрей Чайковскі“. І тільки на поновний запит вже в грізному тоні догдувалося хлоп'я, про що ходить і назвало себе в рідній мові: „Андрій Чайковський“.

Інцидент цей, хоч малий по собі, збудив у душі Чайковського любов до рідної мови. Від тоді все дорожився нею й пераз згадував свою зустріч з Дам'яном, з яким жив потім у сердечній дружбі.

Другим далі Гладилівичем, що стрінувся з Чайковським, був молодший брат Дам'яна, пізніше інженер, Филарет. І ця зустріч не

була Андрієві милою, бо ходило тут про сестру Гладилевичів, Наталію, що вчилась у цім самім часі в учительській семінарії в Самборі. Андрій, що вже тоді ходив до п'ятої класи, пізнав її на якійсь школярській забаві і — як звичайно — залюбився в дівчину.

Старший від Андрія одною класою, Филарет уважав своїм обов'язком заступитись за доброю славою своєї сестри, забороняючи Андрієві „морочити голову“ дівчині. Андрій прийняв докори Филарета без слова протесту, все ж таки зоставався й далі вірний предметові своєї любові і зараз по зложенні іспиту зрілості зголосився до батьків по руку Наталії. Батько Гладилевичів, о. Юрій, що був парохом у Сяніччині, а потім у Хирові, пригорнув щиро поважного над свій вік юнака. Від цього часу став Чайковський зживатися з родиною Гладилевичів, з якою ділив злі й добрі хвили життя. А передусім суджена, Наталка, стала йому вже від тоді вірною приятелькою, а навіть його ангелом-хоронителем. Всюди, чи то на університетських студіях, чи в військовій службі, чи в военній запері в Босні, просвічувала Андрієві гарна й чиста, як лелія, особа Наталки, що віддаювала від нього всі низькі почування, а вливала в його серце віру й надію на будуче.

По зложенні правничих іспитів звичався Андрій з Наталкою, й обоє розпочали своє довге життя, виповнене то радістю, то журбою. Жили зпочатку у Львові, в недостатку — правда, але щасливі взаємною любов'ю. Потому перенеслися до Бережан, де Чайковський розпочав трудяще життя вірцевого громадянина.

А життя це було дослівно від рана аж до пізньої ночі виповнене найрізноморднішою працею. Справді, можна було дивуватися, як ця людина не марнувала ані хвилини свого часу.

Конференції з клієнтами у власній канцелярії, розправи в суді і знов канцелярїйна праця цілий день, а вечори призначені на трацію по товариствах, як „Просвіта“, „Бурса“, „Боян“ і багато-багато інших. Навіть обідова пора була використана не тільки на сам обід. Бонче мусіло знайтися кілька хвилин, щоб „пан меценас“ міг припасати фартуха й віддатись фізичній праці в своїм варстаті, де точив і різьбив, майстрував куфри, валізи та переплітав книжки. А майстер з Пього був неабиякий; це признавали йому знавці, фахові майстри, і тільки дивувались, коли й де „пан доктор“ цього всього навчився. До речі, Чайковський навчився майстерки ще в школі від професора бл. п. Лашкевича, якого все з подякою згадував, й обов'язково в переїзді через Самбір відвідував.

При обіді, між однією та другою стравою, читалося щоденну пресу, бо ж цікаво було знати, що діється на широкім світі, а тут усе часу не стає. Оставалось хіба ще кілька годин на нічний відпочинок...

І тоді тільки, коли всі поспнуть, заходив Чайковський у свою канцелярію, де, забуваючи за всю прозаїчну буденщину, переливав на папір свої найкращі гадки, що — як сам говорив — не давали йому цілий день спокою. Так поветали „Опомини з перед десяти літ“,

„Олюнка“, „В чужім гнізді“, „З ласки родини“ й багато інших. А поруч цього поважна кореспонденція з Дам'яном Гладилевичем, Костем Левицьким, Іваном Франком та іншими приятелями. А скільки то праці було при розбудженні Бережанщини, скільки клопотів для піддержання життя, що ледве-ледве починалось! Тут віче, там нарада, там знов поїздка на село, а всюди треба стерегтися всіляких перепон, ставлених не раз таки своїми...

Бережанщина, що спала дотепер сном праведного, почала оживлятися. Стрічає тут Чайковський радника Бази Яворського й втягає його у вир політичного життя. Висока гідність директора скарбової округи дає громадянській праці повну волю рухів, бо Яворський має всюди „плечі“ й нікого не боїться. Ласкава доля зсилає до Бережан, як сотрудника, званого вже тоді композитора о. Остапа Ніжанковського. Стара приповідка, що, де зійдуться три українці, там твориться квартал, справджується напричуд точно. Чайковський, Яворський та Ніжанковський засновують „Бояна“, що дзвінко несе пісню на цілий повіт. Крім „Бояна“ повстає театральний гурток, в якому виступають, як актори, перші тузи Бережанщини, не виключаючи й самого Чайковського.

В активному житті повіту беруть участь достойний о. Сильвестер Лепкий та його син Бодьо, тільки студент філософії, а вже всіма шанований, як видимий будучий талант. Дальше йде старенький приятель молоді, о. шамбелян Соневицький, а найбільше вдаряє в очі присутність між іншими людей, закованих у військовий мундир, а саме: військового лікаря Д-ра Ковшевича та ротмістра жандармерії Бриковича, під яких одностроєм било гаряче українське серце. А всі вони гуртуються коло особи Чайковського, що вмів і розвеселити, і добру раду дати, а навіть і сказати тверде слово правди...

На чергу приходять „Сокіл“ і „Січ“, і тут тільки пірнув Чайковський цілою душею, бо в цих фізичних організаціях бачив шлях до волі.

На якийсь час перед війною перенісся Чайковський із Бережан до Сколого, між бойків, а потім до Самбора, близько своїх рідних сторін.

Повоєнні події кинули його в Коломию, де дожив свого трудяшого віку. Там і припала гудулам честь відпровадити найліпшого! Сина України на вічний супочинок.

Дрогобич, 1936, травень.

Степан Г л а д и л о в и ч.

Читачу! Не доводь свого єдиного наукового громадського журналу „Наша Культура“ до зменшення або й закриття, їй зараз таки заплати свій борг!

ЛЕСЬ МАРТОВИЧ ТА „ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК“.

Про те, що редакційна колегія „Літературно-Наукового Вістника“ в особах Івана Франка, Михайла Грушевського та Осипа Маковея відносилася дуже холодно до письменників, які шукали нових напрямків у літературі та давали читачам щось нове, відмінне, не підходяче під програму редакторів, знають читачі з опублікованого мною в 5. ч. „Нашої Культури“ листа Василя Стефаника.

Сьогодні передаю читачам зо спадщинної теки О. Маковея одну листівку й одного листа другого нашого письменника, Леся Мартовича, писані в вересні 1898 р. І листівка і лист писані до редакції „Л. Н. В.“, передаю їх без зміни правопису й мови.

Листівка без дати, поштова печатка: Снятин 30/9 1898 р.

Світла Редакціє! Від п. Стефаника довідався я про те, що Св. Редакція хоче с переданою мною д. Маковею новелею зробити. Заки напишу письмо, подаю Св. Редакції до відома, що не зволяю під жадною умовиною печатати в „Вістн.“ тої новелі, колиб вона була вже зложена, то прошу розібрати.

В противнім случаю буду змушений ступити на дорогу судову. С поважанєм Лесь Мартович.

У слід за листівкою пішов лист, писаний 30 вересня 1898 р. Писаний він на листовому папері формату 4°, папір краткований.

Снятин дня 30 вересня 1898. Світла Редакціє! Вчора вислав я кореспондентку с тим, що не зволяю печатати новелі, переданої мною д. Маковею. Тепер, позвольте, пару слів вияснення. Т. Стефаник розповів міні, що Св. Редакція хоче помістити мою новелю в „Літ. В.-у“ під рубрикою „Перші проби“, а рівночасно пропустити деякі місця. Одні тому, що надто слабкі, а другі, що противляться гр. кат. церкві. На то все мала вплинути некорисна опінія д. Маковея і дра Франка.

1). Відомо міні, що світла Редакція до опініювання літ. праці має спеціального шімля. Але позааяк той шімель не був іще публично оголошений, через те зволить вибачити Св. Р-я, що я зважився передати їй новелю непідходячу під той шімель. Я згори казав д. Маковею, що в мене фабула — річ другорядна і що я готовий єї розводнити не так поодиноким епізодам, але, коли хочете, той іншими фабулами. Я з гори казав д. Маковею, що не настоюватиму на те, щоби та новеля була друкована в „Л. В.“ Тому не потребує зовсім Св. Р. старатися за всяку ціну поміщувати єї, хотьби й під рубрикою „П. П.“ і хотьби мала пропустити де-які місця.

2). Я не думаю здобувати собі патенту на руского писателя, через те й не хочу переходити вогненої проби в рубриці „Перші Проби“. Я й не горів зовсім за честю бути співробітником „Л. В.“, через те також не хочу фігурувати хочби й у рубриці „П. П.“

3). Міні здається, що новела не петіція, а д. Маковей не шеф бюро для помочи жебрущим. Міг д. Маковей відразу сказати мені свою опінію (вже я йому новелю читав), а ні в очі хвалити, а поза очі видавати некорисну опінію.

4). Кажу щиро, що не узнаю гр. кат. віри за єдиноспасительну, але застерігаюся рішучо проти того, начеби люде мною в новелі виведені говорили свідомо антирелігійні речі. Коли члени Св. Р-і так їх порозуміли, то жалую дуже, що не вмю вияснити світлим членам своїх думок.

5). Правда, я вказував д. Маковою на деякі місця, як найслабші, але тепер власне хочу вірити, що ті місця найліпші. Сего мабуть Св. Редакція порозуміє, длячого я не хочу, щоби новела була поміщена в „Л. В.“ С сего мабуть Св. Р. порозуміє причини сего домагання і не вмінить мені во зло, коли я подам Св. Р-і до відома, що на злучай видрукування тої новелі удамся хоть на дорогу судову. Посилаю марку 20 х і прошу о зворот рукописи. Остаю с поважанем Лесь Мартович.

Лист, як бачимо, писаний у дуже гострому тоні; здавалося б, що по такому листі всі зв'язки між Мартовичем порвалися назавжди. Що так не було, бачимо з того, що незабаром потім Мартович друкує свої оповідання в виданнях Видавничої Спілки, що видавалася за старанням М. Грушевського, при видатній співпраці Франка.

Також і з Маковеем довелось Мартовичеві стрічати нераз і — як оповідає дружина пок. Маковея — приязні зносини обох письменників ні в чім не потерпіли від написаного Мартовичем листа.

Але той, хто знав Лесея Мартовича та важкі умовини, що серед них доводилося йому жити, а ще хто знав добрячу та щирю вдачу пок. Маковея, цьому не подивується. навпаки, — зрозуміє, що наміром цього останнього було не що інше, а бажання розвинути письменницький талант Мартовича, що серед умовин його життя дійсно запропащувався.

Бережани 1937 р.

Франц К о к о в с ь к и й.

ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ В СОВ. УКРАЇНІ.

Окремим явищем в сов. українській творчості є творчість І. Кулика. Почав друкувати р. 1919-го. Заслугою його на ті часи вважається поєднання більшовицької пильності з реалістичними тенденціями.¹ Щодо стилю, то критика підкреслює, що Кулик використовує елементи імпресіонізму, футуризму, акмеїзму та конструктивізму. Питомою рисою творчості Кулика вважається глибокий тематичний, ідейний та культурний інтернаціоналізм.² Всі згадані твердження не викликають жодного заперечення, являючись подекуди підтримкою українському читачеві в його здивуванні перед химерною музою поета.

¹ А. Сенченко: „Доповідь на III плен. СРП. „Літ. Газета“, 1936, ч. 10.

² О. Левада: „За Марксо-Лен. Критику“. 1934. ч. 9—10.

Зразком підтвердження інтернаціоналізму Кулика можна вважати такі рядки:

Ми громадяни всесвіту,
Знайдемо всюду свій притулок,
І Канадську зелену весну
Розмаємо червонозоряними Тулами.

Другою питоמוю рисою згаданої творчості є використання первісного матеріялу, — печерських пісень, кавказького епосу. Це з одного боку викликало обвинувачення поета в захопленні екзотикою, з другого схвалювалося на тій основі, що цей первісний матеріял поет використовує для розкриття й загострення класової суті явищ (О. Левада). Зразком такого вдалого використання згаданий критик вважає відтворення печерської пісні про дуба:

Старий пане дубе, твій час надійшов —
Зім, зам, зім, зум.
Старий пане дубе, не зідхай з образи —
Ми дерева ріжем, білі ріжуть нас —
Бів-бам-біф-ф-бум.

Щодо використання кавказького епосу, то Кулик звертається до міту про велетня Карчу, що привів був свій народ із Криму. Автор розправляє з легендарним Карчею властивим йому способом:

Нема Карчі, не було Карчі...
А був такий ширий,
Такий бадьорий
Був

Л Е Н І Н.

І далі в дусі кавказького епосу описано „моторошними“ образами смерть Леніна:

Така велика-велика ясна сакля.
Такий великий-великий ясний чоловік.
І гори плакали,
І плакали чабани,
Коли він зник...

Асоціація з відомою піснею про двох ішаків — великого й малого, що кінчається розпучливою строфою: „Он его мать; он его хочет обнимать“, безперечно говорить за вдале використання матеріялу.

Третьою ознакою Куликової творчості вважається культивування нового жанру — ліричного епосу на зразок віршу про провідника комун Рієля:

Окропив (перекрив) естакадами,
Кривинками краплистими...
Розпластав убійними тільцями —
Червоними-червленими індіанами...
(Милиться око чи не милиться
За гронами багряно-граніми).

Останнім твором Кулика є „Пісня про Щорса“. Поемою „Софіївка“, поет має дати „велике полотно“. Працює поет також над перекладами з американської та грузинської поезії.

Щодо оцінки цієї виняткової творчості, то сам автор з гідною подиву й признання відвертістю робить висновок:

Мене не згадають. Я не для віків.
Мною не захоплюються навіть сучасники.
Не так уже гучно зрєсав я слів
І не так уже рясно.

Микола Терещенко. Свого часу вважався найкращим агітаційним поетом.³ Селянин походженням, у початках своєї творчості природно звертається до села, відгукуючись на явища в його житті, спричинені розрухами. Зокрема численними поезіями зареагував на голод. Однак від села відходить скоро й легко, скеровуючи свою увагу на місто „...де сонце більше не хвилює“ „між електричних чар“. У своїх збірках „Лабораторія“, „Чернозем“, „Мета і межа“, „Республіка“, „Порив“ і останній „Поєми“ (1935) відгукується на різні злободневні теми, — боротьба всесвітнього пролетаріату, соціалізм, будівництво. Виступає проти війни, проти міщанства, прикликає до партійної пильності. Все агітаційно, тенденційно, ідеологічно бездоганно. Головною метою для людства ставить переборення всіх меж (зб. „Мета і межа“). Всі межі має перебороти людина:

Всесвітнє серце чоловік,
Що протинає зором гострим
Могутній і минулий вік.

Рух уперед до цієї вищої мети не може спинитися, „людина вже пройшла чимало до безконечної мети“. Отже певна філософія. Встановивши таку мету — „безконечну“, поет прямує до неї такими ж безконечними шляхами. Його наскрізь громадська лірика дійсно дуже рідко досягає мети, цебто збудження емоцій і думок. Часто це абстрактні схеми, які, не промовляючи до серця, нічого не дають і для розуму, отже цілком не виправдуються. Поет ігнорує, чи не розуміє природи. Її в його творчості нема. Образи його надумані, думки не глибокі. Пройшовши типовим шляхом від народництва через символізм і імпресіоністичний реалізм, Терещенко дійшов до соціалістичного реалізму. На цім він безперечно виграв, бо, для поєднання символістичної абстракції з футуристичними засобами, в нього в минулому не вистачало культури й оригінальності мишлення, якими так зручно оперував Семенко й деякі його послідовники. Терещенко належить до тих небагатьох, що не пережили творчої кризи. Заглиблений у свої схеми, він пройшов спокійно добою Непу, яка так боляче вдарила інших. Працюючи ввесь час тематично в ногу з потребами дня, Терещенко дає на 1936 р. великий твір: „Історія працює“, яким силкується дати образ повного краху буржуазної культури. Відгукується серед інших на іспанські події. Багато перекладає з Верхарна й інших французьких поетів, із Пушкіна — „Руслан і Людмила“, з грузинської мови. Переклади виграють в порівнянні з власною творчістю. Чужу думку Терещенко вміє перетворити й віддати в художній формі. Натомість оригінальна творчість все здається здобутком мозольної праці.

³ Д. Загуг: „Поезія епохи“, „Жит. і Рєв.“ 1929. ч. II.

Очевидно помилково, бо поет має великий дорібок, що не свідчить про пильність опрацювання.

Л. Первомайський починає за його виразом групу тих, „що гралися шматками кулеметної стрічки“. У збірках „Так“ та „Терпки яблука“ оспівав комсомол, кликав до боротьби з класовим ворогом, підносив соціалістичне змагання, ударництво, працю на про-ривах, колективізацію, виступав проти „нац. фашистів“, проти „СВУ“, учасникам якого хоче „вибить зуби... отроєні ядом“. Звеличує республіку, Москву, в якій „очі — маяк“ для світу. Закликає до чуйности в обороні всіх фронтів: „Висушуй порох і будь завше на чеку“. Все для партії: „Ми руки й мозок свій несемо, партія, тобі“.

На р. 1934 Первомайський дає поему „Фелікс Едмундович Дзержинський“.

Вся творчість поета ділиться приблизно на три періоди. Перший — перевага тематики „громадянської війни“. Приклад — „Трипільська трагедія“, на якій критика відмічає впливи Шевченка. Ось зразок такого „впливу“:

Рече та стогне широкий і ревучий
Ді.про визву
І лани широкополі,
А в ланах жита.

У другому періоді Первомайський дає цикл героїчних балад. Пише про будівництво на Памірі, пробує дати характер доби.

В останнім періоді поглиблює реалістичні елементи.

Щодо впливів на цілу творчість, то критикою підкреслюється крім впливу Шевченка, спорідненість з В. Маяковським.⁴ Видно впливи Тичини й Блока. Останнього в поемі „12“. Шлях поета в цілому відбиває „Лірика“, де перехрещуються всі жанри та впливи. Критика багато сподівається від нової збірки „Нова лірика“, що в часі, коли пишуться ці рядки, ще не вийшла. Темі цієї збірки — авіація, парашютизм, класова боротьба на селі.

На сьогодні Первомайський під керівництвом критики відходить із властивого йому надутого патетизму й відгукується на потреби дня вже простіше. У вірші, зачитаному на ІХ з'їзді комсомол, Первомайський оспівує ударництво в образі Марії Демченкової:

Слава тобі, Демченко Марія,
Квітку милої України.

Вкликає всі міста бути гордими Києвом, Донбасом, бо: „Іхня слава — батьківщини слава, значить — слава кожного з нас“. Звеличує комсомольців:

Сталінського племені орлята,
Ленінської партії сини.

Первомайським ненастанно опікується критика, присвячуючи йому виняткову увагу й старанно оминаючи хибні його затяжені „впливами“ творчости.

⁴ Ф. Якубовський. „Літ. Газета“, 1936. ч. 6.

Павло Усенко почав писати р. 1922. В його творчості, як у багатьох інших, помічається два періоди — інтенсивна праця до початку реконструкції й оживлення її після постанови 23. квітня. Усенко належить до поетів, що ніколи „не хворіли на національну обмеженість“, і різняться від інших розумінням доби військового комунізму та позитивним ставленням до міста, заперечуваного поетами „дрібно буржуазними“ в добі Непа.⁵ В цій добі поет звертається до своїх „буржуазних колег“:

Не галасуйте, не бабахайте
В напружений робітничий час, —

а сам збирається йти на буденну роботу —

Бо нова і новіща доба гряде.
І буде соціалістичний город.

Творчість Усенка першого періоду можна назвати безпосереднім віддаванням довкілішніх вражень. Щодо форми, то поет робить різні комбінації, які свідчать про недостачу теоретичних знань, рівно ж як і відсутність нахилу до глибшого думання. Його експерименти відгонять претензійністю:

...Там за корпусами фабриконструкцій
Золоті захід в димогаревім чаді.
Я прийду — відстукаю, постукаю
Зміну виробничих чуд.

Вважають поруч із претензійністю спрощення:

О мати, в нас прорвало
Всі загаги,

І далі:

Шугаємо в нетрі з перемогами
І розумом роз'яснено
пронизуємо і гонимо
„Предвічного“, „всесильного“
.....Бога.

По постанові 23 квітня творчість Усенка набирає безпосереднього освітання.

— І гіми побід встає потоком Дніпрельстану,
Встає й гремить, в походи закликає —
Тому, що партія вела
І геній Леніна,
І геній Сталіна —
І гвардії залізна рука. („Лірика бою“).

У збірці „Третя книга“ поет звертається до комсомолу, ударництва, авіації, старається дати образ нової жінки. Комсомол називає „штурвальним на посту прославлених робіт“. Тип нової дівчини мислить у вірші про Лимарівну:

Лимарівна дівка за кермом,
Рука права повертає руля,
Рука ліва коєу поправля...

⁵ Ю. Костюк: „Лірика класових боїв“, „За Марксо-Лен. Крит.“ 1928, ч. 2—3.

Лимарівна приклад всім,
Лимарівна в'яже сто снохів...

Головною заслугою Усенка критика вважає „...партійну наснаженість, більшовицьке стремління наблизити свої вірші до розуміння мас“. В заслугу йому ставиться використання фольклору, що сьогодні особливо рекомендується. Поруч із згаданими рисами, як позитивними на тамтешні умови, підкреслюють і від'ємні сторінки Усенкової творчості. Це: недбайливість до ритмики, рими, епітетів, незнання тематичних об'єктів тощо. Оцінка сов. критикою Усенкової творчості відповідає дійсному станові. Проте останніми часами помічається, що поет працює над піднесенням художньої якості, вдосконалює техніку. Гарні рядки зустрічаються в останніх віршах, наприклад у „Картах п'ятирічки“:

Вам, омріяні
В фортецях Шлісельбургу,
Під дзвін кайдаників
Сибірського шляху,
Під небом хмурпої Якутії
здіймалися давно і глухо, і т. д.

Однак у цім же вірші поет, ідучи по лінії вимог до більшовицького поета, впадає в крайній совітський патріотизм, окреслюючи

...республіку мою
Із краю сніжного
І до земель Бухарських
На просторі шестім
Країни Рад.

(Далі буде).

Олександра Чернова.

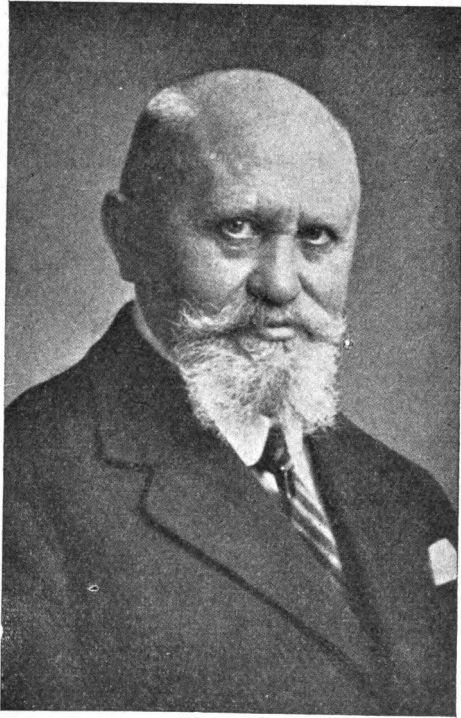
ОЛЕКСАНДЕР КОЛЕССА.

I.

Український Вільний Університет у Празі, вся українська еміграція в ЧСР й ціле українське свідоме громадянство, на рідних землях суще, святкує семидесятиліття з дня народження Д-ра Олександра Колесси. Це є свято українського високого шкільництва, а зокрема українського університету, утворенням якого на рідній землі українській у Львові Велимишановний Ювілят забивався ще від 1907 р., як став лослом до австрійського парламенту; це є свято української науки й культури.

Д-р Олександр Колесса, бувш. звичайний проф. Львівського університету, тепер звичайний проф. Карлового університету в Празі по катедрі української мови й літератури, звичайний проф. і багаторічний ректор і організатор українського університету в Празі, народився 24 квітня 1867 р. в Сопоті у Схід. Галичині. По матурі з відзначенням у Стрию р. 1888. вступив до Львівського університету і став найпильнішим слухачем у першу чергу проф. О. Огоновського, потім славіста А. Каліни, Р. Пілята, Л. Цвіклінського та Вернера. Поруч студій в університеті, брав активну участь у студентським житті в Академічному Брацтві. Був у близьких стосунках із Ів. Франком, М. Павли-

ком та М. Драгомановим, які мали великий вплив на зформування його світогляду. Під їх проводом член і основник радикальної партії і співробітник часопису „Народ“. Крім того Ювелят брав активну участь у житті львівської „Просвіти“ і навіть впливав на зреформу-

Олександр Колесса.

вання її діяльності в напрямі заснування читалень, і ширення просвітньої праці серед широких верств українського народу, за що був загальними зборами р. 1906 обраний до Відділу „Просвіти“ як заступник голови.

Після п'ятиох семестрів Ювелят переводиться до Черновецького Університету, де слухає викладів проф. С. Смаль-Стоцького, Ом. Калужняцького і Гартнера. Підчас перебування в Чернівцях Ювелят з особливою увагою й пильністю студіює життя й творчість О. Федьковича, збираючи відповідні матеріали на місці народження, життя й діяльності поета та пізнаючи те широке довілля та інтимне родинне оточення великого буковинця. Після студій у Чернівцях Ювелят продовжує свої славістичні студії в Відні в видатного славіста Ягіча, у чеського тоді молодого вченого Пастернака, у видатного славіста Вондрака та Іречка. Студіював також у Мюнхені у видатного візантолога Крumbахера, у Фрайбурзі у професорів Каленбаха, Йостеса, Еф-

мана і Штрайберга. Відбував рр. 1898—1900 студійну подорож і до Києва, де ближче пізнав проф. В. Антоновича, проф. Володимирова, до Москви й Петербургу, де особисто пізнав професорів: Фортунатова, Корша, Шахматова й Соболевського.

Р. 1894-го в Віденському Університеті у проф. Ягіча одержав докторат. Р. 1895-го в Чернівцях габілітувався на доцента, а в серпні місяці перевівся доцентом до Львівського Університету. 1 лютого 1898 р. — надзвичайний професор Львівського Університету, директор семінара української філології й член екзаменаційної комісії для учителів-кандидатів середніх шкіл.

В рр. 1898—1900 — наукова подорож до Закарпатської Русі. Тоді ж дійсний член Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові. Р. 1902— директор філологічної секції. 1900 р. часто виступає з низкою докладів на науковій з'їзді в Кракові. Того ж року іменований звичайним професором. Р. 1902 — член центральної комісії в Відні для зберігання пам'яток старовини, і з рамени останньої відбуває ряд наукових подорожів для розсліду Василіянських архівів і бібліотек, де віднайшов цілий ряд цінних пам'яток, що лягли в основу філологічних студій.

Р. 1903—04 — декан філософ. факультету Львівського Університету, а р. 1904—05 — продекан. Р. 1906 — заступник голови Львівської „Просвіти“. Тоді ж заснував „Т-во укр. наукових викладів ім. П. Могили“ — перший український народний університет і був його головою аж до р. 1918. Р. 1907. — дійсний член Укр. Наукового Т-ва в Києві. Того ж року посол до австрійського парламенту, і був ним без перерви аж до р. 1918. В українським парламентарнім клубі був головою шкільної комісії й референтом університетської справи, відстоюючи українське шкільництво в Галичині та роблячи всі заходи для заснування самостійного українського університету у Львові й перетворення навіть Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові в українську академію наук.

Справа укр. університету у Львові дуже цікава. Боротьба за укр. університет точиться ще й сьогодні. Але ясно й відверто вона була поставлена р. 1907 в декларації від 13 березня від імені всіх українських професорів і доцентів Львівського Університету, що була доручена Ювілятові, — оборонцеві цієї справи. Від тоді проф. О. Колесса щороку при кожній нагоді, а зокрема у виступах сироводу бюджету Мініст. Освіти, заявляв про необхідність заснування укр. шкільництва всіх типів, з окрема укр. університету й академії наук. А особливо справа укр. університету була актуальна в році 1910. Тоді ректор Гломбінський від імені університету у Львові зробив знаменитий „замах“ на львівський університет, подаючи меморандум владі й заявляючи в парламенті, що львівський університет мусить бути польський. Цей „замах“ поляків викликав великий протест в імені українських професорів Львівського Університету та укр. парламентарного клубу з боку Олекса Колесси перед владою і в парламенті. Взагалі ця справа була особливо актуальна. Про це свідчать

три промові О. Колесси в парламенті: 1909 18 червня, р. 1910-го 11 червня і р. 1911 під час дебати над бюджетом та 25 жовтня під час дебати над заснуванням італійського факультету. Але таких промов у парламенті, на вічах перед виборцями, перед австрійською владою і т. д. було дуже багато, кожного року по кілька, а зокрема під час обговорення бюджету.

Від р. 1908-го О. Колесса — член міжпарламентарної унії й учасник її конгресів. Р. 1911 — учасник великого світового конгресу рас у Лондоні, де виголосив реферат на тему: „Історичне значення України, як посередниці між культурою Сходу й Заходу“. Р. 1915 для збігів із Сх. Галичини й Буковини заснував Загально-українську Раду в Відні. Р. 1918 — член Укр. Національної Ради, і як делегат, був посланий до Києва для нав'язання зносин з державними й політичними чинниками та організаціями Великої України. Тоді ж брав участь у відкритті укр. державного університету в Кам'янці-Подільським. Р. 1919 Ювілят відбув політичну місію до Югославії, а р. 1921-го був головою дипломатичної місії З. У. Н. Р. в Римі.

Але справа укр. університету й тоді не переставала турбувати Ювілята. Виглядалась тільки нагода. І ось, коли, здавалось, найменше було ґрунту для здійснення цієї ідеї, вона стає радісною дійсністю... І де саме? В тому Відні, що так був на перешкоді до заснування українського університету, у тому Відні в р. 1920 при Союзі укр. письменників і журналістів (Головою якого був редактор др. В. Кушнір, а заступником голови О. Олесь), та за його матеріальною допомогою з ініціативи Ювілята засновується секція наукових викладів, що пізніше з його такої ініціативи була реорганізована в Український Вільний Університет, що був з рамени Союзу укр. письменників і журналістів святочно відкритий 17 січня 1921 р. О. Колесса був його перший ректор. Від того часу, стоючи на чолі університету, Ювілят віддавав йому всю свою енергію й найбільше сил на зміцнення його становища.

І от завдяки надзвичайному організаційному талантові Ювілята Укр. Університет р. 1921 був перенесений до Праги, де при щедрій братній матеріальній допомозі Чехословацького Уряду, а зокрема при великій прихильності Президента-Освободителя Т. Г. Масарика, Президента Е. Бенеша і міністра В. Гірси укр. університет виявив свою велику наукову й академічну чинність, об'єднав численну колегію професорів з інших наукових сил, та дав тисячам української академічної молоді науку в українській мові переважно з обсягу українознавства та право- і суспільствознавства. Потім, за великі заслуги перед українським університетом, Ювілята багато разів обирали ректором аж дотепер. Р. 1926-го був першим головою новоствореного Українського Академічного Комітету, що об'єднав усі укр. наукові установи й організації на еміграції, нав'язав тісні зносини з Комісією інтелектуальної співпраці при Лізі Націй у Парижі.

З цього дуже короткого опису можна бачити, яка велика, активна і різноманітна була діяльність Олександра Колесси. (Далі буде).

Леонид Білецький.

ПОЕТ ДУШЕВНОЇ ТУГИ.

Мирослав Ічнянський.

Сіро, буденно видана книжка: Мирослав Ічнянський: Ліра емігранта, Вінніпег, Канада, 1936. О, вже нам ті ліри! Та ще примітивна, хоч і символічна окладинка, конче жовто-блакитного кольору. Це, звичайно, відразу знеохочує читача до цієї тисячапершої збірки наших сучасних „поетів“. Але, видно, все це символічне: у цій сіренькій книжечці, виявляється, огненно гаряче серце й ніжно чутлива душа! Читаю її — й п'янію від тієї ніжної душевної туги, що нею переповнена сіренька ця книжечка...

На 133 сторінках поет подав 243 вірші, з років 1920—1936. Поезії поділено на 5 частин: 1. Еміграційні мотиви, 27 віршів, 2. На концерті симфоній вічних, 34 вірші, 3. Варвара й син в надії намісті, 76 віршів, 4. Учителю вінок лавровий, 99 віршів, і 5. Переспіви, 7 поезій.

Збірку названо: „Ліра емігранта“, і ця назва зовсім не відповідає змістові, — треба б хіба назвати: „Книга смутку“, або: „Книга душевної туги“. А слово емігрант для українця тепер же зовсім зайве: всі 40 мільйонів українського народу стали емігрантами... Емігрантами — на власній землі...

Хто автор збірки — мало знаю. Мирослав Ічнянський — це емігрант із Чернігівщини, з міста Ічні, це — пастор Іван А. Кмета-Сфимович, що тепер перебуває в Канаді. В Києві 1924 р. він видав був першу збірку своїх віршів „Арфа“, а в Вінніпегу 1929 р. — „Записки розстріляного“, та цих творів Ів. Кмети Ічнянського я не читав.

Але сама книжка найкраще свідчить нам про її автора. Найперше — це правдивий поет, поет з Божої ласки, цебто поет, що говорить правдивою поетичною мовою. Такий рідкий на нашому сірому горизонті, переповненому книжковими віршоплетами. Поет має ніжну душу, що в кожному рядкові тужить за втраченим раєм, — таке тепер рідке серед Макіявеллівських настроїв. В книжці ловно рядків, що добре змальовують нам самого автора, з його душевною тугою й з вічним шуканням щастя на землі. Поет мрійливий завжди:

„У вечері з подругами-думками
Пливу на кораблі поживклих днів“.
„Не знаю я, що робиться зо мною,
Якийсь чудний на цей я світ вродивсь,
Як лишусь сам — нема мені спокою:
У серці ключі. Сурми. Рвусь кудись“ 63.
„В грудях товпяться ридання —
Без журби не вмію жить.
Тчу шовкові благання:
Научи терпіть, любить...“ 118.

В піснях — заспокоєння поета, але разом із тим його ліра — архангелова труба до цього кровожадного світу:

„Мою подругу-зіру візьму,
 Її мова шовкова — як мати,
 Вона має обгорне зиму,
 І заплаче, і буде сміятись...
 Ну, й чого ти? Борись, не сумуй!..
 Струни вміють, як діти, радить,
 Їх боїться і горе, й журба.
 За життя... Кличе нас боротьба....
 Струни просять: у труби трубїть,
 Світ кривавий від смерти збудить“! 73.

Свої душевні бажання поет так описує в „Пісні про крила“
 ст. 119:

Не маю я крил голубиних,
 Хто б дав мені крила легкі?
 Я б скорби покинув долину,
 Полинув би в край не такий!
 У край, де не жалить страждання,
 Де смерті не стелється тьма,
 Де в гості не входить зідхання,
 А сліз поливених нема.
 Позичте мені оті крила!
 Втомивсь я в дорозі земній,
 Тумани мене обдурили
 І гне до землі буревій.

Поет живе серцем:

Порвалось серце від болючих дум,
 Грожу йому, благаю, — годі, годі... 59.

В житті цім поет — „невільник вільний“⁵. Людська злоба
 поронила душу поетову... „скосила зневіра життя молоде“⁶⁵, і поет
 душевної туги за людську неправду питає:

Чому раніше більше, ніж любім,
 Ми ж спли не гроїв — воскресіння. 60.

Для змалювання поетичних настроїв цікавий вірш „В ямі“
 ст. 54:

Ножем у серце брат — а я сміюся,
 Бо я ще молодий, надій не розгубив...
 А темно, темно, де не повернуся.
 Наплів павук вінків горбатої журби.
 Мов з льоду люди... Гордії словами...
 Чи ж зацвіте розп'ята Любов?
 Потоптана Зоря. Голгофа. Бог...
 Мою Старцяну пхнув я в чорну яму...

Поет вічно шукає втраченого щастя, і в цім шуканні — його
 жуки й життя.

В краї пові, в краї далекі
 Лечу на крилах хрїй.
 А серце грає легко, легко
 На бубнові надій.
 А там Життя... Для Нього жити,
 На трон вести Любов,
 Надії зорями зроби, —
 Засяє світ і Бог. 115.

Туга за Україною — це головний пастрій поетів, особливо в 1-ій та 3-тій частинах книжки. Україна — це безталанна Старчиха, скатована Варвара, й поет сильними словами малює її недолю й конання:

За океаном бурхливим
Край є, — розірваний край мій.
Там на хресті умірають
Браття, у тредцять вже сиві... 9.
„Народ в ганчір'ях... Україна
За що її, спину, люблю?
І хочу, і боюсь покинуть
Красу чаду, моглили й лють“... 6.

Авторова туга за Україною — туга її вірного сина, що переболів її шматування, що на власні очі бачив, як її, багату над багатими, обернули насильники в Старчиху, й скатували, немов ту Варвару... А вона ж була така пишна, незабутня...

„Хоч би раз ще волошок нарвати,
Ромашок і васильків в житах“... 15.

Гарна Канада, де ослився поет, — та холодна й чужа:

„Канада — дівчина весела,
Та проміняти б не бажав“... 6.

Україна — наша мрія постійна, наша дума найперша, наш сон догробовий:

Все сниться й сниться Україна
В Канаді вітряній мені:
Сади з кадилами чадні,
А ладан — м'ята із жасміном.
Ой, ті сади й пісень пісні!
Цвіли там яблуні весільні,
І чаші груш й вишень намісто.
В лісах — осики й дуб плечистий
Робили край веселий спільно... 77.

Найчорніші дні комунізму поет перетерпів разом із своїм народом, і в своїй книжці дає жахливі їх описи. Ось картина настрою „лишенця“, позбавленого всіх прав на рідній землі (ст. 76, 1926 рік):

Мій народі найкращий і темний, —
І я син твій, і я ж пролетар...
З днів захмарено-юних все марив
Про свободу веселу і теплу.
Ждав я хліба в холодній хатині,
А в ній дах був, як свита дірява.
Од нужди хлопчечам не був жвавим,
Ходить сум той за мною ще й нині.
Був робітник дешевий мій батько,
Та й став горе вином заливати.
Ніччю в'яла мов мученик мати, —
Шепче журно непрохана згадка.
А тепер — хіба серце не плаче?
Хіба менше за правду страждаю?
Для народу мов свічка згасаю,
Але край мій чи чужа чи бачить?

Мій народ безвірний і милий, —
 Твій я, твій я! Один з пролетарів.
 Стружеш гріб, принесуть тобі мари,
 Я б життя дав й орлині крила.
 Не цурайся мене, що такий я, —
 Що не йду в боротьбу проти Бога.
 У ночі десь ти збився з дороги,
 Ще й крізь сльози смієшся спокійно...

Або ось плач кривавий про голод в Україні 1921 р., що забрав мільйони жертв:

Глянь. — до нас жовті простягнуті руки,
 Діди і дівчора сидять при дорозі,
 Вмивають їх лица посолені сльози,
 А очі випаляє мука.
 Чую — хтось шепче: „Сьогодні не їла“...
 Це мати зчорніла на клунку зігнулась,
 До тину холодного жметься... Здрингулась...
 І знову: „Давно вже не їла“...
 А там он, дивися, під сірим забором,
 У бублик зігнувся, Івась чийсь схлипає:
 — Помер в мене тато... і мами не має...
 Могильним розказує тоном.
 Малі і великі простягнуті руки...
 Сироти, сироти жруть на дорозі.
 А ти ще й смієшся, червоний гайдуку,
 Що Край мій, що сад мій, як після морозу.

Як знаємо, більшовизм допровадив в Україні до появилення сотень тисяч безпритомних дітей, що стало карою Божою для цілого краю. Звали цих дітей „шкетами“. Ось як малює такого „шкета“ наш автор (на ст. 61):

Хлопчику, хлопчику, —
 Де твоя мати?“
 Бідне, замурзане,
 А головка — ліс,
 Не вчесати.
 Шамтить бабуся „шкетові“
 Чорному.
 „Матка?
 Умерла. З голоду...
 В Горліві.“
 Коли б жила мати, —
 Був би син умитий,
 Слав би в якійсь хаті,
 А не небом вкритий.
 — „На тобі, хлопчику, бублик
 Й копійчку“...
 Мала онуку ця баба
 Колись.
 „Як ти, було сміле,
 А кучеряве, а балакуче,

Матінко!
 Тиф задушив... Торік“...
 Рукою синьою
 Взяв бабін дар.
 Жував...
 І замарився...
 Ніч.
 І мати з базару
 Вернулася.
 „Саша! Ось тобі пряник.
 Панич!
 Ось тобі бублик,
 Сахарний“...
 Лививсь на копійку.
 Що?
 Купить!
 Сонце в очах. В голові.
 Сонце — копійка.
 Серце ж — як серце
 У „шкета“.

Від більшовицького панування в Україні найбільше потерпіла — мати. Чи знайдеться поет, щоб міг уявити собі всю глибину матерного горя розп'ятої країни? Чи знайдуться слова, щоб могли це горе правдиво описати? Бо безмежне це горе, як море, але

тихе — як біль люблячої матері. Скільки тихих матерніх сліз про-
лито в Україні за передчасно померлими синами? Хто про те знає,
хто те обміряє, хто розкаже про матерні сльози жагучі? Наш автор
так про це плаче (ст. 69):

Плава захмарений вітер,
Сердиться, ганить та дзвонить:
Знову, ой, знову, як діти,
Люди ці, — плачуть, хоронять...
Чорна, мов траур, дружна...
Сльози останні, аж сині...
— „Я ж не для куль отих, сину,
Плекала тебе й одружила“...
Мати, горбата тополя:
— „Хай би мене вже... й не тронуть!“
Вітер, метнувся на поле, —
Люди! Вбивають, ще й... дзвонять...

Більшовизм розбестив народ і кинув його в обійми жорстоко-
сердя. Молодь захопилася новими приманливими думками й гаслами.
Старі доживали свого віку, як старці в чужій хаті... Хитали загад-
ково головою батьки, а матері — тихо страждали. Жорстокість ді-
тей стопудовим каменем спадала найперше на матір. Поет на ст. 72.
малює нам жахливий такий образ, — малює спокійно, епічно, бо це
тихе безмежне матернє горе — стало звичайним:

Сидить — і суха, і глухая...
„Скільки, бабусю, вам років?“
— „Мина дев'яносто і п'ять“... — Затуляє
Як айстер, сник біля ока.
— „Невістка це, бачите, вчора
Мене так нізачо побла.
Старі мої очі слімі підняла,
Та й син помагав ще... Ой, горе!
Я ж на їх всі свої сили поклала,
В тридцять вдовою зосталась.
Малми були — милувалась,
Ночі і дні горювала.
Виросли... Думала — щастя! Зраділа...
Та помилялася дуже.
Ще заробляти ходити десь мушу, —
Гонять. Немає їм діла“...
Іде. І горбата, й кульгає...
Йй п'ять не хватає до віку.
Гей, сину! Не син ти, й невістко!..
На вулиці мати вмирає...

Скільки матері провели безсонних ночей, вистоюючи перед
образами, може й захованими, й благаючи Бога за катованих дітей!
Огонь їх молитви небо кидає блискавкою на спроневірену землю,
а з їхніх сліз навколишніх родяться річки...

Боже. Ти бачиш всю скорб материнську, —
Ночі безсонні, надії зів'ялі.
То радість, то сльози з вогню пад колющою,
А сили із листом опали.
Поснули. Хай дзвонять, мов ранок, дзвіночки
Срібляного сміху щодня.

Не втомлять мене, не розсердять й до ночі, —
 Торкнися дочки, Світлий Назарянинне!
 Пастире, знаєш всю скорб мою чорну,
 Ночі на варті... Надії, мов в'ялі.
 Розвій нашу хмару... Ой, з кігтями горе!
 Верни мені крила, — десь крила упали...

На тлі погвалтованої України й її горя безмежного зросла муза нашого поета — поета душевної туги. Поет скрізь бачить людське насилля та жорстокосердя, а тому його книжка переповнена й мотивами загальнолюдського горя, особливо в 2-му розділі її: „На концерті симфоній вічних“, які наш поет глибоко відчуває. Місто бездушне, черстве — чавить кожну душу чутливу, про що автор пише не раз. Так би хотілось на волю, подалі від цих безсердечних „людей“:

„Солові, солові і сьогодні, —
 Наче злодій я слухаю їх, —
 Бжуть флейти, і сльози і сміх.
 Я на волі сьогодні.

Утомивсь від кам'яного шуму,
 Приніс флейту у серці і я...
 Ой, співучая весно моя,
 Налякала ти сум мій“..

Певне під впливом жахливого насильства й гіркої неволі, що панували в Україні, й зросла найголовніша риса поезії Мирослава Ічнянського, — глибока релігійність. Цією релігійністю переповнена ціла його книжка. Віра Ічнянського — правдива, глибока, реальна. Христос для нього — Особа найближча, з якою він зливається в одно. Ця релігійність — як сонце над людьми, як пташиний щebet в садку, — панують над цілим мисленням автора. Без релігійности, без Христа поет наш не живе. Але ця релігійність так просякає поезію Ічнянського, як ласка матері дитяче життя, — одне без одного не можливі, одне одне доповнюють. Через це ця релігійність виходить у Ічнянського зовсім природною й не муляє очей, як то бачимо в деяких поетів, що пишуть „релігійні“ вірші на замовлення. Ічнянський — поет душевної туги, туги за втраченим щастям, за недосягненим раєм, і всі його співи — з переповненого серця, всі пересякнені надземною скорботою й глибокою вірою в Вічну Правду. Це пов'язання душевної туги з Богом та Христом творить найзапашнішого букета, а в ароматі його дивно заспокоюється ваша зболіла душа, бож більшість людей, що хоч трохи мислять, переживають ці самі думки й почуття.

„Відав Христу я цвіт вишневих років,
 Тому далекий всім я і не свій“, 7,

пише автор про себе, але це зовсім не так: найзапекліший прихильник „сталевих пісень“ (тільки на словах!) відчує скорбність людської неправди й згадає про Вічну Правду. Хто не був таким „дезертиром“, якого малює нам поет (ст. 25):

„Вночі хочу втікти
 У гори. В горах гаї.
 В гаю Фавор і Ти.
 В труні нудьга.

Не плаче! Ніч — пісень!
 Вгорнуся в тишину
 І стерегтиму день,
 Вінчатиму весну“...

Туга людини за Божою правдою, єдиною, що принесла б правдиве щастя на землю, що знищила б звірячість у людстві, туга ця просякає більшість поезій Ічнянського, а особливо 4-й розділ його книги: „Учителю вінок лавровий“.

Правдива релігійність завжди провадить людину до закохання в природу, де завжди заспокоюється наша змучена душа. Те саме бачимо і в поезії М. Ічнянського, — вона переповнена чарами природи.

„Між соснами ямби збираю.
Ой, сосни, я брат ваш, я брат!
Шумлять вони так і співають,
Як мати уміла співать.
З сосною я в жмурки гуляю...
І смутку, і радості й надії
Життям цим сосновим впились,
А вітер пестити уміє, —
Сердитий був сторож колись“... 26.

Весна — частий мотив пісень і образів М. Ічнянського. Він віддається їй цілий, насолоджуючись цим найбільшим творивом рук Божих. Ось одна з таких поезій (ст. 29):

„Доховали ми смуток весною.
Цілуватись з журбою? — Ні-ні!
Мене кличуть із хати нудної
Сонців бубон й поля голосні.
Так щороку на герці з весною,
І, аж соромно, — завжди вона
Є диктатором скрізь надо мною,
Її меч — та оркестра чадна.
Найбагатший я в світі сьогодні, —
Ой, ковалій в кишнях й пісень!
Міські шуми і зики нудотні
Проміняв на безжурний я день!“

Канадійська природа не заступить української, але Ічнянський мальовничо описує й Канаду, — її життя й природу (Безробітний 10, Демонстранти 10, Нью Йорк шумить 12, У янків у гостях 13, Канадійська елегія 34, Ніягарський карнавал 30 і т. ін.).

Мова Ічнянського — правдива літературна мова, а що найважливіше — це ніжна поетична мова. Як мова правдивого поета, ця мова переповнена поетичними образами та порівняннями, дуже гарними, часом сильними епітетами. Взагалі, Ічнянський пише правдивою поетичною мовою, що найкращим ароматом пахне нам з кожної його поезії, з кожного речення. Аналізу мови поета не роблю тут, бо пишу про це в „Рідній Мові“ ч. 6 (54).

На одну річ стиля М. Ічнянського хотів би звернути тут увагу. Наш поет не рідко пише неясно: його думка скаче занадто швидко, а рука не встигає записувати всього. Через це поміж реченнями повстають великі прогалини, які заповнити не кожний зможе. Поетові варто б звернути на це пильнішу увагу й докладніше обробляти й викінчувати свої думки. Ось декілька прикладів цього скакання поетової думки:

„Мов син я блудний. Зігнувсь. Благаю.
 Тасмие небо. Друга мого.
 Дорога в гори. Без трав. Без гаю.
 Владаю під хреста вагою“... 16.
 „В степу я князь. Взяв скрипку шум,
 І — Арфа в трав. Кларнет в долині“. 18.
 „Народивсь я в білій хаті.
 А міста — мої, і поле,
 Неба синь й дівки-тополі“... 22. —
 „Піснями шовковими
 Будімо. Будімо. Будімо!
 Роси зів'ялім — у дім.
 Кайдани невір'я розкуваймо“. 81.
 „Забули люди: ми ж брати.
 Я не скінчив. Цвіте ще Май мій.
 Потів, мов раб... Але — прости!
 Було... В землі талант ховав я“. 84.

На ст. 114 Ісуса названо Назореем. Це непорозуміння, бо Ісус Назореем не був. „Назорей“ це той, хто дав зарок не пити вина. не підходити до трупа, не стригти свого волосся й т. ін., а Ісус же був: на весіллі в Кані Галилейській, освятив чашу на Тайній Вечері, підходив до померлих і т. ін. Ісус був назарянин, цебто з Назарету, але не „назорей“; в грецьким тексті Мтв. 2. 23 просте поплутання.

На цьому кінчу свій огляд такої небуденної в нас збірки поезій М. Ічнянського. Повного змісту цієї книжки годі передати, — її треба перечитати й пережити з поетом. Може й не кожний зрозуміє пісні поета душевної туги, бо ці пісні треба відчутти рідною авторові душею. Хто має душу чутливу, ще не зовсім опановану людською злобою, хто хоче очистити душу свою від безпросвітної темряви наших безрадісних днів, — читайте Книгу Душевної Туги М. Ічнянського, — і вона заспокоїть вас. Ніжна душевна туга розлита по цілій цій книжці, але вона запашним ароматом вкриє вашу зболілу душу й принесе заспокоєння. Нове покоління наших поетів пильнує промовляти „до розуму“, — М. Ічнянський йде старою дорогою й виливає в своїх віршах цілу свою наболілу душу, а сердечність і ширість цієї поезії захоплює нас, переливається й до нашої душі, й несе правдиве заспокоєння, як сонце природі по бурі.

19. IV. 1937.

Іван Огієнко.

УКРАЇНЬСЬКА ПРОТОІСТОРІЯ.

XIII. Праслов'яни й праслов'янська мова.

(Закінчення).¹

Для нас, очевидно, і цікаво, і важно знати, як, коли і де вперше з'явилися слов'яни, чи, як звуть їхню початкову ступінь, „праслов'яни“.

До цього часу більшість учених приймала, що праслов'яни жили

¹) Див. „Нашу Культуру“ за 1935 р. ст. 65—68. 135—141. 539—544. за 1936 р. ст. 81—88, 225—228, 420—29, за 1937 р. ст. 96—99, 183—186.

десь між Карпатами й Дніпром, і мова їхня виділилася з праїндоевропейської мовної групи приблизно біля Різдва Христового. Це праслов'янське плем'я жило в своїй колиці до VI віку по Христі, а потім раптом розширилося й розійшлося в різних напрямках: на південь, на захід і на північ, утворивши там уже відомі тепер слов'янські народи, — південні, західні й східні. Такої гадки держався покійний лінгвіст француз Meillet, Niederle і багато інших. Але після великої війни польські вчені Костржевські, Козловські і Чекановські виставили нову теорію, кажучи, що праслов'яни вже в бронзовій добі жили в лужицько-шлезькій області, де стикаються Польша, Чехія й Саксонія, і що це їм належить т. зв. лужицько-шлезька культура, з тілопальними гробами, і спеціальною керамікою. Проти цієї теорії, одначе, рішуче виступили німецькі вчені Н. Seger Jahn, Richthofen та інші, а з філологів німецьких Max Vasmer. Ці вчені приписують лужицько-шлезьку культуру виключно іллірам. Л. Нідерле не погоджується з цією теорією, але каже, що теорія, відповідно якій лужицько-шлезька культура була слов'янська, є остільки ж правдоподібна, як і теорії, що приписують цю культуру іллірам або тракам, і він навіть не вагається сказати, що перша теорія (польська) є правдоподібніша. Він додає, що нема підкладів, щоб апорію виключати можливість збереження автохтонів під германським пануванням. Слов'яни напевне мусіли бути десь на Вислі вже на початку християнської ери і навіть ще давніше, коли Тацит (Германія 46) і Птоломей (III, 5, 8) описують їх, як великі народи (під ім'ям венетів), і коли ми для них не знаходимо приміщення в іншій області¹. Закиди філологів зводяться до того, що в добу бронзову й початкову залізну загальний розвиток індоєвропейських мов ще не дійшов до того ступеня, який відповідає теоретично установленій філологами праслов'янській мові, і що лужичани бронзової доби не могли говорити праслов'янською мовою, яка могла з'явитися тільки пізніш майже на ціле тисячеліття.

Одначе до розрішення проблеми й примирення суперечностей нас наближає зовсім нова лінгвістична теорія, т. зв. субстратна теорія, початок якої поклав уже Meillet, а остаточно розвинув її Julius Pokorný. Ю. Покорний (берлінський професор) висловлює свою теорію так: При накладанню однієї мови на другу, з яких кожна не має писаної літератури, мова побідників панує в багатстві слів і ще більш у флексії й словотворі; навпаки, в тривкості звуків, а теж у мелодії слів і речень, як і у внутрішній формі мови може мати більше чи менше значення вплив мови завойованих, і теж і в числовій або духовній вищості. Завойовані народи це й є субстрат; вони здебільшого хлібороби, розкидані на великій площі землі й зв'язані з своєю садибою й полем сезонними працями, тому не можуть дати належного відпору номадам, не зв'язаним із данним куском землі тяжкою працею, і завжди маючим можливість легко скупчитись у великі маси в кожний момент, дуже невигідний для хліборобів, напасти на них, спалити їхню садибу й хліб, і побити або пограбувати їх. Пр. Покорний пока-

¹ Niederle L.: Rukovet' Slovanske Archeologie. Praha, 1931, st. 20.

зує, як кельтський та германський діалекти утворилися з індоєвропейського мовного пня, завдяки впливу відповідних субстратів. Очевидно, що й праслов'янська мова мусіла утворитися з індоєвропейської завдяки впливу якогось субстрату. Покорний вважає, що ролю слов'янського субстрату грали фінно-уральці, але цей висновок він робить тільки на основі знайомства з російською мовою, яка вже сама витворилася дуже пізно з праслов'янської і навіть мабуть із праукраїнської мови. Але в мові праслов'ян, як показали уже давно Міккола й Фасмер, впливу урало-фінського субстрату не було. В Україні субстратною верствою, яка впливала на зміну індогерманської панівної мови в праслов'янську, могла бути тільки стара гіпербореїська хліборобська верства, належна до передньоазійської (арменодної) раси, що сиділа на нашій території, починаючи з неолітичної доби (Тритільська культура). Але ця сама раса сиділа відтоді ж і в Лужицько-шлеській області, і в області цілого басейну Дунаю й на Балканах, тобто якраз там, де тепер сидять українці та західні й південні слов'яни. Ми в праві думати, що шідо впливом цієї субстратної верстви й повстали ті зміни в індоєвропейській мові, які закінчилися витворенням праслов'янської мови. З другого боку, через те, що зміни в мові залежать від субстратного населення, а не від місцевості, то можна думати, праслов'янська мова могла повстати скрізь на тих територіях, де існувала наша хліборобська субстратна верства, тобто й на Балканах, і в Україні, і в Лужиці, і Шлеську, чи в Мораві, і в Семагороді. Очевидно, таких праслов'янських мов творилось багато, і багато заникало, але дужчі етнічні утвори вдержували за собою свою нововитворену мову, як племінну. А при переходах деяких племен (як напр. Сербів або Хорватів), вони удержували свою мову, а попавши до таких самих етнічних утворів, зміцнялися й розвивали далі свою мову, але все в тім самім напрямку. Теоретична праслов'янська мова — це тільки абстракція від безконечної маси дрібних локальних діалектів, з яких багато збереглося й до сьогоднішнього дня, але звичайно з відповідними змінами. Дуже можливо, що іллірська й трацька мова грали в цім процесі ролю якихсь переходових ступенів від праіндоєвропейської до праслов'янської, але про це не можна сказати нічого певного за браком вистарчального матеріалу. У всякім разі на всіх слов'янських територіях, окрім білоруської та московської, від самого неоліту жили, в більшім чи меншім симбіозі, дві раси: хліборобська, субстратна, передньоазійська, і напівномадська, панівна, індоєвропейська раса, і на цих територіях і були таким чином етнічні умовини, сприятливі для витворення праслов'янської мови в результаті довгого симбіозу. Білоруська мова витворилася вже пізно, в другій половині I тисячеліття по Р. Хр., як результат впливу білоруського субстрату (Кривічів) на праукраїнську мову. А великоруська (московська) мова виникла ще пізніше, як результат впливу урало-дінського субстрату на цілий ряд мов, і особливо на писану літературну, церковну та адміністративну українську мову з додатком живих мов польсько-в'ятицької й білорусько-кривичевської.

XIV. Русь. Українці й росіяни.

Поява імени Русь не має жодного відношення до мови, якою говорило це плем'я. В наших найстаріших традиціях ім'я „Русь“ не зустрічається. Наш літопис пише: 1) Вь лѣто 6360 (852 р.) индикта 15 день, наченшо Михайлу царствовати (у Візантії), начася прозывать Русская земля. О семь бо увѣдохомъ, яко при семь цари приходиша Русь на Царьгородъ, якоже пишется в лѣтописаньи Гречьстѣмь“ (Літопис Лаврентія 17) 2) В лѣто 6367 (859 р.) имаху дань Варязи изь заморья на Чюди и на Словѣнехъ, на Мери и на Всѣхъ“, (и на) Кривичѣхъ“. (Літопис Лавр. 18). ...Идоше за море к Варягомъ, к Руси; сице бо ти звахуся Варязи Русь, яко се друзии зовуться Свие, друзии же Урмане, Атыгялине, друзии Готе, тако и си... И изобрашася з братья, съ роды своими, пошша по себѣ всю Русь и придоша: старѣйшии Рюрик (сѣде Новѣгородѣ), а другий Синеусъ на Бѣлѣ озерѣ, а третий Изборстѣ Труворъ: (И) отъ тѣхъ (Варяг) прозвася Руская земля (Літопис Лавр. 18). Ця нова Русь не скоро перейшла на всі українські племена, бо тільки під роком 898 літопис каже: „Поляне яже нынѣ зовомая Русь“ (Літопис Лавр. 25). Нове ім'я Русь стало державним тільки завдяки князям, але мова племен була стара українська, бо літопис каже: „Се бо токмо словѣнскъ языкъ вь Руси: Поляне, Деревляне, Ноугородьцы, Полочане, Дреговичи, Сѣверь, Бужане... Вельняне“... „А словенскый языкъ и Рускый одно есть“ (Літопис Лавр. під роком 898). Цікаво, що в числі „словѣнска языка“ літопис не згадує ні кривичів, ні радимичів, ні в'ятичів. Це мабуть тому, що кривичі говорили певне литовською мовою, а радимичі й в'ятичі — польською. Коли ми звернемося до етимології слова русь, то пояснити його з слов'янських мов не можна, — воно чуже для слов'ян. Чужі князі принесли з собою й чужих богів, імена яких: „Перунъ, Хърсъ, Стрибогъ, Симарьгль, и Мокошь и Дажбогъ (Літопис Лавр. під роком 980). Волосъ — скотій богъ (під роком 907) і ще Сварогъ. Покійний наш орієнталіст проф. Корш, який знав сорок мов, так висловлюється про цих богів: „Про слов'янське походження імени Перуна не може бути й мови; ім'я Волос не пояснено й до цього часу задовольняюче. Дажбог має іранський корень д а г — жегти, слов'янам чужий, як і слово „бог“. Стрибог, Хърсъ, Симарьгль і Мокошь, теж непо-яснюється з слов'янщини. І в цілм нашім фольклорі, окрім іранського Дажбога, ми не зустрічаємо ні одного з цих імен богів Володимира князя, яких статуї стояли в Києві на князівськім дворі Володимира. Це показує, що ці боги принесені панівною варязькою верствою, князями та їхніми дружинами, й були зовсім чужі нашим українським слов'янським племенам. Але князі варяго-руські не були культуртрегери, вони були низчі культурою від наших племен і прийняли нашу культуру та слов'янізувалися, тим легче, що на нашу мову вже було переложене святе письмо, а знання письма слов'янсько-українського почало розширятися в городських верствах нашого населення. Християнська релігія в Україні прийнялася легко, бо вона цілком побудована на хліборобських звичаях, милих нашому субстратному населенню, але

в Московщині вона викликала тугий опір, бо була цілком чужа урало-фінським традиціям. Найновіші праці різних учених, а особливо Фасмера, показують безперечно, що Московщина утворилася асиміляцією східньо-фінських або уральських племен, і не мала нічого спільного з київськими племенами. Це вже дуже ясно довів Спіцин на основі археологічних даних. Він пише: В X. віці Ростовська (Московсько-Суздальська) область заселена була значними масами смоленських кривічів, а в XI і XII віках цей край побільшується ще й симіляцією тубільців (мерян), але ні в'ятичи, ні радимічі, ні сіверяни не мали ніякого відношення до вище згаданої області: „могил X віку, які б можна було приписати південно-руським і середньо-руським (білоруським) племенам у Володимирській області нема. Фасмер на основі назв міст і рік Московщини доказав, що вся вона була зайнята фінськими племенами, які поволі були мовно зрусифіковані. Те саме говорить і московський теперішній історик Любавський, пишучи: „Скрізь і всюди слов'янські колоністи відтісняли, або асимілювали попереднє населення, переважно фінів“. Ці фінські племена добре відомі: „Чюдь, Лівь, Водь, Ямь, Чухна, Вєсь, Пермь, Зиряне, Вотяки, Корель, Югра або Угра, Печора, Самоядь, Меря (між Волгою і Клязьмою), Мурома (на р. Клязьмі), Мордва (на середній Волзі аж до Самари), Мокша, Ерза, на південь від Мордві — Мещера, Череміси (в губ. Костромський, Нижегородський, В'ятській та Уфимській). Усього, як бачимо, 20 дуже великих племен. Процес русифікації не закінчився ще й досі, і багато з цих племен, ще й тепер не зміють говорити по-російському, і ще й дотепер лишилися поганцями, і приносять ще й тепер коней у жертву своїм богам (череміси та інші). Через слов'янізацію цих племен і повстала московська мова десь у X віці тільки по Хр. Але ще на початку XX віку, навіть під самим Петербургом у Царському Селі населення зовсім не вміло говорити по-російському, а говорило по-чухонськи. Модним національним жіночим костюмом російської інтелігенції був мордовський. Чоловіча російська косоворотка й пояс до неї, це теж фіно-сибірська одежа. Антропологічно й етнічно москвини, за винятком областей на захід від Москви, усе нащадки згаданих племен фіно-уральських, особливо мері, мордві й черемісів. Ці племена жили майже виключно з ловецтва звірів. Щоб зробити з них хліборобів, московські князі мусіли зразу ж завести крілацтво, й таким тільки чивом, силоміць примусили обробляти землю, та й то не скрізь. Психіка теперішніх москвитів лишалася ще й досі звіроловська, і через це вона так різко відрізняється від української хліборобської психіки. До цього часу виступали тільки дві психіки: психіка культурного кругу хліборобського і психіка культурного кругу н о м а д с ь к о г о, відомі вже з давніх давен, але психіка звіроловська в чистім вигляді на міжнародно арену ще досі в такім масштабі не виступала, і тому не була відома європейським державам, і не була й не є зрозуміла їм. Ісконність московських первнів і полягає в звіроловській психіці московського народу. Звідсіля його хитрість у нападах, жорстокість, прикидання не тим, чим є, маскування і т. ін.

Е основі в них лежить погляд на людину, як на звіря, й застосування до людей методів, уживаних проти звірів. В людині вони бачать звіря і в звірі людину, і не роблять різниці між звірем і людиною, застерігаючи собі всі вигоди звірячої психіки при високости людського інтелекту, для досягнення своєї ціли, й не визнаючи жодної етики, або визнаючи її тільки односторонньо в свою користь.

Між іншим, характеристика московського народу й його влади Прекрасно представлена подорожником XVII віку, Павлом Алепським, але не одним тільки ним; і перед ним, і після нього було багато людей, що подорожували по Московщині і по Україні, і всі вони підкреслювали великі різниці між українцями й москвинами.

На жаль, рамці моєї статті не дозволяють мені спинитися над питанням характеру обох сусідніх народів докладніш, хоч цим характером і визначається історія.

Прага.

Вадим Щербаківський.

Я. М. ШУЛЬГІН І ЙОГО НАУКОВА ПРАЦЯ.

(Довіщення)*.

Я не ставлю тут своїм завданням розглядати цілий літературний дорібок Я. М. Шульгіна. Я. М. містив свої праці в різних органах, як „Кієвській Телеграф“, Київська „Заря“, одеська „Правда“, московська „Русская Мысль“, женецька „Громада“ й інші. Багатьох із цих матеріалів у Празі або немає зовсім, або ж у них не можливо встановити авторства Шульгіна. Я обмежу свій огляд тільки на чисто наукові праці Я. М., що їх він містив у „Київській Старині“ та в „Записках НТШ“ у Львові.

Науково-історичною працею Шульгін зайнявся після свого повороту до Києва з заслання. Він зосередив свою увагу головню на історії України XVII—XVIII вв. Для своєї наукової праці з історії України Шульгін уклав ширшого плана, в якому поставив за завдання прослідити — 1. відношення російського уряду до Гетьманщини після 1654. р., 2. відносини російського уряду до українців під Польщею; і 3. події кривавого „непорозуміння“ 1768. р.

Здійснення задуманої трилогії Я. М. почав відпочатку. Він наперед написав огляд відносин російського уряду до Гетьманщини, — фактично тих конфліктів, що виникли в цих відносинах на ґрунті політичному й соціальному. Написано цю працю, за виразом М. Грушевського, „дуже лагідно й обережно“, але „Київська Старина“ Ф. Лебединцева її не прийняла, й тільки один розділ із неї був надрукований у часопису „Съверный Вѣстникъ“ (1887 р., ч. 6). І тільки аж 1899. року появилася ця праця у Львові¹⁵ за підписом Л. Ч. (що значило „Любчин чоловік“, як розшифровує ці ініціали О. Лотоцький).

*) Див. „Наша Культура“ кн. 4 (24).

¹⁵ Україна після 1654 року. Історичний начерк Л. Ч. ЗНТШ, т. XXIX, ст. 1—13 і т. XXX, ст 14—67.

У вступі автор висловлює деякі загальні погляди щодо українського минулого. На його думку український народ мав чотири головні бажання, коли він приставав до московської держави: 1. українці намагалися до повного відокремлення від Польщі всієї території, 2. бажали під протекцією Москви задержати автономію свого краю, принаймні в своїх внутрішніх справах, 3. посліпство силкувалося скинути з себе кріпацтво, 4. зберегти свій устрій і практику в церковному житті (не приймаючи московських звичаїв).

Саме тоді, коли Україна прилучалася до московської держави, все це, здавалося, було можливе, — одначе життя довело, що думати так було помилкою. „Маючи замір прослідити — читаємо на початку тієї праці Шульгина, — як і в чому політика московсько-петербурзьких урядових сфер не відповідала бажанням українців, ми передивимось крок за кроком головні моменти в політиці й діяльності цих правителів, щодо України, починаючи від 1654 року аж до повного розцвіту централістичного напрямку за Катерини II“ (ст. 5).

І далі, в окремих розділах, автор показує, як ні одне з українських бажань не було сповнене Москвою. Так, порівнюючи межі України 1654. року з межами 1686. автор констатує, що гарячі бажання українців не бути під владою Польщі не знайшли собі в московського уряду прихильности. Московський уряд не дбав про цю місію Б. Хмельницького та його сучасників і наступників (ст. 13).

В другому розділі Шульгин подає багатий матеріал щодо порушення Москвою української автономії; в третьому говорить про те, що Москва попустила в Україні відновити кріпацтво — в цьому, на його думку, Москва виявила байдужність до інтересів українських мас.

Бажанням українського народу не відповідали й ті порядки, що склалися під новими впливами в церковно-релігійній сфері. Одначе й ця невідповідність не зменшувала прихильности до російської політичної мани, яка обгортала українців. Тут, на думку Шульгина, знову виявилася та риса народньої психології й щоденного життя взагалі — що „очі й вуха не бувають свідками того, що діється“. Іншими словами, діла російського уряду були сами по собі, а прихильність до російського цїсарства сама по собі. Фантазія домальовувала те, чого не давала дійсність, у людей, що не мають звичаю докладно аналізувати те, чого свідками вони бувають (стор. 52).

Українсько-московськими відносинами в церковній сфері займається автор в четвертому розділі свого нарису. Тут він дає не тільки загальну характеристику, а зупиняється й на окремих українських митрополітах зокрема (П. Могіла, С. Косов, Д. Балабан і ін. аж до архієпископа В. Ванатовича); докладніш говорить про вільний вибір духовенства в Україні тощо.

Ціла ця праця Шульгина досить загальна й не позбавлена деяких анахронізмів. Так, напр., автор приймає ще традицію про Баторієву реформу (стор. 2), або промову Полуботка Петрові I (ст. 25). В своїй статті автор посилається більш на історичну літературу, ніж

на джерела, так що ціла його праця — більш огляд, ніж дослід. В примітках він згадує праці А. Андрієвського, Скальковського, Максимовича, Костомарова, Антоновича, Соловйова, Маркевича, А. Кістяковського й А. Лазаревського.

В другій частині задуманої первісно трилогії Шульгин мав спититись, між іншим, на відносинах російського уряду до Палієвої козаччини й гайдамаччини 1734 р., яка дає такі сильні аналогії до Коліївщини. Але цієї частини Шульгин не писав зовсім, а перейшов прямо до третьої частини — до Коліївщини.

Ця його праця появилася р. 1890-го на сторінках „Кіевської Старины“, яку тоді вела вже Стара Громада. Шульгинів „Очеркъ Коліївщини по неизданнымъ и изданнымъ документамъ 1768 и ближайшихъ годовъ“ став його головною науковою працею. Видрукований в „Кіев. Стар.“, він вийшов і окремо, а пізніш появилася в перекладі М. Вороного й по українському, як XX-й том „Руської Історичної Бібліотеки“.

Названа праця Шульгина була першою спробою поставити на науковий ґрунт досліджування Коліївщини. Шульгин взявся в ній виправити висновки й картину попередніх дослідників Коліївщини, які спіралися в своїх твердженнях на свідoctвах польських мемуаристів. Ці дослідники твердили, що 1) центральним пунктом Коліївщини, затемнюючим усе інше, була уманська різня; 2) що цей рух був тільки партизанський, без організації; 3) що він був кривавіший від попередніх; 4) що він був дуже значний; 5) що українці виявили в ньому свою звирячу природу, й т. п.

Критично поставився Шульгин і до тих дослідників, які на основі спеціально підібраних документів твердили, що Коліївщина була тільки повстанням на захист віри, або що ніби російський уряд не тільки співчував рухові, а сам же його й викликав.

Головним джерелом для цієї монографії Шульгинові послужили документи польської воєнно-судової комісії, яка допитувала й судила повстанців. Ці документи об'єднані в так зв. Кодненський Книзі, що її „обрель“ М. Максимович і яка належала В. Б. Антоновичу. Останній дав її своєму учневі Я. Шульгинові для праці над Коліївщиною та, правдоподібно, допомагав і в самій праці. В. Антонович був перший, хто поставив досліди гайдамацьких рухів на чисто документальний ґрунт; він видав в Архіві ЮЗР акти про гайдамаччину в рр. 1700—1768, й на основі цих актів написав свою монографію про гайдамацькі рухи. Він же опублікував і кілька мемуарів про ці рухи сучасників, які наводили багато цінних свідoctв. Невиключено отже, що Антонович міг захопити й свого учня до дослідів цього питання й допомагав йому як матеріалами так і порадами. Та Кодненська книга не була одиноким джерелом для Шульгина. Він використовував і інші документи й літературу, а навіть деякі мемуари. При кінці вступ-

ного розділу він зазначає джерела й літературу своєї праці, всього 20 позицій.¹⁶

Сама монографія Шульгина про Коліївщину складається з 5 розділів. У першому він знайомить з ватажками й військовою організацією гайдамаків (М. Залізняка, С. Неживим, Швачкою й Ів. Бондаренком). У другому говорить про селян Київщини й Брацлавщини, як головних діячів Коліївщини; у третьому зупиняється на участі в Коліївщині лівобережців, степових гайдамаків і запорожців; в четвертому розділі висвітлює заходи уряду Речі Посполитої проти Коліївщини, і в п'ятому — відносини до Коліївщини сучасних їй російських діячів.

В своїй праці про Коліївщину Шульгин показує, що рух 1768 р. не був випадковий бунт гайдамаків, а народна реакція населення Правобережної України проти ненормальних політичних, суспільних і релігійних умов життя. Селяни Київщини й Брацлавщини називали себе не гайдамаками, а козаками — вони були справжні борці за православу віру й свою українську народність.

На думку Шульгина повстання провадилося за певним планом. Завдання повстанців було заволодіти Київським воеводством, — тому й головні відділи гайдамаків направилися на захоплення 4 головних укріплених пунктів Київщини: Умань (Залізник), Чигирин (Неживий), Біла Церква (Швачка) і Радомисль (Бондаренко). Залізник був головним керманичем повстання — він іменував полковників війська запорозького, а його помішники називали себе „курінними отаманами“. Подаючи характеристику головних діячів руху, Шульгин особливо докладно зупиняється на Неживому, якого характеризує, як людину ідейну, розважливу, що шукала легалізації в „Золотій Грамоті“ Катерини II. Не так симпатично представляв він інших діячів повстання, особливо Швачку, що робив погром у Фастові й Білій Церкві.

Гайдамацький рух, як твердить Шульгин, мав характер парти-

¹⁶ Вони такі: 1) Bunt hajdamaków na Ukrainie r. 1768 opisany przez Lippomana i dwóch bezimiennych. Wydany z rękopisma przez Edwarda Raczyńskiego. Poznań 1854; 2) Уманская рѣзня. Записки Вероники Кребсь. Переклад з перемовою И. М. Ревя; 3) Уманская рѣзня. Записки шіара Павла Магдамовского; 4) Pamiętnik do historyi polskiej przez A. Moszczyńskiego. 1863. 5) Описаніє бѣдствія постигшаго Умань и всю Украину въ 1768 г. Переклад з польського рукопису. Київ. Стар., 1882, III; 6) Записки о южной Руси П. Булиша. Тт. I, II; 7) Сказаніе о Бондаренкѣ по народнымъ преданіямъ, К. Ст. 1882, III; 8) Манифестъ Имп. Екатерины II. 9. У П. II. 1768. К. Ст. 1882, V; 9) Матеріали для исторіи Коліївщини или рѣзни 1768. П. И. Костомарова. К. Ст. 1882, VIII; 10) Переписка гр. П. А. Румянцева о востаніи на Украинѣ 1768 г.; К. Ст. 1882, IX, X, 1883, IX і X; 11) Нѣсьолько документовъ къ исторіи Гайдамаччины А. Скальковскаго. К. Ст. 1885, X; 12) Архивъ ЮЗР, ч. I, т. т. 2 і 3. При них розвідка Ф. Г. Лебединцева про архим. М. Значко-Яворського; 13) Теж, ч. III, т. 3. з розвідкою В. Антоновича про Гайдамацтво (1700—1798); 14) Теж, ч. IV, т. 2. з розвідкою В. Антоновича про селянство (1700—1798); 15) А. Скальковскій — Наѣзды гайдамак на западную Украину въ XVIII в. (1733—1768). Одеса 1845. 16) Його ж: Исторія Новой Сѣчи. Т. т. I—III, вид. 1885; 17) М. Максимович. Собран. Сочин., т. I; 18) С. Соловьевъ. Ист. Рос. Т. т. 26, 27; 19) Деякі невидані матеріали з арх. Київ. Губ. Правління; 20) Кодпенська Книга.

занської війни. Головну силу ватаг складали селяни. Хоч і на великому районі, але повстанні осередилися біля головних пунктів повстання.

Шульгин стверджує, що гайдамацьке повстання не носило такого жорстокого характеру, як козацькі повстання XVII в. Часом до повстанців прилучалися й прості грабіжники. Автор у своєму викладі не скупилися на представлення „розбійницьких“ та „грабіжницьких“ моментів у гайдамацькому русі. В цьому відношенні він виявив виразну об'єктивність.

Праця Шульгина про Коліївщину була прийнята цілком прихильно в наукових колах. На неї появилася кілька добрих рецензій¹⁷, і тільки з боку польських істориків деякі погляди Шульгина на Коліївщину (як на прояв соціального й національного протесту — безпосереднє продовження козащини) викликали гострі напади. Польський історик Тадеуш Корзон опублікував 1892 р.¹⁸ дуже гостру критику супроти Шульгина. Він твердив, що гайдамацьке повстання 1768 р. був звичайний розбій, і ніяк не може вважатися за явище політичне й ідейне. Корзон дуже різко виступив як проти Шульгина, так і проти В. Антоновича та його київської школи, закидаючи їм обвинувачення в прихильності до кривавої розправи гайдамаків з польською та жидівською людністю, взагалі в антикультурності й антигуманності.

На напади Корзона відповіли як Шульгин, так і Редакція „Кіев. Старины“ (пером Антоновича), Шульгин у своїй статті п. з. „Правда о Коліївщинѣ польскаго историка г. Корзона“ боронить позиції, зайняті ним в Монографії про Коліївщину. Він знову доводить, що гайдамацький рух 1768 р. був партизанською війною, протестом українського селянства супроти польського гніту в соціальному й релігійному відношеннях — боротьба за волю віри, правду й народність. Він доводить, що рух 1768 р. був ідейний і політичний, що була продумана організація війни з боку гайдамаків, були певні плани на Росію (хоч у цьому всьому — як визнає й сам Шульгин — виявилася не мало туманного й помилкового). На доказ своїх тверджень Шульгин посилається тут і на працю самого Корзона, а також на праці д-ра Антонія І. (Ролле). В своїй відповіді на „ругательную рецензію“ Корзона (вираз Шульгина) сам Я. М. зберігає спокій — його відповідь речева.

Та ні відповідь Шульгина, ні додаток до неї Редакції „К. Ст.“ (ст. 161—166) не переконали ні Корзона, ні інших польських істориків. Польська історіографія й далі дивилася на гайдамаків, як на звичайнісеньких розбійників. Наприклад, відомий польський україніст Фр. Равіта-Гавроцький у своїй двотомовій праці „Historja ruchów hajdam.“ (1901) стоїть на позиції, що гайдамаччина була проявом розгнузданих інстинктів напівдикого сусільства. Цікаво, що-

¹⁷ В „Руск. Мысли“ 1890, VII і 1891, IV. і в „ЖМНП.“ 1891, I.

¹⁸ На сторінках Kwartalnik-a Historyczn-oro, 1892, III. „Nowa książka o koliszczyźnie“.

в такому ж дусі освітлюють гайдамацький рух і деякі жидівські історики (як наприклад, київський І. Галант).

Із українських істориків, що висловлювалися з приводу монографії Шульгина, треба згадати насамперед М. Грушевського. Як в своїй статті про Шульгина, так і в передмові до українського видання праці Шульгина М. Грушевський досить прихильно оцінює цю працю, хоч і підкреслює деякі її хиби.

На думку М. Грушевського, Шульгин, не маючи змоги видати актовий матеріал, перевантажив свою працю документальними подробицями. Зазначає М. Грушевський також деякий брак суцільності й прозорости викладу. Це ніби й було причиною того, що монографія Шульгина не мала широкого розповсюдження, хоч і здобула признання з боку вчених.

Ці уваги М. Грушевського щодо стилю — ніби важкого — й незручної архітекτονіки праці Шульгина, не зовсім оправдані. Треба признати, що виклад у Шульгина не дуже захоплюючий, але зате цілком речевий і незаплутаний. Автор подає висновки й твердження й щедро ілюструє їх фактами джерельних даних.

Не зовсім відповідає дійсності й друга критична увага Грушевського, що Шульгин опер свою працю головню на актах польської військової комісії, а інші матеріали (особливо досить багату мемуарну літературу) він ніби полишив на боці. Як видно з наведеного реєстру джерел і літератури (прим. 16), Шульгин використав усе, що тільки в його часи було знайдено. Трудно припустити, щоб В. Антонович, який сам цим предметом займався й який допомагав Шульгині матеріалами для цієї праці, не вказав би йому всього, що в тих часах було відоме. То правда, що Шульгин скептично поставився до мемуаристики польської й звернувся безпосередньо до документальних даних. Правда також і те, що документи він мав головню польські, хоч у його реєстрі зазначені також і деякі невидані матеріали з архіву Київського Губ. Правління (п. 19).

Брак серед його джерел більшої кількості російських урядових матеріалів негативно відбився на його досліді. Але ці матеріали в більшій кількості почастило знайти — і то досить випадково, зовсім не там, де вони мали переховуватися — тільки в новіші часи проф. О. Гермайзе, який і використав їх для своєї студії п. з. „Колівищина в світлі новознайдених матеріалів“.²⁰

О. Гермайзе вважає, що після виходу Монографії Шульгина знайдено й опубліковано стільки нових матеріалів, що на черзі стоїть нова монографічна робота про Колівищину. В цьому з ним погоджуються й інші історики (як напр. В. Пархоменко).²¹ Та до того часу, доки така монографія не появилася, праця Шульгина — хоч місцями вже й застаріла — зберігатиме своє значення.

¹⁹ К. Ст., 1893. т. ХЕ, ст. 126—160.

²⁰ „Україна“, 1924, кн. 1/2.

²¹ Черволий Шлях, 1925, ч. 6.

Гермайзе в дечому не погоджується з Шульгином, в дечому його виправляє, але в цілому його працю рахує за зовсім поважну. Цікава між іншим вказівка Гермайзе на те, що Шульгин в своєму нарисі помилково називає Швачку Яковом, замість Микитою, як він ніби дійсно звався, і цю помилку, щодо імені, повторюють за Шульгином і всі інші автори. Я не встиг вповні перевірити цієї справи з іменем Швачки. Можливо, що тут справді правда за Гермайзе, який користувався російськими судовими матеріалами, але не можна винуватити науково за цю хибу й Шульгина. Останній міг дізнатися про ім'я ватажка Швачки з Кодненської Книги, а в Кодненській Книзі ім'я Швачки згадане як Яків, а не Микита.²² Цікаво, що навіть новіші видавці²³ в іменних покажчиках зазначають ім'я Швачки як Яків (хоч про нього в документах згадується майже скрізь без імені) і цього навіть не оговорили. Отже, твердження Гермайзе з 1924 р. треба перевірити.

Далі Гермайзе розходитьсся з Шульгином щодо складу гайдамацьких ватаг. Шульгин уважав був, що само Запоріжжя не могло дати помітного контингенту пособників руху, а Гермайзе прийшов до висновку, що „організаційне ядро майже всіх гайдамацьких загонів складається якраз із запорожців.“²⁴ Думку Шульгина, що Коліївщина була рух чисто соціальний, Гермайзе вважає за помилкову, й помилковість ту пояснює тим, що Шульгин мав при своїх дослідях тільки польські джерела, в яких про запорожців не могло бути мови. Кодненська Книга, що служила основою для монографії Шульгина, містить тільки судові справи над польськими підданцями, тоді як запорожці, будиши підданцями російськими, підлягали й суду російському.

Та з головними висновками самого Гермайзе (про те, що Коліївщина не була рух селянський, а було діло степового гультяйства, відірваного від хліборобства, та що цей рух мав вузько-релігійний характер) — з цими поглядами Гермайзе не погоджується В. Пархоменко. В своїй замітці на працю Гермайзе²⁵ цей історик висловлюється так, що висновки Гермайзе „далеко не цілком відповідають джерелам і що вони не є крок уперед в історичній літературі про Коліївщину, а швидче назад“. Це повернення — каже Пархоменко про Гермайзе — від Шульгина й інших дослідників Коліївщини в кінці XIX і початку XX вв. до Д. Л. Мордовцева й польських істориків, які теж підкреслювали „вузько-релігійний характер“ цього руху, й випадковість, „розбишацько-гайдамацький склад повстанців“.

Інші автори, що в останніх роках торкалися Коліївщини,²⁶ не висловлювали нічого оригінального, й тому зупинятися на них тут не

²² Український Архів, т. II.

²³ Укр. Археографічна Комісія УАН, 1931 р.

²⁴ Про „Запорозький Кіш та Коліївщину“ є ще стаття В. Грекова (Україна, 1928, кн. 4, ст. 14—20). Цей автор згадує про „докладнонаписану розвідку Я. Шульгина“.

²⁵ Чи була Коліївщина народним рухом? Червоний Шлях 1925, ч. 8.

²⁶ Як напр. І. Мандзюк — „Життя й Революція“, 1925, кн. 3.

буду. З історіографії Коліївщини виходить, що на черзі нова докладніша монографія цього руху, а до її здійснення зберігає своє значення стара праця Шульгина, що появилася кілька десятків літ тому й мала справді поважне значення в науці.

З інших менших праць Шульгина звертає увагу його нарис про Полуботка.²⁷ Ця невелика розміром стаття написана досить легко. Автор подає в ній загальний огляд діяльності П. Полуботка, головню на гетьманському становищі. Серед історичних матеріалів, якими користувався Шульгин, зазначені праці Ол. Лазаревського, М. Бєстомарова, С. Соловйова, Ол. Єфіменкової, Ригельмана, Бантіша-Каменського, Історія Русов, Чернігівський Літопис, а також Коломацькі Челобитні, Дневні Записки Я. А. Марковича тощо.

Шульгин у цій статті стоїть під значним впливом поглядів Лазаревського (негативних щодо Полуботка); цих поглядів Шульгин не критикує, але вже квестіонує й можливість інших поглядів на Полуботка, й тим фактично дає поправку до різкого осуду діяльності Полуботка, що дає Лазаревський. Шульгин висунув деякі мотиви в суспільній діяльності Полуботка й признав безкорисність патріотичних побуджень у політичних виступах Полуботка. Та Шульгин все ж не наважився зняти з Полуботка обвинувачення за його приватну діяльність і залишив його „гріховним сином свого часу“. Але своєю статтю він ніби приготував дальший крок в оцінці Полуботка, який зробив пізніше М. П. Василенко.

В літературі про Я. Шульгина поширені твердження, ніби він містив масу менших заміток чи статейок як в „Кієв. Стар.“, так і в Записках НТШ. Мої пошукування в названих органах цього не підтвердили. Крім згаданих вже публікацій в „Кієв. Стар.“, є ще пара невеликих статей і одна рецензія Шульгина, і стільки ж у „Записках НТШ“. В „Кієв. Стар.“ авторство Шульгина зазначено або повно, або його справжніми ініціалами, а в „Записках НТШ“ матеріали Шульгина означені розкритим уже шифром Л. Ч.

Р. 1897-го в „Кієв. Стар.“ містить Шульгин „Нѣскольکو данныхъ о школахъ въ Правобережной Украинѣ въ половинѣ XVIII в.“²⁸ Для цієї статті автор використав головню Кодненську Книгу, з якої взяв відомості про кількох осіб, і на основі цього матеріалу вияснив дещо про шкільне й домашнє навчання в Правобережній Україні в пол. XVIII ст.

Так само один із документів Кодненської Книги послужив Шульгинові матеріалом і для його замітки про „Убийство упыря въ Кієвщинѣ во время чумы 1770 года“.²⁹

Нарешті р. 1900-го опублікував він в „Кієв. Стар.“ статтю п. з. „Пробуждающийся Край“ — це рецензія на книгу Л. Василев-

²⁷ Павелъ Полуботокъ, полковникъ Черниговскій (1705—1724) въ портрету“. Кієв. Стар. 1890, т. XXXI, ст. 522—538.

²⁸ „Кієв. Стар.“ т. 34, ст. 97—118.

²⁹ Кієв. Стар., 1890 р. т. 28 ст. 338—341.

ського „Современная Галиція“ (СПБ, 1900). Шульгин реферує окремі розділи цієї книжки, вносить деякі поправки, особливо щодо „русицьких“ справ. В своєму рефераті Шульгин знайомить з історією Галичини й з її відродженням, географією, етнографією й т. ін.

В „Записках НТШ“ (т. XXIV) Шульгин дав рецензію на працю проф. Д. Еварницького: „По слѣдамъ запорожцевъ“ (СПБ, 1898). Це власне не так рецензія, як реферат окремих частин книги. Оцінка праці Еварницького була не дуже прихильна. Шульгин завважує, що книга Еварницького має подавати історичну дійсність, а не літературні фантазії.

В XXIX т. ЗНТШ (р. 1899) знаходимо статтю-некролог Шульгина про Володимира Ястребова († 21. XII. 1898). Цей Ястребов-росіянин із Тамбовської губ. — прихильний і толерантний до кожної нації — після закінчення Одеського університету працював у Єлисаветі учителем історії в реальній школі; працював він також і науково в археології й етнографії, співробітничав у „Кіев. Стар.“, „Записках Одеського ОИДРы і в ЗНТШ. Некролог Шульгина про Ястребова загальний, але написаний з глибокою симпатією до покійного.

Нарешті в XXX т. ЗНТШ (з 18199 р.) Л. Ч. подає пробу бібліографії Гр. Сковороди, зазначаючи писання самого Сковороди, рецензії на них та праці різних авторів про Сковороду.

Оце й усе, що опублікував із своїх наукових праць Я. М. Шульгин. Як бачимо, його літературно-науковий дорібок невеликий. Хронологічно наукова праця Шульгина в'яжеться з рр. 1890 і 1898/1900. Це пояснюється, як знаємо з бібліографії Шульгина, обставинами його життя. Шульгин започаткував свою наукову працю досить інтенсивно й видатними досліддами, але вже р. 1890-го мусів її урвати. В глухій єлисаветинській провінції, за банківською службою та приватними лекціями, він не міг її продовжувати. Аж р. 1899-го, повернувшись до Києва, він виявляє знову наукову чинність. Але сили його вже підірвані. Видно, що згубно відбилася на ньому й перерва в наукових заняттях, перерва справді довга. Все ж він не перестав цікавитися наукою й організаційним науковим життям. Він був одним із ближчих засновників УНТ в Києві, засідав у його раді, був також членом Исторического Общества Нестора-Льтовиса й НТШ у Львові.

Симон Наріжний.

ГАЙЛКИ ПРО ЗЕЛЬМАНА

в їх культурно-історичнім наставленні.

(Доповнення 1).

Всі оті повчальні гайлки визначаються гарною віршовою формою, по-мистецьки добірною фразеологією, а передовсім правдиво педагогічним змістом. У них переплітується дуже справно іронія з сатирою та сарказмом і можуть вони витримати літературну конкуренцію з бай-

жам Крилова, Глібова та класичного Езопа. Найцікавіша між ними гайлка „Чернушко душко“, цебто цілий комплекс гайлок під тою назвою, співаних у цілій галицькій Україні в чудових варіантах,¹ записуваних найдавнішими етнографами й найновішими, хоча, поправді кажучи, вона несправедливо переочувана, тимто матеріяли до неї вичерпані. Зміст тієї гайлки такий: чорнушка дівчина, мамина душка, пестійка, трохи ледащо, лінюшка, спить довго, рано не хоче вставати, бо матуся все за неї зробить. Але, як матуся закликала: „Чорнушко-душко, вставай раненько, вмивай личенько, хотять тебе люди мати, хотять тебе за муж дати“, так вона зараз очунає та заворушиться. Хоч все таки ліниво ще питається: „За кого, матусуню, за кого, любу суню“. Мати вчислює їй всяких женихів, молодих хлопців з різного стану. Та показується, що та пещена душка перебірлива, кожному якусь латву припне та на кожну мамину пропозицію має відповідь: „е, то треба рано вставати, я, молода, хочу спати“. Кінчиться тим, що вона пішла б, але за такого, при яким не треба працювати. Ось, напр., за ганчаря, що горшки робить, бо вона має на думці, як то в її матусі все повні горшки всього, а може й про те, як то такий молодій газдині, як вона, не один горнець із рук вилетить та стовчеться. Звичайно кінчиться пісенька тим, що вона пішла б за музику, бо можна буде собі потанцювати, або дуже часто за злодія, бо той усе готове їй принесе, та ще й коралі купить, або хоч би за ката, хоч той людей мордує та кров людську проливає, але йому за це платять (Кюнюхи), він грошики має. Є й такі гайлки, що дуже гарно переконують, яка то мила та славна річ в полі робити, на хліб працювати, — це граше, ніж не знати, яким ремісником бути.

Подаю для прикладу одну з гайлок про Чорнушку в цілості. Дівчата стоять в колесо, побравшись за руки; довкола 3—5 дівчат і співають до кожної за чергою в імені їх матусь:

Ой ти чорнушко-душко, Встань же нам ранесенько, Встань же нам ранесенько, Вмий личко білесенько, Прийшли ж ті люди брати, Хотьт ті за муж дати.	Вмий личко білесенько. Прийшли ж ті люди брати, Хотьт ті за муж дати.
Дівч. всередині: За кого, матіночко? За коло, ластівочко?	Всередині: За кого й матіночко? За кого й ластівочко?
Колесо: За того й цигана, За циганського сина. Там би, синку робити Та й чорненько ходити, Та й чорненько ходити, В село серпи носити.	Колесо: За того й полячина, Та за польського сина. Не меш, синку, робити, Лиш біленько ходити, Парасольку носити.
Всередині: Не піду, матівочко, Не піду, ластівочко.	Всередині: Не піду й матіночко...
Колесо: Ой Ти, чорнушко-душко, Встань же нам ранесенько, Встань же нам ранесенько, Вмий личко білесенько, Прийшли ж ті люди брати, Хотьт ті за муж дати.	Колесо: Ой ти чернушко-душко, Встань же нам ранесенько, Встань же нам ранесенько, Вмий личко білесенько, Прийшли ж ті люди брати, Хотьт ті за муж дати.
	Колесо: Ой ти чернушко-душко,

¹ В „Зорі Галицькій“ 1860 р. Іг. Галька записав „Чорнушко душко“ стр. 516. В збірці гайлки виданій в „Етнографічному Збірнику“ том XII., стр. 63. писано чорнушко душко, а також чирнушко-чорнушко.

Не піду, застівочко.
Всеред.: Не піду, матіночко...
або: Лиш в перинах лежбити,
 В горшку ватру носити.
Всередині: За кого й матіночко?
 За кого й застівочко?
Колесо: За того й жидовина,
 За жидівського сина.
 Не меш, синку робити,
 Лиш чорненько ходити.
 Лиш чорненько ходити,
 Встань же нам ранесенько,
 Встань же нам ранесенько,
 Вмиєй личко білесенько.

Прийшли ж ті люди брати
 Хотьтй ті замуж дати.
Всередині: За кого й матіночко?
 За кого й застівочко?
Колесо: За того русалина
 Та за руського сина.
 Там би, синку, робити
 Та й біленько ходити,
 Та й біленько ходити,
 В поле їсти носити,
 В поле їсти носити,
 З грабельками ходити.
Всередині: Ой піду, матіночко,
 Ой піду, застівочко.

Звертаючи увагу шановного читця на групу гаїлок про Чорнушку, як засіб педагогічний українського народу, перейнятий по його прабатьках, я повинен ствердити при цім ще одну особливу ознаку гаїлок про Чорнушку, а саме — їх містику. Це на перший погляд дивна заввага, а одначе я стрічав і між людьми з народу поважну замітку, чому якраз згадується в цих гаїлках якусь чорнушку і тільки чорнушку. Отже, на мою думку, ця назва має люнарно мітологічне значення. Гаїлка про чорнушку — це повний відповідник, як то кажуть пендант, до гаїлки Зельман. Докажу це з порівняння гаїлок. Як було це наведено на початку статті, коли аранжують гаїлку про Зельмана (див. вірець, що записав Іг. Галько), одна з матусів (жінок) сідає на мураві, а одна з дівчат прилягає до неї на колінах, матуся заслонює їй голову і вона жмурить в темноті. Коли ж дівчата заспівають: „Іде, іде Зельман“, то ця, що жмурить, виривається з темноти й розглядається довкола, немов шукаючи мітичного надїжджаючого жениха. Було зауважено, що дівчина, якій заслонено очі, це символ зорі, що в пільмах ночі на нов'ю перед молодим місяцем очікує його ясної появи. У гаїлці про чорнушку діється те саме, тільки більше природно. Заспана дівчинка, що довго спить, неначе та зірка в трьох довгих ночах нов'ю, це очевидячки її посестра, вона, неначе та друга, чорніє в сонній ночі, аж поки рідна матуся не розбудить її, покликуючи, що жених надїжджає. Тому то назвав колись народ таку непевну зірку, що ранком спить довго у своєї матусі, чорнушкою, й тому ця пісенька-гаїлка така популярна в українського народу.

Ковчуха.

о. Ксенофонт Сосенко.

РЕЦЕНЗІЙ Й ОГЛЯДИ.

Пропам'ятна книга, видана з нагоди 40-літнього ювілею Українського Народного Союзу. Зредагував д-р Лука Мишуга. Джерзі-Ситі, Нью Джерзі. Накладом Укр. Нар. Союзу. 1936, ст. 752. Перед нами грубезний том із численними ілюстраціями, розкішно виданий. В нім головним чином описана діяльність Укр. Нар. Союзу в самих різних напрямках. Поруч з тим зачеплено й відносини зо старим краєм. Є автори-американці, але й дехто зо старої батьківщини. Книга дає багато відомостей про українців в С. Ш. Америки, об'єднаних у Народний Союз. Ми вітаємо це видання. Хай пробачать нам видавці її, коли ми, українці старого світу, вкажемо на дещо, чого в книзі немає, а що

нас інтересує й з наукового боку. Досі зостається не виясненим, коли, куди й звідки прибули до Нового Світу перші українські імігранти. Ніхто не потрудився зібрати даних про оселення наших імігрантів за весь час імігрування по окремих державах Нового Світу, північної й південної частини, тих що голосилися за українці і що за русинів, ба — навіть за маляр (переїздячи напр. з б. Угор. Руси через Данціг по „свинячих“ паспортах). Все це для укр. науки дуже важне, й кому ж за те взятися, як не самим американським українцям. В „Пропам'ятній книзі“ є спроба В. Галича подати статистику „розміщення укр. іміграції в Злучених Державах“, — спроба аматорська, незадовольняюча навіть для Злуч. Держав. „Укр. іміграція зачала напливати до Злуч. Держав — починає свою статтю автор — у поважнішим числі десь коло 1870 р. Укр. імігранти прибували з Великої України, Закарпаття, а найбільше з Галичини“... Може ствердити, що з Закарпаття поважне число „русинів“ виімігрували в Новий Світ уже в першій чверті XIX в. і потім багато їх відходило також до Аргентини, що з Вел. України українці туди майже не відходили (мали для того Зауральську частину Росії), а коли хто відходив, так то були головно жиди... Автор чи редакція хочби була використовувала дані про слов'янських імігрантів з б. Мадярщини, а значить і про „русинів“, які знаходимо в праці: Balderston Lydia Ray: „Home laundeing“. Washington 1920. — У виданні не маємо солідних даних про те, як працює the melting post (плавальний казан) по перепавлці greener („зелених“) імігрантів в національно-американських громадян, і як багато жертв впало й падає під винародовлюючою роботою того казану. — Проф. О. Мицюк.

Аркадій Животко. 50 років. (До історії укр. партій соціалістів-революціонерів). Прага, 1936, 8^о ст. 19 (петіту). З погляду укр. громадянства, соціальної й загальної історії було б дуже важним знати історії поодиноких політичних партій України. Дещо в тім напрямку зроблено, а оце з під пера Животка, що відає Укр. історичн. кабінетом (при архіві революції мініст. загр. справ у Празі), вишов нарис „основних віх“ розвитку партії українських с.-рив. Може б ліпше сказати „деяких віх“. Проглянуть в ембріональні зачатки народницького соціалізму в Україні діло не легке. Зародження народництва було ранішим, соціалізму ж пізнішим явищем. В народництві елементи соціалістичні, а в соціалізмові національно-українські зпочатку мали побічний характер. Проблема синтези українства й соціалізму розв'язана була власне Драгомановим. Автор і починає історію партії с.-рив із гуртка укр. молоді, що підо впливом Драгоманова р. 1885 у Петербурзі оформився в самостійну укр. соціал. організацію. Веде її через „Ерупе“ і пізніші окремі гуртки до революції 1917 р. Згадує про спроби злиття укр. соціаліст. партій народницької і марксіської в одну укр. соціаліст. партію, які однак не вдалися. Констатує, що на початок світової війни (1914 р.) у прокламаціях соц.-революціонерів виставлялося гасло самостійної України. З вибуху революції 1917 р. практично здійснення того гасла вбачали в проголошенні (установчими зборами) суверенности України, після чого мали доходити договорною дорогою до федерації з іншими народами б. Росії. Скоро по тім життя розвинулося своїм порядком у напрямку осягнення самостійности... Виклад документований, ані тіні пропаганди або кидання каміння в чужий город. Коли б шукати неповноти або неточности, то можна завважити, що про „наподіблення“ російській партії с.-рив треба б іще дискутувати, що „спільні загальні основи в системі соціалістичного світогляду“ Європи мають і цілу скалю відмін аж до радикальних, що „перші групи партії російс. ес-ерів“ хоч формально існують із 1890-х р.р., але ідеологічно мають корінь аж у творчості

Герцена (також і Сиспонді). На стор. 7, на основі моїх споминів, говориться, що я в 1905 р. провадив організацію селянства в укр. селянську спілку й на Катеринослащині. Тут вкралась неточність: я то робив тільки на Полтавщині (головно по Золотонощині), на Катеринослащині ж мій брат Іван, пізніш член всерос. установчих зборів. Наведені нами зауваження ніскільки не зменшують цінності публікації автора.

Проф. О. Мицюк.

Іван: Огієнко: Недокладності в видаванні кирилівських пам'яток. — Критичний палеографічно-методологічний нарис. — Відбитка із журналу „Slavia“ річник XIV. зш. 1—2. Прага 1935—36 стр. 58—70. — У своїй цікавій і цінній розвідці автор завважує, що і в нас, і в чужих дуже недбало видають кирилівські пам'ятки, бо призначають їх головно для істориків, що цікавляться тільки їх змістом, а забувають про лінгвістів і палеографів, що досліджують мову, письмо, букви, скороти й т. п. Після короткого вступу проаналізовує Проф. Огієнко працю відомого румунського вченого пок. проф. Івана Богдана, „Документи з часів Степана Великого“ з 1913. р. та порівнює їх із оригіналами та знімками, що їх видав цей самий дослідник у творі „Album paleographic“ із 1926 р.). Видання проф. Богдана не є невдатні або недбалі, однак не можуть задовольнити мовознавців, бо видавець не тримався однієї методи при видаванні, а крім цього не визнавався в усіх тонкощах мовних, правописних та палеографічних. Так напр. усі кирилівські пам'ятки друкують в останніх часах видавці новим церковно-слов'янським шрифтом, а не письмом уставним чи півуставним, бо друкарні здебільш не мають відлитої справжніх кирилівських форм, а тоді видавець чи редактор не винен. Проф. Богдан не віддає цікавої графіки молдавських кирилівських грамот, а через недотримання форми букв оригіналу не віддає належно й фонетики його (розрізнення Е і Є). Видно теж недокладності в передаванні надрядкових значків і винесення над слово літер, що зв'язане зо скоротами, а цих значків і скоротів видавець не брав на увагу, пропускаючи їх або розкриваючи в себе тільки сам надрядковий значок чи букву, через що знову мовознавець покривджений. Трапляється у виданні старих документів проф. Богдана й те, що він слова святих назов (*nomina sacra*), що писані із титлою, подає повно, але не зазначає, що він при тому подає. Зате добре вийшли знімки молдавських грамот у друкій праці дослідника, що все таки, в порівнянні з іншими видавцями, видає тексти дуже добре. В статті Проф. Огієнка видно добру й умілу орієнтацію в усіх тонкощах кирилівської палеографії й дипломатики, влучні здогади й пояснення поодиноких значків, літер, форм і скоротів, а головним чином цінні методологічні завваги, тимбільш, що автор досліджував уже попереду молдавські грамоти, пізнав їх притаманні риси й писав про них уже в попередніх своїх наукових статтях і працях.

Проф. д-р Євген Грицак.

Новий підручник граматики латинської мови: Д-р Іван Любомирівич: Латинська граMATика для середніх загально-освітніх шкіл з українською мовою навчання. Державне Видавництво Шкільних Книжок, Львів 1937 ст. 160. — Кожний шкільний підручник, а тим самим і підручник латинської шкільної граматики — якщо він мав бути добрий — був завжди в першій мірі залежний від вимог шкільних програм, які обов'язують в даному часі й даній державі. Тепер кожного вдаряє велика різниця, що виходить з порівняння кількості годин, призначених на латинську мову в давніших і теперішніх гімназіях. В теперішніх гімназіях обмежилася тільки кількість годин навчання, але не змінилася ціль шкільної граматики, не змінилися також вимоги щодо вислідів праці. Здається, що звідси виходить ясно, що кожний автор, який пише сьогодні шкільну латинську граматику, му-

сить її інакше, писати, ніж той, що писав її давніше, а сьогоднішній учитель мусить працювати іншими методами, щоб дійти до тих самих вислідів при 14½ (13½), що вчитель давнішої школи при 25—50 тижневих годинах. В дусі цих нових вимог написав у нас оце д-р Іван Любомирович вгорі наведену граматику, яку я маю намір оседе обговорити. Граматику Д-ра І. Любомировича читав я з найбільшим зацікавленням: містить вона в собі: вступні завваги, морфологію, фонологічні завваги до морфології й складню. Добрі прикмети обговорюваного підручника такі: 1) графічна сторона: а) численні таблиці (56) в морфології й складні й б) різні роди друку, що впадають в очі при карткуванні підручника, влегшують орієнтацію в граматичному матеріалі. 2) Мова підручника оперта на визначних українських класиках, звідки автор дуже часто черпає приклади, без закиду літературна. 3) Методичне впорядкування научного матеріалу відступає місцями від черги в традиційних граматах: а) займенники мабуть з огляду на різноманітність та значення зразків їх відміни вміщено перед числівниками. б) безпосередньо по числівниках наступає римський календар, як практичне застосування числівників. в) по прикметниках наступають прислівники, бо деякі з них творяться від прикметникових форм і ступенюються. г) відмінки в складні обговорено й вичислено в такій самій черзі, як у морфології; вимагає цього прозорість і природний порядок речей. г) відміну помічного дієслова: *sum* — хоча вона неправильна — подано перед правильними кон'югаціями, або з його допомогою творимо деякі форми правильних кон'югацій. 4) Автор стосує різні методи: місцями подає важніші моменти з історично-граматики латинської мови (ст. 6 дописка 1); часом зосереджує научний матеріал: III деклінацію опрацював на двох сторонах, разом з таблицями; по обговоренні деяких важніших партій наступає повторення (див. перегляд деклінацій § 21, закінчення дієслів § 52), щоб ще раз піднести те, що в даному випадку підставове; зо своєї граматики видлучив зайвий матеріал, який давніше перетягував і знеохочував учнів до граматики; нераз, де цього вимагає konieczність, автор покликуюється на інші знані учневі мови й цим порівняльним способом вияснює мовні явища, в складні подає подвійні приклади з перекладом автора, щоб дати учневі зразок, як годиться такі речення поправно перекладати, без перекладу призначені на евентуальні домові справи. Оця різноманітність метод — загально сьогодні наукою поручена — впливає на скупчення уваги читачі, бо не мучить його одноманітністю, а що найважливіше причиняється в високій мірі до того, щоб учень, як слід, опанував граматичний матеріал.

З другого боку підручник місцями не вільний від дрібних похибок чи недосказів. Напр.: 1) Брак вступних завваг про споріднення й значення латинської мови в групі індоєвропейських мов, а то тим більше, що автор сам покликуюється нераз на інші, учневі знані мови, щоб вияснити мовні явища порівняльним способом. 2) До § 4 стор. 7. Як наголошувати латинські слова. З уваги на те, що наголос в латинській і українській мові в деяких випадках впливає на зміну значення, порадно було б підсумувати бодай у заввазі подібні приклади. Такі речі цікавлять і заохочують учнів до самостійних мовних обсервацій, зрештою цього допомагається найновіша програма (ст. 236). 3) Основні фонетичні завваги до латинської мови примістив автор між морфологією та складнею (див. ст. 80 § 63) й покликуюється дуже часто на ці завваги в морфології. Тому, що відомості з цієї ділянки в сьогоднішній 4-о літній гімназії дуже обмежені й мають незагал вияснити учневі довгість і короткість деклінаційних і кон'югаційних закінчень, часом зміни звуків в середині вислові, було б методичніше з порівняльних оглядів обговорити їх разом з морфологією у формі принагідних вияснень і не творити для них окремого розділу. 4. До § 19 ст.

23 IV. Треба було конечно додати в заввазі, що первісно всі йменники IV деклінації кінчилися в дативі й аблятиві множини на — *ubus*.

5) До § 43 ст. 52. Ці форми треба б доповнити побічними формами.

6) До § 43 ст. 54. Автор перекладає ці інфінітиви тільки недоконано. Тому, що вони можуть мати також доконане значення: що покличу, що мене покличуть, треба б у зразках додати це доконане значення.

7) На кінці підручника відчувається альфаветичного покажчика речей; такий покажчик необхідний, щоб учень хватком міг вишукати забуту річ або потрібне йому пояснення. Так коротко піднесли ми з одного боку великі прикмети, з другого дрібні похибки, чи недосклади підручника. Ці дрібні похибки, від яких ніхто з нас не вільний, не можуть захитати вартости підручника як цілости. На загал можна сказати — автор вив'язався з свого завдання знаменито, бо зміст його граматики гармонізує з вимогами й теперішньої науки й найновішої програми М. В. Р. й О. П., а учень одержує ядерний підручник і достроений до його психіки; з цих саме причин уважаємо граматику д-ра І. Любомировича, як цілість, за вартісну й дуже пожиточну книжку.

Слід також додати, що ця грамика усуне із шкіл давно вже перестарілий, але з конечности досі вживаний переклад (Копача ч. I, Огоновського ч. II) передвоенної граматики Ж. Самолевича.

Проф. д-р В П а с т у ш и н.

Кого зачислити до українських діячів. Д-р С. Наріжний: М. П. Василенко й його наукова діяльність. Бібліотека „Нашої Культури“ видає проф. д-р І. Огієнко. Львів 1936. 41 сторінка. Можна побажати недавно розпочатій „Бібліотеці“ тільки більше таких публікацій. В повені споминів, мемуарів і праць з доби перед і підчас Зриву 1917—1920 рр. рідко трапляється така вповні „*sine ira et studio*“ написана праця. Мабуть лише наступні генерації зможуть належно оцінити ту величезну духову прірву, що відділяє хочби наше теперішнє суспільство від суспільства першого десятиліття XX віку. Праця Наріжного в усякому випадку лишиться цінним причинком до історії української духовости. Як часто сьогодні українські мемуаристи норовлять представити свої власні діла й учинки з передвоенних часів під аспектом нинішніх духово-політичних часів, під аспектом нинішніх духово-політичних течій, — і при цьому самі собі широко вірять. Як часто тепер якась другорядна прикмета людини, наприклад мова, вистачає для українців, щоб тому чи іншому діячеві відмовити права на українськість. Якраз від цим оглядом загального підходу до оцінки українця тих часів — обговорювана праця рідше вивисується понад загальний рівень українських публікацій. Політичне російське (чи навіть українофобство в стилі В. В. Шульгіна або Данилевського) занадто були поширені в нашій народі, щоб їх можна було нап'ятувати, як просте зрадництво, а не спробувати шукати глибших корінців цього явища, й то з розумінням потреби виділити український кисень з общеросійської води. Тільки після переведення цієї роботи можна буде мати суцільний образ історії розвитку української культури. Василенко був політично росіянином ще більше, ніж культурно, незалежно від того, чи траплялося йому десь сказати пару слів по-українськи, або дістати марку громадського діяча, за яку в нас ніколи не тяжко. І тим не менш Василенко лишається для нас тепер українцем, творчість його українська (розуміється, не в теперішнім національним розумінні слова), він сам — ланка в історії нашої культури й духовости. Людина може хочби свідомо заперечувати свій зв'язок із власним ґрунтом, народом, расовістю, — розірвати їх вона не в силі. В цьому методичному підході до оцінки особи Василенка — одна з заслуг цієї невеликої книжки. Треба побажати „Бібліотеці Нашої Культури“ й на будуче побільше подібних видань. („Час“, Чернівці, ч. 2448, за 12. V. 1937). М. Антонович.

ДВІ ПРИПОВІСТКИ.

Ми часто читаємо латинську приповідку: Біс дат, кві ціто дат, що значить: „Удвое дає, хто скоро дає“. Але зате часто забуваємо про другу приповідку, що нею також часто послуговувались римляни: „Тарде веніентібус осса“, цебто по-нашому: „Хто пізно приходить, сам собі шкодить“.

Так, мусимо з жалем визнати, що любимо спізнюватись, і що не спиняємось над тим, які великі шкоди терпимо нераз через те. Не рідко трапляється в наших житті, що одна хвилинка рішає про ціле наше майбутнє, і кожне занедбання, кожне спізнєння може принести нам непоправну кривду, наразити нас на величезні страхи.

Візьмімо для прикладу гру на Класовій Лотереї; маємо, скажемо,

віру до якогось числа і хочемо його набути. Коли зробимо це негайно, то маємо всі дані, що потрібне число буде нашою власністю, коли ж свій замір зачнемо відкладати з дня на день, то легко може статися, що хтось нас випередить навмисне чи випадково. Уявім собі наш настрій, коли на те число припаде велика виграна!...

А крім того не виключене, — бо трапляється також нерідко, — що льосів взагалі забракне. В такому випадкові тратимо всяку можливість виграння.

Отож, щоб запевнити собі уділ у тягненні першої класи тридцять дев'ятої лотереї, не належить відкладати, але відразу набути собі льоса, бо тягнення починається вже в вівторок 22-го червня.

39 КЛАСОВА ЛОТЕРЕЯ.

Згідно з Уставою з дня 9 липня 1936-го року, що заступила обов'язкову до того Уставу з дня 26 березня 1920-го року, була заснована Польська Лотерійна Монополія, що тільки вона мала право уряджувати лотереї на терені Речіпосполитої Польської. Принагідно зазначимо, що спробу видавання дозволу уряджувати одноразові фантові лотереї на добродішні цілі або на потреби публичні нормує розпорядження п. Міністра Скарбу, оголошене в 21-м числі Денника Устав з біжучого року.

Польська Лотерійна Монополія стала ніби наслідницею Генеральної Дирекції Панствової Лотереї, і вона й провадить такі популярні в нашій краї класові Лотереї на основі попередніх організаційних засад. Пригадаймо їх коротко тут для тих, що вперше пробують свого щастя.

Кожна лотерея ділиться на чотири класи, — звідки й її назва. Число й ціна льосів, число й висота виграних, а також терміни й спосіб розгравання лотереї можуть змінятися і установлюються їхніми планами, для кожної лоте-

реї з осібна. Ці плани зацікавлені особи — і то не тільки гравці, але й всі, хто собі того хоче, — можуть розглядати в колекторів, обов'язаних показувати плани, кожному, хто того вимагає.

В порівнянні з тридцять восямою, план 39-ої Класової Лотереї майже не змінений, крім, звичайно, термінів тягнення. Льосів випущено 195.000, ціна цілого льосу до однієї класи 40 зл., а чвертки — 10 злотих. Головна виграна — мільйон злотих, і буде признана тому льосові, на який останнього дня тягнення четвертої класи припаде перша найнижча виграна, цебто 200 зл. Класи перша, друга й третя мають так само свої головні виграні, — кожна з них по сто тисяч золотих. В четвертій класі дві стотисячні виграні, але через мільйон вони не головні виграні. Виграні по сімдесят п'ять тисяч злотих будуть у класах: другій (одна), третій (дві), і четвертій (три). У всіх чотирьох класах є взагалі 92. 141 виграна на суму 24.570.000 злотих.

В першій класі, що розпічнеться 22 червня й потриває п'ять день, план передбачує, між іншим такі виграні: по одній у високості сто тисяч і п'ятдесят по тисячі злотих, дві по п'ятнадцять тисяч, п'ять по десять тисяч, десять по п'ять тисяч, п'ятнадцять по тисячі, тридцять по тисячі злотих і так далі. Незалежно від того є ще так

звані денні виграні, — чотири по п'ять тисяч злотих для перших льосів з числами, витягненими кожного дня, та п'ять по двадцять тисяч злотих для льосів із числами, витягнених із кола по витягненні всіх виграних кожного дня. Усіх виграних в першій класі буде тринадцять тисяч на суму 1,448.600 злотих.

Нагадуємо, що виграна в сто тисяч злотих буде признана тому числу льоса, на який останнього дня тягнення, цебто 26-го червня б. р. припаде перша найменша виграна — 50 злотих.

Через те, що ті, хто розпочинає гру не від першої класи, але від якоїсь дальшої, мусить, набуваючи льоса, оплатити кошти гри в усіх попередніх класах, а не тільки в біжучій, то ясно, що найвигідніше грати на протязі цілої лотереї, почавши від першої класи. Кожна класа дає можливість виграти велику суму, а тому не варто непотрібно тратити тієї можливості.

Набувати льоси треба можливо скоріше, бо так можна найлегче дістати бажане число і взагалі уникнути всяких непотрібних комплікацій. Набутий льос треба переховувати дуже старанно, бо він єдиний довід, що дає право одержати можливу виграну, яка особливо тепер, коли господарська криза вже за нами, відкриває перед нами величезні горизонти.

ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ.

До наших читачів. Через винятково тяжкі обставини, цього року „Наша Культура“ та „Рідна Мова“ не вийдуть у місяця липні та серпні. Дальша книга „Нашої Культури“ вийде в вересні.

Світлій пам'яті передчасно загинулої Д. Д. Огієнкової. Іменем Академічного Сенату, Колегії Професорів Українського Вільного Університету в Празі і своїм власним висловлюю Вам шире співчуття з причини смерті Вашої Високоповажаної Пані Бл. п. Домініки Огієнкової, української патріотки й високозаслуженої громадянки.

Ол. Колесса, Ректор.

Прийміть моє сердечне співчуття до Вашої тяжкої втрати. Ваша Дружина була Вам таким вірним другом, вона так уміла в тяжкі хвилини життя освітлювати своїм ласкавим плеканнем не тільки Ваше родинне життя, але й усе оточення. Я завжди згадувала її з великою щирою пошаною.

Проф. Софія Русова.

Схиляю голову над її маєстатичною, хоч убогою могилою, й кладу свого віночка:

НА СМЕРТЬ ДОМІНІКИ ОГІЄНКОВОЇ.

На колючках живого слова
Ти Казку Боротьби творила,
Хоч доля Твоя не лаврова
Лягла на материнські крила.
І „серце раз добром налите“,
Плело вінки добра чудові,
Жовтоблакитні рідні квіти
На душі кляло мармурові.
І хоч в очах горіли муки
На днів останніх небосхилі,

Ти усміхалась, — кляла руки
На постаті в журбі похилі.
І вийшла Ти на шлях широкий
Маєстатично хоч убого,
А за Тобою слізноїкий
Йшов погляд з хатнього порога.
І тихо стало... Тільки чути:
Послухай, батьку, донько, сину:
Ідіть вперед! Вам треба бути!
Ідіть вперед за Україну!

Богдан Мрія.

Ваша стаття: „Раз добром налите серце“ повинна б — у відповідно переробленій формі — вийти особною книжечкою для виховання нашого молодого покоління. Таку книжечку якесь наше товариство повинно б у тисячах примірників розкинути між народ і між нашу молодь, бо в нас досі в цілій літературі нема ані одного прикладу жінки-матері, помічниці мужа, громадянської діячки для наслідування молоді. Це повинен конче хтось зробити для виховних цілей наших поколінь.

Самбір. Проф. Ів. Филипчак.

Глибоке й щире співчуття від нас усіх.

Українська Громада в Туреччині.

Смерть Домініки Огієнкової — це тяжка втрата не для Вас тільки, а й для всієї нашої національної справи.

Прага. Д-р Л. Кобилянський.

Дай, Боже, діджати нам того часу, щоб могли ми перевезти тіло її на Рідну Землю, тіло Журавля, який, стерши крильця на чужині, не зміг перелетіти широкого й глибокого моря зла, недолі, терпіння і страждання.

Граєво. В. Підгорецький.

Покійна таку визначну відіграла ролю ще як Пані Міністрова, та проте ніхто про це незгадав... Людська вдячність!.. Але вірю, що так недовго буде, що ми, молоді, краще розумітимемо, що таке вдячність і кому вона належить. Камінка Струмилова, Ст. Олійник.

Схиляю чоло над свіжою могилою і замість квітів складаю на „Фонд Нашої Культури“ 5 зл.

Олика, Ол. Онуфрійчук.

Низько схиляючись перед могилою Великої Покійниці, просимо прийняти наші слова щирого спочуття й скромну лепту на „Фонд Рідної Мови“ — 9 зл.

Проф. Д-р Т. і Б. Кобилянські, Рівне.

Знаючи, що Ви, Високодостойний Пане Ректоре, не можете — через брак матеріяльних засобів — розпочати друком своєї цінної для українців праці: „Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян“, складаю при цьому позичково 500 зл. на друк її з тим, що вона має бути присвячена Вашій незабутній Помічниці бл. п. Д. Д. Огієн-ковій.

12. VI. 1937. Н. Н.

Нова повість Андрія Чайковського. На днях почнеться друком недрукована ще нова повість бл. п. Андрія Чайковського: „На переломі великих подій“.

„Кобзар“ по-жидівськи. Державне Видавництво в Києві видало Шевченкового „Кобзаря“ в перекладі на жидівську мову. Переклад творів Шевченка зробив Б. Гофштайн. Це перший переклад Шевченкових творів на жидівську мову.

Україніка. „Prager Presse“ в числі за 12. V. ц. р. відмічує з 4 кн. „Нашої Культури“ статті: Ів. Огієнка про чеське мовознавство, Ол. Чернової про українську поезію в Світах і Іл. Свенціцького про Пушкіна.

Мирослав Ічнянський, цебто Іван А. Кмета-Єфимович, що його збірку поезій: „Ліра емігранта“ зрецензовано вище, народився 25 серпня 1901 р. в містечку Ічні, Борзенського повіту на Чернігівщині, звідки походить і його приbrane ім'я — Ічнянський. Батьки були незаможні ремісники, і зла доля не жалувала їм своїх тернів. На сьомому році життя І. Кмета втратив матір, а засумованого батька опанував хоробливий розпач. Оця життєва розпач найперше наклала свою виразну печатку на ціле життя й творчість Івана Кмети, що сильно відчувається у всіх його творах. Довго шукав собі освіти, але вкінці самотужки закінчив Прилуцьку вчительську семінарію. Більшовицькі катування й розстріли кинули Кмету до релігії, якій він був відданий з 1913-го року. Учителював у Смілі на Київщині. Року 1920-го переїхав до Київа й став там пастором Євангельської Церкви. Року 1923-го одружився з Ольгою Кириченковою. Писати поезії почав дуже рано, а вже р. 1924-го видав був першу свою збірку. Р. 1925-го перебрався на працю до Харкова. Р. 1928-го, по довгих клопотаннях, зміг виїхати до Канади, де перебуває й тепер.

Відповідальний редактор Інженер Анатоль Огієнко.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, вул. Чарнецького ч. 26.

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл. (можна ратами), на півроку 6.50 зл., на чверть року 3.50 зл. За границею з Європи 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рік III.

ЛЬВІВ, СЕРПЕНЬ-ВЕРЕСЕНЬ 1937 Р.

Книжка 8-9 (28-29)

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ ІВАНА ЛИПИ.¹ 1919—1923.

З покійним нашим письменником та громадським діячем Іваном Львовичем Липою я вперше був познайомився в Києві, ввечері 6-го січня 1919-го року, на засіданні Ради Міністрів Української Народної Республіки. Коли, по уступленні Гетьмана Павла Скоропадського, до влади прийшла була Директорія, то до першого Директоріанського Кабінету Міністрів („перший народний уряд“) В. Чехівського від партії Самостійників-Соціалістів увійшло кілька осіб, а саме: Генерал Греків — Військвий Міністер, М. Білинський — Морських Справ, Д. Симонів — Держаний Контролер, а Міністром Культів від цієї ж партії став Іван Липа. Єдиним безпартійним у цім Кабінеті був я, нижче підписаний, як Міністер Освіти. Я рішуче зрікався вступити до Кабінету, бо завжди відмовлявся від усякої політичної праці, чому й приїхав до Києва (з Кам'янця, де я організував Українського Державного Університета) з помітним запізненням.

Другого ж дня, 7 січня я мав із Міністром Ів. Липою довгу урядову розмову (він до Києва прибув 2-го січня), просячи його поінформувати мене про працю Міністерства Культів, бо цією працею я сильно цікавився, та й зв'язана вона була безчисленими нитками з працею мого Міністерства Освіти. Ів. Липа охоче поінформував мене,

¹ Іван Львович Липа народився 24. лютого 1865 р. в м. Керчі в Криму в убогій м.шанській родині. Початкову освіту одержав у парафіяльній школі при грецькій церкві, де навчився новогрецької мови. Року 1880-го вступив до Керченської Гімназії, яку й покинув 1888-го року, живучи головно з репетиторства. В 1888-му році Липа вступив на медичний факультет Харківського Університету, де пізніше, з 1891-го року, разом з іншими, заснує Братство Тарасівців, з виразною програмою самостійности України. Коли Липа був на 5-му курсі, його арештовано за таємну українську діяльність, і продержано 13 місяців у в'язниці. Через це Липа закінчив свої студії тільки 13 жовтня 1897-го року в Базаньським Університеті. Писати став іще з 1890-го року, щебо з III курсу Університету. Як лікар, Ів. Липа працював перше на Подгавщині, але 1902 р. переїхав до Одеси, де й прожив до кінця 1918-го року. За час Великої Революції був в Одесі українським комісаром (аж до Гетьманщини), а потому р. 1918-го став лікарським інспектором Одеси.

Про Ів. Липу немало вже писано, головніша література така: 1. Світильник неугасимий пам'яті Івана Липи. Каліш, 1924, 56 ст. 2. Вол. Дорошенко: Д-р Іван Липа, „Літ.-Наук. Вістник“ 1924 р. кн. 1. ст. 82—86. 3. Вол. Дорошенко: Наші втрати, календар „Дніпро“ на 1925 р. ст. 138—141. 4. І. Гаврилук: Незабутній, Каліш, 1925.

що їхня Партія Самостійників-Соціалістів (хвостик „соціалістів“ був доданий до назви через вимоги тодішнього часу, коли всі ставали „соціалістами“) виробила релігійну програму ще на **своім** з'їзді 17—21 грудня 1917-го року, і цю програму він **тепер** буде проводити в життя. Програма ця складалася з трьох **головних** пунктів: 1. Українська Церква мусить бути **незалежна**, самостійна, 2. Служби Божі мусять відправлятися **українською** мовою, 3. Повна воля віри, як особистої справи **кожного** громадянина. Щодо першого пункту, то його провела в життя **сама** Директорія ще до приїзду Ів. Липи з Одеси, своїм **відомим** законом 1 січня 1919-го року, де написано: „Українська Автокефальна Церква з її Синодом і духовною ієрархією ні в якій залежності од Всеросійського Патріярха не стоїть“. До цього закону Ів. Липа охоче дав свого підписа, бо закон відповідав прагненням усього українського народу.

На засіданнях Ради Міністрів — а вони відбувалися щоденно — Ів. Липа звичайно мовчав і пильно слухав дебати, завжди завзято курячи. Пригадую, один раз Ів. Липа докладно розповідав у Раді Міністрів про кочче необхідну нам організацію Священного Синоду Української Церкви, підкреслюючи, що єпископат України, в більшості своїй російського походження, робить великі перепони в цій справі. На чолі Синоду став був єпископ Катеринославський Агапит, що й провів одне засідання Синоду, але... того дня, коли Уряд лаштувався виїхати до Винниці, бо на Київ цілою силою напирали вже більшовики.

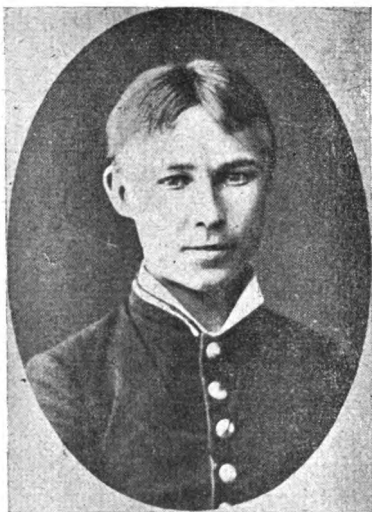
Рада Міністрів доручила мені організувати й виконати ціле Свято Соборности України (в середу 22 січня 1919 року). Я виробив докладного плану церковного святкування цього величного історичного Свята, Рада Міністрів і Директорія затвердили і певні пункти його я передав Міністрові Внутрішніх Справ Ол. Митцюкові та Міністрові Культів Ів. Липі до виконання. Ів. Липа з церковної частини мого плану Свята був дуже вдоволений й охоче допоміг мені, але сильно дивувався, що соціалістичний Кабінет затвердив подібну програму, де було багато церковних точок.

На жаль, події йшли так, що Український Уряд нічого реального робити не міг, і вже за тиждень, у середу 29 січня були ми в Винниці. Звичайно, при таких умовах Ів. Липа, як і інші міністри, реальної практичної праці робити не міг, — підготовлялись тільки матеріали до дальшої праці. Скоро по тому (вже за Кабінету С. Остапенка) Ів. Липа переїхав до Кам'янця-Подільського й оселився в одному з покоїв єпископа Кам'янецького Пимена. В Кам'янці Ів. Липа декілька разів був гостем у моїм домі, а моя Дружина пильнувала прийняти його щиро українським обідом. Усі наші розмови були тоді головню на теми церковно-освітні.

На початку квітня 1919-го року був створений чисто лівий Кабінет Бориса Мартоса; соціалісти почали тоді відкрито говорити про примирення з більшовиками. До цього Кабінету я не ввійшов. Партія Самостійників не тільки не ввійшла до Кабінету Б. Мартоса, але й розпочала завзяту боротьбу проти нього, як дуже шкідливого для України. Як відомо, вночі з 28 на 29 квітня відбулося навіть

невдале повстання проти Уряду командуючого Північною Армією отамана Володимира Оскілка, а це надовго викопало прірву поміж С. Петлюрою та партією Самостійників.

17 квітня більшовицька армія зайняла Кам'янець-Подільський, а скоро потому й цілу українську територію. Прем'єр Б. Мартос по-вів завзяту, глибоко шкідливу боротьбу зо всіми, хто не був соціалі-

Іван Липа,
учень 1 кл. гімназії, 1881 р.

стом, а тому я, б. Міністер Освіти й Ректор Університету, позостався тоді без усякої праці й без утримання. Тоді я вперше покоштував і випив аж до дна безмірно гірку чашу „українського міністра“. Я часто радив С. Петлюрі, а пізніше вніс був до Ради Міністрів навіть відповідного законопроекта, щоб забезпечити долю бувших міністрів, щоб не гнати їх на чотири вітри, але належно використовувати їхній досвід, — створити з них дорадчий орган при Раді Міністрів. Думки моєї не прийнято, й звичайно міністрів, по димісії їх, не тільки викидано без утримання, як непотріб, але й переслідувано.

Життя тоді склалося так, що воно все скупчилося по брудних вагонах. Там відбувалися партійні збори, там перебували всі урядники, там же велася й ціла українська політика. Пригадую, зайняли ми були з Ів. Липою біля ст. Рівне маленького переділа в вагоні III. кл. й лаштувалися спати. Аж несподівано вривається до переділу ад'ютант одного з членів Директорії й рішуче випрошує нас із переділу, потрібного ніби для членів якоїсь урядової партії... Не тільки випрошує, але й без нашого прохання помагає очистити переділ від наших убогих речей... На дворі лив дощ, і було темно, хоч до ока стрель... Ми з Іваном Липою розгублено стояли з валісками в руках, не знаючи, що далі робити. Ми — ще кілька днів тому міністри Освіти та Культів,

але тепер, з волі нового „чисто соціалістичного“ Уряду викинені, як непотрібні шмати... Ів. Липа сердито погрожував пімстою своєї партії, а я, як непартійний, і того не мав, тому запропонував шукати нічного притулку десь по інших брудніших вагонах...

Пригадую, що трохи пізніше трапилася була така сама історія вже на Галицькій землі: пізно ввечері його „випрошено“ з переділу, і він так само розгублено стояв біля вагону з валізкою в руках, не знаючи, де прихилити свою безталанну голову. Я тоді „був у ласці“ й забрав Івана Львовича наніч до свого переділу...

По довгих блуканинах попав я нарешті десь на початку травня 1919-го року до Станиславова. Спинився в готелі Гавбенштока, й довідався, що в цім же готелі живе й Іван Липа. Часто ми сходилися з ним, і він не раз пробував повернути мене до своєї партії Самостійників-Соціалістів, бо знав мої правдиві погляди. Я йому на те завжди доказував, що ця партія має справді добрі гасла, але не має такого ж практичного поступовання. Вказував йому на те, що до їхньої партії „примазалося“ забагато вже легковажних членів, що тільки компромітують партію. Ів. Липа болів душею за це, але — завжди лагідний та спокійний — не завжди міг впливати на зовнішню поведінку своїх партійних товаришів.

Цього ж часу з Іваном Липою трапилася подія, що в кінці звала його й до могили. Разом зо своїми близькими товаришами поїхав він був автом на прогульку в гори, до Жаб'яго, куди запросили його повітовий староста Косівщини, Микола Угрин-Безгрішний та Петро Шекерик-Доників. Було це десь на страстному тижні (Великдень 1919-го року був 20-го квітня н. ст.). Гостям зробили гучне прийняття й нагодували їх... несвіжим маринованим вепрем („диком“) ув оцті. Нікому іншому це не пошкодило, але Іван Липа сильно тим затруївся. Вернувшись зараз до Станиславова, Іван Львович зліг і пролежав у готелі три тижні, поважно хворіючи. З цієї хвороби — затруєння шлунка — він уже ніколи не виходив. Через цю хворобу сильно й скоро мінявся характер та вираз обличчя Ів. Липи: лице набирало землистого хворобливого кольору, а він сам із завжди лагідного ставав усе більше й більше нервовий...

3-го червня 1919-го року, у вівторок, 16-й піший загін полков. Удовиченка вигнав більшовиків із Кам'янця-Подільського, і вся еміґрація посунула з Галичини туди. Вернувся й Іван Липа з іншими членами п. Самостійників й зайнялися партійною працею, виразно скерованою проти С. Петлюри й проти його соціаліст. Уряду, що вів Україну не знати куди. Це викликало репресії проти цієї партії. Пригадую, що в серпні 1918 р. я як Ректор Університету, дозволив був зібратися в Університеті в вільнім помешканні декільком чоловім членам цієї партії на приватну нараду; були тут: член Директорії Андрієвський, Мих. Білинський, Ів. Липа й ін., — все люди відомі й спокійні. Вночі, по закінченні наради, до Університету, з наказу Міністра Внутрішніх Справ Івана Мазепи, з гуком та криком увірвалася українська поліція й пильно шукала Самостійників. Нікого

не знайшла. Потому ввірвалась до мого Ректорського помешкання й зачала була труса, але зараз же знайшла в мене... члена Директорії Ф. Швеця, який енергійно й досить недікатно випросив поліцію з дому... Ів. Липа тільки випадком не помандрував тоді до української в'язниці.

В неділю, 16-го листопада 1919-го року, о годині 11-тій вечора, сьома польська дивізія зайняла Кам'янець-Подільський, в яким

Іван Липа.
учень VI кл. гімназії, 1886 р.

я позостався, як Головноуповноважений Міністер Уряду Української Народньої Республіки. Уряд властиво, безладно припинив своє існування, передавши цілу владу мені. Знавши, як деякі партії йшли проти С. Петлюри та його уряду, я негайно скликав чоловіх членів усіх українських партій до Університету на нараду. Великий Ректорський кабінет був переповнений. Серед присутніх був, звичайно, й Ів. Липа. Я докладно поінформував присутніх про гірку безвихідну нашу ситуацію, підкреслив, що Уряд, вижджаючи, не дав мені жодних вказівок, і запропонував зібраним рятувати ситуацію й створити у Кам'янці малий „парламент“ так, щоб сам парламент перетворився в постійну інституцію, а її президія поділила владу зо мною. Пригадую, що на цих зборах Ів. Липа гаряче промовляв за те, щоб прийняти моє пропозиція, бо Уряд „ганебно утік“, й зачати творити нову добу відродження України. Постановлено обговорити моє пропозиція по партіях, а через два дні зібратися на нову нараду.

Нова нарада показала, що всі партії висловились за найтіснішу співпрацю з Головноуповноваженим, цебто зо мною, але... „без відповідальности за неї“, бо ніхто не хотів „працювати з поляками“.

Через це при Головноуповноваженим Міністрі створено Раду Головноуповноваженого, до якої ввійшли чоловічі члени всіх українських партій, не виключаючи навіть с.-р. та с.-д. Від партії Самостійників-Соціалістів до Ради ввійшло кілька членів, серед них і Іван Липа, який не раз допомагав мені тоді своєю цінною порадою в моїй тяжкій ситуації.

Тоді ж звернувся я до своєї Ради, просячи дати мені в заступники одного з трьох членів: М. Корчинського. Ів. Кобзу або Ів. Липу. Але всі відмовились, бо ситуація наша справді була безвихідна, а крім того: „не хочемо працювати з поляками“...

Усі сиділи в Кам'янці, як жиди над річками Вавилонськими. Липа кипів і горів у партійному житті, шукаючи якогось спасенного порятунку для української справи. З його ініціативи партія Самостійників виробила тоді першого проєкта української конституції, над яким багато працював Ів. Липа, М. Корчинський та Ст. Баран. Ів. Липа передав мені цього проєкта на мовну редакцію, а також попросив мене скласти для нього розділи про освіту й релігійні справи, що я й зробив. Цей перший проєкт конституції був видрукований у Львові 1920-го року на кошти, які я дав на це, як Головноуповноважений Міністер.

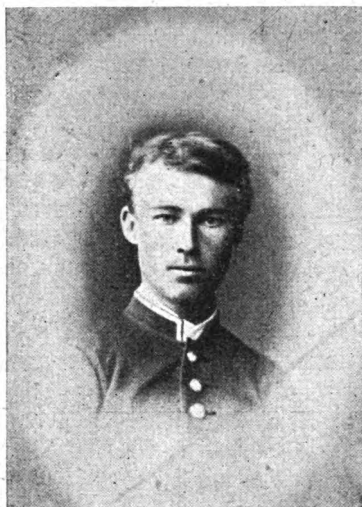
Цілу Тарнівську еміграцію я провів разом із Іваном Липою. Всі завзято шукали тоді причин нашої державної катастрофи. Знайшли її наразі в відсутности парламенту, а тому нашвидку створили Раду Республіки, яку й відкрили в четвер 10. березня 1921-го року. Власне Івану Липі, як найстаршому віком (народився він 1865-го року), випала честь відкрити цей перший наш, хоч і на чужій землі, парламент.

А Липа на очах марнів, але завжди кипів і хвилювався. Директорія помирилася була тоді з партією Самостійників, і Ів. Липа на короткий час увійшов до Уряду, як Міністер Здоров'я, але скоро знову опинився без праці. Я весь час позоставався Міністром Ісповідань (колишню назву „Міністерство Культів“ я перемінив на „Міністерство Ісповідань“). Багато раз у дружній бесіді говорили ми з Іваном Львовичем про тяжкий стан української державної справи, і він завжди завзято підкреслював і широко мотивував, що до такого стану довели Україну ліві соціалісти в Уряді. Я, навпаки, не погоджувався з ним, і настоював на тому, що пізно вже творити нові центри, а треба боронити бодай старе всіма силами нації. Через це Ів. Липа одного разу назвав був мене „стовпом Петлюрівщини та Андруївщини“ й почав помітно бокувати від мене, хоч і далі я був безпартійний. Взагалі партія Самостійників сильно критикувала діяльність Петлюри та А. Ливицького.

На початку 1922 р. Іван Липа остаточно переконався, що новий урядовий курс, який тоді запанував був, немає нічого спільного з засадами Самостійників, а тому покинув Тарнів назавжди й переїхав до Львова, а незабаром, з 1-го березня 1922-го року осів у м. Випниках під Львовом, де й зайнявся приватною лікарською практи-

кою. Жив він у простій хаті пані Лазовської на т. зв. „Америці“, пізніше вул. Шашкевича.

Доля судила, щоб я й далі не розставався з Ів. Липою. В вересні 1922 р. я також перебрався (на запрошення проф. В. Калиновича) на життя до тих саме Винників, бо в Львові не знайшов собі помешкання. Перша моя зустріч (на вулиці) з Ів. Липою була дуже холодна, — він до мене, як до діяльного „петлюрівського“ міністра,

Іван Липа,
учень VIII кл. гімназії 1888 р.

відкрито виявляв свою нехоть. Але друге спіткання, вже в моїй хаті, значно поліпшило наші стосунки. Було це в вівторок 10. жовтня 1922 року, коли Ів. Липа завітав до мене й просив мене, як Ректора Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету, видати відповідну посвідку його синові Юркові про те, що він був два семестри (1919—1920 р. р.) на Юридичному факультеті в Кам'янці. Звичайно, потрібну посвідку я охоче видав.

27 липня 1923-го року я був звільнений з посади Міністра Ісповідань, звільнений раптово й несподівано, а до нового Уряду мене не тільки не покликано через нові впливи коло С. Петлюри, але й не подякувано за мою довголітню працю (з 1 січня 1919 р. по 27 липня 1923-го року я був незмінно Міністром Освіти та Ісповідань, тільки з короткою перервою за час Кабінету Б. Мартоса; це єдиний випадок такого довгого перебування на пості Міністра, коли кабінети валилися мало не що два місяці). Скоро по цьому завітав до мене Ів. Липа й докладно переповів мені, що робиться в Тарнові, чому „впав кабінет“ і чому надалі мене не покликано, — „запанувала там „андріївщина“; а їй ви вже не потрібний; бо ви небезпечний конкурент...“

Ів. Липа мешкав у Винниках у глухому закуткуві („на Америці“),

але мав собі лікарську кімнату іншу, якраз по сусідству (через хату) зо мною. З моєї кімнати видно було, як щоденно приходив до цього „урядового“ помешкання Ів. Липа, а що пацієнтів було небагато, часто сидів собі на призьбі з незмінною люлькою в зубах, глибоко задуманий. Не раз на цю призьбу присідав і я, і ми довгенько обмірковували світле минуле України, дошукуючись тих причин, що не дали змоги таки збудувати самостійну Україну. В години доброго настрою, коли на призьбу присідала бувало ще й моя Пані з двохлітною Лесею, Іван Липа любив оповідати-мріяти про Керч, Крим, Одесу та море, конче пошакуючи при тому нерозлучною люлькою.

Жив Ів. Липа дуже скромно й убого, бо заробляв зовсім мало. Справа в тому, що йому звичайно не давали дозволу на лікарську практику. По довгих клопотаннях, навіть по листах до Варшави до осіб, яким Ів. Липа це хотів писати, видавано дозвіл тільки на півроку, але все з таким запізненням на 1—2 місяці, що за цей час примусового „неурядування“ практика Липи насильно розлазилася. Було ясно, що місцева влада добре поінформована з центру про Ів. Липу, а тому дозволу на практику йому не видавала, — треба було вдаватися аж до міністерства, а там також не поспішали.

Заходячи до мене й бачучи матеріальну вбогість мого життя, Іван Липа звичайно хитав головою й сумно проказував:

— Отак живе український міністер... Стови С. Петлюри....

Моя хага була зовсім вогка, патьоками текло зо стін, а це виводило з рівноваги Івана Львовича:

— Та втікайте ви з цієї холодної нори хоч до мене „на Америку“... Послабнете ви тут усі...

Я вказував Ів. Липі, що не краще й у нього „на Америці“, а щодо дійсних „стовпів С. Петлюри“, то про них турбуватися нема чого, — вони живуть краще від самого С. Петлюри...

Наші довгі розмови про причини розвалу Української Держави були завжди відкриті, смілі й ясні, — два „бувші міністри“, що пережили в центрі української політики 1919—1923 роки, що бачили все відкритими й зрілими очима, мали про що розмовляти й не боялися говорити правду... Ми причини ці бачили ясно, знали й тих людей, що сильно допомогли нашій катастрофі, ведучи розкладову політику в ім'я особистих вигід, і лицемірно прикриваючи це ніби потребами України...

Пригадую, як Ів. Липа сильно цікавився був голосним протестом Армії проти тодішньої діяльності прем'єр-міністра. Справа в тому, що військовий міністер генерал Андрій Вовк 2 травня 1922 р. подав був великого доклада Симону Петлюрі та самому прем'єрові, сильно критикуючи його діяльність й вимагаючи уступлення з Уряду: „Коли Ви вірний син України, мусите негайно уступити“, кінчав Військовий Міністер свого незвичайного листа. Звичайно, з цього протесту нічого не вийшло, але зміст його блискавкою поширився серед цілої еміграції. Липа випитував від мене всі деталі цього протесту (бо відписа його було доручено й мені, як заступникові прем'єра на той час), розвиваючи цілу ідеологію потреби для нас тільки міцної військової

влади, військової диктатури. Вірив, що коли б військові взяли владу в свої руки, то ще значно поправили б нашу трагічну ситуацію.

Іван Львович ніколи не падав на душі. Він завжди підкреслював, що ми свою українську справу таки вже виграли, напочатку — психологічно, духово. Ми здвигнули цілий народ, українську правду ми яскраво показали цілому світові. І це вже немала наша заслуга, — ми зробили, що були в силі зробити. Решту закінчить наступне покоління. Ми ж переживаємо таку епохову добу, що її безмежних розмірів навіть не вміємо ще окреслити... Але українського духа, ідею української самостійності, думку про незалежну Українську Державу (так вимовляв Іван Львович) ми таки глибоко зацпили не тільки сучасним українцям, але й наступним поколінням на яких стоїть. Наш державний здрив негасимим вогнем запалить усі живі українські душі, і свого часу таки принесе відповідний плід. Помремо ми, але святий огонь, що його ми сміливо запалили, уже ніколи не погасне. Це те, що переживе нас і створить найрозкішніші легенди в Україні...

Отак ми мріяли вдвох, згадуючи пережите. Ніколи не падали на душі, — навпаки, завжди бачили на повні очі наше світле будуче. І Іван Липа завзято працював коло своїх оповідань, а я — коло мовних праць та перекладу Св. Письма на українську мову.

В листопаді 1923-го року Іван Липа зовсім розхорувався. Вертаючись із міста, моя Пані часто розмовляла з Іваном Львовичем, коли він був біля своєї хати. Взагалі ж моя Пані сильно поважала його й мала до нього, як до позбавленого родинного закутку, завжди чуле жіноче серце. Це душею відчував Іван Львович і пильнував чимбудь виявити й до нас свою сердечну прихильність. За цей час Ів. Липа сильно змінився на обличчі, — було видно, що смертельна хвороба невпинно точить його. Про цю хворобу він сам не любив розповідати.

В суботу 3 листопада моя Пані повідомила мене, що вона на завтра, на неділю запросила на обід Івана Львовича. „Шось він зовсім недужий“, додала, „попильную приготувати йому все, що він любить“.

Обід 4 листопада затягнувся в нас аж до вечора. На дворі була гарна погода, й Ів. Липа був у добром настрої, багато шуткував, але їв — більше очима. Всього брав дуже мало, або й зовсім не брав, хоч усе це було те, що він справді любив. І тільки свого найулюбленішого помідорового соусу з рижом з'їв трохи більше. Багато розповідав нам про Одесу та про море, яке любив до нестями.

Дальший тиждень минув, як звичайно, — Іван Львович приходив до своєї лікарської кімнати, але шось мало було його видно.

— Шось наш Іван Львович потемнів, як земля, — сказала мені якось моя Дружина.

В неділю 11 листопада до Ів. Липи „на Америку“ приїжджали гості, — Вол. Дорошенко та Ів. Шендрик, що тоді були в проводі Товариства допомоги емігрантам у Львові. Гості пробули в Липи аж до вечора, бавилися й співали, а їм пробував підспівувати навіть сам

хворий господар. Але ніщо не вказувало на катастрофу; Вол. Дорошенко заходив і до мене, але про хворобу Липину не було й розмови.

В понеділок 12-го листопада десь о годині 10-ій рано, вертаючись із міста, моя Пані спіткала Івана Липу, що підозріло сидів на пеньку при дорозі, опутивши голову. Сіяв дрібний дощ. Іван Львович привітно повітався з моєю Панею, сказав, що втомився, йдучи до своєї амбулаторії, і от відпочиває... Не знає, як і дійде...

Вернувшись хутко додому, моя Дружина з занепокоєнням усе це розказала мені й запропонувала негайно відвідати Івана Львовича, чи йому чого не потрібно. Я зодягнувся й пішов до сусіднього помешкання Липи. Застав його вже вдома. Липа сидів біля столу, поглавши на нього обидві руки, а на них голову. Ніби дрімав. На моє привітання звів голову й тихо промовив:

— Сідайте... Щось мені не добре... Але це зараз мине...

Липине обличчя було смертельно бліде, очі мутні. Він здригав, — ніби перед виметами, й тоді хватавсь за жолудок.

— Отут мені смертельно болять... Але це пройде...

Я метнувся по хаті, намочив рушника до холодної води й покритив Липі чоло та голову.

О, це добре, Іване Івановичу...

А по цьому він трохи ніби заспокоївся, схиливши голову на стіл, і став дримати. Я господарив у хаті, бо Іван Львович, прийшовши, дещо поперевертав, а вбрання своє просто покидав. Ходив я навшпиньках, бо Липа ніби заснув був.

У цей час раптом відчиняються двері й до кімнати входить у повній формі зо зброєю місцевий винницький поліцай Новак. Я махаю йому руками, щоб не входив і не говорив. Поліцай здивовано подається до сіней, а я за ним.

— Пане Професоре, — говорить мені в сінях Новак по-польському, — я привіс наказа, щоб лікар Липа зняв свою лікарську табличку, бо він не має дозволу на практику...

Я вияснюю поліцаєві, що лікар Липа смертельно хворий, і нехай він хоч тепер не дратує його, бо зараз не час на це. Поліцай Новак зовсім чемно погодився на це й сказав, що він справу припинить на тиждень, а далі буде видіш...

Навшпиньках вертаюся до кімнати, Іван Львович ніби спить.

— Що, поліцай приходив? — тихо питає він. — Це не дають мені практики... Хоч би померти дали спокійно...

Я заспокоюю, що все добре, що він може собі вільно практикувати. Вмовив Липу покластися на канапці, підстеливши плащі. Липі ліг, а десь за годину заспокоївся, повеселішав і став помалу говорити. Я вмовив його негайно вертатися додому. Моє спредоження дістати візника рішуче відкинув, — він ще дійде додому сам...

Збігав я додому за парасолею й попровадив хворого до його помешкання. Йшли ми дуже тихо. Спочатку Липа тримався бадьоро, але де-далі став сильно втомлюватися. Він обперся об мене, і так ми йшли коротшим шляхом „на Америку“, що п'ять хвилин спо-

чиваючи. Часами доводилось мені просто брати його на руки... Під ногами дошкулювало болото.

Привішивши І. Липу десь о годині 2-гій, я роздягнув його й поклав до ліжка. Слухав мене, як дитина. Він нічого не їв, а тому я звернувся до його господині, що в неї наймав він кімнатку, негайно приготувати хворому каву, а потім ріденького супу, бо це, казав Іван Львович, він може їсти. Господиня Лазовська досить неприхильно відповіла, що це їй клопіт, і вона не може ходити за хворим. Я перебив її, сухо підкресливши, що лікар смертельно хворий і що за всі клопоти я їй заплачу. Мій рішучий голос вплинув на господиню, й вона відразу кинулась до роботи, і далі робила все, що їй казав я, охоче.

А тим часом Іван Львович заспокоювався. Почав веселіше говорити й шуткувати на тему долі українського емігранта-міністра. Поеспіла кавка, й хорий трохи випив, а далі з задоволенням з'їв ріденького супу. Була десь година 4-та по полудні, й Іван Львович став знати мені додому на обід.

— Я зовсім уже здоровий. Як матимете охоту, прийдіть до мене ввечері.

Так і вмовилися, що я зайду до нього десь на годину 8-му вечора. Запросити якогось лікаря Іван Львович рішуче зрікся, сказавши, що всі потрібні йому лікарства він має в себе. І я спокійно пішов додому обідати, попросивши п. Лазовську доглядати за хворим.

Десь зараз по шостій годині прибігла до мене донька п. Лазовської, кличучи мене, бо лікареві стало гірше, а вони не знають, що й робити. Я не йшов, а побіг „на Америку“, маючи найгірші передчуття. Застав я хворого на ліжку сильно ослабленого, але при повній свідомості. Він мені розповів, що мав конечну потребу вийти на двір. „Не хотів турбувати нікого з чужих. Туди ще якось зайшов, а вже назад... рачки ліз... а під дверима зовсім упав, бо не мав сили перелізти порога... Прибігла господиня з дочками й поклали мене на ліжко та вас ось покликали“...

Оце ходіння рачки й добило, здається, хворого. „Не хотів турбувати чужих“, бо емігрант наш скрізь чужий та зайвий... Ліпше вмерти, аніж чужого турбувати...

Заспокоїв я хворого, як міг. Дав лікарства, приготував трохи розсолу, й засів на цілу ніч на варті.

Липа заслув, але десь за годину прокинувся, сильно й видимо заспокоєний. Стали тихо говорити, хворий тільки час-від-часу постогнував. Я написав листа до Львова, до Вол. Дорошенка, щоб негайно приїдив із добрим лікарем; листа повезла донька п. Лазовської.

Хворий не мало говорив мені, але видимо втомлювався й тримався деяких тем. Розповідав, що він хворий на рака жолудка, а хвороба почалася ще з тавеня 1919-го року в Станиславіві. Рятунку для нього нема вже, і він доживає останні години. Він цього свідомий...

— Вибачте мені, дорогий, за те, що я не раз був проти вас. Все мені здавалося, що ви накладаете з тими руйнівками... Аж тут переконався, що то була моя помилка... Я в вашій родині завжди

знаходив найсердечніше до мене ставлення...

А далі Іван Львович переходив усе на одну тему, — про долю його сина Юрка.

— Передайте йому мою останню волю: нехай добре вчиться й закінчує Університета. Все, що я полишаю по собі, — нехай усе це забере, бо це йому знадобиться, як почне свою лікарську практику. В Одесі десь позосталася його мати, — нехай подбає, як зможе, про неї... Тут у мене в пуляресі є деякі гроші, — це передайте йому...

Оце головні теми, про які найохотніше говорив хворий. Було видно, що вся його остання думка — тільки коло свого укоханого сина. Я заспокоював хворого, як міг, обіцяючи докладно виконати всю його волю.

— Нічого не лишаю синові, а йому ж так потрібно буде бодай на початку. Він такий недосвідчений...

Заспокоювався й засипляв. Здавалось, ніщо не говорило, що катастрофа близька. Я подав хворому якесь лікарство, теплою водою не раз підмив його.

За одного з таких підмивань він обняв мене обіруч, поцілував і розплакався...

А ніч тяжка бігла. Десь коло другої години вночі, обудившись, Іван Львович настоював, щоб я йшов додому й переспав кінець ночі. Я спротивився тому, але це тільки нервувало хворого.

— Переспіть трохи, а вранці прийдете... тихо сказав мені Липа. Бо в мене нема де...

Я послухався цього, але сон мій був дуже неспокійний. Перед шостою рано (13-го листопада) я вже був на ногах і полетів до Липи. Тільки по розвиднювалося. Вхожу до хати — й не пізнаю хворого: обличчя смертельно бліде, очі зовсім мутні, закриті. Лежить без руху... Нагинаючись до нього й окликую: „Іване Львовичу!“

Липа тихо розкрив очі й похитнув головою. А далі шепоче:

— Щось мені знову стало гірше... Ослабів я сильно... — Говорив уже нерозбірливо й тихо.

І знову безсилно закрити свої очі. Видно було, що сили його тануть по минутах. Зробив коло хворого все, що можна. На пропозицію лікаря хворий заперечує хитнув головою. До уст влив йому ложечку холодної води, про що він просив мене передніше. На моє питання поволі переставав відповідати. Я нагнувся до хворого, а що це було мені, високому, незручне, опустився перед ним на коліна й ловив його слова. Блискавкою якось промайнула мені страшна думка, що це ж хворий помирає. Піби й був я готовий до того, але в обличчі присутньої смерті сильно злякався й почав кликати:

-- Іване Львовичу! Іване Львовичу!

Хворий іще підняв тяжкі повіки, глянув на мене й прошепотів:

-- Моє благословення синові... передайте... Допоможіть йому...

Будьте йому батьком...

Я скропив хворому обличчя водою, витер хустинкою. Знов опустився коло його голови, заглядаючи йому в вічі й тримаючи його за

руку. Рука помітно ставала безвладна... Якийсь ляк перейняв мене й я знову почав кликати:

— Іване Львовичу! Іване Львовичу!

Поклав свої руки на голову вмираючому: вона холодніла.. І знову крикнув до самого вуха:

— Іване Львовичу, я все зроблю, не турбуйтеся...

Очі ще дивились на мене... Я прикрив їх йому й поцілував в холодне чоло...

Було десь коло половини сьомої рано. Іван Липа заснув навіки.

І після цього відразу відчув я сам неймовірну втому. Підійшла господиня й каже:

— Тепер уже нема чого вам робити, — решту закінчимо самі.

Десь о пів на десяту зо Львова прибув близький приятель покійного, Володимир Дорошенко, якого я став просити взяти частину турбот на себе, — за останню добу я духово так був змучений, що насилу тримався на ногах. Дорошенко охоче замінив мене в деяких невідкладних справах. Померлого зодягли й поклали в хаті на прибраному столі.

Зробивши потрібні розпорядження, ми пішли на пошту й вислали Юрієві Липі до Познаня, де він студіював медицину, телеграму: „Батько тяжко хворий. Приїзжайте негайно“.

Десь о 12-ій годині пішли ми вдвох з Вол. Дорошенком до місцевого греко-католицького пароха о. Декана, Григорія Гірняка, якому я сказав:

— Покійний Іван Липа був щирий православний. За звичаєм, звертаємось найперше до вас, як до місцевого пароха, з проханням поховати покійного. Але коли б ви з якихсь причин не могли цього зробити, то я негайно телеграфую й сюди приїде священник православний.

Отець Гірняк був у неприхованому великому клопоті, але відразу достойно вийшов із нього:

— Паіне Професоре, ви самі знаєте моє трудне канонічне становище. Я негайно їду за вказівками до Митрополита Андрія й зараз дам вам його відповідь.

І справді, за кілька годин всі вже знали, що митрополит Шептицький розв'язав трудну справу, за своїм звичаєм, просто: дозволив поховати без застережень...

Похорон відбувся в четвер 15 листопада. Зо Львова приїхало багато представників від різних товариств. По 1-ій годині тіло покійного винесено до Церкви, де відбулася коротка відправа. Якраз під час прощання з покійним до Церкви прибув із двірця син Юрій. Блідий як стіна, він нервово нерівними кроками наблизився до батька й зложив на його чолі останнього синівського поцілунка...

Поховали Івана Липу на Вінницькому кладовищі, біля спільної Стрілецької Могили. Довго говорили палкі промови над свіжою могилою, — звичайні в таких випадках крикливі промови. Тяжко було слухати їх мені, що знав добре злиденне життя покійного власне тому, що не було кому допомогти йому... Видно легко говорити надгробні

промови, та не легко реально шанувати людину за життя її...

Чулою й сердечною промовою попрощав свого довголітнього приятеля, свого **любого** „Івана“ побратим-тарасовець Микола Вороний. Сильна його промова **впала** кожному глибоко в душу, бо з люблячої душі вона й виходила...

Якось непомітно й вечір насунув і зовсім потемніло. Сумно й тихо верталися з похорону приятелі Івана Львовича. Починав сіяти дрібний дошкульний дощик, як щирі сльози за передчасно загинувим емігрантом, за чулою людиною, що горіла й світила глибоким патріотичним вогнем...

Тихо вертався додому й я. Душу обгортав болючий сум за несподівано втраченим товаришем, з яким ми п'ять літ кипіли й нервувалися, віддавши цілих себе на будування Самостійної України... Доля не судила йому побачити вільної України, — довелось скласти зболілі кості свої далеко від родинного міста...

Проходжу біля воріт осиротілої Липиної амбулаторії. Біліє табличка з написом: „Д-р мед. Іван Липа. Приймає...“ Нехай тепер зриває цю табличку, хто хоче, бо лікар і без того практикувати більше не буде...

А дощ плакав усе більше та більше...¹

Іван Огієнко.

ОСТАП НІЖАНКОВСЬКИЙ У МОЇХ СПОГАДАХ.

VI.

Професори і молодь акад. гімназії. Виступи хору Остапа в „Зорі“ 1885—7.

По вдалому виступі в Рогатині, Остап почав здобувати терен для свого хору у Львові. Дня 22. У. 1884 року основано у Львові товариство ремісників „Зоря“. Заопікувався нею щиро табор народовців. З кіл інтелігенції входили до виділу інж. Василь Нагірний (1847 — 25. II. 1921 р.), д-р Кость Левицький і інші люди. Вони цікавилися справами „Зорі“, а для розбудження життя між мало тоді свідомим міщанським елементом, інж. Нагірний запросив до „Зорі“ хор Остапа.

Вже в тиждень по вечерницях у Рогатині, хор Остапа виступав у „Зорі“ дня 28. IX. 1885 року з піснею.

Був це, як справедливо завважало „Діло“, хор „на борзі злочений“, бо Остап по виступленні з війська ще не мав нагоди його вишколити в нових піснях, але все ж таки, як пам'ятаю, ми співали добре: Вербицького „Квіти мої весняні“, Лавровського: „До зорі“.

¹ До проф. Івана Огієнка: „Вископоважаний Пане Професоре! Управа Українського Товариства допомоги емігрантам з Великої України स्वाдає Вам щиро й глибоку подяку за Вашу справді християнську дбайливість і любов, з якими Ви поставилися до бл. п. Івана Липи в останніх днях його життя, та за Ваші труди, які понесли Ви для його похорону. З високим поважанням за Управу Товариства Голова Вол. Дорошенко, Секретар Ів. Шендрик. Львів, 24. листопада 1923 р. ч. 122“. Печатка товариства.

Вахнянина: „Чи я в лузі не калина була“ і „Хор норманів“ („По морю, по морю“). Знаменитий цитрист, учень акад. гімн. Євген Купчинський (тепер парох у Сороцьку, скалатського деканату) захоплював зібраних ремісників та їх родини на своєму чародійному інструменті композицією Слованова: „Надністряньський край“. Були дві декламації, одна п. Д(обрянського), що виголосив Федьковича „Довбуша“ і члена „Зорі“ Прокоповича, пізп. професора різьбарства в промисловій школі в Коломиї, що живе у Львові на виступі. Він гарно віддекламував твір Костомарова: „На добраніч“. Саме тоді ведено археологічні розкопки в Галичі, а проф. акад. гімназії, Анатоль Вахнянин визначний історик і бесідник, виступив з доповіддю. „Нав'язав він її до виставлених на археологічній виставці викопалин із стародавнього Галича, подаючи рівночасно опис часів, з яких вони походили, й характеристику тодішніх, найвизначніших діячів і наводячи найцікавіші епізоди з історії старинної столиці галицької Руси. Гарний цей виклад, писало „Діло“, закінчений захопотою до членів „Зорі“, щоби працями на полі ремесла й промислу причинювались до відновлення будівлі колишньої нашої слави, прийнято з великим одушевленням“.

Настрій на вечерицях „Зорі“ був такий високий, що надпрограмово виступив з промовою директор гімназії, о. Василь Ільницький. і закінчив її окликом на честь „Зорі“ і її розвиток. Хор Остапа відспівав „многая літа“ („Діло“ 1885. ч. 103).

Як бачимо, вечериці „Зорі“ уладжено, окрім декламацій, виключно силами професора й директора акад. гімназії та хору її учнів під проводом Остапа. Професори, що були з громадянами, дивились із симпатією на хор своїх учнів і де тільки могли, його підтримували, а корисну працю хору похвалявали. Були це золоті часи відносин між учительським збором та молоддю, що перетривали весь час нашого побуту в гімназії. Одним русофілам не подобалася наша робота, бо вона вела за собою закріплення українства серед ремісничої, міщанської організації. Через те писало „Слово“: „Хоръ, отгвѣвший четыре гдѣсни подъ управленіемъ г. Н., могъ бы быти лучшій, или по крайней мѣрѣ лучше изучити всѣмъ извѣстны квартеты“. Не подобалася теж „Слову“ декламація „Довбуша“, а за те похвалило воно Прокоповича й Купчинського, останнього за його „прецезійну“ гру на цитрі („Слово“. 1885. ч. 100 і 101).

Дальшу працю над хором повів Остап із подиву гідною витривалістю. Дня 20. XII. 1885 р. уладила „Зоря“ знову вечериці, а тоді промовляв проф. акад. гімназії Ол. Ярема (умер у Перемишлі 1928 р.) на тему життя й творчости Шашкевича, Купчинський чарував зібраних грою на цитрі твору Василева: „Пупурі із руських пісень“, члени „Зорі“ Євген Спозарський і Прокопович виголошували поезії, а хор Остапа сповнив своє завдання якнайкраще.

„Діло“ писало тоді: „Тут почули ми перед усім нову композицію нашого многонадійного молодого композитора Ніжанковського, хор до слів Федьковича: „З округків“, виконаний прецизно під управою самого автора. Хор цей відзначається перед усім великою оригінальністю

й мелодійністю. Часті переходи обдумані щасливо й умотивовані змістом тексту, а цілість представляється дуже симпатично й віщує цьому хорові таку популярність, яку здобула собі давніша композиція цього ж автора п. н. „Гуляли“. Крім цієї пісні відспівав хор зовсім поправно ще Вахнянина: „Наша жизнь“ і дві веселі пісні: „А тьфу, тобі цур та пек“ і „Жінка німа“ („Ein stammes Weib“, „Діло“ 1885. ч. 136).

Навіть „Слово“ писало: „Музикально-декламаторській вечерь, устроєний въ недѣлю 8 (26) декабря обществомъ русскихъ ремесленниковъ „Зоря“, удался хорошо и салька (при вул. Краківській ч. 17. на І поверсі, вікна виходили на подвір'я), гдѣ мѣститься общество, переполнена была гостями обого пола. Лекціи, декламации и пѣніе были лучшии, чѣмъ мы того ожидали“ (Слово 1885. ч. 137).

Пам'ятаю, якби це діялося сьогодні, з яким піетизмом ми виучували пісню Остапа: „З округшків“. І коли ми її раз на пробі співали із всякими можливими нюансами і тінюванням, Остап перестав диригувати, опустив руку в долину і вслухувався в пісню. Ми співали без перерви:

Обертаюсь, — а ті літа,
Ті молоді мої
Машерують за тамбором
Цісарськов дорогов.

Коли ж Петро Берест почав своє баритонове соло:

А я стою та дивлюся,
Та нишечком плачу,
Та сивію, як той голуб,
Сам не знаю за що...
Вони мене покинули,...

З очей Остапа покотилися сльози. Подібно, як Федькович, заплакав музика Остап над марно протраченими літами, що „машерували за тамбором цісарськов дорогов“. І чи можна дивуватись, коли композиція, що в неї вложив артист свою душу, вийшла в інтерпретації його хору з повною прецизією?

Не чекаючи ніякого знаку від свого диригента, ми самі докінчували пісню, а Остап вклонився, сказав: „дякую“ та відвернувся, мабуть тому, щоб ніхто не бачив його сліз. Та ми їх бачили, і плач Остапа відчували в нашому серці.

Як я вже згадав, в поч. лютого 1886 року вийшла композиція Остапа: „З округшків“, як четвертий випуск „Бібліотеки музикальної“, і тоді на доручення Остапа й Партицького написав я від видавців до „Діла“ оповістку. У ній повідомив я громадянство, що вже вийшли чотири випуски, а п'ятий літографується, а завданням того видавництва є розширити по всіх, хоч би найбільш рідких руських хатах руську пісню, загрити всіх до щирої любови до всього, що своє, що рідне. Та пісня стане покликом до праці, до бою, стане відрадою, потіхою в горю та недолі... Лети тому, пісне, лунай далеко, а тебе всюди щиро привітають, тебе приймуть русини щирим серцем до своїх хат! Гомони, пісне, голосно, широко й далеко на славу руської родини (Діло 1886. ч. 11).

Так, у дійсності, розуміли ми значення української пісні. В наших очах була вона носієм українства, і ми в цьому не помилялися. Бачили ми це з досвіду по наших виступах у „Зорі“, де при нашій участі виростало свідоме, інтелігентне міщанство, що не раз потім в житті давало докази своїй національній приналежності до великої української родини й свого патріотизму та жертвенности.

Одначе й нам, і львівському громадянству залежало на тому, щоб у вечерницях брали живішу участь самі члени „Зорі“, і тому Остап почав в товаристві вести, згідно з їх бажанням, науку церковного співу та світських пісень. Дня 9. травня 1886 р. відспівав хор „Зорі“ літургію в церкві св. Миколая. Як писало „Діло“ (1886 ч. 47), „між співаками звернув на себе загальну увагу високий, чистий і дзвінкий голос першого тенора“. Був це, член „Зорі“ Липинський, що небагом виступив, як соліст, на вечерницях товариства.

Коли Остап учив співу, я вже від осені 1885 року почав вправляти членів „Зорі“ в танцях. Перші вечерниці з танцями відбулися в салі „Бесіди“ дня 28. II. 1886 р. Як писало „Діло“, „руські наші промисловці явились численно із своїми родинами й забавлялись охоче до ранку. І інші деякі родини руські взяли участь у тій забаві. Зближення руської інтелігенції до руських промисловців не повинно лишитись без добрих наслідків. Поміж жіноцтвом бачили ми багато гарних личок, а туалети були зовсім густовні“ (1886. ч. 19). Завважу, що хор Остапа явився на вечерницях у комплекті, а члени його, цим разом під моїм проводом, як аранжера, танцювали до рана. На вечерницях явилися теж професори акад. гімназії з родинами. Було це святе єднання інтелігенції з нашим міщанством.

Завважу, що загальне зібрання „Зорі“ з дня 14. II. 1886 року рішило подякувати за доповіді проф. Вахнянинові, Яремі і студ. Козакевичеві (Євгенові), а „Добрянському, Студинському і Ніжанковському, за безплатне уділювання науки танців і музики“ (Діло 1886. ч. 14).

Одначе на вечерницях „Зорі“ хор товариства не виступав, а за те співав хор Остапа.

На вокальних вечерницях „Зорі“ дня 21. III. 1886 року проф. Анатоль Вахнянин мав доповідь про Шевченка, хор Остапа співав Матюка: „Під осінь“, Вахнянина: „Молоді сини“ і Лисенка: „Жиймо братя!“ Член Остапового хору, Євген Купчинський, грав на цитрі Завадзького „Думку“, як звичайно артистично. Решту програми виповнили члени „Зорі“. Стецьків виголосив Федьковича вірш: „На скін Т. Шевченка“, Корчинський Марк. Шашкевича: „Згадку“, а Липинський відспівав соловий твір Лисенка: „На долині, коло броду“ (Діло 1886. ч. 27).

На дальших музичних вечерницях „Зорі“ у дні 28. III. 1886 р. хор Остапа не брав участі. Вітав гостей член товариства Бірецький, декламували члени „Зорі“ Стецьків і Павлишак, а арію з опери Флотава: „Марта“ відспівав Липинський. Грав на цитрі наш товариш Євген Купчинський: „Пунпурі“ з народніх пісень, а доповідь про ви-

ховання мав учитель школи вправ Григорій Врецьона („Діло“ 1886. ч. 31—2).

При участі хору Остапа відсвятковано дальші вечерниці в „Зорі“ дня 30. III. 1886 р. Проф. Григорій Врецьона мав доповідь про „Працю“, декламувала член товариства панночка Роек, К. Устияновича: „Галич“ виголосив член О. Прокопович, а що „Зоря“ закупила вже для себе фертеп'ян, тож грала на ньому панна Ціхоцька. Хор Остапа відспівав три пісні, по наголовках не відмічені („Діло“ 1886. ч. 38).

„Зоря“, очевидно, росла на силах, коли заповіла фестин на погорільців Боянця і Грушова на день 9. V. 1886 р. Одначе з причини холоду й непогоди його відложено на день 29. травня, але й тоді він не повівся з причини грози зливного дощу. На львівській „Стрільниці“ зібралось тоді людей не багато, й увесь чистий дохід, по відтрученні копій на військову оркестру, виніс всього 17. гульденів. Така імпреза, як фестин, могла відбутися тоді тільки при участі хору Остапа. Програма пісень була дуже багата. З чужих пісень співано тоді: Деллера: хор „Молитва дервіша“ з опери Ванда, Васака: „Слован“, Фіттига: „Vaa am Gansberg“, Енгельсбергера: „Гей в гай!“, Женета: „Карнавал венецький“, а крім цього ще й пісню: „Добраніч“. З українських композиторів співано Лисенка: „Quodlibet“, Вахнянина: „Молоді сні“, „хор Норманів“ і „До чарки“, О. Ніжанковського: „З округків“, Воробкевича: „Над Прутом“ і „Огні горять“, Матюка: „До руської пісні“, Вербицького: „Гей по горі“ і „Красна Зоре“, Бажанського „Стоїть явір над водою“. В заступстві Остапа диригував хором матурист Микола Гриньовський, пізніший катехит в Коломії (Діло ч. 49. 46, 50 і 55).

Матеріальне неповодження фестину не ослабило енергії „Зорі“, коли вона уладила новий фестин дня 4. VII 1886 р. над ставом Кисельки, щоб зібрати допомоговий фонд для своїх членів. Погода знову не дописала. Одначе фестин відбувся. Співали два хори, один селянський з Романівки під проводом учителя Бурбели та хор Остапа. Як писало „Діло“, „продукції львівського хору випали цим разом багато ліпше, як коли небудь. Під вправною рукою Остапа Ніжанковського тишитись він горячою симпатією у львівських колах та й цим разом не завелися ми в надіях. Грімкими оплесками нагороджувала зібрана публіка прецизне виконання трудних хоральних продукцій“ („Діло“ 1886. ч. 62 і 69).

Фестин повторено ще раз дня 12. VII. з незміненою програмою при участі хорів Бурбели й Ніжанковського. „Діло“ не щадило тоді похвал, бо воно відчувало, що хор Остапа буде передвісником нової, тривкої, на статутах опертої музичної організації. В оцінці фестину в „Ділі“ читаємо: „З продукцій сільського хору випали найліпше „Вечер“ і „Гей же, вільні козаки!“ Ентузіястично прийняла публіка відспівану сполученими силами обох хорів народню пісню: „Ой нависли“, гармонізовану Н. Вахнянином. З порядку речі повне признание заслуге хор львівської, руської молоді. Трудніші композиції, як Лисенкове: „Quodlibet“, Вахнянина: „Молоді сні“, Деллера: „Молитва дервіша“, Бажанського: „До бою“ і ін. були виконані артистично. Не вперше чули

ми продукції цього хору та висловлюємо побажання, щоб він і надалше під управою звісного молодого музика О. Ніжанковського що раз більше й краще розвивався, нехай стане з часом першим засновником руського товариства музичного. Соромно це, що русини, народ прославлений співом, до цієї пори не мають ще такого товариства. Сила в нас є, треба б тільки чоловіка доброї волі та сталеві енергії“.

Погода дописала. Публіки зібралось біля трьох тисяч осіб („Діло“ 1886. ч. 72).

Як тільки по фірмах молодь явилася у Львові, „Зоря“ дала знову дня 5. IX фестин над ставом Кисельки, одначе при участі дуже слабого хору. бо Остап Ніжанківський виїхав враз із своїми кращими співаками вітати цісаря Франц-Йосифа I в Горюдку, куди монарх дня 6. вранці приїхав на маневри („Діло“ 1886. ч. 96).

Зв'язки між хором Остапа та „Зорею“ не переривалися також в р. 1887. З причини нагінки, поведеної русофільською пресою на академічну гімназію, змінено тільки назву хору молоді на хор „Академічного Братства“.

Він виступив знову на вечірницях „Зорі“ дня 13. III 1887 р. враз із Євгеном Купчинським, що грав на цитрі. Гостей вітав інж. Нагірний, а опісля проф. Вахнянин „почав свій дуже гарний та цікавий відчит про початок віри у всіх народів, про це, які були первісні способи обожання предметів, а поступенно і сил природи, а опісля перейшов до останків поганської віри в нашого народу“. Хори були удачні, так само декламації двох членів: П(авлишака) і К(орчинського), а гра Купчинського була артистична („Діло“ 1887. ч. 25).

В тиждень пізніше продовжував проф. Вахнянин свою доповідь про відьми, чарівниці, про боротьбу сонця-світла з чорним богом, а його учні, що виступили під фірмою хору „Академічного Братства“ „zasлужили собі вповні на оплески, якими дякували їм зібрані гості за відспівання „З окрупків“ Ніжанковського, „Вінка“ Андрійка і „Закувала та сива зазула“ Ніщинського. Два члени „Зорі“ декламували, невідомий мені ближче п. Е. грав на скрипці при акомпаніменті Л(еонтовича), а ця солова точка так подобалася, що скрипак мусів відіграти ще один твір („Діло“ 1887. ч. 27—8).

Виступи хору Остапа були сіллю в очі русофілам, бо їм виривалися з рук всякі впливи на членів „Зорі“, тому на день 15. IV запрошено на її вечірницю хор „Академічного Клуба“. Як писало „Діло“, виступило тоді аж чотири члени „Клуба“ при допомозі бурсаків. Вони співали добре. „В хорі найкращий був тенор, а в ньому визначався прекрасний голос п. І(ванцев)-а, що співав дві пісні і зібрав грімкі оплески“. Декламувала дочка члена „Зорі“ п. Шербас (була дружиною о. Оджинського), а грала на фортеп'яні п-а Таєрле („Діло“ 1887. ч. 33).

Було це змагання між хором Остапа й русофільськими співаками з „Академічного Клуба“. Одначе верх узяв ход Остапа, бо в найближчу неділю співав він знову на вечірницях „Зорі“. „Що до хорів, писало „Діло“, то мусимо висловити всяке признание молодим співа-

кам за їх спів Воробкевича: „Ой чоґож ти почорніло“, Лисенка, Кводлібет“, Вахнянина: „Хор козаків“ („Діло“ 1887. ч. 34).

На місяць травень і червень хор Остапа перервав свої виступи, бо більшість співаків була в восьмій класі й зближався час матури.

І тільки осінню, дня 8. X відбувся знову вечерниці „Зорі“, а „добірний хор молоді, скріплений деякими членами „Лютні“, виконав під управою О. Ніжанковського кожна точку програми знаменито“, („Діло“ 1887. ч. 109).

Я нагадав про всі ті виступи хору Остапа не тільки тому, щоб подати його історію, але й тому, щоб з'ясувати його значення для розвитку „Зорі“. Члени хору Остапа заходили часто до приміщення „Зорі“ й грали з членами її, панночками й мужчинами, в доміно, шахи, рулетки, нерідко забавлялися в танки. Росло тому товариське життя „Зорі“, а враз із тим зростали матеріальні засоби товариства. Про ці великі для удержання при українстві львівських міщан і ремісників хвилини, а це було найбільшою, бо національною заслугою хору Остапа, цілком призабуто. Двічі пошанувала „Зоря“ свято свого 40 і 50-літнього існування в р. 1924 і 1934 р. окремими виданнями: „Зоря“, її минуле і сучасне. Пропом'ятна книга“ (1924 р.) і „Ювілейний збірник 50-ліття (1884—1934) Товариства „Зорі“ (1934 р.), але про хор молоді акад. гімназії, та його незрівняного, а для Товариства високо за-служеного диригента Остапа Ніжанковського, не згадано ані одним слівцем.

А все ж історики змагань „Зорі“ повинні були заглянути хочби тільки до сучасної преси, а передусім до „Діла“.

Львів.

Кирило Студинський.

ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ У СОВ. УКРАЇНІ.

Один із найздібніших поетів комсомольців — Сава Голованівський. Почавши з поем про соцбудівництво, Дніпробуд тощо, незабаром залишає цей жанр творчості й переходить до своєї стихії — лірики. Своєю збіркою „Тисяча друзів“ оголошує наступ лірики, яку хоче врятувати від занепаду.

Основна тема Голованівського — молодість. У циклі „Боротьба за лірику“ йому щастить знайти справжні ліричні вирази настроїв і молодости його покоління:

Риплять причали
Падін' і зльотів, зворушень і надій...
...Земля і пил! Земля і громовиці
На трактах поступу! Гарматних Асамблей.
Огонь і музика! (свої худі рунвиці
Ми тиснули, як груди до грудей).

Соковитими барвами дає молодий поет образи дозрівання, переходу до мужности, що черпає сили з молодости: „Це літо літ моїх достигле і густе, як плід і мед з полив'яного глека моєї молодости“.

Молодість, з неї певність, віра в свої сили, оптимізм, властивий здоровій молодості:

„Я вірю в силу рук моїх, я вірю
в суворість мозку. В пісню на посту,
в слова, що музику вселяють,
в серце вірю,
я вірю в себе,
— звідси я расту“.

Наступ поета в лірику зіткнувся з різними відгуками в критики. Ще Коряк підозрівав, що він мислить лірику романтичну, естетів, втікачів від життя, і підкреслював потребу лірики партії й класи.¹ І до сьогодні творчість Голованівського зустрічає розбіжну оцінку, часто цілком протилежну. У збірці „Перша книга“ закидається йому декларативність і абстрактність. Натомість головою РРП підкреслюється зріст поета в його пізнішій збірці „Зустріч Марії“. Драма про Сталіна та „Світ співає вождя“ дають Сенченкові підставу назвати Голованівського романтиком, який має свіжий чистий голос.² Однак згадані твори та ще популярна „Пісенька“ ввійшли в збірку, як твори відомі й уже високо оцінені совітською критикою. Нові — „Зустріч Марії“ та інші викликали живі дискусії. „Комсомолец України“ й солідарна з ним критика вбачають у Голованівського ознаки кімнатної творчості, формалістичне штукарство, переплетене з елементами натуралізму, бездейність і дальші недоліки, висловлені на спосіб, що нагадує часи „голубельної“ критики.³ В обороні молодого поета виступив на дискусії в секції поетів М. Бажан, який і назвав „Зустріч Марії“ однією з кращих книжок, що саме вийшли. Авторитет, до якого безумовно треба прислухатись.

Гарним віршем відгукується поет, як і багато інших, на смерть Горького, нав'язуючи до дигнітета коли вперше почувся голос пролетарського письменника. „Це ти прийшов у мрійні наші душі, і сокіл твій обійми нам розкрив“. Найвищу нагороду й подяку вбачає поет у тім, що над труною схиляється — „найбільший сокіл армії людської“.

В цілому про поета можна сказати його власними словами: „Ми потроху ростем і мужніємо, друзі, потроху“.

Наталя Забіла, що тепер застосовує свій поетичний хист для підвищення рівня дитячої літератури, в минулому видала була дві збірки. Її ранні поезії — безпосереднє захоплення природою, соняшна погода з минучими тінями смутку. Поезії Забіли — це естетика. Легкі, стрункі, дзвінкі ритми життя в молодечому сприйманні молодечої душі.

У другій збірці з 1930 р. видно старання поетки позбавитись безпосередніх настроїв захоплення загальним ритмом життя й скерувати свою увагу на теми дня. У циклі „Будівничі“ відбивається ритм праці. Людина своєю волею перемагає все, щоб досягнути ліпшого майбутнього. Вона йде вперед, залишаючи за собою тих, що впади в боротьбі. Люди малі, але їм покірне все. І щоб не сталося:

¹ В. Коряк: „Наступ лірики“, „За Марксо-Лен. Критику“ 1934. ч. 6.

² „Літ. Газета“, 1936. ч. 10.

³ Пронь, промова на дискусії в секції поетів, „Літ. Газета“, 1936. ч. 16.

.....золотий ранок завтра знову
 Покличе до життя колеса і паси.
 І владно з-під розібраних рештовань
 Новий будинок
 здійсметься у снінь.

Людина мусить:

.....з землі видирати
 Грицєво каміння
 Для будівлі «сопяшних днів».

Країну рад зве поетка соняшною країною. Чує себе серед тих, що будують з трудом новий час. На шляху до майбутнього треба все сминути, все перенести. І жінка — будівничий наряду з чоловіком і найтяжча втрата, втрата дитини, не сміє вибити її з рядів бійців:

..Тобі крилатій — мрійно будувати
 Нові будівлі радісних осель“.

Працюючи в загальній літературі (роман „Тракторобуд“), і особливо в дитячій, Н. Забіла озивається час від часу й поезіями. Остання в тім напрямку — це відгук на смерть Горького: „Немає слів, немає слів, щоб висловити смуток зо страти тенія“.

До покоління, яке війна застала дїтьми, належить К. Герасименко. Основним мотивом його початкової творчості є жаль за тим, що таким, як він, не довелося брати участі в боях, і надія на боротьбу в майбутньому. З жалем каже поет:

.....не нам довелося,
 Несучи рушницї,
 Вирушать колоннами“.

Такі, як він, у тій добі:

..Збирали пробиті патрони
 Й дивились, як мерзне
 На бруку розліята кров...“

Починав Герасименко, за його власними словами, в шахтарській касарні, коли:

„братва присудила тяжке завдання —
 Писати частушки ударні“.

Війна має право центральної теми у Герасименка. Справді, його можна назвати романтиком війни. Вона захоплює його сама по собі, як вияв боротьби:

..Я пісню виношую довго одну
 Про молодість нашу і про війну“.

Романтизування війни й було Герасименкові поставлено свого часу на увагу, як і сумовиті настрої в його поезіях, як „не властиву“ радянській молоді.⁴ Гренер добачає в поета зародки „світової туги“ чи то „світової втоми“. І робить висновок, що в Герасименка є мотиви, не властиві пролетарському поетові. При всім тім визнає талановитість і культурність молодого поета.

Війна й молодість — творча стихія цього здібного поета. Очарування війни й очарування буйної молодости, коли хочеться

⁴ Гренер: „На бойовому путі“. „За Марк.-Лен. Критику“, 1933. ч. 2-3.

„В жменю набрати
І жбурнути у кожне лице.
І цей сніг-передзвін
Понести у трансмісію,
В чорний закурений цех“.

Молодість цілого покоління,

„На широких дорогах, на вітром побитих дорогах
Піднімається молодість, молодість завше жива.“

М. Ш е р е м е т залишає романтичну баладність і робить спробу перейти до реалізму збіркою „Лірика і війна“ (1934). Вистачальну характеристику на свій час дає збірці В. Коряк, який наводить, що вона перейнята бойовим ліризмом, комсомольським юнацьким завзяттям і партійною наснаженістю.⁵

Настановлення поета в збірці вичерпується такими рядками:

.... І я, спохо, скажу тобі,
рапорт в'ддам тобі, комсомоле,
що з словом твоїм ходив у бій,
З художнім,

партійним

словом“.

Разом з тим наведений уступ є показчик переходу до реалістичного стилю.

„Лірика війни“ вказує на те, що поет вибрав для своєї творчості вдячну сферу оборонної тематики. Дійсно, далі Шеремет у своїх поезіях відбиває побут червоної армії, виховавче значення її, прищиплювання дисципліни молоді, загалом дає твори на оборонні теми. Типовою творчістю, присвяченою армії, є поема „Вартові миру“. В зв'язку з іспанськими подіями є поезія з р. 1936 „Розплата“, до якої поет бере, як мотто, звідомлення деяких газет про розстріл 1500 повстанців-робітників на цирковій арені в Балдахосі. (Далі буде)

Прага.

Олександра Чернова.

КОНКУРЕНТИ ПОЧАЇВСЬКОЇ ДРУКАРНІ.

Почаївській друкарні (найвизначнішій з-поміж пізніших українських друкарень, поза Київською та Львівською) не блискуче велося ціле перше століття її існування. Вона не могла належно розвинути своєї діяльності через переможне суперництво Львівської Ставропігійної друкарні, що, маючи різні привілеї, постійно гальмувала розвій її тільки Почаївської, але й інших українських друкарень. Положення Почаївської друкарні значно покращало по р. 1772, коли Львівська друкарня опинилася в межах Австрії, і Почаїв міг вільно заспокоювати потреби уніятів, що лишилися в Польщі.

Та коли 1795 р. Почаїв перейшов до Росії, знову бачимо занепад його друкарні. Уніятська друкарня не могла числити на підтримку пражьославних, а кордон відрізав від неї набувців-уніятів. В межах же

⁵ В. Коряк: „Наступ лірики“, „За М.-Лен критику“, 1934. ч. 6.

Росії, особливо на Волині, унія швидко хилилася до упадку й розвиватись на незначній покупицькій спроможності місцевих уніятів було тяжко.

Все ж таки тисячі прочан, що сходилися до Почаєва поклонитися його святиням, представляли велику покупицьку силу, що її належно оцінювала не тільки монастирська друкарня.

Мешканці Почаєва й околиць, що мали завжди значні прибутки з прочап (пічліг, їжа, торговля), бачили, як багато заробляє друкарня на продажі образів, образків, медальйонів, хрестиків й ін. й не могли не спокуситися покористуватися цим джерелом. Вони почали самі друкувати образи, продаючи їх гід час свят. Як виходить з представлені нижче справи, один із цих ритивників (Чернявський) привозив свої образи навіть з іншого повіту до Почаєва, „коли буває великий здрвг народу“. Інша з винних, Радецька, продавала свої образки на свято Успіння (храмове Почаївське свято).

Торгували образками переважно селяни й міщани Почаєва, рідше шляхтичі, як Степан Малицький, Григорій Одовицький, Антін Пахута, Анна Ромашевська чи Сервантиська, Катерина Лозиська, Гуліяна Охримовська, Домникія Пашковська й ін.

Про поважні обороти торговців свідчить кількість продаваних образків; так, 1882 р. з Києва приїхала до Почаєва Агрипина Полоницька (дворянка) купити образи. В Лаврі тоді саме образів не було, тож вона купила „в тутешніх мешканців“ 3600 штук.

Дуже довго почаєяни готують друкували й продавали образи, аж, занепокоєна суперництвом, монастирська друкарня розпочала з ними боротьбу.

Як оборонець інтересів монастирської друкарні, виступив керівник друкарні о. Василь Михневич, що 19. липня 1832 р. повідомив духовний собор Лаври, що дехто з мешканців Почаєва має в себе преси, мідні й дерев'яні дошки та різні печатки з образками Почаївської Божої Матері й деяких святих (тут і всюди далі див. том 1755 б. архіву Почаївської Лаври, що тепер переходується в Православнім Митрополитальнім Архіві в Варшаві). Цими приладами мешканці Почаєва самовільно витискують на папері образи й продають їх „по кілька тисяч“ різним покупцям.

11. липня, згаданий керівник друкарні, о. В. Михневич у присутності представника судової влади („засідателя“) обшукав підозрілі помешкання. Виявилося, що „друкарі“ таки існують в Почаєві.

Так, у домі вдови Стрельбицької о. Михневич застав господиню дому під час праці. — був налаштований прес, приготовано папір й свіжо видруковано 8 образків; для дальших образків Стрельбицька саме приготувляла фарбу.

В крамниці шляхтича Пляцковського знайшли багато справлених образків, відбраних не в Лаврі, що за словами Пляцковського були надруковані місцевими селянами.

В крамниці матері Пляцковського також викрили багато (200) різних образків з польськими й латинськими підписами, що походять, як посвідчила Пляцковська, від бувшого ритовника (р'язчика) Почаїв-

ської друкарні Василя Чернявського, що тоді мешкав в містечку Ляховцях.

Обшукали тоді й інші крамниці та доми, а знайдені там образки та друкарські прилади забрали до Лаври.

Всього Лавра, тоді й пізніше, затримала, окрім речей, знайдених в перепродувачів, цю то образів, таке друкарське приладдя:

1. У вдови Параскеви Стрельбицької забрали два преси, — для мідних і дерев'яних дошок, 12 мідних кліш з різними образами (з них 2 на одній довгій кліші) в дерев'яних оправах, три печатки з жовтої міді (2 — Божа Мати й 1 — св. Миколай), 6 дерев'яних печаток різного змісту для тиснення медальйонних паперових образків й зілька, вже видрукованих, овальних образків Почаївської Божої Матері й 4 — св. Миколая.

2. У мешканця почаївської юридики, селянина Степана Цикуцького — дерев'яну печатку з стопою Божої Матері на горі Почаївській та приблизно 5.980 різних образів, окрім фольги й скла.

3. У міщанина Лаврентія Александровича, мешканця м. Крем'янця, — мідну печатку з Ісусом, що несе хреста на Голгофу, а другу дерев'яну — розп'яття, 2 м'ячики для натирання печаток; поза тим багато фольги, образків і чистих вісімок паперу, звочених, готових до друку.

4. 6 різного розміру й змісту печаток з жовтої міді, що до них господар не зголосився.

5. Окрім того, з доручення Лаври, представники місцевої духовної й світської влади забрали в мешканця містечка Локачи, Острозького повіту, Василя Чернявського 4 мідні кліші з рисунками святих католицької церкви та некований дерев'яний друкарський станок.

Друкарі й торговці, що їм ця конфіскація спричинила поважні матеріальні втрати, виступили з низкою прохань до Лаври повернути їм забрані речі. Пізніш вони прохають хоч заплатити їм за ці речі, що Лавра й виконала, спонукана зрештою постановою Крем'янецького повітового суду з 14. січня 1839 р., ч. 98. За затримані, а не повернені речі (частину Лавра звернула), Лавра виплатила тоді пошкодованим 20 р. 11½ коп. сріблом. Викуплені речі стали власність Лаври; їх передано друкарні для можливого їх використання або перерібки на інші кліші.

В. Чернявському, як і декому з торговців, у висліді його непорестанних прохань, повернено затримане знаряддя (як католицьке знаряддя) з умовою, щоб він не відважувався більше друкувати, а продав свої прилади в якийнебудь католицький монастир.

Описана тут війна Лаври з місцевими „друкарями“ цікава деякими подробицями, що в них особливо багата справа Параскеви Стрельбицької. З прохання цієї вдови видно, що її небіжик чоловік, Фелір Стрельбицький, „віддавна, ц. т. майже від самого заснування в Почасві друкарні, бувши при ній, за колишніх василіян, ритивником, дуже багато приніс користі для бувшої Почаївської Василянської, що тепер православна, друкарні, завдяки чому отримав дозвола від василіян вирізувати різні образи, друкувати їх та продавати різним

особам у свою користь“. Робив він це усе життя: „чѣмъ онѣ безъ всякаго воспрещенія чрезъ цѣлую свою жизнь занимался, отъ чего толко и имѣлъ пропитаніе съ своимъ не малымъ семействомъ“ (стр. 64).

Хоч серед документів цієї справи переховується картка (стр. 3) з р. 1826, що з неї видно, що за уніятського архимандрита Скивського, за неправий („nie mając pozwolenia“) виріб образів zabrano u Teodora Strelbickiego figurek drewnianych pięć małych sztuk dwie blaszanek sztychowanych różnych sześć i mosiężne dwa obrazki małe okrągłe“, то однак Пар. Стрельбицька вияснює, що архим. Скивський, довідавшись про визначну користь, що приніс був друкарні Федір Стрельбицький, дозволив йому знову працювати. „Від того часу друкувати й продавати ніколи йому не заборонювано“, пише Стрельбицька в проханні.

Василь Чернявський також друкував зовсім вільно й не припускав прикрих для себе наслідків своєї праці. Розпитуваний, він навіть заявив, що, на другий день після знищення тасмних друкарень, він був у Почаєві, де про все довідався й, повернувшись додому, мав доволі часу, щоб сховати своє знаряддя, але цього, не почувачи за собою вини, не зробив. Ритивництвом і друкарством займається віддавна: „изъучася рѣзному искусству съ младыхъ лѣтъ, занимался доселѣ таковымъ“ (стр. 54). Раніш він вирізував на міді образи, але, не маючи від того потрібних прибутків, він почав друкувати етикетки („ярлики“) для аптек. Знайдені в нього мідьорити: св. Маргарити, св. Франциска, св. Стефана й св. Кароля він сам виконав.

Він виконав значно більше мідьоритів, але частину з них переробив на етикетки, „а другія распроданы имъ. Чернявскимъ, въ разныхъ мѣста и разнымъ лицамъ, коихъ, по давности времени, не помнитъ и экземпляровъ вытисненныхъ изъ оныхъ иконъ не имѣеть“ (стр. 55).

З прохання Чернявського до єпископа волинського Інокентія (стр. 46—47), видно, що прохач, коли мав 14 років, ц. т., приблизно 1782 р. (в р. 1832 має він понад 50 літ) почав вчитися й працювати в майстра-ритивника („который вырѣзываетъ на мѣдной доскѣ Святыхъ Иконы“). „Завдяки цьому“, пише В. Чернявський, „маю я, щоб прожити, кавалок хлѣба; хоч я й займався цим вирізуванням образів, але за те ніколи мене не карали (штрафували) ані духовна, ані світська влада“.

Степан Цикутський, за ревізією записаний в число юридичних селян Почаївської Лаври, сам не робив печатки з „образом“ (т. е. стопою) Божої Матері, що її в нього знайдено. Виконав її його швагер-васильянин, ієромонах Амбросій. Прес — друкувати образи, позичав він у Стрельвицьких (своїх тестів).

Федір Радецький, юридичний селянин, признається, що його жінка, аж до заборони, відбивала на фользі образи мідною печаткою-образом. В кого він набув 2 мідні образки, він точно не пам'ятає (може в Лаврі, або в Почаївських торговців, — інші ж куплені в жінки Станиславської).

Маленький цей випадок з життя почаївської друкарні треба мати на увазі, укладаючи каталога почаївських, і взагалі волин-

ських, ритин (дерев- і мідьоритів), а також розпознаючи образи, образки та медальйони невідомого походження. Невідомого походження образи часто можуть походити зо згаданих тайних друкарень, що з них деякі були дуже довготривалі. Знаємо бо, як довго друкував В. Чернявський або Стрельбицький, що міг розпочати свою працю біля 1775 (Стрельбицька, що 1835 р. мала 70 р., народилася 1765 р.). Цей чоловік був, припускально, старший за неї. Приблизно маючи 15 р. він, подібно як Чернявський в 14 р., міг піти до Лаври по друкарську науку).

Нелегальні друкарні працювали без перешкод. Знані вже нам вияснення Чернявського признала за задовільні й судова влада (див. постанову суду з 14. I. 1839 на стор. 108—111). Навіть Лавра мовчазно погодилася з „правністю“ їх праці та посилено їх задовольла, не оминаючи й тих з-поміж друкарів й торговців, що були піддані Лаври й що з ними вона могла обійтися значно суворіш.

Оскільки мені вдалося встановити, в Почаєві й Ляховцях були друковані, поза Лаврою, такі образи (на жаль, їх точних розмірів ще не знаємо):

1. Почаївська Божа Мати „въ двѣнадцатую долю листа“, мідьорит Ф. Стрельбицького.

2. З (може трохи відмінні) образи Почаївської Божої Матері, „въ осьмушку“, мідьорити Ф. Стрельбицького.

3. Мала (овальна?) Почаївська Божа Мати, Ф. Стрельбицького, відбита „печаткою жовтої міді в дерев'яній оправі“.

4. Це саме — може різниця в деталях.

5. Почаївська Божа Мати (довгасто-кругла?) „велика“, дереворит Ф. Стрельбицького.

6. Св. Почаївської Божої Матері, дереворит ієромонаха васильянина Амвросія.

7. Ченстоховська Божа Мати, „въ осьмушку“, мідьорит Ф. Стрельбицького.

8. Повздожний мідьорит Стрельбицького, — з одного боку Ченстоховська Божа Мати, з другого — Св. Миколай Чудотворець.

9. Ісус, „що спить на хресті“, мідьорит Ф. Стрельбицького.

10. Ісус, що несе хреста на Голгофу (відбите печаткою), малий мідьорит виконаний у Лаврі, або Стрельбицьким.

11. Розп'яття (відбите печаткою), малий дереворит, виконаний в Лаврі або Стрельбицьким.

12. Св. Миколай Чудотворець, мідьорит Стрельбицького.

13. Св. Миколай Чудотв. (довгасто-круглий?), мідьорит Ф. Стрельбицького. Може на розмір цього, а також образів, що наведені під ч. ч. 3 і 4, вказує нотатка на стр. 48, що в Стрельбицького знайдено свіжо відтиснутих „на двухъ осьмушкахъ по четыре овальныхъ маленькихъ иконокъ Почаевскія Божія Матере по двѣ и Святителя Николая тожь по двѣ“.

14. Св. Миколай Чудотворець (довгасто-круглий?), „великий“, дереворит Стрельбицького.

15. Йосип Обручник, мідьорит Стрельбицького.

16. Св. Юрій (Георгій), „12 доля листак — мідьорит Стрельбицького.
17. Варвара, „12 доля листа“, — мідьорит Стрельбицького.
18. Св. Маргарита, „малий“ мідьорит В. Чернявського.
19. Св. Франциск, „малий“ мідьорит В. Чернявського.
20. Св. Стефан, „малий“ мідьорит В. Чернявського.
21. Св. Кароль, „малий“ мідьорит В. Чернявського.

Окрім цих усталених ритин, знаємо, що Чернявський продавав багато своїх кліш; це саме міг робити й Стрельбицький. В Юліяни Пляцковської знайдено різні образи „въ четверть“ з латинськими й польськими підписами, та багато образів „въ осьмушку“, також з латинськими й польськими підписами, що їх виконав, здається, В. Чернявський.

Знаємо, що Стрельбицький виконав 6 малих дереворитів (довгасто-круглих?) „съ разными изображеніями“, — про їх зміст нічого не знаємо, як і про зміст знайдених в Александровича „50 осьмушекъ съ изображеніемъ на каждой четырехъ маленькихъ иконокъ“ (стр. 5).

Час і місце друкування згаданих ритин устійнити дуже тяжко, бо продані ритивниками кліші вживатися могли дуже довго й порізних місцевостях Волині. Конфісковані й не повернені кліші могла вживати пізніш і Лаврська друкарня, про що довідаємось тільки тоді, коли матимемо точний спис усіх ритин, відбитих у Лаврі. Бо ще й досі ця друкарня не має своєї наукової монографії, хоч про неї писалося порівняльно багато. Найкращі досі опрацьовання історії цієї друкарні — це розділ про неї в „Історії Українського Друкарства“ (Львів, 1925) Проф. Івана Огієнка та „Мнимая типографія Почаевскаго монастыря“ Ю. Тиховського в „Київській Старині“ 1895 р., том 50. Маю відомості, що велику монографію про Почаївську друкарню опрацьовує Dr Juljan Nieć у Луцьку, що досі видрукував в журналі „Przegląd Biblioteczny“ 1935, ч. 4. цікавий причинок щодо часу заснування цієї друкарні.

Варшава.

Іван Коровицький.

ЛЮБАРТІВ ЗАМОК У ЛУЦЬКУ.

Фахова література, що торкається Луцького замку, помимо своєї численности, досить бідна. Є, правда, кілька видань цінних, одначе більшість праць, у мовах польській і російській (українською мовою взагалі на цю тему майже нічого не написано), займаючись історією Луцька чи Волині, припагідно тільки згадують і Луцький замок, нічого нового до науки не вносячи; часто зустрічаються статті тенденційні, що мають характер пропагандовий, агітаційний.

Через те, обговорюючи в цьому розділі своєї розвідки літературу предмету, спинюсь тільки над працями, які мені видаються за значніші, цінніші, вкінці ж подам докладний список авторів і заголовків праць, що мають хоча якийбудь зв'язок із нашим замком.

Розглядаючи в хронологічному порядку літературу, на першому місці належить поставити опис трьох волинських замків (а се-

ред них і Луцького). опублікований „Кієвскою временною коміссією для разбора древнихъ актовъ“.¹ Опис цей споряджений в 1545 році королівським комисаром і взятий із копії Литовської Метрики, доставленої комісії знаним бібліофілом К. Свідзинським.²

Цей самий опис Луцького замку знаходимо в VI томі „*Źródła Dziejowuch*“ опублікований на підставі рукописної копії цієї ж Литовської Метрики, виконаної в XVIII віці. Обидві ці копії в латинській транскрипції з загально-вживаної в XVI віці в Великому Литовському Князівстві „руської“ мови, і р'зняються між собою незначно; між іншим різниця полягає на різному означенні літери **ѣ**. Бож у рукописі Свідзинського вона передається латинськими літерами **ie**, а в копії, ужитій Яблоновським, вона означена найчастіш як **e** або **i**.

Цей опис виконаний дуже сумлінно, відтворює докладно вигляд Луцького замку з половини XVI віку і є цінне й найстарше (наразі знає) джерело для дослідників замку в Луцьку.

Короткий опис замку знаходимо в Немцевича⁴; є він тим цікавий, що згадується там про земні укріплення, тепер вже не існуючі.

Згодом з'являється цілий ряд статей, друкованих в „*Tugodniku Piastrowanym*“ в „*Wędrówcu*“ чи російською мовою в „*Волинскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостяхъ*“.

Всі ці розвідки, повгоруючи факти, знані з ревізії Луцького замку, нічого нового до його історії не вносять.

Із більших праць належить згадати монографію Луцька Т. Стецького⁵, на підставі якої була опрацьована стаття про Луцьк у географічному словнику⁶, і працю О. Левицького⁷.

Обидва ці автори, пишучи про Луцький замок, послуговувались переважно описами з 1545 року, і ніяких власних, цікавих спостережень не вносять.

Батюшков у „*Волині*“⁸ відносить будову Луцького замку, відмінно від інших авторів, на кінець XIV віку.

Яблоновський у своїй праці про Волинь⁹ присвячує один розділ волинським (а серед них і Луцькому) замкам. Подає він короткий опис Луцького замку з половини XVI віку, зроблений на підставі огляду замку, опублікованого ним же в VI томі „*Źródła dziejowuch*“.

¹ Памятники, изданные временною комиссією для разбора древнихъ актовъ, т. IV. Київ. 1859.

² Jabłonowski A.: Rewizja zamków ziemi Wołyńskiej w połowie VI wieku. *Źródła dziejowe*, VI. Warszawa, 1877, str. 1—11.

³ Ibidem.

⁴ Niemcewicz J.: *Podróże historyczne po ziemiach Polskich*.

⁵ Stecki T. J.: *Łuck starożytny i dzisiejszy*. Kraków, 1876.

⁶ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, tom V. Warszawa, 1884.

⁷ Левицький О.: Луцкая старина. „Чтения въ историческомъ Обществѣ, Нестора Лѣтописца“, кн. V, Київ, 1891.

⁸ Батюшковъ: *Волинь*. Петербург, 1888.

⁹ Jabłonowski A.: *Wołyń, Podole i Ruś Czerwona*, Pisma t. IV, Warszawa, 1911, стр. 95—102.

Лукомський у „Старих годах“¹ подає багато цікавих даних з історії замку з останніх часів, і в „Вольнской Старинѣ“,² говорячи про замок, повторює все, що сказав Батюшков, і додає своє спостереження про близькість Луцького замку з фортифікаціями південно-німецькими.

З праць повоевних належить відмітити книжечку Ал. Прусевича³, і як значнішу монографію Луцька А. Войніча⁴, який, при опрацюванні історії замку, опирався насамперед на монографії Стецького, додаючи деякі власні спостереження.

Розділ про Луцьк у Провіднику по Волині Орловича⁵ писаний згідно з працею Войніча.

Після реставрації замку в 1933 році з'являється про нього кілька популярного характеру розвідок, які, однак, завдяки певним досліддам, перепровадженим під час реставрації, кидають трохи світла на справу походження Луцького замку, на впливи, які могли мати місце при його будові.

Я в своїй статті⁶ звернув був увагу на спільність замку в Луцьку з українськими фортифікаціями Галицько-Володимирської держави й на спільне походження певної деталі при воротних брамах в Луцьку і в Черську.

Кілька розвідок, хоч не рівної вартости, присвятив Луцькому замку д-р О. Дуткевич, бувший волинський консерватор⁷, він добачує вплив Черського замку на Луцький, однак не бачить спільности між Луцьким замком і замками XIII—XIV віку Західньої України, вважаючи, що його прототипом є замки Північної Німеччини.

І це було б більш менш усе, що маємо про Луцький замок. Всі ці праці розглядають його тільки з історичного боку, архітектонічній його стороні присвячуючи в найліпшому разі дуже мало місця. Праць, які б зайнялися архітектурою цього старого, архітектонічно дуже цікавого, і стосунково не зіпсованого пізнішими реставраціями, пам'ятника старовини, досі не має.

Застановляючись над часом заснування Луцького замку, можемо, помимо того, що сучасних історичних відомостей до нас не лишилось, з великою правдоподібністю віднести його на половину XIV століття, на час панування князя Любарта Гедиміновича.

¹ Лукомський Г.: Матеріали по історії вандалізма въ Россіи. „Старые Годы“, 1912.

² Лукомський Г.: Вольнская старина, „Искусство въ Южной Россіи“ 1913.

³ Prusiewicz Al.: Zamki i fortece na Wołyniu. Łuck, 1922.

⁴ Wojnicz A. dr.: Łuck na Wołyniu, Łuck, 1922

⁵ Orłowicz M. dr.: Ilustrowany Przewodnik po Wołyniu. Łuck, 1929

⁶ Маслов Л.: Пам'ятники архітектури Старого Луцька. „Українська Нива“ 1935 р.

⁷ Dutkiewicz J. dr.: Zamki warowne na Wołyniu. „Kalendarz Ziemi Wschodnich za rok 1935“. Warszawa, 1934. — „Zamek Lubarta w Łucku“, „Kurjer Literacko-Naukowy“ dodatek do № 321 II. K. C. z dnia 19 listopada 1934. — „Zarys historyczny rozwoju architektury na Wołyniu“, „Wol. Wiad. Techniczne“ 1934 №. 4-5.

В опису Луцького замку при люстрації з 1545 року виразно говориться: „Ino władyka łucki u wsi kniazi u panowe u zemia nie powedzili, iż naperwey welikii kniaź Lubart pocztał tu obydwu zamki murowati“¹.

Правда, ця нотатка походить із 1545 року, а не з часів початку будови замку в Луцьку, через те не можна вважати її зовсім певною; скоріш належить ті слова віднести до традиції, але все ж таки можуть вони мати й певну історичну підставу, особливо взявши під увагу, що від часів Любарта до вищезгаданої люстрації пройшло не цілих 200 літ², коли традиція була ще досить свіжа. Крім цього люстратор виразно каже: „владика луцький і всі князі і панове земляне казали...“, значить люди тоді найбільше освічені, й тому можна припустити, що, називаючи Любарта засновником Луцького замку, мали до цього певні підстави, можливо навіть, що в вигляді якогось писаного документу, який до наших часів не зберігся.

Також не має жодних історичних відомостей, які перечили б звістці, поданій в люстрації з 1545 року.

Старого Луцького замка, який, за переказом, заснував був іще Володимир Великий³, знищив Василько Романович з приказу татарського вождя Бурундая 1261 року. „Василько послав Кременець розмета и Луческ“⁴. Від того часу Галицько-Володимирські князі були довгий час залежні від татар. Вони признавали татарських ханів, чи їх властивого заступника Ногая, показуючи ханам зверхню честь, мусіли на їх поклик ходити в походи; так, із волі татар ходили вони на Литву (1277), на Угорщину (1285), на Польщу (1286); також платили татарам контрибуцію.⁵ Отож, трудно припустити, щоб при такому становищі татари допустили до якогонебудь укріплення міст, що їх знищив Бурундай, знаючи, що це передовсім ослабить їх вплив на Галицько-Володимирських князів.

Крім цього можемо з певністю твердити, що Володимир Василькович під час свого вісімнадцятилітнього панування (1270—1288) на Волині Луцького замку не будував, хоч із замилюванням відносився до мистецтва. Літопис дає довгий, на кілька сторінок, реєстр побудованого, спорядженого й подарованого ним⁶, а трудно припустити щоб такий визначний факт, як будова Луцького замку, був непомічений літописцем.

Також майже певне, що замку не будував і наступник Володимира на Волині, його брат Мстислав; бо він, як і його покійний брат, більше мав нахилу до цивільної діяльності, ніж до військової⁷.

¹ Памятники, изданные временною комиссією, стр. 66. Jabłonowski Al.: Rewizja zamków ziemi Wołyńskiej w połowie XVI w. Стр 31.

² Любарт помер 1386 року.

³ Dmín Karwisk i J.: Szkice obyczajowe i historyczne. Warszawa 1882

⁴ Полное собрание русских летописей, т. II. С. Петербург 1843, стр. 198.

⁵ Грушевський М.: Історія України-Руси, том III. Львів 1905, стор. 100—101.

⁶ Грушевський М.: Історія України-Руси, т. II. стор. 378 і далі, т. III. стр. 104.

⁷ Грушевський, т. III. стор. 108.

з якою стисло звязане фортечне будівництво, а хоч він і був про-
тектором будівництва, бо, як згадує літопис, поставив кам'яну кап-
лицю над гробом своєї бабки в Володимирі й кам'яну вежу в Черто-
рийську¹, але власне цей літопис нічого про будівництво Луцького
замку не згадує, а треба згодитись, що будова найбільшого замку на
Волині була б настільки визначним випадком, що не промовчав би про
неї літопис, згадуючи одночасно про ставлення менш значних бу-
дівників.

Далеко менше певности, що Луцький замок не міг повстати
за панування наступників Мстислава, — Юрія Львовича, а особливо
за його синів Льва й Андрія Юрьевичів і їх наступника Юрія Боле-
слава Тройденевича.

В грамоті з 1316 року обіцяють Юр'євичі Пруським Рицарям
боронити їх від татар, як тільки довідаються про їх ворожі замисли,
і „від всякого ворожого напасника“², а також Володислав Локеток
у листі до Папи з травня 1323 року „з жалем доносить Паті, що два
останні руські князі—„схизматики“, які були йому за непоборний щит
(pro sento inextrugnabili) від татар, зійшли зо світу, а з їх смертю
приходить явна небезпека для нього й його земель від близькості та-
тар: вони напевно загорнуть тепер сусідню з ним землю руську, бо
з неї звичайно побірали всякі данини“³.

Як бачимо, хоч Юр'євичі й зоставалися під татарською зверх-
ністю, але зверхність та, мабуть, була не дуже утяжлива, коли мали
боронити Польщу й Пруських Рицарів від татар — своїх зверхників.
В такому разі один із аргументів, який промовляв проти будови Лу-
цького замку одним з попередників Юр'євичів, відпадає. Не без зна-
чення для нас є також обіцянка оборони Пруських Рицарів у грамоті
з 1316 року ще й з цього приводу, що вказує на певні відносини
з Пруськими Рицарями, які були мистцями в оборонному будівництві,
а Луцький замок власне має певні цехи пруської архітектури; правда,
ті прикмети могли дістатись до Луцька й іншою дорогою, про що буде
нижче, але певности мати не можемо, тим більше, що з приводу неве-
ликої відлеглисти часу між пануванням Юр'євичів і Любарта, дорогою
архітектурної аналізи ustalити докладно час повстання будови не
дається, і тоді зостається тільки опертись на словах люстратора
з 1545 року.

Згодившись на правдоподібність звістки про будову луцького
замку, постараємось час тієї будови окреслити докладніш.

В науковій літературі⁴ була гадка, що Любарт, одружившись
із донькою одного з Юр'євичів: Льва чи Андрія, дістав за жінкою ча-
стину Волині ще за життя Юрія Тройденевича. Часом при цьому по-

¹ Іпатіїв літопис, стр. 616.

² Грушевський, III, стр. 116.

³ Там само, ст. 120. — Prochaska A.: W sprawie załączenia Rusi
przez Kazimierza W. „Kwartalnik historyczny“, 1892, Стр. 29

⁴ Лонгиновъ: Грамоты Юрія II, стр. 10. Любавскій: Областное
дѣленіе и мѣстное управленіе Литовско-Русскаго Государства, 1893, стр. 39. Ку-
никъ: Сборникъ Петерб. академіи, ст. 139.

кликуються на грамоту Любарта, видану 1322 року, де він титулує себе князем луцьким і володимирським¹, але ця грамота — фальсифікат². Як припускає Грушевський³, Любарт оженився з донькою свого попередника Юрія, по яким і дістав його спадщину. З новіших учених Любартову жінку дочкою Андрія Юр'євича вважає Пашкевич⁴.

Це зрештою не має великого значення; без огляду на те, чи жінка Любарта була донькою Юрія, чи Андрія, фактом є, що Любарт за життя Юрія Болеслава не володів ані Луцьком, ані Володимиром, ані Белзом; бо ці землі належали Юрію⁵, а затим Любарт осів на Луцьку допіру по смерті свого попередника Юрія Тройденовича, якого строню 7 квітня 1340 року⁶.

Ясним є, що будувати замок міг Любарт у Луцьку тільки тоді, коли став правовитим паном цього міста, а значить після квітня 1340 року; на цей час приблизно я б і відніс початок будови нашого замку. Правда, дехто⁷ відносить цю будову на кінець XIV віку, кажучи, що на це вказує система розположення замку, форма веж і цілий архітектурний стиль; своє припущення мотивують ще й тим, що постійні війни, які провадилися у XIV віці, знищили б усякі укріплення, збудовані в тих неспокійних часах, тим часом Луцький замок заховався в досить добромому стані. Щодо першого аргументу, т. зп. архітектурного стилю, думаю, що між роком 1340, який приймаю за початок Луцького замку, а між кінцем XIV віку, то значить роком 1386 (останній рік панування Любарта), така стосунково незначна різниця, що вплинути вона на архітектурний стиль, на мою думку, децидуюче не могла; зрештою така система розположення, як у Луцькому замку, і така форма башт однаково можуть бути з кінця XIV віку, як і з часів значно давніших (про це нижче); щодо другого аргументу, вважаю, що власне будують замки тоді, коли вони найбільш потрібні, то значить під час найбільших війн, а не по їх скінченні; а що Луцький замок уцілів у тих війнах, з певністю сказати не можна, — його найстарша частина могла бути по кожній більшій руйнації докладно реставрована, слід чого затер час і пізніші перерібки.

Логічнішим мені видається припустити, що Любарт розпочав будову відразу після свого осідку в Луцьку, або в недалекому часі після цього, ніж під кінець свого життя, тим більше, що вмер він

¹ Архивъ Юго-Западной Россіи, т. I. ч. VI. 1.

² Щербаківскій Д.: Фундушевая записъ князя Любарта Луцкой церквѣ Іоанна Богослова г. 1322. „Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора Лѣтописца“, Київ, 1905, т. 18, стр. 61—70. — Грушевскій Я.: Коли сфабриковано грамоту Любарта луцької катедрі, „Галицькі наукового тов. ім. Шевченка“, т. 70, 1906, кн. II.

³ Історія України-Руси, т. III, стр. 127 і 531—32, т. IV, стр. 19.

⁴ Paszkiewicz H.: Polityka ruska Kazimierza Wielkiego, Warszawa, 1925, str. 16.

⁵ Грушевскій Я., т. III, стр. 531.

⁶ Літературу про смерть Юрія Болеслава див. у Грушевського, т. III, стр. 534—5.

⁷ Батюшковъ: Вольныя. Петербург, 1888, стр. 89. — Лукомскій Г.: Вольнская старина, „Искусство в Южной Россіи“, 1913, стр. 301.

зовсім не в молодому віці, і тому трудно думати, щоб він розпочав таке велике й довге діло, як будова Луцького замку, під кінець життя, особливо, коли його старі літа веліли йому сподіватись швидкої смерті.

Луцьк

(Кінець буде)

Леонид Маслів.

УКРАЇНСЬКА МУЗИКА.

Микола Лисенко — батько української музики. Ми спинимось тут на деякий час, щоб хоч у коротких словах змалювати величезну постать нашого славного мистця наших національних гордоців, постать того, кого ми справедливо звемо „батьком української музики“.

Микола Лисенко — то ціла епоха, переломова доба в історії українського музичного мистецтва, а разом із тим, і української національної культури, бо ж відомо, яку великої ваги ролю відіграє музика в розвою культури; музика — то, так би мовити, показчик рівня національної культури.

М. Лисенко народився р. 1842-го в селі Гриньках на Полтавщині. Батьки Миколи були заможні дідичі; батько походив із старого козацького роду, мати — також з української родини Луценків, але обоє вони, як і все тодішнє панство на Лівобережжі, підпали під вплив російської культури; в родинному оточенні вживали вони мови російської всуші із французькою; українська мова — то була мова „проста“, „мужича“, і розмовляти цією мовою годилось хіба з мужиками та челядцю.

Але навколо на селі, на дворіщі і т. д. лунала широко-народня українська мова, лунали народні пісні, — і малий Лисенко чув ту мову, чув ті пісні, а особливо ж коли він їздив у гості до родички своєї матері — пані Булюбашової, також заможної дідички, яка дуже кохалась в українських піснях і часто загадувала своїм покойним дівкам співати при роботі (тоді кріпацтво в російській державі не було ще скасоване). Все це, очевидно, не залишилось без впливу на вражливу дитячу душу Миколи.

У Лисенків, крім Миколи, було ще двоє дітей — дочка та син. Микола був старший. Він був у родині улюбленою дитиною й на його виховання звернуто особливу увагу. Виховували його, звичайно, як кожного панича та ще сина заможних та значного роду батьків. Ще змалку почав Микола вчитися грати на фортеп'яні, бо на музику, французьку мову й танці зверталось, при вихованні молодих паненят, особливо пильну увагу.

Гри на фортеп'яні Микола почав учитися в своєї матері, яка сама добре грала. Тоді вже виявилось, що М. Лисенко мав незвичайну здатність до музики, а на 9-му році життя навіть сам пробував скласти музику.

Коли хлопцеві минуло 10 років, його відвезено в Київ та віддано, для дальшої науки, до аристократичного французького пансіону, де також зверталось пильну увагу на музику. З Києва Лисенко перейшов до гімназії в Харкові, а по скінченні гімназійної науки

Лисенко вступає до Харківського університету на відділ природознавства. За весь час перебування в Харкові Лисенко не перестає вчитися музики та все в добрих учителів; тут же він почав виступати прилюдно з гарним успіхом на музичних вечорах. Завдяки цьому, Лисенко дедалі, то все більш захоплювався музикою; музика стала його душею; він по-малу-малу перетворювався на справжнього мистця.

Отже під той час можна вже було сказати напевне, що з Лисенка вийде не абиякий музикант; але рішуче не можна було передбачити в молодому Лисенкові майбутнього творця української національної музики, майбутнього невтомного борця за культурне відродження своєї країни. Тоді Лисенко не був ще свідомим українцем. Національна свідомість прокинулася у Лисенка аж тоді, коли він р. 1861-го перейшов із Харківського до університету св. Володимира в Києві та опинився в гурті української академічної молоді. Тоді серед української молоді та серед поступової частини українського суспільства панував так зв. „народницький“ рух, який становив частину загального українського національно-культурного руху. Той „народницький“ рух полягав у тому, що українське громадянство звернуло нарешті пильну увагу на свого „найменшого брата“, на того занедбаного, пригнобленого українського мужика-гречкосія. Почалась жвава праця, яка велась, головним чином, у двох напрямках: 1. всебічне ознайомлення з українським народом шляхом безпосереднього єднання з тим народом, вивчення народної мови, народних пісень, народних обрядів, звичаїв і т. п., та 2. поширення народної освіти (В місяці лютому р. 1861 скасовано в Росії кріпацтво. Того ж року і того ж місяця склепив на віки очі наш „апостол правди і науки“ Тарас Шевченко).

Палкий та вражливий, молодий Лисенко цілком захопився тим народницьким рухом і почав гарячково працювати, знайшовши тут для своєї праці широке поле й добрий, родючий ґрунт. Тим ґрунтом була українська пісня, українська народна музика. Отже, Лисенко пильно заходився збирати скарби народного мистецтва, для чого сам не раз їздив, під час вакацій, по селах, де записував пісні безпосередньо з народних уст.

Початок артистичної діяльності Лисенка. По скінченні університетської науки, Лисенко подався на державну службу, але через два роки залишив службу, бо бачив, що його справжнє призначення — це мистецтво, музика, і що лишень на цьому полі він зможе широко працювати на славу та на користь Рідного Краю. Щоб закінчити свою музичну освіту, Лисенко вступив до вищої музичної школи (консерваторії) в Липську в Німеччині (ця школа була тоді найкращою в Європі). Тут Лисенко пробув два роки, при чому відзначився, як найвидатніший учень. В Липську, ще в консерваторії, Лисенко видав свого першого „Збірника українських пісень“ та склав свій перший самостійний український музичний твір; то була музика до Шевченкового „Заповіту“. Діялось це року 1868.

Скінчивши консерваторію, Лисенко повернувся до Києва, де остаточно поселився й став працювати вже як музикант-фахівець.

Він далі збирає, записує; заводить у поти українські народні пісні та випускає їх у світ у мистецькій обробці, — для одного голосу з супроводом фортепіана або в хоровому укладі. Крім того, Лисенко komponує музику до Шевченкових поезій та пише інші композиції, переважно для співу. Одночасно Лисенко впоряджує в Києві великі прилюдні виступи-концерти, в яких кожний раз бере участь хор, складений майже виключно з академічної молоді. — хлопців та дівчат. На цих концертах стояли завжди на чільному місці українські співники й взагалі українська музика, переважно твори самого Лисенка. Концерти Лисенка тішилися завжди великим успіхом; вони здебільшого відбувалися в оперному театрі й збирали повнісіньку залу слухачів.

Перша українська опера та святкування 35-ти річчя артистичної діяльності Лисенка. 1873 рік має особливе значення в історії української музики: того року народилась українська національна опера. Автором цієї першої української опери був Микола Лисенко, а звалась та опера „Різдвяна Ніч“. Виставлена вона була вперше в оперному театрі в Києві, в місяці лютому р. 1873, з величезним успіхом.

Власне кажучи, ще перед тим, як Лисенко скомпонував свою „Різдвяну Ніч“, вже існували українські „опери“, такі як „Запорожець за Дунаєм“ Артемовського, та „Наташка Полтавка“ Котляревського. Але то були не справжні опери, а так зв. „оперети“, тобто малі опери, в яких співники пересипані звичайною мовою (прозою). Такою була з самого початку й „Різдвяна Ніч“, аж поки Лисенко не переробив її цілком на оперу. Текст до цієї опери склав родич Лисенка, відомий український письменник та поет Михайло Старицький, який використав для цього повість Миколи Гоголя.

Лисенко на протязі свого життя служив одній лишень українській ідеї, маючи на меті культурний розвиток та щастя свого народу; служив вірно, чесно, славно, й працював, рук не покладаючи, не тільки як високоталановитий музикант, але й як чесний український громадянин-патріот. І Україна достойно оцінила цю славу працю, чого доказом було бучне святкування р. 1903-го 35-ти річчя музично-артистичної та композиторської діяльності Лисенка. Святкувала вся Соборна Україна: святкувала Наддніпрянина; з Києвом на чолі, святкували Галичина й Буковина; святкувалось це свято українським громадянством і по-за етнографічними межами України.

Незабаром після того Лисенко, який добре розумів велику вагу музичної освіти в національному духові, заснував в Києві свою власну музично-драматичну школу, в якій, звичайно, український елемент був поставлений на чільне місце як в музичному, так і в драматичному відділі. Лисенко з якимсь юнацьким запалом віддався праці в своїй школі, що стала його улюбленою дитиною.

Недуга, смерть та похорон Лисенка. Від р. 1905-го здоров'я Лисенка стало псуватися, але, не зважаючи на це, він своїй артистичній, музично-педагогічній та громадській діяльності не припиняв. Віп і помер працюючи, ранком 24 жовтня (ст. ст.) р. 1912; помер

нагло на порозі своєї домівки, саме тоді, коли збирався йти до своєї школи

Лисенко тішився в Києві великою популярністю серед усіх верств суспільства, — його всі кохали, всі поважали; навіть вороги українства не поважились виступати з лайкою або глузуванням проти популярного та поважаного українського діяча. Тим то на похороні Лисенка була сливе вся людність Києва, та не лишень самого Києва: сила людей приїхала ще й з околиць, прибули селяни з Київщини та з Полтавщини, прибули депутати з усяких міст Росії та з Галичини. З певністю, як стоїть Київ, не було такого похорону. Так! Бо то увесь святий Київ, а з ним і вся Україна проводжала до місця вічного відпочинку свого найкращого, найулюбленішого сина. Під час жалібного походу співало по черзі кілька хорів, і здавалось, що то вся Україна голосить та ридає над труною того, хто так палко кохав ту свою безталанну, заплакану, але прекрасну Матір; того, хто віддав їй увесь свій хист, усі свої здібності, свою працю, свої радощі й свої скорботи...

Прага.

Люцій Кобилянський.

ОЛЕКСАНДЕР КОЛЕССА.

II.

Але цим не обмежується праця О. Колесси. Ювілят знаходив час і для мистецьких проявів свого духа. Треба сказати, що з дитинства Ювілят зростав і виховувався в рідному оточенні великих талантів до мистецтва, між галузями якого музика стояла на першому місці. Я не буду докладно описувати тих музичних мистців, у товаристві яких виростав і наш Ювілят, згадаю тільки двох рідних братів його: Івана й Філарета, особливо останнього, що в українській музиці й мистецькій культурі залишив такий глибокий слід. Та мистецька атмосфера в повній мірі заволоділа юнаком іще з гімназійної лави, Ол. Колесою. Ми знаємо, що вже з 1885-го року Ювілят присвячував свої вільні хвилини українській поезії. І в наслідок цих таємних дум і мистецьких переживань ми маємо низку поетичних творів Ювілята, що вже з 1887 р., якраз 50 літ тому, з'являвались на сторінках численних українських часописів і журналів, як Зоря, Свобода, Дзвінок, Діло, Вперед, Громадський Голос, Жіноча Бібліотека, Життя і Слово Франка, Народній Декляматор, Земля і Воля, Вістник Союзу визволення України, На переломі, та в різних Збірниках, як „Акорди“ Франка, „Українська муза“, „Струни“ Лепкого. й нарешті цього року в Збірнику „Пропамятна книга“ в Америці. Уже сама кількість преси й її якість говорить про те, що поетичні твори Ювілята були цікаві й усе на живі і сучасні теми.

В цій творчості своїй О. Колесса виступає великим українським патріотом, великим знавцем українського народного життя й співцем під впливом вимог М. Драгоманова, Франка і ін. народньої неволі, селянських болів і шукань кращого життя. В цих останніх поезіях Ювілята соціальні питання виступають на перше місце. І ми маємо такі циклі, як: „Хліба й волі“, у віршах якого оспівується не-

доля хлібороба, наймички, наймита, швачки; далі дуже гарний і мистецький цикл: „В світ за очі“, в якому так глибоко й трагічно підкреслене питання української еміграції й розмови з рідним краєм; цикл „Парадокси“, де в гумористичному тоні змальовуються відносини багатих панів до бідних людей. Отже, в цих циклах відчувається поет, що належить до радикальних поглядів, і беззастанно підкреслює й ставить соціальні питання.

Патріотизм і любов до України надзвичайно виступає перш за все в циклі „Пісні й кличі“, в якому ми знаходимо й популярну поезію, „Шалійте, шалійте...!“, що переложена на ноти, і друга, теж популярна, покладена на ноти, стрілецька: „Грають труби над Дністром“. Далі йдуть уже повесні поезії циклів: „Україні“ і „Кривавими слідами“. Перший цикл увесь сповнений радості, що Україна відродилася до волі й державного життя. Другий змальовує жалючі картини воєнної доби. Далі йдуть такі цикли: „Народня уява“, що містить у собі дві балади, особливо цікава „Мертвецький перстень“. Далі цикл на історичні теми: „Гомони бувальщини“; потім рефлексійні цикли „Ікарів лети“ і „Шляхами життя й мрій“; цей останній забарвлений політичними рефлексіями; й нарешті цикл „На живих струнах“.

Цілий поетичний репертуар О. Колесси різноманітний і дуже цінний.

Ці поетичні твори Ювілята обіймають два основних періоди: 1. 1887—1893 і 2. 1910—1919 р.; 1919 роком поетична творчість О. Колесси кінчається. Ці твори — показник, що О. Колесса не замикався в стисле коло своїх наукових чи громадсько-політичних інтересів. Мистецький талант Ювілята позначився яскраво в його гарних патріотичних декламаціях і соціально-народницьких віршах, звідки щирим струмком вдаряє глибока любов до батьківщини і до обездоленого народу.

Багато також творів Ювілята переложено на німецьку мову.

III.

Наукова праця О. Колесси виявилася в двох ділянках: а) історично-літературній і б) філологічній.

Літературно-історична ділянка студій Ювілята розпочинається р. 1891-го на сторінках радик. часопису „Народ“ критичною статтю на збірку творів Уляни Кравченкової: „На новий шлях“, і визначає два головних підходи до літературного твору, що були тоді головними і в історично-літературнім студіюванні письменства: соціологічний і порівняльний. — обидва такі властиві й М. Драгоманову. В цих обох напрямках і розвивається далі літературно-критична праця О. Колесси. Перший ще в більшій мірі позначився в студії про Федьковича р. 1893 („Юрій Косован“), у святочній промові р. 1898 („Тарас Шевченко“), в огляді українського письменства р. 1898 („Століття обновленої українсько-руської літератури“), у святочних промовах про Шевченка („В честь Шевченка“ р. 1906, „Шевченко-Прометеець“ р. 1912), у промові про Франка 1913 р. („Наукова діяльність Ів. Франка“) і в день похорону 1916 р. Але найвидатнішими

студіями цього напрямку є: 1. монографія р. 1893 про Федьковича („Чи можна Ю. Федьковича Косованом звати?“) і 2. студія про Гр. Квітку-Основ'яненка 1927 р. („Гене́за української новітньої повісті“, — інавгураційний виклад ректора Укр. Вільного Унів.). Ці дві праці надовго ще залишаться в українській науці, як оригінальні щодо поставлених питань, так і щодо їх дослідження.

Другий напрям літературно-наукового студіювання в науковій праці Ювілята визначився дуже важними студіями, що в українській науці займають одне із поважних місць. Перша праця цього напрямку є студія 1892 р.: „Українські народні пісні в поезіях Богд. Залеського“. Споріднена з цією є й друга студія: „Дві малознані поезії Т. Шевченка“. Обидві ці розвідки опрацьовують дуже важну проблему впливу української народної поезії на творчість Б. Залеського та Т. Шевченка. Впливи творів Квітки-Основ'яненка й М. Вовчка визначає Ювілят і в уже згаданій праці 1893 р. про Федьковича.

Р. 1894-го О. Колесса оголошує друком дві порівняльні студії: одну велику („Шевченко й Міцкевич“, ЗНТШ. у Львові, т. III), а другу меншу: „Сліди впливу Жуковського в поезіях Б. Залеського“ („Житє і Слово“ т. I). Перша праця остільки видатна, що ще й тепер, після 40 років від її появи, не втратила своєї високої вартости, й тепер цитується вченими, як незмінна в своїх висновках. Також можна вважати визначною працю Ювілята на польській мові: „Ukrainiska rytmika ludowa w poezjach B. Zaleskiego“ р. 1900. Історично-порівняльну студію можна назвати й цілий ряд пізніших праць О. Колесси: „Погляд на історію українсько-чеських взаємин від X до XX в.“ — перша студія на цю тему р. 1921; згадана також праця про Квітку-Основ'яненка р. 1926; „Люнарно-астральний мітологічний сюжет у старинній українській колядці“; „Боротьба гордого молодця з чорним туром“ р. 1930; „Головні напрями й методи в розслідах укр. фольклору“ р. 1927; „Розсліди й видання слов'янських пам'яток апокрифічної літератури“ р. 1930. В усіх цих працях теми підносяться все цікаві й оригінальні та в новім їх освітленні.

Друга ділянка наукового дослідження О. Колесси — філологічна. Перша праця, яку присвячує Ювілят українській філології, це його докторська дисертація р. 1893: „Dialektologische Merkmale des Südrussischen Dendmals“, „Zitije sv. Savy“ von A. Kolessa („Archiv für slav. Philol“, Band XVIII). Це одна з кращих студій на цю тему в науковій літературі, що була фаховою критикою проф. Мурка і В. Розова зустрінута дуже прихильно. В цій самій ділянці розробляються вченим і дальші праці: рецензія на студію Мочульського (Зап. Наук. Т-ва ім. Шевченка, т. VII) і „Погляд на сучасний стан історичних розслідів укр.-руськ. літератури“, найдавніший період (Зап. Н. Т. Ш. р. 1901, т. XXXIX). В характері першої студії опрацьовуються „Лаврівські пергамянові листки XII—XIII ст.“ р. 1903 (Зап. Н. Т. Ш., т. I-III); далі праця: „Південно-волинське Городище і городиські рукописні пам'ятники від XII—XVI в.“, Прага, 1923 р. Ця студія Ювілята була дуже прихильно оцінена таким знавцем української мови, як проф. Євг. Тимченко („Україна“ 1929 р., кн. 1—2, ст. 187). Це

краща з студій ученого, й одна з цінніших студій з історії української мови. Далі вказую на синтетичну працю О. Колесси: „Погляд на історію української мови“ р. 1924. Дуже цінна студія О. Колесси: „Ужгородський „полуустав“ у пергаминовій рукописі XIV в.“ (Зап. Т. Т. III. р. 1925, т. СХІ—СХІІІ). Філологічною є й праця: „Рукописні і палеотипні книги південного Підкарпаття“, Прага, 1927 р. До філологічних студій відношу я й поважну працю О. Колесси, — його студії над текстом творів Федьковича й виготовлення їх до друку т. II, I і II частини тому III-го. Це одне з кращих видань творів письменника. Такого повного й наукового видання ще не має й творчість Шевченка.

Перед нами пройшла вся літературна, громадська й наукова праця О. Колесси. В кожній ділянці Ювілят попрацював багато та з великими позитивними наслідками. З цієї праці виступає не лише цікавий поет, талановитий і оригінальний учений, але й великий український патріот і громадянин, що послідовно й уперто до останніх днів змагався і змагається на полі літератури, науки й культури за самостійність, оригінальність та окремішність українського поетичного слова, української мови та культури від найдавніших часів. За це все складаємо Ювілятові глибоку подяку й побажання здоров'я, довгих років щасливого життя й дальшої такої корисної наукової праці!

Леонид Білецький.

Світлій пам'яті Домни Огієнкової.

1. ДОМІНІКА З ЛИТВИНЧУКІВ ОГІЄНКОВА.

В п'ятницю дня 21. травня відпроварила українська громада в Варшаві на вічний спочинок Домініку з Литвинчуків Огієнкову, людину кристального характеру й гарячу патріотку, що після довгої хвороби та дуже тяжких терпінь, упокоїлася в Бозі далеко від Рідного Краю, на чужій землі.

Покійна народилася в м. Брусиліві на Київщині в 1882 р., виховувалася як єдина дочка подружжя Литвинчуків у щиро українській атмосфері. Початкову освіту одержала в Брусилівській народній школі і вже як дитина вирізнялася великими здібностями до науки та розкішним сильним голосом. Її національний світогляд оформлювався головню на Шевченкові й його ідеях. Батько Домініки довгий час був церковним старостою. і дівчина не опускала нідної церковної відправи, її прегарний голос завжди переповнював церкву. Глибоко релігійною залишилась вона ціле своє життя.

Згодом Домініка стала вчителькою в сусіднім селі в церковно-приходській школі. Цілою молодою душею віддалася дітям і сільській просвітній праці. Пізніше вона переїхала до Києва, де й закінчила акушерську школу. Рвалась цілою душею до вищої освіти, але збіднілі батьки не могли їй цього дати. Все життя завдоила всім вищу освіту й аж у власній Державі, коли в Києві повстав Вільний Український Університет, вона одна з перших стала його пильною слухачкою,

а пізніше належала до числа дійсних студентів Українського Державного Університету в Києві. На жаль, події бурхливого революційного часу не дали їй здійснити цю мрію — докінчити університетські студії.

В 1907 році Покійна звязала своє життя з Іваном Огієнком, пізнішим ректором Кам'янець-Подільського Державного Університету і міністром освіти У.Н.Р., з яким прожила 30 літ подружнього життя, в долі й недолі, як зразкова дружина й мати. Покійна належала до тих тихих, скромних жінок, які ціле своє життя віддають беззастережно своїй родині та яких праця й заслуги проходять непомітно в тіні заслуг і праці їхніх чоловіків. Проте дуже часто такі жінки є анонімними співтворцями наукової чи мистецької діяльності своїх мужів, які без їх моральної підтримки, без їх інспірації, а то й діяльної помочі, ніколи не могли б досягнути того, чого досягли. Так було і з Покійною Домінікою Огієнковою. Хоч її життя плело виключно в родинній хаті, проте воно не обмежувалося до домашніх обов'язків. Вона була активною помічницею коло цілої наукової й видавничої праці професора Івана Огієнка, який сам так про це каже: „Я багато писав і видавав, але це тільки тому, що моя Помічниця завжди самовіддано допомагала мені. Ось тому вся та робота, яку я проробив за життя своє, це не тільки моя робота, але й робота Домініки Данилівни. Цим вона сильно заслужилася перед рідною культурою“.

Покійна від ранньої молодости була глибокою патріоткою, була соборничкою не на словах, а на ділі. „На мій світогляд мала вона перша сильний вирішальний вплив; це вона мене зробила свідомим українцем“ — пише проф. Огієнко. У власному домі вона ніколи не говорила з гостями інакше, як тільки українською мовою. Коли восени 1919 р. Кам'янець-Подільський зайняли були поляки, в домі панства Огієнків бували високі польські чинники. (Проф. Огієнко залишився тоді в Кам'янці як головноуповноважений міністер). Але й тоді Покійна не відступила від своєї засади. „Ти можеш говорити й по-польському, а я — господина дому, і гості мусять мене вшанувати бодай тим, щоб розуміти мою мову“ — казала вона чоловікові. В своєму тестаменті вона, між іншим, залишила своїм дітям такі завіщання: „Синам моїм женитися з чужинками, а донці моїй виходити заміж за чужинця — свого благословення я рішуче не даю“.

Покійна була незвичайно доброю, привітною, тихою й скромною людиною. Всі злидні емігрантського життя зносила з великим героїзмом і гідністю. Так і відійшла з цього світу — без одного слова ескарги на тих земляків, які їй і її чоловікові зробили найбільше кривд і пакостей... Ціла українська варшавська колонія прощала Покійну з глибоким жалем. Не було тільки на кладовищі нікого від емігрантських політичних чинників, хоч ховали жінку колишнього міністра Української Народньої Республіки. А чейже — здавалось би — ці чинники обов'язані берегти традицію часів нашої державности...

Вічна пам'ять шляхетній людині і гарячій патріотці!

(„Жінка“, за ред. М. Рудницької, Львів, ч. 11—12, червень 1937 р.).

2. ДОМІНІКА ОГІЄНКО.

(† 19 травня 1937 р.)

Читач надаремне напружуватиме пам'ять. Домініка Огієнко? Ні, нічого не пригадується. Прізвище знане, але сполучене з ім'ям Івана, не Домініки.

Членів нації — мільйони. Знаних імен десятки. Але хтось творить націю, хтось цементує мільйони. Ще більше — хтось штовхає й ті одиниці, що їх імена знані.

Історики часто відкривають у поживквих картках архівів дійсних ініціаторів і двигунів великих чинів, політиків, громадян, учених, письменників. Перед захопленими очима виростають із забутих паперів листати, що все своє життя віддали великому, — що про них ніхто не знав, бо несли свій чин самітньо. Чин для чину, не для слави.

Життя Домініки Огієнко не схопити датами. Нічого не друкувала. Не носила десяток титулів — предсідниці, секретарки, діячки. Вибрала чин, — такий донедавна немодний, осміяний в добі винниченківщини, — родину. Родина — найменша клітина нації. Здоров'я цієї клітини — здоров'я всього організму.

Кілька дат із життя Покійної: народилася 1882 р. в м. Брусиліві на Київщині, з дому Литвинчук. Початкова освіта в місцевій школі. Деякий час працює як сільська вчителька недалеко родинного містечка, залишивши по собі найкращий спогад серед місцевих селян. Потім — акушерська школа в Києві й подружжя з студентом Іваном Огієнком (1907 р.). Не зачинається проте в колі родинних інтересів, бо навіть по десяти роках подружнього життя стає студенткою Українського Державного Університету в Києві 1918 р. Потім — еміграція. — Тернів, Львів, Винники. Варшава. Боротьба зо злиднями, надірване здоров'я. Довга недуга, нестерпні терпіння й смерть 19. травня 1937 р.

Це дати. А поза датами: безтурботне дитинство. В Брусиліві були напевне тополі, шляхи й пшениця Київщини. І соняшники — „знак тучности проклятої землі“ (Е. Маланюк). Але „тучність“ не стала прокляттям для української дівчини, що віддалася праці сільської вчительки. Сільське вчителство (ще — духовенство) найбільше зробило для Відродження. Із шкіл, керованих ідейними дівчатами, виходив новий селянин, що потім, в часі зриву, „біг обідраний і темний з гарячими очима, з порожніми руками на багнети — чимало їх бігло. Вони вмiли вмирати“ (Хвильовий). Але вони вмiли й перемагати, пі учні сільських вчительок.

Київ. Школа. Праця серця молоді — ніде не зафіксована, хіба в паперах жандармського управління. Ця молодь потім билася під Крутами...

І нарешті — дружина міністра. Були стріли, крики; дзвонили червові телефони, поїбігали перемучені політики відпочити в Домініки Данилівни. Безсонні ночі, — напружені дні і підтримування всіх, здеморалізованих великою Руїною. Про це також ніде немає, — про це оповідають тільки ті, кого підтримувала крицева, тиха жінка. Свій високий пост перебула вона гідно, — про це однозгідно свідчать її

знайомі, без різниці партійної приналежності.

На еміграції щоденні турботи, тяжка домашня праця. І все — для виховання дітей і для створення чоловікові умови уможливити наукову працю, що її в ній уділ величезний.

„Це — негарне“, почув я ~~якось~~ від Покійної й був це в її устах найбільший і дійсно ~~застовний~~ осуд. А так багато було „негарного“ навколо неї. Вона ж близько стояла до нашого політичного життя, що визначалося не тільки шляхетними характерами й величними чинами.

21. травня відбувся похорон. Ховали барвне й незнане життя. Людину, що працювала, — не позувала. Ховали скритого двигуна нації — Українську Жінку. Біля труни зібралася вся варшавська колонія. Зійшлися, бо ховали тугу за чином, за незломністю, за радістю й теплом родини. („Нова Хата“, Львів, 1937 р.)

І. К о р о в и ц ь к и й

3. ДОМІНІКА ОГІЄНКОВА.

Померла Вона 19 травня ц. р. Небавом після цього часописи понесли коротку вістку: „по довгих і тяжких терпіннях упокоїлася“ і т. д. Здавалося б: померла ще одна людина, от і все. Але кожний, хто знав, чи тільки чув про Покійну, усвідомив собі з жахом, що померла велика людина, жінка й українка. Про її патріотизм найкраще свідчить сьомий пункт її завіщання, в якому Покійна каже:

„Синам моїм женитися з чужинками, а доньці моїй виходити заміж за чужинця — свого благословення я рішуче не даю“.

А в дев'ятому пункті завіщання стоїть:

„Завіщаю всім своїм дітям, Анатолію, Юрію та Лесі, ціле своє життя добре й ясно пам'ятати про своє українське походження та про свої національні обов'язки до своєї обездоленої батьківщини України“.

Покійна, що їй тяжке життя (нар. 1882 р.) завчасу підірвало сили, до останнього менту знаходила в собі ще енергію підтримувати інших. В останні ще дні не забувала розпитати про загально-національні справи, схвилюватися підлотою й зрадіти радістю нашого життя.

Головна заслуга Покійної, що Вона була р о б і т н и к о м, що їх у „нас нема“, а не ватажком того типу, що „нам уже наділи“. Довгі літа невсипущої праці, що про неї ніхто не думався. Без оплесків. без признання, невпинна праця ціле життя.

Праця різностороння: як матері — в гідному вихованні своїх дітей; як жінки — в самозаперечному відданні всього свого життя праці й інтересам чоловіка; як громадської діячки — великому й благодійному впливі на політику свого чоловіка — міністра, ректора, вченого, публіциста, редактора й інш. Праця невсипуща.

Доля мені судила пізнати Покійну в останні роки її життя. Я її бачив дуже часто й ніколи не бачив її без праці. Поза хатніми й різними іншими обов'язками, увесь вільний час віддавала Вона помочі в науковій праці свого чоловіка. Вічне переписування, укладання словників, розкладання карток... День у день. Вчора, сьогодні, завтра,

і ще, і ще... А відпочинок — оповідання про мануле й майбутнє. Про золотий Київ, про Дніпро, про великий Схід. Вона до фізичного болю прагнула цього золотоговерхого Києва. Але минали чужинні сірі дні... надії ставало все менше, догоряло героїчне, нікому незнане життя української жінки.

Ім'я її чоловіка цілковито відсувало в тінь її великий чин: усі говорили про Івана, а ніхто про Домініку Огієнко... Їй цього й не треба було. Догоряла з тихою радістю, з задоволенням людини, що чесно виконала своє життєве завдання.

У теплий травневий вечір ховали величній символ української жінки. І це дуже показне, що студенти, згуртовані в українській Студентській Громаді, з'явилися офіційно зо своїм прапором. Молоді відчували, що ховають не тільки свою Міністрову, але й вічно живу — Українську Жінку.

У соняшний вечір похилилися у вдячній пошані юні роками й юні духом, хоч сивоголові. В труні спокійно лежала найбільш юна з усіх присутніх. Бо ні на хвилину зневіра, буденщина, нарікання не загіздилися в її юній душі

Праця „безіменних“ оціниться не швидко. Хіба в її золотім Києві, здвигненім і її безупинною працею.

Вічна пам'ять Жінці-Працівниці!
(„Жіноча Доля“ ч. 14 за 1937 р.).

Іван К о р о в и ц ь к и й.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Праці проф. І. Огієнка з молдавознавства. В останній книжці наукового органу Ясського університету *Archiv* відомий румунський славіст Ілля Барбулеску вмістив докладну рецензію-статтю про останні праці проф. Ів. Огієнка з молдавознавства, головню на ті, що друкувалися в „Slavia“ Взагалі ж ця книжка „Архіву“ уділила багато уваги працям Ів. Огієнка.

Павло Шафарик та українці. В 111 томі праського „*Casopis Narodniho Muzeja*“ за 1937 рік вміщено дуже прихильну рецензію Проф. Д-ра Фр. Тихого на працю Проф. К. Студинського: „Павло Шафарик та українці“, вміщену в „Народній Культурі“ кн. 7 за 1935-й рік; стаття ця вийшла й осібно в „Бібліотеці Нашої Культури“, 14 ст., 1935 р.

Наталена Королева: Без коріння. — Інакший світ, Екзотичні оповідання, Львів, 1936. — В першій з названих творів авторка дає автобіографічний нарис, що в нім змальовує свої молодечі літа, пробуті в дома й в інституті. Між предками числить вона еспанців, данців, литовців і поляків. Територія (Східна Україна) зв'язала її з нами. В ранніх літах зазначився на неї вплив простолюда та батька, польського графа, що схилився до повороту до українства. Французька та російська школа ввели її в світ загальних ідей. Середовище, про яке пише, в нас незнане, й уже через те цікаве. Авторка оповідає цікаво й твір її треба зачислити до найкращих в своїм

роді. Авторка, хоч сама в нас без коріння, запустила вже тривке коріння в нашу літературу.

У „Н. К.“ з вересня 1936 мав я вже нагоду навітлити вартість її повісті „1313“ і оповідань „Во дні они“. В новій збірці оповідань, п. з. „Інакший Світ“ зібрано деякі твори авторки з літ 1919—1936, отже з останніх 17 літ. Між творами є сентиментальні („Покуса“), шляхетно-етнографічні („На бездоріжжі“, „Стіна“ — з далекої гарної Вірменії), з життя святих („Дев'ята“, „Центуріон“, „Зустріч“), національної ідеології („Мати“, „Чайка“), оповідання з жорстоких мадридських боїв „Покута“, що живо пригадує сучасну дійсність іспанську й інші. Висока освіта, знання різних країв з автоспією уможливили авторці заговорити про події в різних землях (майже кожне оповідання відбувається в іншій країні, — звідси й заголовок збірки: Інакший світ). Оповідання Королевої з релігійного світу близькі тоном життєвим оповіданням старої України (порівн. „Вітраж“ і пов. про маляра Алімпія). Кожне велике діло вимагає жертви й це добре, що в нас з'являються твори, що підкреслюють потребу жертви („Зустріч“). — Лише читати про останні оповідання Королевої — було б безуслівно замале: їх треба читати, й тільки так пізнається їхню високу вартість. Хоч не знаю порядку, в якому Королева писала свої твори, однак зазначу, що „Інакший світ“ означає крок уперед до кращого в літературній творчості авторки.

Д-р Волод. Безушко.

Александра і Вячеслав Заїкини: Історично-правнична наука української еміграції та головні ідеологічні напрями в ній. Відбитка з „Przewodnik'a historyczno-prawnego“. Львів, 1937, ст. 19.

Безпосереднім приводом до цієї статті стала характеристика історично-правної науки української еміграції, яку зробив був Л. Окиншевич у „реформованій“ київській „Україні“; той самий, що був довго знаний, як історик державного ладу Гетьманщини, але — по погромі наукових осередків України в 1930—31 р. р — зробився „ортодоксальним марксологістом“. Окиншевич, у згоді з утертою під більшовизмом фразеологією, вважає всю еміграційну історично-правничу науку за одноціллю з ідеологічного погляду, а то за „націонал-фашистську“. По його словах основоположником „націонал-фашизму“ в українській історіографії був Вячеслав Липинський, а найвиразнішими представниками того напрямку в історично-правничій науці — Ростислав Лашенко, Сергій Шелухін і Вячеслав Заїкин. Вся робота (цих істориків права) ніби провадиться під гаслом виправдати історичні права української буржуазії на власну державність... Для того, мовляв, спираються на Переяславській умові. Саме на ній, йдучи за М. Грушевським, убачають ключа для розв'язання проблеми про право на державність...

Ці то погляди Окиншевича піддав перевірці В. Заїкин, узявши під розгляд всю історично-правничу й зближену до неї наукову літературу української еміграції. Він перебирає праці кожного автора й пробує накреслити наукові напрями творчості. Ця класифікаційна робота варт особливої уваги. Одним з напрямків, на думку автора, є народництво й новонародництво: з першого називає напр. Шаповала, з другого напр. Р. Лашенка, С. Шелухіна, автора цих рядків, „до ново-народників можна теж, здається, зачислити — пише Заїкин — п. І. Огієнка, яко дослідника історії церковного устрою“. При тім, розуміється, подається й індивідуальні розрізнення та особливості авторів. Другим є напрямок християнсько-консервативний, — його найвиразнішим репрезентантом автор уважав бл. п. Вяч. Липинського, куди належать також М. Кочубей, Д. Олянич, А. Андрієвський і т. ін. При цій групі автор мусів застановитися на тім, чому її не можна вважати за фашистівську, проводячи для того деякі па-

ралелі в основах світоглядів. За напрямком третій він означає націоналістично-державницький, а до нього відносить таких учених, як О. Шульгин, А. Яковлів, О. Ейхельман, С. Наріжний і т. ін. Цей напрям автор містить між народницьким і християнсько-консервативним. Отже, Заїкин, всупереч твердженням збільшеного історика Окиншевича, де цей все підводить під один „націонал-фашистський“ напрям, доводить своїм аналізом існування в українській еміграційно-історичній літературі трьох напрямків, що при тім в дійсності нічого спільного з фашизмом не мають; звалює він і інші твердження Окиншевича, про які ми згадали вище.

Такий зміст розвідки Заїкина. Певно, що в накресленні ним напрямки не кожного легко вмістити цілковито, й класифікації напрямків можуть бути й інші, — все ж це не відіймає визначної цінності розвідки автора, для якої він мусів перепрацювати великий матеріал. В ній, між інш., подано й зведення того, що саме українські вчені на еміграції зробили в обсягу історично-правнім і сумежних з тим областях знання. Такого зведення досі ще не було.

Проф. О. Мицюк.

Новий переклад Євангелії на українську мову. Євангелія від св. Матвія. З грецької мови на українську наново перекладена. Варшава. Бритійське й Закордонне Біблійне Товариство 1937. Переклав Проф. Д-р Іван Огієнко. Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка. — стор. 84. мала 8^о. — Від часів великого культурника П. Куліша, що перший у нас звернув увагу на переклади з чужих мов узагалі, а Святого Письма зокрема, бачимо в нас зусилля дати добрий переклад Святого Письма, чи важніших його частин, переклад літературний, а при цьому зрозумілий, легкий, популярний. Після війни видно багато спроб у цьому напрямку, хоч не всі вони рівноцінні, а деякі навіть дуже слабкі (роблені галичанами). Та з поміж усіх перекладів Святих Книг Євангелія займає перше місце,¹ хоч водночас у нас ані не перекладали її часто, ані не дійшла вона до глибини широких шарів населення, як це водиться в інших народів, що в них Євангелія належить до найпопулярніших підручних книг кожної, найпростішої навіть людини.

І тому саме цікавить нас останній переклад І. частини Євангелії, а саме Євангелії св. Матвія, замітний і особою перекладача і видавництва. Переклав її Проф. Д-р І. Огієнко, відомий уже в нас із своїх гарних і сумлінних перекладів із старослов'янської й грецької мови, а видало переклад Бритійське Біблійне Т-во, що видає переклади Святого Письма на всі мови світу.

Назовні представляється книжечка гарно, хоч скромно, як це буває з творами масового вжитку, що мають бути дешеві й приступні для народу: папір бездеревний, друк виразний, е наголовки поодиноких розділів, скрізь бачимо наголоси, а вставлені слова, яких нема в грецькій оригіналі, зазначені курсивом. Читаємо переклад і відразу завважуємо, що він новий, оригінальний, свіжий, а не якась перерібка давніх перекладів з власними додатками. Насамперед вражають нас віддана в перекладі простота й зрозумілість тексту й оповідання, ця відома й зворушлива євангельська простота й безпосередність стилю, що найбільш притягають і причаровують читачів. Одночасно видно теж і поетичність, що проявляється в барвистості стилю, багатій лексиці й фразеології народній, а головово в ритмічності, що її перекладник хоче скрізь затримати. Здебільш уживає автор анапестів, часом амфібрахів та інших метрів. Ця ритмічність стилю — це одна з головних примет перекладу, що таким чином легше на-

¹ У нашій літературі перекладено теж або перероблювано часто псалми.

дається до відчитування співним речитативом в церкві. Побіч цього перекладач користується ще й іншими засобами: для надання врочистості й поваги вживає форм наказових на -імо, -іте, а для колориту старовинності вживає деяких архаїзмів, напр. довгих закінчень прикметників на лад народніх пісень,³ а також наростка -имий (огонь негасимий 7). Мабуть для потреб ритму вживає автор дуже часто і коротших форм дієменника (ходить, розважить, чинить 14, відбуть 13) і форм зворотних дієслів на -сь. Ці форми добрі й поправні, але їх — по моїй думці — не слід вживати занадто часто, бо тоді переходять вони в певний шаблон. Правда, це т. зв. подвійні форми, однаково вживані в літературній мові.

Взагалі співність і мелодійність, ніжність та чуттєвість — це прикмети, здебільш спільні й оригіналові й перекладові. Треба теж підкреслити точність і дбайливість перекладу. Видно, що перекладач уклав у нього багато праці та не бажав задовольнятися дешевими ефектами, як це напр. нерозумно при архаїзмах, що їх залюбки вживають інші перекладачі в таких місцях, що їх важко було їм перекласти. І тому теж у висліді одержуємо оригінальність і свіжість перекладу Проф. Огієнка, як це показує маленький зразок, що його вибираю: 25. стр. 69:

1. Тоді Царство Небеснеє буде подібне до дів десяти, що лямпади свої взяли та й пішли зустрічатъ молодого.

2. П'ять же з них нерозумні були, а п'ять мудрі.

3. Нерозумні ж, узявши лямпади, не взяли із собою оливи.

4. А мудрі набрали оливи в посудинки разом з своїми лямпадами.

5. А коли забаривсь молодий, то всі задрімали й поснули були.

6. А опівночі крик залунав: „Ось молодий, — виходьте назустріч“.

7. Схопились тоді всі ті діви, й лямпади свої наготовили.

Справжніх від'ємних сторін у перекладі я не завважив. Правда, є там ще деякі неясні місця, але ця неясність іде й від оригіналу, а перекладач дбав про точність і вірність swojego перекладу і не миг давати під текстом пояснень, бо пояснень Брит. Бібл. Т-во ніколи не дає, — дає самий текст.

Д-р Євген Г р и ц а к

ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ.

† **Богдан Ігор Антонич.** У вівторок 6-го липня 1937-го року о годині 10.30 рано помер у Львові на 28-му році життя один із найвидатніших українських ліриків — Богдан Ігор Антонич. В половині червня Антоничеві зроблено операцію сліпої кишки; хворий уже видужував, але дістав запалення олеїчної, а це й довело його до катастрофи, — змучене серце перестало битися... Поховано Антонича в четвер 8 липня о год. 5-ій пополудні ві Львові. Богдан Антонич народився 5-го жовтня 1909-го року в с. Новиці Горлицького повіту, де його батько був священником. З походження був лемко. Початкову освіту одержав Антонич у народній школі в с. Липівці Сяницького повіту. До гімназії ходив у Сяноці, і закінчив її з відзначенням. Року 1928-го вступив на гуманістичний факультет Львівського Університету, й закінчив його 1932-го року магістером філософії. Пильно готувався був до докторату, але цієї мрії своєї не встиг виконати...

² На приклад: Ідіте за Мною 9, Покладіте на Бога надію 15, Не журітеся 16, Скажіте 60 і т. ін.

³ Напр. польовий лїлїє 16, їхнее Царство 10, на височенню гору 8, їхнюю славу 8, убогїї духом 10 і т. ін.

⁴ Примирись перше 12, прикось 12 і і.

Тільки сім літ працював Антонич, як письменник, але й за цей короткий час позоставив по собі незабутні ліричні перлини. Писати почав із 1930-го року; дебютував у Львівських „Вогнях“ 1931-го року в ч. за квітень. І з того часу містив свої вірші по всіх українських журналах. Видав три збірки своїх поезій: 1. „Привітання життя“, — збірник початкуючого поета, з кінця 1931 р. 2. Найкращий збірник: „Три перстені“, 1934 р., — розцвіт лірики Антонича, і 3. „Книга Лева“ 1936 р., — збірка маловдала. Антонич мав сильний ліричний талант, що цвів і ріс, але передчасна смерть не дала належно розвинути цьому багатонадійному поетові. Сам лемко з походження, впертою працею навчився гарної літературної соборної мови, що особливо сильна в „Книзі Лева“ 1936-го року. Про мову Антонича як писав у „Рідній Мові“ за 1935 р. ч. 6, ст. 255—262, а про нього, як поета, писав у „Нашій Культурі“ 1936 р. кн. 3 (12), ст. 213—220. В „Нашій Культурі“ працював Антонич із самого її початку, подаючи ширі ліричні перлини.

Іван Огієнко.

† **Степан Фединський (1913—1937)**. Чи бачили ви колинебудь квітку чи взагалі рослинку, що, виростаючи в тіні, цілим своїм билем звертається до сонця, бо з ним зв'язані її ріст і розвій? Якщо так, то чи знаєте й людей, що подібні до такої злиденної рослини? А їх у нас дуже багато, хоч ніхто не звертає на них ніякої уваги й вони здебільш нидіють або гинуть. Таким був і пок. Ст. Фединський, що вмер ось недавно (11. травня ц. р.) в 24. році життя, вмер, як жертва сучасних злидених обставин. І жаль бере, що гинуть такі сірі, буденні й незаметні постаті, що в висліді праці цілого swojego життя могли дати чимало доброго, бо добрі в них були бажання та добрі вчинки. Не хочу описувати його життя, бо вбоге воно на факти й зовнішні події, нема в ньому ні цікавих пригод, ні блискучих діл та творів. Але підкреслю одно цікаве явище, зрештою притаманне більшості нашої молоді. Це той невтримний гін до освіти й знання, до читання книжок, до писання літературного й публіцистичного, до громадянсько-освітньої праці. Вже малим сільським хлопчиком береться пок. Степан до книжки, захоплюється нею, читає, учиться, але вбогі батьки не дають йому більшої освіти, не посилають його до середньої школи. Тоді він самотужки здобуває собі знання, вчиться приватно, багато читає, здає іспит за 6 клас гімназії, кінчає торговельний лицей і хоче здобути собі вищу освіту. Однак на перешкоді стають непоборні матеріальні труднощі, і він залишається далі в селі й тут працює в читальні, дає реферати й пробує своїх сил у публіцистиці та в письменстві, пишучи статейки, нариси, фейлетони. Водночас бажає пізнати й вивчити українську літературну мову, студіює різні підручники, і вкінці знаходить для себе одинокі, невичерпні до цього джерело, а саме — журнал „Рідна Мова“, стає її захопленим прихильником і найпильнішим читачем та поширює її серед товаришів і знайомих. Це саме робить і на становищі редактора двотижневика „Прорив“, що в ньому поміщує гарну статейку про журнал „Рідна Мова“, про його значення та завдання і про ідейно-культурну працю її редактора (див. „Прорив“ ч. 6. (12) з 1937. р.).

Невпинна й виснажлива праця серед важких умовин сільського життя довела його до недуги й смерті. Не стало широкої, ідейної людини, що так коротко жила, а так дуже бажала жити й працювати та якийсь добрий слід по собі залишити. Замість цього залишив Покійний глибокий жаль по собі, а висловом цього були зворушливі промови на його похороні. І до цих промов додаю цих кілька слів від себе, поміщених у журналі, що його він так дуже любив і шанував. Нехай ця скромна згадка буде Покійному в'язанкою весняних квіток, покладених на його могилу в рідному селі. Проф. Є. Грицак

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл. (можна ратами); на півроку 6.50 зл., на чверть року 3.50 зл. За границю в Європі 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границю 1.50 зл.

Рік III.

ЛЬВІВ, ЖОВТЕНЬ 1937 Р.

Книжка 10 (30)

ПОВІСТЬ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ.

I.

Говорючи про повість у Радянській Україні, маємо на гадці властиво повість і роман, хоч совітська критика розмежовує доволі докладно ті два літературні види. Є це дві відмінні розповідного жанру — відповідно до будови фабули. Якщо фабула розповідного твору обіймає один основний епізод, то маємо: оповідання, новелу й под.; кілька епізодів, обмежених у часі й місці, дає повість; ціла низка епізодів, розгорнутих у довшому часі й у різних напрямках, дає роман. Отже роман має пригодницько-авантурний характер.

Умовини, що серед них зростала українська радянська повість, це умовини, що серед них жила й живе загалом Совітська Росія і Придніпрянська Україна зокрема. Ці умовини можна, без зайвої пересяди, назвати дуже несприятливими й вони відбилися некорисно на всьому письменстві Радянської України та викривили його надто болюче. Недовгий шлях того письменства, бо ледви 17-літній, але він сплив кров'ю й жахливим горем — він увесь устелений: самогубствами, розстрілами, тюрмами, засланнями, шпигунством, кровожадними викликами, покайнними заявами, ламанням характерів, наказаними перерібками творів, — нахабним устриванням не тільки в процес творчості, але й у найглибші закутини письменникової душі. Але з другого боку ці несприятливі умовини виявили таку несподівану силу в талантах українських письменників, що майбутньому історикові духового життя в Європі прийдеться схилити голову перед цим явищем, зрозумілим хіба для глибокого знавця українського духа.

Основником радянського українського роману признають Гната Михайличенка, що 1919 р. надрукував невеличкий твір п. н. „Блакитний роман“, де представив більшовицьку революцію в дусі символізму. Але властивий розвиток українського радянського роману починається аж із 1925 р., коли то Олесь Досвітній видав свій роман „Американці“. З того часу аж до 1936 р. появилось у Радянській Україні до 400 повістей та романів (у Західній Україні, передусім у Галичині, з'явилося у тому самому часі яких 95 майже самих повістей, бо романістичний жанр має тут тільки

дуже небагато представників). За тих 17 літ довелось українській радянській літературі перебути дуже небезпечний перелім, що міг просто її знищити, вбиваючи її форму й зміст та полишаючи з усього тільки відповідно прикрасену мову, — але дав у дійсності нагоду до чергового вияву сили українського духа. Постановою ЦК ВКП(б) від 23/4 1932, за почином самого Сталіна, порішено ліквідувати всі літературно-художні організації й угрупування та проголошено за обов'язковий літературно-мистецький напрям: соціалістичний реалізм, тобто змалювання подій та людей за вимогою державної комуністичної партії і в службі для верхівки тієї партії. Наслідком того об'єднано всіх письменників Радянської України — і то без уваги на те, якою мовою вони пишуть — у СРПУ (Спілку Радянських Письменників України) під головуванням А. Сенченка і визначено письменникам теми для опрацювання та спосіб, як треба до них підходити.

Щоправда, також до 1932 р. заряд більшовицької партії не жартував з письменниками, і горе було тому авторові, що його признали „контрреволюціонером“, та все ж таки була резолюція ЦК ВКП із 1925 р.: „Розпізнаючи без помилки громадянсько-класовий зміст літературних течій, ціла партія зовсім не може зв'язати себе прихильністю до якогось напрямку в справі літературної форми“ — отже з ідейного боку література мусіла бути більшовицька, комуністична, але щодо форми, вона мала хоч деяку волю. І ось у часі т. зв. воєнного комунізму (1918—21), коли ще не затихла збройна боротьба більшовиків з їх різними противниками; далі в часі т. зв. неп-и (від весни 1921—26), коли то пробувано капітал втягнути в більшовицьку відбудову; і вкінці в часі т. зв. реконструкції соціалістичного, в дійсності більшовицького життя при допомозі 5-річних планів (від 1926 аж до весни 1932 р.) бачимо опрещену боротьбу різних літературних гуртків в Україні, боротьбу, що була дуже доброю школою для письменника.

Ця літературна боротьба сягає ще часів державности України, й тоді вона могла розвиватись зовсім свobodно. Але літературний розгін державної України припинили більшовики скоро та скерували його на свої вузько-партійні рейки. Всі літературні організації й гуртки Радянської України заявляють в один голос, що з ідейного боку не може бути в їх праці дискусії, ця ідея дана згори керівною партією комуністичною, і література має настільки рацію, наскільки вона служить тій ідеї. Тому всі радянські повісті й романи череладовані з ідейного боку, і цей надмірний ідейний вантаж, не перемінений у мистецькі цінності, або вбиває зовсім поетичну, художню вартість творів, або налягає чужою, неорганічною верствою на твір і справжньою колодою в розвитку акції, ситуацій, композиції, емоціональності. Автор стає бесідником, агітатором, декламатором, педагогом, філософом, сентиментальним мрійником, — тільки не поетом, що дає живих людей, гарну будову, займаві ситуації, цікаву акцію, поетичні думки.

Отже ідеологія її через те тематика української радянської повісти була її є згори визначена: повістярі мають вихваляти все, що більшовицьке, чи властиво все, що пакаже комуністична верхівка. І немає ані однієї повісти, чи роману в Радянській Україні, що поважились би відступити від тієї тематики. Ця риса налягла важкою зморою на українські радянські повісті й не то що зруйнувала, як згадано, їх мистецький рівень, але й створила з авторів лицемірів, що хочуть, чи не хочуть, а мусять вихваляти на всі лади більшовицькі порядки — або, як висловився Карамазов у „Вальдшнепах“ М. Хвильового: „Я думаю зараз про наше фарисейство, чому ми не соромимось говорити про шуре й котлетки. Чому ми, нарешті, не соромимось проїдати тут народні гроші... Саме в той час, коли навкруги нас люди живуть у неможливих злиднях, у таких злиднях, що аж ридати хочеться... Чому ми, нарешті, боїмось виносити гірку правду на люди (хоч люди і без нас її знають) і ховаємо по своїх ком'ячейках“. Ті повісті можна читати хіба тоді, якщо відкинути цю чужу для них верству в розповіді. І тільки дуже винятково вслїд незвичайний талант письменника перебороти й цю страшну перешкоду, — але тоді дістаємо вже твір всевітньої цінности.

II.

Власне такий геніальний талант появляється в прозі Радянської України на самому її заранні. В 1919 р. виходять „Сині етюди“ — славна збірка новель Миколи Хвильового, найбільшого прозаїка Радянської України. Хоч мова у тих новелях не зовсім взірцева, то оригінальний стиль і глибина ідей ставлять їх між передові явища українського письменства. Неспокійні, короткі гадки, сильний ліризм, символізм, що походить із найтайніших закутин пристрасної душі, — все те створило таку високу поезію, що її чарові піддалась надовго українська проза. Щось стихійне є в творчості Хвильового. „Любов непоміркованої, сильної, масової, позаісторичної людської стихії, що продовжує процес природи, вириваючись із берегів буденности, яка є в першу чергу біологічно-фізіологічним, а не суспільним фактом — ось де ключ внутрішньої динаміки Хвильового“ (В. Юринець). Захопившись у „Синіх етюдах“ більшовицькою революцією, він оспівує громадянську війну. Але скоро він зрозумів, до чого веде ця совітська революція. І тому мають рацію ті, що добачують пружину його творчости в розчаруванні явищами совітського будівництва після доби громадянської війни. На такому тлі повстає жажлива новеля Хвильового „Я“ (1924), де більшовик розстрілює власну матір — символ України. Рівночасно виходить „Повість про санаторійну зону“, а в ній виведена осоружна постать психопатки-чехістки, що бачить єдину розп'яту у передаванні людей на смерть за допомогою доносу. Далі йдуть з'їдливі, але глибоко продумані літературні памфлети („Камо грядеши?“ 1925 і „Думки проти течії“ 1926), аж вкінці Хвильовий дійшов до свого роману „Вальдшнепи“ (1928), а тут він — за словами його злобного критика (А.

Хвилі) — хоче „довести, що Радянська Україна не радянська, що диктатура пролетаріату не диктатура пролетаріату, що національна (більшовицька) політика це одна лише омана, що... партія (більшовицька), то є організація лицемірів“ та „розуміє відродження української культури, як процес боротьби з... російською культурою“ й тому кидає гасло: створити сильну, безоглядну людину, що не числилась би ні з чим. Такої образи не стерпіла більшовицька верхівка. Вона постановила знищити Хвильового. Даремно пробував Хвильовий оборонятись. Не допомогла йому й заява з нагоди критики його „Вальдшнемів“, де він, „віддаючи себе на милість своєї компартії й її ЦК“, проголосив, що знищив кінець свого роману та просив пробачення „у всіх тих товаришів, що з ними я на протязі кількох років вів запеклу боротьбу“. В 1933 р. він пустив собі кулю в голову, — не міг перенести дальшого пониження перед червоною Москвою.

Зрозуміле, що письменник із такими ідеями та з таким стилем мусів мати великий вплив на дальший розвиток української прози — аж до часу, коли за цим впливом стала слідити більшовицька верхівка та за нього карати. І так впливу Хвильового зазнали в починах своєї діяльності визначні українські прозаїки: Петро Панч, Олександр Копиленко, Іван Свеченко, Володимир Вразливий, Іван Микитенко й ін. Всім їм довелося з трудом перемагати техніку прози Хвильового й тематику. Бо Хвильовий визначив на довго й тематику для повістей Радянської України. Зрештою ця тематика держиться політично-економічних подій.

III.

Зразу опановує українських радянських письменників революційна романтика, — вони оспівують героїку громадянської війни, боротьбу червоних із білими, з поляками, з різними українськими національними відділами (називаними загалом: петлюрівцями), із ворожими більшовикам селянами (більшовики називають їх: бандитами) й под.

Характеристичною рисою української радянської літератури є змагання до сучасності, — автори хочуть стояти якнайближче до сучасного їм життя й передавати або те сучасне життя, або справи, потрібні для сучасного життя. Та не вважаючи на цю волю писати для сучасності, українська проза довго ще не може видобутись з-під впливу попередньої традиції. Виховані на російських письменниках, українські автори переймають нпр. від Ф. Достоєвського апологію іраціональних, сильних, темних інстинктів, від А. Чехова — картини міщанства та природи, як виразника власних переживань і под. До того долучився визначний європеїзм, що прийіс нпр. цинізм французького Мопасана, чи погляд французьких соціологів на революціонерів, як дегенератів та ін. (О. Білецький). Не прогомоніли й доволі сильні відгуки давнішої української літератури, — і то не тільки свіжого ще В. Винниченка з його фантастично-науковими мріями, не тільки недавнього ще тонкого імпресіоніста М. Коцюбинського з його поетич-

ною аналізою душевних переживань, але й старого етнографічного реалізму І. Левицького та П. Мирного з їх ідеалізацією українського села в протилежності до здеморалізованого міста.

Тому не дивно, що в перших радянських повістях (аж до 1928 року) революційна боротьба перенесена найчастіше в село. Зразу виводять автори розвиток революційних рухів у селі (П. Панч: „Гнізда старі“ й „Там, де верби над ставом“ — обидві повісті 1923), або село в боротьбі з білими (Андрій Головка: „Червоний роман“ 1923), або село в часах венного комунізму (Гордій Брацюк: „В потоках“ 1927), або просто темне село з давніми традиціями й „поступових“ червоних (Володимир Ярошенко: „Грбовище“ 1928). Із настанням не-и улюбленою темою стає боротьба комуністів із сільськими глитаями-гуркулями (А. Головка: „Бур'ян“ 1927, Іван Ле: „Юхим Кудря“ 1927, пізніша перерібка „13 епізодів“). Одначе найдокладніший образ на цьому тлі задумав А. Головка в цілому циклі романів п. н. „Брати“. Покищо виїшов уже його пролог-роман „Мати“ (1932), де, йдучи за слідами М. Коцюбинського, автор розповідає про невдалу сільську революцію 1905 р. Можна було надіятись, що Головка дасть у дальших частинах (3 романи — доля трьох братів) справжню епопею сучасного українського села, та, на жаль, зміна політичного курсу приневоліла автора переробити цю першу частину так, що 1935 р. вона з'явилась у немилосердно покаліченому виді.

Революційну боротьбу на ширшому, всесвітньому тлі пробував змалювати перший Олесь Досвітній, що вже 1924 р. надрукував цілу низку новель, об'єднаних в один пригодницький роман п. н. „Тюнгуй“, — про участь китайців у більшовицьких боротьбах. Незабаром з'являється його роман „Американці“, — перше більше похотно про більшовицьку революцію. Дія відбувається переважно на далекому Сході, — повстає велика революційна організація в Японії, Кореї, Китаю, на Філіппінах... Досвітній виводить український роман на всесвітню арену. Хоч його романи псує публіцистична, немистецька агітація, все таки його великою заслугою полишитесь введення в український роман азійської екзотики („азійський ренесанс“ М. Хвильового), що незвичайно оживило тематику українського роману. Сам Досвітній дає ще романи з життя тюрків („Гюлле“ 1927) та кіргізів („Алай“ 1927). У два роки пізніше видає Володимир Гжицький свій роман „Чорне озеро“ з акцією в Алтайських горах. Яскравий азійський побут у таких творах, оригінальні краєвиди й постаті додали українському романові не тільки ефектної цікавості, але й причинились до облегшення тієї важкої атмосфери, що нею всім переполні творчість українських повістярів терористичний більшовицький уряд.

Між тим літературні умовини змінились. Російські повістярї створили великі романи про більшовицьку героїчну боротьбу. З'являється велика більшовицька епопея в багатотомовому романі Мих. Шолохова „Тихий Дін“, А. Фадеев у „Роз-

роми“ й О. Серафимович у „Залізного потоці“ та ін. вивели постаті більшовицьких партизанів. Без сумніву під впливом такої лектури являється й по-українськи роман автора славних „Чотирьох шабель“, Юрія Яновського: „Вершники“ (1934), — книжечка невеличка, складена властиво з шести новель, об'єднаних із собою однією ідеєю. Це одна з найвидатніших появ в українській повоєнній літературі загалом. Чудовою мовою, оригінально збудованими гадками розповідає Яновський про більшовицьких борців із силою динамічної дії й пластичною характеристикою. Такі лицедії, як командарм Чубенко, що веде більшовицький загін до перемоги, хоч сам валиться від тифу; така українська сім'я невгнугих Полтовців, що взаємно вимордують себе, бо в часі громадянської війни належать до різних політичних обозів, — усе те таке стихійне й таке далеке від млявої статички, або розплаканої сентиментальності з довжезними роздумуваннями та розмовами замість діл.

Тематика воєнного комунізму, хоч ідейно чужа українській стихії, все ж таки оживила українську повість, приневолюючи її до виведення динамічної дії, при чому мусіла відступати на дальший план багатомовна агітація. Нпр. у Досвітнього перемагає часто публіцист, він розсипається немистецькими тирадами про теоретичні питання з більшовизму. Щоправда, таке теоретизування в більшій чи меншій мірі в усіх повістях Радянської України, хоч проти такого наважного існування повістєвої композиції протестує дуже виразно тамошня критика, передусім в останніх місяцях. Одначе, приглядаючись ближче до таких немистецьких розмов і гадок, можемо надто часто добачити в них глибший сенс. Під покришкою таких розмов слідна виразна, хоч замаскована критика більшовицьких відносин. Обороняючи більшовизм, виводять автори й закиди проти нього. Часто діється це зовсім свідомо, але часто хотіли б автори переконати противників більшовизму, що вони не мають рації. Не винні в тому автори-українці, що читач не дає себе задурити шумними обіцянками й дуже наївними аргументами. Аж надто часто голос рідної землі перемагає, — й їх слова стають сатирою на більшовицькі відносини.

Майстром такої сатири був Хвильовий, і від нього пішла сатира в українську радянську повість, що має кілька замітних сатиричних романів. Що сатира в таких повістях не могла звернутись безпосередньо проти більшовицьких порядків, того хіба не треба додавати. Вона наставлена передусім проти т. зв. петлюрівців, тобто проти українських національних організацій, що боролись і боряться з більшовиками. Такій сатирі завдячуємо живий малюнок у великому романі Юрія Смоляча: „Фальшива Мельпомена“ (1928), де петлюрівська організація, пошавши під більшовиків, переміняється в театральну трупу для продовження своєї праці. Гостру сатиру на українські військові частини, що воювали з більшовиками, маємо

в „Голубих ешелонах“ Петра Панча (1928). Зрештою сатиричне наставлення подибуємо ще в багатьох інших повістях.

(Далі буде).

Львів.

Ярослав Гординський.

ДУХОВЕ ОБЛИЧЧЯ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ.

Літературна критика чимало потрудилась, щоб з'ясувати впливи, які відбилися в творчості Ольги Кобилянської. Досягнення на цьому полі безперечно гідні уваги, тим більше, що в дотеперішніх дослідях проявляється деяке зрозуміння для потреби спирати свої висновки на певних засновках психологічних. Справді, встановлення зовнішніх подібностей у образах та ідеях різних письменників, без зрозуміння психологічного ґрунту, на якому вони виростають, невелику проносить користь. Узагалі тямка „впливу“ тільки тоді має глибше значення, коли в своїх дослідях беремо на увагу духову спорідненість¹ поетів чи філософів.

Це послідовно веде до тямки „єдності психічної структури“, що на ній сучасна структуральна психологія базує зрозуміння психічних явищ. Ця психологія засновує свої побудови на фундаментальному твердженні, що не елементи складаються на особовість, а навпаки, своєрідна структура особовости визначає місце, ролю й значення елементам. „Характер духовости, як індивідуальної, так і збірної, це в суті різноманітна єдність (unitas multiplex, — В. Штерн), суцільна організація-структура, в якій різні окремі елементи складаються на одне внутрішньо спаяне в собі ціле. І тільки з погляду цілого можна зрозуміти сенс та значення його окремих частин“.²

Таке становище психології веде до переоцінки метод літературних дослідів. Дослідник літературної творчости мусить мати на увазі, щоб збагнути єдність духової структури, чи, власне (за В. Штерном), „різноманітну єдність“ особовости письменника. Як часто духова єдність Кобилянської пропадає для нас, коли дивимось на неї крізь призму впливів таких неоднородних духів, як Ніцше, Метерлінк, Якобсен, Ібсен, та ціла низка філософів! Як фізичний, так і духовий ріст людини залежить від дуже різноманітних чинників, але ми б цілком згубилися, коли б захотіли на підставі суми тих чинників зрозуміти характер індивідуальної духовости. Письменник перетоплює в собі різноманітні, часом навіть суперечні, впливи та об'єднує їх — часом і не докраю — в процесі свого органічного росту.

Але на тому не кінчиться роля творчої індивідуальности.

¹ Проф. Д. Чижевський: Філософія Г. С. Сковороди, стор. 6. Варшава 1934.

² Я. Ярема: Українська Духовість в її культурно-історичних виявах, стор. 39. (додаток до журн. „Рідна Школа“, 1937).

Письменницька індивідуальність стає творча, коли вносить нові форми світосприймання й світорозуміння та втілює їх у слові. З тим моментом поетичні креації продовжують своє життя в сфері „поетичної дійсності“ та, як життєві чинники, трансформують збірну психіку. Коли стежимо за формами світосприймання, що знайшли вираз ув окремих фазах розвитку української літератури, то мусимо признати, що Кобилянська внесла туди чимало свіжого подуву. Не будемо шукати в її проблематиці глибини Канта, Ніцше, чи кого хочете. Філософська мірка мало надається до письменниці, що так радо зупинялась на таких душевних станах, що мають характер ферментів, коли ледве зароджуються нові, неясні почуття та заклёвуються ідеї, не стільки ясні своїми логічними послідовностями, скільки сильні своєю емоціональною сторінкою.

І. Природа й мистецтво.

Психіка Кобилянської в своїй основі романтична, і цим з'ясується її відношення до природи й мистецтва, — тих царин, яким романтизм виділив окреме місце в скалі життєвих вартостей.

1.

У відношенні письменниці до природи висувуються три моменти: 1. природа протиставиться людині з її технічною цивілізацією; 2. природа трактується як арфа, на якій людина виграє найтаємніші мелодії своєї душі, як проекція наших почувань, зокрема найхарактеристичнішого для романтичної психіки, дебо почування — невтишної туги; 3. в романтичному спогляданні природи приховується своєрідне світовідчування з його спрямуванням на глибше, на вічне, що таїться в одиночному й конкретному, та на одичне, що є відблиском вічного.

Найяскравіше протиставлення природи людині зустрічаємо в „Битві“. Ворожі для природи, її первісної чистоти та краси тенденції викликають у Кобилянської бунтарські почуття Жана Жака Руссо та Джона Раскіна (Ruskin). Ті тенденції втілює вона в образі знищення віковичного карпатського лісу, в якому то знищенні бог нашої доби, „крикливий залізний Молох“ „доказував справдешні дива“. Рефлексії письменниці з цього приводу забарвлені песимізмом. Ітак, коли після вирубання старезного лісу навкруги запанувала „бездушна тиша“, й око стрічало скрізь „найбільше спустошення, а відражаюча нагота вершин будила жаль у серці“, тоді молоденькі, пощаджені сокирою, ялинки й сосонки втратили природне могутнє бажання жити, — вони не могли жити серед тієї пустелі. „Вони рішилися вмерти“, — тими сумними словами закінчується оповідання про бій людини з природою.

Антитеза: „природа — культура“ набрала, таким чином, у Кобилянської більш песимістичного забарвлення, ніж у Руссо. Останній міг протиставити конвенціональним формам культури буйну красу неторкнених людською рукою творів природи. Кобилянська стала перед

ускладненою проблемою нашої доби, коли техніка й капітал вдираються в кожний закуток природи, розбивають її глибоку тишу, виполошують мавки з лісу, розвіюють чари, а одухотворений організм природи трактують тільки як матеріал, здатний до фабричної перерібки та призначений до купецьких трансакцій. Кобилянська надто сильно відчувала духа природи, зв'язаного містичними нитками з нашим духом, щоб не зрозуміти трагізму тих змагань, яких відгомін докотився до нетрів Карпат. Її почуття мусіли просякнутися песимізмом супроти нерівної боротьби, де з одного боку були могутні технічні засоби, з другого — сама безпомічність „дітей природи“: і вікових ялиць і гуцулів, що то їх „бажання були прості й прозорі, а умови їх щастя — блиск сонця й синє небо“.

Колись Фіхте негативно поставився до антитези великого жеванського мрійника, розвиваючи погляд, що природа без праці людської руки сувора й дика, і що людина мусить обробляти природу, бо таким якраз способом виходить із недіяльного „природного стану“ та перетворюється в „вільну розумну істоту“.³ Фіхте клав натиск — у душі Бекона Веруламського („scientia est potentia“) — на творчій поставі людини супроти природи, на моменті праці, що вкупі із знанням дає людині владу над силами природи. В тому напрямку спрямував розв'язку проблеми й Гете в другій частині свого „Фавста“. Але для романтиків назагал такий погляд на речі був чужий. Чужим він залишився й для Кобилянської.

Тільки один раз у Кобилянської природа потрагована відмінно, а саме в „Людині“. Там Олена, примушена жити на селі в тяжких обставинах, позбавлена змоги заспокоювати вищі духові потреби, кидає такі слова: „Той, хто не проживав у безлюдному місці, відірваний від усяких товариських зносин, тяжко працюючи в неустанній одноманітній боротьбі з журбою, той і не може оцінити наслідків такого життя на чутливу душу. Нема тяжчої кари для молодого живого духа, для бистроумних, енергійних, а надто ідеально складених натур, як таке життя. Шумна це фраза, наче б то природа сама могла чоловіка вдоволити... З днини на днину, з місяця на місяць починала Олена на собі наслідки того тупого бездушного життя“.⁴

Тут прокинувся у Кобилянської скептичний погляд на романтичну поставу супроти природи. Але такий погляд стоїть у її творах одиноким. Загалом трактує вона природу, як джерело душевного багатства. „Я відчував — говорить один з її героїв — цю прешпину красу природи кожним нервом; їв її очима, упивався її існуванням, а до того всього й знав, що сили, які становили мою душу, збудила вона, що вихохла їх сама саміська вона... Щасливий, хто може розуміти її!“ („Жебрачка“ в збірці „Покора“ з 1899 р.). Коли Lamartine назвав раз природу — „le souverain art“ (у передмові до своїх „Poésies nouvelles“), то цими словами найкраще спредизував романтич-

³ Fichte: Bestimmung des Gelehrten, стр. 61. (Reclam).

⁴ О. Кобилянська: Людина, стор. 143, вид. „Рух“.

ний погляд на природу. Таємниця тієї суверенної ролі природи ховалася в душі романтичної людини: в її глибокому відчутті безміру й динамічності природи. З філософів-романтиків динаміку природи глибоко збагнув Шеллінг, а її демонічність Шюпенгауер. Та коли філософи говорили про це абстрактними поняттями, що в них губляться глибокі емоції, то поети, навпаки, намагалися безпосередньо передати мову природи: німу грозу скель, шум лісу, самоту ночі, таємну мову небес, перебої бездонних морських хвиль. Романтична мова — мова таємних порухів душі — пересичена настроєвістю, що якнайтісніше в'яжеться з природою та з неї черпає свою образівність. Така пересичена природою настроєвість характеристична й для творчості Кобилянської. Цілком вірно помітила колись Леся Українка, що в творах буковинської письменниці „враження пейзажу та рух душі зливаються в одну нероздільну гармонію“.⁵

На один момент у переживанні природи мусимо особливо звернути увагу: на захоплення динамікою бурі. Героїня новелі „Природа“ не може задовольнитися „спокійною красою“ гір. „Страх бажала опинитися на морі, побачити його колись у бурю, або як сходять сонце, або в місячну ніч. То, певно, інша краса, як гори: неспокійна й повна перемін, принадна й пишна. Гори, з їх стоїчним і похмурим спокоєм, настроювали сумно, і все більш та більш розбуджували спрагу краси, — та вгасити її не вміли“.

Захоплення динамічною красою сполучується з надзвичайною ніжністю, субтельністю, такою характеристичною для жіночих типів Кобилянської. Дівчинка, героїня нарису „ImpromptuPhantasie“, „ніжла, вразлива, немов мімоза, з сумовитими очима“, дуже інтенсивно переживає природу і в її найніжніших тонах і в первісній, дикій красі стихійних сил. То вона заслухується в жужання бджіл так, що аж потопає душею в тих тонах, то знов прагне зазнати сильних переживань, і тому в бурю вибирається до міста. „Малі груди розходилися з відваги, а сумовиті дитячі очі, широко отворені, вплились кудись в далечину. Чи вона хотіла вгадати рух хмар? Чи збагнути в зойках бурі яку гармонію, мелодію? Чи бачила особливі форми і з'явища дерев, що вигинались у вихрі?“ — Буря стає виразом „дикої, невгомної туги“, що зродилася в Наталки на ґрунті її першого кохання („Царівна“). „Понурі маси мряк тягнуться над горами, вітер гуде лиховісно. Смереки на горах хиляться, потрасувані ним, мов у шаленім болю. Я тут, у долині, сиджу сама і прислухаюся вихрові своєї душі... Дика, невгомна туга розриває моє серце. Моє щастя скінчилося“.⁶

Але образ бурі має ще іншу функцію: буря грає роль стимулу, коли душа рветься до чогось вищого й кращого. В цьому прихована характеристична риса світосприймання письменниці. Такі поривання переживає Наталка. „Деся далеко ударив грім і луна гуділа, коти-

⁵ Леся Українка: Малоруськіє писатели на Буковинѣ, „Жизнь“, 1900, X. — цит. у вступі до „Людини“, вид. „Рух“.

⁶ „Царівна“, стор. 95, вид. Української Накладні.

лася горами глухо, грізно, довго. Аж лячно ставало. А опісля піднявся вихор. Гей! який дикий, несамовитий! Величезні біляві маси мряк димляться з глибоких ярів угору і мчаться в скаженім поспіху в ту сторону, куди їх вітер тонить, а все понад шпилі тих величезних, лісами закритих гір, щоб укінці піднятися високо під небо й заслонити його або відлетіти кудись у безвість... Коли сліджу за їх летом, здається мені, що мушу розкрити рамена широко, щоб і мене понесли з собою в якусь незнану щасливу далечину“ („Царівна“, 16).

Чудові малюнки динамічної краси, прихованої в бурі і в лісі, дала письменниця в повісті „В неділю рано зілля копала“.

Крім цієї ідеалістично забарвленої краси, зустрічаємо в творах Кобилянської також відчуття краси, що випливає з буйности органічних сил природи. Письменниця передає пастрій лісу, коли в деревах „розбуялися їх чуття, що приглушував лише глибокий супокій ночі“, коли „сміх самого здорового життя... пробивався крізь все, а якась тут, погідна, мов оксамитовий плащ, лежала на всім і викикувала щораз більше бажань і любов до життя“ („Битва“). Вона відчуває глибокий віддих лісу, коли сонце „розпарює соснину“, а „гаряче повітря переповнене живицею“.⁷

За ключ до розуміння світосприймання Кобилянської править, на нашу думку, інтуїція, що виникає в космічний рух та пронизує речі аж до їх глибин. Інтуїція глибині прокидається в тиші ночей або ще радніше — в молитовній тиші лісу. „В місячних ночах... душа моя неначе багатіє, неначе одчиняється для чогось-когось то; неначе розширяється. В ній починає оживлятися щось, що в днину мовчить, а не знаходячи ґрунту для своїх зворушень, ніжвіє, і починає перемінатися в пісню чуття, злучаючись несвідомо з природою й такою беззвучною піснею ночі“.⁸ „Тихо стоїть ліс. Спокійна й принадлива його глибин“.⁹ Вікові ялиці, „з широким галуззям, як здається, без всякого замітного руху, шумлять і заявляють тим про своє глибоке життя“.¹⁰ „Опинишся... десь високо на горі й глибоко в лісі станеш, роззирнешся — і слухаєш. Не йде щось лісом непорочне — святе? Так. Не сам Господь іде й благословить його глибоку тишу. — Господи, Ти тут! — Як віде Тебе нема, ні по церквах, ні в людській груді, — то тут — Ти є!“¹¹ „Старезне соснове гілля звисало нерухомо над нашими головами, і ми віддавались на часок цілковито потузї лісової тиші“.¹² Ліс викликає такий поважний настрій, як святиня: „Я не годна говорити, йдучи оттаким лісом“ — каже Маня Обринська.¹³

Освальд Шпенглер уважає романтику лісів і моря за прита-

⁷ „Через кладку“, „Літ.-Наук. Вістник“ (ЛНВ), т. 58, стор. 475.

⁸ Там же, т. 59, стор. 22.

⁹ „Юда“ в зб. „Снитися“, Чернівці 1922, стор. 44.

¹⁰ „Лісова мати“, там же, стор. 54.

¹¹ „Через кладку“, ЛНВ, т. 57, стор. 62.

¹² Там же, т. 58, стор. 473.

¹³ Там же, т. 60, стор. 217.

манну Фавстівському типові людини, що його протиставить аполлінському типові — витворові класичної старовини. Зокрема шум лісу з його таємним запитом про причину та мету (звідки та куди?), з його затопленням моменту в вічності — характеристичний для фавстівського світорозуміння, де душа спрямована на безмежно-далеке майбутнє. Відчуття безмежності та нетілесності буття — головна ознака того світосприймання. „У фавстівському всесвіті нема, здається, нічого матеріального, непроникливого. В речах прочувуються інші світи, їх густота й твердість — примара, і визначні люди мають хист заглядати крізь скелі та гори в їх глибінь“.¹⁴

І в Кобилянській дійсність тратить свою матеріальність, а набирає пластичного характеру, оновивається чарівним серпанком, як напр. у цьому образі буковинських Карпат:¹⁵ „Тут бувають приховані пропасті, тут є місця, де живуть божки й русалки, де чародійне зілля закриває земним дітям очі, щоб вони не бачили того, що було б незрозуміле їхнім буденним душам і що засліпило б їм очі. Чародійне зілля й казки Карпат. Де неушкоджено буває арніка, що містить в собі лічничу силу, а разом і отруту, що кидає очима на буйний, заспаний тепер потік... і видає свій дивний запах. Де все один віддих, один ритм“.

Таким чином у романтиці лісу Кобилянської проявилась та сама фавстівська риса, що й у динаміці її почувань.

Її світорозуміння знаходить своє завершення в ідеї єдності буття, що їй мусів дати якийсь теоретичне обґрунтування Фламаріот своїм твором: „Бог у природі“. Згадуючи Наталка про той твір („Царівна“, 176), не дає ніяких теоретичних міркувань, зате тим крацій дає вираз своїм почуттям. Ітак, коли вона лежала в саду, заслухана в тихий бренькіт комахок, „тихе, безшелесне, різнородне життя довкола мене — каже вона — прочувалося мені якоюсь ніжною, неказано гармонійною мелодією, не завжди чутною, а й невловимою слухом, і не зрозумілою кожному! — Я вслухувалася в неї цілою душею, і мені здавалося, що моя душа — то лиш один той із цієї цілої гармонійної мелодії, і зливається тому так радо з тою широкою барвною струєю, що звється природою, уполюється нею, мов земля сонцем і теплом“ (184). Не було то тільки хвилеве почуття Наталчине. Навпаки, воно залишилось тривалим і панівним. „Все — один віддих, один ритм“, — в тих словах криється глибінь філософічного світопогляду Кобилянської. Замітна річ, що письменниця приписує відчуття єдності буття простій гуцулці Докії. В часі бурі в лісі „її огорнуло дивне почування. Вона не могла б його описати. Цього вона й не хотіла. Тепер вона яраз зрозуміла. Зрозуміла все. Аж тепер, коли старілася. Все на землі, що Бог створив, було одно. Все був

¹⁴ O. Spengler: Untergang des Abendlandes ст. 507, 516, 517.

¹⁵ „Лісова мати“, як вище, стор. 54.

¹⁶ „Лісова мати“, як вище, стор. 57.

один віддих“ (підкреслення авторки).¹⁸ — Старенька Докія збагнула велику мудрість про єдність усього буття і тим наблизилась до світовідчування молоденької Наталки, яка інтуїтивно відчула, що її душа — один тон безмежної гармонії природи.

(Продовження буде).

Яворів.

Дмитро Козі й.

ПОЕТИЧНА ТВОРЧИСТЬ У СОВІТСЬКІЙ УКРАЇНІ.

Підсумок творчости Тереня Масенка дає збірка „Книга лірики“. Це продукція багатьох років, в якій відбиваються мотиви сучасности. Спочатку це типові для 1927—30 років мотиви села, — розлуки, його природи й туги за ним. Багато місця у збірці присвячено коханню. Нізніш поет починає відгукуватися на загадані теми. Пише вірш „Кольман Валіш“ про мадярського комуніста, „Мотила Маркса“, „Село комсомола“, „Під стінами Кремля“ й подібне.

Оформлення двох перших мотивів — безпосереднє й щире, чим справляє прясне враження. Далі поет стає на звичайний шлях оспівування. Його поезії набирають бойового тону, від якого тхне надуманістю, декларативністю, перекладанням гасел:

„Іменем революції не дозволяймо
Слабнути нашим бійцям“.

Зїздам комсомолу присвячує Масенко вірш: „Будинок, де виступав Ленін“. Це дім,

„Із якого пішло племено
Юности нової на землі,
Бо родилось в слові — Ленін,
В цім безсмертнім із людських слів“.

Звичайна варіація імен Ленін — Сталін на різний лад. Слово Леніна, це те слово —

„Що народам мову дає,
Що ліснями і квітами стеле
Мою землю і серце моє...
Що зроста у слові — Сталін
В нові подвиги й діла“.

Підвищений тон захоплення властивий поезіям Масенка. Але зохились у минулому цей тон звучав у захопленні розвитком, поступом України. Року 1929, наприклад, оспівує він Чорне море. Бачить рух пароплавів у порти України, що

„Пролетівши морями, як птиці,
В степові запливають пшениці...
...Україно моя степова!
Вже до тебе в портах робітничих
Вічно бита і вічно нова
Міжнародна дорога все ближче“.

З приводу цього віршу („Хай гремлять і зростають порти“) поет, прочуваючи, що він, може бути, недовподобив писав, забезпечує себе від підозри в українському імперіялізмі, нехай мовляв ті.

яким щось такого покажеться, „виходять, кричать: Хай не гримлять, не зростають порти ССРСР“.⁶ Побоювання поета не були даремні. На сьогодні його музу вилікувано від „імперіялізму українського“ з прищепленням імперіялізму всесоюзного.

С. Крижанівський. Комсомольський поет. Зазнав свого часу нагинки за відрив від життя. Свою збірку „Повноліття“ починає резигнованими рядками: „Я починаю старітись, в дзеркало часто дивитись“. Така філософія старости, йдучи в розріз з загальним настроєм молодіння, що його плекається керівниками літературного життя в Союзі Рад, викликає проти Крижанівського похід критики. Поет скоро здає свої позиції й приходиться в настрої покаяння. Визнає свої провини супроти доби в трохи підвищеному тоні:

„Прости мене, моя країно,
За многогрішній діял.
...В пусті слова ми часто грались
І там, де звівся Дніпрогес,
Ми не були і проморгали
Час героїчний, час чудес“.

Крижанівський лірик, поезіям якого властиві зосереджені подекуди сумовиті настрої. Він безпосередньо відгукується на різні мотиви в житті природи й людини. Пише просто, не претендуючи на оригінальність думки й форми. В тім полягають його „многогрішні діла“. Щоб викупити свої провини, поет звертається до сучасности. Озивається на теми авіації вже в тоні оспівування своєї доби й її вождів. Три найбільші літаки Союзу дають йому мотив для поезії „Крила людства“.

„Ці гіганти — Ленін, Сталін, Горькій —
Крила людства, зброя боротьби,
Вилетять у піднебесся гордо
В знак безсмертя нашої доби“.

Йдучи за потребами дня, Крижанівський дає також поезії на оборонні теми.

Наймолодший з поетів великої форми Ігор Муратов. Має збірки: „Космографія“ та „Загибель синьої птиці“. Ця початкова творчість, дуже недосконала з боку мовного, відгукується на теми виробництва. Останні твори Муратова: „Важкий прогін“, на тему життя й праці великого заводу. Роман „Зелені зозулі“ — величезний твір-поема. В повнім значенні нове вино в старих міхах. Нове життя, нові люди, їх участь у творенні цього життя, колгосп, його молодь, роман героїні з пілотом, учасником експедиції Челюскіна. Все це вложено автором у створену Некрасовим форму. Помимо того — трубі мовні недостатки — русизми підсилюють неприємне враження від упадаючого до очей стилістичного наслідування й затемнюють цікавий по суті зміст поеми.

Під особливою увагою Комсомолу й письменських організацій є І. К а л я н н и к. За ним числиться багато „націоналістичних зривів“, за які свого часу поет був навіть виключений із Сплки проле-

⁶ „Літ. Ярмарок“, 1929. V.

тарських письменників. Останніми часами, уникаючи згаданих зривів, Каляник звертає свою увагу, звичайно під відповідним керівництвом, на чужу тематику — радянський схід, тощо.

На своєму декаднику 1935 р. Каляник читав матеріали до книги „Гордість“. Наставлення поета демонструється назвою П. частини — „Ленінська зміна“.

Один із наймолодших — Іван Вирган. Року 1934-го видав збірку: „Озброєна лірика“, що своїм змістом відповідає назві. У всіх поезіях Виргана пробивається думка про війну, про її неминучість, а загальний настрій його — бойовничий. Готування до війни, мобілізація свідомости в напрямку оборони, приречення до смерті, перемога на руїнах старого світу, — ось основні ідеї творчости Виргана. Всі сили мають бути мобілізовані для оборони батьківщини, бо:

В нас найкраща в світі вітчизна,
Все готово на захист її,
І твій лен і палатки мої.

Вирган вигідно виділяється своєю простотою. Він не женеться за оригінальністю, бере старі засоби й використовує їх з власним відчуттям так, що в його поезіях все можна знайти щось своє, не заповнене. Додатньою стороною його творчости, поза багатьма хибами, що походять від невправности, є емоційність і свіжість образів. Напр.:

Грає кінь молодий,
Як струмочок води...
Як водоспади грають коні,
Як руть у площі на руді.

Подібних образів можна знайти чимало.

Філософічним credo м молодого поета в першій збірці є фінальний акорд віршу „Ліричний наступ“:

Все зведеться до танків, до трав,
Од живого до мертвого — все,
Од громів канонад до пісень...

Остання збірка: „Сад дружби“ містить вірші про дружбу, моль, працю, материнство, силу червоної армії.

„Хочемо, прагнемо, можемо“. Так назвав свою першу збірку молодий поет Арон Кошштейн. Головна ознака цієї творчости — мажорність. Він пише про любов, про дружбу, молодість, смерть, боротьбу, — все в такому мажорному тоні, що вельми доброзичливий рецензент збірки вважає за потрібне зробити застереження, що мажорність поета не є барабанність.¹ Сам поет щодо своєї пісні висловлюється: „Ти ще ламка і несмілива“, що викликає в згаданого рецензента сумнів. Дійсно — чого, чого, а сміливости у молодого автора досить.

Кошштейн орієнтується часто на частушку, як напр.:

Паротяг саме хоробро,
Вперто поїзд він везе.
Партяги ті роблять
На заводі Х. П. З.

¹ „За Марк.-Лен. Критику“ 1934, ч. 4.

Світовий капіталістичний лад поет картає приміром у своїй поемі — „Англійська мова“:

Пролітають ангели
Над тобою Англія...
Спить безробітні у садках.
Ковдрою — вітер, подушка — рука.

Остання збірка Кошштейна: „Вулиця Щорса“. Це загадана тема, й збірка зустрічає прихильну оцінку з порадою працювати над мовою, а також в напрямі звільнення від різноманітних впливів.

Д. Чепурний — поет совітського патріотизму. У своїх творах виявляє захоплення розмахом совітського будівництва. Ставить собі завдання показати совітську людину, свідому своєї особливої, окремішньої гідності громадянина республіки Рад. Поет радіє, що:

Скида земля стару іржу
І буйно квітне масм,
Життя змісло стару межу,
І тин дядьки рубають.

Пізніш у поході проти злочасного куркуля Чепурний дає зразок своєї творчості, що стоїть па сторожі класової пильності, в формі образного рахунку:

Чуєте, дядьку, досить.
Батько мій спину на себе ламав.
Ви були в хромових —
батько мій босий,
а па дворі — зіма.

Тепер часи змінилися. Перемогою пролетаріату змито тих у „хромових“ і сьогодні:

Вже радісно живуть
в нечуваних роботах
Колишні наймити
одвічні злидарі.

Автор великої поеми: „Мічурін“ — Євген Фомин, великий симпатик Пушкіна, що ясно виявляється в його творчості. Зазнав за своє захоплення нагілки. Однак дехто з критиків бере його в захист, не вважаючи гріхом захоплення „мистецькістю Пушкінської строфи“.² Позитивним вважається те, що поет зацікавлюється життям шляхом виняткової людини, — вченого Мічуріна, показуючи, що перемога здобута цим вченим, можлива тільки в совітських умовах. Ці творчі умсви оспівує Фомин у своїй поемі:

Нам дар творити, дар співати:
В епоху Сталіна живем.
Ми молодієм, устаєм...
І землю, землю омолодим.
Перемагаємо природу:
В епоху Сталіна живем.

У минулому видав збірку: „Ескізи“ (1930), яка вважалась

² Адельгейм, „Літ. Газета“, 1935, ч. 42.

того часу за явище негативне з боку ідеологічного, за песимізм в шуканні людини:

Де ж ті люди живі — не хворі,
Де ж ті люди з порив-екстазами?

Майбутнє авторові здавалося тоді „засніженим силуетом“, а мистецтво и боротьба двома різними таборами. Сьогодні поет покінчив із таким нелегальним думанням і бачить все в ясніших барвах.

Микола Булатович, видав маленьку книжечку під великою назвою: „Книга тривоги“. У цій збірці автор хоче показати червоних героїв на варті совітських кордонів, величезні дії сов. будівництва. Один із рецензентів „Книги тривоги“ зазначає, що книга зовсім не тривожна. А все ж радить поетові працювати далі.

Зрештою, — В. Собко, А. Михайлюк та ін. Помимо всіх згаданих, в поезії дебютує ще чимало молодих сил, про поетичний хист яких ще тяжко говорити.

Рік 1936, яким кінчається цей огляд поезії в сов. Україні від трагічної ревізії українських літературних сил у 1934 році, можна, без побоювання помилитися, вважати закінченням одного з численних періодів в житті цієї поезії за пореволюційні часи. Слід підкреслити — в житті, бо періодами розвитку їх не можна вважати з огляду на неприродно коротке тривання, а також на відсутність перехідних стадій, часових чи то психологічних. Період закінчується натиском зовнішніх сил згори. наслідком чергової кампанії проти засмічення ідеології. Після такої кампанії поезія міняється внутрішньо, тобто тематично, ідейно й настроєво, а також зовнішнє чи то стилістично.

Переступивши 1917. рік, українська поезія ввійшла в нове життя під двома стаями, — трохи припізненого народництва та модернізму „Української Хати“. Продовжувачі згаданих традицій, „Літ. Наук. Вістник“ та „Шлях“, купчили навколо себе літературну молодь. Провід у ліриці ведуть Олесь, Вороний, Чупринка. Через те, коли народництво відходить у минуле, в Україні засновується школа символістична. Її ранні твори носять знаки впливу згаданих поетів. З відходом мотивів народницьких висовується на передне місце мотив індивідуальний. Сов. критика відмічає відрив школи від життя, а її настрої дістають кваліфікації дрібно-буржуазної. До боротьби ідеологічної на літературному фронті прилучається боротьба стилістична. Символізм і імпресіонізм показуються не відповідними, хисткими формами для виявлення марксо-ленінських ідей. Під натиском критики, підпорядкованої партії, приходять у поезії до імпресіоністичного реалізму. Цей стиль однак є тільки етапним у переході до реалізму, до якого додається означення „соціалістичний“. На рік 1936 стилістичну боротьбу можна вважати докінченою. Символізм, імпресіонізм, натуралізм, формалізм і нарешті футуризм переборені, і на їх місці всевладно заступає „соціалістичний“ реалізм.

Щодо завдань, то відійшли в минуле — безпосередня агітацій-

ність, лозунговість, декларативність. Вимоги до поезії змінюються до формулювання, яку їм дає Постишев: „Нам неогрібні зараз загальні декларації та виступи з різних нагод... нам потрібні великі художні полотна, велика, ідейно насичена художня література“. Головний керівник гостро виступає проти скороспенок, що відгукуються на кожну чергову кампанію, на кожну передову в газеті. Постишевські тези розвиваються й розшифровуються критикою: „Треба створити нові великі історичні епопеї про Леніна, про Сталіна. Створи великі образи нашої країни, великі епічні полотна про країну, яка віками терпіла колонізаційний гніт“, каже С. Щупак.³ На III пленумі СРП покладається керівним початком сов. поезії — простота, як вищий ступінь майстерности та народности. Рекомендується з натиском вивчення фольклору та його використання. Визначивши таким чином завдання поезії, керівництво ще збільшує свою увагу до літературних робітників, опікується ними ще з більшою пильністю. А все ж зусилля не приводять до бажаних наслідків. Загально констатується відставання поезії: „У нас є майстри лірики, але лірики великого змісту, великих тем, великих думок, узагальнень у нас небагато“, каже згадуваний уже тут Щупак. Хвиля твердить, що сов. поезія не має ще творів, які б відповідали тому, що твориться в сов. країні. Критик відмічує нехтування словом.⁴ Каганович ставить у вину молоді заміну глибокого пізнання змісту й форми фольклору, перенесенням певних штампів. Підкреслює штучність, аж до нехтування елементарною грамотністю.

Це коротко твердження рад. критики, проти якої не доводиться заперечувати. Вона цілком відповідає дійсності. Розходження об'єктивної критики з сов. офіційною приходить при встановленні й аналізі причин, що з них випливають згадані наслідки. Шукання причин відставання пекуча тема. За головні причини, що гальмували розвиток сов. поезії вважається, звичайно, спроби різних шкіл спрямувати поезію на рейки „націоналізму“. Одною з причин вважається шукання нових жанрів. Тому на пленумі СРП поставлено питання жанрів. Вину за відставання пленум кладе почасти на самих поетів, почасти на СРП, яка не провадила роботи з поетами з достатньою увагою й пильністю. Падало було постановлено перебудувати Спілку так, щоб творчість поета зустрічала незмінну увагу та підтримку, засновану на товариській критиці.

Щодо уваги й опіки, то український поет ніколи не міг поскаржитися. Керівництво все дбало про них. А все ж у порівнянні з сьогоднішнім минулі періоди мають перевагу. Сьогодні тактика переслідування змінилася на тактику попередження, що переводиться в життя запропоновуванням неоформлених тем і окресленням вже заздалегідь рямців для них. Найцікавіший помічний засіб для підвищення ідейної й художньої якості поетичної творчості — це пе-

³ З доповіді на українській поетичній нараді, „Літ. Газета“, 1936, ч. 7.

⁴ „За Марксо-Ленінську Критику“, 1934, ч. 5.

реведення в життя того, що формально вважається в СРСР тяжким гріхом, а саме — відриву творців від життя. Український поет, що, натурально, не може unikнути впливу національних і соціальних чинників, властивих історичній добі, яку переживає Україна, відводиться від натиску явищ доволішнього життя штучно. З ним робиться так, як із занадто спостережливою й допитливою дитиною: щоб відтягнути її увагу від близького й живого, її займають казками про далеке. Українського поета не можна залишити самого, щоб він не задумався занадто. Ним опікуються, а щоб не занудився, дають працю, — написати те-то й саме ось так. Певне завдання. А ще безпечніш під тим поглядом — переклади. Тут уже зовсім нема чого побоюватися за наслідки. З українським поетом поводяться зовсім, як з панською дитиною: щоб не заглянув до кухні життя, йому дають виховників чужинців, що беруть його від впливу оточення. Дають завдання, а як їх виконати, знову навчають чужинці. Головним зразком сьогодні покладається Маяковський. Генеральне завдання поетичного фронту — перекладати Пушкіна. Перекладають майже всі поети. Помимо перекладів із російської мови, багато перекладають із грузинської, з жидівської й менше — з європейських мов. І в тій сфері, не зв'язані побоюванням проґршитись, поети дають часто перлини. У своїй власній творчості поети зраду звертаються теж до чужої тематики, оминаючи своє — пекуче, небезпечне...

Величезна увага й опіка компартії приводить до малих наслідків. Замовлені „великі полотна“ не тчуться. А керівники не надивуються, — чому так? Коли Постишев, перерахувавши всі привілеї, надані українському письменникові, яскраво змалювавши прекрасні умовини їх праці, задав їм питання: що перешкоджає українським письменникам працювати? — йому ніхто не відповів. Не спромоглися, як казав А. Сенченко. Відповідати на делікатне питання мусіли секретарі Ц. К. Не приходиться дивуватися, що на запитання не послідувало відповіді. Справді, хто б спромігся відповісти, що надмірна увага придушила творчі поривання, що під цільним оком доглядача можна ще працювати фізично, але не духово...

Лютий 1937. — Прага.

Олександра Чернова.

ПУШКИН І УКРАЇНА.

2. Українська тематика в Пушкіна.

Українська тематика, ані взагалі суто національна тематика з якоюсь патріотичною закраскою, в Пушкіна не існує. За час побуту в Україні Пушкін дав тільки два твори: „Вещий Олег“ і „Цыганы“, що зв'язані з Києвом і з Акерманськими степами. Проте баладу „Вещий Олег“ можна було написати скрізь, як її склав перед Пушкіном — шаблоново Рилєєв. Або ж, як сам Пушкін на початку вересня 1830 р. створив жарт „Бесы“ у танечному ритмі метелиці і скаженої заверюхи.

Та після знайомства з Гоголем — немов за якимось оповіданням „Пасічника Рудого Панька“, дав Пушкін жартівливу баладу „Іусар“ 1833 р. Поет може кожну тему свого вимислу опрацювати так реалістично, що ніхто навіть не пригадується над тим, де воно діється, звідки поет це бере та так добре знає. Пушкін дав р. 1814-го невеликий вірш „Козак“, якого можна вважати згустком кожної пісні про зустріч мандрівного вояка з дівчиною, як „Козак і Кулина“, „Козак і Дзьоба“, та прологом Шевченкової „Катерини“, або „Наймички“. На те й є у поета — розмашна уява, щоб були якраз такі, а не інші явища поетичної творчости, зокрема ж у добі романтики.

З романтики виловився й Пушкінів Мазепа, герой поеми „Полтава“. З історичним сюжетом міг поет познайомитися якраз у часі свого походу на півдні в Бесарабії. Він — книжник і любовник старих літописів — міг про героя чимало читати й чути. А втім поет мав у пам'яті й перед очима несамоциті образи поеми-балади Байрона „Мазепа“ 1819 р. В російському письменстві були такі свої писання на цю тему: Рилєєва дума „Войнаровский“ 1825 р., Аладьїна роман „Кочубей“ 1827 р. А все ж таки цікава одна подробиця. Для свого історичного роману 1827 р.: „Арап Петра Великого“ приготувався Пушкін вже давніше, перелічуючи чимало джерел до історії доби Петра і якраз допіру продовж жовтня 1828 р. він творить свою поему „Полтава“, в примітках до якої зсилається на „Историю Малороссии“ Бантиш-Каменского 1825 р.

Зрештою сама будова поеми вказує на вповні оригінальний підхід поета до сюжету. Образи природи України в ній так міцно збудовані, що в них годі шукати якихсь чужих зразків; вони наскрізь пушкінські, — як згодом та ж сама українська ніч та образ Дніпра в Гоголя є одинокими у своєму роді тільки гоголівськими описами. Персонажі тла — Кочубей, Іскра в ході дії близькі до історичного підложжя, та враз із Марією—Мотрею скоріш епізодичні фігури. Вона, очарована молодечістю старого гетьмана, не має супроти нього своєї волі ані характеру. У романтичній поемі вона той образ уяви поета, який малярі-імпресіоністи злегка притьмарюють.

Мазепа виходить у Пушкіна повною протилежністю до байронівського героя. Старий гетьман — людина наскрізь політичного характеру: скритний, грізний, згідно з характером доби — жорстокий і твердосердий. Він прямує невпинно до осущення наміченої мети, стож мусить бути безмежно обережний і недовірливий. Усе те складається на демонізм героя поеми. Мазепа — старий, не може вже, як це звичайно в молодика, гайнувати запалом: він обчисляє кожний момент... Карл, — молодий запальчивий фантаст — ставить на карту одиноко престиж політичної могутости своєї держави в Європі.

Зате молодий Петро, що, по стількох невдачах супроти Швеції, мусить з нею змірятися на території не так давно злученій з російською державою, виснаженій походами, роботами, податками, панщиною — отож серед ворожого населення — рішається на боротьбу в обороні власного свого й усієї його держави життя-буття.

Поет у дійсності образом Петра — вождя й побідника — затінив найбільшого ворога російського царя — Мазепу. Накінець, поет, що впровадив Петра в „Арапі“ майже у весь багатирський зріст, що окреслив царя так виразно у віршу „Стансы“ 1826 р., зо становища власного переживання й історичної віддалі, закладених в основний план поеми, не міг інакше протиставити обох героїв.

Історичности в поетичному творі годі дошукуватися, бо ж кожний твір має своє ясно окреслене, непорушне заложення. Для поета була цим заложенням дійсна перемога Петра над противниками на болонях біля Полтави; з цього менту починається зріст Росії, яку Пушкін свідомо й гаряче любить. Може через цю любов до своєї батьківщини він умів так правдиво зобразити її великих противників — давніше Наполеона, та в поемі „Полтава“ — Мазепу: „одно из самых замечательных лиц этой эпохи“.

Проте, хоча Мазепа виступав у поемі Пушкіна з рисами мрячного демонізму, у світовій літературі немає досі твору з так мистецькими образами надії й очікування волі України, як саме в цій поемі. Поява цієї поеми 1828 р., „Тараса Бульби“ Гоголя 1836 р., і „Кобзаря“ 1840 р. — це природні площини і етапи зросту національної свідомости українців, що були проснулися для неї під впливом „Літопису“ Кониського й „Енеїди“ 1798 р.

Найкращим свідомством глибокої людській правді, яку вичув і відтворив Пушкін у своєму Петрі, є те, що ані Мережковський у романі „Петр и Алексей“, ані Толстой у романі „Петр Великий“ — не змогли перевищити поетичного силуету Петра, створеного Пушкіном у творах „Арап“, „Полтава“, „Медный всадник“ і в стиху „Отрывок“ 1827: „Какая ночь! Мороз трескучий... и вся Москва спокойно спит“... (пор. „Петр Первый, казнь стрельцов“).

Теж саме можна сказати й про захоплення поета демонічним у Гришки Отрепьева, що — як монах і Лжедмитрій — є скоріше трагікомічна постать одчайдуха; зате глибокий трагізм, що впливає з почування й любови для нової Росії, знаменує все єство Бориса, безперечною предтечи Петра I.; грізна таємна сила демонічного вибухає тільки в Марини.

Пушкін ставився до явищ життя з площини переживань і почувань поета. Його захоплювало те, що було понад міру звичайної буденщини, що виявляло глибші пристрасті єства людини. Дослідника обов'язує в даному разі історичний об'єктивізм, як супроти поета в його відношенні до явищ минулого, так і супроти ваги поета для сучасности. Історикові письменства ясно те, що Пушкін у ряді російських письменників є безперечно наймогутніша постать, не тільки як багатогранний поет-мистець, але й як громадянин-мислитель. У його ширості є завжди правда переконання, якого він нічим не прислонює. Отож, для прикладу — Пушкін, як поет волі, висловлює публично дяку автократові й противникові волі царю Миколі — за дозвіл повороту з примусового побуту в глухий провінції. в віршу:

„Друзьям“ 1828: „Нет, я не льстец“, хоча поетові доводиться гірко терпіти через примхи царя-цензора.

Зо становища цієї громадянської сміливості поета належить оцінювати його публіцистичні вірші 1831 р., повні державницького запалу: „Клеветникам России“ і „Бородинская годовщина“. Ці дзвінкі боєві вірші були справжнім викликом на прох перш усього поляків. Вірші ці ледви чи були подумані у відношенні до слов'янських народів, що саме об тому часі готовилися стати до борні з турками й німцями, — хіба при допомозі Росії, а не в її пряму користь. „Домашний спор“ поляків з Росією закінчився самостійністю Польщі. Давно користуються цією самостійністю болгари, греки, серби й румуни, — не без співучасті в боротьбі за оцю самостійність тієї ж таки Росії... Слід надіятися, що й українсько-російський спір покінчиться тією ж незалежною державністю України. А державна незалежність усіх слов'ян зможе дати хіба привід „слов'янським рікам“ злитися в одне море спільних інтересів взаємної оборони власної незалежності й незайманості... Пушкін любив волю особисту, мріяв про неї для закріпщеного народу, захоплювався визвольною боротьбою греків, віршами сердечного співчуття згадав і волю України, а в цьому вірші — волю слов'ян.

Ось так історія виправляє алегорії поета та вносить у принципи „історія — вчителька життя“ поправку через доповнення — „минулого“. Обривки публіцистичної поезії Пушкіна, що склалися протягом 20-ти літ тяжкої реакції, сьогодні є великим документом і свідком доби: Арачєєва — Бенкендорфа, розправи з Наполеоном та з Декабристами; повільного вмирання блиску царювання любимого внука Катерини й розцвіту фрунтового вишколу усієї Росії. „Ужасный век, ужасные сердца!“ (Скупой рыцарь 1830).

Читачеві все ж таки краще позостатись при справжніх перлинах музи Пушкіна, хоч би при драматичних сценах 1830 р., в яких поет зміг увійти в закамарки душі скупаря („Скупой рыцарь“ 23. X.), або відтворити істоту заздрої посередності супроти безжурного й довірливого генія („Моцарт і Сальєри“ 26. X.), або накреслити — не без автобіографічних рис — долю перелесника жінок („Каменный гость“ 5. XI.), та невгамованість жалю за втраченою товаришкою життя („Пир во время чумы“). Останній твір можна б навіть притисувати до тяжких умовин політичного життя 1830 р. й бачити в „предсідникові“ самого поета — Фавста, що його скрізь і завжди призоє смертельний спомин про загублену любовку.

На цьому ж мотиві конфлікту й трагізму незаспокоєної любови збудовані сцени „Русалки“ 1832 р. Тема ніби українська, бо діється біля млина на Дніпрі, але без усякого сліду людовости. — отож вповні міжнародня...

Геній чистої поезії був завжди в безмежних просторах життя всесвіту.

Крім 4-ох літ примусового побуту на окраях України, Пушкіна лучили з Україною й люди. Першим його видавцем („Русл. і Людм.“

— „Кавк. плен.“) був українець Гнідич. Микола Іванович Гнідич, з яким поет позістає у щирій дружбі не стільки комерційній, як професійній. Гнідич перекладав на російську мову „Іліяду“. Цей переклад стрінув Пушкин зо щирим захопленням: „К Гнедичу“ 1821:

Ты, кому судьба дала
и смелый ум и дух высокий,
и важным песням обрелка,
отраде жезни одинокой;
о ты, который воскресил
Ахилла призрак величавый,
Гомера музу нам явил
и смелую певичу славы
от звонких уз освободил,

твой глас достиг уединенья,
где я сокрылся от гоненья —
и вновь он оживил певца,
как сладкий голос вдохновенья.
Избранник Феба! твой привет,
твои хвалы мне драгоценны;
для муз и дружбы жив поэт.
Его враги ему презренны...

А в рецензії на повний переклад „Іліяди“ Пушкин висловив своє захоплення строфою:

„Слышу умокнувший звук божественной эллинской рѣчи,
Старца великаго тѣнь чую смущенной душой“ (1830).

Гнідич сам був російським поетом, щоправда невеликим, але це не перешкоджало Пушкинові цінити його тонке поетичне чуття.

Добрими приятелями молодого Пушкина були й російські поети — українці: В. І. Туманський і А. Г. Родзянко. Родзянко, поміщик із Чернігівщини в Подолі на Хоролі, „Пирон Украйны“, як до нього звертається Пушкин в вірші: „Послание А. Г. Родзянке“ (VII, 1825), був знайомий згодом і Гоголя та Шевченка (Дневник 9. VII. 1857). Родзянко відплатився Пушкину також „Посланием“:

О, Пушкин, мот и расточитель
даров поэзии святой
и молодежи удалой
герофант и просветитель.
Любезный женщинам творец,
певец „Разбойников“, „Цыганов“,
безумцев, рыцарей, Русланов:
скажи, чего ты не певец?“

Це справді змістовна характеристика взаємин обох людей, тим-то нічого дивного, що Родзянко написав добре продумані вірші „На смерть Пушкина“ (Калаш — Pushkiniana ст. 115—7).

Максимович старався знову за вірші Пушкина для свого „Киевлянина“, а Гребінка переспівав 1836 р. на українську мову — на жаль у гутірливому стилі „Внеїди“ Котляревського — „Полтаву“ — Пушкина.

Близькі взаємини лучили також Гоголя з Пушкином, що довго тужив по смерті поета, як за приятелем та наставником-критиком.

Час науки Шевченка в Академії припадає на вершок слави Пушкина. Його твори він мабуть знає. У 1843 р. йде на оперу „Руслан и Людмила“, в якій виступав українець-артист Семен Артимовський у титуловій ролі. У листі 1853 р. згадує Шевченко вірша Пушкина

„одних уж нет, а те далече“. До творів Пушкіна повертає Шевченко в часі побуту в Нижньому („Дневник“ 19—20. VII і 12. XII. 1857 та 12. I. 1858). Найважливе те, що самого Шевченка в усіх його творах ціхує та сама простота вислову й безпосередня щирість почування, що ми її замічаємо в Пушкіна.

З українських поетів 2-ої половини XIX в. найбільш уваги присвятив Пушкінові Куліш. Іноді хочеться сказати: Куліш, коли не співає за Шевченком, то переспівує Пушкіна. Вистачить вказати на ось такі паралелі з Пушкіна в творах Куліша: „Пророк“, „Земляцтво“ (мене сей злобий геній навіщає), „Рай“, „Метаморфоза“, „Поетові“ (кобзарю! не дивись ні на хвалу темноти, „поет, не дорожи любовію народної“), „Троє схотінок“, „Видіння“ (я згадую той день і час благословенний — „я помню чудное мгновенье“), „Хмари“ (знов захмарилось високе — „снова тучи надо мною“), „Привітання з Доном“, „Козацьким панеґірикам“ (ви кажете — були герої козаки, „достойте, наперед узнайте, чем душа у вас наполнена...“).

Куліш взагалі високо цінить Пушкіна і бачить його вагу для українців:

„Навчили ми Ляхву — латину занедбати,
польщизною листи й літописи писати.
Так само й москалю живу вказали мову
і привели його ід пушкінському слову...“

(„Національний ідеал“).

„Чого орапська та родина дознавала
напасть і торжество, ненависть і любов —
нам Пушкін виспівав на лад архітектурний
і руську восхваляв над всі царства судьбу
і виковав новий язик літературний
мов бубон-тулумбас, мов золоту трубу.

Царює він у нас, потужний слова цар...

(„Дума про татарява і орапа“).

„Могила придушив у Києві нам духа,
його схоластика засіла й у Москві,
повстала й там письменницька засуха
та не подужала міцної голови...

Прийшов і сотворив в народі слово
як царство сотворив нове колись Іван...
Ми зпершу зиркались на Пушкіна суворо
що ніби по ляхах родивсь ізнов нам пал.
Аж ні! Котляр, Гулак, ба й Квітка помилявся,
що руський наш язик Московщині піддався:
у скелі й нам пробив криничку ту Пегас.
Бастальської напись по пушкінськи Тарас“.

(„Слово до німців на появу позиченої кобзи“)

До Пушкіна повертається Куліш у поемі „Грицько Сковорода“ у 41-ій строфі:

„Вона ж, величя, нерухома
стоїть собі і мов тимпан

над нею дзвонить любим дзвоном
у струни віщі наш Боян,
наш Пушкін.

„У вірші „Недотепна“ говорить Куліш про „благословення чистих муз і градій“; повертаєся ще раз до пушкінської дефініції поета в вірші: „Про що він?“ та в віршу до „Ганни Барвінок“, збудованому на зразок: „Я пам'ятник воздвиг себе нерукотворний“, парафразує Пушкіна:

„...Сльозми м'юди солодкими заллюсь
над вимислом твоїм ніжним і поетичним“.

Р. 1867-го Горбаль не міг послати із Львова твори Пушкіна й Лермонтова для Федьковича. Тільки згодом дістав ці твори сам Федькович та за „Нереїдою“ Пушкіна 1820 р. дав „римську княгиню“ 1876 р.:

Ф.: Та що в Тибрі там купалась

П.: Среди зеленых волн...

Але груди, ті її груди
білі, лебедяні,
ті мя, ненечко, убили — — —

над ясною влагою полубогиня грудь
младую, белую, как лебедь, воздымала...

а за заспівом до „Руслана и Людмилы“ 1820 р. дав „Кюбзарську зірницю“ 1882 р.:

Ф.: На далеком лукоморі,
І не зміриш тільки миль.
Блудить бідна ніжна зоря,
як у мраці муравель — — —

П.: У лукоморья дуб зеленый,
златая цепь на дубе том,
и днем и ночью кот ученый
все ходит по цепи кругом...

Франко знав твори Пушкіна добре і 1876 р. переклав дещо. Але загально для нього був ближчий Некрасов, що пішов головно за публіцистичною лірикою Пушкіна. Зате він переклав і видав драматичні твори Пушкіна р. 1914-го (випущено на ринок в обгортці 1917 р.). На жаль, хвороба не дала йому скласти власну характеристику творчості поета; він оперся головно на статті Кирпичникова про Пушкіна в „Енциклопед. словарі“ Б—Е. 1900 р.

Підбір справді гарних українських перекладів з Пушкіна видано в Києві 1927 р. під заголовком: „Вибрані твори Пушкіна“ з дуже змістовною частиною пояснень Филиповича. Чимало українського матеріалу для деяких українських тем Пушкіна подав В. Сиповський у книзі: „Україна в російському письменстві“ I. (1801—50) Київ, 1928. Академія Наук.

З українських дослідників писали про Пушкіна з кінця XIX в. і до 1914 р.: Корш, Сумцов, Стороженко, Дашкевич, Левицький, Лобода, Лященко, Модзалевський, Славинський, Маркевич, Александровський, Степович, Данилов — по-російськи; Єфремов по-українськи. Огієнко досліджував пушкінський наголос („Русское литературное ударение“, 1914 р.). А після війни Филипович, Зеров і Якубський в ряді українських статей і дослідів дали може найцінніше для пізнання вати поетичної сили Пушкіна, що впливала таки на українську поезію Наддніпрянщини. Мистецтва володіти мовою, з духу на-

родної мови випроваджувати свій оригінальний стиль, з природної гнучкості живої мови вичаровувати багатство ритмів, а з життя й буття народу брати безліч тем, образів, мотивів та заплідняти ними погляди читача на світ — та, накінець, творити ступні для переходу національної літератури на площину світової, — ось чому можна вчитися й до сьогодні в Пушкіна, як в генія чистої поезії.

Львів, 12. лютого 1937. Іларіон Свенціцький.

УКРАЇНСЬКА МУЗИКА.

Огляд артистичної діяльності Лисенка. Як збирач та записувач народних пісень, Лисенко показав, як треба поводитись із народною мелодією, як її заводити в ноти та обробляти (гармонізувати тощо). Він поклав раз на завжді край всяким аматорським спробам записування та обробки народних пісень. Це — справа великої культурної ваги, і ставитись до неї треба з особливою увагою та приступати до праці в цьому напрямкові, маючи ґрунтовну, фахову музичну освіту. Тому то після Лисенка справу збирання, записування та обробки українських народних пісень узяли вже в свої руки люди вчені та музики-фаховці, такі, як проф. Ф. Колесса, К. Квітка, Стеценко, Кошиць, Людкевич, Шухевич (гуцульські пісні) і т. ін.

Лисенко видав 7 великих збірників українських народних пісень, в яких уміщено біля 300 пісень з фортепіяновим супроводом; крім того, — 12 „десятків“ (120 пісень), уложених на хор в супроводі фортепіана; далі — „Молодощі“ — збірник танків та веснянок. збірники українських обрядових пісень-колядок, шедрівок, пісень весільних, купальських... Нарешті, Лисенко записав низку дум та інших пісень від кобзарів Остапа Вересая та Павла Братиці. Ці думи вміщені як додаток до розвідок Лисенка про українську народну музику. В тих своїх розвідках Лисенко висвітлив мелодійну та ритмічну будову української пісні, знайшов, так би мовити, закони української народної пісенної творчості.

„Збірники“ Лисенка мають не тільки велике наукове та художнє але також і моральне значення. Лисенко врятував від загибуні українську народну пісню в той час, коли народня пісенна творчість в Україні переживала тяжкі хвилини занепаду. Та не тільки врятував, але ще й вивів її перед люди, приодягши ту сільську красуню в дорогі, але щиро-народні шати та уквітчавши її квітками свого блискучого талану.

Щож до власних, самостійних музичних творів Лисенка, то тут на першому місці стоїть його „Музика до Кобзаря“ Т. Шевченка. Лисенко поклав на музику більш як 80 Шевченкових поезій.

То все музичні твори високої художньої вартости, найкраща музична ілюстрація до поезій нашого безсмертного Кобзаря. Лисенко своєю „Музикою до Кобзаря“ договориє те, чого не договорив або не міг договорити Шевченко, послуговуючись лишень словом; Лисенко

дає нам не то що зрозуміти, а безпосередньо відчуті душу Шевченкових творів.

І ото ж, з одного боку Шевченко — вбогий мужик, кріпак, сирота, салдат, в'язень, а з другого Лисенко — панич, мазунчик, аристократ, син діда — злились до купи в Лисенковій „Музиці до Кобзаря“ так щільно, що ми тепер багатьох поезій Шевченка не можемо навіть уявити собі без Лисенкової музики. Це немов би в народніх піснях, де, як ми знаємо, текст та музика становлять одну невіддільну цілість.

Лисенко — творець української національної опери. Крім опери „Різдвяна Піч“, Лисенко написав ще декілька опер та оперет і, між іншими, велику оперу „Тарас Бульба“ (на сюжет повісті М. Гоголя тієї ж назви).

Отож, Лисенко своїми самостійними музичними творами та своїми операми підняв українську музику до рівня художности, до рівня справжнього мистецтва. Правда, ще перед Лисенком та майже одночасно з ним, були композитори, — українці і навіть поляки на Правобережжі, — що робили спроби вивести нашу музику перед широкий світ, надавши їй форми художньої музики. Але то все були тільки спроби, і дотого спроби переважно аматорські, і тому вони не мають особливого художнього значення. Справжня ж українська національна художня музика починається саме з Лисенка.

Шевченко й Лисенко. Творчість Лисенкова та взагалі його артистична діяльність мали великий вплив на українське громадянство, а особливо на українську молодь. Чим був Шевченко в поезії, тим був Лисенко в музиці. І як Шевченко своїм надхненим словом будив нашу національну свідомість та кликав українське суспільство до впертої боротьби за волю, щастя й кращу долю українського народу, до боротьби за наші національні права, за наші ідеали, — то те ж саме робив і Лисенко своєю музикою, своєю піснею. В тяжкі часи лихоліття, в часи тяжких утисків, що впади були на українське суспільство з боку російського царського уряду, в часи переслідування українського слова та взагалі всього українського, коли, в наслідок того гніту, в Великій Україні все замовкло, все затихло, — не затих, не замовк тільки Микола Лисенко, який і надалі видавав свої збірники народніх пісень та свої вокальні композиції (часто навіть без тексту), впоряджав свої концерти (на яких українські співи виконувались в перекладі на російську мову) і не припиняв ані на хвилину своєї художньої, високопатріотичної праці. Лисенко своїми співами розганяв ті чорні, важкі хмари, що нависли були над нашою безталанною Батьківщиною, і не давав українському громадянству впасти в розпуку та зпевір'я.

Шевченко та Лисенко — це рідні по духу брати. „Прийде час, — каже М. Грінченко, — і історія культури українського народу тісно й нерозривно зв'яже ці дві великі постаті художні, що створили цілу епоху в низці її явищ: один в царині письменства (поезії), другий — в музиці“.

Художня українська музика після Лисенка. Після Лисенка з'явилась низка композиторів, — вже не аматорів, а музично-освічених мистців, що пішли тим шляхом, яким прямував Лисенко в своїй мистецькій діяльності, тобто збирали та обробляли українські народні пісні та складали свої власні музичні твори, здебільшого вокальні, до слів українських поетів. Деякі з тих композиторів, на нещастя, рано закінчили своє життя; то були Кирило Стеценко (скінчив музичну школу Лисенка в Києві; вмер р. 1922), Яків Степовий (справжнє його прізвище було Якименко; вмер р. 1921), Микола Леонтович (забитий р. 1921 в хаті свого батька) та Остап Нижанківський (розстріляний р. 1919). З інших українських композиторів після-лисєнківської доби зазначимо тут: Павла Сеницю, талановитого диригента Олександра Кошиця, Демущького, Я. Ярославенка, Нестора Нижанківського (син Остапа), М. Гайворонського, і особливо Станіслава Людкевича та Василя Барвінського — директора „Музичного Інституту імени Лисенка у Львові“.

Не можемо не згадати тут ще й таких популярних у Великій Україні композиторів-дилетантів, як Петро Ніщинський (1832—1896), автор відомих „Вечорниць“, та Микола Аркас — автор опери „Катерина“. З галицьких композиторів назвемо тут Анатолія Вахнянина, Ісидора Воробкевича, Дениса Січинського, Я. Лопатинського, а з композиторів В. України наймолодшої генерації — П. Козицького та М. Верхівського.

В ті часи, коли українська мова вважалась за мову „просту“, „хлопську“, „мужичу“, а мовою панською, „благородною“ була мова польська (на Правобережжі) та російська (на Лівобережжі), коли навіть національно свідомі частина української інтелігенції й та в розмовах між собою вживала мови російської (не тому, що вона цуралась своєї рідної мови, а тому, що наша інтелігенція просто не звикла говорити по-українськи), в ті часи трохи більше пощастило українській пісні; її чарівна краса, дарма, що то була пісня „хлопська“, відчинила їй двері до панських покоїв: українських пісень залюбки співали панночки й паничі; багато панів заходилося збирати українські пісні та компонувати українську музику. В числі тих збирачів та композиторів були не тільки українці, були й поляки з України (Юціпінський, Заремба, Завадський та ін.), чехи (Бдлічка, що видав два томи збірника українських пісень) та росіяни (Глінка, Серов).

І отож, не зважаючи на такі, здавалося б, сприятливі умовини, не зважаючи на славу діяльність Лисенка та українських мистців останньої доби, не зважаючи, на природний музичний хист українців, не зважаючи на все те, українська х удо ж ня музика ще й досі не піднялась на ту височінь, на яку вже давно стала художня музика наших сусідів — росіяни; наша художня музика перебуває ще в зародковому стані; ми тепер тільки починаємо

свою національну художню музику; ми ще й досі живемо, головним чином, тими багатствами, які створив наш народ у часи, що найбільш сприяли його співтворчості.

Що гальмує розвиток української художньої музики. Таке сумне явище пояснити не трудно. Утиски та гноблення з боку Москви, переслідування українського слова та української пісні на довгий час загальмували розвиток української художньої музики, а військова служба, фабрика, змосковщене українське місто, російська мова в церкві та в школі не залишилися без шкідливого впливу й на народню пісню творчість, як про це згадувалось. У нас не було ані своїх музичних шкіл (навіть школа Лисенка не була виключно українською, бо такої тодішній російський уряд і не дозволив би заснувати), ані своїх музичних часописів, ані добре з'організованих українських музичних товариств — не було всього того, що мають інші культурні нації, а зокрема ж росіяни; не було того, що могло б сприяти розвитку національної музики. А до того були й є ще такі композитори, — з родовитих українців, — що „для лакомства нещасного“, — кажучи словами думи, — подалися до чужого табору, пішли служити чужинцям. „Виховання в сфері російської культури, — каже М. Грінченко, — її величезні впливи, й особливо впливи музичні, ще довго будуть висіти тяжким гальмом паd українським мистцем — музикою, ще довго будуть сковувати його творчі пориви“.

От тим, що сказано, пояснюється також те, що в той час, коли великі оркестрові та взагалі інструментальні твори російських композиторів та російська опера здобули вже собі світову славу, ми, українці, — природжені співаки, — ми не маємо, крім Лисенка, ані одного більш-менш визначного оперного композитора, не маємо ані сталих українських оперних труп, ані українських оперних театрів.

Закінчення. Хоч нам іще багато бракує, щоб підняти свою художню музику на належну височінь, хоч ми й не маємо всього того, що мають інші культурні нації, але ми маємо свою народню пісню, таку пісню, яка не має на всьому світі собі рівних; пісню, яку наш народ доніс до наших днів у всій її пишній красі, а такі люди, як Лисенко, врятували її від занепаду та скалічення.

На сторожі своїх культурних прав поставив український народ своє рідне слово: свою мову та свою пісню, що заховали в собі всі ознаки культурної та національної окремішності українського народу. І доки живе та мова й та пісня, доти живемо й ми, як нація. А наша пісня — то душа нашого народу, і, як душа, — вона безсмертна. Пригадаймо віщі слова нашого поета-пророка:

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине,
От-де, люди, наша слава,
Слава України!

Народня пісня — то джерело, основа, ґрунт національної художньої музики. І маючи таке джерело, такий ґрунт, як наша народня пісня, ми можемо бути левні, що наша національна музика розцвіте пишним цвітом і розкаже про нас чужим народам краще за всякі книжки та наукові розправи.

І скоро тільки подих волі повіє над нашою Батьківщиною, з'являться й у нас надхнені мистці (вони й тепер є, але їм бракує простору, щоб розгорнути свою творчість), що, простуючи тим шляхом, яким усе своє життя простував незабутній Микола Лисенко, поставлять нашу музику врівень із музикою інших культурних народів. А нам, українцям, мати-природа дала все для того, щоб ми могли не то що зрівнятись, а ще й гору взяти над тими, що мають цілковите право пишатись блискучим стансом свого національного музичного мистецтва.

Люцій Кобиланській.

Прага.

ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА В СВІТЛІ ВИДАННЯ ЙОГАННА ВЕНДЕЛЯ БАРДІЛІ з 1730 Р.

Замість грудочки землі й рожевої квітки на могилу бл. п. Домни Огієнкової, української жінки-патріотки.

Це видання Йог. Барділі появилося у Штуттґарті 1730 р. на його власні кошти й зветься: „Des Weyland Durchl. Printzens Maximilian Emanuels Hertzogs in Würtemberg ec. Obristen über ein Schwedisch Dragoner-Regiment Reisen und Campagnen durch Teutschland in Polen. Lithauen, roth und weiss Reussland, Volhynien, Severien und Ukraine, worinnen nebst denen vielen seltenen Zufällen des Durchl. Printzens, die Staaten, Sitten, Gewohnheiten und Religionen dieser Völker, wie auch die Fruchtbarkeit und Beschaffenheit dieser Länder kürztlich beschrieben werden. Nebst der Reys-Beschreibung von Pultawa nach Bender“. Поновно вийшло це видання ще у Франкфурті-Ляйпцігові 1739 р. й 1755 р., — останнє з трохи поправленим заголовком: „Des weyland Durchlauchtigsten Prinzens Maximilian Emanuel Herzogs in Würtemberg ec. seltene Reisen und Feldzüge so er durch Deutschland nach Polen, Lithauen, Reussland, Volhynien, Severien und Ukraine verrichtet“...

Певна річ, що на підставі видання 1730 чи 1739 р. постав також його переказ на французькій мові, що вийшов був у Амстердамі — Ляйпцігові 1740 р. та зветься:

„Memoires de Maximilien Emanuel Duc de Wirtemberg, Colonel d'un Regiment de Dragons au service de Suede. Cotenant plusieurs particularités de la Vie de Charles XII Roi de Suède, depuis 1703 jusqu'en 1709, après la Bataille de Po'tawa. Par Mr. F. P.“. Для свого реферату я використав оце видання „Reisen und Campagnen“ з 1730 р.

Про самого герцога чи принца вюртемберзького Максиміліяна-Емануїла відомо, що він був син герцога Фридриха-Карла, род.

у Штуттгарті 27 лютого 1689 р., а вчився в Тюбенгені та Женеві. По своїй освіті він удався потім 1703 р. за військовою наукою до шведського короля Карла XII, при якому він перебував та навіть брав участь у його боях з Московією, як також у самій битві під Полтавою, де й дістався був 8 липня н. ст. 1709 р. до полону. Але цар скоро його звільнив та дав йому дозвіл їхати до Вюртембергу, куди він одначе не доїхав: дня 25 вересня т. р. він помер у Дубні від пропасниці. Його тіло поховано в Пштені або Кройцбергові Шлезькому, а серце відвезено неньці до Вюртембергу.¹

Та цікаво. Від 1703 аж до Полтавської битви 1709 р. перебував при герцоґові Максиміліянові-Емануїлові. в ролі „проповідника“ чи духовника, ніхто інший, як сам Йог. Барділі. Він походив родом із Ройтлінґа, а студював в Тюбенгені, де 1699. став був навіть магістром. По своєму повороті з-під Полтави до Штуттгарту 1710. р. Йог. Барділі вчителював у тамтешній гімназії, а опісля від 1730 р. був герцоґським радником вюртемберзьким і пробоктом у Гербрехтінґу. В цьому міжчасі, а саме 1714 р., він видав у Штуттгарті „Reise-Beschreibung von Pultawa durch das desert dzike pole nach Bender“. а 1730 р. ото „Reisen und Campagnen“, з поновним виданням „Reise-Beschreibung von Pultawa“.

Помер Йог. Барділі на 64-ому році свого життя дня 29. серпня 1740 р.²

Про своє видання з 1730 р. він пише в його вступові таке: „Правда цієї реляції“, як зве він його, „поскільки вона торкається шведських справ, основується отож або на особистій присутності й очевидному свідоцтві, або почасти на рапортах, що їх до королівського двору надсилали полки й які для світ. принця не були сховані, а також в його журналі мусіли знайти місце, який в ориґіналі ще маєтьсся в руках. Щож відбувалося від 1708 р. аж до нещасливого бою під Полтавою, то воно є за допомогою іншого журналу значного міністра (який того саме часу, як пруський старшина й доброволець, досліджував за армією ради певних важливих справ та про якого в оповіданні буде мова) почасти зміцнено, а почасти з нього ж самого подано, проте ж як одне, так і друге підкріплено найнеомильнішими документами“: — „Почасти через обмаль примірників, почасти також щоб задовольнити бажання інших, а особливо ж заради контексту речей, перевидано й додано в кінці „Опис подорожі від Полтави до Бендер“.³ Як цей опис, так і саме ціле видання

¹ Про це див. „Reisen und Campagnen“, як також: E. Schneider: „Maximilian Emanuel, Prinz von Württemberg“, в „Allgem. Deutsche Biographie“, Ляйпціг 1885, т. 21.

² Див. Chr. Jücher: „Allgemeines Gelehrten-Lexicon“ Ляйпціг 1750, ч. I, с. 784.

³ На основі „Reisen und Campagnen“ 1730 р., дужки мої. Під „значним міністром“ треба розуміти Давида Натанаеля Зітманна, що від 1704 р. був оберфогтом у Балінґу, а від 1713 до 1731 р. таємним радником у герцоґа Вюр-

„Reisen und Campagnen“ є для історії трагедії гетьмана Івана Мазепи й України під Полтавою 1708—1709 рр. також важливе джерело. Правда, не скрізь і не всюди дотримано в них спокійної об'єктивності супроти нашого гетьмана. Іноді трапляються там зрідка місця, що дотикають його особи, а через те й національного почуття кожного українця-патріота ще донині. Та й зрозуміло: як автор „Reisen und Campagnen“ так і їх редактор-видавець Йог. Барділі боліли душею над поразкою Карла XII під Полтавою, від якої його врятувати гетьман Іван Мазепа не зміг. Чи часом не із-за спізнення на пару днів відділу шведського війська до Батурину?...

Та до речі. „Reisen und Campagnen“ мають також багато цікавих місць про саму Україну, її врожайну землю, мешканців і т. ін., що для українського історика-географа не без вартостей.⁴ Та ті цікаві місця я полишаю по боці, а переказую й наводжу тут тільки такі, в яких іде мова про гетьмана Івана Мазепу.

Як подає видання „Reisen und Campagnen“ з 1730 р., шведський король Карло XII планував іти з-під Могилева далі „на Смоленськ“ „gegen Smolensko“. Але сталося інакше. В місяці вересні 1708 р. він дав своєму генералові Лягеркрони раптовий наказ негайно поспішати „на Сіверщину“ — „gegen Severien“, щоб „пробратися туди через ліс та захопити там найкращі й стійкіші околиці“. „До цього спричинився козацький вождь (der Cossackische Feld-Herr) Мазепа. Вже від довшого часу він був на свого покровителя-царя дуже роззоблений, і тому він порішив від нього цілком відв'язатися, перейти зо своїм військом до Карла, разом з тим прийняти сторону Станіслава, як він декільки разів шукав вже тоді приязні короля та йому свої послуги пропонував“. З Мазепи була для шведів та вигода, що він своїм військом — „казали тоді в 20.000 люда“ — не тільки підсилював військо шведське, але й давав йому змогу в багатій Україні освіжитися“ (ст. 407). Далі йде опис дальшого походу шведів по Україні.

Дня 5 листопада 1708 р. „Сюди⁵ прийшло знов кілька депута-

томберського. Бароном він став 1714 р. Як пруський старшина — „Obriſt-Lieutenant und General-Adjutant“ (?), — прибув Зітманн до двору шведського короля в „Radoskievitz“ у травні 1708 р., якого зміг побачити тільки аж „28 липня під Могилевом“. До короля прибув він у справі пруського посередництва між Швецією та Московією. „Опісля він залишився і знаходився при шведському дворі аж до фатальної поразки шведів під Полтавою, яку він також на очі бачив“. По битві від Полтавою дня 9. VII. 1709 р. він залишив короля й від'їхав собі до царя. Про це див. „Reisen und Campagnen“, с. 384—86, 453 і 454, як також, щодо Йог. служби й звання при вюртемберзькому дворі, „Württembergisches Adels- und Warrenbuch“, Штуттгардт 1899—1916, т. 2, с. 736, коротенько. Небезлиці про нього в російській мові я полишаю тут, за браком місця, по боці, почавши від статті Ф. Лагуса: „Карль XII въ Южной Россіи“, у „Записки Одес. О-ва Истории и Древностей“, 1853, т. 3.

⁴ Свого часу я позазбирував більше таких і інших вісток, які в формі бібліографічної статті надіслав був іще 1931. р. до „Життя й Знання“ для друку.

⁵ Цебто до ставки шведського короля.

тів від Мазепи, які повідомили, що їх гетьман (Hettmann) в дорозі, щоб прилучитись із своїм військом до короля та в нього просити охорони, що також відбулося другого дня в супроводі 1.500 люда. Він мав намір привести до короля цілий корпус козаків, для чого також переправився був із ним через Десну (Dezna). Але коли він тут відкрив своїм полковникам свій замір, з яким досі дуже крився, то найбільша з них частина йому таке відраджувала. Та й він при всім тім і такому станові речей не міг пообіцяти собі вже далі від Москви жодної безпечности, то й мусів погодитися, що всі інші переправилися через річку назад, за винятком одєї малої частини, що за ним послідувала. Проте шведи зустріли цього старого привітно, хоч насправді можна вже було ним мало потішитися. бо від нього більш сподівалися, ніж описля користь мали“ (ст. 416—17). Далі коротенько оповідається про те, що гетьман Іван Мазепа походив із Мазепинець Білоцерківських і дворянського роду, й замолоду літ був „каммер-пажем“ при польському дворі. Через те одначе, що він був замішаний до козацького повстання проти Польщі,⁶ то описля виринув він аж у Батурині при дворі гетьмана (Івана Самойловича, мос).⁷ „При цьому він умів своєю особою так добре грати, що діставав при дворі різні посади для керування, потім став він і таємним писарем у всіх справах гетьмана та, нарешті, генеральним осаулом козацьким. Але коли згаданий гетьман попав у неласку в царя (як деякі гадають, на оскарження самого Мазепи)⁸ та на Сибір зосланий, то козаки вибрали однодушно його своїм гетьманом або вождем.⁹ Свого

⁶ Очевидно, що за гетьмана Петра Дорошенка.

⁷ Про романтичну байку про Івана Мазепу з диким конем тут нема аж ніякісного натяку. Як відомо, цю байку з'ясував французький малюв Ногасе Verget (1789—1863) у двох малюнках велик. 4° фол.: Іван Мазепа на коні та під коначним конем.

⁸ Це останнє, в дужках наведене, речення досить виразно промовляє за те, що Йог. Барділі для свого видання „Reisen und Campagnen“ користувався також ще іншими джерелами, як „Preussische Fama“, в яких та гадає, ніби гетьман Іван Самойлович попав був у неласку в царя через Івана Мазепу, була поширена, як зловмисна вигадка московська, щоб нею гетьмана Івана Мазепу в очах закордону „морально“ оплямувати й тільки. Бо як з тієї великої кількості історичних документів з часів гетьмана Івана Самойловича слідує, то він став жертвою в царя московського Петра I не через ніякі „доноси“ Івана Мазепи, тільки через свій чесний і вірний обов'язок супроти України, який уперто обстоював її автономістичні й національно-політичні права перед настількиво Московією. У своїй політиці пішов був Іван Самойлович так далеко, що він подбав 1686 р., хочби і при допомозі В. Голицина, навіть про монету для Сіверщини-Гетьманщини. (Про це див. Н. Мурзакевич: „Русская монета 1686 года съ латинскою надписью“, в „Записки Одес. О-ва Истории Древностей“, 1868, т. 7). На жаль, про це все в нашій історіографії мало відомо, бо ніхто з наших старших нині істориків, окрім давно перестарілого в даному випадкові М. Костомарова, не подбав про пугну монографію про гетьмана Івана Самойловича, якої він у такій же мірі за-слуговує, як і гетьман Іван Мазепа.

⁹ Така вже була фатальна доля України, що по загрозовій для неї знадзоровій ситуації мусів Іван Мазепа ставати гетьманом по Іванові Самойловичеві, а Іван Скоропадський по Іванові Мазепі.

часу він був одружений, мав також одну доньку, що одначе, перед ним умерла. Його сестри син звався Войнаровський (Wienerovsky) який за ним, як його майбутній наслідник, також вірно аж до Бендер нослідував, через що він також багато натерпівся, аж нарешті цар його знов уласкавив.¹⁰ Автім Мазепа не робив своєю особою (der Person nach) жодного вигляду, був на тіло худорлявий, невисокий, а на голові мав повно кучерів або польських кіс,¹¹ проте він у своєму віці (тоді ж було йому понад 60 років) виказував також іще вогнений дух та добрий розсуд. Його вїзд відбувся в цілковитій тиші: перед собою він мав срібну булаву, а за собою бунчука. По приході цього гетьмана король затримався з головною кватирою пару днів і радився з ним про сучасні справи. Мова, якою вони послуговувалися, була латина“ (с. 417—18). По нараді король почав наближуватися до Десни, щоб рятувати Батурина. Та вже було запізно. Московити його зруйнували, а „на Сеймі біля міста“ 30 мляннів з мукою попалили, що було для визволення України з-під Москви очевидно важкий удар.¹²

Далі оповідається про Україну, її урожайність, продукти й товари, як також про її мешканців, що зветься козаками. „Ці хочуть бути вільним народом, невід'ярним ні Польщі, ні Москві, тому вони завжди боряться за свої привілеї та права, що власне й стало за причину, що Мазепа прийняв шведську сторону, бо якраз, у суперіч їх вольностям, був їх край обложений Московію різного роду раціями й порціями (Onoribus und Quartieren)“, ст. 420.

З інших вісток подають „Reisen und Campagnen“ ще такі: дня 27 вересня 1708 р. шведський король видав до населення України маніфеста латинською мовою про ціль свого прибуття проти Москви, а дня 28 марта 1709 р. перейшло на бік шведів „8.000 люда“ козаків (ст. 438). Потім іде там мова про саму битву під Полтавою, що відбулася дня 8 липня ц. р. та підчас якої короля було ранено, а принца Максиміліана-Емануїла взято до полону. Другого дня, 9. липня, барон Зітман залишив шведів і відїхав до царя. Цього ж саме дня повернулись з-під Полтави й переїхали Дніпро: „Мазепа вже того самого вечера о 4 годині, а король уночі“ (ст. 454 в).

По нещасливій битві під Полтавою відбувся відхід решток шведських військ у бік Молдавії. Про це оповідає власне „Reise-Beschreibung von Pultawa durch das desert dzike pole nach Bender“.

¹⁰ По важких тортурах і муках той же цар нарешті заслав славного Войнаровського на Сибір.

¹¹ По нашому кучеряву чуприну.

¹² Як запотував данський посланець Георг Груд, то Батурина зруйнував Меншіков, „в якому він знайшов був цілий запас провіанту, зброї wraz із артилерією в 70 металевих гармат, що був для ворога схований“. А це тому, „що царою запізно перейшов Десну“. Див. Г. Грове: „Des Kgl. Dänischen Envoyé Georg Gruid's Bericht über Russland in den Jahren 1705—1710“, у „Записки Имт. Академіи Наукъ“, Спб. 1900, I. Ф. О., Серія VIII, т. 4, № 7, с. 12.

Під час переправи тих військ через Дніпро „робили козаки (ім) дуже добру поміч“. Більшість із них переправлялася просто вплав. „Проте деякі каруси були зокрема покладені на два зв'язаних човни й перевезені“. Так переїхав був через Дніпро король і гетьман (ст. 484). Ось така переправа продовжувалася „до 12 липня до полудня“. Тоді були всі човни пошкунті, щоб ними не скористався ворог. Тодіж, 12 липня, відбувся також відхід з-під Полтави в бік Бендер: „всі були на конях, окрім короля“. „Війська були поділені на дві колонії, одна з яких слідувала за королем і складалася із шведів, а друга йшла за проводом гетьмана Мазепа та складалася з козаків“ (ст. 486). Потому йде опис переходу через Україну та „дике поле“ — степ, з подробицями та труднощами, які зазнали відходячі особливо від турецького баші під час переправи через Біг під Очаковим. 31. липня були вони вже в одній милі від Бендер.

„Тут Карло дістав відомість, що цар посилав до турецького султана посольство й його просив, щоб козацькою вождям або (на їх мові) гетьмана Мазепу в охорону не брано, тільки йому його з пле-мінником Войнаровським видано“. Цар хоче мати гетьмана якнай-скоріш і вірить, що „справедливий султан“ його не візьме під свою охорону, за що він, цар, з „нововибраним гетьманом“ обіцяє султанові „все добре та вірне сусідство“. „Хоч це ж прохання здавалося не так несправедливим, то все ж таки воно не знайшло на турецькому дворі жодного одобрення, бо не вважано домагання за важливі, щоб таку особу видавати, яка так ревно дбала про волю, звичай і право свого народу, та так багато перетерпіла переслідувань і тортур тільки тому, що з своїми підвладними вона не захотіла понижатися під московським ярмом, а змушена від такого уникати та шукати вперше королівської шведської, а тепер турецької охорони“. Тому посла царя московського відправили турки з такою відповіддю, „що не гадають, і це також не згідне було б з турецькими законами, відмовляти охорони особі, яка її по справедливості шукає“. „Великодушність султана була тим більше до подивовання, бо він осягнув би тоді дуже блискучу можливість помститися на цьому гетьманові“ (ст. 554, очевидно за попередні його війни з кримськими татарами). І так, турки залишили в себе „колишнього справного ворога“ (ehemaligen Feindes Meister) без помсти й кари“. „Вони його отже не видали, тільки сильно охоронили, як також заради ліпшої вигоди й тому більшої безпечности, дозволили йому навіть в'їхати до міста Бендер, де й дали йому добре мешкання, яке він із-за свого непевного й утяжливого стану, що його тоді опанував, дуже потребував, між тим як його також загальна військова хвороба дуже обтяжила та знесилила, що впливало на його глибокий вік (hohes Alter), що непевний, і тому про його видужання дуже сумнівалися. При всім тім він тоді таки знов промовляв, що він до його Величності Короля Шведського знов міг би поїхати, що однак не мусіло так довго тривати, коли опісля було надійною рукою написано, як також скрізь стало відомо, що він там же й помер“ (ст. 555). Або

іншими про це словами: Шведський король отаборився за містом Бендерами біля Варниці недалеко Дністра. „Один Мазепа мешкав в місті, але ще того ж самого пізнього літа він захворів і віддав на еміграції (in dem Exilio) в жовтні 1709 р. свого духа. Його тіло було перенесене до Ясс і там же, згідно його віри, поховане (ст. 625).¹³

Оце й усе, що слідує з видання Йог. Барділі „Reisen und Samragnen“ про славного гетьмана Івана Мазепу. Нічого казати, подано про нього там у правдивому освітленні, цебто так, як із ним напередодні, під час фатальної для України Полтавської битви та що ній було. Від самовільного царя Петра I-го відступив ідейно, бо в ім'я визволення України з-під московського ярма. І тому пам'ять його для нас світла й свята, а чин — невмирущий, доки світа й сонця. За свого життя здобув він для України не одне добре як своєю лицарськістю, так і жертволюбністю. З останньої; більш-менш досі відомої, наведу я оце на прикінці такий гарний приклад:

Як занотував був 1895 р. наочний свідок С. В. Арсен'єв, бувш. російський генеральний консул ув Єрусалимі, то в ризниці „православної патріархії“ там, а саме в церкві Воскресення, переховуються старовинні цінні речі, серед яких є. кажучи його власними словами, також „серебряная напрестольная доска съ чеканными изображениями снятия со креста и орнаментами, изображающими воинскую (козацьку) артиллерию и гетманские клейноды. На этой доске доселѣ совершается служба въ торжественные дни на Голгофе. Это даръ гетмана Мазепы, какъ явствуетъ изъ слѣдующей надписи на русскомъ и латинскомъ языкахъ: „Подаяніемъ Ясновельможнаго Его Милости Пана Іоанна Мазепы Російскаго Гетмана. Sumptu Illustrissimi Domini Ioannis Mazepa Ducis Rossiae“.¹⁴ Напевно, що на тій же дошці правиться служба Божа в урочисті дні та Голгофі десь ще й донині. В порівнянні ось із цим високознаменним фактом виглядає та анатема на славного гетьмана, яку вигукувано роками й віками зловмисне по катедрах російських єпархий, не те що мізерною, але й грішною московською неправдою!...

Штутгарт. 21. липня 1937.

Домет Оляничин

АННА РЕГІНА.¹

Quatrain chevallesques.

Із темної церкви до тихих амбіт²

Незнана вступила черниця.

Назустріч їй вийшли зложити привіт

Побожні, ласкаві сестриці.

¹³ Продовження на основі інших джерел див. М. Возняк: „Як то було з похороном Мазепи“, в „Життя й Знання“, Львів 1932, ч. 13 та М. Андрусак „Нордберг про Мазепу“, там же.

¹⁴ Див. „Извѣстія Русск. Археолог. Института въ Константинополь“, Одеса 1896, в. I, ст. 25 (серед „Хроник“).

¹ „Королева Ганна“ — це одна з історичних поем, що творить окре-

Їх мантії чорні, мов крила птахів,
 У шелесті ніжнім тремтіли,
 Вчувався в них шепіт привітний, як спів
 Істот понадземських, безтілих.
 Схилилися сестри в низенький уклін
 І стерпи в покірнім мовчанні,
 Ігуменя ж мати, прозора, мов тінь,
 Промовила з тихим відханям:
 — „Господь, мої доні, приводить в наш дім
 Сестричку нову, незвичайну.
 Життя гуркотіло над нею, як грім,
 Дало їй хоч славу й осяйну.
 І вдома у неї — в далеких краях,
 І тут, на вершинах високих, —
 Та ж слава тягла і безрадість, і страх,
 Турботи, й страждання жорстокі.
 Прийшла відпочинуть у нас від життя,
 Де борсалась, наче в тенетах, —
 То ж хай межі нами знайде забуття
 Страждань всіх сестричка Агнета.³
 Тому, мої доні, служіть їй усім,
 Любов запалить в своїх душах, —
 Хай ласка Господня ті бурі й той грім
 Їй в серці отерплім заглушить...
 — Сестриченько мила! Прийдеться звикать
 Тобі нелегенько до Чину,
 Та ж в домі цім тихім свята Благодать
 Подасть тобі мир і спочинок.

мий цикл віршованих оповідань про українських героїчних жінок. Той цикл має скласти збірку, що автор назвав її: „Наші Гемми“, — чим підкреслено, що освітвані жінки заслуговують бути вирізьблені на дорогоцінних самоцвітах — геммах, найдорожчих формою різьблених портретів — „камей“. „Анна Регіна“ в історичному порядку третя „гема“ в збірці, де перше місце відведене представниці Амазонок, воєвничих жітчих українських жінок із берегів Бористена та Понту Евксинського (нинішнього українського Чорного моря). На другому місці поставлено Либедь (Свангільду) — напів-містичну сестру варягів — Кня, Щека та Хорива, що були засновниками нашого славного Києва, в якому пам'ять про Либедь затримала в своїй назві маленька річка. Після „Анни Регіни“ йдуть: „Рожсолана“ — жінка найславнішого турецького султана Сулеймана Великого, „Ведмедівська попівна“ — українська Орлеанська Панна, „Мотря Кочубєйна“ — муза гетьмана Ів. Мазепи. Тобто, темою „наших гемм“ автор вибрав світлі жіночі постаті української славної минувшини, які особливо в наші часи всяких можливостей повинні стояти дороговказом перед очима нашої жінки, що нині може бути не тільки матір'ю, господинею, подругою чоловіка в житті буденному, — але ж мусить бути і громадянкою, і героїнею, коли того забажає від неї Батьківщина.

¹ „Ганна Королева“ (Франції), донька славного українського князя Ярослава Мудрого. *Quatrain chevallesques* — „Вірші кавалірські“, тоб то — лицарський спів.

² Амбіта — хідник, монастирський коридор.

³ Вступивши до монастиря, королева Ганна прийняла імення Агнети.

Ти ж в пам'яті твердо собі заховай
 Апостола Павла науки:
 „Мистецтва терпіти у Бога благай,
 Терпіння — лік певний на муки“...

**

Струнка, мов тополя, лицем молода,
 Як рідная дума, тужлива,
 В мовчанні привітна, мов тиха вода,
 Агнета — черниця журлива.
 У келії строгій, як лгашка в койці,
 Мов лгашка, що звикла ширяти
 В просторах безкраїх, з ружанцем в руці
 Снувалась ночами по хаті.
 Носила на плечах великий тягар
 Безрадісних дум та докорів,
 Несповнених мрій та страхіття примар,
 Аж дух від них кволів і хворів.
 Знайти намагалась в святих молитвах
 Утіху та справдішній спокій,
 В аскезі тяжкій та в суворих постах
 Свій дух поховати глибоко,
 Порвати з минулим, примерти, забуть,
 Всім серцем прийняти відречення,
 Думкам назавжди перервати їх путь
 І власне згубити наймення...
 — „О, Боже могутній, мене підгримай!...
 Візьми мою тугу і пам'ять,
 Забути минуле Ти сили подай,
 Бажання хай серця не ваблять!“...
 Припала обличчям до витертих плит,
 Притислась розпаленим чолом,
 І дотик студений затримав на мить
 Свідомість всього, що довкола.
 Аж дзвоник з амбіти покликав у храм,
 Де свічі розплющили очі,
 Ласкаво дивились Святителі з рам
 І лявди⁴ пливли серед ночі.

**

Повзуть прісні дні, наче сунеться тінь,
 Один, як другий: без лукавства,
 Тривожних інтриг, без дражливих вражінь
 В фільварку Господнього панства.
 Щовечір, однак, подих світа міцний
 Розтулює спогадів крила,

⁴ Лявди — хвалебні молитви чернечі.

І знов у той „світ“, і зрадливий і злий,
 Занурює думка безсила.
 І ось перед нею: свавільний Дніпро —
 Розтопленим сріблом по луках.
 Кругом — все лиш батька безмежне добро
 В цілком свіжих барвах і звуках...
 Байраки блакитні... В них — тьми солов'їв...
 І килим довкола із квітів,
 Крайнебо, обрамлене смутком лісів,
 Обтяжені овочем віги...
 І люди всі близькі: все — сестри, брати...
 Утульні з смerekів палати,
 І прадідна мова, і рідні хати,
 В'юнкі юнаки і дівчата...
 Все тепле, „своє“, наче матірня груди...
 Хоч як відганяй у непам'ять, —
 А серце кричить: — „Памятай! Не забудь!“...
 Згадок і молитви не здавлять...
 Летять з Бористену чутки на весь світ
 Про батькову мудрість та славу...
 — „О, Дніпре коханий!... Пришли ж свій привіт.
 Поклич в Рідний Край Ярославну!
 В офіру ж за Край почувилась вона
 Й дитя віддала,⁵ безталанна!
 Навіщо ж тепер, мов урвана струна,
 Рида в чужині бідна Ганна?“...
 І думи несуть і несуть все назад,
 Заносять в часи перетлілі...
 — „Ах, той „її“ день!... Ось і Генрих⁶... Як рад,
 Що вже перестали вить стріли!
 „Диявол Роберт“⁷ присягався стоять
 На варті династії й трону!
 Ніхто бо тоді не посмів зазіхати
 На Генриха берло й корону!...
 Монарх на той день позабув, що він — цар,
 Покинув бенькет і наради,
 Дружині приніс своє серце у дар...
 Щаслива була... А як радо
 Повірила в долю зрадливу свою!...
 Та ж радощі швидко минають!...
 Один світлий день... Генрих знов у бою,
 Й поднесь ті бої не вгавають...

⁵ Сина Ярослави Пилипа, наслідника французького трону, виховано без участі матері.

⁶ Генрих — чоловік Гави, король Франції.

⁷ Роберт Диявол — герцог Норманський, союзник Генриха I-го.

Йому — все нещастя, йому — все біда,
 Окрізь — зрада, окрізь — кров і пожежі,
 Весною — посухи, у жнива — вода...
 То голод, то пошесть без межі...
 А люди сказались: самі хижаки!
 Ратунку нема в цілім краю:
 Усі проти всіх. І старі, й парубки —
 Брат брата пакує до раю...
 Забув уже й „Trêve de Dieu“⁸ голосний,
 В шаладах, в фортецях, у храмах
 Безпеки шукає хіба-хто дурний...
 Простуй лиш до райської брами!...
 І так дев'ять літ, день-у-день у жаху...
 Ось — вже і життя половина...
 Навіщо ж так довго тремтіла в страху
 Усім непотрібна „Регіна“?
 А син?... Пилипко?... Та ж і справді вона
 Повинна б була жить для нього!
 Звичайно ж шукає забута жона
 Лиш в діточках щастя свого...
 Ох, матірне щастя!... Його не дано
 Княгині — слов'янці: „Регіна“
 На троні чужім май завдання одно —
 Вродити наслідника-сина,
 Вважати ж не смієш його за „свого“:
 То — лиш твій реванш за корону,
 Бож „Франція-Мати“ догляне його
 Й належно приправить до трону!
 Чужим молоком Ганнин син-одинак
 Зростав, як при качці курятко...
 Не „внук Ярослава“, — росте то чужак,
 Чужак і для Ганни, й... для батька.
 Бо в серці дофина та „мати друга“
 Любови до себе не вклала...
 Юнак виростав, мов духова шультга,
 Був „ласинком зліва і справа“.
 Байдужий йому дух французьких хором,
 Чужа йому й дідова слава,
 Між Сеною жовтою й синім Дніпром
 Зблудила душа його млява.
 Так... Генрих — з могили. Пилип?... Все в гульні...
 Вже з Ганни повинності знято.

⁸ „Трев де Д'є“ — одинокий в історії закон римського папи (року 1014-го), яким заборонялось убивати людей від середи вечора до понеділка рано кожного тижня.

Навіщо ж і досі марнує тут дні
Смутна „королівська мати“?...

(Кінець буде).

Mělník u Prahy.

В. Королів - Старий.

З ЧЕСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА.

РЕЦЕНЗІЙ І ОГЛЯДИ.¹

6. Питання про поділ розвитку чеської мови. Проф. Фр. Травнічек в своїй праці: „Přispěvky k dějinám českého jazyka“, („Spisy“, Масарикового університету в Брно, № 19, 1927 р.) в розділі III на ст. 30—38 умістив цікаву статтю під заголовком: „До питання про поділ розвитку чеської мови“. Стаття ця має більш педагогічне значення, бо й сам автор виразно зазначає, що всякі поділи вічнотечної мови не реальні. Гебауер у своїй Граматиці не звернув був більшої уваги на такий поділ, а тому ця стаття Травнічкова має своє певне значення. Власне кажучи, тут Травнічек подав короткий нарис історії чеської мови.

Розпочинається історія добою прачеською, зпочатку VI в. по Христі, коли праслов'янська мова розпалася була на окремі говори. Але реальніш можна поділити життя мови на час доісторичний та історичний, межою між ними буде появлення перших писаних пам'яток. Тільки мету цю вчені зазначають не однаково, — одні беруть на увагу появу перших окремих чеських слів у пам'ятках дипломатичних, другі те відкидають; сам Травнічек історичну добу чеської мови зачинає з кінця X в., з часу Київських Глаголицьких Листків.

При поділі історичної доби життя чеської мови звичайно приймають за межу час діяльності Гуса. Травнічек з тим не згоден, бо докладний аналіз показує, що на граматику мови Гус мало впливав. Інша річ кінець XVIII ст., коли кінчилася доба занепаду чеської мови й розпочалося правдиве відродження. Це й була б основа поділу історії чеської мови на стару (X—XVIII ст.) та нову.

7. Історія чеської літературної мови. Ще свого часу Російська Академія Наук для своєї „Енциклопедії слов'янської філології“ замовила була проф. Вацлаву Вондракові працю на тему: „Образование современного литературного чешского языка“. Виконуючи це замовлення, Вондрак написав таку працю десь 1908 р., написав найбільш відомою йому мовою — німецькою. З невідомих причин праця не була видрукувана своєчасно, а від часу світової війни Енциклопедія славянської філології перестала виходити. По смерті Вондраковій († 13 серпня 1925 р.) серед позostalих матеріалів знайдено й зазначений німецький рукопис, який 1926 р. й видав університет ім. Масарика в Брно в своїх „Spisy“ № 17 під назвою: *Vývoj současného českého jazyka* на 100 ст.

Праця В. Вондрака написана популярно, але занадто коротко; багато відповідної літератури. Коротенько подам зміст її 12 розділів.

Пам'ятки старочеської мови зачинаються з кінця XIII—XIV ст., але вони не давали ще якоїсь однолітої мови, і в них часто знаходимо діалектичні ознаки. „З того впливає — твердить Вондрак (ст. 9), — що в той час ще не було загально визнаної літературної мови“. Але зовсім інша річ настає в XV віці, з'окрема по Гусі. Творцем чеської літературної мови не дурно вважають власне Яна Гуса (1369 — 6 липня 1415). Гус для релігійної пропаганди голосив слово

¹ Див НК 1937 р. кн. 4 ст. 218—221.

Боже й усі свої казання живою чеською мовою (наріччя пражьке); твори Гусові широко розійшлися й стали підвалиною чеської літературної мови. Звичайно, мова Гуса ще далека від сучасної чеської літературної мови. З поширенням гуситства ширилася й чеська мова, ширилася навіть за границями, напр. у Польщі, Словаччині та в Угорщині.

На розвиток чеської мови сильно вплинув гуманізм. Він дуже поволі заціплювався в Чехії, бо йшов разом із офіційною римською латиною, яку поборювали гусити. Перші чеські гуманісти писали ще латиною, але вже під кінець XV ст. перейшли на взорову чеську мову, чим багато спричинилися до її розвитку. Але за часів Фердинанда I (1526—1564), горливого покровителя гуманізму, сильно шириться в Чехах мова німецька. Фердинанд запровадив німецьке урядування, а через те скоро вищі чеські роди понімчилися, забули чеську мову (а пізніш вигнали цю мову й зо шкіль).

В XV—XVII віках на розвиток чеської літературної мови найбільше спричинилася чеська „Єднота Братерська“, założена р. 1457-го. Для поширення своїх ідей Єднота вхvatилася за ново-заведене тоді друкарство, і друкувала чеською мовою багато різних книжок, постійно дбаючи про чистоту й зрозумілість мови. Заслуги „Братерської Єдноти“ були такі великі, що добу від 1526 по 1620 рік звичайно звать золоту добу чеської літератури. Єднота заклала скрізь свої друкарні й ширила чеську культуру.

Найбільшою працею Єдноти була славна Кралицька Біблія, що вийшла в 1579—1593 роках в шести частинах. Мова цієї Біблії була зразкова, і на ній виховувалися цілі покоління чехів; це був чинник, якого не мали інші слов'янські народи, яким напівзрозуміла мова т. зв. церковнослов'янська заступила дорогу до розвою власної живої мови. Мова Кралицької Біблії скоро стала зразком чеської літературної мови. і з неї вчилися мови навіть чеські письменники; навіть пізніш Кралицька Біблія зоставалася найкращим джерелом чеської літературної мови для Добровського, Юнгмана, Палацького й ін. В основі своїй мова Кр. Біблії — це виправлена й удосконалена мова Гусова (на ст. 17—25 подається аналіз мови Кр. Біблії).

А вплив німецький у цей час ще більше зростав. Королівський двір зовсім онімечився, король Рудольф II по-чеському знав уже мало. За двором пішла чеська шляхта. Лютеранство росло, до Чехії прийшло багато німецьких проповідників, в Празі будуються німецькі костели. Через це ще й тепер у чеській мові такий помітний німецький вплив, особливо в словнику.

Але було проте немало патріотів чеських, які бачили це пониження чеської мови й пильнували піднести її. Таким був найперше Ян Благослав (1523—1571), що багато спричинився до видання Кралицької Біблії. Він переклав Новий Завіт, що увійшов до цієї Біблії. Особливо вславився Благослав своєю Граматикою чеської мови, над якою трудився двадцять літ (1551—1571), студіюючи живу чеську мову. Крім цього видав дуже популярний свого часу чеський церковний співаник (канціонал) вірцевою мовою. Своєю „Музикою“ 1558 р. Благослав запровадив до чеської поезії метричний розмір, що вдержався в ній аж до кінця XVIII століття. Взагалі ж Благослав писав чистою живою мовою, чим сильно спричинився до розвитку чеської мови.

Поруч Яна Благослава треба поставити Данила Адама з Велеславина (1546—1599), який так багато спричинився до розвитку чеської літературної мови, що кінець XVI в. та початок XVII звичайно зветься віком Велеславиним. Спочатку Велеславин викладав у Празькiм Університеті, але скоро кинув професуру й став друкарем (звичайно, в тодішній розумінні цього слова, коли

друкарня була культурним огнищем) і на цім полі заслужився назви — *architypographus Pragensis*. Видав силу книжок чистою чеською мовою, часом, правда, з латинським впливом, бо кохався в латинській мові.

Таким чином повстала добра чеська проза, яку вкінці угрупував Бенедикт Нудожерський своєю Граматикою 1603 р., що стояла нарівні з тодішніми європейськими філологічними працями.

Білогорською катастрофою (8 листопада 1620 р.) починається нова доба в історії чеської літературної мови, доба упадку цієї мови. Чеським патріотам, — Братам і протестантам позосталося або приймати католицтво, або йти на вигнання. Усім заволоділи єзуїти і „чеські книги масово палили“ (ст. 32). Народ був змучений довгою боротьбою, і розвій чеської літератури й мови надовго спинився. Чеська мова жевріла ще в писаннях чеських емігрантів, але їх творів не пускано до Чехії. Лише в Словачкій положення було трохи ліпше, і там працювали чеські вигнанці.

Для розвитку чеської мови найбільш попрацював чеський емігрант Ян Амос Коменський (1592—1670). Він 30 літ працював над вивченням живої чеської мови й написав *Poklad* (скарб) *jazyka českého*, але твір цей згорів р. 1656-го.

Єзуїтська доба в історії чеської мови була добою упадку її, хоч єзуїти й змушені були послуговуватися живою мовою для проповідей і книжок для народу. Некатолицькі книги палили; так, єзуїта А. Коняша обвинувачувано, що спалив 60000 „еретицьких“ книг, з них добра половина були книги чеські (ст. 34—35).

У цей же час, з-під пера єзуїтів і людей світських у Словачкій виходить низка праць, писаних мовою словацькою, правильніш — чеською з великою домашкою слів словацьких. Чеська літературна мова занепадала все більше та більше, не появлялося вже ані чеських віршів, ані книг наукових. Інтелігенція стала цуратися й соромитися своєї рідної мови, й писала звичайно по-німецькому. Чеська мова позостала тільки в простого сільського народу. Здавалося, що чеська мова остаточно зникла.

Але то тільки так здавалося. У другій половині XVIII ст. в цілій Європі розпочався національний рух, що скоро привів і до відродження чеської літературної мови. Ще раз ствердилося, що жодною силою не можна вбити живої мови. Розпочалася в Чехах епоха реформ: знищення кріпацтва 1781—1785 рр., проголошення волі віри в 1771 р., злагодження цензури в 1781 р., — усе це довело до швидкого воскресіння чеської культури. При університетах заводяться катедри чеської мови: р. 1775 при Віденським, а р. 1793 — при Празьким. З р. 1800 потроху чеська мова випирає німецьку по гімназіях; правда, в цих останніх з 1821 р. знову запроваджено мову німецьку, яка панувала по гімназіях аж до революції 1848 р. Чеська літературна мова потроху знову розвивається.

Йосип Добровський (1753—1829) найбільше спричинився до відродження й до розвитку чеської мови; ціле життя працював він для чеської культури й чеської мови. За його часу нова небезпека стала загрожувати чеській мові, — велике число новотворів, і взагалі ціла діяльність т. зв. пуристів, що, викидаючи з чеської мови німецьчину, заводили до неї нові дивогляди або позички з інших мов. Добровський повіз з крайностями того напрямку планомирну боротьбу, і тим сильно прислужився розвитку чеської літературної мови. Замість чужих позичок або дивоглядних неологізмів радить Добровський уживати свої старі слова та ліпше вчитися живої чеської мови. Коли ж необхідно позичати слова, тоді ліпше брати їх з мов слов'янських, і сам він, напр., заводив російські слова до своїх писань. Року 1909-го Добровський видав Граматику чеської мови, що на довгий час стала останнім словом цієї науки й мала ве-

ликий вплив на розвиток літературної мови. Хоч сам Добровський по-чеському писав мало (звичайно писав по-німецькому), але його праці стали міцними науковими підвалинами, на яких збудовано чеське національне відродження.

Таким чином творилася чеська проза, а чеська поезія стояла ще облогом. Р. 1797-го Добровський видав працю про чеську просодію, в якій розвалив остаточно стару теорію про необхідність користатися в чешчині класичним метричним складом. А. Пухмаєр удоводнив це на практиці, чому й уважається за батька чеського віршу.

Йос. Юнгман (1773—1847) своїми перекладами з чужих мов, а особливо перекладом Мільтонового „Страченого Раю“ (1800—1804), поставив чеську віршовану мову на небувалу висоту, яка надовго позосталася взірцевою. За часів Юнгмана точилася завзята дискусія про чеську просодію, правопис, позичання чужих слів і т. п., а це все повело до більшого розвою чеської мови. Юнгман видав п'яти томового (1835—1839) Словника чеської мови, що став фундаментом нової чеської літературної мови.

Дальша генерація чеських письменників сильно підпала впливу Юнгмана. Цього часу появились славнозвісні підробки — Краледвірський та Зеленогірський Рукописи (1817 і 1818 р.), що на розвиток чеської мови мали безсумнівний вплив, — вони (разом із Юнгманом) впровадили нові слова, а також слова зложені. Цьому впливові в значній мірі піддав Челяковський, що багато прислужився розв'язці чеської мови. Під тим же впливом Юнгмана та Краледвірського Рукопису знаходився і І. Коллар, що так само прислужився розвитку чеської літературної мови.

Праця Фр. Палацького (з р. 1827) була епохальна для історії чеської літературної мови. Ціле своє життя дбав він про те, щоб чеська літературна мова була однолита, і щоб цієї усталеної норми не порушувано. Тому довелося Палацькому вступати в полеміку зо своїми противниками, пишучи відповідні мовні статті.

Цього саме часу відродилася й словацька літературна мова, особливо працями Л. Штура та М. Гаттали; цей остатній за основу літературної словацької мови прийняв зволенське наріччя, яке й закріпив своїми граматиками 1850 та 1852 р. В 50-х роках гр. Лев Тун намагався розбити це відродження словаків, але без успіхів.

В самій Чехії розпочався жвавіший рух, особливо по революції 1848 р. Зачалася сильна реакція пуристів, що виступали й проти чужих слів в чешчині, й проти похибок в ній (т. зв. „brusy“). Чеська літературна мова в кінці стала міцною, дуже добре впорядкованою мовою, до чого в останніх часах багато спричинився Ян Гебауєр (Gebauer), особливо своєю відомою Граматикою. А в мові віршованій нову еру зробив Ярослав Врхлицький, і під його мовним впливом повстала ціла школа модерних поетів.

Оце короткий зміст цінної праці пок. проф. Вацлава Вондрака. З недостатків її підкреслю головніше:

1. Ціла праця занадто коротка, навіть головні моменти історії літературної чеської мови висвітлені занадто мало й не реально.

2. Кидається в вічі брак розділу про найстаршу чеську добу X—XIII віків. Якою мовою писано тоді? Про такі пам'ятки, як, скажемо, Київські Глаголицькі Листки, не згадано нічого, як і про інші стародавні пам'ятки моравського походження, хоч праці А. Соболевського давали для того багато матеріялу.¹ Та й в відомій праці автора: „O původu Kijevských listů“ 1900 р. не брак таких відомостей.

¹ Див. про це у М. Weingart: A. I. Sobolewski, 1931 р., ст. 24—32.

3. Нема окремого розділу, де б докладно в'яяснено про чужоземні впливи на чеську мову, що в кожній літературній мові становлять важливий чинник. Навіть німецький вплив висвітлений замало (ст. 15, 24—25, 32, 41).

4. Нема вступного розділу, де б в'яяснено загальні підстави творення кожної літературної мови, хоч би так, як то пізніше зробив Б. Гагранек у своїй статті: *Funkce spisovného jazyka* 1929.

5. А незахована погорда до творення осібної словацької літературної мови виглядає занадто суб'єктивною (див. ст. 35, 64—65, 72—73). На жаль, такі переконання автора знаємо й про українську мову, з його і Ю. А. Яворського теж суб'єктивної праці: „Вопросъ объ единствѣ русскаго языка передъ австрійскимъ военнымъ судомъ въ Вѣнѣ въ 1915 году“, Львовъ, 1924.

Взагалі ж, ціла праця Вондракова робить враження праці незакінченої, мало розробленої. Може тому він і не спішив з її видрукунням.

8. Творення слів у літературній мові. Prof. B. Havránek: *Příspěvek k tvoření slov ve spisovných jazycích slovanských (Adjektiva s vyznamem latinských adjektiv na -bilis)*. 1929. Проф. Б. Гагранек багато займається долею літературної мови взагалі, а в цій статті („Slavia“ т. VII, ст. 766—784) поставив собі завдання прослідити, які прикметники у всіх слов'янських мовах відповідають латинським прикметникам на *-bilis*. Народня жива мова не знає таких прикметників, а тому доводиться оперувати тільки прикладами з мов літературних. Уже старослов'янська мова змушена була перекладати грецькі ад'єктиви на *-los*, чому змушена була зад'єктивизувати деякі форми партиципій; те саме було й у мові старочеській, що мусіла передавати латинські прикметники на *-bilis*.

Проф. Б. Гагранек докладно показує, як ці старослов'янські форми помалу розходилися по всіх слов'янських літературних мовах: зо ст.-сл. до російської й болгарської, почасти української; крім цього, в мові старочеській повстав особливий тип (на *-tedlný* на *-telný*), що потім потроху дістався й до мови польської (яка знала і свій тип). Мова сербохорватська утворила тут свою власну форму віддання цих прикметників на *-bilis*.

В мові українській ці прикметники стали творитися особливо чо революції 1917 р., — це прикметники на *-льний*.

Іван Огієнко.

РЕЦЕНЗІЙ І ОГЛЯДИ.

Голос землі, коротка повість із життя в Канаді. Написав О. Івах. Друком Української Видавничої Спілки в Канаді. Вінніпег, 1937, 92 ст.

Наша канадійська й американська еміграція щодалі, то починає відігравати все більшу та більшу вагу в культурнім і політичнім житті цілого українського народу. Повна воля політична й релігійна дає їй змогу писати й відкликатися на такі речі, про які українці в „старім краї“ змушені мовчати. З цього погляду, варто б розбуджувати національні почуття нашої заморської еміграції якнайбільше; бо вона безумовно відіграє ще велику ролю в справі визволення цілого українського народу. Згадаймо ролю чеської еміграції в цьому відношенні.

Нещодавно вийшла надзвичайно цінна „Пропамятна Книга, видана з нагоди 40 літнього ювілею Українського Народнього Союзу“, зредагував д-р Лука Мишуга, 752 ст., і власне ця книжка ясно відкрила нам очі на життя великої нашої еміграції в Америці й Канаді. Але „Пропамятна Книга“ — твір дуже поважний, дорогий і не кожному приступний. Конче потрібна мала книжка, або просто — якась

оповідання, щоб у легкій формі показало нам життя нашої еміграції. Ось власне цим і цінний „Голос землі“ О. Іваха, відомого редактора „Українського Голосу“ в Вінніпегу, власне редактора його літературно-наукової частини, знаного вже деякими своїми літературними працями. О. Іваха у своїм „Голосі землі“ в формі оповідання коротко показує велике й глибоке прив'язання нашого селянина до землі, яке не лишає його й на еміграції, й малює хліборобське життя українця на фармі.

Тяжке це життя! О. Іваха описує нам величезні холоди в Канаді (ст. 32, 44), тяжку працю коло землі літом і зимою (44, 62, 63), „зимові жнива в лісі“ (44, корчування пнів), північне сяйво (40) і т. ін. Змальовує культурне пробудження еміграції: перше боязнь до машин, а потім заведення їх (69—74, косарка, жниварка), праця вчителя над пробудженням національної свідомости українців: концерти, вистави. Показується захоплення еміграції до „старого краю“, святкування старокраєвих свят і т. ін. Прагнення батьків вчити своїх дітей (74). Описується побут емігранта (подвійні сані 43), його стосунки до сусідів-чужинців і т. ін.

Все це описується в формі оповідання, — простого й безпретенсійного („кохання з перешкодами“). Це перше оповідання молодого письменника, і коли він піде цією ж дорогою, — давати опис життя нашої еміграції в Канаді, то зробить цим велику прислугу й рідній літературі, бо таких творів ми не маємо, й старокраєвому громадянству, що цього життя не знає. Треба тільки давати малюнки виразніші, жвавіші, яскравіші, а дієвих осіб треба змальовувати й психологічно. Треба працювати й над виробленням собі доброї поетичної мови (про мову „Голосу землі“ пишу в „Рідній Мові“).

Іван Огієнко.

о. Юліян Дзерович: Педагогіка. Львів, 1937, 240 + VII ст. „Праці гр.-кат. Богословської Академії у Львові“ т. XVII—XVIII. Відомий наш педагог, довголітній (1919—1930) директор жіночої вчительської семінарії в Львові, о. Юліян Дзерович оце недавно випустив цінну працю, — курс педагогіки з християнського погляду. Автор бажає, щоб його книжка була „пам'яткою для всіх моїх слухачів та підручником для тих, що з покликання й обов'язку займаються вихованням молоді“, а сама книжка „подумана як теоретично-практичний підручник християнського виховання молоді“ (ст. 8), чому автор бажає, „щоб величні овочі християнського виховання більшали та щоб їх збиралось на всьому світі на щораз більшу користь одиниць і народів. І український народ найскоріше й найпевніше двигнеться та відродиться, коли молоде покоління буде виховане в дусі Христової Євангелії“ (ст. 8).

Складається книжка з шести частин: I. Вступні відомості про педагогіку, II. Виховні чинники, III. Вихованець, IV. Виховні засоби, V. Фізичне виховання і VI. Виховання душі.

Не даючи тут докладної фахової оцінки праці, зроблю тільки декільки коротких заміток.

1. В системі виховання учитель, як виховний чинник, займає першорядне, коли не перше значення, а тому йому треба було присвятити значно більше місця й подати про нього всебічні найдокладніші вимоги.

2. Рідна мова — це могутній виховний засіб сам у собі (див. мою книжечку: Наука про рідномовні обов'язки, 1936 р.). В Великій Україні повстала була про це спеціальна поважна фахова література (пор. ще статті Пирогова), що ясно показала могутню силу власне рідної мови, як виховного засобу. Через це якось дивно не бачити в Педагогіці о. Дзеровича в IV частині серед виховних засобів і рідної мови. А те, що дається про це на ст. 58—59 — невисхідно, бо належно не висвітлює рідної мови, як засобу вихов-

ного. Жаль, що автор не показав, які величезні шкоди приносить молді чужомовна школа. Взагалі ж це, таке для нашого часу пекуче питання, в книжці належно не вияснене.

3. Те, що автор говорить на ст. 218 про національний шовінізм, однобоке. Автор навіть скаржитися, що цей національний шовінізм „вже багато лиха заподіяв і нашому народові“. Це дуже старе розуміння т. зв. „шовінізму“. Хіба ж шовінізмом може бути особа з недержавного народу? Представник недержавного народу, коли він справді патріот, вже тим самим буде і націоналіст і шовініст. І буде, бо для державного народу недержавний навіть за найменші національні почування вважається шовіністом... Отож, треба б вияснювати поняття шовінізму найперше супроти одиниць народу державного.

4. В книжці мало підкреслено й шкоди від чужонаціонального виховання. Тільки рідна національна школа, національним духом надихана, дає повне й всебічне виховання людині. Учень же з іншої національності духово гине в цій школі. Це варто було докладно вияснити й довести. Скажемо, на ст. 168 подається вплив на виховання культу героїв святих, а хіба ж не загальновідомий факт, що культ своїх національних героїв надзвичайно сильно впливає на учня?

5. Думаю, що варто було докладніше спинитися над стосунком націоналізму до релігії, бо такого вияснення — вияснення відкритого й широкого — потребує наш час.

Це коротенькі й тільки побіжні замітки на цінну працю о. Дзєровича. Виклад її скрізь простий і ясний, доброю літературною мовою писаний. Добре передумана шкільна й педагогічна термінологія. Це чи не перша книжка з духовних кругів, писана такою доброю соборною українською мовою, через що сама праця стає нашим соборним національним добром. Наші широкі інтелігентські круги не грішать більшим знанням педагогіки, хоч ця наука потрібна в першу чергу для кожної матері й кожного батька. Може добрим застосуванням добрих педагогічних вимог в родині була б засипана та бездонна прірва між батьками й дітьми, що тепер так розпаношилась по наших родинях.

Іван Огієнко.

The de Palm: Wendische kultstätten. Lund 1437. (Quellenkritische Untersuchungen zu den letzten Jahrhunderten slavischen Heidentums). In 8°. 180 ст.

Ця книжка — це дуже цікава монографія про Вендські культурні оселі, яка дає, — при дуже добросовіснім опрацюванні теми й при дуже глибокому знанні з відповідними джерелами, також і цікавими висновки та декілька нових поглядів на зазначену тему. Я не можу тут спинятися докладно на темі й переказувати цілий зміст книжки, і тому подам тут тільки заголовки розділів: 1. Вступ, ст. 5. 2. Джерела, ст. 11. 3. Місця культу під відкритим небом (культу висот, святих дерева, святи гаї) ст. 26. 4. Вендський храм, ст. 55. 5. Рюгенський храм у його історичній залежності, ст. 138 (східнослов'янський храм, германський храм: 6. Висновки, ст. 165—172, 7. Література ст. 172—179.

Уже на початку своєї праці автор висловлює здивування, цілком правдиве, що дослідники слов'янських релігій розглядали релігії в різних слов'ян, як щось одне! Він пише: „Без роздумування сопоставили Свантевіта в Арконі, вендській твердині вгорі в Східній Морі, з староруським богом Сварогом або з Київським богом Перуном. Ніразу не поставили під запит оправдання такого поступовання. Це дуже дивно. Це ж все одно, якби хтонебудь відносини на о. Ісландії в добі Льяндама прийняв за мірку для того, що відогравалося в Іпсалі в дні розцвіту там поганства, з обоснуванням, що тут цілий час іде справа про германські народи. Так само недопустимо

виставляти, що слов'янська культура й релігія протягом тих століть, які ми звемо поганськими, лишалися суцільними для всіх слов'ян" (ст. 6—7.). І з цим ми безперечно мусимо погодитися, особливо, коли пригадаємо собі, що від початку Перуна й Арконської твердині пройшло напевне значно більше, як тисяча літ, і коли пригадаємо, що балтицькі Венди (Venedi) були відомі вже в II віці по Р. Хр. І далі багато цікавих питань підняв автор; напр. про Триглава: „чи можна твердити, що це було ім'я божества, правдиве ім'я його, а не характеристика статуї, що була з трьома головами“ (ст. 7—8.). Свантевіт в Арконі, напр., мав статую з чотирма головами. Були теж багатоголові боги: Поревіт, Поренут та інші. Чи можна з цього робити якісь висновки?

В кінці книжки автор робить такі висновки. Давніш уживали такої методи: Що відносилось до одного слов'янського народу, мусило відноситися до всіх слов'янських народів; при чім не рахувалися з особливим розвитком ув окремих народів. Тепер автор каже, щодо Вендів, то їхній розвій ішов ізольовано від інших слов'ян в багатьох відношеннях. Одначе він вважає теоретично можливим пізніший вплив польського або руського християнства на Вендів, напр. у будіванні храмів (ст. 166), але розсліди показав, що такого впливу практично, в дійсності не було. Одначе спільність у Вендів з іншими слов'янами автор добачає в культових місцях під відкритим небом, з яких указує на джерела води (кринички) й дерева священні, та гаї, які розповсюджені по всіх слов'янах, а теж подібність бачить і в виставленні статуї богів під відкритим небом, напр. на дворі теремнім у Києві, у балтицькім Велліні, і т. п. (ст. 167.). Далі він указує, що храми Арконі й Гарца в характері будівання стоять під скандинавським впливом (ст. 169.).

В Арконі храм не представляв жодного слов'янського зрубу, а навпаки — германський *Reiswerkhaus* певного типу. Його розсліди приводять нарешті до того, що з методологічного погляду, коли хочуть просякнути в загальнослов'янську й особливо східнослов'янську історію релігії, то більше не можна вживати для того вендського матеріялу, щоб унаглядняти щось на руськім терені (ст. 170.).

Ця книга представляє безперечно дуже цінний вклад у науку про історію слов'янських релігій. Проф. В. Щербаківський.

ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ.

† М. Корчинський. В четвер 7-го жовтня 1937 р. у Львові помер від раку Михайло Агафонович Корчинський, що брав діяльну участь у нашому політичному житті 1917—1920 р. р. Народився М. А. Корчинський 27. III. 1885 р. у священничій сім'ї на Поділлі. Закінчив Духовну Семинарію в Кам'янці, Університет (правничий відділ) у Петрограді. За Керенського був повітовим комісарем у Товмачі, а згодом став заступником губерніяльного комісара Буковини. В 1919 р. короткий час був Державним Секретарем У. Н. Р.

На фонд „Нашої Культури“ о. С. Олійник прислав 5 зл. Сердечно дякуємо.

Боржників наших видань сердечно просимо поплатити свої залеглості Видавництву долученим чеком.

Відповідальний редактор Інженер Анатоль Огієнко.
Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, Чарнецького 26.

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто
чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мають бути написані на машині (або
найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл.
(можна ратами), на півроку 6.50 зл., на чверть року 3.50 зл. За границю в Європі
15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границю 1.50 зл.

Рік III.

Львів, листопад 1937 р.

Випуск II (31)

ПОВІСТЬ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ.

IV.

Із настанням неп-и, коли прийшла глибша застанова над дальшою розбудовою комунізму, пробують і українські повістярі сконкретизувати в своїх творах той перелім у суспільності, передусім у конфлікті між старим і новим поколінням та в окремих суспільних верствах. Загалом приходить поважніша застанова над важними суспільними явищами. На таких проблемах виростає оригінальна своєю тематикою повість Леоніда Первомайського: „Земля обітована“ (1927) про те, як жидівське гетто із своїми старосвітськими звичаями переходить до більшовиків серед глибших душевних потрясень (пор. повість Володимира Гжицького: „Муза“ 1928, про патріархального жида й його революційного сина). Загалом на суспільні теми маємо кілька дуже замітних повістей із гадками, киненими деколи справді сміливо. Ось Іван Микитенко виводить у своїй голосній і поза межами України повісті „Вуркагани“ (1928) яскраві й різкі сцени з життя безпритульної одеської дівчорі (..вуркаганів“) та показує творчі сили серед тієї бездомної й позбавленої елементарних моральних почувань маси, що їх можна використати для добра суспільності. Але аж у пізнішому романі „Ранок“ (1935) бачимо цілу історію тих „вуркаганів“ від їх матеріальної й моральної безодні по одеських базарах аж до мозільного переродження у корисних громадян, як черговий доказ справдішнього колективного зміслу комуністичної партії. Подібну тему опрацьовує й Олесь Донченко в „Батьківщині“. Інший визначний письменник, Гео Шкурупій, обговорює важну проблему праці, що єдина може зановити людське життя, на канві суспільного контрасту: революціонер — дочка куркуля („Двері в день“ 1929), а Григорій Епик показує нову совітську бюрократію, що зловживаннями нищить несвідомих людей („Без ґрунту“ 1928). І далі маємо такі романи, як Євгена Плужника „Недуга“ (1928), де показано, як то комуністіві перешкоджає в праці любов до „буржуйки“; як Якова Качури „Чад“ (1928) з історією еволюції від українського націоналізму до комунізму (подібно й Гордій Коцюба в „Змові масок“ 1929) та ін. Найліпшим твором, що змальовує ті нові суспільні проблеми, є без сумніву Валеріяна Підмогиль-

ного „Місто“ (1928) — оцей модерний роман про сучасний Київ, де великоміська стихія тягне у свою пропасть здібного сільського юнака так, що він ледве видобувається до творчої праці. Психологічний характер має також повість Віктора Домонтовича „Дівчина з ведмедиком“ (1929) — з акцією переважно теж у Києві.

Однак нові більшовицькі порядки викликали повний переворот і в приватному житті людини. Вони зруйнували сім'ю. Затривожені розбиттям тієї основи всякої суспільної організації, українські повістярі присвячують багато місця питанню про розбиття сім'ї. Різні причини того зла виводять вони в сильних образах. Захитана семейна організація вже й без більшовицьких впливів, наслідком молодечого бажання жити свободніше, руйнує „Тиху пристань“ малого урядовця в повісті Семена Скляренка (1929); обманне жіноче бажання жити т. зв. „повним життям“ доводить до прикрої родинної трагедії в романі Гордія Брасюка „Донна Анна“ (1929); легкий розвід за більшовицьких часів і потоштання семейних обов'язків не дають справжнього визволення ані мужчині, ані жінці в романі О. Копиленка „Визволення“; вихована без родинного тепла в дитячому притулку жінка, пориває, щоправда, із своїм чоловіком, але теж щастя не знаходить (Євген Кротевич: „Визволення жінки“ 1930). В один голос підкреслюють українські повістярі, що брак родинної опіки відбивається дуже некорисно на дитині. Без родинного дому пропадають не тільки такі „вуркагани“, але й діти, виховані по притулках, або втрачають схильність до впорядкованого життя (Кротевич), або стають жертвами примхуватої долі (Н. Яворська: „Дарка Безфамільна“ 1931). Самовільне розбиття сім'ї з боку батька, чи матері спикає дитину на дно деморалізації (Брасюк), або спричинює важкі душевні переживання (Копиленко). Навіть там, де жінка за громадською працею занедбує дитину, платить за те деколи дитина власною смертю (Наталя Забіла: „Тракторобуд“ 1931). Дуже часто різниці в політичних поглядах убивають семейні почування, доводячи не тільки до лагідного розриву між батьком і сином (В. Вразливій: „Батько“ 1929), але й до страшної взаємної різни в тій самій сім'ї (Яновський). Не вважаючи на деяке іронічне трактування проблеми: батьки — діти (нпр. Іван Кириленко: „Аванпости“ 1933) питання про семейну справу розвинене в українській радянській повісті дуже поважно.

Вже в згаданих романах виступає в першорядній ролі й жінка, та стоїть у всю ширину питання про право на її самостійне життя, як це їй забезпечує більшовицьке законодавство. Та на тому не обмежуються українські повістярі — жіноче питання виявляє у них ще й інші сторінки. І так дуже скоро виступає жінка в героїчній збройній боротьбі. Один із перших вивів таку жінку Володимир Кузьмич у повісті „Італійка з Мандженто“ (1927): енергійна італійка викликає більшовицький бунт в інтервентському кораблі на Чорному морі. Інша бовсничка в романі Гео Шкрупія „Жанна Батальйонерка“ (1930): випещена великоміська панночка словляє фронтову службу за часів Керенського й бере участь у жорстокому приступі на багнети. Роля жіноцтва у бовсних та революційних рухах поставлена в совітській літературі в такому широкому плані, що вона викликає

глибоку застанову. От хоч би болюча суспільна проблема: повороту жінки, що скотилась на саме дно деморалізації, на становище корисної громадянки. Щоправда, вулична дівчина в повісті Аркадія Любченка „Образ“ (1929) хоче зразу жити як інтелігентна людина, але під впливом першої образи повертається назад на вулицю — отже спроба кінчиться невдатно; однак вже поважніше виглядає, коли більшовицький діяч одружується з сільською дівчиною, хоч знає, що вона, завдаючися з протибільшовицькими офіцерами, мусіла лікуватися з важкої хвороби („Юхим Кудря“ та в інших романах); або коли міські вуличні дівчата перероджуються під впливом революції в діяльний жіночий актив („Жанна Батальйонерка“, „Тракторобуд“ та інші).

Як бачимо, один із пайважніших і добре випробуваних у все-світній літературі романістичних мотивів — кохання відступає у більшовицькій повісті в сутінок. Чи з користю для повісті? Українська радянська повість показує, що вона на тому багатому втратила, бо місце все цікавого кохання займають надто часто такі мотиви й сюжети, що вже самі собою понижують мистецький рівень творів (нпр. тенденційно-панегірична агітка). Залюблений, розміряний герой належить до винятків у совітській повісті. В Україні стрічаємо його властиво тільки в одній повісті Є. Плужника „Недуга“ та й тут автор називає це почування недугою. Бо совітська дійсність хоче подавити всякі індивідуальні почування й навіть признає їх каригідними супроти колективу. Отже, такі почування, як прив'язання до своєї власності, любов до власного народу, родинна ніжність, любов батьків до дитини, особисте кохання й под. проголошуються за некультурні, тваринні, протисоціалістичні, протикомуністичні, буржуазні й протидержавні. Але, що кохання годі знищити, навіть переминюючи його в чисто матеріялістично-фізіологічні відносини, то це кохання виступає в інших, обмежених більшовизмом формах. Розрив кохання від політичних розходжень — мотив аж до переситу буденний, хоч часто кохання з протибільшовицькою стороною ламає більшовицьку твердість („Недуга“); навпаки, спільна партійна праця лучить закоханих (нпр. у комсомольських повістях); вже згадано про те, що більшовицький діяч часто рятує свою милу з морального упадку, втягаючи її в більшовицьку роботу й под. Але зачасто виступає кохання тільки хвилино, недовго й герой, чи героїня покидають своїх милих, без довшої застанови й без особливих докорів сумління („Місто“, „Визволення“, „Тракторобуд“), не дивлячись на те, що спричиняють важку трагедію. Кохання в повістях підсовітської України стало якесь надто більшовицьке і з придавленням особистого елемента — неприродне й нездорово нервозне.

Реформуючи суспільне й індивідуальне життя, більшовики почали особливо сильний наступ на релігію, не вважаючи на Ленінів заповіт, що поручав у релігійних справах обережність і здержливість. Українські повістярі часто порушують релігійні справи, але все в більшовицькому дусі й майже все дуже нетактовно. В цьому аж надто слідний більшовицький терор і диктат комуністичної верхівки. Бо ніколи не поговорять українські радянські повістярі про релігійні питання об'єктивно і хіба дуже винятково дещо спокійніше, хоч усе

в безбожницькій площині (нпр. Підмогильний, Смолич). Зате майже все, згадуючи релігію, чи церкву, вибухають вони грубою ординарною лайкою й дуже брутальним насміхом при неймовірно шиткій гадці (Ле, Слісаренко). Тільки деколи вдається письменникам пов'язати якимось безбожницький мотив із повістю своєю фавбулою (нпр. Ле, Смолич); зате все безбожницькі гадки й мотиви руйнують мистецьку композицію повістей і являються у них елементом чужим, неорганічно злученим із повістю (яскравий приклад у великому романі Івана Микитенка „Ранок“ 1935). Автори пробують у таких випадках рятувати одноцільність композиції деколи так, що представляють релігію являються людьми застарілими, ретроградними, неспроможними приймати новітнього духа — і, розуміється, контрреволюціонерами, що для власної низької користи саботують більшовицьке будівництво (Микитенко, Ле, Жицький, Яволовська), — але цей мотив, непереконливий сам собою, стає зрештою скоро такий трафаретний і так ним зловживають, що він тим самим став зовсім скомпромітований. Та піде в радянській повісті не бачимо поважного й глибокого трактування релігійної проблеми — такої величній в різних своїх проявах. Обік агітації за більшовицькими гаслами безбожницькі епізоди в українських повістях належать до найсумніших явищ, викликаних більшовизмом — вони є голосними свідками комуністичного терору, що таким чином підтинає вартість українського письменства. Воно стає якимось аж ніяково й моторошно, коли автор, що визначається поетичним талантом і змілою творчою технікою, загрузає в найбрутальніші нісенітниці, як тільки згадає хоч би одним реченням про релігійні справи. Один із перших порушив ширше релігійну проблему Василь Вразливий у повісті „Батько“: священик із любові до свого сина, героя більшовицької революції, вірикається в церкві перед своїми парохіянами Бога й релігії (мотив, що опісля повторяється), але читач ніяк не переконаний, що це було кінечне, або хочби й потрібне. Комсомолка у Юрія Шовкочляса („Весна над морем“ 1929) прибуває до занедбаного місцевини й тут, як першу свою „культурну“ працю, уладжує безбожницьку живгазету з низькими дотепами, але читач бачить добре, що хіба так культурна праця не виглядає. Доходить до таких смішних екстраваганцій, що нпр. В. Талю в своєму історичному романі з другої пол. XVIII ст. „Незвичайні пригоди бурсаків“ (1929) підкреслює яскраво безбожницьку тенденцію, хоч це зовсім незгідне з елементарними історичними відомостями.

Нові порядки принесли й нові соціальні явища. До найважливіших належить створення молодняцьких організацій — комсомолів, що стали передовими рядами більшовицького активу. Не вважаючи на таку визначну роль комсомолу, довго не могла українська література здобутись на більшу повість про комсомольців, хоч епізодичні комсомольські постаті виступають уже на заранні української радянської літератури, й хоч критика домагалась настирливо комсомольських сюжетів. Аж 1927 р. видає Л. Первомайський уривки з першої властивої комсомольської повісті „Плями на сонці“ й далі „В повітовому масштабі“ (1931); рівночасно Іван Кириленков „Курсах“ (1927) і далі „Кучерявих днях“ (1928). Всі ті

повісті змальовують оригінальне життя по комсомольських гуртожитках (деколи хлопці й дівчата в незачинених кімнатах обік себе) і вносять багато нового в тематику української літератури. Обидва автори стверджують прояви деморалізації по комсомолах (п'янство й под.) та боротьбу з тією деморалізацією. Цікаві є й любовні сцени між комсомольцями, при чому природне взаємне зближення у закоханих регулюється й неутралізується партійними переконаннями.

V.

Всі ті теми з часів неп-и мають психологічний характер, їх проблеми доводять до душевної боротьби й душевного зламу. Одначе скоро видались такі теми більшовицькій верхівці небезпечними, а ще з того часу, як Хвильовий проголосив орієнтацію на „психологічну Європу“. Більшовицька критика добачила в такій тематиці зворот до індивідуалізму, — а це ж „контрреволюція“, бо одиниця має бути підпорядкована колективові, тобто має сліпо слухати комуністичної верхівки! Психологізування стало для повістярів починком до переслідувань з урядового боку. До того з настанням 5-річних планів наступила доба прискореного совітського будівництва з відомим гаслом: дігнати й перегнати Європу, з прискоренням темпів. Суспільними гаслами стали тепер індустріалізація, колективізація, Дніпрогес, Донбас, ХТЗ (Харківський Тракторний Завод) і под. Разом із тим посилюється нагінка на український націоналізм та на всяку „контрреволюцію“. Під покришкою боротьби нібито за мистецьку творчість іде підкріплений більшовицький наступ на літературу.

Відгуки тієї пової доби слідні вже у згаданому романі А. Голівка „Бур'ян“, але першу повість, присвячену в цілому проблемам „соціалістичного будівництва“, видав, здається, 1929 р. Павло Хуторський п. н. „Трактори“: сільські незаможники переходять повільно на трактори в колективному господарстві. Тепер вимагають від письменника, щоб він докладно студіював більшовицьке господарство й індустрію, щоб він своїми творами підпомагав комуністичне будівництво. Замість жанру сюжетного, авантурного в попередні роки й різних романтичних стилів, має тепер письменник давати, як говорить ся, „конкретну побутову тематику“ (ясна річ, не в значенні давньої етнографічної побудовщини). Такий напір урядових кол на літературу відбився на ній прикорм спустощенням. Розповідний елемент розпливається у плитких і безвартних агітаційних трактатах, що замість мистецьких цінностей дають нудну похвалу більшовицького будівництва, прискорених темпів у праці та божевільної руїни старих порядків із будовою нових — часто дуже сумнівної вартости. Зникають живіші літературні постаті, на їх місце з'являються бездушні автомати без життєздатної ініціативи. Відступає на далекий план, або й майже зовсім зникає у багатьох повістях жінка, а з нею гине й читачеве зацікавлення. Домінантним почуттям, що його виносимо з таких повістей, є смертельна нуда й ненависть до того вихваленого соціалістичного будівництва. Перехвалили... Давня слаба сторінка російського суспільства: надмірна охота до безплідних теоретичних балачок — немов віджила і в повістях із тієї доби.

Така втома огортає напр. при читанні великої повісті Григорія Епіка „Перша весна“ (1931), де жінці відведено тільки малу роль, та зате засиано твір теоретичними міркуваннями. Але все ж таки Епіків твір є ще повістю. Та вже така „Повість металу та вугілля“ Валерія на Поліщука (1931) є в дійсності тільки провідником по Донбасі. Ще гірше виходить „Повість про комуноу“ Костя Гордієнка (1931), що є нескладним збором млявих образків із сільської комуни (властиво 11 оповідань). Подібно й П. Панача „Повість наших днів“ (ще з 1927 р.), а далі й інші — звичайно плиткі агітки, що краще сповнили б своє завдання, як прості агітаційні брошури. Ця агітаційна психоза, що завантажила лихим баластом мало що не всю прозу Радянської України, перейшла і в найновіші часи та руйнує письменницькі таланти.

Але хоч який осоружний постійний, наказаний терором мотив безшабашного вихвалювання комуністичного будівництва, власне він створив один із цікавіших романів післявоєнної України — Івана Ле „Роман Міжгір'я“ (1929), твір славний і поза межами України. Автор використав широкий розмах більшовицького будівництва, що за допомогою повітряної техніки зміє шереминити великі безплідні простори в культурні країни. Щасливо переніс він дію свого роману в Азію, між узбеків. Побудування великих там на ріці творить із Голландного степу серед пустарних скель — урожайну ріллю. Змагання головного персонажу, що переборює застарілі порядки своєї некультурної країни, що перемагає важкі перешкоди з боку ворогів будівництва. — мають в собі риси безперечного героїзму. Що автор при тому зачислив до протикультурних елементів і представників тамашньої релігії та звів так аж надто оклепаний мотив — це зрозуміле в большевицьких відносинах. Але зате степове будівництво пов'язане зручно з особистими любовними переживаннями живих людей. Не вважаючи на поважні розміри роману — поверх 800 сторінок — він читається дуже цікаво, бо автор опанував добре романістичну техніку (критика власне з того боку закидає дещо авторові!) та зміє до кінця держати читача в напрузі. При тому допоміг йому гарно простудіований узбецький побут, азійські краєвиди й загалом східня екзотика. Роман осягнув тираж 300.000 примірників, його переклали на мови: російську й чеську. Бо тільки тоді вспіли повістярі в сюжетах соціалістичного будівництва створити щось амгітніше, коли вони зміли вивести не схематичні фігури, вишлекані агітацією, але сягнули до чисто людських почувань і представляли люде й, а не виідеалізованих комуністів. До таких творів належить напр. Наталі Забіли „Тракторобуд“ (1931), де авторка розповідає не тільки про саму динаміку соцбудівництва (будова тракторобуду), але й хоче створити образ нової, сучасної жінки, що для громадянської, бюрової праці покидає й власну дитину та не числиться з досьогочасними поглядами на родинне життя. Повісті про соцбудівництво пробують автори ще оживити виведенням усяких шкідників, що стараються спинити це соцбудівництво або тому, що вони „контрреволюціонери“, або добачуть у такому шкідництві власну користь. напр. Дмитра Гордієнка „Тинда“ (1930) із будівництва у Донбасі. Але цей мотив повторяється так часто, що стає трафаретний і вбиває оригінальну винахідливість авторів.

Та як воно не дивно, ж и т т я р о б і т н и к і в не належить до частих тем в українській повісті. Коли не числити таких повістей, як Миколи Мінька „Виселок в пилу“ (1930), чи епізодичних і звичайно поверховно введених робітничих постатей по різних повістях та романах, маємо всього одну більшу епопею з робітничого життя — в низці романів М. Ледеянка із Донбасу під спільною назвою „На гора“ („В імлі позолоченій“ 1929, „Ятрань чорна“ 1938, „Всі На-Гора-а-а“ 1933). Тут виступають углекопи в революційних рухах аж до більшовицьких організацій. Автор знає добре робітниче життя і вмів змалювати справді гарні й мистецькі картини в довгій низці замітних епізодів, розказаних оригінальним стилем. У цілому Ледеян-ку твір є дуже цінний не тільки в українському, але й в європейсько-му письменстві — перекладений на чужі мови, він напевне зацікавив би й висококультурні народи. Та найдивніше, що критика відзначила цей величний роман дуже слабо, хоч у ньому багато місць із дра-матичною динамікою та постатей із неголосною, але зате безперечною героїкою.

Може бути, що це сталося тому, що незабаром потонула укра-їнська повість у повені т. зв. в и р о б н и ч и х с ю ж е т і в, тобто оповідань про заводсько-фабричну працю. Отже з'являються Н. Вільхового „Зелена фабрика“ (1930) — про машино-трактор-ничі станції в колективному господарстві; згаданий „Тракторобуд“ Н. Забіли; П. Панча „Слюсар із депа“ (1931) — про робітника-ударника; Івана Плахтина „Вузол“ — залізнична тематика (пор. Н. Забіли „Залізниця“); Володимира Зорина про шкірза-вод і т. д. Ті повісті підкреслює звичайно більшовицька критика як великі літературні здобутки, але найчастіше це речі нудні й крикливі агітки без більшої мистецької вартости, хоч їх тематика є щось нове в українському письменстві. Агітаційна тенденція переминає тут людей у бездушні автомати, що стають тупими й безвільними слугами машин і думають виключно про ударництво й соцзмагання. Скоро усталюється шаблон: ідейні ударники йдуть по шляху соцзмагання — заскорують ретрогради та контрреволюційні, чи інтервенційні чин-ники перешкоджають тому машиновому будівництву, або хочуть його знищити пасивним опором, чи й терористичним саботажем — у ви-сліді, розуміється, повна перемога соцбудівництва. Дуже винятково, немов гостре саяво блискавки, освітлює те соцзмагання рязуха сце-на, як надмірний і непотрібний поспіх доводять до страшних ката-строф (Н. Забіла). Зрештою люди, раби машин, глядять гарячко-вим зором у свій завод без ніякої глибокої гадки — окрім бажання, вбиваного їм у голову крикливою агітацією: працювати для величі соціалістичного будівництва, для величі могутньої, єдиної, найпосту-повішої, найрадіснішої і т. д. ССРСР! А знуджений читач відкидає книжку, глибоко переконаний, що індустріялізація країни зростає — це певне! — але людей, людей видно в тій залізньо-бетонній країні щораз менше, — люди стали деталями машин і цінуються не більше від машинних деталей... Моторошно стає...

Та все ж такі трапляється, що деколи виробничий роман доба-чує в машині щось більше, ніж бетонно-чугунні деталі. Може така вища гадка присвічувала О. Копиленкові, коли він писав свій

роман „Народжується місто“ (1932), — а в ньому снував мрію про створення соціалістичного міста навколо ХТЗ. Це вже мрія про краще майбутнє... Та найвизначнішим майстром виробничого роману являється мабуть Володимир Кузьмич. Він підхопив два найбільші — поза тракторним будівництвом — гасла індустріалізації України: Дніпрельстан та авіятику. Про Дніпрове будівництво дав він великий роман „Турбіни“ (1932), про летунство теж великий і голозний роман „Крила“ (1930—31). Хоч і Кузьмич не відступає від постійної схеми: соціалістичне будівництво в боротьбі з його шкідниками, хоч і в нього багато дешевої більшовицької агітації, — так усе ж таки він умів поглянути на машини оком поета і вмів їх використати для поезії. Нпр. у „Крилах“ Кузьмич малює такий величний образ боротьби літаків у повітрі, що така динамічна сцена не легко знайдеться в європейському письменстві. Отже й машини можуть творити поезію.

(Далі буде).

Львів.

Ярослав Гордицький.

ДУХОВЕ ОБЛИЧЧЯ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ.

2.

Культ природи поєднується в Кобилянській, як і в романтиків, з культом мистецтва, зокрема музики. На перший погляд це — парадокс: адже мистецтво на своїх вершинах — це квінтесенція культури, воно й вимагає найвищої духової напруги; а тим часом поворот до природи вийшов із потреби визволитися від тієї напруги, в природі шукає заспокоєння туга за примітивізмом, за здоров'ям, за внутрішнім відпруженням. А проте на ґрунті психологічним парадоксом розв'язується сам собою, бо виявляється, що відчуття природи не сунеречить мистецтву, а, навпаки, поглиблюється якраз на ґрунті мистецької культури. Тужать за природою мистецькі душі.

Улюблені постаті Кобилянської — то якраз такі мистецькі душі, для яких світ майже замкнений у сфері мистецтва. Кречмер, творець т. зв. конституціоналізму в психології, що встановлює тісний зв'язок між духовою й фізичною структурою людини, — мав би в її творах чудові зразки лептосоматичного (астенічного) типу людей, що, як вроджені ідеалісти, тягнуться до мистецтва, рвуться до недосяжного. Візьмім, напр., Аглаю-Феліцітас („За ситуаціями“): тонкокістка, худощава, „з тенденцією до високого стрункого росту“; її обличчя — поважне, бліде, барви слонової кости, при чому чорний одяг ще більш відтінює ту блідість. Ціла постать — „поважна, задумана, зболіла“, біля її уст блукає „усміх болю й погорди“. Вона „не любить багато говорити, а ще менше слухати багатословних“. Вона любить слухати й брати нутром участь“. Її почуття — чужі для буденного й реального, у неї сильне бажання зазнати таких переживань, які „випили б останню краплю крові з лица“.¹

В цій постаті зосереджені всі характеристичні риси мистецьких вдач. Цілком подібні й інші жіночі типи Кобилянської: струнні й ніжні, „з душею білою й чистою, мов голуб“, „з гордим, капризним

¹ „За ситуаціями“, стор. 7, 13, 21, 22, 23, 131. Вид. „Рух“, Харків 1927

елементом в душі, з надвишкою якоїсь сили“², що невпинно шукає відповідної для себе акції; при тому самітні й замкнені в собі. Всім їм притаманна нехоть до практицизму й утилітаризму, духовий аристократизм. Оповиті шляхетним смутком, заковуються вони в панцир гордості. Вони люблять „глибінь кожного вчишку виміряти“.

Музика — головна сфера їх переживань, або бодай сфера найсильніших переживань. З інтелігентних героїнь повістей Кобилянської тільки Наталка не віддається музиці, але то тільки тому, що її не вчили музики. З того приводу вона відчуває глибокий жаль. „За нічим їй не жаль, лиш за тим, що її не вчили музики. О, яка сила чуття пішла би в неї в тони!“ (383). Їй здається, що „була б найщасливішою людиною в світі, коли би її були вчили музики“. Вона може тільки захоплюватися чужою грою, але й тоді музичні тони зливаються з нею в одно, і їй здається, що це „пісня її істоти“ (78).

Героїня нарису *Impromptu Phantasie* уявляє з себе класичний тип людини, що все переживає в тонах. Ось вона лежить у траві, заслухана в гомін бжіл. „Вона брєніла враз з ними, лежачи на животі; енергійсь на лікті й уклавши бороду в руки. Брєніла все наново, заперши в собі дух, одностайно, тоншим або нижчим голосом, — це було їй байдуже, якого вони тону надавали... Вона бачила образи в тонах, відчувала образи в тонах, переживала в уяві з'явища, які творила сама: казкові, фантастичні, неможливі, і плакала з смутку невиясненого“³.

Висунувши музику на недосяжну висоту, перещепила Кобилянська на український ґрунт одну з основних тенденцій XIX віку, що шукав у музиці виразу для почуття безмежності й глибини. Романтизм віддав примат музиці між мистецтвами. Шопенгауер приписував їй метафізичну інтуїцію, бо, на його думку, музика промовляє мовою самих глибин буття. Цілком у його дусі каже Берґсон: „Коли музика плаче, то з нею плаче людство, плаче ціла природа“⁴. Захоплення музикою йшло впарі з тенденцією розкрити ірраціональні глибини людської психіки. У психології наступив перелім із тим моментом, коли добачено, що сфера свідомости, — то тільки вузький шар психічного життя, що, подібно як морська поверхня, таїть під собою бездонні глибини. Згідно з романтичними теоріями, музика очинює може дати адекватний вираз тим незбагнаним глибинам. Тим то Оскар Вальдель назвав її найромантичнішим з усіх мистецтв.

Ті музико-метафізичні тенденції, зокрема погляди Шопенгауєва, знайшли сильний відгомін у творчості Ріхарда Ваґнера, що був якийсь час ідеалом мистця для Ніцше. Але згодом Ніцше на шляху до своєї концепції надлюдини різко розійшовся з Ваґнером і пішов у своїх поглядах так далеко, що зарахував мистецтво, вкупі з алкоголем, до найбільших наркотиків людства! П. Филипович зробив тонке сарваження, що „серед того музичного матеріалу, що згадується в Кобилянській, не зустрічаємо Ваґнера, яким так захоплювався

² Через кладву, ЛНВ, т. 57, стор. 57, 65.

³ Покора, стор. 97. Львів 1899.

⁴ Bergson: Les deux sources de la morale et de la religion, p. 36. Paris 1932. Alcan.

певний час Ніцше“.⁵ Причина цього явища нам невідома, але не маємо певних підстав, щоб дошукуватися тут впливу поглядів Ніцше. Щоб не дучило Кобилянську з творцем „філософії надлюдини“, в кожному разі його зради мистецтву вона не поділяла, навпаки, залишилась беззастережно вірною мистецтву до кінця. Від „Людини“ до „Апостола черні“ — скрізь музиці приділено особливе місце завдяки її „загадковій силі“, що „нас пориває, додає сил, дотикає нас до найглибшої глибини душі“.⁶ Правда, можна тут завважити деяку еволюцію: давніше музика була всевладущим богом, що вимагав повного укорення, тепер він став поблажливий. Казала ж про нього Аглая-Феліцитас, що кидає йому під ноги свою амбіцію й гордість, і знає тільки його. „Що мені все інше, коли я стою в середині полум'я звуків? Що мені все інше?“ Тепер, ув „Апостоли черні“ Дора вміє погодити службу тому богові із службою людині.

Кобилянська не стояла в своїй творчості ніколи перед альтернативою, мистецтво — або суспільно-корисна праця, — альтернативою, з якою стрічаємось так часто в народників, що розв'язували її в користь суспільного утилітаризму. Щоправда, й у Кобилянської служба музи не обходиться без жертв (професор малярства-німець у „Ніобі“), і в неї вириває не раз питання про суспільне призначення людини. Але вона не бачить у самовідданій мистецькій діяльності чогось, що мало б протиставитись постулатам суспільного життя. Навпаки, її Ганнуса (*Valse mélancolique*) ладна бачити в мистецькій творчості корону громадянської діяльності та розвиває погляд про реформаторську роллю мистецтва, так немов вийшла із школи Раскіна: „Коли б усі були артисти, освічені й виховані, почавши від чуття аж до строю, не було б стільки погані й лиха на світі, як тепер, лиш сама гармонія й краса. А так? що круг нас? Лише ми одні піддержуємо красу в житті, ми, артисти, вибрана горстка суспільности“.

Але це думки, кинені мимохідь, над ними авторка не зупиняється, присвячуючи пильну увагу самим переживанням, зв'язаним із мистецтвом. Значну роллю відіграють у Кобилянської теж переживання, зв'язані з літературою. Типова з цього погляду Наташка Верковичівна („Царівна“). Для неї сфера літературних переживань становить суттєве доповнення дійсности. Від тієї дісности втікає вона у свій світ — книжки й пера, бажаючи віднайти себе в письменницькій праці, ствердити своє „я“, знайти опору для свого самопочуття. Захоплення лектурою бачимо навіть у таких неспокойних вдач, як героїня новелі „Природа“. „Виріши на самоті й майже серед пишного блиску, вона не знала ні життя, ні нічого з його темних боків. Знала його тільки з книжок, що ними зачитувалась донезсочу“. Субтельна вразливість на красу природи поєднується в неї з захопленням лектурою. Навіть у „Апостоли черні“, де письменниця хотіла змалювати більш життєві типи, книжка займає дуже важливе місце. Ціла родина Цезаревичів — завзяті читці. „Взагалі в нас всі чита-

⁵ П. Філіпович: О. Кобилянська в літературному оточенні. „Життя й Революція“, 1928, кн. II, стор. 118.

⁶ „Людина“, ст. 128.

ють, мене старого включивши"⁸ — каже старий Цезаревич. Його син Юліян „ночами дочитує, коли йому дні закороткі“. При самім звуку слова „бібліотека“ по його обличчі „промайнуло світло“.

Таке війняткове становище книжки в житті персонажів Кобилянської знаходить виправдання не тільки в факті великої ролі літератури в житті сучасної людини взагалі, але насамперед в особливій ролі книжки в житті самої письменниці — великої самотниці, що в книжці мусіла шукати друга. Проте перед аналізом тих переживань письменниця зупиняється. Музика дала їй більше можливостей розкрити людську душу, ніж книжка.

Запускаючись у царину мистецтва, письменниця раз-у-раз відчувала потребу черпати силу з землі. Багато з своєї душі вклала письменниця в слова Йоганнеса, що відчуває „прасиду землі“, що хворіє, „коли це може бути з землею в контактї“. „На мою думку — каже він, — нема нічого вірнішого, як земля. Все інше — брехливе. Я особисто відчуваю святість землі“.⁹

Так остаточно поєднується потяг до мистецтва й потяг до землі, до природи.

Яворів.

(Далі буде.)

Д. Козій.

МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ ЛИСТІВ.

Сторіччя „Русалки Дністрової“.

До наших часів збереглося 8 листів Маркіяна Шашкевича, що їх видав у повній збірці вперше Михайло Возняк у 1912 р.,¹ з цього 5 написані польською мовою, а 3 українською мовою. Польською мовою написані такі листи: до Тадея Василевського, дідича села Княжого, з 24. травня 1835 р., до матері (без дати),² до дружини Юлії з Крушинських з 1838 р., до брата Антона (без дати) й до тестя Крушинського з 26. березня 1843 р. Українською мовою написані 3 листи до о. Михайла Козловського, пароха в Тішкові, з 1842 р. Листи Маркіяна Шашкевича цікаві й цінні тим, що дозволяють нам ближче пізнати життя й вдачу їх автора, його прикмети, думки, сферу зацікавлень і середовище та родину поета, а насамперед М. Ш-ча, як людину в відношенні до найближчих членів родини та приятелів, відкривають нам подробиці його приватного життя, його буденні клопоти та сумні й радісні хвилини. Листи великих людей дуже часто служать для доповнення й зрозуміння їх творів, поодиноких думок і подій із їхнього життя.*

⁷ Апостол черні, I, 22. Вид. „Діло“.

⁸ „За ситуаціями“, стор. 135, 134.

¹ Збірник Фільологічної Секції Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Т. XIV. Писання Маркіяна Шашкевича. Видав Михайло Возняк у Львові 1912, ст. 228—233.

² Ibidem стор. 291. Але із змісту видно, що писаний у 1837 р. Цей лист адресований до його шурина о. Терентія Сметани в Княжім, що оженився з сестрою поета Юлією, і в 1833 р. став адміністратором парохії в селі Княжім та утримував матір і родину живих.

* Із дослідницької творчости М. Шашкевича мало хто покликується на його листи. Ще більше цитують їх Б. Лепкий і Др. Я. Ярема, що їх розвідки наводжу пізніше.

Мала скількість листів М. Шашкевича, що збереглася до наших часів, не може подати багато нових здобутків. А все таки дають вони дещо цінне. Насамперед після їх перечитання перше наше враження таке, що сумна доля й життя поета відбиваються так виразно в листах, як і в творах поета, а друге: перед нами виринає з листів та сама хрустально чиста й чесна постать поета, що її знаємо з його творчості й цілого життя.

М. Шашкевич у відношенні до матері ніжний, скромний і щирий, він ставиться до неї з великою любов'ю та пошаною (як узагалі до всіх членів своєї родини), а бачимо це навіть із наголовка листа: „Найлюбима Мамо Добродійко!“ Лист коротенький, діловий, буденний, бо в ньому прохає М. Ш. прислати чоботи для брата Захара,³ що сидить удома босий і вже два тижні не ходить до школи. Водночас додає М. Ш., що може швидко стати священником, бо митрополит хоче висвятити його безженням, але він ще не може на це рішитися й прохає ради в мами й шурина.⁴ Відносини своєї дорогої матері до дітей заторкує поет у листі до брата Антона, що був опісля австрійським капітаном у полку саперів.⁵

У ньому виступає перед нами Ш-ч, як старший брат і виховник, що навчає свого брата й дорікає йому, але дорікає ніжно, лагідно, любовно. Маркіян заявляє на початку листа, що прикметою правдивого характеру є постійність із правдивим почуванням, а тим часом брат Антін заламався, виявив свій слабкий характер. Обіцяв поправитись, всі вдома раділи, а найбільше мати, але не дотримав слова, тепер усі сумують, бо він забуває про те, як „жахливо сльози матері палять невдячне серце, але таке, що має ще трохи почування“: „Послухай“ — каже Маркіян — „голосу твого брата, що, як старший, краще пізнав світ, людей і обставини, знає великість смутку й радощів, знає їх дійсне джерело. Не на цьому шляху маєш шукати справжнього щастя, за яким кожний, здається, літає, а яке спирається на чесному сформуванні Духа й Серця; я певний того, що ти знаєш і важність цих слів і їх правдивість, але замало знати, — треба ще в діло це перевести“.⁶ Маркіян дорікає Антонові за його невразливість та невдячність супроти рідної матері, що стільки тру-

³ Цей брат Маркіяна був дуже легкодушний і невідомо куди подівся. Це подає В. Гошовський, редактор першого видання творів поета. И. Ониськевича „Руска Библиотека“. Томъ III-ий. У Львові, 1884, стор. XIX.

⁴ Сестра Маркіяна Юлія в листі з 1860. р. до сина його Володимира писала, що в травні 1837. відвідав Маркіяна перемиський єпископ І. Сігурський і радив йому висвятитися безженням, але мати М-з на це не погодилася. Однак ця вістка помилкова. — М. Тершаковець: Причинки до життєписи Маркіяна Шашкевича. ЗНТШ том 58. Львів 1904. стор. 40, і: До життєписи М. Шашкевича. ЗНТШ том CVI. 1911. стор. 82.

⁵ И. Ониськевича „Руска Библиотека“. Томъ III-ий, стор. XIX. Про нього подає д-р В. Шураєт деякі цікаві відомості: у 1830. р. був він учнем львівської домініканської гімназії, де спочатку вчився середньо, а потім гірше. Уже в I. кл. його втягнули до тайної польської організації Карла Шайнохи і проти неї почалося кримінальне слідство. Через те занедбався й скінчив гімназію аж пізніше, але з дуже добрим успіхом. На весну 1837. р. вступив до Василіян і його відіслано до добромиського монастиря, де перебували новики. — На досвітку нової доби. У Львові 1919. стор. 87—88.

⁶ Перекладаю з польського оригіналу. М. Возняк: оп. сіт. стор. 230.

дів і жертв віддала йому в часі його дитинства, чого ніхто не може забути, бо відповідь за свою невдячність перед Богом.

Інший настрій і почування бачимо в листі М. Шашкевича до дружини Юлії, дочки о. Т. Крушинського, пароха Деревні (Жовківського повіту), що з нею одружився він у лютому 1838. р.⁷ Лист цей без докладної дати (зазначений тільки рік), але із слів поета в листі, що в найближчу неділю одержить останні свячення, і тому на свою ординацію запрошує він дружину з тещею, видно, що поет писав його 14. травня 1838 р. На священника висвячено його 20. травня цього самого року.⁸

Любов, ніжність і чутливість, сполучені з легким гумором і жартівливістю, виглядають з цього листа. Маркіян пише до дружини з т. зв. презбітерки, це зн. поміщення, де жили абсолювенти богословії, що вже поженилися і тут відбували поодинокі ступені свячення та вчилися виконувати духовні обов'язки. В листі повно пестощів і ніжностей, у самому наголовку пише поет „Дрога Любечко! Юлюцю Моя!“ та заявляє, що не всілі всього висловити в листі, бо до цього треба щирої, звичайної й веселої розмови, а далі комічно описує себе, як він тепер виглядає, занедбаний, запущений, поганий. „Уяви собі твого дружину, що сидить тепер при великому столі, накритому великими аркушами грубого паперу, подібного до бібуля, а напроти нього товариш, що пише теж листа до своєї дружини; він колись дуже ненавидів жінок і завжди закликався, що не буде женитись. Уяви собі, кату, твого дружину з носом, покритим прищами (ти смієшся, думаєш, що від табаки, о ні, я її тепер мало вживаю, бо... не можу), що виглядає без заличок⁹ неначе „голопуп“¹⁰ у старій, витертій, забрудженій рясі, скуленого в три погібелі над цим пером, з животом на плечах, замість під грудьми, уяви собі свого чоловіка в такому вигляді, а уста твої сміятимуться, але добре твоє серце жалітиме його; але знаєш що, краще не мороч собі голови, тільки прийдь і подивись; а насмієшся, а я щиро зрадію разом із тобою“. М. певец, що дружина не пізнала б тепер його, бо він дуже змінився, бо споважнів, завжди задуманий і понурій і маломовний, а вічно ходить з часословом. Далі Маркіян змінює тон і пише поважно; незадовго одержить останні свячення на священника, тому бажає собі й молити Бога, щоб допоміг йому бути добрим священником, а далі прохає дружину, щоб прийшла його відвідати й запевнює її, що щиро її кохає, й ніжно прощається з нею. „Кохай мене так, як я тебе кохаю, а буду щасливий і Ти теж будеш щаслива, бо я в цьому вже маю щастя, що Тебе кохаю“.¹¹

⁷ Йї присвятив поет 2 гарні й ніжні польські поезії „A wiesz ty?“ і „Moje Niebo“.

⁸ Ibid. стр. 200—201.

⁹ О. Огоновський: Історія рускої літератури. II, 2. Львів 1889. стор. 372.

¹⁰ Заріст з обох боків обличчя. В Галичині називали це „бакенбарди“ (з нім. der Backenbart), в Україні тепер уживають: бакн, бурці. — пор. І. Шаровольський: Німецько-український Словник. ДВУ 1929. стор. 45. Б. Лепкий перекладає це штучним словом „бокобороди“. Пор. Маркіян Шашкевич. Галицька Накладня Я. Орештайна. стор. 73.

¹¹ Цього укр. слова вжив М. Ш. у листі.

¹² М. Возняк: op. cit. стор. 230.

Чисто діловий лист подібний до першого (до матері), написав Ш. до свого тестя о. Крушинського, пароха в Деревні, на 3 місяці перед смертю. Поет був уже тоді важко хворий і пише, що його недуга у місяці березні не легшає, але ще більшає, а його лікар Шмід не обіцяє поправки здоров'я перед літом. Далі згадує про свої матеріальні клопоти в справі 5 моргів парохіяльного поля, потім пише про цілком приватні справи (про пігулки на біль зубів, про кобилу Сиву, крохмаль), а закінчує милою для себе вісткою, що лікар дозволив йому приїхати на Великдень до тестя, як буде тепло й гарно надворі.

Досі розглядав я чисто приватні листи, а тепер переходжу до інших листів, на теми громадянсько-літературні й наукові. Перший з черги — це лист до Т. Василевського, дідача села Княжого й губерніяльного радника, що був слов'янофілом і познайомлював Маркіяна з новинами літератури польської, сербської та української. Він опікувався теж Маркіяном і цілою його родиною і з ним жив поет у ширій приятні аж до кінця свого життя, а як до нього ставився, бачимо з його ніжної та теплої згадки про Т. В. в передмові до частини перекладу поеми Гошинського „Zamek Kaniowski“: „— a naj-cześćiej kończyło się wszystko tuhą za Podlasiem, za tamtymi górami, za Tadeuszem“ (Пор. В. Коцовський у И. Онишкевича, Руска Бібліотека т. III. стр. XX. і М. Тершаковець: Причинки... стр. 23.).

Маркіян дякує Василевському за те, що запропонував йому зайнятися переглядом і упорядкуванням архіву та книгозбірні в Дикові, однак не може негайно вийхати до праці, бо нездужає, і тільки за 2 тижні почне свою роботу. В 3 листах до Михайла Козловського, приятеля¹² поета, пізнаємо М-а, як письменника, патріота та ентузіаста рідного письменства. Правда, деяке місце займають там теж і приватні справи, а саме в першому листі. Поет любить широ свого приятеля та його родину і тому довго чекав вістки від них, щоб почути про їх гірке життя, але, на жаль, не одержав нічого. І тому свій сум і тугу за ними виливає в своїм листі та прохає вибачення за свою ширість і ніжність, з якою пише, неначе парубок до милої, а чому? Бо в нього шире серце, „котре ще не здеревнѣло, що знає в собі життя, що тьохкає тьохканьєм невсипущимъ до тьхъ, що го пересумѣли и не смѣялис, но хололочкомъ дунули на него...; — блукалось, мовлю, и носилось бѣдноє моє серце, аж спочило на твоємъ сердци припочинкомъ солодкимъ, аж выплакали очи тугу на твои груди, аж сплилася душа моя з душею твоєю, як ся спливають воды гнучкой Лимницѣ з водами Днѣстра великонного“.¹³ Одним словом, поет вірить у ширість приятеля, що його братом називає, бо в нього добре серце. Далі маленьке місце на приватні справи про те, що сусід обіцяв йому корець пшениці, але поет прохає тільки чвертку, про поїздку до Львова, про сукню Теклюні, про поїздку до Деревні до псетового тестя, про те, що поет купив рукавички для родини при-

¹² Так називає його О. Огоновський, оп. сїт. стор. 374. В листах своїх називає М. Ш. свого приятеля дуже ніжно братом, а його дружину сестрою, в однім листі дає наголовок „Рідні, любезненькі!“ Д-р Я. Ярема називає о. М. Козловського шурином (шагром) Маркіяна, мабуть опираючись на наголоски його листів. Маркіян Шашкевич як лірик-поет. Тернопіль 1911. стор. 20.

¹³ М. Возняк: оп. сїт. стор. 231.

ятеля, але не купив черевиків, бо забракло грошей. У приписці до листа додає М. Ш. по-польськи, що дідич Василевський має видавати часописа й прохав М-а на референта українських справ. До цього першого листа підходить близько й другий лист до цього самого М. Козловського, а підходить він своїм тоном щирим і почуванням ніжним та великим і тією поетичною мовою, якою вмів Маркіян писати. Але є теж і різниця, бо в попередньому листі виступив М. Ш. як лірик, самотній і нещасний, що його люди не розуміють і заморожують його надії та благородні змагання, що йому судилось горе й нещастя та „студена доля“.

А тут уже бачимо М. Ш-а як поета-громадянина й патріота, ентузіаста та звеличника рідного слова та, здається, першого в нас збірника на ґрунті рідного письменства. Поет одержав збірника Є. Гребінки „Ластівка“ та поезії А. Метлинського, посилав їх М. Козловському, захоплюється ними, поетично аналізує їх зміст та ідейність. Поет свідомий тут і їх високого післанництва й свого власного і так відзивається до свого любого адресата: „От так, братчику! Потішся з ними, полюбуйся, пожурися і поплач, а небавком назад їх до нас пришли. Коли-сь може деякий знайшов жемчуг, що мать наша Русь розронила, заховай, або до нас передай: в сьо т разом нанизане вчинит ся великим сяю щим памистом для шиї пишної цариці.“¹⁴ Може з моїх нісенітниць знайшовесь дещо, пришли мені, щоб я передав Головацькому, може ему ся дещо знадобит“.¹⁵ Серед важкої праці та клопотів буденного життя, поет під впливом творів наддніпрянських поетів набирає охоти сам писати й видавати, хоче розбудовувати храм рідної культури, тому теж прохає приятеля, щоб передав йому загублені його твори й інших авторів, бо тоді поети передавали рукописи своїх творів до перечитання рідним і знайомим

Далі згадує М. Ш. і про твори Квітки-Основ'яненка і дуже ними захоплюється, більш, ніж попередніми,¹⁶ а вкінці додає до цього приватні справи, а саме, що малий син здоровий і що на св. Миколая будуть його христини, на які запрошує поет приятеля на кума. Третій лист до М. Козловського дуже короткий. З нього дізнаємось, що він не відвідав поета, і за це легенько докоряє поет йому, а найбільш за те, що не приїхав на христини й тому „навіть Русина не було, якійби го до хреста святого потримав“. Посилає приятелеві твори Квітки, й прохає повернути позичені недавно твори Метлинського й Ластівку Гребінки та прислати рукописи творів поета, бо вони йому

Так представляється нам М. Шашкевич на основі своїх листів. Збираючи все разом, скажемо: М. Ш. — це ніжна, щира, чесна вдача, ідеальний муж, син і брат, що любить усю свою родину,¹⁷ підтримує

¹⁴ Підкреслення мос. Є. Г.

¹⁵ М. Возняк: цит. тв. стор. 232.

¹⁶ „Побачиш сам небавком, коли Ластівку і Могилу недовго у себе забавляти будеш, бо они чужі; вже з Основ'яненком довше будеш балакав!“ Там же. Підкреслення мос. Є. Г.

¹⁷ Сестра Маркіяна, Юлія писала в своєму листі: „...kochaliśmy jego wszystkie, i on nas...“ — М. Тершаковець: Причинки до життяписи Маркіяна Шашкевича. ЗНТШ том 58. стор. 40.

з нею зв'язки, відвідує її, робить їй подарунки та послуги. Мало в нього веселости й бадьорости, а більш суму й пригноблення, бо сумне й важке було його життя.

Це людина ввічлива й культурна, високоморальна й добряча, чутлива й вразлива на своє й чуже горе, а при цьому самотник і мрійник, що любить природу, самоту й спокій та тишу¹⁹, що погано почуває себе серед львівських мурів, неначе справжній в'язень.²⁰ Ця характеристика згідна теж з тим, що написали про М. Шашкевича його сучасники: приятелі, знайомі та його найближча родина: Напр. його сестра Юлія, замужня Сметанова, в листі до Маркіянового сина Володимира,²¹ так характеризує свого брата Маркіяна: „... був добрий, мав серце з посвятою для других. Природа була досить ласкава для нього, обдарувала його розумом і добрим серцем, але не треба його вихвалити, бо, як він сам писав: „величаєшся, Чоловіче, умом твоїм, як день світлом, забувши же то має від сонця“. З цього бачимо, що Маркіянова сестра зазначає його скромність і простоту, а далі підкреслює його велику любов до волі такими словами: „Як вступив він до семінарії, тільки тоді почалася його неволя. Він думав, що як його дух свободно ширяє поплід небо, то знову поринає в нутро землі, так і з тілом вільно; а це інше діло...“²² Так пояснює вона провину Маркіяна, коли запізнився він, вертаючись з міста, до семінарії, і за те його виключено з неї. Підкреслює теж його велику посвятність для загалу: „Ця людина бажала гаряче, цілою душею, за щепити взаємну любов і приятельність між людьми.“²³ „Стільки добрих бажань для людей, така сильна воля до доброго, всінці стільки розчарувань, це все не могло стриматися в слабій посудині“²⁴ людини, яка мусіла зникнути. У цих словах міститься теж виразний натяк у сторону нашої суспільности, що за всі добрі діла та літературну діяльність Маркіяна стрінула його чорна невдячність.

¹⁹ Це зауважив уже в відношенні до листів Ш-а В. Коцюцький. Він каже, що життєві переживання поета, а головним чином факт, що батько втратив Маркіяна після виключення його з Дух. Семінарії у Львові, а далі смерть батька й журба матері з приводу цієї події, викликали в ніжній душі поета сумовитий розчужний і настрій, що так часто проймається в його віршах і в листах. — Н. Ониськевича „Руска Бібліотека“. Томъ III. Львів 1884. стор. XX. Підкреслення мої. Е. Г.

²⁰ Т. Васілевський, запрошуючи М. Ш-а до себе на село, пише в листі з 20. жовтня 1837. р. (подаю в перекладі): „Отже тепер запрошую Тебе до Юськонич. Знайдеш для себе спокійну кімнатку, книжки, папір і господаря, що буде Тобі радий із щирої душі та старатиметься уприємити Тобі побут. Велике товариство не спричинить Тобі розсіяня, якого не любиш, бо самі будемо“. — М. Возняк: Писання М-а Шашкевича... стор. 292. Подібно пише в листі до поета М. Устиянович (Там же стор. 293). Підкреслення мої.

²¹ У листі до дружини пише: „...taki twój Marcyan teraz, ale zdaje się tylko we Lwowie w murach, które na mie zawsze jakiś wpływ nieprzylemny wywierają“. Гл. Писання Маркіяна Шашкевича... стор. 229.

²² Мих. Тершаковець: Причинки до життя М-а Шашкевича. ЗВТШ том LVIII. Львів 1904. стор. 39—41. Лист писаний по-польськи, тому перекладаю цитовані місця.

²³ Там теж стор. 40.

²⁴ Там теж стор. 39.

²⁵ Образово замість „тіло“.

Вкінці, як поет і громадянин, це ентузіяст рідного слова, що радіє його розвитком, розуміє його вагу та бажає теж сам співпрацювати, щоб „нанизати велике сяюче намисто для шиї пишної царіци“ (України).

З листів Шашкевича пізнаємо теж приватне життя священників у тих часах. Було воно важке, повне клопотів і недостач. А що під цим оглядом життя Маркіяна було справді дуже важке, бачимо з такого факту: коли львівська консисторія довго відтягала пропонування його на пароха в Новосілках (повіту Камінка Струмилова), де жив він від 3. травня 1841. р., то вислав він до консисторії прохання в таких словах: „Підписаний позбавлений усяких, навіть найбільш необхідних засобів до життя та гноблений крайньою вбогістю та нуждою, почувається змушеним перед Всесвітлішою Консисторією всемирненніше повторити свою благальну просьбу з 27. IX. 1841. р....“²⁵ Крім цього М. Шашкевичеві не виплачували зовсім священичої платні ані тоді, як був адміністратором, ані тоді, як став уже парохом у Новосілках. Ми не знаємо причини цього,²⁶ але мабуть це була зла воля львівської консисторії, щоб докучити йому за його національно-літературну працю.

Тому теж треба признати, що в пробудника нашого рідного слова в Галичині була складна, непересічна духовна структура, що це була людина з справжньою „Божою іскрою“, що душилася серед важких умовин буденного життя. Важкі обов'язки священика й злиденне життя сільського інтелігента, а також обов'язки батька родини забивали в нього творчого духа й не давали змоги працювати на ниві освітній та літературній. А його лікування від жадливої недуги, туберкульози? М. Шашкевич із геройським стоїцизмом та християнською покорою отверто пише про своє безнадійне становище, а хоч усі знайомі його й церковна влада знали вже давно про його недугу, один тільки тогочасний, письменник Микола Устиянович запросив його до себе в гори на гірську жентичку, що має лікувальне значення,²⁷ але з цього поет не міг скористати, бо не мав грошей навіть на подорож, бо йому не виплачувано ніякої платні, як про це виразно з великим жалем та огорченням згадує його сестра Юлія у згаданому вже листі.²⁸ Тому теж називає його життя справді страдницьким, а про його недугу висловлюється так: „так важко хорів, що вже ані не бачив, ані не чув, а ще жив“.²⁹

Мова листів поетична й гарна, різноманітна; оживлена й прикрашена поетичними висловами, порівняннями, епітетами, а головним чином чуттєва, як це бачимо в листі до дружини, або до М. Козловського. Правда, є теж у ній і говіркові слова й форми, але вони не вражають прикро, в них є власна, своєрідна краса. А побіч цього ба-

²⁵ М. Тершаковець: До життяписи Маркіяна Шашкевича. ЗНТШ, том CVI. стор. 87. Підкреслення моє. Є. Г.

²⁶ Там же. стор. 88.

²⁷ Писання М. Шашкевича. Видав М. Возняк. Львів 1912. стор. 292—293.

²⁸ М. Тершаковець: Причинки... стор. 40—41.

²⁹ Там же стор. 40.

чимо в II. листі до М. Козловського безсумнівний вплив наддніпрянської мови (п. пр. нанизати, намисто, знадобитися, потому, матиме й ін.).

Євген Г р и ц а к .

Перемишль.

ОСТАП НИЖАНКІВСЬКИЙ У МОЇХ СПОГАДАХ.

VII.

Три пописові концерти хору Остапа в р. 1886.

Побіч виступів на вечерицях та імпрезах „Зорі“ хор Остапа здав ще в р. 1886 три дійсно пописові концерти. Побіч хору вправляв ще Остап оркестру. Проби відбувалися часто, бо зближався концерт у пам'ять Шевченка, улаштований рік-річно учнями севої класки акад. гімназії. На Остапа й на його товаришів із севої класки припала черга й ми готувалися із захопленням до нашого попису.

Концерт відбувся дня 6. III. 1886 року. Промовляв до нас наш незабутній господар класки Олександр Борковський (ур. 1842 — 15. X. 1921 р.). Викладаючи латину чи греку, він учив нас не тільки форм класичних мов, але клав велику вагу на науку рідного слова.

Коли хто з учнів при перекладі ужив слів: „понеже“, або „позаяк“, наш господар класки ставав на кафедрі і питався: „якою ти мовою говориш? Як підеш на село, там тебе не зрозуміють та проситимуть: „паничу, не балакайте до мене по-підмецьки“. Не „понеже“, не „позаяк“, але „тому що“, „бо“. Не „зістав зражений, чи убитий“, але „його убито“. Як уживеш слова „понеже“, то чи не краще сказати: „поневаж“? Буде принайменне живцем взято польське слово „поневаж“.

Проф. Ол. Борковський стежив за мовою наших перекладів і поправляв її з такою послідовністю, що година класичної філології перемінювалася в нас на науку рідної мови. Не залежало йому на тому, щоб переробити якнайбільше число розділів, але на тому, щоб учень виніс якнайбільше знання граматики класичної й своєї мови. Нераз кликав він до нас: „Шануйте свою мову, бо хтож, як не молодь, повинна у цьому давати приклад?“

І хоча Ол. Борковський був класичним філологом, він завжди й на кожному місці учив рідної мови. Таким він був на становищі директора Дрогобицької гімназії, а по переході на емеритуру, як співробітник і редактор „Діла“. Всюди дбав він про poprawність мови, а через те незамітно виховував широкі кола читачів і учнів їх шанувати й берегти чистість українського слова. Був це великий педагог не тільки у школі, але на ширшому полі публіцистичного життя.

Молодь він любив, нікому з учнів кривди не робив, а де мав змогу, там щиро кожному допомагав. Хоча неваз почули ми слова: „покарав мене Господь вашою класою“. — то все ж таки його вчинки еказували, що він нас любив і з нас був вдоволенний.

На нашому гімназійному концерті були три декламації. Я виголосив Шевченкове: „До Основ'яненка“. Вол. Лавровський (пізні повітовий лікар у Бережанах) Федьковича: „Сонні мари“, а Лев Лопатинський (в пізн. житті письменник, публіцист, актор і дир. театру, що в вересні 1914 року поклав свою буйну голову за рідну землю

під Городком як офіцер-доброволець на 47. р. життя) твір Амвр. Метлинського: „Глек“.

З наших декламацій Ол. Борковський не дуже був вдоволений, дорікав нам патосом, та казав: пам'ятай, як прийдеш додому, а схо-чеш їсти, то скажеш: „мамо, дай хліба“, а не з патосом: „ма-а-мо да-ай хлі-ба!“

Ми клялися на лавці з реготу та таки старались позбутися патосу, що ним усе грішить молодь.

В музичній частині нашого концерту виступив учень VIII. класи Денис Леонтович, що відіграв на фортеп'яні твір Лянге: „Nosturne“. Був це великий, музичний талант. Грав він, дійсно, концертно. Покладано на нього чималі надії та ворожено йому славу віртуоза. Визначився він теж як композитор. На жаль, появилася друком тільки одна його композиція і то вже по смерті. Уродився він у Львові 1868 р., а в р. 1886 зложив матуру в акад. гімназії. Його отець Теодор був музикальний і по ньому перейняв талант молоденький Денис. Батько помер 30. XI. 1886 р. на 74 році життя, а в кілька місяців пізніше, дня 29. IV. 1887 р. умер Денис у Новосілці коло Язлівця в свого брата священника, куди приїхав був на великодні свята і заразився п'ятнистим тифом. Був він незвичайно скромний, зчаста акомпанював при різних нагодах, або й виступав як концертант. По матурі вписався був на правничий виділ. Для музичного життя у Львові, а зокрема для хору Остапа смерть Дениса була діймаюча втрата. Остап Ніжанковський присвятив йому в часопису „Зоря“ за рік 1888. ч. 10 дуже гарну статтю п. н. „Пам'яті Дениса Леонтовича в I. річницю його смерті“.

На нашому концерті в пам'ять Шевченка у дні 6. III. 1886 р. брав він теж участь у тріо на скрипку, флейті та фортеп'яні Глинки „Сарафан“. Імен двох інших товаришів не пам'ятаю.

Побіч Леонтовича незвичайною появою був тенор, учень VI класи Богдан Курп'як, що відспівав Остапа Ніжанковського: „Пращай, подруго моєї весни“. Мав він голос просто феноменальний. Блукаючи по світі, мав я нагоду почути голоси великих артистів, але такого голосу, що захоплював своєю силою, виконанням і декламацією, я таки не чув. Він просто гіпнотизував своїх слухачів, а коли скінчив пісню, зривався ураган оплесків і зневолював співака до нових продукцій, а він їх ніколи не щадив. Яка велика шкода, що цим феноменальним голосом не зацікавувалося наше бідне матеріяльними засобами громадянство! Був би випис оперовий артист високої міри. Курп'як скінчив гімназію у 1888 р. та пішов утертим шляхом на богословіє й нині є парохом Говинова Великого. Зяврав він оплески в гімназії, ширив своїм голосом пошану для пісні, а його спів я згадую все, як артистичний пир, що полонив душу й серце не тільки мою, але й інших слухачів.

Мали ми ще в нашій класі гарного цитриста Івана Бачинського (1869 — 22. IV. 1906 р.), сина ректора сем. і мітрата о. Олександра. Бачинський відіграв на нашому гімназійному концерті Umlaut, „Пісню“, що незвичайно подобалася.

Тому, що програма була багата, хор Остапа відспівав тільки три твори: Вахнянина: „Ой нависли“. Воробкевича: „Над Прутом“

і Ніщинського: „Закувала“. Четвертою точкою Остапа була оркестра, що відіграла Reh-a „Gavotte“

Про наш концерт писало „Діло“: „Всі продукції випали хорошо. Хори під управою О. Ніжанковського виведено з повною прецизією. Красно пописалися учні й своєю оркестрою та грою на фортеп'яні й на цитрі. Сольовим співом всіх одушевив учень Б. Курп'як. Деклямації виголошено зовсім поправно. Взагалі вечерок показав, що між нашою молоддю знаходяться знамениті таланти, надія Руси. Дир. Ільницький і проф. Ол. Борковський в своїх прегарних промовах загрили молодь до совісної й витривалої праці в науках на щожиток руському народові, краєві і державі“ („Діло“ 1886. ч. 23).

Промова о. Ільницького не була передбачена в програмі, вона свідчить тільки про те, яке враження викликали в його душі музичні й вокальні продукції молодих хлопців; коли він вважав за вказане до них промовити.

По концерті відбулася спільна вечеря тих, що брали участь в ньому, у приватній харчівні члена „Зорі“ Кучинського. Платили ми від особи по 50 крейцарів і за те дістали шинку, котлету, чай і дві шклянки пива. Горілки ми не пили. Між нами, учнями, явилось кілька членів „Акад. Братства“, Єронім Калитовський, письменник, пізн. адвокат у Стрию (1866 — 1926.), баритон Вол. Лев., Кирило Трильовський та, мабуть, також Євген Петрушевич, пізн. диктатор України. Старші „братчики“ промовляли, а учні відповідали їм словом та піснею.

Спільна вечеря протягнулася до другої години в ночі, почім скортіло нас уладити модного тоді „гусака“, що запровадив нас до каварні Добровольського при вул. Краківській. Тут пили ми чай.

Боронити наш поступок годі, хочби тому, що він дав нагоду русофільському „Слову“ до напасти на акад. гімназію. „Слово“ за рік 1886. ч. 22. писало: „Надо сланное. Поздно въ ночи 6-го (нов. ст.) марта былъ я поневолиным свидѣтелемъ слѣдующаго явленія. Въ 2½ часовъ ночи встрѣтилъ я необыкновенно великое число 50—70 молодиковъ 15—17 лѣтнихъ, въ прехорошемъ настроеніи, которые среди громкихъ разговоровъ направляли свои шаги куда-то въ рынокъ. Они разговаривали по русски и то было причиною, что я былъ любопытенъ узнать, кто они и куда идутъ. Всѣ пошли въ кофейню Добровольскаго, куда мнѣ, конечно, не понадобилось вступить. Я узналъ послѣ, что то ученики нѣкихъ здѣшнихъ гимназій. И все то дѣется передъ окомъ таки школьныхъ настоятельствъ. За сообщенный мною фактъ беру полную отвѣчательность на себе и на случай процесса (vide: Parlamentär) поставлю свидѣтелей (Того дня былъ музыкально-декламаторскій вечеръ, устроенный учениками никой гимназіи въ память 25-лѣтней годовщины смерти Тараса Шевченка). Н.“

Ми ще не прочитали доносу в „Слов-і“, як прийшов наш господар класи Ол. Борковський на годину й промовив коротко, але рішуче: „Концерт випав світло, та ціле враження ви самі підкосили. Як скінчите гімназію й возьмете палички в руки, можете йти до каварні. Але вам, учням, цього робити не вільно. Виминайте всяку нагоду, що

могла б понизити вартість нашої школи. Вашим поступком ви мене та інших професорів важко зажурили. Не робіть цього більше!”

Із слів проф. Ол. Борковського ми зрозуміли, що на цьому упіменні скінчиться й справа не буде мати дальших наслідків. Все ж таки нам самим було невесело, бо саме в р. 1886 повели русофіли завзяту боротьбу проти нашої гімназії.

„Московскія Вѣдомости“ з дня 3 (15) I. 1886 року помістили були статтю „Вѣсти изъ Галиціи“ про виховання молоді в акад. гімназії. Було там сказано, що з цієї гімназії виходять атеїсти, соціалісти і анархісти. Статтю „Московскихъ Вѣдомостей“ передрукував редактор віденського русофільського часопису „Parlamentär“ др. Жівни (чех). Директор гімназії о. Ільницький заскаржив д-ра Жівного перед віденський суд. Відбулася розправа і трибунал не згодився на переведення доказу правди, ані на переслухання свідків та засудив Жівного на 8. днів арешту з одним днем посту, на страту 60 гультенів з кавчії та на покриття коштів процесу. (С л о в о 1886. ч. 48).

Д-р Жівни вніс рекурса до вищої судової інстанції, і касаційний трибунал зніс засуд та розпорядив нову розправу („С л о в о“ 1886. ч. 110).

На замітах русофільської преси не було слова правди, все ж редактор „Parlamentär-a“ міг виволікати проти акад. гімназії всілякі підозріння й наклепи. Щоб до цього не допустити, кресвий карний суд у Відні рішив дня 17. II. 1887 року відступити від дальшого процесу проти д-ра Жівного. Таке рішення уважають за покривдження гімназії („Д і л о“ 1887. ч. 19).

В чотири дні по концерті в акад. гімназії виступив дня 10. III. 1886 р. хор Остапа на Шевченковому святі, що улаштувано на „Бесіді“. Як писало „Діло“, „програма була виведена знаменито самими молодими силами. Серце билося з безконечної радості, глядячи на молоді таланти та на їх видиму працю над своїм образуванням. Першу точку програми Лисенка „Quodlibet“ вивів хор молоді зовсім добре. Хор „Поклін“ Вербицького, соль-квартет, в яким взяли участь солісти Гушалевич і Теліховський (баритон) і хор славної композиції Ніщинського „Закувала“ виведені знаменито“. З хору Остапа виступили „ще два молоденькі грачі на цитрі пп. К(упчинський) і Б(ачинський), а вони віддали з прецизією „Думку-пумку“ Завальського. В салі стало тихо, хоч маж сій; кожне ухо ловило мелодійні звуки того ніжного інструменту, що ним є цитра“. Великим похвалами обсипало теж „Діло“ п'яністку п-ну Гладивичівну, соліста Гушалевича і декламаторку п-у Леонілю Лопатинську. Щирі слова признання висловило для баритона Володимира Лева, що враз із п-ою (Оленою) Левицькою відспівав дуета з „Дон-Жвана“ Моцарта. Зокрема похвалило „Діло“ тріо Глинка „Сарафани“, що виконали члени оркестри Остапа. Усі точки програми виведено під артистичним оглядом беззамітно, а „Діло“ кінчило звіт словами: „Всі ті, що зібралися на „Бесіді“, виходили з того концерту одушевлені, підкріплені на душі. Молодь, надія і запорука кращої долі Русі, не закопче талантів, якими нас Бог щедро наділяє. А того нашій убогій матері Русі найпаче треба.“ („Д і л о“ 1886. ч. 23).

В місяць пізніше, дня 10. IV. 1886 р. дав Остап третій пописовий виступ свого хору, цим разом перед польською молоддю й професорами львівської політехніки. Слухачів у політехніці було тоді взагалі мало, а українців ледви кілька. Польські студенти були поствуповим елементом. Вони приїздили до Львова здебільша з Королівства, а що там зазнавали поляки чимало угніту від царської влади, тому на студентів українців дивилися вони іншими очима, як місцева, польська молодь. Через те у львівській політехніці витворювалися між молоддю культурні відношення. Польські техніки цікавилися нашим життям, письменством і музикою. Одним із об'явів братання польської молоді з українською був виступ хору Остапа. Йому присвятило „Діло“ цікаву згадку, що вповні заслуговує на те, щоб її повторити. „Діло“ (1886. ч. 36) писало: „Товариство студентів політехніки „Братня поміч“, що його членами є кілька русинів, уладило дня 10. IV при участі хору руських студентів під управою п. О. Н. вечером музикально-декляматорський в пам'ять 25 літних роковин смерті Шевченка. В салі товариства (в дійсності було це в авлі політехніки), украшеній квітами й бюстом Шевченка, явилось на вечерок кілька професорів політехніки з родинами й над 200 студентів політехніки й академиків. Хор відспівав на першу точку програми: „До руської пісні“ В. Матюка, а на 8-му „Закувала та сива зазуля“ Ніщинського, а на загальне бажання ще одну пісню: „З округків“ Ніжанковського. Виконання квартетів, як і соло тенорове п. Б. К., викликало правдиве одушевлення. Оплескам не було кінця. Точку третю й шосту виповнив член товариства п. Сухецький. Він відіграв Берріота „Елегію“ і Венявського „Мазурку“ та показався в тих трудних до виконання, а хороших кусниках, справдешнім віртуозом. Другу й сему точку програми виповнили декламації: „Дума“ Шевченка, яку виголосив по-руськи член товариства п. Монсе і „Кавказ“ в польському перекладі, віддекламований п. Коморнацьким. Обидві декламації були дуже удачні. Перлюю одначе ветерка була точка п'ята. — Відчит п. Монсе п. н. „Rus. literatury ruskiej“ Відчит був оброблений, по більшій часті, після руських жерел. Прелегент згадав в ньому про руську літературу від найдавніших часів; назвав по імені всі пам'ятники старинної літератури; далше згадав про Котляревського і його наслідників в Україні, а про Маркіяна і його товаришів у Галичині; подав опісля коротку біографію Шевченка й погляд на його лицьма; далше звернувся до останніх років діяльності русинів у літературі й згадав про покійних Навроцького й Барвінського та закінчив свій відчит покликом до товаришів, щоб, окрім своєї літератури, студіювали і руську, пізнали її, а тоді пересвідчаться, яка чудова її краса“.

Цей концерт братання стоїть мені ще сьогодні в живій пам'яті. Пам'ятаю, що явилися на ньому три професори-українці: Осип Волюшак, знаменний ботанік (1835—1918), славний геолог д-р Юліян Недведзький (18. X. 1845 — 7. I. 1918) і проф. Маринак. Вони так захоплювалися піснею Остапового хору й соловим співом Б. Кур'яка, що прийшли до нас по концерті й стискали наші руки. Ми співали в дійсності, як солов'ї, а пісні Остапа Ніжанковського: „Пращай, по-

другої моєї весни“ і „Ах деж той цвіт“ в інтерпретації Курп'яка були справжнім триумфом мистецького виконання. Тоді обсипано Остапа квітами.

Кирило Студинський.

Львів.

ЗАНЕПАД МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ГАЛИЧИНІ

за 1850-ті роки.

(Докінчення).

Такі були музичні відносини в 50-тих роках у Галичині. В порівнянні з початком XIX-го сторіччя поступ був, але об'єктивно треба признати, що музичне мистецтво було в занепаді. Після зрушення й досягнень 1848—49 років, поступнево наступає застій і припинення дальшого розвитку, і то не лише на музичному полі, але взагалі на культурному та економічному. Іван Франко так характеризує цю добу: „По гарячковім руху 1848-го р. наша суспільність пішла за покликком свого чільного поета Гуцалевича: „Мир вам, браття, всім приносим“, і жила справді мирно, так мирно, як може ніколи перед тим, а певно, як ніколи потім. І які ж були результати того миру? Ось найважливіші: Нежорисне для нашого народу й без протестів з боку його інтелігенції рішення справ індемнізаційної та сервітутової, здичиння та розпнячення селянства далеко більш, як було за панщини, пропущення без уваги всіх державних змін, що вже від половини 50-их літ перли Австрію на дорогу конституційного розвитку, й повна невідготованість народніх мас до конституції, безмірний зріст сервілізму та чиновочитання серед інтелігенції, яким вона щосили старалася заражувати й народні маси, і, нарешті, повна духова безплідність інтелігенції, що за 10 літ не витворила ані однієї книжки, ані одного твору, ані однієї інституції, що служила б справді насущним, живим потребам народу“¹⁰⁷.

На музичній ниві залишилися тільки другорядні працівники, що, не зважаючи на свою працю, не могли посунути музичної справи вперед (Рудковський, Любович, Леонтович). Кращі сили покидають Галичину (Борковський, як побачимо далі Іван Лаврівський і недіяльний тоді М. Вербицький), а навпаки, — із-за кордону приходять люди, для української музики безкорисні (Ляйбольд, Геслі), а деякі навіть шкодять і профанують її (Седляк).

Але прийшла на чергу справа, яка до певної міри електризувала й організувала галицьку суспільність і показала вихід із цього зачарованого кола. Це була справа українського професійного театру.

Ініціатором цього діла був Юдіян Лаврівський, віце-маршалек галицького сейму. Він вистарався дозвoла на відчинення „Руської Бесіди“ у Львові 15 листопада 1861 р. і піддав думку, щоб, за прикладом інших слов'янських народів, це товариство взяло на себе організацію українського театру. Передусім треба було грошей. Видано відповідні поклики в пресі, і справа театру стала популяризуватися в цілій Галичині; зразу здобула багато прихильників і вже цього самого року почали до „Руської Бесіди“ напливати

грошові датки на театральний фонд.¹⁰⁸ Почали викінчувати залю Народного Дому у Львові, де мали відбуватися вистави, почали скупувати театральний репертуар, старалися про концесію у правительства та підшукували майбутніх акторів і головним чином — директора театру.

В цьому часі почала „Руська Бесіда“ влаштовувати деклямаційно-музичні вечори, що на них могли рекомендувати себе молоді кандидати мистецтва, також принагідно зібрані студенські хори, диригенти й співаки солісти. Заворухнулись тоді галицькі письменники, бо бачили, що театр не буде мати українського репертуару. Заворухнулись й музики, бо знали, що справа музичного репертуару для театру стоїть ще гірше, ніж справа драматургів. Ясна річ, в майбутньому театрі музика мусіла відіграти першорядну роллю; треба було придбати репертуар не тільки співогор, але й музики антрактові, яку можна було б пристосувати до кожної вистави. Треба було також ангажувати якусь оркестру, відповідного диригента, хормайстра і т. д.

В 1863 році основано у Львові співоче товариство, що мало за завдання між іншим: „готувати співочу частину майбутнього театру“.¹⁰⁹ На жаль, це товариство не могло приступити до практичних занять, бо не було тоді у Львові відповідного українського диригента.

Всіма цими справами жваво цікавилася галицька суспільність; в оснуванні театру вона бачила не тільки своє культурне відродження, але й велике політичне досягнення. Наплив грошових датків іще посилювався.

В травні цього ж року звернувся виділ „Руської Бесіди“ офіційно з покликом до українських драматургів, а також до „іскуених наших музиків, щоб негайно свої музичні твори, композиції до співогор, відповідні увертюри і т. д. прислали виділові для використання“.¹¹⁰

Серед цих приготувань пройшло ще кілька місяців, аж надійшов рік 1864 і справа українського театру наближалася до своєї реалізації. На директора і водночас головного режисера придатної людини в Галичині не було; отже запросили з Великої України артиста Омеляна Бачинського з дружиною, також артисткою, і доручили їм організувати цілу театральну трупу.

Омелян Б а ч и н с ь к и й народився 1833 р. в Галичині, в селі Жукотині біля Турки, у священничій родині. Батьки певно хотіли виховати його на священника, посилали до школи, старались, як могли, щоб йому допомогти промостити шлях до спокійного колись та безжурного життя. Та молодого Омеляна манив інший світ, — зачарований світ театральних куліс. Вже 1. січня 1852 р. отже мавши 19 років, вступив він до польського театру у Львові і перебував у ньому до 1. червня 1857 р. Потім перейшов за кордон і грав у польських та польсько-українських театрах в Кам'янці, Бердичеві, Одесі, Києві й Житомирі. Це тривало до кінця 1863 р.¹¹³

З нагоди його повороту назад до Галичини писало львівське „Слово“ (1864, ч. 1): „На директора українського театру приїхав

днями з Волині, покликаний нарочно для цієї мети, п. Омелян Бачинський; бувший донедавна директор польського театру в Житомирі, родич одного із знаменитих діячів нашої української справи. Пан Бачинський, сам із походження українець, мав уже не раз нагоду в Житомирі виставляти з добрим успіхом українські співогри І. Котляревського... Привіз він із собою багатий сценічний репертуар, що складається з коло 70 українських драматичних творів, які в Україні й у Росії в прилюдних театрах від часів І. Котляревського з успіхом виставляються“.

Ангажовано до нового театру військову оркестру й диригента Ляйбольда; хормайстром і корепетитором був В. Шмацяржинський.

Перша вистава відбулася в Народньому Домі 29 березня 1864. Було це велике свято для галичан; приїхало багато гостей з провінції і взагалі цілу виставу влаштовано з великою помпою. На початку заграла оркестра під керуванням Ляйбольда увертюру Вербицького, потім йшла декламація „Прологу“, далі австрійський гімн, а врешті сама вистава. Вибрано на відчинення театру „Марусю“, перероблену з повісти Квітки-Основ'яненка, з музикою Вінгента Квятковського. В антрактах оркестра грала коломийки Тимольського й ін.¹¹⁴

Успіх першої вистави був цілковитий. Загальне захоплення викликала також Увертюра Вербицького. Це підкреслила не тільки критика українська, але місцева німецька та польська.¹¹⁵

Після цього почалися систематичні театральні вистави у Львові, що проходили завжди при заповненій салі. Одначе їх музична частина була незадовільна. Музичного репертуару галицького майже не було і через те мусіли ставити співогри німецькі і французькі, або різні дилетантські твори з Великої України, дуже сумнівної вартости, що їх привіз із собою з Житомира О. Бачинський.

Між цими творами була передусім музика директора оркестри волинського дворянського театру Вінгента Квятковського до п'єс: 1. „Маруся“, перероблена Ол. Голембійовським з повісти Квітки-Основ'яненка; йшла 29 березня 1864. 2. „Верховинці“ драма в 3. діях і 9. картинах, перекладена з польського Ксен. Климкевичем, музика І. Н. Новаковського, колишнього директора львівського польського театру і Вінк. Квятковського; йшла в 1864 р. два рази.¹¹⁶ 3. „Один порадував, другий потішив“, жарт в 1. дії А. Е. Ващенко-Захарченка, йшов 12 червня 1864 р.;¹¹⁷ 4. „Безумна“, драматична картина в 1. дії, перекладена з твору А. Пушкіна, йшла 17 листоп. 1864 р.;¹¹⁸ 5. „Катруся“ драматичний образок в 1. дії, йшов 30 квітня 1865 р.;¹¹⁹ 6. „Бувальщина“, або „На чужий коровай рот не рознімай“, жарт в 1. дії А. Вельсовського, йшов 13 березня 1866 р.¹²⁰

Далі йшла музика артиста кам'янець-подільського театру Антона Янковського до п'єс: 1. „Москаль чарівник“, жарт в 1. дії І. Котляревського, йшов в 1864 році три рази. Рецензент „Газети Народов-ої“ писав, що музика Вербицького до тієї самої п'єси (з 1849 р.) була краща;¹²¹ 2. „Адам і Ева“, оперета

в 2. картинах з французького, йшла 1864 р.;¹²² 3. „Покійник Опанас“, жарт в 1. дії, слова також А. Янковського, йшов 1864 р.;¹²³ 4. „Сватання на Гончарівці“, в 3. діях, Квітки-Основ'яненка, йшло 1864 р.;¹²⁴ 5. „Чумак український“, жарт в 1. дії, йшов 1864 р.;¹²⁵ 6. „Материнське благословення“, співогра в 5. діях з французького, йшло 1865 р.¹²⁶

Писав тоді на українську сцену у Львові й Степан Данилович Паливода-Карпенко (Васильківський Соловій). „Він був членом російської сцени, тоді в м. Минську; свої співогри писав у той час, коли майже в усіх театрах Росії з успіхом виставлялися українські співогри І. Котляревського. Дружина й дочки Карпенка також були членами минської театральної трупи й мали славу різних російських театрів, особливо в Новгороді“.¹²⁷

Крім акторського заняття Степан Карпенко ще писав і видавав друком поезії свої власні й рідного брата Грицька, напр. „Ландиши Київської України“ 1848 р., „Катерина“ (сценічна перерібка Шевченкової поеми) 1845 р., „Зелений Барвінок“ 1845 р. і ін. У деяких статтях Ст. Карпенко гаряче, хоч і недотепно захищає права та спроможності української мови. В листі до генерал-губернатора Бібікова він скаржиться: „Таланты мои вьнутъ въ гробовомъ сундукѣ неизвѣстности, и, къ несчастью, съ 13 лѣтъ огонь поэзіи горить въ моей груди, — наконецъ, я достигъ желаемой цѣли, обратилъ особенное вниманіе на малороссійскій языкъ и я, еще первый, издалъ трагедію, мелодраммѣ и драмму и прочее“... Графоманія Карпенка, що її вінцем було видання творів у 4 томах (СПБ. 1860), викликала однодушний осуд критики. Шевченко так писав про поетичну творчість Карпенка: „Скажи ж ти мені, ради всіх святих, звідкіля ти взяв ці в'ялі, без ніякого аромату „Київські Ландиши“? Бідні земляки мої думають, що своєю чудовою мовою вони мають левне право не тільки писати всякі нісенітниці, а ще й друкувати! Бідні, і більш нічого!“¹²⁸ А ще був С. Карпенко діяльний, як композитор-дилетант, що написав багато пісень і співогор, як напр. „Беззаботний“, „На хліб з водою“,¹²⁹ „Насамперед скінчались, а потім повінчались“, „Стародавній математик, або кончина землі і представлення світа од комети“, „Що таке любов“¹³⁰ і інші. Деякі його „композиції“ появилися також друком, напр. „Васильковський Соловій: 130 пісень народніх і ненародніх для одного голосу з фортеп. — Вид. М. Бернард, С. Петербург 1864“, або „Васильківський Соловій київської України: Славяно-руський Альбом для фортепіану. З портретом С. Д. Карпенка. Зо співом на один голос“ (Мабуць 1866 р.). Все це твори так само безвартісні, як і його поезії.

Був Паливода-Карпенко якимось родичем нашого Михайла Вербицького і дивувався, що його запроторено в глухе село Млини.²⁴⁰ 1865 року писав у листах, що збирається їхати до Праги і при цій нагоді вступить також до Львова.¹³¹ Правда, його зв'язки з львівським театром не переривалися й далі, і згодом в 1867—68 рр., коли на галицькій сцені настала криза, люди, що стояли близько театру,

лістувалися з Степаном Карпенком і іншими сценічними діячами з Великої України (напр. з Семеном Гулаком-Артемовським), сподіваючися від них помочі. Але переговори нідочого не довели.²³⁸

В кожному разі Карпенко львівському театрові постачав багато п'єс із своєю музикою. З них одначе використали небагато: 1. „Татяна Переяславка“, оперета в 2. діях, що йшла 1865 р.¹³² і 2. „Жидівська мудрість, циганська хитрість і козацька простота“, що її інструментував Ляйбольд, йшла також 1865 року.¹³³

„Наталка Полтавка“ І. Котляревського йшла вперше 17 квітня 1864 з музикою „священника В. Г. Г., друга автора оперети“.¹³⁴ Про цього музику пише „Полтавець“ у „Слові“ так: „В афіші театральному написано, що музику до „Наталки Полтавки“ добробив друг Котляревського. Я вперше зреду це чую. Може воно й правда, тільки видно, що друг автора не знав народньої української пісні й музики“.¹³⁵

До однієї п'єси добробив музику навіть хормайстер театру В. Шмацяяржинський, а саме до „Заручин напомацьки“, образка із життя в 2. діях Ів. Наумовича, що йшов 1865 р.¹³⁶

Крім цього йшло 1864 р. декілька п'єс, що до них музику підобрав „Е. Б.“ — правдоподібно це був сам Емілій Бачинський? 1. „Кум мірошник“ або „Сатана в бочці“, жарт в 1. дії Дмитренка;¹³⁷ 2. „Голодний і влюблений“, жарт в 1. дії, переклад з французького;¹³⁸ 3. „Запорожці“, історична повістка в 3. діях Карла Гейнча¹³⁹ і „Сватання на вечорницях“, співогра в 1. дії, перекладена з польського.²³⁸

Як видно з цього переліку, репертуар театру був бідний не тільки з огляду на твори драматичні, але ще в більшій мірі по сторінці музичній. Все це були композиції в високому ступені дилетанські, немистецькі, здебільша писані людьми неосвіченими для провінціальних аматорських сцен. І дивно, чому дирекція театру не використала хоч тих кілька п'єс, які мав готові Вербицький ще з 1849 року? Чому вибрали „Москаля чарівника“ Квятковського, а не взяли зразу „Жовніра чарівника“ Вербицького, хоч на це звертала увагу навіть польська критика? Чому не виставляли Вербицького „Процихи“, „Гриця Мазниці“, „Запрошеного котика“, „Чорноморського побуту“, хоч публіка була дуже жадна на свої рідні, галицькі композиції й вони певно мали б успіх не менший, ніж 1849 року? Правда, щодо текстového драматизму — були це також твори не великої вартости; але ж і всі ці п'єси з музикою Квятковського, Янковського, Шмацяяржинського і т. ін. були нікчемні, а до того й негалицькі. Думаю, що винен був тут директор Бачинський, що галицького репертуару, який лежав десь у рукописах, не знав, а використовував здебільша речі, добре йому відомі із свого власного запасу.

Єдиний твір Вербицького, що його прийняли тоді до репертуару львівського театру, була співогра: „Козак і охотник“, що йшла

вперше 12 червня 1864 року¹⁴⁰ й у тому самому сезоні вдруге 20 жовтня.¹⁴¹

На вищеперелічених п'єсах вичерпувався весь музичний репертуар українського театру в 1864 році. Вербицький, хоч не використаний цілком, був єдиний галицький композитор, що попав тоді на сцену. Але відносини скоро змінилися. Бо коли виділ „Руської Бесіди“ розписав був конкурс на театральні твори, почало їх прибувати щораз більше, і тоді прийшли до голосу також галицькі композитори, головним чином Іван Лаврівський та Михайло Вербицький. Особливо цей останній працював тоді дуже інтенсивно, постачав усе нову й нову музику до різних сценічних творів, здобув величезну популярність і якнайтісніше зв'язав історію нашого театру з своїм іменем.

П Р И М І Т К И.

⁶⁰ Сценічні твори Вербицького називає співограми також Б. Кудрик,¹⁹ а від нього переймаємо цю назву й ми.

⁶¹ Дещо з цих видань збереглося в бібліотеці Народ. Дому у Львові між нотною спадщиною Порфіра Бажанського, а дещо в родинній нотозбірці Матюків у Гуті, коло Рави Руської.

⁶² Табеля ця взята із праці Б. Кудрика.¹⁹

⁶³ Газета Народова, 1864; передруковано у „Слові“, Львів 1864, ч. 25, ст. 100, звідкіля я й цитую.

⁶⁴ Анонімна стаття „Отъ Перемишля“, у „Слові“ 1863, ч. 16, стр. 67.

⁶⁵ Д. Січінський називав їх іноді симфоніетами, або ралсодіями (Вид. „VI симфонія“ Вербицького 1905); або увертюрами.¹² Др. Б. Кудрик¹⁹ рішився на назву увертюр.

⁶⁶ „Справозданье театрального Видѣла „Бесѣды руской“ за рѣкъ 1863“ — „Слово“ 1865, ч. 25.

⁶⁷ „Вечеръ въ память Тараса“, — анонімний допис у „Основі“, Львів 1871, ч. 48—21.

⁶⁸ С. Воробкевич подає неправдиву відомість, ніби його, вже одруженого, прийняли 1848 р. до семінарії.²³ Сучасні шематизми не показують цього і взагалі ціла діяльність Вербицького в цей час доказує, що він у семінарії не був. Проте в 1850 році його висвячено, — значить, був на екстерні.

⁶⁹ *Institutum cantorum et magistrorum scholae: D. Michael Wierzbicki tradit arithmetica et instruit in arte scribendi* (Шематизм перемиської єпархії на рік 1849).

⁷⁰ Що це сталося пізно в осені, виводжу з того, що факт висвячення зазначений в шематизмі перемиськ. єпархії на рік 1851 додатково, уже підчас друкування, у відділі: *Mutationes factae durante tyro*.

⁷¹ Дату народження Михайла виводжу приблизно: у „Слові“ 1866, ч. 64 є відомість, що молодий Михайло Вербицький (син) закінчив з відзначенням 2-гу класу гімназії в Перемишлі. Мусів мати тоді 12—13 років.

⁷² Шематизм перемиськ. єпархії з років 1851—1857.

⁷³ Шематизм перем. єпар. на рік 1858.

⁷⁴ „Слово“, Львів, 1871, ч. 3.

⁷⁵ В Шематизмі перем. єпар. на рік 1858 Вербицький значиться ще: *uxoratus*, а на рік 1859: *viduus*.

⁷⁶ Перелік усіх: „Слово“, Львів, 1867, ч. 69.

⁷⁷ „Слово“, Львів, 1865, ч. 56.

⁷⁸ П. Бажанський: Гдещо про музику вь загалѣ, а про співъ пригробный вь особенноти. — „Діло“, Львів, 1881, ч. 34.

⁷⁹ „Зоря Галицка“, 1850, ч. 19, стр. 113.

⁸⁰ „Зоря Галицка“, 1850, ч. 37, стр. 220, і ч. 86; стр. 530.

⁸¹ „Зоря Галицка“, 1851, ч. 63, стр. 513.

⁸² „Зоря Галицка“, 1853, ч. 23, стр. 261.

⁸³ „Вѣстникъ“, Відень, 1854, стр. 215.

- 87 „Зоря Галицька“, 1855, ч. 24, стр. 384.
 88 „Зоря Галицька“, 1851, ч. 12, стр. 102.
 89 Невірно. Бачимо його там уже 1851 року.
 90 Чи не буде це німецький органіст і композитор Adolf Friedrich Hesse (1808—1863)?
 91 „Зоря Галицька“, 1851, ч. 33, стр. 272.
 92 Ів. Лаврівський: „3 Перемишля“, допис у „Вѣстнику“, Відень, 1854, стр. 3—15.
 93 Рукопис знаходиться в архіві Польського Муз. Тов. у Львові. Аналіз цього твору подано за Б. Кудриком.¹⁹
 94 „Зоря Галицька“, 1851, ч. 16, стр. 134.
 95 „Теодоръ Леонтовичъ“, — посмертна згадка у „Ділі“, Львів, 1886, ч. 134.
 96 Анонімний допис у „Слові“, Львів, 1865, ч. 37.
 97 „Зоря Галицька“, 1848, ч. 32, стр. 134.
 98 „Зоря Галицька“, 1849, ч. 17, стр. 100.
 99 „Правда“, Львів, 1868, ч. 8, стр. 96.
 100 „Зоря Галицька“, 1853, ч. 35, стр. 104.
 101 „Слово“, 1865, ч. 47.
 102 Шематизм переж. епарх. на рік 1854.
 103 „Слово“, 1880, ч. 11, стр. 2.
 104 Уривок з довгої рецензії у „Слові“, Львів, 1879, ч. 94—95, стр. 2.
 105 М. Копко: Наше п'яніе церковное, — стаття у „Руським Сюні“, Львів, 1883, ч. 23, стр. 737.
 106 „Ми чули вже неодну коломийку, гармонізовану військовими капелъ-майстрами, якими визначалася особливо оркестра Ляйбольда“ — „Примѣчаніи о музицѣ госп. Бажанского“, анонімно, „Слово“, Львів, 1870, ч. 85.
 107 Іван Франко: „Стара Русь“, Літер.-науковий Вістник, Львів, 1906, стр. 457.
 108 Викази жертв див. „Слово“, Львів, 1861.
 109 Проект статуту співочого товариства див. „Слово“ 1863, ч. 43—44, стр. 170 і далі.
 110 „Слово“, 1863, ч. 33, стр. 131.
 111 „Слово“, 1863, ч. 16, стр. 67.
 112 М. Вербицький: „О твореніяхъ музыкальныхъ, церковныхъ міръскихъ на нашей Руси“. Стаття у „Слові“, Львів, 1870, ч. 38.
 113 Ст. Чарнецький: „Пам'яті першого піонера театрального мистецтва в Галичині“. — „Новий Час“ з 17 листопаду 1933 р.
 114 Докладні описи цього вечора у „Вістнику“ 1864, ч. 23, стр. 91, також у „Слові“ 1864, ч. 24, стр. 93.
 115 Витяги з неї див. „Слово“ 1864, ч. 24.
 116 „Слово“ 1864, ч. 37, стр. 148 і ч. 47 стр. 186; „Вѣстникъ“ 1864, ч. 37, стр. 147.
 117 „Слово“ 1864, ч. 44, стр. 176.
 118 „Слово“ 1864, ч. 87, стр. 344.
 119 „Слово“ 1865, ч. 31.
 120 „Слово“ 1866, ч. 18.
 121 „Слово“ 1864, ч. 25, стр. 100.
 122 „Вѣстникъ“ 1864, ч. 24, стр. 94.
 123 „Вѣстникъ“ 1864, ч. 37, стр. 147 і „Слово“ 1864, ч. 31, стр. 124.
 124 „Слово“ 1864, ч. 42, стр. 168.
 125 „Слово“ 1864, ч. 80, стр. 316.
 126 „Слово“ 1865, ч. 21.
 127 „Слово“ 1865, ч. 32.
 128 Усі дані про поетичну творчість Карпенків беру з „Повного зібрання творів Т. Шевченка“, том III, ДВУ 1929 р. стр. 86 і 639.
 129 „Слово“ 1865, ч. 63.
 130 „Слово“ 1866, ч. 24.
 131 „Слово“ 1865, ч. 40.

- 132 „Слово“ 1865, ч. 31.
 133 „Слово“ 1865, ч. 38.
 131 „Слово“ 1864, ч. 26, стр. 104.
 135 „Слово“ 1865, ч. 92.
 136 „Слово“ 1865, ч. 91.
 137 „Слово“ 1864, ч. 41, стр. 164.
 138 „Слово“ 1864, ч. 74, стр. 296.
 139 „Слово“ 1864, ч. 85, стр. 336.
 140 „Слово“ 1864, ч. 44, стр. 176.
 141 „Слово“ 1864, ч. 80, стр. 316.
 Стрий.

Зиновій Лисько.

**Не руйнуйте цього Видавництва й зараз таки заплатіть йому свої
борги!**

ВІЙНА Й КУЛЬТУРА ВІЙСЬКОВОСТІ.¹

Війна — явище соціальне. Війна є одна з форм міжнародніх стосунків, до якої противні сторони вдаються тоді, коли спорів, ще між ними повстали, вони не можуть поладити шляхом мирним. Під час війни стосунки між ворожими сторонами не припиняються, а тільки лагідну й, здебільшого, облудну мову різних нарад, демаршів, нот, представлень і т. п. дипломатичних засобів заступає тяжка й виразна мова зброї. — сторони розв'язують свої спори аргументами сили. Як форма міжнародніх стосунків, війна належить до явищ соціальних, цебто таких, що лежать у самій природі людських суспільств. Отже, нарівні з іншими формами людських стосунків, є явищем, на жаль, ніби нормальним, яке буде незникненим так довго, як довго існуватимуть людські суспільства з усіми противенствами й спорами, що між ними повстають.

Всі спроби т. зв. пацифістів виключити війну, як форму міжнародніх стосунків, треба віднести: 1. коли вони самі вірять у можливість обійтися без воєн, — на кошті їхньої безмежної наївності, яке відкидає досвід тисячоліть та хоче знасилувати людську природу шаманськими заклинаннями, чи 2. і так буває здебільша — коли вони проповідують пацифізм для сусідів, а самі зброються до зубів, — на кошті їхньої безмежної облудності.

Пацифізм тих держав, що добровільно себе обеззброїли, впливає я їхньої слабости, як конечність, при якій вони здають себе на ласку сусідів, і їхній приклад не може послужити за підставу, щоб знести зброєння по інших краях.

Обличчя війни. Війна має кілька облич і, на перший погляд, — погляд звичайний, що панує в громадянстві — видається, що вона складається з самих суперечностей. Коли ж глибше й уважніше

¹ Радо даємо місце в „Нашій Культурі“ на вияснення питань військової культури. Це стаття дискусійна — Редакція.

иридивитися до воєнних явищ, то легко встановити ту провідну думку, що війна являється єдиною остаточною можливістю, при якій міжнародні противенства й конфлікти можна вирівняти. За рік перед італо-абесиньською війною Мусоліні сказав був журналістам: „Слова — хороша річ. Але... більш переконливою річчю є кулемети, гармати, танки, літаки й панцирники“...

Перше обличчя війни представляє жахливий образ страшної руїни, в якій мільйонами гинуть людські одиниці й цілі суспільства, руйнуються, нищатья й гинуть надбання моральні, культурні й матеріяльні цілих поколінь, черствіють, викривляються й дичавіють характери, приходять голод та хвороби, непосильна й безупинна праця, на фронтах і по запліллях, сотні тисяч забитих, мільйони ранених, невільників-бранців, удів, сиріт, калік; як наслідок поразки — приходять криваві революції, що докінчують руїну...

І тут же поруч бачимо друге обличчя війни, — образ великого подвигу, саможертви й милосердя, в яких проявляється та велика любов, поза якою „ніхто більшої любови не має над ту, як хто життя власне поклав би за друзів своїх“, коли в трудах-терпіннях воєнних гартується дух і тіло, формуються й сталяться характери, коли люди набувають найкращих людських чеснот.

Війна виправляє кривди, яких упродовж століть зазнавали поневолені народи, розвалює держави-гнобительки, привертає волю поневоленим, покликуює до життя нові національно-державні організми, як це ми бачили в прикладах сучасних — Польщі, Литви, Латвії, Естонії, Фінляндії, Єгипту, держав арабських, як теж віддає в неволю ті народи, що через свою нездібність на ту долю заслужили, як це бачимо на свіжому прикладі Абесинії та на трохи давнішому... власному. Війна — це іспит народу на політичну дозрілість, і хто до цього іспиту належно не підготується та в вирішну хвилину його не складе, той... лишається „на другий рік“, що в житті народів часом триває століттями. Формулу для цього іспиту ще в IV в. довів Аларик Готський під стінами Риму в двох словах: *Vae victis!* (горе переможеним!).

Під час війни сторони напружують усі свої зусилля, розумово-творчі здібності, наслідком яких повстають тисячі нових корисних винаходів, що потім переходять до щоденного вжитку в часах мирних; війна прокладає нові шляхи, відкриває нові джерела багатств і продукції, спричинюється до взаємного пізнання людських суспільств, збуджує приспану в неволі національну свідомість, розносить-поширює здобутки культури й цивілізації між народами відсталими чи первісними — всебічно збагачує людську культуру, щедро винагороджуючи страти, що їх сама ж і спричинила.

Цим разом бачимо ще одне обличчя війни — могутню спонукку, що змушує суспільства до зусиль, не дає їм у вигодах мирного життя зледашити, спуститися й виродитися, предстає перед людьми не тільки, як грізне *memento mori* а також — як бадьоре *vivere memento*.

Війна — це не тільки криваве зам'ягання збройних чинів до взаємного нищення, але й змагання сил моральних та фізичних, які напружуються до крайніх своїх границь на фронтах і по запліллях. Зібрана в великих масах людність під час війни привчається до

спільного зусилля, скерованого до спільної цілі. Спільність праці й зусиль привчає до послуху й солідарности, виробляє товариськість. кожного дня дає змогу виказати героїство, саможертву.

З воєнної історії знаємо, що остаточно перемагає та сторона, яка збереже свої моральні сили довше, ніж ворог, і завжди, при рівності решти умов перемагає на бік моральнішої сторони.

Війна таким чином вимагає від сторін великої моральности — змушує людські суспільства плекати-розвивати свої моральні сили. — Бачимо ще одне обличчя війни — бачимо в ній будителя, сторожа й суддю моральности в суспільствах. — В своїх воєнних максимях Наполеон I говорить: „Поразка, якої зазнала армія, почалася задовго до війни“, себто, що та армія в свій час занедбала плекання свого духа.

Після війни не тільки в державах-учасниках її, а й у державах-сусідах, що до війни придивляються збоку й бачать наслідки її для переможців і переможених, — уряди й суспільства всіх держав горячково вивчають всі ті внутрішні причини, які впливають на перебіг і наслідки війни. В зв'язку з тим перепроводжують великі й різносторонні, часом, ґрунтовні реформи рішуче в усіх царинах свого державного й суспільного життя, в цілях піднести до вищого ступня загальний рівень своїх країв під поглядом культури духової й матеріальної, від яких залежить воєнна перемога, усувають явища від'ємні, підсилюють додатні, — змагають до всебічного удосконалення й оздоровлення державного організму.

Наслідком таких реформ збільшується інтенсивність у праці суспільства, будуються нові фабрики, повстають нові й розбудовуються існуючі галузі всілякого промислу, відчиняються нові школи і т. ін. і т. ін.

Таким чином, бувши війна сама в собі явищем жорстоким у за-собах, являється одночас могутнім двигуном до піднесення й погли-рення людської культури, — обертається до нас своїм другим об-личчям — носія культури.

Наше ставлення до війни. Не бувши апологетами війни, як форми людських стосунків, не можемо бути й пацифістичними про-тивниками її вже тому, що людство не має жодних гваранцій чи асе-курацій від вибуху війни — сторона противна завжди спроможеться її накинати, як це було за час усієї історії людства, як це, зрештою, сталося на наших очах у недавньому збройному конфлікті італо-абесинському, чи як це зараз відбувається в сучасному конфлікті японсько-китайському.

Наші предки, в особах українських владик, у меморіялі до польського правительства (весною 1621 року) так характеризують війну та військо, пишучи про козаків: „Бог керує ними, і Він то тільки знає, на що захоче ті останки тієї старої Руси та розширює їх правичю й силу їх на морі й на землі довго, широко й далеко. Бог держить їх і ними править; як один писав, що то Бог положив татар на землі, як перуни і громи, і ними християн навіщає й карає. — так і козаків низовських запорозьких (і донських) положив Він, як другі перуни й громи, щоб ними страшити й громити невірних турків і та-тавів“.

Ідучи за прикладом наших козацьких предків, і ми вважаємо війну за вияв промислу Божого, що війною зрівноважує та регулює суперечності між людськими суспільствами. Тому в покорі серця перед Вищою Волею Вседержителя приймаємо війну, як єдину можливість і, в наших умовах, як єдину кінечність заразом, щоб суворими засобами війни привернути нашій Батьківщині належне їй місце в родині вільних і волею своєю щасливих народів. Під цим поглядом війна для нас — оправда й благословенна, як... ніж хірурга.

Суть і ціль війни. Життя кожної істоти є безперестанна боротьба за своє місце під сонцем.

У істоти людської, обдарованої розумом і волею, боротьба ця позначається досконаленням і поступом та полишає цінні досвіди; наслідки боротьби, остаточно, виражаються, в культурних надбаннях, як зусилля розуму й волі та продуктів праці.

Війна — найвищий прояв боротьби за існування уже не одиниць, а цілих людських суспільств і вимагає від людських розуму й волі найбільшого збірного й однодушного напруження й зусилля.

Стверджено, що викликані війною великі й напружені зусилля розуму й волі, в наслідку дають той ефект, що величезна більшість найрізніших культурних надбань, з яких від тисячоліть користає людство, зродилися саме під тисненням жорстоких вимог війни. Ще Геракліт був сказав, що „Війна, боротьба — це початок, це творець річей“.

Знаючи неунікненність війни, як явища соціального, можемо війни не хотіти, але мусимо бути до неї готовими, чи то, як повчали стародавні державники-римляни: *Si vis pacem — para bellum* (хочеш миру — шикуйся до війни).

Ціллю війни є підчинити собі волю противника через воєнну перемогу над ним.

Відвічні закони війни, в якій сторони змагають до перемоги, вимагають від них, щоб кожна посідала щонайменше однакові, коли не ліпші — зброю, підготовку, вправність, сили моральні й фізичні і т. п. засоби-передумови перемоги, а ніж ті, що їх посідає противник.

Тому, що всі ці засоби й знаряддя війни й перемоги є продукт людської культури, то під цим поглядом війна вимагає від сторін — посідати щонайменше рівновартну, коли не вищу й не багатшу культуру, ніж противник, щоб остаточно на війні приходиться до змагання культур. — Цілокупність даних, що разом складаються на добре знаряддя війни — на добру військовість — у житті держави зводиться до потреби посідати добру — кращу, ніж у противника — культуру військовости.

(Далі буде).

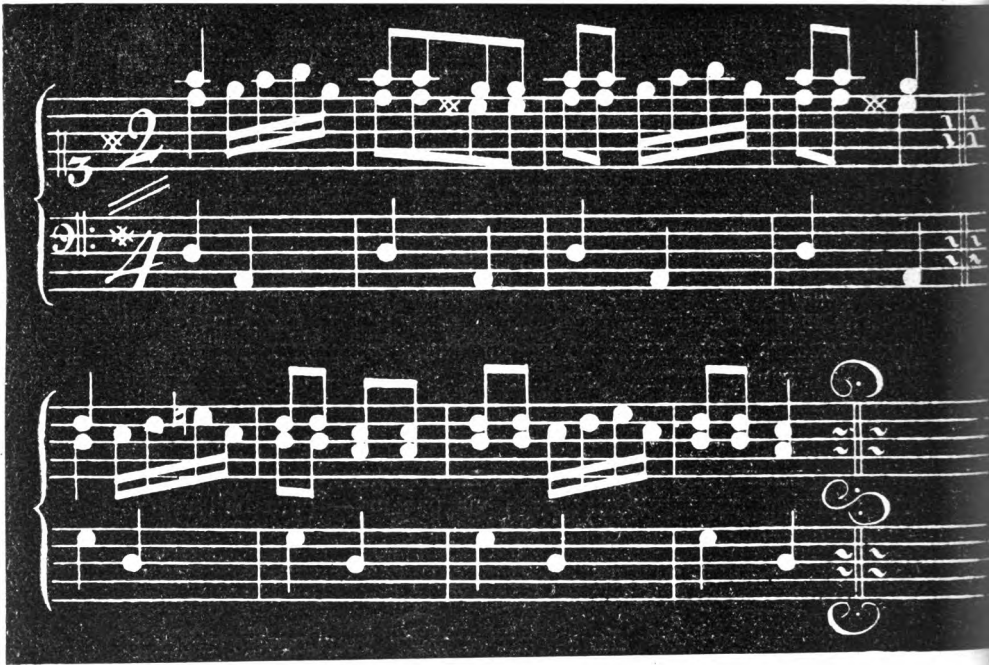
Варфоломій Євтимович.

Варшава.

Негаймо поплатити свої залежності Видавництву!

МЕТЕЛИЦЯ З ВИДАННЯ 1780 РОКУ.

У праці Йог. Готтл. Георгі — „Beschreibung des Russischen Reichs“. Спб. 1780, вип. 4 — подибується ця метелиця й то в кінці її цікавого невеличкого розділу під заголовком: „Die gewesenen sarogoger Kosaken“ (с. 526—30). Перед ним слідує такий же другий і зветься „Die Malorussen“ (с. 522—25). Опис подано в них життя-буття українців та їх козацьку військову організацію більш-менш правдиво, за винятком хіба деяких недоречностей, бо

видно, що автор не розбирався так гарно у деяких українських історично-побутових обставинах. Чи він, а може хтось інший за нього, передав вірно на ноти оту метелицю, не беруся я тут судити, як нефахівець. Та будь-що-будь йому, Йог. Георгі, належить тепер велика подяка за те, що він ту метелицю видав у наведений праці своїй. Танцювати можна.

Домет Оляничин.

ПАНСЛАВІСТИЧНІ ПРЯМУВАННЯ УКРАЇНЦІВ.

Під таким заголовком у німецькій мові, цєпто: Die panslavistischen Bestrebungen der Ukrainer появилася вже давно передовиця-стаття (без автора) в газеті „Allgemeine Zeitung“ від 3. липня 1882 р., ч. 184 (редагувалася в Аугсбурзі, а друкувалася в Штутт-гарті в видавництві I. G. Cotta). Її зміст у найзагальніших рисах: Побіч російського крикливого й шовіністичного панславізму був також український національно-федеративний панславізм, зав'язки якого

сягають у давню давнину. Відомо, що Русь-Україна була в стосунках із західними й південними слов'янами ще в князівську добу, як і пізніш. На початкові XV-го ст. ходили добровольці з України на поміч гуситам, як також були вони в поході короля Володислава III проти турків під Варною (1444). У дальших століттях, коли козаки провадили війни з татарами, Україна перебувала так само в стосунках з тими ж слов'янами. Було їх немало і в Київській Академії. Українським ученим треба завдячувати, що вони в Росії започаткували „Slavische Sprachforschung“. З Харкова й Києва ширилися потім українські панславистичні ідеї. Їх виразником було Кирилло-Методієвське братство з М. Костомаровим і Т. Шевченком на чолі. Нині ті ідеї в народовецькому дусі пропагує бувш. професор з Києва Драгоманів, який замешкує в Женеві й видає „Громаду“. Їх ширить він наразі в Галичині, через яку вони мають сягати далі й на східню Україну під Росією.

Оце в загальних рисах такий зміст згаданої статті. Як я згодом з редакційного примірника тієї газети довідався, що добре зберігся в архіві „des Cotta'schen Verlages“ у Штуттгарті, то автором тієї статті був ніхто інший, як кореспондент із Женеви на призовіще Daniel або Prof. Dr. Karl Daniel Цілком певно, що він із Мих. Драгомановим мусів бути знайомий і від нього довідатися про колишні панславистичні прагнення серед українців. Бо ясно, що зміст переказаної статті покривається цілковито з панславистичними думками М. Драгоманова.

Домет Оляничин.

АННА РЕГІНА.

Quatrains chevallesques.

(Докінчення).

**

Нарешті озвався звабливий Дніпро:
 Прийшли посланці Ярослава,
 І батькове „Галі“ писало перо,
 Що може вертатъ без обави.
 Здалися чудними їй тії люди:
 Не так уявляла їх Ганна,
 А що балакучі були посланці, —
 Новини лились, мов з фонтана.
 — „І стало в турботах постарілий „Дюк“⁹
 Чужі б ще й нічого, так „свої“...
 Сичать і троюдять, мов кодло гадюк,
 І знов — самі раті та вої.
 ..Прийдь, Ярославно; побачиш сама,
 Які там сліди міжусобиць!
 Дядьків чотирьох¹⁰ вже і духу нема,
 Де яма була, нині — копець;
 Де ж копець стояв, там є нині ярк,

⁹ „Дюк“ — дослівно — „вождь“, титул, яким звали французи князів узагалі й зокрема князя Ярослава.

¹⁰ Борис, Гліб, Ігор, Святополк Окаянний.

Копитами збито всі землі.
 Народ за ці літа в борні ізнемог
 І мудрим наказам не внемле...
 Фортеці будує в Києві князь,
 Цимбури, вали та бойниці:
 Панюшиться всюди ворожая „мразь“,¹¹
 Й не знать... чи спочине в гробниці,
 Яку сам в „Софії“ собі збудував...
 Що-правда, нема печенігів,
 І зіло пильнує своїх Ярослав,
 Бож звикли вони до набігів“...
 Вже Ганна все тямить. В „сказаннях“ послів —
 Йй добре знайомі малюнки.
 Там — більше простору, то й більше страхів...
 Й згадалися долі дарунки:
 В очах осьде Новгород... Батьківський жах...
 Едмунд, Брячислав та Нормани...
 Он стрій „Окаянний“... До Києва шлях...
 На ньому ж — Мстислав, як поганин...
 Як зайця на вловах, так гнало життя...
 Не май за минулим печалі!
 Не дасть супокою й туди вороття:
 І „Анні“ так буде, як „Галі“
 Було... І хоч, правда, дали їй утіх
 Колись Дніпрові соловії“...
 Згадала про них немов би на сміх,
 А сльози нависли на віі!“...
 От, так промайнула життям — всім чужа...
 І в батька в князівстві тремтіла,
 І знову ж — на троні французьким ножа
 Серденько чекало і мліло...
 А в серці зростала лиш злоба та гнів,
 Студена душа стала квола
 Й від років дитячих до нинішніх днів
 Хилилась униз, все додолу...
 — „Спасибі за вісті, далекі посли!
 Скажіть там: Не маю кебети,
 Шляхи богилою мені заросли:
 Не Галя вже я, липи — Агнета.
 Не маю по що я додому іти:
 Пила там гіркої... без ліку.
 Хто ж долю ізгоя погодивсь тягти,
 Тягтиме її вже до-віку.
 Родини у мене нема відтепер
 Ні там, на Дніпрі, ні на Сені.
 Край рідний для мене в цих мурах помер
 І серце в жалобу збарвене.
 Душа вже не прагне поземських утіх...
 Прошу ж вас: за мене моліться...

¹¹ „Мразь“ — мізерія: старе слово.

Молитимусь також за близьких усіх...
 Дніпру й солов'ям вклоніться!“...
 Затисла уста і, спустивши завій,
 В мовчанні пішла до каплиці.
 „Агнета останній витримує бій!“ —
 Сказала матуся черницям.

**

Але помилилася мати стара:
 Агнеті спокусу вневдовзі
 Вона ж в „тихий дім“ сама й привела...
 Був галас тоді... як на торзі!...
 Почула Агнета у двері чийсь стук,
 Вітає: — „Во ім'я Господнє!“...
 Ігуменя входить — й папери до рук:
 — „До тебе заступство народнє!
 Невільно відмовить!... Ввесь кляшторний двір
 Заповнився... Якими гостями!...
 А що ж за новини несе той папір?“...
 Агнета печаті в нестямі
 Зірвала й читала подання страшне
 Про речі, що й чути б не хотіла,
 Але й у клявзуру¹² життя навісне
 Настирливо знову влетіло.
 „...Пилип забув Бога. Плюс на народ
 Менжує, мов кіньми, жінками.
 А граф Бодуен всіх жене у поход...
 А вина в палаці — ставками.
 Отець найсвятіший із Риму грозить:
 Відлучить монарха від віри.
 Вся Франція стогне, вирує, кипить,
 Перейдено межі всі й міри.
 Лишилась в народі надія одна:
 Що Господом дана Регіна
 Не дасть випити келех із горем до дна
 І берло перейме від сина“...
 А підписів сила: духовні отці,
 Високі вояки, лицарство,
 Васали і люд весь, і шляхта, й купці —
 Заступство всього володарства.
 Агнета схилилась: — „Що маю чинить?“
 — „Благає ж тебе вся еліта!“...
 Ігумені мова наказом звучить,
 То ж вийшла у двір із амбіти,
 Запнута завоем, стоїть на ганку
 Черниця струнка, нерушима.
 Лиш серце їй скаче в шаленім танку.
 І в натовп уп'ялась очима.

¹² Клявзурою звуть ту частину монастиря, де живуть черниці й куди не сміють входити сторонні манастирські люди. В монастирях „із строюю клявзурою“ черниці за все своє життя не виходять по-за її межі.

На ганок старий кардинал увійшов
 Й промовив, схилившись в повазі:
 „Регіно! Дванадцятий час надійшов!“...
 — „Рятуй, королево!“ — в екстазі
 Усі, як один, закричали. — „Рятуй!...
 Ти берло візьми в свої руки,
 Побожно та чесно всю землю згуртуй,
 Звільни бідний люд свій від муки!“
 Черниця бліда розтулила уста,
 А очі вогнем запалали:
 — „Замовкніть!... Ця гра недостойна й пуста,
 Що ви її тут розпочали!
 „Рятуй, королево!“ — гукаєте ви, —
 Та ж я — вам давно не „Регіна“!...
 Й метнула слова, мов стрілу з тятиви:
 — „На зраду монарха і сина
 Намовить ви „Господом дану“ прийшли?...
 Надмірну ж ви мали відвагу:
 Нема тих, які б Ярославну звели
 Зламати раз дану присягу!
 Тепер кленете ви свого короля,
 Тоді ж, як ще був він дофином...
 А хто ж, монсиньоре, тоді намовляв
 Відняти від матері сина?
 Тоді я лиш „темна чужинка“ була,
 „Із варварів“, „з дикого роду“...
 А нині — нехай би вже берло взяла?!
 „Рятуй, „Амазонко“, народи!“...
 „Всю землю згуртуй!“... Ні, панове мої.
 Не в кляштор приходити треба:
 Вже довгий той час, що всі думи свої
 Звернула Агнета до неба...
 Та що ж, не байдужа мені ця земля
 Й свідомо я їй присягала. —
 До сина свого і мого короля
 Єдино я б лист написала.
 Інак — вам безсила черниця служить,
 Хоч „жінка я друга“¹³ в державі...
 Та буду ще Бога невтомно молити.
 Щоб Францію вивів з неслави.
 Й забуду про те, що сьогодні було...
 Прощу ж вас: ідіть собі з миром!...
 Й додолу схиливши високе чоло,
 В клявзуру вернулася з клиром.

**

До цілі Агнети лише уночі
 Вступила ігуменя-мати.
 Себе покутничо у груди б'ючи,

¹³ „Перша жінка в державі“ — королева, дружина короля, друга — мати короля.

Сестру вона стала прохати:
 — „Пробач мені, любая доню, мій гріх,
 Що нині вчинила я зранку:
 Любов до Вітчизни й краєнів моїх
 Збудила в мені громадянку.
 Оце лиш до тями я трохи прийшла
 Й, нарешті, паную собою:
 На боці твоєму вся правда була
 І Бог помагав тобі в бою.
 Вже більше ніколи не станеться так,
 Спокою твого вже не зрушать,
 Та ж певне вже більше не буде й атак,
 А Бог старі болі заглушить“...
 — „Ой, хай, преподобная мати, Господь
 Невільні гріхи нам пробачить
 І в доби прийдешні подібних нагод
 На нас допустити не рачить.
 Не часто в житті працював мій язик.
 А ось же — з дитинства так сталось:
 Сказати щось лагідне — він не привик,
 Лиш злоба із нього злітала.
 Ото ж, щоб мій дух у спокусах не вгруз
 Й гріхи б не росли непростими,
 Дозволь мені взять „le voile des recluses“¹⁴
 Й життя закінчити у схимі.
 Спочатку ж тебе я уклінно прошу. —
 Ще доки не сплю я у гробі,¹⁵ —
 Обіцяний синові лист напишу
 Та „знак“ свій зроблю для жалоби.
 Я знаю, що марні суть думи от сі,
 А все ж, ті чисельні портрети,
 Де Ганна Регіна — „Duchesse de Russie“.¹⁶
 Най мали б і „сігнум Агнети“,¹⁷
 Щоб він попередні закреслив герби
 (Іх — відає Бог — non sum digna)¹⁸
 Шо я відреклась назавжди боротьби,
 Нащадкам хай скаже мій сігнум,
 — „Квіте на стеблині пай дев'ять лілей
 На кручі стрімкій над рікою¹⁹
 А збоку співає пісень соловей.

¹⁴ „Левуаль де реклюз“ — покривало (намітка), що його давали тим черницям, що перейшли „на схиму“, тоб то стали жити відлюдним життям і від інших черниць та дали обіт повного мовчання.

¹⁵ Схимники й схимниці сплять не в ліжку, а в труні (гробі).

¹⁶ „Дюшес де Русі“ — княгиня Русі-України.

¹⁷ Сігнум — знак роду чи особи, як печатка чи як герб.

¹⁸ „Non sum digna“ — „я того не гідна“ — слова з латинської служби

Божої.

¹⁹ Дев'ять лілей мабуть на знак того, що прожила дев'ять років у Франції, в державному гербі якої є лілея. Кручі, мабуть Дніпрівські, з якими в Ганни були пов'язані згадки про солов'їв.

Пісень жалібних надо мною.
 — „Най далі позаду стоїть деревце,
 Зірвали листки з нього бурі,
 На тлі ж — лише копці та хмари. Оце
 Знак долі моєї й природи.
 „Віночок з квіток най оточить поля.
 А зверху „легенда“²⁰ навита,
 На ній — Провансальські слова: „Plangola
 Sja morte e mia la vita ...”²¹

*
**

І Ганна потім, добровільно німа,
 Сховалась в труні, немов мертва.
 Живе чи давно вже й на світі нема, —
 Не відав ніхто...²² Й нащо жертва
 Була з України французам чужим, —
 І нині ніхто нам не скаже...
 Здавалось, що й пам'ять розтане, як дим.
 А от же, — „Не вмре й не поляже“!²³...
 В. Королів-Старий.

Mělník u Prahy.

З ЧЕСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА.

РЕЦЕНЗІЙ І ОГЛЯДИ.¹

9. Граматика старослов'янської мови Ст. Кульбакина. У краківському „Rocznik Slawistyczny“ молодий дослідник старослов'янської мови, чеський учений Йосиф Курц умістив (ст. 137—160) докладну рецензію на відому працю проф. Ст. Кульбакина: *Le vieux slave*, що вийшла в Парижі, в 1929 році. Працю Ст. Кульбакина, глибокого знавця церковнослов'янської мови, прийнято в науці з великим узнанням (див. рецензії A. Meillet в „Bulletin de la Société de linguistique de Paris“ 1930 р. т. 30, кн. 3, ст. 193—200, і W Doroszewski в „Prace Filologiczne“ 1929 р., т. 14., ст. 660—665). Ще перед тим проф. Кульбакин випустив свою граматiku старослов'янської мови мовою чеською, на яку той же Й. Курц у „Listy Filologicke“² дав докладнішу рецензію.

Й. Курц спиняється на багатьох деталях праці Кульбакина, подаючи до неї доповнення, а часом і виправлення. Й. Курц вже зарекомендував себе, як пильний дослідник Зографської Євангелії (див. „Slavia“), а тому його замітки частенько слушні й цікаві. В рецензії повно вказівок на найновішу літературу про вивчення старослов'янських пам'яток.

В „Listy Filologicke“ т. 58 за 1931 р., ст. 341—342 той же Й. Курц умістив про цю працю коротеньку замітку, головню порівнюючи її з виданням чеським 1928 р. Й. Курц підкреслює, що по праці Вондраковій (1912 р.) французька книжка С. Кульбакина стає найповнішим і найсильнішим курсом старослов'янської мови.

10. Функції літературної мови. В старовину, до початку XIX ст., лінгвістика звичайно займалася тільки вивченням мови літера-

²⁰ „Легендою“ на гербах, також, як і під сплячими образами, звуть мальовану стьожечку, на якій написано слова (гасло, девіз).

²¹ Провансальська мова була тоді у Франції мовою панів. „Plangola Sja morte e mia la vita“ — означає дослівно: „я оплакую його смерть і своє життя“

²² Не знаєт палевою року смерти, гадають, що „після року 1075“.

¹ Див. НК 1937 р. кн. 4 ст. 218—221 і кн. 10 ст. 409—413.

турної, ставлячи собі практичне завдання — навчитися писати й говорити правильно й „cum elegantia“. Новочасні мовознавці пішли іншою дорогою, — всю свою увагу звертають вони на вивчення сучасних живих мов або мов стародавніх; на сучасну літературну мову, особливо з боку теоретичного, уваги звертається зовсім мало. Дійсно, так мало знаємо, напр., про повстання літературних мов, про їх історію та про їх істоту. Тому кожному працю з цієї царини повинно вітати з приємністю.

Проф. Б. Гавранек в „Sborník přednášek I. sjezdu čsl. profesorů“. Прага, 1929, умістив малу (ст. 1—9), але цікаву статейку, в якій коротенько подав головну характеристику літературної мови, базуючись на мові чеській. Гавранек розповідає тут про повстання літературної мови (на жаль, занадто мало), про різницю між мовами народньою та літературною, про конечність нових слів в мові літературній, а в кінці — про чужі слова в ній. На ст. 9 подано тільки чеську літературу; думаю, що авторові дуже допомогла б і праця двохтомова праця А. Будиловича: Общеславянскій языкъ въ ряду другихъ общихъ языковъ древней и новой Европы, Варшава, 1892 р., і праця нова: А. Селищев: Язык революционной эпохи; из наблюдений над русским языком последних лет (1917—1926), Москва, 1928 р.

Стаття Б. Гавранка природньо доповнює відому працю В. Вондрака: *Vvoj současného spisovného českého jazyka*. Брно, 1926 р., що якраз цього питання в своїй праці не піднісуть.

11. Чужоземні (слов'янські) впливи на словацьку мову. В п'ятих розділі праці Проф. Фр. Травнічка: „Přispěvek k dějinám českého jazyka“, („Práce“ Масарикова університету в Брно, № 19, 1927 р., ст. 59—106) знаходимо дуже цікавий нарис про словацьку мову, в якій автор оповідає про чужоземні слов'янські впливи на словацьку мову. Українські елементи („ruské prvky“) серед словаків, що сусідують з ними, досить помітні; Травнічек справедливо доводить, що деякі форми, які вважалися за українськими (напр. форми *teret*) походження домашнього.

Болгарський славіст Цонев виставив був р. 1919 гіпотезу про словацько-болгарську єдність, — що в IX ст., до приходу маляр, словаки сусідували з болгарами й багато запозичили від них до своєї мови; Травнічек пробує розбити цю теорію. Між іншим багато з тих рис, які Цонев уважає за болгарсько-словацькі, знає й мова українська. Недоведеним являється — на думку Травнічка — й твердження Шкульетого про сербізми в словацькій мові. Поважніше стоїть справа про взагалі південно-слов'янські елементи на Словащині. Цілий ряд письменників, не тільки словацьких, але й чеських, особливо д-р С. Чамбель, виставили були гіпотезу, що до малярського наїзду серби й словинці сусідували з словаками й спільно на них вплинули, а крайня теорія хоче навіть бачити в словаках просто слов'ян південних. Травнічек зручно розбиває ці твердження про південно-слов'янсько-словацьку єдність, але не скрізь переконливо, а думки автора про словацький сепаратизм (ст. 95) суб'єктивні.

Дуже діловий і цінний аналіз Травнічка польських елементів в словацькій мові (ст. 95—106). Чамбель писав, ніби східня Словачина населена була поляками, які пізніше пословачилися. Травнічек крок за кроком збиває всі „полонізми“, доказуючи, що вони місцевого походження; навіть наголос на передостаннім складі не є полонізм, бо повстав він природно зо збільшеного другорядного наголосу, який чується при головному наголосі на першому складі (пор. такий наголос у наших лемків).

Цілий V-й розділ своєю методологічною стороною цінний для української лінгвістики, особливо для аналізу долі української мови в Галичині, бо з погляду методу Травнічка багато т. зв. полонізмів та русизмів належить уважати за свої власні ознаки.

12. Діалектологічний розвиток чеської мови. У праці: „Přspěv ku dějinám českého jazyka“, („Sprisy“) Брно, 1927 р., уміщено цікаву й цінну статтю проф. Травнічка „До діалектологічного розвитку чеської мови“ (ст. 39—54), в якій автор не тільки подає нарис історичної діалектології чеської мови, але й займається вивченням деяких принципів питань. Розпад прачеської мови на наріччя зазначається, твердить Травнічек, десь у IX віці, а першими діалектичними проявами були різні рефлекси від *tot, tolt* від зникнення ерів, тї, dj і ін. До того часу прачеська мова може була й однолита. Безумовно не відповідає дійсності твердження деяких чеських учених, ніби вдавнину було більше діалектів, як тепер; якраз навпаки — тепер їх більше. Дуже цікаві міркування автора про лексикальний діалектичний поділ, і справедливе його нарікання, що в ділянці лексикології наука наша зробила дуже мало.

Кидається в вічі, що „словацьке наріччя“ скрізь розбиває Травнічкову чеську єдність; чи не простіше було б уважати мову словацьку таки за окрему самостійну мову?

13. Походження чеської лаштини. Останній шостий нарис в праці Фр. Травнічка: „Přspěvku k dějinám českého jazyka („Sprisy“) присвячений питанню „про походження лаштини“ (laštiny, ст. 107—120), цебто про лашські говори на чеськім та пруськім Шлеську, К. Nitsch писав, що тут маємо переходові чесько-польські наріччя. Травнічек аналізує тутешні „полонізми“ й приходить до висновку (ст. 120), що „лаштина — то наріччя чеської мови з двома переходовими явищами польсько-чеськими, а на західній частині своєї території — тільки з одним. Можемо лаштину по праву вважати за наріччя чеської мови“.

Оце короткий зміст цікавої праці Фр. Травнічка, що дає цінні історичні або діалектичні висвітлення чеської мови. Цінна праця й самим своїм методом.

14. Науково-літературна спадщина Др. Чамбеля. Відомий словацький діяч, учений і письменник, пропагатор самостійности Словакії, д-р Само Чамбель нагло помер 18 грудня 1909 року. Багато зібраних матеріалів і його цінну бібліотеку дістав в спадщину молодий брат Чамбеля. С. Чамбель став відомий у науці головно своєю працею „Словаки та їх мова“ 1903 р., де виставив був теорію про південно-слов'янське походження словаків, підкреслюючи тим повну відрубність їх від чехів (чеська офіційна наука вважає словацьку мову тільки за наріччя чеської).

Увесь останній час С. Чамбель багато працював над великою своєю працею: „Словацька мова й її місце в родині мов слов'янських“. Смерть перервала цю працю, й по Чамбелю зосталось 20 великих коробок з зібраними матеріалами. Проф. М. Вайнгарт у своїй статті: „Szambelova literární pozůstalost“ (в праці: „Přspěvku k studiu Slovenštiny“, уміщені в „Sborník Filosofické Fakulty University Komenských v Bratislavě“, Nr. 17, 1923 р. ст. 1—27) докладно описує матеріали цих 20 коробок і приходить до висновку про невелику їх вартість, бо Чамбель не опанував був новочасної філологічної методи й джерельних матеріалів не збирав; матеріали до діалектології словацької мови мають певну цінну.

15. Йосип Зубатий. Бол. Навр́ánek: Přeheled vědecké činnosti Josefa Zubatého. Року 1925-го цілий науковий світ святкував сотрокалітній ювілей наукової діяльності президента чеської Академії Наук. Йосипа Зубатого (народився 20. квітня 1855 р.). Спеціаліст і староіндійської філології та порівняльного мовознавства, проф. і акад. Д-р Й. Зубатий немало писав і по різних питаннях мов слов'янських, особливо мови чеської. Ще року 1885-го став він професором пражського університету, і за 40 літ своєї науково-педагогічної діяльності виховав цілу низку молодих учених, а серед них і таких, як О. Нужец, J. Baudiš, V. Lesný, I. Horák і др. Можна сказати,

що ціла сьгоднішня генерація чеських лінгвістів — то учні Зуба- того. За свою наукову діяльність Зубатий був обраний членом декількох Академій Наук (1923-го р., напр., став членом польської Академії Наук у Кракові).

Проф. Б. Гавранек у „Časopis pro moderní filologie“ (1925 р. т. XI зш. 3—4 ст. 193—205) умістив коротенького опису наукової діяльності Зубатого, зазначивши його праці з староіндійської філології, з балтійського мовознавства (Й. Зубатий — глибокий знавець мов литовської та латиської) та з мовознавства слов'янського. Своім звичаєм, проф. Гавранек статтю написав трохи суухенько.

Не довго жив Зубатий по своїм юбілей, — він помер у Празі 11. березня 1931 року, на 76 року життя свого (див. некрологи в „Ruch Słowiański“ 1931 р. ч. 3—6 ст. 171—172).

16. **Антонин Гавлік.** Časopis pro moderní filologii a literatury“ 1925 р. на сторівці 20—25 S. Petíra, а в „Slavia“ 1925 року том IV стр. 609—610 V. Fleiřhaus умістили короткі некрологи про чеського вченого Антонина Гавліка. Навлік народився р. 1855-го, в університеті в Празі слухав Гатталу й Гебауера, які, особливо останній, й пробудили в нім заохочення до наукової праці. Професором університету Гавлік не став, — був аж до смерті тільки скромним учителем реальної школи. Писав Гавлік (з 1884 р.) не багато, але його праці постійно опиралися на добрий джерельний матеріал, були глибоко продумані й критичні, а тому позоставили помітний слід в науці.

А. Гавлік звернув на себе увагу наукового світу голосним відкриттям в 1889 році закона про вокалізацію ерів. І до Гавліка знано цю вокалізацію, але ніхто так просто не сформулював правила про неї, як власне він. Року 1889-го Гавлік умістив в „Listy Filologické“ том XVI свою статтю: „K otazce jerove v stare čeřtině“ (До ерового питання в старочеській мові), і тут закон про вокалізацію ерів виложив так (ст. 48): „Kdykoliv tedy v jednom slově setkajíse dvě, tři, čtyři jerové, mění se vždy tak, že poslední jer enklitický se přikloní k předešlému a takto způsobí, že nabude platnosti plně samohlásky“ (Коли в однім слові спіткаються два, три, чотири ерових склади, то завжди вони змінюються так, що останній ер енклітично приєднується до заднього і тим споводує, що той набуває сили повного голосного звука). Цей еровий закон Гавліка став епохальним; графічно його можна представити так (зазначаючи значком \cup склад з ером не вокалізованим, а — склад з голосним вокалізованим):

∪ ∪	зміниться на	— ∪	(ДЬНЬ — день)
∪ ∪ ∪	”	” ∪ — ∪	(ДЬНЬСЬ — дньесь).
∪ ∪ ∪ ∪	”	” — ∪ — ∪	(ШЬВЬЦЬМЬ — шевцьемь)

Закон свій Гавлік угрунтував великим числом прикладів до старо-чеських пам'яток.

Того ж року в річницевій книжці Малоостранської реальної гімназії, де Гавлік учителював, умістив він другу статтю на ту саме тему: „Vokalizace předložek v čeřtině doby střední a nové“, в якій, користаючись зо свого закону про ери, доказав, як вокалізуються ери в прийменниках. Підкреслив, що цю вокалізацію звичайно неправдиво пояснюють „милозвучністю“ мови, додаючи: „На жаль, милозвучність в мовознавстві ще й досі часто буває тим, чим аж до недавна була кельтська мова для французьких етимологів, — захоронкою незнання (útočištěm nevědomosti).

А. Гавлік викладав крім мови чеської ще й мову французьку (взагалі був добрим романістом) і знання цієї останньої він широко використовував в своїх працях. Так, доля т. зв. німого е в мові французькій, коли воно в деяких випадках може ставати повноголоскою, підказала йому значення старослов'янських ерів і допомогло відкрити ерове правило.

Гавліків еровий закон скоро зацепився в науці й був всіма прийнятий, як найдоступніше висловлений, хоч Ягіч та Вондрак підкреслювали його механічність та неможливість примінення його в деяких випадках. Гебауер змодифікував Гавлікове правило в ери паристі та непаристі: паристі ери, лічучи від кінця, вокалізуються, непаристі зникають.

Гавлік написав ще декілька праць з історії чеської літератури, студіюючи старо-чеські пам'ятки й звертаючи увагу головню на т. зв. римові згідності. Деякі з цих праць були сенсаційні для свого часу.

Помер Гавлік 1 серпня 1925 р., на 70-му році життя. Зо смертю його зійшов до могили один із останніх старших чеських філологів. За своє відкриття ерового закону був обраний членом декількох наукових товариств.

17. Вацлав Вондрак. Серпня 13-го 1925 р. помер у Брні високо-заслужений словіст. Václav Vondrák. Чеські вчені О Гуер („Slavia IV. 611—613, 1925) та І. Курц (Časopis pro moderní filologii a literatury, 1925, 25—31) перші вмістили про Вондрака короткі некрологи з нарисом його наукової діяльності.

Вацлав Вондрак народився 22 вересня 1859 р. в південно-чеським місточку Дубі коло Воднян. По закінченні середньої освіти в 1880 р. Вондрак вступив до віденського університету, де став студіювати романістику й славістику. Ціле життя й вся наукова діяльність Вондрака тісно зв'язані з Віденським університетом: р. 1884-го дістає він тут звання доктора філософії, р. 1893-го габілітується, р. 1903-го стає професором надзвичайним, а 1909-го звичайним цього таки університету. Але коли відродилася Чехія, і коли 1919-го в Брні повстав новий університет ім. Масарика, Вондрак перейшов до нього й працював тут (1921—1925) до своєї смерти як професор, декан і ректор.

Вондрак в університеті був учеником Міклошіча й остався таким і в своїй науковій праці. Це від Міклошіча запалився він славістикою, від нього ж отримав і саме замишування до тих тем, якими займався.

А найбільше займався він старо-слов'янською мовою, і в цій царині вважався за найглибшого знавця. Старо-слов'янській мові присвятив він більшу частину своєї наукової праці, глибоко студіюючи пам'ятки цієї мови (Кодекс Супральяський, Клоців Збірник, Фрейзинські Уривки, Київські та Празькі Глаголицькі Листки і др). Синтетичний нахил Вондрака дав йому можливість увінчати свої досліди таким епохальним твором, яким були його „Altkirchenslavische Grammatik“ 1900 р. (друге видання 1915 р.), така багата на джерельний матеріал. На жаль, смерть перешкодила Вондракові випустити другу подібну працю, якої брак так гостро відчуває славістика — церковно-слов'янського словника, над яким покійник працював ціле своє життя.*

Друга ділянка заінтересовань Вондрака — це його праці з царини слов'янської філології. Розпочав він їх ще першою своєю працею 1885-го р., присвяченій чеській мові, якій він взагалі віддавав багато своїх сил; немало писав він і про інші слов'янські мови, або взагалі займався питаннями мовознавства, напр. про наголос і ін. Цю працю він увінчав монументальним твором своїм: „Vergleichende slavische Grammatik“ т. т. I—II, 1906 і 1908 р. р. (I. т. вийшов і другим виданням 1924 р. смерть перешкодила авторові перевидати II том).

Усі праці Вондрака написані з острою критичністю, всі вони збудовані на глибокій знанні пам'яток. Але Вондрак не боявся заглядати й до тих ділянок, на яких висвітлення маємо мало матеріалу;

* Дяв. про це М. Weingart: O slovníku jazyka staroslověnského („Symbolis Grammaticis in honorem Ioannis Rozwadowski“), Краків, 1927 р., ст. 227—146.

може тут його думки й не всі певні, може не в однім він і помилявся, — але Вондрак ціле життя своє держав і шукав, прокладаючи дорогу для своїх наступників. Взагалі ж високоцінної праці Вондракової вдячне йому слов'янознавство довго не забуде.

У тій же „Slavia“ 1925 р. т. IV ст. 613—622 Йосип Курц подав повний бібліографічний список праць Вондрака за 1885—1925 роки, з зазначенням рецензій про них. На ст. 622 перераховано ті некрологи про Вондрака, які вже появились.

Про Вондрака див. ще студії М. Nohy в „Časopis Matice Moravské“ за 1926 р.

18. Ал. Соболевський. Prof. Miloš Weingart: Aleksěj Ivanovič Sobolevskij. В „Almanach České Akademie“ за 1929 (1930) рік т. 40 ст. 132—168 умістив професор чеського університету в Празі М. Вайгарт докладну оцінку наукової праці покійного Ол. Ів. Соболевського, що помер 24 жовтня 1929 р. в Москві. Наукова праця акад. Соболевського була надзвичайно плідна (позоставив по собі 458 друкованих праць) й многогранна, а тому написати повну її оцінку — завдання тяжке. Але проф. Вайнгарт вив'язався з нелегкого завдання більш як задовільно, бо дав стислий (ст. 1—30), але дуже змістовний, а головню правдивий і об'єктивний, з пієтизмом написаний образ славного російського мовознавця.

Подавши коротку біографію Соболевського й вияснивши головні риси методології його наукової праці, М. Вайнгарт докладно аналізує праці покійного з історії російської мови, діялєктології, палеографії, старослов'янської мови і ін., спиняючись над думками Соболевського про пам'ятки моравського походження. Усе найголовніше висвітлено цікаво й образно; вияснені навіть методологічні хиби. Правда, це пише автор уже другий некролог, — перший умістив він в „Časopis pro moderní filologie“, 1930 р. т. XVI ст. 83—87. В кінці подається головна література про А. Соболевського, як ученого, до якої варто б додати цінну „Записку обь ученыхъ трудахъ орд. проф. А. И. Соболевскаго“ акад. А. А. Шахматова, уміщену в „Сборникъ“ Акад. Наук, 1900 р., т. 70, ст. XXII—XXX. До статті додано дуже добре виконану фотографію покійного вченого.

Другого некролога, пера проф. М. Попруженка, знаходимо в „Лѣтопись на Българската Академия на наукитѣ“ 1931 р. т. XII ст. 183—187, — тут коротко з'ясовано значення Соболевського для російської філології, вказані й головніші праці. Днем смерті подано 26 мая.

19. Ян Бодуен де Куртене. Prof. M. Weingart: Jan Baudouin de Courtenay. По смерті найвидатнішого польського мовознавця, Яна Бодуена де Куртене (13. III. 1845 — 3. XI. 1929), появилось багато різних некрологів (див. їх в „Ročenka“ II, ст. 174), а серед них чи не найліпший буде той, що вийшов із під пера чеського вченого Мілоша Вайнгарта. „Ročenka Slovanského Ustavu“ t II, ст. 172—198, 1930 р.). Головна ознака праці Вайнгарта — живими фарбами він малює цілу таку різнобарвну постать Бодуена, подаючи не тільки риси додатні, але й темні.

На початку М. Вайнгарт розповідає досить докладно й цікаво біографію Бодуена, підкреслюючи скрізь ті труднощі, яких постійно немало мав на своїй науковій дорозі покійний учений не тільки в чужій Росії, але і в своїй Польщі. Потім аналізується ціла наукова праця Бодуенова, — його праці над мовою польською, російською, а особливо праці загального мовного змісту, скрізь підкреслюючи, що нового вносили ці праці до науки мовознавства. Належно оцінено здоровий критицизм та послідовну логічність, що характеризують цілу наукову працю Бодуена. Взагалі Вайнгарт в своїм некролозі аналізує праці Бодуена головню славістичні.

Дуже делікатно зазначено деякі темні сторони Бодуенових творів, — брак зацікавлення до історичних пам'яток, а тому й від-

сутність в них історичного матеріалу; взагалі ж праці Бодуена вирізнялися загальним характером і прикладів не давали обома руками (крім праць, що стосуються до вивчення західньо-словінських говірок).

В кінці подано загальну характеристику Бодуена, як людини, що над усе ставила тільки саму правду, ніколи не оглядаючись, чи то йому пошкодить в житті, чи ні. Бодуен ціле життя своє був фанатиком лібералізму й повної волі для всіх, чому не визнавав навіть окремих держав, бо його ідеалом була федерація цілого людства. Не боявся голосно говорити свої думки, за що р. 1914-го був засуджений у Росії на двохлітню в'язницю.

Мовознавство, особливо його психологічний керунок, багато завдячує Бодуенові праці; пам'ять цього видатного вченого й громадянина буде в великій пошані не тільки в світі лінгвістичному, але й серед тих, що постійно відчують, які далекі ідеали окремих одиниць від реального життя...

Той же учений, М. Вайнгарт в „Almanach Česke Akademie za r. 1929“, Прага, 1930, умістив і другу свою працю про Бодуена де Куртене, в якій докладно (ст. 1—37) висвітлив покійного вченого, як мовознавця. Тут автор докладно спиняється на психологічним керунком в працях Бодуена, підкреслюючи давній вплив на них праць Гербарта та Вундта. Аналіз праць Бодуенових Вайнгарт подає з сучасного мовознавчого погляду, зазначаючи їх додатні й темні сторони. При глибокому критицизмові, Бодуен не був аналітиком і не подав якоїсь більшої праці, що підсумувала б цілий предмет і стала б провідною в мовознавстві, хоч би такої, якою були відомі „Лекції“ А. Соболевського.

1926—1932.

Іван Огієнко.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

В. Гренджа-Донський: Петро Петрович, історична повість. Ужгород, 1937. Ст. 183. Видання Т-ва „Українських письменників і журналістів“ в Ужгороді. — Наша історична література ще така квала, що читач із радістю вітає кожний новий твір із цієї ділянки. Нова повість В. Гренджі-Донського розповідає про завзяту боротьбу Закарпаття за свою волю в XIV-м столітті, коли, по зникненні династії Арпадовичів, угорський престол захопив неаполітанський князь Карл Роберт (1308—1342) і провадив довгу боротьбу зо слов'янськими землями взагалі, а з українськими зокрема. Нова повість має невеликі ознаки літературного твору, — її авторів варто б пильно й глибоко досліджувати будову літературного твору взагалі, а історичного зокрема.

Хочу звернути тут авторову увагу на деякі непорозуміння в його повісті: 1. На ст. 4 автор пише, що „останні Арпадовичі були прихильниками грецько-східньої віри, яку по старослов'янськи проповідували черці з чисельних монастирів“. Церковна мова старослов'янською зветься тільки за X і XI віки, а далі вона вже середньо-слов'янська чи ново-слов'янська. Це була чужа нашому народові болгарська мова, якою напевне не проповідували, бо хто б її зрозумів? 2. На ст. 10 читаємо, що „коронаційний плащ Степана Святого вишивали наші веськримські манахині-Василіянки і напис на ньому вишитий б у к в а м и с в. К и р и л а“. Св. Кирило склав т. зв. глаголицю; тут автор, певне, має на думці т. зв. кирилицю. 3. На цій же 10-ій ст. читаємо: „Нема чого йти на збори. Це значило б іти на „совіт нечестивих“. Треба вже нам накінець відкинути неправдиве читання й розуміння вірша 1-го Псальма 1-го: „Блажен муж, іже не іде на совіт нечестивих“. В староеврейському оригіналі читаємо це місце зовсім ясно: „Блаженний той муж, що за радою несправедливих не ходить“. Давньоєврейське „ba asat“ у нас переклали „на

совіт“, а треба: совітом, за совітом, за радою, за порадою. 4. „Лука по дер пергамен на дрібні кусні“, ст. 17. Подерти „на дрібні кусні“ можна папір, а пергамен (шкура) хіба порвав, і то не „на дрібні кусні“. 5. „Ольга захоплювалась подорожжю, тим більше шлюбною“, ст. 148. Сумніваюсь, щоб у нас у XIV-м ст. існували шлюбні подорожі. 6. На ст. 164 автор пише: „З далеких околиць приходили селяни подивитись на місце бою. І назвали те місце „Руською волею“ і згодом заснували оселю, на вічну славу борців“. Дуже сумніваюсь, щоб власне так — від бою за волю — повстала назва оселі. „Воля“ — дуже часта назва місцевостей. Вдавинну часто, закладаючи нові оселі, звільняли їх на деякий час від податків, цебто давали „волю“ від них, — звідси й пішла їхня назва Воля, Волька. Див. „Рідна Мова“ 1934 р. ч. 5, ст. 208.

Мова твору недбала, в книжці забагато коректурних недоглядів.

Іван Огієнко.

Д-р Vaclav Čejchan: „Beneš a Slovenstvo“. Praha 1937, str. 25 27, 3x20. Оце недавно вийшла в Празі книга п. н. „Edvard Beneš, filosof a státník“, в якій, між іншими, вміщено працю д-ра Чейхана під вище наведеним титулом. Ця ж праця вийшла й окремою відбиткою. Це студія, що — за словами самого автора — є перша спроба опанувати дану тему. Перебравши докладно всі праці Е. Бенеша, що торкаються питання безпосередньо чи то зачіпають його побічно, автор влучним добром цитат і коментаріями до них дає повний образ світогляду Бенеша в даній галузі. Погляди ці стають перед читачем як наскрізь раціональні погляди соціолога й політика з широким розглядом, що його він здобув за свою довголітню працю в центрі європейської політики. Тому проблему слов'янства, як і кожную іншу проблему, Бенеш уважає за необхідне ставити в ряд проблем світового характеру, щоб так оцінити об'єктивно її практичну вартість.

Проблема слов'янства, як це видно із студії д-ра Чейхана, притягла увагу Бенеша ще в молодих студентських роках („Rusko, Francie a Anglie“, — „Kovnost“ 6. VIII, 1906, „Toletoj a ruska revoluce“ „Akademia“, 1908).

Критичний розум молодого філософа вже тоді розгледів хистку основу ідей Коляра, від яких віє романтизмом, також, як абсурдність слов'янофільської концепції, що все ставить на російську карту.

Беручи ідеї Коляра й слов'янофільства, як підклад панславізму дальшої стадії проблеми слов'янства, Бенеш підходить до нього з тим самим мірилом. Формулювання його Данилевським і Фадеевим нагадує раціональному політикові сучасних фашистів різного толку та різноманітних імперіялістів; різниця полягає тільки в тім, що останні це роблять більш науково й мають на меті з'єднання вільних народів (німці), а перші народів пригнічених. Критикуючи цю концепцію, Бенеш приходить до висновку, що панславізм до 1905 р. нічого не вирішив, став синонімом російського шовінізму і зброєю проти слов'ян взагалі.

Вияснивши таким чином ставлення Бенеша до цих студій розвитку проблеми слов'янства, автор переходить до неославізму, тобто передвоєнної доби панславізму. Ініціатори неославізму, Крамарж і ген. Володіміров, встановили цілі його — зміцнення слов'ян в Австрії, яка мала б стати федерацією з перевагою слов'ян, і союз з Росією, а тим звільнення балканських слов'ян. Недодуманість в цій концепції Бенеш знову бачить у тім, що все це торкалося майбутнього, оминаючи сучасне практично-політичне становище. Характеризуючи неославізм, як пізній прояв політичного лібералізму, який дограв свою роль, Бенеш вбачає в тім зарідок його смерті, яку дає софійським з'їздом 1910 р.

Констатуємо докладність аналізу останніх двох з'їздів, автор підкреслює важливий факт відсутності на обох з'їздах українців із

Польщі й Росії, і знаходить це болючим їх місцем. „Здається, що члени з'їзду не усвідомлювали або не хотіли усвідомити того значення українського питання“, каже він, і нарешті закидає Бенешові, що він у своїй характеристиці з'їзду не звернув в достатній мірі уваги на значення українського питання.

Подавши огляд думок Бенеша на минулі концепції проблеми слов'янства, автор подає його погляди на нову слов'янську політику, якою вона може й має бути.

Слов'янський рух, щоб бути послідовним, мав би бути, на думку, Бенеша чинником наскрізь революційним, тобто звільнення всіх народів, з'єдинення поділених, тобто порушення границь; з такого його розуміння й походить цей загальний опір проти руху.

Основним каменем поглядів Бенеша на слов'янство є відкидання романтичного розуміння його, як туманної мрії про спільність і солідарність. Підкладом слов'янської політики, як і всякої іншої, є проблема адміністрації, яка не була вирішена, що й дало привід противникам слов'янства констатувати його за остальість і нездатність. Нова слов'янська політика шукає вирішення в боротьбі за тяжку організаційну працю, співпрацю господарську, соціальну, культурну та за ідеї демократизму слов'янської політики. В реалістичному, а значить правильному розумінні проблеми серед слов'янських народів, за думкою Бенеша, перед веде Чехословаччина, завдяки впливу Зах. Європи, а головню Т. Г. Масарика.

Загалом багато слов. питань вирішено світовою війною, що до певної міри зробило проблему простішою. Натомість виникли нові питання. Сьогодні по розрішенні македонського ждуть свого вирішення проблеми українсько-російська, українсько-польська, як також білоруське питання. В Чехії — це Підкарпатське питання. В Югославії взаємини словінців, хорватів і сербів.

Старе слов'янство вмре разом із старою генерацією. Натомість прийде нове, яке не хоче впадати в містицизм, приймає життя і світ так, як вони є, і бачить свою базу в перемозі демократії.

В новім слов'янстві не буде протекторату Росії, а тільки її демократична співпраця з іншими народами.

Подавши, таким чином, погляди Бенеша на Слов'янство, автор підкреслює, що практична чинність Бенеша не минається з успіхом, тільки стверджує правильність поглядів, як підкладу тієї чинності.

Ол. Чернова.

ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ.

Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян. Друкується й незабаром вийде в світ нова велика славистична праця проф. Івана Огієнка: „Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян“. Праця вийде як I і II томи „Бібліотеки Українознавства“ й матиме понад 15 друкованих аркушів дрібного складу, а також 75 знімків із стародавніх рукописів. Цей твір — плід десятилітньої наукової праці проф. І. Огієнка. Праця буде розіслана всім передплатникам „Рідної Мови“ та „Нашої Культури“ по зниженій ціні; книгарська ціна книжки буде подвоєна.

Східнослов'янський наголос у XIV-м віці. В „Записках Чинув Св. Василя Великого“ за 1937-й рік друкується нова праця проф. д-ра Івана Огієнка: „Східнослов'янський наголос у XIV-м віці. Словник наголосів Чудівського Нового Завіту 1355 року“.

„Раз добром налите серце“, — спомин проф. І. Огієнка про свою Покійну Дружину Домну, цілком передрукував чернівецький денник „Час“ у числах 2497—2504 за 13—21 липня 1937 р.

Відповідальний редактор Інженер Анатоль Огієнко.
Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, Чарнецького 26.

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10, тел. 10-24-05. Конто чекове ПКО ч. 5880. Рукописи для друку мусять бути написані на машині (або найкращіше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплата в краю: на рік 12 зл. (можна ратами), на півроку 6.50 зл., на чверть року 3.50 зл. За границею в Європі 15 зл., поза Європою 3 долляри річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рік III.

ЛЬВІВ, ГРУДЕНЬ 1937 Р.

Книжка 12 (32)

„НАША КУЛЬТУРА“ ТИМЧАСОВО НЕ ВИХОДИТИМЕ.

До наших читачів та прихильників.

Тяжко писати це коротке, але повне вимовною змісту речення: „Наша Культура“ тимчасово не виходитиме... Так ніби власними руками ховаєш найдорожчу особу...

Кожна свідома, розвинена нація пишається добрим станом своєї науки, своїх наукових видавництв, — бо це ж підвалини його культури. Наукові журнали звичайно видають різні наукові установи та товариства, але часом видають їх і приватні особи, що гуртують коло себе певний круг учених.

Ось цю власне спробу й зробили ми, — приватними малими засобами, з цілком приватної ініціативи заснували ми науковий орган, присвячений вивченню нашої культури. Ми свідомі були з одного боку великої потреби власне такого наукового журналу для духового розвитку нашої інтелігенції, як свідомі були, з другого боку, і тих найрізніших, а головню матеріяльних перепон для доброго існування наукового журналу за такої доби, яку тепер переживаємо.

За три роки свого існування „Наша Культура“ об'єднала круг себе понад сотню найвидатніших наших учених. Гасло нашого журналу: „Творімо українську культуру всіма силами нації“ цілком оправдало себе, й цілком зацпилося серед нашої вченої еліти: на сторінках „Нашої Культури“ писали вчені найрізніших політичних напрямків. В нашій житті це була єдина ланка, де наша еліта легко й беззастережено об'єдналася. І „Наша Культура“ за три роки свого існування дала в 32 томах на 124 друкованих аркушах понад 200 наукових статей, часто дуже цінного змісту. Це був матеріял для духового розвитку головню нашої інтелігенції, що так потребує поглиблення своєї національної свідомості, але поглиблення спокійного, поважного, чисто об'єктивного, чисто наукового, — без зайвої „полемики“, без суб'єктивних випадів, що такі, на жаль, часті в сучасній нашій пресі. І „Наша Культура“ чесно виконувала це високе своє завдання.

Переживаємо час, коли наша вчена еліта не має подостатку журналів, де могла б вільно й легко друкувати свої наукові праці. Скарги на це, скарги розпучливі й цілком оправдані, стали постійні

в нас. Еміграція з Великої України сильно посилила наукову західньоукраїнську еліту, а наукових органів для вміщення її праць не тільки не прибавилось, — їх стало менше. „Наша Культура“ й ставила собі за завдання прийти на поміч нашій науковій еліті й дати можливість їй промовляти до українського громадянства в найголовнішій духовій ланці — в ланці історії нашої культури, а тим самим дати можливість і їй легше виконувати свої обов'язки при відродженні нації. Припинення „Нашої Культури“ власне ця наукова наша еліта дошкульно відчує...

„Наша Культура“ зв'язалася зо всіма головнішими науковими органами цілої Європи, й була з ними в науковому зв'язку, обмінюючись своїми виданнями. Щомісяця наш орган нагадував цим науковим установам Європи про існування й української науки. Тепер цей дуже цінний зв'язок уривається...

Від самого початку свого „Наша Культура“ боролася з важкими матеріальними перешкодами. Науковий орган ніколи не має великого числа читачів, а вже серед нас, при наших сучаснім трагічнім житті й поготів. Думка була, що наша інтелігенція зрозуміє ціну й завдання „Нашої Культури“, такої потрібної при творенні й пробудженні нації, зрозуміє й матеріально підтримає. Але ці сподівання наші завелися... Виявилось, що наша інтелігенція не радо читає наукову статтю, а тому стан наукового органу її мало обходить... Виявилось, що наші широкі кола інтелігенції скоріше читають статтю з відкритим суб'єктивним присмаком, аніж статтю поважну, що вийшла з під пера видатнішого вченого...

Але не це припинило „Нашу Культуру“, — орган наш усе ж таки мав таке число передплатників, що ніби могли б забезпечити йому хоч і не світле життя, але все таки скромне існування. На жаль виявилось, що ці передплатники... все післяплатники, а то й зовсім не платять... Виявилось, що для стягання передплати потрібна особня канцелярія, яка б невпинно рухала свого передплатника й нагадувала йому про борги. На це власне ми не мали ані засобів, ані часу, ані... охоти. Справа в тому, що „Нашу Культуру“ провадила одна особа, що була видавцем, редактором, коректором, адміністратором і простим служником при Редакції. На нагадування передплатникам про їхні борги (а це — безконечне непримне листування, що забирає силу дорогого часу) не було часу, а тому передплатники... не платили. Наняти адміністратора для журналу не було жодної матеріальної спроможности.

Особа, що видавала „Нашу Культуру“ — безробітний професор, що тяжкою працею насилу заробляє собі на черствий кусок хліба для власного існування. Докладав він до „Нашої Культури“, що міг, але більше його на цю працю не вистачає. Просто тому, що нема з чого докладати й нема вже сил безплатно робити тяжку редакторську працю... Три роки ця особа безплатно давала всю свою духову й фізичну силу журналові, що часом забирало й по 24 години денно, але надалі робити цього вона фізично не в силі... Оце й є причина, чому ми змушені тимчасово припинити наш журнал.

Припинюємо „Нашу Культуру“ тільки тимчасово, — поки передплатники не виконають свого елементарного обов'язку — поки не заплатять своїх боргів. Робимо це, як демонстраційний протест

проти тих неплатників, що стали буденним явищем в нашому громадстві, явищем, що так сильно руйнує наше духове життя...

„Наша Культура“ працювала, ні звідки не маючи матеріяльної допомоги. Покладалася виключно на матеріяльну спроможність редактора-видавця та численних співробітників, що жодної заплати за працю своєю не мали. Все сподівалися ми, що нашу працю нарешті зрозуміють і прийдуть із допомогою нам чи то наші культурно-просвітні установи, чи то наші приватні меценати. Ні тих, ні других не знайшлось... Нехай це буде живою й вимовною ілюстрацією до дуже знаменної статті д-ра В. Королева, що містимо нижче.

Підкреслюємо на цьому місці, що такий самий матеріяльний стан і „Рідної Мови“, — передплатники її так само в своїй більшості післяплатники або й неплатники. І цей наш журнал загрожений в основах своїх, але ми постановили покищо видавати його й у 1938-м році, бодай ціною „Нашої Культури“. **Але голосно тут заявляємо й попереджуємо, що неплатство й післяплатство вб'є й „Рідну Мову“...**

Проте глибоко сподіваємось, що вимушена перерва нашої культурної праці для духового розвитку українського народу, припинення „Нашої Культури“ буде тільки тимчасове, тільки коротке, а тому звертаємось до всіх наших передплатників, читачів та прихильників:

1. Просимо всіх тих, що не заплатили ще за „Нашу Культуру“, якнайскоріше заплатити свої борги. Це прискіпить відновлення „Нашої Культури“. Коли не можете заплатити відразу всіх своїх задегностей, платіть їх ратами. — Зокрема просимо про це передплатників із Канади та Америки, а також закарпатське вчителство, що завинили нам найбільші суми.

2. Одночасно просимо тих самих осіб полатити свої борги й „Рідній Мові“, що так само сильно загрожена в своїм існуванні. Вона буде виходити і в 1938-м році з своїми окремими додатками, але неплатство й післяплатство можуть убити й її...

3. Глибоко віримо, що українська нація таки має своїх правдивих меценатів, і вони не допустять, щоб такий науковий журнал, як „Наша Культура“ перестав існувати по трьох роках корисної праці. Віримо, що меценати знайдуться й відізвуться!

4. Просимо осіб доброї волі висловитися за приводу тимчасового припинення „Нашої Культури“. Ваші думки й поради будемо друкувати в „Рідній Мові“.

5. До часу особного оголошення в „Рідній Мові“ просимо тимчасово передплатити на „Нашу Культуру“ на 1938-й рік не присилати.

Ще раз повторюємо, що глибоко віримо, що наша перерва в праці — тільки тимчасова примусова перерва, яка покінчиться в найкоротшому часі. Але це залежить від... неплатників і післяплатників.

8. XII. 1937.

Р е д а к ц і я.

МЕРТВІ, ВПЕРЕД!..

....Народ, що не має своїх Чикаленків, не може стати нацією“...

Не можна стати нацією, а тим більше нацією державною, при самій духовій силі, хоча б і найбільшій. Тяжко стати нацією, особливо в часи нинішні — при найбільшій силі фізичній та войовничій, вибойній завзятості. І цілковито неможливо стати нацією державною тому народові, що не має сили матеріальної.

Назв'ям це жахом, диявольською несправедливістю, чи вишукано якесь виразніше слово, — наслідок один: в н а ш і й е п о с і рішає матеріальна сила, панує золоте телятко. Матеріальна сила підпирає духову енергію. Вона імпульсує творчість, винахідливість, науки й мистецтва; вона підносить освіту люду, розвиває національну свідомість, збільшує народню й загальну культури чиним, друкованим і живим словом. Матеріальна сила імпульсує й творить варстаті праці, дає незалежність, забезпечує одверте визнання національного середо, дає... ще багато дечого дає, чого б ми потрібували, але про що тут промовчимо.

Матеріальна сила... Так, це вона є рушієм не тільки злого, але й доброго: це вона, будує танки й забезпечує перемогу на полях крові, а разом із тим поширює пацифізм та Слово Боже. Це вона, що її потрібував навіть Христос для заплати податків, і з-за неї було продано Його Самого. Нею віддаємо „кесареву — кесареві, а Боже — Богові“...

Де ж її взяти, де її шукати, як створити в нації, що не має золотих копалень, нації, якій не належить ні її земля, ні нетри земські, ані повітря над землею? Нації, що більшість, ба, майже всі свої матеріальні надбання мусить віддати панівним сусідам?.. Але ж і де те чарівне гасло, що здібне відчинити казковий „Сезам“, зробити вільний вихід для струмочків матеріальної міці, що, без огляду на все, затримуються ж у товщих і шуплих кишених членів навіть поневолених націй і не буває зужита на особисті потреби?

Свідомість? — Та ж саме її й нема, чи буває обмаль у широких масах, непробуджених з помітцю золотого телятка, тобто матеріальної сили, якої саме й потрібно для пробудження! Любов до рідної справи? — Та ж її — стихійну, неорганізовану, нездисципліновану — тією ж самою матеріальною силою, що творить потрібні засоби, можна оформити, вирізбити, зосередити й направити в творче річище!

Зачароване коло? Безвихідна ситуація?

Ні. Це — тільки те нечaste становище, коли великого діла можна досягти не гуртом, а поодинці, коли не треба оглядатись на інших, а робити самому те, куди веде серце, що, як говорять чужинці, „лежить на правдивому місці“. На загал, окремі, поодинокі особи, що вже мають ясну свідомість своєї повинности перед нацією; особи, що вже остаточно оформили свою любов до рідної справи; одиниці, яких вже не можуть задовольнити самі — хай і найліпші й найзапальніші — слова, бо ж душа їхня вже прагне доброго чину... Ті, чие бажання успіху рідної справи дійшло до апогею, не тільки

„до глибини душі, а й до глибини кишені“ ті, що затужили за шляхетним і почесним найменням — меценат.

Кожен народ, коли починає ставати свідомим народом, видає з себе своїх меценатів. Коли б не меценати — Медічі, Сфорци й подібні, — ніколи не розцвіло б так мистецтво італійське, коли б не меценати, наймення яких навіть не знають чужинці, — не увільнилися б із пазурів могутнього британського лева скромні пастухи — ірландці; без меценатів не опинилися б за кордоном творці Чеської самостійности — Масарик і Бенеш, і сьогодні не було б Чехословаччини... Без Семеренка, Євгена Чикаленка та без митрополита Андрія Шептицького не були б ми там, де стоїмо сьогодні...

Видима річ: мало в нас, — пригноблених й на чужі млини воду ллючих — мало є багатіїв, магнатів, людей заможних, але ж і між тими майже нема таких, як Чикаленко, що, вмираючи, мав тільки один пекучий жаль: — „За одним жалкую, що не встиг роздати свого майна на потреби народні!“ Мало в нас таких, бо ж хоч і велика числом наша нація, та ж і вбога! Мало таких, бо ж у нації, яка ще загалом не є на вершку свідомости, тяжко бути меценатом, не скористати для себе чи для своїх кривних з лишків свого майна, а роздати його ніби „чужим“, — бо ж далеким землякам та країнам, фактично ж навіть не тим, що вже живуть, а тим, що будуть по нас.

Мало в нас заможних... Але з тим більшим жахом і жалем читали ми нещодавно в чернівецькому „Часі“ довгі реєстри імен українців, померлих ув Америці, що лишили значне або й велике майно, не призначивши його жодним спадкоємцем! І те майно в більшості переходить до скарбниці чужої держави, для збільшення засобів чужої культури, для творення чужих цінностей, для щастя чужих людей!

І довбнею б'є в голову думка:

— Та ж, коли ми не спромоглись дати на справу національну за життя, бо нам треба було нашого майна для того ж таки нашого власного життя, то чом же не можемо віддати бодай частину, коли не всі наші надбаня, хоч по смерті?

Чому ж і тепер, коли в Чехословаччині вже цілком усталились форми державного існування, чеські газети повні сталих повідомлень про те, що така чи така вчителька, той чи той парох, землевласник, торговець і селянин, і нотар, і швець, і навіть найубогіший одинокий поденщик, тобто люди найрізніших політичних і релігійних переконань, помираючи, заповідають частину або й цілу свою — позісталисть — на ті чи ті народні потреби, й ще тоді, коли всі платять податки, — й немалі податки, — з наказу держави? А чому ж ошадності та маєтності наших людей і в краю, й на еміграції стають „res nullius“ — „нічиєю річчю“, й по смерті українців переходять у руки чужинців, а часами — ще й в руки таких, що всіх нас загалом чи особисто даних небіжчиків, гнітили? Чому ж ми, доживши до старшого віку, з авчасу не помислимо про те, щоб скласти заповіта, щоб бодай по смерті здобути собі влячність своїх братів, забезпечити собі тривалу згадку, як про — добродія, людолюба, мецената? Чому ж люди інших націй хотять, щоб наслідки їхніх зусиль та намагань за життя — продовжували діяти, чинячи добро

й після їхньої смерті, а їх самих згадували б найпочеснішими назвами — а ми ні?

Чому, напевні, наша преса, наші культурні й добродійні установи, яким, здається, на цьому найбільше залежить, чому наші трибуни, діячі й організатори, а зокрема наші духовні особи не повторюють скрізь і всюди цих безперечних аксіом? Та ж на шпальтах усіх наших — назагал убогих — газет і часописів не подяки „за 50 грошів“ чи „за офіру (!) в 10 центів“, даних „на пресовий фонд“ — жахливий... і скандальний, — друкувати треба, а заклики, щоб читачі заповідали бодай частину свого майна за назву „меценат“! Та бодай би раз у рік, скажимо у ту неділю, коли по церквах читається Євангелія про вдовину лепту, отці духовні всіх наших обрядів могли б нагадати вірним своїм про наказ Церкви — за життя належно впорядкувати свої матеріяльні справи й відписати, коли не все, то частину, чи спеціальні прибутки на поміч Батьківщині?

І коли ми, нація вбога й не цілком ще дозріла, не маємо меценатів живих, то спробуймо втворити їх якнайбільше між мертвими, щоб їхні надбання за життя оживили по їх смерті нашу загальну справу, що так часто примирає й не може нормально жити саме через брак золотої крові. Нас бо вже так багато, що аж соромно згадувати ті, все зростаючі числа, й бачити, як наша справа кволіє, навіть часто не через брак доброї волі, а через нашу байдужну неуважність, що часто також залежить не від нашої доброї волі, а від тимчасової нашої слабости.

Ось свіжа подія нашого культурного життя, — закривається „Наша Культура“, єдиний наш громадський науковий орган, закривається не через брак волі й бажання його видавати, а тільки через матеріяльну неспроможність... А мецената на це видання не знайшлося ні між мертвими, ні між живими... А це ж був науковий місячник, що об'єднав коло себе всю нашу наукову еліту...

Але ж часами й слабі, й поранені, навіть мертві досягають дива. Пригадаймо бо собі, що може всю велику війну виграно й справу Франції вирішено тим невідомим пораненим старшиною, що, побачивши під Верденом гори поранених і вбитих воїнів, у розпущі закричав: *Les morts, en avant!* — Мертві, вперед! — й відбив живого ворога!..

В. Королів-Старий.

P. S. В інтересі загальної справи, як насамперед і в інтересі окремих органів преси, прошу українські газети й журнали що статтю передрукувати В. К.-С.

ТЕОФАН ПРОКОПОВИЧ І ЯКІВ МАРКОВИЧ У СВОТХ ВЗАЄМВІДНОСИНАХ.¹

Відомості про взаємовідносини між Теофаном Прокоповичем і Яковом Андрієвичем Марковичем черпаємо головню з листів Прокоповича до Марковича,² й доповнюємо їх з дневника Марковича.³

¹ Доповідь в Українському Історично-Філологічному Товаристві в Празі.

² *Epistolae illustrissimi ac reverendissimi Theophanis Prokopovitch, varii temporibus et ad varios amicos datae.* Москва, 1776. Труды Киевской Духовной Академіи за 1865 р. Н. Петровъ: Интимная переписка Теофана Прокоповича съ Яковомъ Марковичемъ. „Кіевская Старина“ 1882, кн. 6, ст. 498—508.

³ Дневныя записки Малороссійскаго Подскарбія генеральнаго Якова Мар-

В історичній літературі цих взаємовідносин ніхто спеціально не висвітлював, хоч про них дехто з авторів і згадував.⁴

І. Чистович тієї думки, що Прокопович зійшовся з родиною Марковичів випадково.⁵ Це можливо. Про їхнє знайомство й зближення не маємо ніяких свідочств. Правдоподібно, що до цього зближення міг спричинитися молодий Яків Маркович — він учився в Київській Академії, коли на чолі її був Т. Прокопович. Останній дуже високо ставив цього талановитого учня й заприятелював з ним. Не дивлячись на значну вікову різницю (15 літ) й різницю їх суспільного стану, вони тримали між собою досить жвавий зв'язок — бачилися, бесідували, листувалися, пересилали один одному книжки й т. ін.

Доки Т. Прокопович був у Києві, вони бачилися особисто. Ці побачення-розмови були дуже побажані для Прокоповича. В листі з 13. червня 1716 р. він пише своєму молодому приятелю, що в нього дуже багато праці, що він аж пригнічений нею. Чому б — звертається він до Марковича — не видумати якоїсь справи, або якогось приводу, й не побувати в мене. Ти знаєш, що для мене не може бути нічого краще такого гостя. Прокопович аж нетерпеливився, коли не одержував довший час від Марковича вістей. В приписці до свого листа з 30. V. 1716 р. він посилає такі докори Марковичу: „Ми чули, що ти подорожував до Петербургу, — ти чув, що я був хворий; але ні та, ні інша причина не спонукала тебе написати щось до нас. Звідки така мовчанка? Дехто пояснює це переміною своєї благорозположености, чого я найменше сподівався. Бо я знаю, як ти розположений до мого убозства, не сумніваюся в дружбі й прихильності того, хто вважає себе ніби сином моїм і кого я бажаю звати братом і не соромлюся називати господином. І так, яка ж причина мовчання? На виправдання тебе я сказав би, що це загальний недостаток, якась неохота писати листи, а з цього виходить і забування (забвеніє). Признаюся, що мене це також сильно одолює. А все ж до твоєї вельможности я ніколи не буду медлитан; і від тебе також по праву чекаю взаємности в цьому, прошу не отвергнуть. І так напиши нам про своє здоровля під час минулого подорожування й про результати його, й чи не захочеш написати або доручити мені щось інше. Будь здоровий якнайліпше“... Але, як виходить з іншого листа. Маркович не мовчав, а писав Прокоповичу, та той не одержав вчас його листів.

Особисті побачення Прокоповича з Марковичем увірвалися в тому ж 1716 р., коли Прокопович на виклик Петра I мусів виїхати з України до Петербургу. Ще перед своїм від'їздом він побував у Марковича, але того не застав. Про це пише він М-чу в своєму листі з Есмані 9. серпня 1716 р.: „За твоєї відсутности я був у тебе

ковича. Издание Александра Марковича. Москва 1859. Ч. I. 1. Видання Ол. Лазаревського в „Кіевск. Стар.“ з 1831 р., окремо ч.ч. I—III, 1893, 1895—1897 р. р. Видання під редакцією В. Модзалевського в серії „Джерел до Історії України-Руси“, т. XXII, Львів.

⁴ Напр., И. Чистович у праці: Теофанъ Прокоповичъ и его время. СПб, 1868 р.

⁵ Назв. праця, ст. 21.

в гостях і користувався твоєю гостинністю. Це було для мене дуже приємно; досадно тільки, що я не застав тебе самого вдома й несподівано втратив нагоду поговорити з тобою багато про те, про що хотілося поговорити з тобою з користю". Марковичу в цей час було всього 20 літ. А Прокопович був мало не вдвічі від нього старший, — і все ж він ставився до Марковича, як до рівного собі співбесідника. В цьому ж самому листі Прокопович висловлює свої погляди на єпископське життя й на відсталість тодішнього духовенства. Як високо ставив Прокопович молодого Марковича, видно з таких його признань: „Ти сам — писав він тоді ж таки Марковичу — при Божій допомозі за короткий час виявив такі успіхи в богослов'ї, про які й думати не можуть прикрашені митрами голови... Продовжуй же щасливо йти тим самим шляхом... Дай Боже мені скоріше побачитися з тобою й насолодитися розмовою з тобою, й поздоровити тебе з більшим і більшим успіхом... Ти врозумлений небесним ученням і маєш під руками видатні богословські твори"... Свої листи до Марковича Ректор Теофан підписував звичайно як „Преданіший і благорозположеніший до тебе твій слуга“.

Діставшись до Петербургу, Прокопович, під свіжим враженням московських столиць, пише Марковичу про відсталість тамошнього богословського життя, про невіжество московського духовенства. Цього свого листа до Марковича з кінця 1716 р. Прокопович починає словами: „Знаменитіший і шляхетніший Пане Маркович, пане мій і брат веселюбезніший. І давніше часто ми бували в розлуці, так що рідко коли можна було користуватися взаємними бесідами, а тепер розлучилися так, що навряд чи й доведеться коли розмовляти особисто... Що писати? Хіба, що про мою до тебе любов, вірність і найбільше розположення? Але не ти й без того добре знаєш“...

Прокопович особисто цінить у Марковича його жадобу знання. „О, — пише він в тому ж листі — якби по твоєму прекрасному прикладу в усіх виникла жадоба знання й вичування всупереч тиранству передвзятої думки... Якщо транить ся щось нове, я півдомлю тебе. А ти, *clarissime*, по своєму ревностному звичаю, учиш і не дозволяй собі й найменше ослабівати. Правда, в тебе немає співбесідника, і я звичайно з свого боку найбільше хотів би жити, звертатися й бесідувати з тобою й з подібними тобі“... Так от писав при кінці 1716 р. до Марковича з Петербургу „ширий і відданий брат Теофан. Колегії К. Ректор“.

На Московщині Прокопович від початку ж зайняв дуже впливове й високе становище. В час його приїзду до Петербургу Петро I був закордоном, — Прокоповича прийняв Меньшиков і прийняв ласкаво. Прокопович відразу ж захопився проповідництвом. Його проповіді робили йому добру славу; так що, коли Петро I повернувся з закордону, то саме Прокоповичеві доручили скласти привітання. Прокопович склав для цього аж три промови: з них одну говорив Меньшиков від малого царевича, другу від царських дочок, а третю сказав сам Прокопович від народу. Потім Прокопович виголосив ще кілька промов на честь царя й цариці. Царська прихильність до нього все зростала, так що вже на початку 1718 р. він був призначений псковським єпископом. Не пошкодила Прокоповичеві й інтрига

проти нього його ворогів, Лопатинського та Вишневецького: Петро I не звернув уваги на їхні обвинувачення Прокоповича в неправославії й наказав посвятити його в єпископи.

Висвячений в єпископа псковського, Прокопович не переїхав до Пскова, а лишився в Петербурзі, як царський дорадник і співробітник для справ загального церковного управління. В особі Прокоповича Петро I мав собі видатного помічника, що виконував різні доручення царя — писав розправи, церковні закони й укази, складав проповіді й т. п. В 1718 р. він брав участь в єпископській нараді з приводу суду над царевичем Олексієм. На доручення Петра I Прокопович написав відповідь Сорбонським богословам з приводу їхньої пропозиції Петрові, коли той був за кордоном, про з'єднання церков. Відповідь на цю пропозицію складав одночасно й тодішній містоблюститель патріяршого престолу С. Яворський, але царь вибрав відповідь Прокоповича, який, посилаючись на авторитет східних патріархів, ухилився властиво від відповіді. Прокоповичеві ж доручив Петро I й складення того законодавчого акту, яким було ліквідоване московське патріяршество й заведене колегіальне церковне управління. Духовний регламент, що на його основі був заснований Св. Синод, також складав Прокопович. Прокопович же був призначений і другим віце-президентом Св. Синоду, в якому він став дуже впливовим чинником, особливо після смерті Стефана Яворського († 1722).

Вплив Прокоповича все зростає. В 1720 р. він став архієпископом. Петро I доручав йому найважливіші справи. Коли в 1722 р. цар задумав був змінити порядок престолонаслідування й видав указ, в силу якого сам монарх по своєму вибору міг призначати собі наслідника, то Прокопович обгрунтував цього указа в книзі „Правда волі монаршої“. Прокопович же доводив права світської влади в церковних справах, що відповідало відносинам за Петра I. Взагалі, Прокопович виступав в урядово-петровському дусі й поборював противників Петрових реформ. Все це надавало йому величезного впливу, особливо в справах церковного управління.

Але й на верху своєї могутності Прокопович не забував про свого провінційального молодого приятеля. З його тогочасних листів до Марковича видно, що останній цікавився ділами Прокоповича й що Прокопович почував потребу зв'язку з Марковичем. В своєму листі до Марковича з Петербургу 10. травня 1720 р. Прокопович пише: „Та як ти, мій безпримірний друг, по своїй до мене любови, не вважаєш недостойними уваги моїх діл, які б вони не були, то я, якби тільки нас не розділяла така велика віддаль, кожного дня повідомляв би тебе про себе, або взагалі щось писав би, щоб тільки писати, — так само як при повсякденному побаченні з друзями ми звичайно говоримо, аби тільки не мовчати“.

В своїх листах до Марковича з цих років Прокопович найбільше пише про свої літературні праці. І в тільки що цитованому листі він повідомляє про свої нові твори: 1. Каталог великих князів і імператорів руських, починаючи з Рюрика аж до останнього московського царя, із зазначенням головних подій і років смерті; твір цей — як пише Прокопович — невеликий розміром, але для нього треба було багато дорівнювати польських і руських літописців;

2. Географію апостольську; 3. Регламент і про інші твори — як також про мучеництво, про патріяршество і т. д. В цьому ж листі Прокопович пише Марковичу й про свою бібліотеку. В нього самого зібралось майже 300 книг; крім того, з наказу царя він дістав ще до 2500 книг дорпатських і ще має дістати з Голандії твори св. св. Отців, так що всього матиме в бібліотеці біля 3000 книг. „І добре було б — звертається Прокопович до Марковича — якби ти не поставив собі в труд подивитися її й користуватися нею“.

З іншого Прокоповичевого листа довідуємося, що він не тільки писав Марковичу про свої літературні заняття, а також посилав останньому свої трактати — деякі з них і писав для нього спеціально — також діставав книги й пересилав їх Марковичу. — „Я написав тобі — пише він в одному листі до Марковича — повний трактат про оправдання. Написав спішно за два дні. Тому не дивуйся, що дещо подано й не строгим методом, а дечого не знайдеш і зовсім... Трактата про оправдання я послав тобі з козаком поважаного батька твого й ще шість книг: 1. Богословіє Якова, короля Англії; 2. Апологію; 3. й 4. Математичні, — вони досить легкі й у них багато приємного; 5. Політичну, — автор її дуже розсудливий, хоч ще й молодий чоловік; він у Ляйпцигу домашній учитель дітей нашого князя, від якого я й дістав цю книжку; 6. нарешті, думаю, потрібна для вашного господарства, по-польському, називається гіпніка або про коней“.

Але всумніш із чисто літературними справами Прокопович писав до Марковича й про різні інші справи. В цьому відношенні особливо показний його лист з 27. І. 1717 р. В ньому Прокопович просить Марковича прислати йому дві книги — Финея Форція й другу „De horologiis“, що її він лишив у пана Савицького; їх він обіцяв повернути потім Марковичу з іншими новими. І далі Прокопович просить Марковича: Якщо буде від вас нагода (пронцу простити безсоромній скудості), пришли мені скількинебудь „сивушки“ — до того ми тут бідні, що я не соромлюся писати тобі про це. В цьому ж листі є й така порада Марковичеві: коли повернешся з довгочасної подорожі пресвітліший, думаю, що від ~~ясновельможного~~ гетьмана надійде привітання. Але чи не відповідніше було б, якби ти прибув поздоровити, про що я раджу тобі постаратися“.

В цьому ж листі Прокопович згадує й про справу царевича Олексія Петровича. — „Що тепер робиться в Москві — читаємо там — я не бажав би, щоб ти писав мені про те; хіба може щось подане буде до загального відома, або щось буде опубліковане“.

Загалом же Прокопович дуже уважно ставився до бажань і прохань Марковича. Це видно з одного його листа без дати, де читаємо таке: „З паном Борзаковським, родичем Вашим, хоч він тяжко нас образив і нашу розположеність перед багатьома толкував за ненависть, ми негайно й охоче примирились, на прохання знатнішого пана тестя твого й на твоє власне. Для цього цілком досить було б і самого твого ходатайства; бо немає для мене важніше, достойніше й сильніше твоїх прохань; хай буде такий милостивий до мене, грішника, Господь Кров'ю Сина Свого Господа нашого Ісуса Христа“.

З листів Прокоповича до Марковича виходить, що той мав до

Марковича й деякі прохання, але зовсім дрібні й неважні, так що ніякої матеріальної заінтересованости тут ніби не було.

Чи листувався Прокопович із Марковичем цілий час аж до своєї смерті в 1736 р., чи їхній зв'язок згодом увірвався — цього сказати з певністю не можна. Листи Прокоповича ми маємо не для всіх років. З денника Марковича виходило б, що самий зв'язок між цими друзями пізніше чи ослаб, чи ввірвався зовсім.. Про смерть Прокоповича († 8. XII. 1736) Маркович записує в деннику 5. жовтня 1736 р. так, ніби цього дня він „увідомился“, що преосвящений архієпископ Теофан Прокопович „иногда мой великий благодѣтель в С. П. Бургу умре“.

В самому деннику Марковича найчастіше подибуємо записки про Прокоповича в 1726, 1727, 1728 і 1729 рр. Маркович кілька разів згадує про відсилку листів до Прокоповича й про одержання присилки від нього. Так, у 1726 р. під числом 9. V. читаємо, що він надіслав листа до преосвященого псковського, 26. VI. одержав казання від Т. Прокоповича; 16. VIII. одержав від новгородського архієпископа календаря й казання „з надписанієм собственним“, 29. IX. того ж року Маркович писав до Прокоповича у власній справі.

Подібні ж записи в деннику маємо й у 1727 р. А в 1728 р. дійшло й до побачення цих давніх приятелів. Цього року Маркович був у Москві. Привели його туди політичні й родинні справи, в яких йому не мало поміг Прокопович.

Становище Прокоповича в цей час було все ще впливовим, хоч із смертю Петра I († 27. I. 1725) воно трохи й захиталося. Коли не стало могутнього Прокоповичевого протектора, царя Петра I, проти Прокоповича піднялися його давні вороги. Але й за нових обставин він зумів закріпити своє становище. Завдяки своїй зручності він відіграв визначну, майже рішальну, ролю при вступленні на престол жінки Петра I, цариці Катерини I. Справа в тому, що Петро I хоч і видав закона про престолонаслідування, але самого наступника собі не призначив. Після трагічного кінця Олексія Петровича син останнього, внук Петра I, не вважався певним кандидатом на престол. При дворі утворилася тоді партія Катерини під проводом Меншикова. Складалася вона головно з тих, що були причасні до справи Олексія Петровича й нічого доброго для себе не могли сподіватися від його сина. До цієї партії належав і Прокопович. Він ще за життя Петра I (7. V. 1724 р.) коронував Катерину короною. В критичний момент, коли вирішувалася справа наступництва на престол, Прокопович посвідчив, що Петро I в одній приватній розмові цілком виразно висловився за наступництво саме Катерини. Катерина стала царицею й була дуже зобов'язана Прокоповичеві, який і пізніше виявляв їй значну службу. Коли її царювання, як жінки, викликало незадоволення й заворушення, то саме Прокопович склав текста церковного анатемування на цього роду коромольників.

Але й за царювання Катерини I один час захиталося було становище Прокоповича. Це коли в нього зіпсувалися відносини з всесильним тоді Меншиковим, й коли до церковного управління почали притягати діячів антипрокоповичівського напрямку (як напр. протеже Меншикова, Георгій Дашков, який спеціально не любив

„малоросія“). Але й за цих трудних обставин Прокопович виявив велику енергію й подивугідну зручність супроти своїх ворогів-інтриганів, так що інтриги проти Прокоповича за царювання Катерини I більше шкодили самим донощикам, ніж Прокоповичу.

Гірше стало, коли на престолі засів Петро II, син Олексія Петровича. Цей цар знав Прокоповича, як учасника в справі його нещасливого батька; знав також і те, що Прокопович був автором „Правди волі монаршої“, з-за якої в свій час Петро Олексійович стільки потерпів. До всього за Петра II укріпилася протиреформаторська партія, а наймогутнішою особою в державі став Меншиков, з яким у Прокоповича в цей час були особливо неприязні відносини. Проти Прокоповича знову відновилися інтриги й підколи, знову зачали обвинувачувати його в церковних противностях і т. п. Становище його було дуже загрожене. Все ж він утримався й продовжував грати визначну роль в церковному управлінні. Він зайняв перше місце в Св. Синоді, він заручав Петра II з дочкою Меншикова, складав маніфеста про коронацію і виконав саму коронацію Петра II. Він тримав себе в тих непевних обставинах надзвичайно обережно, а при тому використовував свої давні зв'язки (напр., хитрого Остермана, що не тільки за Петра I, а й за його наступників зберігав значний вплив).

Зо смертю Петра II († 18. I. 1730) становище Прокоповича значно поліпшилося. З Курляндською герцогінею Ганною, що стала незабаром російською царицею, у нього були давні зв'язки. Саме в цей час утворилася досить значна партія, яка хотіла обмежити царські права й передати Ганні корону на певних „кондиціях“. Справа для Ганни укладилася ще й тим, що була тоді й друга кандидатка на престол, а саме перша жінка Петра I, Евдокія Федорівна Лопухина, й навколо цього вівся спір, кого вибрати — було немало прихильників Лопухиної. Партія обмеження царської влади складалася з чинників, ворожих Прокоповичу. Сам він був ширий монархіст, прихильник повного самодержавства. Він виступив проти тих замірів і несподівано розбив їх, хоч сама Ганна була вже навіть погодилася з неминучістю обмеження царської влади. Прокопович при молебстві з нагоди вступлення Ганни на престол ужив старого царського титулу, а в формі присяги не допустив нічого, що обмежувало б самодержавство. Він же вчас порадив Ганні щодо її поступовання. Підтримана своїми сторонниками, Ганна стала вповні самодержавною царицею й була дуже вдячна Прокоповичу. Сам Бірон свідчив, що Прокопович був у Ганни у великій пошані. Вплив його у новій царіці був такий значний, що навіть такі, як Остерман, мусли запобігати його посередництва. Справді, становище Прокоповича було в цей час остільки сильне й впливове, що його не без причини вважали церковним временщиком.

В таких то обставинах проходило життя й діяльність Прокоповича в 20-их і пізніших роках XVIII ст. В цей же час великі зміни зайшли і в Україні. Зміни ці значно відбилися й на становищі Марковичів. Як відомо, рід Марковичів в Україні особливого впливу набув завдяки тітці Якова Андрієвича, красуні Насті, що вийшла заміж за Івана Скоропадського й стала гетьманшою. Батько Якова, Андрій

Маркович користувався за Скоропадського величезним впливом і нажив собі такі маєтності, що рід його став одним з найбагатших в Гетьманщині. Як полковник Лубенський, він стягнув на себе багато нарікань і скарг від населення за різні надужиття. Та лубенці за життя Скоропадського мусіли терпіти свого полковника. Навіть і після смерти Скоропадського Андрій Маркович зберіг становище, бо його сестра, вдова-гетьманша, завдяки своєму спорідненню з Толстими й приятні з Вельяминовим, не втратила впливу. Та ось у 1727 р., після невдалої змови на Меньшикова, П. Толстой був запроторений на заслання, а Меньшиков завзявся на всіх його родичів, і Скоропадських, і Марковичів. Андрія Марковича усунули з полковництва й проти нього розпочали слідство за полкові надужиття, а в Насті Скоропадської відібрали маєтності, що ними вона володіла, як вдова-гетьманша. Спроба полагодити справу, доки Меньшиков був у силі, не мала ніякого успіху. Справа для Скоропадської-Марковичів ускладнялася ще й тим, що й новий гетьман Д. Апостол, здавна мав злобу як на Настю Скоропадську, що позбавила маєтностей Апостолового зятя Горленка, так і на Марковичів. Марковичам було зовсім скрутно. Вони старалися задобрити і Апостола, і царського міністра в Україні Наумова. Це коштувало багато гірких понижень і дорогих дарунків, але не принесло бажаних наслідків. Треба було їхати до Москви. Десять прикінці 1727 р. вирядили туди Якова Марковича, а на початку 1728 р. приїхав і його батько з Настею Скоропадською. Через якийсь час прибув туди й гетьман Апостол з Наумовим. Марковичі й у Москві пробували прихилити Апостола, але той не піддавався.

Проти Андрія Марковича тяглося слідство далі. Після слідства мав бути суд. Та задобрена Марковичами Іностранна Колегія з судом не спішилася. Марковичі продовжували в Москві обробляти на свою користь різні чинники й мали в цьому успіх. Скарги на Андрія Марковича закінчилися майже нічим, а він сам на початку 1729 р. був навіть призначений генеральним підскарбієм.

До такого несподіваного закінчення цієї прикροї для Марковичів справи багато спричинився молодий Яків Маркович, який знав як до кого треба підійти. Він використав різні зв'язки й знайомства серед сильних світу московського (аж до царициного карлика включно). Та чи не найбільше допоміг Марковичам у цей скрутний час Прокопович. Прокопович вплинув і на гетьмана Апостола, так що той змінив своє вороже відношення до Марковичів на прихильне.

Перебуваючи майже два роки (1728 і 1729) у Москві, Яків Маркович часто бачився з Прокоповичем, бував у нього, їздив до нього в підмосковське село Владикіно (це в 10 верстах від Москви), бесідував з Прокоповичем на різні теологічні й господарські теми тощо. Про все це Маркович записує у своїй деннику.

Вже 3. II. 1728 р. читаємо там про його візиту в архієпископа новгородського Прокоповича, у якого він довго просидів. 17. того ж лютого Маркович писав до Юїля Савицького писаря печерського київського з приложенієм віршів архієрея новгородського, на привіт його Величності, видрукованих у Новгороді. 18. березня 1728 р. Яків Маркович з Ясновельможною (цебто Настею Скоропадською) був увечері у архієрея новгородського. 2. травня по обіді він знову

їздив до Прокоповича й дізнався, що той рекомендував його гетьманові. Бував він у нього й пізніш.

14. липня 1728 р. Маркович їздив до Прокоповича, і той у розговорі об'являв йому спосіб садити регулярно малину, ожину й інші ягоди. Для цього треба змішати їх з житнім тістом і цим тістом обліпити конопляну мотузку й закопати її в землю, „від чого кущі виростуть такою фігурою, як мотузка закопана буде“. Прокопович ще навчав Марковича, як робити прості барометри.

Господарського ж порядку записи маємо в Марковича й з 25. липня 1728 р., коли він знов по обіді відвідав архієпископа новгородського, і той навчав його щодо пива: „щоб пиво було вскорі світле, треба ліску крупного, додавши до нього мало цукру, розжарити й всипати в бочку, то за тиждень, а найбільше за два буде світле“.

Ці господарські рецепти Яків Маркович своїм звичаєм старанно занотовував у дневних записках. Але там же він записує й про інші теми своїх розмов з Прокоповичем. 28. серпня 1728 р. він їздив на запрошення Прокоповича в його підмосковське село Владикіно, де й обідав. Іншим разом він був у архієрея новгородського, коли там був і архимандрит. Говорили про Картезія, також про істоту духа... 29. січня 1729 р. Маркович їздив до архієрея новгородського й там забавився до півночі, з ним сидючи. Увечері 30. березня він знову був у Прокоповича й оглядав його книги та картини, прислані тоді саме з Петербургу.

Так от представляються взаємовідносини Прокоповича з Марковичем на основі зробленого нами перегляду. Як бачимо, джерельний матеріал для цього питання досить обмежений. Ми не можемо вповні з бажаною докладністю відтворити й вияснити ці взаємовідносини. Навіть не знаємо з певністю, коли вони припинилися, чи ослабли і в якій мірі. Але відомого матеріалу цілком вистачає, щоб ствердити, що взаємовідносини між Теофаном Прокоповичем і Яковом А. Марковичем були повні щирости, близьости й довголітнього інтимного приятелювання.

Що зближувало й в'язало дружбою цих двох діячів, таких різних — аж контрастних — своїм віком, станом і вдачею? З одного боку Прокопович, талановитий церковний діяч, вправний дипломат, з блискучою столичною кар'єрою, і з другого — Маркович, світська людина, на 15 літ молодша від Прокоповича, що прожила своє життя в провінції й навіть там не мала особливого щастя в своїй службовій кар'єрі... Що їх зближувало й єднало? Найбільше літературні справи. І це виставляє дуже похвальне свідоцтво як Марковичу, так і Прокоповичу. Про Марковича його довголітнє приятелювання й знанні з Прокоповичем свідчать, як про достойного в культурному відношенні партнера для одного з найосвіченіших і найталановитіших українських діячів свого часу. Для Прокоповича ж ці зв'язки з молодим провінціальним приятелем підкреслюють ідеалістичні сторони його натури.

Прага.

Семен Наріжний.

МАНДРІВНА ЛЕГЕНДА В ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА.

I.

Року 1850 в Оренбурзі Шевченко написав поему в формі автобіографічній, що починається словами: „Буває, в неволі іноді згадаю“. Поема без спеціального заголовку; в цій поемі, написаній на засланні, поет оповідає, як він, не помолившись Богу, заснув, і йому сниться:

..... ніби край могили
 Пасу я ягнята, а я ще малий.
 Дивлюся: могила ніби розвернулась,
 А з неї виходить неначе козак,
 Уже й сивоусий собі неборак,
 Та і йде до мене... Я собі звернулось,
 Щеня мов під тином, — звичайно, мале,
 То й перелякалось. От мене бере
 Неначе на руки, та несе в могилу;
 А чорна могила ще гірше розкрилась.
 Дивлюся — в могилі усе козаки:

Лежать собі хлопці, мов у теплій хаті.
 — „Дивися, дитино, оце козаки!“
 Ніби мені каже: — На всій Україні
 Високі могили. Дивися, дитино:
 Усі ті могили — усі отаки:
 Начинені нашим благородним трупом,
 Начинені туго. Оце воля спить.
 Лягла вона славно, лягла вона вкупі
 З нами — козаками. Бачиш, як лежить!
 Неначе словита!.. Тут пана немає:
 Усі ми однако на волі жили,
 Усі ми однако за волю лягли,
 Усі ми і встанем, — та Бог його знає,
 Коли то те буде. Дивися ж, дитино,
 Та добре дивися! А я розкажу,
 За що Україна наша стала гинуть,
 За що й я між ними в могилі лежу.
 Таж людям розкаже, як виростеш, сину.
 Слухай же, дитино!..

І козак почав оповідати, як вороги іменем Христа й Божої Матері прийшли в Україну війною, як ксьондзи-єзуїти осквернили святині й як земля козака зайнялась і кров'ю полилась, і як

..... За могилою могила,
 Неначе гори поросли
 На нашій, синочку, землі.

Далі козак оповідає, що тоді він, старий, жив на хуторі, але, відчуваючи обов'язок перед батьківщиною, послав до обозу табун коней, гармату, два вози гаківниць, пшона, пшениці віддав Україні... і... трьох синів, а сам залишився за Україну Богу молитись. З ним залишилась донька Прися, що виростала й наливалась, мов черешенька, у дівчину, — і Данило-джуро. Але ксьондзи з військом, з челяддю зайшли і в хутір козака, угледіли доньку й забрали з собою п'яні, замкнулись у хаті, а челядь полягала в клуні; там же й військо. Батько з розпуки запалив хату і клуню, — і всі до одного згоріли, навіть і донька. І от козак із джурою, помолившись на пожарищі Богу, поставивши хреста, заплакали, посідали на коні й поїхали

шукати синів. Знайшли, і в боротьбі з ворогом усі в цій могилі й полягли...

А як ми бились, умірали!
 За що ми голови складали
 В оді могили? Будеш жити,
 То, може, й знатимеш, небоже!
 Бо слава одорово кричить
 За наші голови... А, може,
 І про могили, і про нас
 З старцями божими по селах
 Правда душа, невесела
 Між людьми ходить...

Згадавши своє родинне горе, козак у розпуці голосив:

..... Дай мені
 Хоч коли небудь, Боже милий,
 На світ твій виглянуть з могили —
 Спряжу всю шляхту на огні!..

В цій поемі бачимо такі мотиви, що вкладаються в одну фавбу: а) дитина — пастух, перед якою розкривається могила; б) в могилі він бачить козаків — це воля спить; в) прийде час і вони встануть, але коли це станеться — невідомо; г) лягли в могилу в боротьбі з ворогом, що на них напав; д) внаслідок кривавої боротьби по всій українській землі неначе гори, поросли могила за могилою; є) до теми про загальну боротьбу козацьку з ворогом вплітається ще й тема з родинної трагедії, що забарвлює трагедію національну в ще чорніші тони, помста батькова за доньку-дівчину, над якою вороги знущалися. Цей комплекс мотивів, у певній послідовності розроблений, творить сюжетову схему, що komponується в жанрі героїчної баладової поеми.

II.

Поруч цієї поеми в доробкові Т. Шевченка з р. 1847 є невелика поема в тім самім жанрі і теж без заголовку, що була створена в Петербурзі в кріпості. Ось вона:

За байраком байрак,
 А там степ та могила.
 Із могили козак
 Встає сивий, похилий;
 Встає сам у ночі,
 Іде в степ, а йдучи,
 Співа, сумно співає:
 — Нанесли землі,
 Та й додому пішли,
 І ніхто не згадає.
 Нас тут триста, як скло,
 Товариства лягло,
 І земля не приймає.
 Як запродав гетьман
 У ярмо християн,
 Нас послав поганяти
 По своїй, по землі

Свою кров розлили
 І зарізали брата;
 Крови брата впились
 І отут полягли
 У могилі заклятій“...
 Та й замовк, закуривсь
 І на спис похилився,
 Став на самій могилі;
 На Дніпро позирав,
 Тяжко плакав-ридав,
 Сині хвили голосили.
 І-за Дніпра, із села
 Луна гаси гула,
 Треті півні співали.
 Провалився козак,
 Стрепенувся байрак,
 А могила застогувала.

В цій поемі спільне з попередньою тільки те, що так само з могили виходить сивий козак і в слові-поезії оповідає події, в наслідок яких в могилу лягло також аж 300 козаків; але далі в деталях окремих мотивів подія визначається з протилежним сенсом:

а) за цих загинутих козаків усі забули; б) їх і земля не приймає; в) бо вони не за свій народ боролися, а помагали ворогові той народ поневолювати; г) і в цій боротьбі з поневоленими козаками загинули; д) їх могила заклята, бо вони чинили не Боже й національне діло, а диявольське; е) через їх зрадливе поступування рідна земля їх не приймає.

Отже, маємо дві поеми, однакових жанрово, але цілком протилежні фабулярно, сенсом та концепцією. Коли перша трактує чин і боротьбу козацьку та смерть в боротьбі з ворогом — за високу національну ідею, то друга — викладає тему про зраду супроти свого народу та кару за такий страшний чин. Обидві ці теми в творчості Тараса Шевченка набирають великого значення й сенсу в його наскрізь дуалістичнім світогляді та історіософічній концепції. Отже, щоб зрозуміти їх антиномістичне значення в цілій ідеології Тараса, необхідно висвітлити їх генезу літературну та характер їх опрацювання в окремих творах поета. Тільки тоді буде зрозумілий і той сенс, і та ідеологічна концепція, з якою цілий цей комплекс мотивів іде поруч, як неподільне ціле в його творчості. На цім місці, обмежений рамками, з'ясовую генезу тільки першої поеми.

III.

В цій поемі, коли розгорнути індивідуальні ознаки поетової композиції, яскраво відбивається мандрівна легенда, що свій початок бере ще від Зендавести, де іранський Геракл Сам воює із злими потворами бога зла; але в цій нерівній боротьбі його побито, і він живий ховається, а його тіло стереже 99.999 духів, фраватів. В добу Сатанідів (III—VII ст. після Р. Х.) була поширена легенда, в якій оповідається, що перед кінцем цього періоду світу настануть великі для персів біди; на персів нападуть вороги; буде такий бій, що кров буде обертати колеса млинів. Тоді появиться спасительний цар і на де-який час захистить їх; але в кінці зло переможе, після чого Ормузд викличе спасителя, що знаходиться десь у Хані чи Індії; його народження відзначить зоря; тоді розкриється потайний сад, колишній рай Вар. Джеменіда і звіти вийде його народ і заселить землю; але зло знову запаує, аж поки не появиться сам Созіон, месія світу; але при нім тоді вирветься на волю змії Дагака (щось подібне до Антихриста). Проти цього останнього встане на приказ вищого бога Сам, який поверне самого Дагака на віру Созіона; тоді настане загальне воскресіння, очищення людей і щастя.

В книзі Авеста в розділі Вендіад оповідається про долю Імі чи Джемтід Фірдоусі; це соняшне божество і перший чоловік, а рівночасно і цар підземного світу. В Авесті він перший із людей, що перебувають в добрі й щасті; але бог дав Імі знати, що настануть нещастя, й наказав зачинитися в закресленому чотирикутнику з високими стінами. І там Іма живе; інші перекази поміщують його під землею чи під горою; прийде час, і він звітки вийде і зло пере-
може.¹

Ця легенда через арабів перейшла до жидів, де об'єдналась із

¹) Spiegel Fr.: a) Die traditione Literatur der Persen; b) Avesta über. v. Spiegel, т. ст. 23--26, 70--77.

жидівським національним месіянізмом і розширилась по східнохристиянським світі в ідеї про національного Месію, що завмирає чи ховається від світу, як Енох або Ілля; але прийде час, і він прокинеться від сну й вернеться та переможе ворогів перед останнім приходом Месії — Христа.

До цього образу в візантійській і римській період влітається постать царя Олександра, що замкнув під землею чи в горах чудодійні або нечисті народи, ідентифіковані з біблійними Гоґом і Маґоґом. Ці народи знов появляться перед кінцем світу.

Оці легендарні перекази в дальшій житті переплітаються між собою й розвиваються далі в „Об'явах Методія Патарського“. В них оповідається, що Ізмаїльтяни звоують цілий світ, крім Царгороду, але й ув останньому дійдуть до Золотих Воріт, і вступлять до міста й наблизяться до св. Софії; але тут появиться визволитель „от нищих“ по імені цар Михаїл; ангел принесе його з Риму чи з островів, розбудивши його від сну, й положить його на вівтар св. Софії; від дрику з розпуки християн він прокинеться, встане, як із сну, й візьме меч свого й скаже: дайте мені борзо коня, і піде на ізмаїльтян, переможе й буде царювати в добрі й щасті; але люди забудуть біду й знов упадуть у беззаконство. Тоді Господь звелить ангелові сховати Михаїла до певного часу на острови морські. Розчиняться гори й вийдуть нечисті народи Гоґ і Маґоґ і бушуватимуть знов; народиться Антихрист і тоді цар Михаїл повернеться назад і сяде на царство. По 12 літах цар Михаїл прийде на Голготу; з неба спуститься хрест Господній. Михаїл вкляде на нього свій царський вінець, віддасть царство Богові; хрест з вінком вернеться на небо, а Михаїл засне на віки.

Ось ця східнохристиянська легенда, оброблена в візантійським письменстві, стає головним джерелом легенд новоевропейських народів про закованих під землею героїв. Найбуйніше вона розвинулась у Німеччині. Розвинулась вона насамперед навколо імператора Фридриха II Гогенштауфена, що виступив на боротьбу з папою. І сторонники (Іохіміти) після його смерті (1250) проголосили, що він не вмер, а живе й появиться докінчити своє діло, втихомиривши бундючних пап. Клерикали виступили проти Фридриха II й охристили його антихристом; до такої назви його дала привід папська була Григорія IX 1239 р., що відлучила його від церкви. Так на одній постаті сконцентрувались дві концепції.

В XIV ст. від Фридриха II чекали, що він буде: 1. миротворцем і гонителем тієї церкви, що відступила від своєї ролі, того духовенства, що спокунувало вірних своїм гріховним життям; 2. що він відбере від магометан святі місця Палестини й наверне там до Христа (тут пригадували його похід до Палестини, як останнього імператора); грандіозні плани його були відомі у потомства, які нібито він здійснять, коли повернеться вдруге. Де перебуває імператор до свого нового приходу? В різну добу відповідали різно; коли цікавились сходом, Палестиною, то імператор-визволитель перебував на сході; пізніше ця східня локалізація уступила місцевій: визволитель перебуває в стані сну в горі або в підземеллі, в печері якогось замку: в Унтенбергу коло Зальцбурга або в Кіффгайзері (в Турингії, де в XV

ст. стояв уже в руїнах старий замок саксонських імператорів, у якім перебував і Фридрих II. Пізніше ця легенда стала чіплятися до імені Фридриха Барбароси, з ім'ям якого зв'язувався образ про сплячого імператора, потім вона зв'язувалась з ім'ям Карла Великого, Дітріха-Теодоріха і до пізніших, як принц Кароль, Гофер, Гольгер (Holtzer) Данека, Томас в Англії, Наполеон I у Франції, Генріх Гудсон, Йссиф II, король Севастіян Португальський і Боабділ у Кельтві, Артур і інші. Облетіла вона всю Західню Європу. Ця німецька легенда, в якій образ сплячого героя зіллявся з образом замкненого під землею війська, обставленого дорогими речами, зброєю, золотом, в пам'ятках переходить до XVI—XVIII ст., аж поки необробляється в національно-патріотичну баладу-поему 1813 р. німецьким поетом Ріккертом; а в XVII ст. — Преторіусом. Після цих творів у Кіффгайзерській горі перебуває імператор Фридрих у глибокій сні. Там знайшов його одного разу пастух, якого привів до печери карлик. Імператор підвівся й запитав: „Чи літають ще ворони коло гори?“ Пастух відповів, що літають, і тоді імператор заявив, що він мусить спати ще сто років, і відпустив пастуха з великими дарами.

Ця легенда відома й серед слов'янських народів; так, у сербів живе легенда про Марка-Кралевича; коли Марко королевич побачив, що в останнім бої загинуло багато товаришів, що люди й коні просто пливають у крові, підняв руки до неба й сказав: „Боже, що мені тепер діяти?“ І Бог переніс його до невідомої печери, де він і заснув із зброєю, застромивши шаблю в скалу; коло нього спить кінь; шабля помалу із скали висувається, а кінь помалу з'їдає сіно; і коли шабля цілком вийде із скали, а кінь із'їсть сіно, Марко вийде на світ. Подібні про Марка й болгарські легенди.

В Чехії місце Фридриха займає Вячеслав, що із своїми лицарями перебуває в горі Блянці або в Білій горі коло Праги, або в горі Вошкoberі, або в Мельнику. А на Мораві поширена така легенда: в Радгощі або в горі Буклау перебуває полк воївків Магої, що провалився під землю, і прийде час, коли він вийде з підземелля й об'єднає Чехію і Моравію в сильну державу. Визволитель перебуває там аж до того часу, поки не настануть великі біди: прийдуть народи: турки, французи, німці, москалі нападуть на країну, спустошать і позбавлять незалежності; тоді прокинеться визволитель і вийде із своїм полком; настане великий бій: крові буде пролито так багато, що наповниться нею обув, або коло гори Блянкіка висохлий ставок наповниться кров'ю вбитих. Але остаточно переможе визволитель і свого щита повісить на дерево. По другій версії: дерева зазеленіють, навіть сухі розцвітуть, і король Вячеслав вийде із гори на білому коні з військом і переможе ворога.²

Леонид Білецький.

² Про це докладніше: А. Веселовський: „Опыты по истории развития христіанской легенды: а) Откровение Мессодія и византийско-германская сага; б) Легенда о возвращающемся императорѣ; в) Легенда о скрывающ. императорѣ“. „Журн. Мин. Нар. Пр.“ 1875 кн. IV і далі. Georg Fojgt: „Die deutsche Kaisersage“. Historische Zeitschrift 1871. XXVI. ст. 131—187. Sigm. Riezler: „Zur deutschen Kaisersage“. Ibidem XXXII. — Br. Grimm: „Deutsche Sagen“.

2-ге вид. т. I. №26—28; II, 237, 296. М. Драгоманів: „Шоудив. Буянка“ Розвідки. Т. II, ст. 95—172.

ЛЮБАРТІВ ЗАМОК У ЛУЦЬКУ.¹

Далеко трудніш і з далеко меншою докладністю можна окреслити, що власне збудував Любарт, чи взагалі, — що належить до найстаршої частини замку. Люстрація каже: „Lubart począł tych obydwu zamki murowati, a po nim Swidryhailo dokonywał, a odnakoż nie mohli okolnoho zamku domurowati, kotoryj ostatek onoho zamku derewom iest zaroblono.“¹ З цього виникало, що за часів люстратора горішній замок не „зароблено деревом“, значить був він увесь мурований; звичайно було багато веж і городні деревляних, але треба розуміти під тим, що цілий верхній замок був оточений муром.

За найстаршу частину, значить Любартову, горішнього замку, без сумніву належить вважати вежу воротну, що завжди буває засадничою, найголовнішою частиною замку.

Тепер вежа „воротна“, звана також „божницею Любарта“, має коло 28 метрів вишини, триповерхова (не рахуючи партеру), має ренесансову аттику, якої верхню частину розібрано в кінці минулого століття, з обережності, бо загрожувала безпеці Олександра III. який власне тоді мав відвідати замок²; на першому й другому поверсі, як від сторони подвір'я так і від міста, встановлено кам'яні ренесансові обрамлення; встановлено їх на місце старих, мабуть готицьких вікон, що відповідно побільшені. Коли зроблено ті перерібки, з певністю твердити того не можна, хоч із певною правдоподібністю можна віднести їх на половину XVI-го століття.

Цитований люстратор, описуючи будову княжого дому, каже: „kamienia też na dwory u okna dosyt iest“³ Чи, власне, вставляючи кам'яне обрамлення до свого нововибудованого дому, не вставив князь їх і в замкові вежі?

В середині вежі були, свого часу, готицькі склепіння; на першому поверсі, в одному з кутів, маємо власне слід такого склепіння; однаке пізніш, правдоподібно в добі ренесансу, замінено їх плоскими стропами; в деяких місцях позostались отвори від стропових балок. Тепер вежа накрита дахом, критим бляхою, зо сканом до середини. Від ренесансових часів дах був, мабуть, подібний до теперішнього, з тією хіба різницею, що був критий не бляхою, а зеленою дахівкою; багато кавалків такої дахівки знайдено при відкопуванні пивниць старо-княжого двірця; але можемо думати, що перед тим вежа була закінчена високим готицьким дахом.

На вежі є дві лідьки сходів, обидві спіральні; одна менша з західної сторони, починається вона з першого поверху, з вишини муру; укрита в товщині стіни. Друга більша, відтинається від площі стіни опуклістю; коло цих сходів, при тій же східній стіні вежі було поміщення, від якого тепер на першому й другому поверсі зостались тільки сліди, коли ж південну стіну почали розбирати в кінці минулого віку.⁴ Був це мабуть т. зв. викуш, а зо слідів вузьких ві-

¹ Докінчення. Див. „НГ“ 1937 р., кн. 8—9, ст. 348—354.

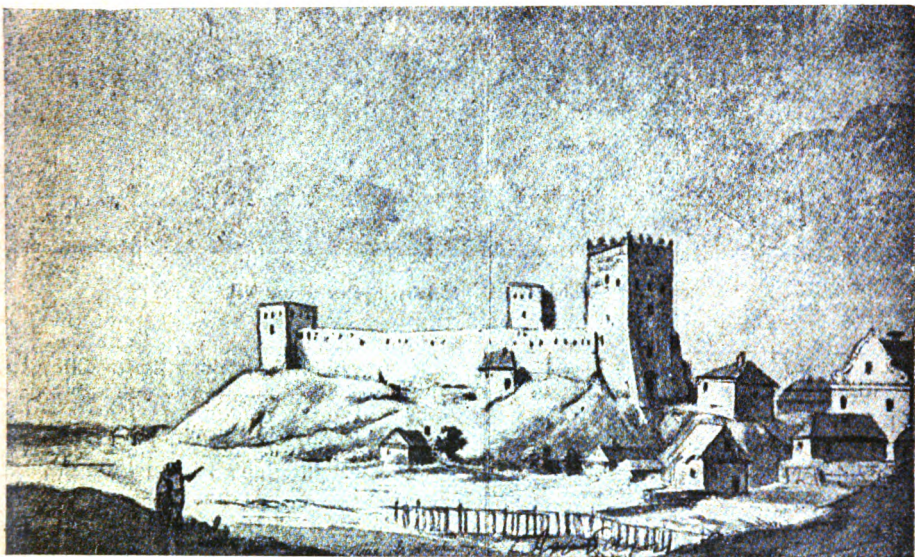
² Jabłonowski, стор. 31.

³ Wojnicz A. dr.: Łuck na Wołyniu. Łuck, 1922.

⁴ Jabłonowski, стор. 32.

⁵ Wojnicz, стор. 47.

кон, звернених до міста, можна додумуватись, що служив він до обсервації; відтворити його вигляд тепер не дасться, тим більше, що при консервації замку кілька літ тому замуровано на партері відвалену частину цього „викушу“, знищивши всі позосталі його сліди, а, на жаль, жодних помірів перед тим не зроблено. Маємо тільки один, досить недокладний, в малій скалі план Луцького замку з 1840—1850 років⁵; з нього видно, що сходи зо східного боку ворітної вежі доходили до самого низу й були сполучені з отвором з-під брами; цей отвір тепер замурований; а з приводу того, що поверхня землі в брамі значно обнизилася, знаходиться понад землею й робить враження скоріш вікна, ніж дверей.

1. К. Войняковський: Любартів Замок у Луцьку.

Готицька брама від замкового двора безперечно стара. Любартова; натомість від міста перероблена пізніш. Стараючись відтворити її первісний вигляд, прийдеться мені довший час на ній затриматись.

Над брамою, на стіні вежі, виразно видно лука, уложеного з профільованої цегли, а побіч нього другий остролюк з такої ж цегли; простір під тими луками виложений цеглою іншого відтінку (жовтішого), ніж ціла вежа; ці склепіння наводять декого на думку, що це була давня брама: більший півколистий лук — це брама для колового руху, а вузкий отвір, прикритий склепінням готицьким — фіртка для піших. Ці лукаи однаковж, на мою думку, замурованою брамою вважати не можна. Поміри, перепроваджені в літі 1933 р., виказали, що ключ більшого лука знаходиться вище від ключа скле-

⁵ 1840—50 роках зробив був пеміри архітект Григорсико де яких замків, церков і костелів на Волині; серед них є одна таблиця з планом, розрізом і фасадом Луцького замку. Ці рисунки ніколи опубліковані не були. Оригінал їх переховується в Народовій Бібліотеці в Варшаві.

піння в середині вежі, а в такому разі, вважаючи лук старою брамою, треба також припустити, що склепіння в вежі також пізніше, що звичайно виключеним не є. Крім цього, відлеглість від підстави луку до зовнішньої сторони західної стіни менша від товщини тієї стіни: в такому разі треба припустити, що або стіна находила на брамний отвір, що є, звичайно, не логічне, або що ця стіна пізніш перероблена. але, знову ж, якихнебудь перерібок на тій стіні не видно. Врешті підстави обидвох луків (півколистого й остролуку) сходяться так близько, що між ними мусів би бути дуже тоненький стовп, що звичайно зовсім не відповідало б масивному характерові Луцького замку. та той тонкий стовп і не витримав би великої маси муру, що над ним знаходиться.

Луцький Замок. Брама. Фотогр. Л. Маслова.

Таким чином, вважаючи доведеним, що вище згадані луки не є контури колишньої брами, постараюсь вняснити їх значення, а потім і окреслити місце старої брами.

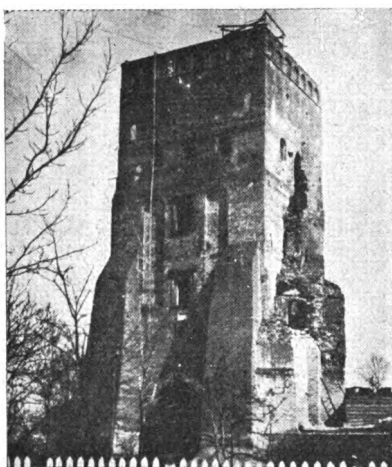
Ужиття профільованої цегли ясно свідчить, що ті луки були контури якихось вглиблень і, можна думати, що власне таких, які, наприклад, є в воротній вежі Черського замку.

Ця вежа від міста має ширший і вищий отвір для проїзду, побіч якого є вузчий і нижчий отвір для піших; обидва ці отвори знаходяться в углибленнях, трохи від них ширших. Обидва ці углиблення, що дуже важне, однакової високости, хоч фіртка, як я вже зазначив, багато нижча від брами. В ці углиблення входили взводні мости, одночасно закриваючи собою отвір брами й фіртки;⁶ тому, що довжина обох мостів мусіла бути однакова, однакова була й вишина вглиблень.

⁶ Szyszko-Bogusz Adolf: Trzy nasze zamki. Sprawozdanie komisji do badań historii sztuki w Polsce, t. VIII, стор. 232.

Припускаючи, що власне такі були вглиблення в воротній вежі Луцького замку, а за ними допіру знаходились вужчі від них і нижчі отвори в'їзду і для піших, легко можна пояснити, чому склепіння вежі знаходились нижче влуча луку, чому підстава одного з них була так близько до зовнішнього боку вежі й чому врешті підстави обох луків (ширшого й вужчого) були так близько одна коло одної.

Може хто припустити, що при Любартовому замку проти цього промовляє різна вишина луків, але це можна собі вяснити таким чином: спосіб просклепіння вглиблень в Луцькому замку трохи різниться від замку Черського; в Черську склепіння закреслене дуже великим промінням, майже плоске, натомість у Луцьку, як я вже зга-

Луцький замок. Воротна вежа. Фотогр. Л. Маслова.

дував, одне має форму півкруглу (з повного циркуля), друге загострену, а вздовжні мости, що в ці вглиблення входили, були закінчені рівно, або мали форму вглиблень, то значить — один був закруглений, другий загострений; в першому випадку піднесені догори мости мусіли кінчатись в тому місці, де отвір починає звужуватись, то значить у підстав луків; в другому випадку, коли мости не були рівно закінчені, вони мусіли опиратись об протилежний берг своєю повною шириною, то значить, більш-менш місцем, в якому починають звужуватись; місцю цьому відповідають у вглибленнях підстави луків. З одього виникає, що не вишина вглиблень мусить бути рівна, а тільки підстави їхнього склепіння мусять бути на одному поземі, що більш-менш і є в воротній вежі Луцького замку.⁷ Ці отвори були пізніш замуровані, а на їх місці зроблено браму, яку бачимо тепер.

⁷ Про цю спільність Луцького замку з Черським я вже згадував у статті: „Пам'ятки архітектури старого Луцька“ („Українська Нива“, Луцьк, 1934, ч. 25).

Звідки ж ця спільність з Черським замком і чи власне з Черським? До наших часів не заховалось майже нічого з старо-українських замкових будинків, так що трудно сказати, чи не взято цього деталю з якогось ближчого замку, хоч і безпосередній вплив далекого Черська зовсім правдоподібний.

Звичайно, це можливе тільки в тому випадку, як що Черський замок старіший від Луцького; такої певности, одначе, мати не можемо, бо, щодо часу заснування замку в Черську, припущення розходяться: одні думають, що збудовано його в XIII віці,⁸ інші знову ж, що в XIV-му.⁹ Певне тільки те, що якийсь зв'язок між тими двома замками мусів бути.

Як відомо, до 1340 року княжив на Волині Юрій Болеслав, син Тройдена Черського; князь цей, як каже Іван Вінцентурський: „став розмножати число латинників“,¹⁰ записки т. зв. Траски переказують: „наводив на них (своїх підданих) інші народності — чехів і німців.“¹¹ На цій підставі можна думати, що на дворі Юрія Болеслава було багато й поляків із його родинного міста, з Черська, могли бути й будівничі, або хоч люди, що знаються на будівничій штуці. Вони теж могли при будові Луцького замку за Любарта подати думку створити браму на взір брами Черського замку.

Воротна вежа Луцького замку мурована з добре випаленої жовтої цегли на виміри, що не завжди бувають однакові: 28—30 см. довжини, 13—14 ширини і 8—9 ґрубі.

На кожній цеглі є на ширшій її стороні поздовжні пасочки, повсталі через потягнення невипаленої, ще свіжої цегли пальцями. Пасочки ці служили для ліпшого сполучення цегли з вапняною заправою. Цегла з такими пасочками, тільки трохи менших вимірів, зустрічається дуже часто на Волині аж до XVII-го віку.

Зв'язані цегли міцною вапняною заправою товщиною до 4 см., їх уклад дуже нерегулярний: можна зустрінути верстви цегли, уложені довгими на поверхні стіни боками, які чергуються з такими ж самими верствами; часом чергуються з собою верстви, уложені коротшими боками, часом перші верстви чергуються з другими; одначе в кожному з тих випадків влітаються цегли іншим способом уложені: в верстві довгих цегол щочетверта, п'ята, шоста, або ще дальша, буває вставлена цегла коротшим боком до зовнішньої поверхні стіни і навпаки.

Кожна стіна складається з двох вимурованих з цегли тоненьких стінок, простір між якими виповнений великими кусками ломаного вапняка, перемішаного з вапняною заправою; спосіб заливання заправою, перемішаною з грузом, пустаго місця між двома стінами, вимурованими з цегли й каміння, був досить розповсюджений при муруванні фундаментів у цілій Європі, і був стосований також при будові найстарших Київських церков.¹²

⁸ Korzon Tadeusz: Co się działo i co ma się dziać w Czersku Warszawa, 1913.

⁹ Szyszko-Bohusz: Trzy nasze zamki, стр. 233.

¹⁰ Грушевський, т. III. стр. 132.

¹¹ Monum. Pol. hist. стр. 860.

¹² Pełeński J.: Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej, Kraków 1914, стр. 155.

Верхній замок мав, крім воротної, ще дві муровані вежі, що стоять ще й тепер: Стирову, звану також вежею Свідригайла, і Владичу, якої назва походить від того, що на її удержання клав кошти Владика. Крім мурованих веж, були ще інші дерев'яні й так звані городні. Були це, правдоподібно, дерев'яні кемори, оперті об замкові стіни, до яких, під час ворожих нападів, мешканці околичних сіл ховали свої добутки.¹³ Мокловські припускає, що між дерев'яною вежею й городнею є різниця в способі будування: вежі будують „на стовп“, а городні „на зруб“.¹⁴

Зводний міст при воротній вежі, перекинутий через глибокий колись рів, наповнений водою, сполучував горішній замок з долишнім. З рову тепер немає й сліду, а на місці взводного мосту є тепер склепений з двох рядів цегли, під ним зроблено прохід на приватне подвір'я. З долишнього замку доховалися до наших часів тільки рештки мурів, з яких, однак ж, можна тепер досить докладно відтворити первісний план цього замку.

Мур починався коло стирової вежі горішнього замку, йшов берегом Стиру до старого кляштору Бригідок, потім звертав на захід, оточував кляштор і костел єзуїтів, знову звертав на північ, ішов у напрямку річки Глушця, оточуючи стару латинську катедру й будинки старого кляштору шариток, проходив коло дому колись владика о. Пузини, а тепер пані Роздольської й сполучувався з воротною вежею горішнього замку.¹⁵

В половині XVI-го століття мур цей ще не був викінчений і його східня частина була дерев'яна; чи вона колинебудь була замінена мурованою — трудно сказати, скоріш треба думати, що ні, бо не зосталось в цьому місці жодного сліду від якоїнебудь стіни, тим часом, як в інших місцях, де мур був значно старший від евентуального східнього кавалку муру, зостались досить виразні рештки. Хоч із цього ще з певністю висновувати не можна, що із східнього боку долишнього замку не було мурованої стіни, бо могла вона бути пізніш з якихнебудь причин розібрана, а через те й жодних слідів у ній не зостається.

Як видно з люстрації¹⁶ в цьому часі на долишньому замку були чотири муровані вежі й чотири дерев'яні. Недалеко римсько-католицької катедри стояла воротна вежа, при якій був, так само як і при воротній вежі горішнього замку, взводний міст.¹⁷ Мури були оточені ровом і земляними валами. Рештки тих валів були ще на початку минулого століття.¹⁸

Луцька жидівська синагога своїм оборонним характером заставила декого думати, що перед тим, як зроблено з неї синагогу,

¹³ Теодоровичъ П.: Городъ Владимръ Вольнской губерніи. Почаїв, 1893, ст. 222.

¹⁴ Mokłowski K.: Sztuka ludowa w Polsce. Lwów, 1903, стр. 302.

¹⁵ Stecki T. J.: Łuck starożytny i dzisiejszy, Kraków, 1876, стр. 120

¹⁶ Jabłonowski.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Niemcewicz J.: Podróże historyczne po ziemiach Polskich. стр. 208

була вона оборонним замком.¹⁹ Левицький²⁰ думає, що синагога ця була колись осібним фортом, сполученим з долиніним замком мурами, які зредуковано після панування Витовта; такої ж думки тримається й Моердер.²¹

Після опублікування привілею короля Зигмунта III на будівлю луцької божниці,²² справа ця не підлягає сумніву; відомо, що в 1626 році почато будувати оборонну синагогу в Луцьку, яка, однак, ніколи мабуть до замку не належала, і трудно вгадати, що це були за мурі, про які, мимохіть, згадує Левицький.²³

Цікаво було б окреслити походження Луцького замку, виказати впливи, які мали на нього інші будинки того роду. На жаль, з приводу дуже скупого матеріялу, який маємо про українські замки старокнязівської доби, можливе це тільки в дуже загальній формі. Щоб ясніш уявити собі впливи на архітектуру Луцького замку, треба застановитись, що з себе уявляла Русь за часів Любарта. Любарт, як каже Грушевський, член могутньої династії, що вже перед його княжінням в Луцьку була більше „руською“, ніж литовською²⁴ вона була „руським“ громадянством. всюди панувала „руська“ мова, „руська культура“,²⁵ українське мистецтво в Великому князівстві литовському займало панівне місце.²⁶ литовці навчилися від українців способу воювати, навчилися фортечного будівництва і його оборони.²⁷

Ясно, що при такому великому культурному впливі України на Литву не можна сумніватись, щоб замок у Луцьку, збудований на чисто руських землях, не відбив на собі впливів старо-українсько-руської фортечної архітектури. Через те вважати наш замок тільки взірцем замкового будівництва Пруських Ридарів, зовсім безпідставно, хоч, на жаль, погляд такий утерся в популярній літературі предмету.²⁸ Скоріш він, як слушно думає Лукомський, є в стилі тирольських замків.²⁹

В південній й середній Німеччині замки піднімаються на горах і оточуючі їх мурі стосуються до платформи тих гір, а значить мають різну форму. Головним муром замку є вежа „даніон“, до якої

¹⁹ Лукомський Г.: Вольнская старина. стр. 301. Батюшков: Волинь, ст. 89.

²⁰ Левицький О.: Луцкая старина. „Чтения въ историческомъ обществѣ Нестора Лятописца“, кн. V, Київ, 1891, стр. 61.

²¹ Моердеръ: Луцкъ и его прошлое, Київ, 1910, стр. 8.

²² Sprawozdanie Komisji do badań hist sztuki w Polsce, t. V. Kraków, 1896. sprawozdanie z posiedzeń, стр. LXXXVIII

²³ Masłow L.: Bożnica w Łucku. Znicz, Łuck, 1935, стр. 1.

²⁴ Грушевський М.: т. III. стр. 139.

²⁵ Jablonowski A., стр. LVII.

²⁶ Wąlicki M.: Cerkiew Borysa i Gleba na Koloży pod Grodnem. Studja do dziejów sztuki w Polsce, t. I. Warszawa 1929 стр. 1.

²⁷ Батюшковъ: Волины, стр. 55—56. Кояловичъ М.: Чтения по истории Западной Россіи, 1884, стр. 69—92.

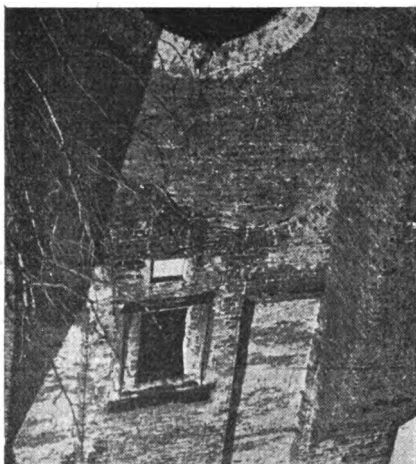
²⁸ Prusiewicz A.: Zamki i fortece na Wołyniu. Łuck, 1922 стр. 3. Orłowicz M.: Il. Przewodnik po Wołyniu. Łuck, 1929, стр. 107. Дублянський А.: Луцьк. Луцьк, 1934, стр. 26. Dutkiewicz J. dr.: Zamki warowne na Wołyniu. Kalendarz Ziemi Wschodnich za 1935 r. Warszawa 1934. стр. 228.

²⁹ Лукомський Г.: Вольнская старина, стр. 307.

ховаються тільки в остаточному випадку, для чого крім цього будуються будинки до мешкання: „palas“.

Навпаки, в Пруссії „der Haus“ становить ядро оборони, засло-нене мурами й ровами; ці мури закреслюють квадрат від 45—55 м. довжини боків і творять зовнішню стіну мешкальних і господарчих забудовань.³⁰

Староруські замки, оскільки можна судити з плану, зближені власне до замків південної Німеччини; їх характеристичною ціхою є достосування до терену, з приводу чого мури мають форму несиметричну й нерегулярну.³¹ Луцький замок безперечно більше підходить до описаних вище замків південно-німецьких, ніж до пруських, що,

4. Луцький Замок. Замуровані величелення в Боротній вежі. Фотогр. Л. Маслова.

зрештою, зовсім натуральне завдяки панівного положення в Литовсько-Руській державі української культури.

Звичайно були замки нерегулярних планів, пристосованих до терену, на якому знаходились, подібно до Луцького, і в Польщі і на Литві. З польських замків належить тут згадати, окрім згаданого вже Черського, ще замок в Хенцінах. Але аналогію планів тих замків з планами староруських фортифікацій належить дошукуватись в їх спільному походженні. Замок в Черську завдячує свій зарис мурів, правдоподібно, попередньому дерев'яному княжому двору. На місці частоголів поставлено мури, отримуючи тим нерегулярну форму старого укріплення; можливо, що мури ці походять із XIII віку³² й були ставлені під впливом західного будівництва. Замок у Хенцінах, без сумніву, виказує великий вплив чеської й південно-німецької архітектури.³³

³⁰ Böttcher: Die Bau und Kunstdenkmäler der Provinz Ostpreussen 1891, Heft 1 стр. 11.

³¹ Pełeński J.: Halicz w dziejach sztuki średnicwiecznej, Kraków, 1914 стр. 4.

³² Szyszko-Bolusz: Trzy nasze zamki, стр. 244—45.

³³ Ibid. стр. 248.

Щодо литовських замків, які мають багато спільних рис, особливо в планах, з замком в Луцьку (маю на думці замки в Вільні, в Троках і Новогрудку), трудно взагалі витягати якінебудь висновки, коли вони ще дуже мало досліджені. Щоб говорити про якийнебудь їхній вплив на Луцький замок, належало б передовсім знати, принаймні більш-менш докладно, час їх повстання, а того то й не знаємо.

Замок в Троках збудовано, правдоподібно, в кінці XIV віку.³⁴ Будову Віленського замку відносять переважно, повторюючи безкритично за Стрийковським, що приписує будову цього замку Гедимінові, на першу половину XIV віку, а Белінські на другу половину цього віку.³⁵

Найбільш подібний до Луцького замку — це замок у Новогрудку, але все, що тепер з нього зосталось, крім однієї башти, походить із XVI віку; як що припустити, що збудовано його по слідах попереднього готичного замку, то будемо мати взір плану старого Новогрудського замку, який збудовано, мабуть, у XIV віці.³⁶ Єльські твердить навіть докладніш, що збудував його Витовт після спалення в кінці XIV віку пруськими рицарями старого замку.³⁷

Отож бачимо, що з таких недокладних гіпотез нічого певного вивести не можна. Маючи тільки ці відомості, приходиться скоріш думати про якийнебудь вплив Луцького замку на литовські, ніж навпаки. Але взагалі витягання якихнебудь висновків у тій справі тепер ще далеко передчасне.

Звичайно, не включений тут вплив архітектури пруських рицарів, яких будівництво, особливо замкове, стало в тих часах на високому рівені; одначе вплив цей, як бачимо, зовсім не відбився в загальному розположенні Луцького замку, в його розпланованні.

Правда, архітектура північних рицарів могла вплинути на мурування брами, склепінь, вікон воротної вежі Луцького замку, одначе так не багато з тих елементів Луцької воротної вежі позосталось до наших часів, а з другої сторони дуже мало знаємо про замкову архітектуру Галицько-Володимирської Держави, і через те трудно щонебудь певного на ту тему сказати.

Я, звичайно, далекий від того, щоб на підставі такого скупого матеріялу, який маємо про староукраїнське фортечне будівництво (тільки зарис земляних валів, а з решток самих будівель — вежі в Білавині, Стопні і в Кам'янці Литовському), домагався доказувати виключний їхній вплив на Луцький замок.

Хочу тільки зазначити, що убогість матеріялу в цьому випадку, без огляду на те, як мало його не було б, не є ще достаточний привід легковажити впливи українського старокнязівського будівництва.

³⁴ J. K.: Słownik Geograficzny, t. 13, Warszawa 1993, стр. 487,

³⁵ Bieliński J. dr.: Słownik Geogr., t. 13. Warszawa, 1893, стр. 501.

³⁶ Jełski A.: Słownik Geograficzny, t. 7. Warszawa, 1886, стр. 267.

³⁷ Gürtler R.: Roboty konserwatorskie na górze zamkowej w Nowogródku. Ochrona zabytków sztuki. Warszawa, 1930—31, стр. 181.

ЛІТЕРАТУРА.

- Антонович Д.: Скорочений курс історії українського мистецтва. Прага, 1923.
- Baliński M. i Lipiński T.: Starożytna Polska, tom II. Warszawa 1844.
- Baszta zamkowa w Łucku „Ziemia“ 1910 Nr 38.
- Батюшковъ: Волянъ, Петроград, 1888.
- Wojnicz A.: Łuck na Wołyniu, Łuck 1922.
- Голубецъ М.: Начерк історії українського мистецтва, Львів. 1922.
- Дорошенко Д.: По рідному краю, Львів, 1930.
- Древности Луцка, „Вол. Епарх. Вѣд.“ 1900, Ч. 32.
- Дублянський А.: Луцьк. Луцьк, 1936.
- Dutkiewicz J.: Zamki warowne na Wołyniu, „Kalendarz ziem wschodnich za rok 1935“, Warszawa, 1934.
- Dutkiewicz J.: Zamek Lubarta w Łucku, „Kurjer literacko-naukowy“.
- Dodatek do Nr. 321 II. Kur. Codz. z r. 1934.
- Dutkiewicz J.: Zarys historyczny rozwoju architektury na Wołyniu, „Wołyńskie Wiadomości Techniczne“ Łuck, 1934. 4—5.
- Zamek Łucki. Wędrowiec“, 1885, стр. 67.
- Iwanicki K.: Łuck i zamek Łucki, „Przegląd lubelsko-kresowy“. 1925, 8—9.
- И. Р.: Луцкий замокъ. „Луцкий исторический вѣстникъ“, Луцьк, 1924, ч. I.
- Jabłonowski A.: Rewizja zamków ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku, Warszawa, 1877.
- Jabłonowski A.: Wołyń. Podole i Ruś Czerwona, Warszawa, 1911.
- Karwicki Dunin J.: Szkice obyczajowe i historyczne, Warszawa, 1882.
- Левицкий О.: Луцкая старина, „Чтения въ историческомъ Обществѣ Нестора Лѣтописца“ кн. V, Київ, 1891.
- Л. И.: Г. Луцк „Волянъ“, 1903, ч. 198.
- Лукомский Г.: Волянская старина, „Искусство въ Южной Россіи“, 1913, ч. 7—8.
- Лукомский Г.: Материалы по исторіи вандализма въ Россіи - Старыя Годы“, 1912, ч. 11.
- Łuck — Zamek. „Tygodnik Ilustrowany“, 1867, стр. 37.
- Łuck. „Ilustracja“, 1927. Nr. 50.
- Луцкъ. Энциклопедическій словарь, Брокгауза и Ефрона, т. XVIII, Петроград, 1896.
- Маслов Л.: Памятки архітектури старого Луцька, „Українська Нива“, 1934, ч. 25.
- Моердербъ: Древности Луцка и его прошлое, Київ, 1910.
- Niemcewicz J.: Podróże historyczne po ziemiach polskich.
- Orłowicz M.: Ilustrowany przewodnik po Wołyniu. Łuck, 1929.
- Ossowski G.: Łuck, „Tygodnik Ilustrowany“, 1865.
- Памятники, изданные Временной Комиссією для разбора древнихъ актовъ, т. IV, Київ, 1859.
- Prusiewicz A.: Zamki i fortece-ga Wołyniu, Łuck, 1922.
- Сендульскій А.: Городъ Луцкъ, „Вол. Епарх. Вѣд.“, 1873, 23—24.
- Słownik Geograficzny Królestwa i innych krajów słowiańskich t. V Warszawa, 1884.
- Sobieszczański T. M.: Łuck. Encyklopedia Powszechna, wyd. Orgelbranda, t. XVII, Warszawa, 1864.
- Stecki T. J.: Łuck starożytny i dzisiejszy. Kraków, 1876.
- Urbański A.: Łuck. „Świat“, 1923, 8
- Уцѣльвішя Луцкія древности, „Вол. Епарх. Вѣд.“ 1890, 34.
- Луцьк.

Леонид Маслів.

ПІВНІЧНО-БУКОВИНСЬКІ ГАЇВКИ.

(Докінчення) ¹.

6. Білоданчик (Качурки).

(„Рус. Днѣс.“: ст. 43, ч. 2; Галько: „Гаївки“, ст. 523, ч. 10; ст. 518, ч. 3; „Нар. зв. и обр.“ I, ст. 126, ч. 10, ст. 113, ч. 3; Головацький: II, ст. 189, ч. 13; ст. 695, ч. 10; III₂: ст. 156—7, ч. 4; ст. 196, ч. 5; ст. 173—6, ч. 18; II: ст. 689, ч. 3; Kolberg I, ст. 184—5, ч. 41; Колесса: ст. 29, ч. 8; Гнатюк: ст. 31—36, ч. 0; Чубинський: III, ст. 39, ч. 2; ст. 63, ч. IV).

Дівчата ходять співаючи довкола однієї дівчини, що стоїть на середині і робить рухами все те, про що співають в пісні. Вкінці вибірає з гурту другу дівчину.

Горошівський варіант.

Гой ти, гой ти, білоданчику,
Поплинь, поплинь по Дунайчику.
Розчеши, розчеши росу-косочку,
Умий си, умий си біле личенько,
Умий си, умий си білі рученьки,
Та затягни рукавиченьки,
Умий собі білі ножечки,
Та натягни тай панчошечки.
Узуйси, узуйси в черевпечки,
Озми собі попід лядочки,
Тай шукай собі чилиядочки.

Пливе качур по горосі,
В горошевім вінку;
Шукай собі, качурку,
Щонайкращу дівку.

Зап. 1929. р.

Чунківський варіант.

Ой мій милий білодарчику, білодар-
[чику,
Тай поплинь, поплинь по Дунайчику,
[по Дунайчику,
Тай умй собі біле личенько, біле
[личенько,
Тай розчеши си росу косу, росу косу,
Тай возьми собі попід лядочки, по-
[під лядочки,
Тай шукай собі де чілядочки, де чі-
[лядочки,
Тай возми себе тай під вишки, тай
[під вишки,
Тай шукай собі де товаришки, това-
[ришки,
Тай возми себе тай попід боки, тай
[попід боки,
Покажи, дівчино, де твої здохи, де
[твої здохи.
Зап. р. 1929.

7. Дошечка (Діброва).

(Головацький: II, ст. 179—80, ч. 3; ст. 183—4, ч. 7; ст. 191, ч. 15; ст. 684—5, ч. 14; III₂: ст. 160, ч. 7; ст. 187, ч. 13; III₂: ст. 160, ч. 7. Галько: „Нар. зв.“ I, 106—7, ч. 14; Kolberg: I, ст. 122, ч. 29; ст. 175, ч. 76; ст. 155—6, ч. 55; ст. 159—60, ч. 9; ст. 161, ч. 11; ст. 165, ч. 15 (66); ст. 175, ч. 76; ст. 178, ч. 29 (80); ст. 185—6, ч. 41 (93); Гнатюк: ст. 96—101, ч. 27; ст. 141—144, ч. 46; Грінченко: III, ст. 72, ч. 123; Чубинський: III, ст. 36—7, ч. IV; ст. 80—1, ч. 19; ст. 162, ч. 79)

Дівчата беруться за руки й ходять „риночком“ або „кривим колесом“ обходять дерева. Іпколи садовлять на руки малу дівчинку, подібно як при „Жучку“.

Горошівський варіант.

Вербовая дошечка, дошечка,
Ходи по ні Настечка, Настечка.
— Де ж ти, Насте, бувала, бувала.
Як Діброва палала, палала?
— Решетом воду носила, носила,
Тай діброву гасила, гасила.
Нім я воду донесла, донесла,
А діброва загасла, загасла.
За гори леліє, леліє
Відти милий приїде, приїде.
Привизе ми чобітки, чобітки,

¹ Див. „Наша Культура“ 1936 р. кн. 7 ст. 505—540.

Я з самої позлітки, позлітки.
 Чобітки будуть ліліти, ліліти,
 А підківки бреніти, бреніти.

Зап. р. 1929.

8. Долина (Роман-зілля, Дощечка, Бєрвінок).

(Ž. Pauli: I., ст. 20, ч. 4. Головацький: III₂: ст. 166—7, ч. 6; Гнатюк: ст. 220—223: „Бєрвінок“; Грінченко: III., ч. 1637; Чубинський: III., ст. 68—69, ч. 12).

Дівчата ходять „риночком“, „кривим колесом“ або подібно як „Жучок“.

Горошівський варіант.

Коло млина долина, долина, —
 Туди Настя ходила, ходила.
 Роман-зілля копала, копала,
 Сама єго не знала, не знала.
 Та дала 'го до ради, до ради,
 До чоловічої громади, громади.
 Чоловіки 'го не знали, не знали,
 Назад Насті віддали, віддали.

Коло млина долина, долина...
 ...Тай дали 'го до ради, до ради,
 До жіночої громади, громади.
 Жінки єго не знали, не знали,
 Назад Насті віддали, віддали.

Коло млина долина, долина...
 ...Тай дали 'го до ради, до ради,
 До парубочої громади, громади.
 Парубки 'го не знали, не знали...

Коло млина долина, долина...
 ...Тай дала го до ради, до ради,
 До дівочої громади, громади.
 Дівки єго пізнали, пізнали,
 Роман-зілля назвали, назвали.

Цесе зілля романец, романец, —
 Усім дівкам на вінец, на вінец.
 Цесе зілля барвінок, барвінок, —
 Усім дівкам на вінок, на вінок.
 Зап. 1911 р.

Чунківський варіант.

Вєрбовая дощечка, дощечка —
 Ходила по ні Настечка, Настечка.
 Трозілечко копала, копала,
 Сама не знала, не знала.
 Понєсла 'го до ради, до ради,
 До чоловічої громади, громади.
 Громада єго не знала, не знала,
 В ручки єго не брала, не брала.

Вєрбовая дощечка...
 ...Понєсла 'го до ради, до ради,
 До жіночої громади, громади.
 Громада єго не знала...
 Вєрбовая дощечка...

...Понєсла 'го до ради, до ради,
 До парубочої громади, громади.
 Громада єго не знала...

Вєрбовая душечка...
 ...Понєсла 'го до ради, до ради,
 До дівочої громади, громади.
 Громада єго пізнала, пізнала,
 В ручки єго узяла, узяла.

— Це зілечко бєрвінец, бєрвінец, —
 Це вам, дівкам, на вінец, на вінец.
 Зап. р. 1929.

9. Коструб.

(Ž. Pauli: I., ст. 21—22, ч. 7; Галько: „Гаївки“ ст. 523—4, ч. 11; Головацький: II., ст. 185—7, ч. 9; ст. 696—7, ч. 11; III₂: ст. 185—7, ч. 9; ст. 167, ч. 2; Kolberg: I., ст. 158—9, ч. 7 (50); Колєсса: ст. 23—4, ч. 1; Гнатюк: ст. 43, ч. 11; Чубинський: III., ст. 77—78, ч. 16; Шейк: „Бытъ Подолянь“ I., ст. 23).

Чунківський варіант.

Одна дівчина підходить до другої й каже: „Христос воскрес!“ Відповідь „Воїстину воскрес!“

- Не виділи-сте мого Коструба?
- Купив коралі, пішов далі.
- Лупив ковтки, з'їли вовки.

Дівчата творять коло. Всередині знаходиться дівчина.
 Всі співають:

Відна моя головонька,
Нещаслива годинонька,
Шо ж я буду тай роботи,
Шо Коструба не видіти?

Прийди, прийди Кострюбочку,
Стану з тобов до слюбочку,
А в неділю, з поранечку,
На біленькім каменечку.

Зап. 1929 р.

10. Жона.

(Ж. Pauli: I, ст. 20—21, ч. 5; Галько: „Гаївки“, ст. 521, ч. 88; „Нар. зв. й обр.“ I, ст. 121—2, ч. 8; Головацький: II, ст. 187—8, ч. 10; III, ст. 132—4, ч. 1; ст. 163—6, ч. 4; Kolberg, I, ст. 158—9, ч. 5 (57); ст. 168—9, ч. 19 (69); ст. 179—80, ч. 31 (83); Гнатюк: ст. 81—87, ч. 23; Грінченко: III, 106—7, ч. 204; Чубинський: III, ст. 69—71, ч. 13.)

Чунківський варіант.

Дівчата стоять в колі, тримаючись за плечі. Дві дівчини всередині, а дві зовні кола. Ті знадвору починають співати, на що ті з середини відповідають.

— Я грушечку підтічу,
Свою жону вифачу!
— Ми грушечку а з'ємо,
Тобі жони не дамо.
— Хто слихав, хто видав
Мої жони на торзі?
— Ой, ми єї видимо,
Тобі єї не дамо!
— Я яблучко підтічу,
Свою жону вифачу.
— А ми яблучко а з'ємо,
Тобі жони не дамо!
— Хто слихав, хто видав
Мої жони на торзі?
— Ой ми її видимо,
Тобі єї не дамо!
— Я сливочку підтічу,
Свою жону вифачу.
— А ми сливочку а з'ємо,
Тобі жони не дамо!
— Хто слихав, хто видав
Мої жони на торзі?
— Ой ми єї видимо,
Тобі єї не дамо!
— Я вишеньку підтічу,

Свою жону вифачу!
— Ми вишеньку а з'ємо,
Тобі жони не дамо!
— Хто слихав, хто видав
Мої жони на торзі?
— Ой ми єї видимо,
Тобі єї не дамо.
— Я горішок підтічу,
Свою жону вифачу.
— Ми горішок а з'ємо,
Тобі жони не дамо.
— Хто слихав, хто видав
Мої жони на торзі?
— Ой ми єї видимо,
Тобі єї не дамо.
— Я пива накурю,
Свою жону видурю.
— А ми пиво вип'ємо,
Тобі жони не дамо.
— Я перстінец підтічу,
Свою жону вифачу!
— Ми перстенец на палец —
Тобі жони кавалец.

Зап. р. 1929.

11. Голубка (голубко).

Галько: „Гаївки, ст. 518, ч. 23; Головацький: II, ст. 689, ч. 3; Галько: „Нар. звч. и обр.“ I, ст. 113, ч. 10 Гнатюк: ст. 55—57, ч. 13 (Качурик).

Чунківський варіант.

Дівчата стоять в колі, побравшись за руки. Всередині знаходиться одна дівчина, або хлопець.

Ми голубку(-а) собі ймили,
На округи обступили.
Ти голубко(-у), чого тужиш?
Вибирайся, кого любиш.

— Та як мені не тужити,
Як не маю я з ким жити?!
Бо мій (моя) мелій (мила) черно-
[мелій (-а)]
А в могилі вже не живий (-а).

Хлопець чи дівчина вибирає другого на своє місце.

зап. р. 1929.

12. Чорнушка.

Ж. Pauli: I, ст. 22, ч. 8; Лозинський: „Галагивки“, ст. 515, ч. 5; Галько: „Гаївки“, ст. 516—17, ч. 1; Головацький: II, ст. 687—8,

ч. 1; III₂: ст. 168, ч. 8; ст. 179, ч. 4; ст. 182—3, ч. 9; ст. 184—6, ч. 1; Kolberg: I, ст. 182—3, ч. 36 (88); Колесса: ст. 30, ч. 10; Гнатюк; ст. 62—72, ч. 7 (16 варіантів).

Дві групи дівчат стоять проти себе й співають па реміну.

Горошівський варіант.

— Чорнушко-душко, вставай ра- [венько,	— Чорнушко-душко, вставай ра- [венько,
Спішися, вбериси, за муж бериси!	Спішися, вбериси, за муж бериси!
— За кого, за кого, матіночко,	— За кого, за кого, матіночко,
За кого, за кого, ластівочко?	За кого, за кого, ластівочко?
— За ковалика, за молодого.	— За шевчика, за молодого.
— Коваль кує, клевец кидає. —	— Швець шиє, та шилом кидає:
Не піду, не піду, матіночко,	Не піду, не піду, матіночко,
Не піду, не піду, ластівочко!	Не піду, не піду, ластівочко.

— Чорнушко-душко, вставай ра- [венько,	— Чорнушко-душко, вставай ра- [венько,
Сп шиси, вбериси, за муж бериси!	Спішися, вбериси, за муж бериси!
— За кого, за кого, матіночко,	— За кого, за кого, матіночко,
За кого, за кого, ластівочко?	За кого, за кого, ластівочко.
— За гонтаря, за молодого.	— За ткача, за молодого.
— Гонтар гонтує, гонтов кидає:	Ткач тче, човником кидає:
Не піду, не піду, матіночко,	Не піду, не піду, матіночко,
Не піду, не піду, ластівочко!	Не піду, не піду, ластівочко!

— Чорнушко-душко, вставай раненько,
Спішися, вбериси, за муж бериси!
— За кого, за кого, матіночко,
За кого, за кого, ластівочко?
— За панича, за молодого.
— Панич малює, та в личко цулує:
Ой піду, ой піду, матіночко,
Ой піду, ой піду, ластівочко.

Зап. 1911 р.

13. В чужої матері.

(Головацький: II, ст. 179—80, ч. 3; ст. 183—4, ч. 7 (з „Дібровою“); ст. 680, ч. 6; III₂, ст. 156, ч. 2; ст. 181, ч. 6; Галько: „Нар. Зв.“, ст. 101, ч. 6; Kolberg: I, ст. 161—2, ч. 87; Гнатюк: ст. 209—13, ч. 153).

Чунківський варіант.

Ти зоречко вечірна, вечірна, Зазулечко дібрівна, дібрівна, Та не куй рано в діброві, в діброві, Не збуди мамку в коморі, в коморі.	Та закочу я на місто, на місто, Закуплю я все місто, все місто. Та закуплю два млини, два млини, Шоби пиво варили, варили.
Моя мамка старенька, старенька, Ще й до того чуженька, чуженька. Застави мене робити, робити, Дорогий камінь котити, котити.	А ще пиво не кисло, не кисло, — Вже си старців натисло, натисло. А ще пиво не пили, не пили — Вже си старці попали, попали.

Зап. 1929 р.

14. Дівоча і парубоча краса.

(Wasław z Oleska: Pieśni, ст. 52, ч. 3; Головацький: II, ст. 177—9, ч. 1—2; „Правда“ за р. 1868, ст. 215; Гнатюк: ст. 105—115, ч. 31).

Чунківський варіант.

Ой стріжний-батіжний По городчику ходит, Всю челядочку водит. — Вставайте, не спіте, Город городіте, Шоби не вилетіла Парубочая краса.	Ой стріжний-батіжний По городочку ходит, Всю челядочку водит. — Вставайте, не спіте, Город городіте, Шоби не вилетіла Дівочая краса.
--	--

Парубоча краса, —
Як зимная роса,
В лузі намочена,
В воді полочена,
На вітрі сушена,
На приспі тачена,
На каглянку завита,
А в каглу забита.

Дівочая краса, —
Як літняя роса:
В меду намочена,
В вії полочена,
На сонці сушена,
В ширінку завита,
А в скриню забита.

(Подібно переплітаються, як в „Огірочках“).

Зап. 1929 р.

15. Дикі кози.

(Гнатюк: „Гаївки“, ст. 165, ч. 77).

Чунківський варіант.

Дівчата держаться за руки й ходять „ринчком“.

То в гору, то в долину,
То в ружу, то в калину,
То в верби, то в лози —
Скачут дівки, як кози.
Попід зелені лози
Вігали дикі кози,
Шкоди нам наробили,
Лози нам поломили.

Післала мене мати
А в поле жито жати.
Я жито не жала,
Лиш під кланьми лежала,
Лиш під кланьми лежала,
Сім клань жита нажала.

Гой ти, дівчино, гой ти,
Куди до тебе зійти?
— Ледом, козаче, ледом;
В мене горівка з медом.
На лід, козаче, на лід,
В мене горівка, як мід.

Малая вічка, мала, —
Я ще си не віспала,
Причини, Боже, ночи,
На мої чорні очи.
Причини ще другую,
На мене молодую.

Зап. 5. травня 1929 р.

Sämpulung.

К. Ластівка.

ІДЕЯ ЧИ ФОРМА?¹

II.

...„Bo formą duszy ciało się wyraża
Bo duszą formą, która ciało stwarza“...¹

У мистецькому творі немає місця на слово-форму, на пустий звук. У мистецькому творі є слово-символ, слово, насичене всім тим, чим горіло серце мистця. У мистецтві є „слово-сторож“ — „слово-кремень“ — „слово-криця“ — „слово-меч“ — „слово-біль“ — „слово-радість“ — „слово-сльози“ — „слово-молитва“ — „слово-прокляті“...

Коли викинемо цю своєрідну „насиченість“ слова, лишиться з нього пуста „шабатурка“, мертвий і пустий звук. Кожного дня вимовляємо багато слів, та тільки може деякі з них є словами-символами. Часто серце наше переповнене почуваннями, що його не можемо висловити. Це нас мучить. Та як тільки знайдеться те „чарівне“ слово, лице наше прояснюється, ми радіємо, бо воно нас „уздоровляє“ і ніби огнем живущим буха.

Це чарівне слово, що нас уздоровляє, що його так голубимо — це власне мистецьке слово, символ. З бігом часу слова „вітріють“, втрачають свою первісну насиченість і перестають бути правдивими символами.

¹ Стаття дискусійна. Див. „Н. К.“ за 1936 р., кн. 1, ст. 18—22.
Слова Р. W. Emerson'а у перекладі І. Каспровича.

Кажемо: сонце „сходить“, місяць „зайшов“, дощ „іде“. Та ці вирази сьогодні затратили вже свою первісну насиченість, свою первісну символіку. Тому деякі „реформатори“ мови навчають нас, що треба казати: дощ „паде“, а не дощ „іде“. Та народня пісня й далі знає своє:

....„Іде дощ і роса на Юркову хату“...

Багато разів вимовляємо напр. слово: „сповнилося“ — та воно в нас звичайно неповновартісне. Повновартісним воно було тоді, коли в гірку для Себе хвилю вимовив його Христос. Коли Він сказав „сповнилося“ — тоді чув дійсну вагу цього слова.

Любов і ненависть, біль і радість — оце головні душевні „змисли“, що ними мистці насичують свої слова-символи. Те, супроти чого відчуваємо велику любов, перед очима нашої уяви приймає звичайно вигляд ясний — світлий; а те, супроти чого відчуваємо ненависть, приймає вигляд, першому зовсім противний.

Байдужість є найбільшим ворогом усякого мистецтва; вона його ані не творить, ані не в силі розуміти.

На прикладах постараюсь показати, до якої міри ідея керує формою. Ось перед нами портрет людини, що його списав І. Франко:

....„Це був середнього росту чоловік, з коротко обстриженим волоссям на круглій баранячій голові, з рудими короткими вусами й рудою еспанською борідкою. Його широке лице й широкі, міцно розвинені вилиці враз із великими на боки повідгінаними вухами надавали йому вираз тупої впертості й м'ясоїдності. Невеличкі жаб'ячі очі сиділи глибоко в ямках і блимали відтам якомсь злобно й непривітно“...

Як повсталала повища форма? Повідгінані вуха... жаб'ячі очі!... Може й коли хто ці очі „голубими“ величав — та поет ненавидів економа Валька, що немилосердно знущався над дітьми...

Звідсіля походить ця аж надто руда еспанська борідка економа й ці його аж надто жаб'ячі очі. Злоба не може прийняти ангельського вигляду, а ненависть не потрапить такого виду намалювати. Байдужий був би для нас оцей класичний портрет, коли б не „злоба й ненависть“! Коли б форма була альфою й омегою в мистецькому образі, чи взагалі в образі, тоді всі люди повинні бачити всякий образ подібно, або майже подібно. Та дійсність цьому заперечує. Напр. в образі московської цариці добачували її звеличники-панегірики „правдиву богиню“, а Шевченко добачував звичайненьку собі „цяцю“:

....„Обік його
Жіночка небога,
Мов опеньок задумений,
Тонка, довгонога“...

Може хтось скаже, що Шевченко занадто суб'єктивно поступив у даному випадку. Та дарма! Творець завжди мусить бути суб'єктом, його особистість мусить бути видна на кожному кроці. Так звана „об'єктивність“ чи „безсторонність“ — це велика зневага для життя, а не менша й для мистецтва.

....„Тільки ліцитатор — як каже Оскар Вайлд — може безсторонно й з рівним захватом трактувати всі мистецькі напрямки. Критик повинен визначатися сильною індивідуальністю, бо тільки вона

може бути запорукою живої інтерпретації мистецького твору. В іншому випадку критик заміниться на звичайного ліцитатора“...

Таким „об'єктивним ліцитатором“ на нашій критичній загоні є п. М. Рудницький, бож Сент-Бев виразно сказав: „Справжній критик не може бути ані фанатичним, ані занадто пересвідченим, ані задуреним у якійнебудь іншій пристрасті“... (Між ідеєю і формою, — 233).

Дійсно, не „занадто“ пересвідчений критик, що трактує поезію як „милянну баньку“ чи „копаний м'ячик“, або яку іншу забавку.

Коли ж п. Рудницький звів мистецтво до ролі забави, то повинен був сказати, що мистецтво — це не тільки „миляна банька“ чи „копаний м'ячик“, але теж: nakreszenie baków, kładzenie się spać, wyciąganie języka, udawanie małpy, lwa lub czerwonego kapturka...“ Про те пише докладніше д-р Черльота Білер у книжці п. н.: „Дитинство й молодість“ у розділі „Забава й творчість“. Туди повинен заглянути п. Рудницький для доповнення свого реєстру понять про творчість.

Варто б застановитися глибше й над тим, що думав знаний, а недавно померлий, італійський письменник і філософ Люїчі Піранделльо, коли радив письменникам писати про „чоловіка вічного й незмінного“.

Як для матерії істотна енергія, так для форми істотна ідея. Мистецький твір — це не „уступка ідеї для форми“, це властиво оформлення енергії — втілення ідеї.

Ніде правди діти, форма має велику магнетичну силу. Вона є правдивим божищем примітивної публіки. „Як тебе бачать, так тебе пишуть“ — ось філософія формалістів, цієї найбільш примітивної публіки під сонцем.

Примітивна публіка лише вифраченого „Івана“ за правдивого пана, а напр. вишмінковану „Параню“ за правдиву паню... І немає ради: профани завжди підуть за своєю філософією. Вона ж така практична!...

Та, на щастя є на світі й друга публіка. Вона каже: „Не все золото, що світиться“.

Життєвий досвід навчив її гордити самим тільки блиском-формою. Її манить золото не тому, що воно світиться, але тому, що воно „золото“. Якась позаформальна сторона надає йому цієї правдивої вартости. Та індіяни про це не питають, бож вони фанатичні приклонники форми-блиску. Тому й не диво, що за фарбовані пера, тандитні дзеркальця та інші „миляні баньки“ обдаровують хитрих європейців цілими пригорщами найщирішого золота й дорогих брилянтів.

Коли перецінюємо форму, тоді ми подібні до цих індіян, а в найкращому випадку до наших хлопчиків-недолітків, що то обладують свої кишенькі блискучими „скарбами“ товченого скла або кольорових камінчиків.

Форма мистецького твору — це „блискуча, гладка, гарна луска“, так каже І. Франко, та під цією блискучою й гладкою покришкою може сидіти... хробак:

....Досить, досить слова до слів складати,
Під формою блискучою, гладкою,
Мов хробака під гарною лускою,
Пекучий біль і сльози укривати...“

Коли українські сонетарі почали сходити на бездоріжжя, тоді поет присвятив їм вірш:

....Голубчики, українські поети,
Невже вас досі нікому навчити,
Що не досить сяких-таких злішити
Рядків штирнацять — і вже є сонети?“...

А ці „сонети“ недоладні були не так під оглядом форми, але передусім були нужденні змістом. Тому далі наступає така наука:

....,Твій форми й зміст хай буде відповідний:
Конфлікт чуття, природи блиск погідний
В двох перших строфах ядро розвертаєсь.
Страсть, буря, бій, мов хмара підіймаєсь.
Мутить блиск, грізно мечеє, рве окуви,
Та при кінці силна в гармонію любови“...

Та естетики не вдоволяться словами поета, вони за свою „форму“ здіймуть гвалт, почнуть кричати:

...А гій“ — почнуть естетики кричати —
..Ось до чого в них доходить штука
Яка де в світі погань є, грязюка,
Вони давай її в сонети багати.
Петрарка в гробі перекинься, пробі“.
Нехай! Та тільки він ходив у саетах,
Жив у палатах, меч носив при собі,
Тим то краси, пишноти у його сонетах
Так много. Ми ж живемо у кльоаці,
То й де ж нам узяти кращих декорацій“...

Перше вимести сміття, прочистити Авгієву стайню, а вже тоді думати про декорації. Одним словом, Франко завжди приписував мистецтву якусь життєву функцію, якесь життєве завдання. Таку думку про мистецтво мала теж Леся Українка. В противному випадку воно для поетки тільки „глина нежива“, що її без усякої шкоди можна викинути на смітник.

...„O wartości literackiej rozstrzygają nie te czy owe formy, ale dopiero ich funkcje... Najbardziej uwielbiona „forma“ z chwilą, kiedy przestaje — lub nie może spełnić powierzonej sobie funkcji, padaje się do... luftu“... (Eug. Kucharski: — Pamiętnik literacki, 1936, 341).

Ні гвалт, ні крик, ні „гармонія“ не ентузіязмували більше Шевченка, коли поза блискучою формою доглянув правдиве обличчя „славних наших і незабутих Брутів“. Тоді навчав поет:

..Все розберіть, та й спитайте
Тоді себе: що ми?
Чиї діти? Яких батьків?
Ким, за що закуті?...

Щоб мистецький твір зробив на нас враження, ми мусимо йому „дати віру“, як рідній мамі. Чи можемо дати віру всьому, що гарно оформлене? Як тяжко каралися й караються ті, що дали віру гарно оформленим фразам, що не знали нічого ані про „побілені гроби“, ані про „хробака“, що ховався під гладкою лускою! Коли ж не можемо

„дати віри“ даному творові, ніколи не можемо говорити про його повну естетичну вартість. Так можуть постулати тільки безвірні формалісти, що до літератури не ставлять жодних вимог, а ідеєю граються, як копаням м'ячем.

В наших очах подібні вони до того „кацапа“, що то „серед Бару на продаж мав тільки їдну Варвару“:

...Аж приходить наш мужик,
Шапку поправляє.
„Чи є у вас Миколай?“
Кацапа питає.

..Нету, братец, каже той, —
Только зараз буде“.
Та Варвару живо зняв
Та й до халабуді...

У халабуді взяв пензля й перемалював Варвару на Миколая. Та поки цього доконав, мужика не стало, а з'явилась баба й питала за Варварою. Кацап проклинав мужика й бабу, промовляючи стиха:

...Не требуй он баради,
Ентакая хара,
І ещо би была раз.
З Миколи Варвара...

Аби йшов інтерес! Аби заспокоїти забаганки примітивної публіки, — ось „ідея“ так званих естетиків-формалістів. Замість підтягати масу догори, вони волять знижуватися до неї надолину.

„Тяжко йти догори, та зате згори багато видно“, каже знана приказка. Але формалістам про те „видно“ зовсім не ходить. Вони не люблять „ідейного опору“ й спокійно сідають на дно.

Приклонники ідейного мистецтва говорять звичайно про якийсь „ритм крові“, про якусь „внутрішню музику“, про якусь „містичне визволення“... Та для примітивної публіки те все — terra ignota. Подібних сил у мистецтві вони не добачують і мусять нещасні вдовольнятися формою. Бідна ця примітивна публіка, що навчилася оцінювати мистецькі твори тільки von aussen, а не потрапити пізнавати їх von innen. Така публіка звичайно з розчаруванням опускає мури артистичного ательє.

Якийсь час наші молоді мистці тішились великим признанням у Парижі; якийсь час Франція була захоплена нашим мистецтвом. Але французи таки не індіани, вони скоро опам'ятались. І здивувались, бо в сотнях ніби „українських“ образів не могли доглянути України. Вони зробили тяжкий, але заслужений, закид нашому мистецтву й перестали його славословити. В українському мистецтві хотіли вони доглянути „Ідею“ цієї далекої й чужої їм країни. Може хотіли наближитись до її „Святая-Святих“ — і прикро розчарувались.

Найбільш принадними й найбільш запашними „сінні чічки“ є тільки тоді, коли виростають на могилі героїв, з крові їхнього серця. На могилах зрадників завжди росте бур'ян-перекотиполе.

...,Яке поверховне поняття краси в наших любителів мистецтва, — каже Емерсон — видно вже з того, що люди ті вже майже цілком затратили свідомість цілковитої й безпосередньої залежності всякої форми від духа... Наші поети — це люди таланту, що, справді, співають — та не сини правдивої музики... Зміст є для них справою другорядною, а оглада вірша — першорядною... Та не ритм творить істоту поеми, але зміст, що ритм цей витворює... Талант може грати, може виправляти штучки (з римами й ритмами, — Р. В.), та правдиві нові вартості творить тільки геній“...

Ось думки Зигмунта Красінського з його твору п. н.: „Myśli o sztuce“: „...Є два засадничі типи артистів у відношенні до світа ідей, що їх голосять. Одні — строгі Дантейці і Мільтонці зо своєї творчости укладають вітвар для сонця своєї правди. Ці артисти змагають до того, щоб висказати найглибший зміст свого сумління... Тип другий у відношенні до першого — безглуздо анархістичний... Не обов'язок супроти духа, а блиск подуманого твору стає метою їхньої творчости. Один їх твір може ідейно перечити другому, про те не дбають, ... без журби, яким богам служать“...

Бачимо, що боротьба між ідеєю й формою — це не щось пусте. Тут воюють між собою два світи: один конструктивний, а другий деструктивний; одна — „якась монархія“, а друга — „якась анархія“.

Коли говоримо про першорядне значення ідеї, не можемо не признати належного місця формі. Щоб дух міг лишити по собі знака, він мусить воплотитися, мусить прийняти форму. Так само всяка ідея мусить прийняти форму, коли бажає себе зазначити. Та тільки таке тіло шанують, в якому живе дух, — бездушне складають до гробу.

У формі всесвіту дошукуємося вічно печаті Божого духа. Печаті духа дошукуємося теж у всякому правдивому мистецтві:

....І підеш ти в мандрівку століть
З мого духа печаттю“...

Безідейні формалісти будують свої святині без Бога; їм байдуже, хто там на троні засяє. А ми віримо, що наше мистецтво тільки тоді сповнить свою місію службу, коли в його формі пізнаємо „нашу Святиню“, а в тій святині знайдемо „нашого Бога“.

Тернопіль.

Володимир Р е ш е т у х а.

ПІДКАРПАТТЯ В НАЙНОВІЙШОМУ ЧЕСЬКОМУ РОМАНІ.

Карел Чапек: „Гордубал“. Автор цього роману видатний чеський письменник, що своїми творами дорівнює видатним світовим письменникам. В минулому році Карел Чапек був виставлений навіть на кандидата Ноблевої нагороди. Хоч її й не одержав, але це вже свідчить, що він має світове ім'я. Його твори перекладені на всі європейські мови. Кар. Чапек народився 9. І. 1890 р. в Малій Сватоновіці. Закінчив чеський університет і тепер присвятив себе літературній праці. Чапек — визначний чеський романіст і драматург, але мусить працювати й як журналіст для заробітку, — він редактор „Лідових Новин“. Вже перша його праця, репортаж — „Англійські Листи“ — р. 1913, як високо мистецька, притягнула як критику, так і читача. Щоб мати уяву про плодність цього письменника, назвемо тут хоча б головні його твори: „Божі Муки“, р. 1917“, „Фабрика на абсолютно“. „Кракатіт“. „Гордубал“ — 1933 р., цього ж року вийшов роман „Повстронь“, року 1935 — „Звичайне життя“, 1936 р. „Війна з млоками“. Його драми, як „Річ Мокрополюса“ та „Р. У. Р.“ — остання з життя комах, як і решта його більших творів, перекладені на європейські мови.

І от цей письменник, в сучасний мент найвидатніший у Чехословащині романіст, в своєму романі „Гордубал“ узяв за героя мешканця Підкарпаття емігранта з Америки.

Сам автор так говорить про свій роман: „Хоч ця пригода в деяких деталях написана на закладі спражніх подій, але автор хоче бути цілком безстороннім і цю подію освітлює як фікцію, і не старається про яку небудь фольклористичну правду“.

Юрко Гордубал — хто він? Тільки з подій, із прізвиськ його односельчач та з його характеру і деяких подробиць його життя читальник може здогадатися, що це русин-українець.

Гордубал перед 8-ми роками виїхав до Америки на заробітки, залишивши вдома молоду жінку. Паланю і трьохлітню доньку Гафійку¹.

В Америці Гордубал весь час працював як шахтар. Поки на цій же шахті працював його земляк Михайло Бобок, то він через нього писав і посилав гроші своїй Палані й одержував від неї листи. Але ось п'ять років, як Бобка забито в шахті й Гордубал, не навчившись по-англійськи, ані слова не міг ні з ким промовити. Він заробляв 7 доларів денно, а витрачав на себе не більше 2 долари денно, і так перших 3 роки через Бобака посилав своїй Палані 60—90 доларів їмсячно. Коли ж умер Бобок, то почав складати гроші до банку. Так назбирав понад 3 тисячі доларів. Але йому їх вкрали. Без язика навіть не міг домовитися з адвокатом, щоб внесудити свої гроші від банку, і тепер аж до самого від'їзду додому, складав гроші до кувфу, і так назбирав понад 700 доларів, які везе тепер своїй Палані.

Автор представляє нам героя свого роману при його повероті до своєї батьківщини в потязі на терені Чехословаччини.

Гордубал і тут самотній і віддається своїм думам. Він згадує свою Паланю й як посилав їй гроші: „Це тобі, Паланю, на корову, на клатик пиви, а це тобі, Паланю, на щось, що сама хочеш. — кожний доляр тобі пригодиться“... Коли ж положив гроші до банку — „це вже буде в Палані стадо корів... а в мене їх украли“, ст. 17.

Під час подорожі, як і в Америці, всі його думки були в рідному селі Криве та біля його Палані та Гафійки.

Гордубал згадує, що коли він виїз у Гамбурзі з пароплаву, то на нього щось таке кричали, що він не розуміє, і він собі думає: „Вони можуть кричати, але я ні... Добре було їхати до Америки, все за тебе зроблять, але назад їхати, о це тяжко“...

Юрай Гордубал, зморений довгою дорогою й своїми думками, засипає. А люди, що їхали з ним, хоч такі ж прості, як він, але європейці, — Гордубал залишився дитям природи і там, в Америці. — Ці європейці думають: „Так, так, такі сьогодні люди, як тварина“ (ст. 18).

Та врешті Гордубал на Підкарпатті, і вже декілька кілометрів іде пішки до свого села. Якими жадібними очима роздивляється він на цю милу й рідну йому країну!.. Як побачив череду волів і корів, то в думках радив пастухові де ліпша паша. Бачучи череду, він підраховував, а скільки тепер газдиня Паланя має окрів, скільки волів круторогих-подільських? „О, моя Паланя розумна й багата“. Що ближче підходив до свого села, то ноги ставали важчі, і йому здавалось, що Криве все віддаляється й віддаляється. Та вже нема Америки, нема восьми років... Усе, що було — ясний жучок в голові,

¹ Так і в чеській мові у Чапека: „Паланя“ — „Гафійка“.

гладенька зелена травичка, а там, у далечині, дзвоники корів, а там над Кривою гніді скелі й дорога до його хати. Це дорога про м'які опанки селян, добрі опанки, як хлібова піч, дорога в міжгір'я, дорога кам'яниста, пробита чередами, але болотиста від струмочків. Як гарно підскакують струмочки по камінцях! Прекрасна дорога! Це тобі не хідник міста, що скрипить під черевиком. Нема тут людського натовпу, ані однієї людини... Тільки дзвіночки телят, корівок і дорога додому, додому... (ст. 20).

Гордубал думає: „Як ліпше прийти додому? Чи коли баби сидять по праці на порозі хат, а мужики спираються на загорожу!..

„Дивіться, дивіться, хто це йде?“

„А я теж до воріт, як і череда — добрий вечір... Я вертаюсь не з порожніми руками... Або почекати, аж стемніє, застукати в віконце? Це я, Паланю, щоб ти була перша, хто мене побачив... А де Гафійка? Спить... Ні, хай спить“.

І Юрай біжить, а не йде. „Може Паланя тріпає льон? Підкрастися до неї ззаду й закрити очі.. „Юрай!“

„Як ти мене пізнала, Паланю? — Хвала Богу, як би не пізнала твої руки!“ . Так у мріях уявляє собі Гордубал, як він побачить свою жінку й доньку. В своїх думках він згадує, що везе в куфрику цілу Америку: сині сорочки, одяг з оксамиту, матерію Палані на сукню, пахуче мило, годинника з ланцюжком, а Гафійці електричну ямпочку, — все це він називає в своїх думках не по-українськи, а по англійськи. Все ближче й ближче до хати, аж в серце йому коле. Вже бачить свій двір, але що це? — „Дурию, як ти помилився? Це не твоя дерев'яна халуна, це не дерев'яний хлів, це цілий палац! З цегли стіни, з черепиці дах, а на дворі зелена помпа біля криниці. Боже, залізний плуг і ворота залізні... І Гордубал хотів скоріше бачити, бо газда цього дому запитається, чого він тут дивиться, а він йому скаже: „Добрий день, господарю, чи не жила тут Паланя Гордубалова?“ Аж ось на поріг вийшла Паланя, вона стала, як скам'яніла; очі витріщила, руки міцно притисла до грудей і тяжко дихала. Не вітає Гордубала.

Але Гордубал в своїх думках зараз же оправдує Паланю, що вона злякалась його в зм'ятому убранні, але Паланя відступає й ховається в глибину сіней, а Гордубал думає, що й так би проліз. Паланя кличе Гафійку. Гордубалу тяжко... „Так, але раніш хотів би тобі положити руки на рамена й сказати... Не хотів злякати тебе, Паланю... Слава Богу, що я вже вдома!..“

І в хаті Гордубал бачить високу нову постіль, нові меблі, на стіні святі образи, підлогу з дощок, а на вікнах мушкати. — „Доброти, Паланю, газдувала“... Але Паланя не йде. Сів Юрай на свій куфрик і чекає Паланю. „Тяжко чекати в чужій хаті“...

Коли ж прийшла Гафійка, то не знайшов уже батько ласкавих слів, яких мав так багато в своїх думках, і Гафійка не хотіла підійти до цього старого чужого дядька.

Гордубал хоче порадувати й потішити і Паланю і Гафійку своїми подарунками, але Гафія не розуміє образків, часописів, які привіз їй Гордубал, а він не вмів прочитати, що під ними написано по-англійськи, бо взагалі не вмів читати. Ліхтарик не світить, а Па-

лання холодно прийняла його дарунки. Гордубал відчув, що для обох він чужий, небажаний. Та Гордубал щиро любить їх і виправдує їх ворожість, він думає: „Вісім років, — то вісім років. Паланя розумна жінка, не скочить тобі на шию, як молоденька“. Він хотів би її запитати про ниву, корови, але Паланя десь на дворі... Завжди була Паланя така працювита й розумна. І він чекає, аж Паланя сама його покличе, щоб він подивився на господарство, та марно.

Гордубал вийшов подивитись на господарство, — бачить гній, але не-товарячий, це кіньський... Бачить хомути — та це ж не для жінки праця, — ходити біля коней, бачить у стайні коня, може він хоче пити, але без наказу своєї Палані не може його напоїти, і сумно йому без праці. Та ось щось так знайомо запахло, що завжди так приємно пахло, ще від дитинства. Гордубал з подякою вдихає цей запах. Це смерекове дерево, дрова, і став пиляти їх та розколювати... Йому здається, що вони говорять: „Красно вітаємо тебе вдома“. Він працює до поту й почуває себе щасливим (ст. 30—31).

Але зараз же настає велике розчарування й у серце западає щось смутне. На конях із великим гуком вїзджаяє молодий, гарний Манія, — це був наймит у Палані, і, як відразу відчув Гордубал, був він із Паланею в інтимних взаєминах. Починається тяжке життя для Гордубала. Тепер він, правда, господар, багатий газда, але Паланя спить на горищі, а Гафійка його цурається, і лащитья до Манії. Та й односельчани, хоч він їх і погостив, холодно прийняли Гордубала, бо осуджували Паланю, що вона зв'язалася з молодим наймитом, і що Гордубал це терпить, бо Гордубал все чекає, що Паланя сама направиць кривду, зроблену йому. Коли ж і найліпший його приятель, староста, сказав йому, що не слушно держати в хаті любовника своєї жінки, прогнав Гордубал Манія. Тоді настало пекло в його хаті, бо мати й донька були за Манієм. І знову Гордубал покликав Манія за наймита й заручив його з Гафійкою, хоч всі знали, що Манія — любовник його жінки. Та це не помогло.

Одного ранку знайшли Гордубала вбитого в своїй кімнаті. Було проколоне чимось його серце. Були заарештовані Паланя й Манія, і довго не могли жандарми й лікарі довідатися, чим був забитий Гордубал, і тому не могли засудити Манія і Паланю. Та ось одному жандармові пощастило знайти голку, якою шиють кошики, і це якраз підходило до рани в серці Гордубала. Відбувся суд, Манія всю вину прийняв на себе і його засудили, а Паланя вернулась до свого господарства. Яка ж була пригода з серцем Гордубала, з серцем, яке так уміло щиро, глибоко любити! Серце в формаліні було послане до Праги, щоб там вирішили, від чого саме вмер Гордубал, але воно десь затратилось... Так що серце Гордубалове не поховане на його рідній коханій батьківщині...

Та й злочин, що зробив Манія, був даремний: старий Підкарпатський лікар сконтатував, що Манія пробив уже мертве серце, бо Гордубал у сні тієї ночі вмер від розриву серця...

Із змісту роману ми бачимо, що Чапек змалював Гордубала, як прекрасний образ людини, дитини природи, що мав і проявляв найліпші людські почуття. Хоч автор не хотів, щоб тут був фолкльор, але характер Гордубала, його любов до волів подільських круторо-

гих, його любов до гірського рідного краю, його мрійливість, — усе свідчить, що Гордубал був українець. А Манія, чорнявий палкий красунь, що кохався в конях, був жорстокий — це маляр. І співжиття добросердечного українця і жорстокого маляра кінчається драмою. З цілого роману читальник відчуває глибоку симпатію автора до цього простого, але такого людяного Гордубала й антипатію до Манія; читальник відчуває, що автор змалював в образі Гордубала в його співселянах симпатичні постаті підкарпатських українців, — людей роботящих, моральних, що глибоко люблять свою батьківщину, але через матеріальні злидні терплять нужду... Вони темні, неосвічені, й тільки інстинктивно відчувають, де добро, а де зло.

Чапек своїм романом показав читачеві, що на Підкарпатській Русі живе хоч малокультурний, темний, але з прекрасною душею народ. І, на ому думку, ця книжка для нас українців, дуже важна, бо вона доказує, що галузка нашого народу на Підкарпатті має всі найліпші якості людини.

Марія Омельченко.

КНИГА ЛЮДСЬКИХ СТРАЖДАНЬ.

Літом 1937-го року вийшла у Львові збірка нарисів нашої письменниці Софії Парфанович: „Ціна життя“, 250 ст., 29 коротеньких нарисів. Зміст цієї книжки такий цікавий і глибокий, що мусимо присвятити їй трохи більше місця. Та й зовнішня форма оповідань так само небуденна, як і сама поетична мова її, а це відразу виділює цю книжку на перше місце поміж усього того, що в нас вийшло за останнього часу.

Софія Парфанович — лікар-гінеколог, і ціла її книжка — то глибокі враження лікаря, які йому доводиться щоденно бачити, а серед того часто й нелюдські страждання хворих та жах повільної смерті.

Як показує книжка, С. Парфанович — глибоко вдумлива й прагне пізнати й збагнути все, що її оточує. Своім спостережливим оком та аналізуючим розумом вона заглядає до найдрібніших закумарків життя, що звичайно багатьом не кидаються ввічі. Авторка широко розкритими очима вдивляється в ціле життя, з його нелюдських стражданнями та світлими радощами. Відважно, широко розплющеними очима дивиться в очі навіть невмолимій Смерті, питаючи: Хто ти? Скрізь видно філософське бажання глибоко пізнати людського духа в терпінні та в радощах. Зміст книжки такий різноманітний, що в ній відбувається чи не ціле духове й фізичне життя хворих та всього, що з ними зв'язане. Правда, це особливе життя, — головню людські терпіння, духові й фізичні, тонко й майстерно змалювані. Через це „Ціну життя“ не кожен читач зрозуміє, а ще менше не кожний належно оцінить: треба пережити самому цілий жах людської безрадності при невилічальних хворобах, що до того дають надлюдські страждання, — і тоді тільки можна зрозуміти глибину й небуденність цієї книжки. Взагалі, хто зблизька не заглядав у невмолимі очі Смерті, той не зрозуміє цих нарисів Парфановичевої.

Книжка С. Парфанович многогранна, як многогранне життя, як многогранна людина. Найперше по всіх нарисах (їх аж 29) маються найрізніші наші бурі життя та його сталевої кігті, що так часто доводять людину до шпиталю. Життя змальовується ціле: сіре, тяжке, невмолиме. Медицина дуже часто не вміє ще боротися з поважнішими хворобами, а тому по шпиталях повно засуджених на повільне конання. Фарбами, повними жаху, малює авторка нелюдські муки від гризного раку („Евтаназія“ ст. 71—79), коли Смерть для людини — найкращий вихід...

І будеш багатий ти смерті,
Та Бог тобі смерті не дасть...

Засуджений не знаходить потіхи, розради і лине своїми благаннями тільки до Неї, Матері Скорбної „Mater dolorosa“ 117—118). Правда, українська жінка навіть перед Нею не може вільно вилити своєї скорботи рідною мовою, бо шпиталь — чужий („На ступенях“ 145—148).

„Старе, як світ, терпіння людське“ (72), але лікар бачить його щоденно, бачить, як „в'ються в муках“ (111), на кожному кроці бачить він Смерть, — і поволи зникає до цього... Авторка частенько показує нам особливо хірургів, що байдуже оперують своїм ножом, хоч від цього часом може бути й смерть („Операція“ 9—11), або пробита б'ючка („Кров“ 15—19). Виробляється особний тип сильних волею хірургів, що й самі гинуть від свого поступовання („Очі“ 23—26). Сильний, відважний хірург завзято воює зо Смертю, викликаючи правдивий подив („На побоевищі“ 133—142).

Лікар, зачинаючи свою працю, щиро вірить у життя, вірить у свою перемогу над хворобами, але реальне життя скоро нищить цю віру („Gaudeamus igitur“ 245—250), бо наука безсила ще проти багатьох хворіб...

В світі повновладно панує сама Смерть. Люди легко „втікають від любови й ненависти, від добра й зла, — тільки від хвороби й Смерті не втечуть“ (100). Найбільшу красу підстереже таки Вона й несподівано кине на неї свою грізну печатку („Евтаназія“). Брама Смерті завжди широко відкрита, і боротьба людини з нею нереальна. І засуджені на загіг „широко розкритими очима вдивляються в жах вічної ночі“ (73), перед якою безсильний людський розум („Смерть“ 83—86).

Яскравими фарбами, від яких холоде кров у жилах, малює нам авторка жах передсмертних страждань (74)... І тільки тут зрозуміємо, чому наша Церква щоденно молиться „о безболізній кончині живота нашого“...

Жахаються смерті навіть ті, які ясно бачать, що дні їхні почислені... Показує авторка й тяжкі терпіння родичів хворого, що знають про неминучість кінця (238). І на фоні цих нелюдських страждань взагалі наше т. зв. щастя — „сон недомріяний, пісня недоспівана, казка недосказана“ (160).

Шпиталь — це важлива частина нашого життя, куди ми неминуче прийдемо, та й взагалі від жару життя все позостається тільки сірий попіл будня. Хто був ніби паном життя й смерті, вкінці таки опиниться в цім домі терпіння. Життя коротке, і хвороба конче кожному грізно нагадає за прогайновані дари життя... Шпиталь у „Ціні життя“ обвіяний сумом і описаний надзвичайно реально. Широкі ворота відкривають вступ до шпиталю. Туди вливається хвиля життя, і, припавши до сірих ступнів, плеще об їхні боки та мие їхні старі ребра“ (148). Ненаписаний напис на воротах багатьох відділів шпиталю зловісно звіщає: „Входячи тут — покиньте всю надію“ (91—103). Тільки ніч та сон трохи втишують людські болі „Intermezzo“ 57—59). Недокінчені порахунки життя часом переносяться й до шпиталю („Чуже добро“, „Евтаназія“, „Очі“).

Але авторка, малюючи нам найжахливіші малюнки людських страждань, ніколи не кидає читача в безнадійну розпуку, бо завжди в'яже до купи „сум шпиталю — і розмай весни та радість сонця“ (134).

Бажання жити, — жити за всяку ціну — це найбільше бажання тяжко хворих. Ніхто так не любить життя, як ті, що вмирають (73). Так, життя часто — надлюдська мука, а проте „безнадійно“ хворі хапаються за найтоншу нитку життя („Ціна життя“ 237—241). „Ви, молоді, здорові, не знаєте радощів життя, ви не розумієте його страшної превеликої ціни“ (241). „Блудний вогник“ надії світить кожному хворому — навіть невилічальному — аж до останку („Ев-

таназія“ 71—79). Жадоба життя ясно горить іще навіть у півтрупів: „Хай воно найпідліше, хай воно серед мук, але воно Життя!“ (241)...

Природа — прекрасна і вона злагоджує біль навіть тяжко хворому. Шпиталі переповнені квітами. Авторка глибоко знає природу, любить її до болю, віще бачить і чує все: „молитву лісу, спів трави, музику всесвіту“ (159), для неї „ліс співає велику пісню вічної плодючости“ (159). Авторка — першорядна малярка природи, й її книжка переповнена найкращими малюнками запашиної краси. Вона відчуває навіть серед нестерпного людського болю „пах липневої ночі“ (139), і „пахом надиханий сад“ (168). Природу вона пише з великої букви (159), вона для неї — Мати Природа (133,156). Деякі нариси — просто гімни красі природи („Intermezzo“ 173—175).

Дуже часто описує авторка весну, пишну й багатонадійну, що непереможно вривається до шпиталю. А вже сонце — животворне й святе — панує по всіх нарисах, а гімном „До Сонця“ (5—6) починається й сама книжка. Воно одне освічує темряву хворих, воно злагоджує їхні страждання, немов рукою рідної матері.

С. Парфанович у своїй книжці все об'єднує непереможний танок Смерти й вічну красу природи („З журбою радість обнялась“), сіру біль людського життя й запашну красу невмірущої природи, пах акацій — і крові (136, 139). Через це й кохання — частий мотив у нарисах збірки „Ціна життя“.

Шпиталь завжди зв'язаний з містом, чому С. Парфанович все описує його, хоч немилими фарбами, як справді „ненажерливу потвору“ (228, 221), що щертв заповнює доми страждань.

Жінку описала С. Парфанович з найтеплішою любов'ю. Часте тут кохання, „велике, як смерть, і старе, як життя“ (168). Велика посвята жінки для чоловіка й дітей описана надто теплим словом. Тепло змальовує право нешлюбної жінки на материнство („Зпід прав“ 151—161), тугу за дітьми неплідних жінок („Кленовий квіт“ 211—216), вічну тугу жінки за втраченою дитиною („Самоцвіт“ 47-54), тепло боронить збите з дороги дівча („На вулиці“ 63—68). Трагедія чоловіка, що раптом утратив дружину по родах („Рейки“ 29—33).

С. Парфанович — гінеколог, і вона знайшла найясніші фарби, щоб змалювати радість матері від народження дитини. Тепло описане перші породи („Материнство“ 185—189), надзвичайно сильно змальовано породільні муки („Крик“ 179—182), незмірна радість матері від першого крику дитини („Крик“), а особливо від першого її усміху („Перший усміх“ 193—195) та від першого вбирання („Бабочки перша туалета“ 219—223). Яка сильна трагедія сестри Лідії, що несподівано стріла в породільні дружину з дитинкою свого колишнього коханця! („Чуже добро“ 121—129). І який глибокий жах матері від народження мертвої дитини („Самоцвіти“ 47—54)!

Таємниця повстання людини в лоні матері („предивна тайна, чудо природи“ 153) цікавить авторку, як лікарку, не раз („Зпід права“). Плодючість скрізь у природі, вона „всесвітня, всевладна сила“ (152). Навіть питання про первопочин пралюдини заторгнений у книжці (180).

Дітей авторка кохає повним серцем і часто їх описує (212). Прекрасний опис хворих дітей, особливо невидючих, що вічно тужать за світлом („Світло“ 37—43).

Авторка має чуле серце до бідних і їхню долю часто змальовує в їхній книжці. Ось перед нами бідолаха швець, що рак гризе йому праву руку, а тим самим доценту руйнує його родину („Праця“ 89—103). Ось бідний, обтяжений дітьми, робітник хоче поборитися з хворою дівчиною, і двоє йдуть за порадою до лікарки („За порадою“ 107—113). Надзвичайно сильно написано „Рішення“ (227—234) вбогої матері 4-х дітей на викидня... Взагалі авторка своїм чулим серцем глибоко знає долю бідарів і тепло їх описує.

В книжці багато фахових описів, але всі вони читаються легко.

Ось машина для насвітлювання X-промінням (97—98), рентгенівські знімки („У кедрових палахах“ 165—169), хід операції (23) і т. ін.

Чисто українських питань авторка не порушує. Тільки в однім нарисі: „На ступнях“ (145—148) сильно описана людська заборона хворій жінці молитись українською мовою... Трохи юмористично змальована бібліотека лікаря, що складається з непрошено надісланих книжок, яких ніхто не читає (166).

С. Парфанович — це правдива поетка з Божої ласки, і її книжка поетичніша за вірші багатьох наших „поетів“. „Ціна життя“ — це власне поема в прозі, що складається з поетично написаних нарисів. Мова книжки — скрізь поетична, багата на гарні й глибокі порівняння та на небуденні епітети. В книжці часто говорить саме чуле серце й співає шляхетна душа, а тому багато сторінок її — то прекрасна висока поезія. Деякі нариси („Інтермеццо“, „До сонця“, „Гаудеамус ігітур“ і ін.) — чиста поезія. Навіть фахові медичні описи часом даються поетично, напр. опис мізку (83), знімки Рентгена (165—166), опис родів (180—181), параліч („Кімоно мандарина“ 199—207), навіть шпитальних сходов („На ступнях“). Сама мова — добірна літературна наша мова.

Оце короткий опис цінного вкладу до нашої літератури С. Парфанович. Глибокий зміст, чула поетична форма й багата мова книжки ставлять С. Парфанович відразу на чільне місце в нашій літературі, що вдвох із Іриною Вільде, — глибоким знавцем молодой дівочої душі, — стають у нас першорядними письменницями, давши невмирущі зразки глибокого пізнання людської душі з її найрізнішими болями та тихими радощами.

Іван Огієнко.

ХРОНІКА УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО Й КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ЖИТТЯ.

„Наша Культура“ через надмір неплатників та післяплатників, тимчасово — до сплочення боргів — не виходитиме. Просимо тимчасово, до осібно оголошення в „Рідній Мові“, передплати не посилати.

Боржників наших видань просимо негайно полатити Видавництву свої залежності й тим приспішити відновлення „Нашої Культури“.

„Рідна Мова“ в 1938 р. принесе своїм передплатникам два цінні додатки: 1. Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян, понад 15 друк. арк., 75 знімок, тільки за доялату 3 зл. (в книгарському продажу 8 зл.), і 2. Складня української літературної мови, ч. 2. Головні й поясняльні члени речення, за доялату 1.50 зл. Сам журнал дасть багато статей на актуальні теми нашої літературної мови. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1.60 зл. Адреса: Варшава, вул. Стальова 25, пом. 10.

Друкарські недогляди. В статті Ол. Чернової в кн. 6—7 (26—27) ц. р. трапилися такі друкарські недогляди: На ст. 282 рядок 8 згори замість: „печерських пісень“ треба: „негерських“ пісень“; На тій же ст. рядок 13. — замість „печерської пісні“ треба: „негерської пісні про дуба“. На ст. 283 рядок 22. у вірші М. Терещенка замість „Могутній і минулий вік“ треба: „Майбутній і минулий вік“.

На стор. 368-ій НК кн. 8—9 (28—29) треба читати Федачинський, а не Фединський.

Повстання глаголиці. Остання книжка наукового чеського журналу „Slavia“ (XIV, 4) на ст. 619—621 принесла рецензію проф. Карлового Університету в Празі д-ра І. Вайса на статтю проф. І. Огієнка: „Глаголиця не повстала з грецького мінускульного письма“, що друкувалася в „Нашій Культурі“. Проф. Вайс боронить старі позиції.

Складня „Слова о полку Ігоревім“. В останній книжці „Slavia“. XIV. ч. на ст. 547—592 проф. М. Петерсон умістив статтю: „Синтаксис „Слова о полку Ігоревім“. Рецензію на цю працю подала „Рідна Мова“. — В цій же книжці на ст. 526—532 вміщено статтю д-ра В. Сімовича.

ЗМІСТ III. РІЧНИКА „НАШОЇ КУЛЬТУРИ“ ЗА 1937-й РІК.

1. Д-р М. Антонович: Кого зачисляти до українських діячів 316
2. † Проф. Ол. Барвінський: П. Куліш та І. Пулюй, як перекладчики . . . 177—183
3. Д-р проф. В. Безушко: „Без коріння“ Н. Королевої . . . 364—365
4. Проф. Л. Білецький: 1. С. Черкасенко й його творчість 65—67. 2. Ол Колесса 286—289, 357—360. 3. Мандрівна легенда в творчості Т. Шевченка . . . 479—483
5. Ст. Гладялович: Андрій Чайковський, на другу річницю смерті . . . 277—279
6. Проф. д-р Я. Гординський: Повесть у Рядянській Україні 369—375. 417—424
7. Проф. д-р Є. Грицак: 1. „Недокладності в видаванні кирильських пам'яток“, праця І. Огієнка 314. 2. Новий переклад Євангелії на українську мову І. Огієнка 366—367. 3. С. Федачинський 368. 4. Маркіян Шашкевич на основі власних листів . . . 427—434
8. Підп. В. Євтимович: Війна й культура військовости . . . 446—449
9. Ж—ко А.: Доля української літературно-наукової творчости . . . 270—271
10. Ів. Зінківський: 1. Сучасна Україна: Київ, Школа 40—47, Церква 134—138, Харків 247—252. 2. Діяльність Української Академії Наук . . . 266—263
11. Ред. П. Зленко: Що про Україну знала Європа. Статті про Україну в великій французькій Енциклопедії XVIII-го в. 51—53
12. Д-р Л. Кобилянський: Українська музика 99—106. 166—170. 216—17. 262—267. 354—357. 394—398.
13. Проф. Д. Козій: 1. Класичні образи й сюжети в творчості Лесі Українки. 2. Духове обличчя Ольги Кобилянської 375—381. 424—427.
14. Д-р Ф. Коковський: 1. Бережанська гімназія за часів М. Шашкевича 36—39. 2. Висиль Стефаник про себе, листування його з О. Маковеем 245—247. 3. Лесь Мартович та „Літературно-Науковий Вістник“ . . . 280—281
15. Мгр. І. Коровицький: 1. Конкуренти Почаївської друкарні 343—348. 2. Світлій пам'яті Д. Огієнкової . . . 360—364
16. Д-р В. Король-Старий: Анна Регіна, поема 404—409. 451—456. 2. Мертві, вперед . . . 468—470
17. Н. Королева: Його поклик, оповідання . . . 56—60
18. С. Криlach: „Шестикрилець“ К. Гриневичевої . . . 265—266
19. К. Ластівка: Північно-буковинські гаївки . . . 494—498
20. Проф. д-р З. Лисько: 1. Перемиський музичний осередок 116—121. 158—162. 2. Занепад музичного мистецтва в Галичині за 1850-ті роки . . . 256—261, 439—446
21. Проф. Б. Лиснянський: 1. Античний період та арабська доба в розвитку астрономічного знання 107—111. 2. Поезії . . . 122—123
22. Проф. Мандрівець: Закарпатські українці в новій мадярській національній . . . 173—175
23. Інж. Л. Маслів: Любартів Замок у Луцьку . . . 348—354. 384—493
24. Проф. Ол. Мицюк: 1. Український Історичний Кабінет у Празі 47—48. 2. М. П. Драгоманів і терор у Росії 86—91. 3. Рецензії на праці Р. Роздольського 61—62, Р. Мартель 64, Б. Крпелец 64, Карпатіка 222—223, Пропам'ятна книга Укр. Нар. Союзу 312—313, „50 років“ А. Животка 313—314, Історично-правнична наука укр. еміграції 365—366; про В. К. Винниченка . . . 271—272
25. Б. Мрія: Поезії . . . 124
26. Проф. д-р С. Наріжний: 1. М. П. Василенко й його наукова діяльність 29—36. 2. Я. М. Шульгин і його наукова праця

- 209—216. 302—310. 3. Теофан Прокопович і Яків Маркович у своїх взаємовідносинах 470—478
27. **Инж. Оп. Нестеренко:** Українська архітектура 14—17
28. **Проф. д-р І. Огієнко:** 1. Українські Церковні Братства, їх діяльність та значення 1—9. 2. Хто був Варовва, історичний нарис 48—51. 3. Глаголиця не повстала з грецького мінускульного письма 73—80. 145—153. 4. Дух святий, як голубка 162—163. 5. З чеського мовознавства, рецензії й огляди 218—221. 409—413. 456—462. 6. Раз добром налите серце, світлій пам'яті Д. Д. Огієнкової замість вінка намогильного 225—245. 7. Світлій пам'яті А. Чайківського 273—277. 8. Поет душевної туги М. Ічнянський 290—297. 9. Світлій пам'яті Івана Липи 321—334. 10. † Б. І. Антонович 367—368. 11. Новини нашої літератури, твори М. Мочульського, М. Рішка, В. Гренджі-Донського, Р. Леонтовича 125—126. 12. „Голос землі“ О. Іваха 413—414. 13. Педагогіка о. Ю. Дзєровича 414—415. 14. „Петро Петрович“ В. Донського 462—463. 15. Книга людських страждань, С. Парфанович 507—510
29. **Д-р Д. Оляничин:** 1. Невзгляднені матеріяли до історії освіти в Україні в XVIII-м ст. 54—56. 171—173. 2. Українка з чеських журналів 62—63. 3. Владика Полоцький і Витебський Семион 253—256. 4. Гетьман Іван Мазепа в світлі видання Йоганна Венделя Барділі з 1730 р. 398—404. 5. Метелиця з видання 1730-го року 450. 6. Панславистичні прямування українців 450—451
30. **М. Омельченкова:** Підкарпаття в найновішому чеському романі 503—507
31. **Проф. д-р Пастушин:** Новий підручник граматики латинської мови (Ів. Любомировича) 314—316
32. **Ол. Пашенко:** Тарасові річниці 129—133
33. **Редакція:** „Наша Культура“ тимчасово не виходитиме 465—467
34. **М-р В. Решетуха:** 1. Без вимог і без приписів, з психології поетичної творчості 197—201. 2. Ідея чи форма? 498—503
35. **Проф. д-р Іл. Свенцікий:** 1. Заповіти Ярослава Мудрого, дипломатичний нарис 163—165. 2. Пушкін і Україна 192—197. 387—394.
36. **Проф. д-р В. Січинський:** Гр. Левицький, укр. гравер XVIII-го ст. 18—28
37. **о. Кс. Сосенко:** Гаїлки про Зельмана в їх культурно-історичнім наставленні 112—116. 310—312
- Д-р Старий** див. Королів.
38. **Проф. д-р К. Студинський:** 1. Антін Гладкий з Одеси між галичанами (1871—1872 р.) 81—86. 2. Остап Нижанківський у моїх спогадах 138—144. 202—208. 334—340. 434—439.
39. **Учитель:** Перемиська укр. гімназія 268—269
40. **Ол. Чернова:** 1. Творчість Юрія Дарагана 9—14. 2. Поетична творчість у Світівській Україні 67—72. 153—157. 186—192. 281—286. 340—343. 381—387. 3. Рец. на: „Оповідання про Надюсю“ М. Кременярівської 221—222, „Бенеш і слов'янство“ 463—464
41. **Проф. В. Щербаківський:** Українська протоісторія 96—99. 183—186. 297—302. 2. Вендські культові оселі 415—416
42. **Хроніка** українського наукового й культурно-освітнього життя в кожній книжці.

DATE DUF

AP58

. LI5 N25

no. 21-32

3 0000 093 455 081